

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

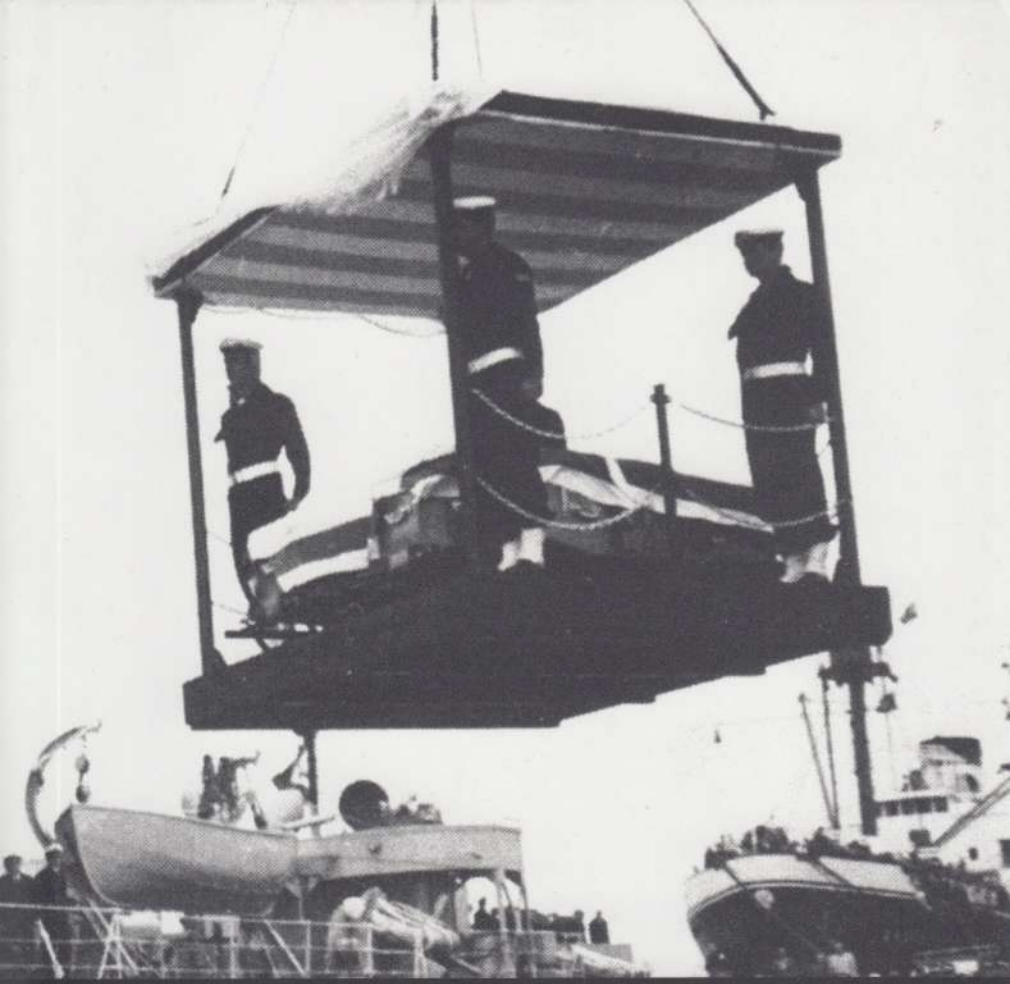
RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SIMON SCHAMA

İKİ ROTHSCILD

İSRAİL DEVLETİNİN KURULUŞU

ALFA® TARİH

İki Rothschild
İsrail Devletinin Kuruluşu

SIMON SCHAMA

New York, Columbia Üniversitesinde Sanat Tarihi ve Tarih Kürsüsünde Üniversite Profesörüdür. Kitaplarıyla sayısız ödül kazanmıştır: *Dead Certainties (Unwarranted Speculations)*, *Landscape and Memory*, *Rembrandt's Eyes*, *A History of Britain* (3 cilt) *Yurttaşlar* (Alfa, 2014). BBC için tarih ve sanat tarihi belgeselleri hazırlayıp sunmuştur. Günümüz siyasetine dair aykırı görüşler ileri sürmekten çekinmemesiyle bilinmektedir. Eşi ve çocuklarıyla New York dışında yaşamaktadır.

BELKIS ÇORAKÇI DIŞBUDAK

1938 İstanbul doğumlu. İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi mezunu. 1968 yılında başladığı simültane tercümanlık kariyerini sürdüren Dışbudak, 1971'den bu yana da İngilizceden kitap çevirileri yapmaktadır. Çorakçı'nın 300'ü aşkın eserin çevirisinde imzası vardır.

İki Rothschild, İsrail Devletinin Kuruluşu

© 2015, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Two Rothschilds and The Land of Israel

© 1978, Simon Schama

Kitabın Türkçe yayın hakları AnatoliaLit Telif Hakları Ajansı aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak

Genel Müdür Vedat Bayrak

Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu

Kapak Tasarımı Füsun Turcan Elmasoğlu

Sayfa Tasarımı Zuhul Turan

ISBN 978-605-171-400-4

1. Basım: Aralık 2016

•Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul

Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29

Sertifika no: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34410 Çağaloğlu-İstanbul

Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00

www.alfakitap.com - info@alfakitap.com

Sertifika no: 10905

SIMON SCHAMA

İKİ ROTHSCILD

İSRAİL DEVLETİNİN KURULUŞU

ÇEVİREN:

BELKİS ÇORAKÇI DİŞBUDAK

ALFA® TARİH

Robert ve Jill'e
sevgi ve minnetle

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
1 Giriş	13
2 Yayılımın İki Ucundaki Dünyalar	33
3 Buluşma 1882-1887	83
4 Deneme 1887-1899	139
5 İlkeler ve Uygulamalar:	
JCA'nın Nezareti Altında 1900-1914.....	215
6 Dönüm Noktaları 1914-1930	301
I Ulusal Vatana Doğru	301
II Savaş Zamanı	335
III Semiz ve Cılız Yıllar: Tarımın Durumları 1918-29	349
IV PICA ve Ekonominin Çeşitlendirilmesi	386
V Sorunlar Ve Başarılar 1918-29.....	401
7 Stresler 1930-1940	419
8 Sonlar ve Başlangıçlar 1940-1957	469
 Mektuplaşmalar.....	 511
Sözlük	517
Okuma Tavsiyeleri	523
Dizin.....	525

Yazarın büyük ölçüde Yahudi Arşivlerinden yararlanarak Rothschild'lerin hikâyesi ile İsrail Devletinin kuruluşunu kendi perspektifinden anlattığı unutulmamalıdır. Filistin sorunu halen çözüme kavuşmuş değildir. (Alfa Yayınları)

“Daha ucuz çiftçileri de seçebilirdim,
ama ben Yahudi çiftçileri seçtim.”

Edmond de Rothschild, 1930

Kısaltmalara Dair

Dipnotlarda PICA, ana PICA arşivine referans göstermekte ve İbranice katalogdaki numarasını vermektedir (yalnız MSS). PICA (G) ise Cenevre’de saklanan muhaberat ve finansal malzeme ek arşivine atıf demektir – bu arşivdeki malzemenin çoğu *Commission Palestinienne*’in eski Paris ofisinden ve PICA’dan gelmedir.

ÖNSÖZ

Bu kitap ne değildir diye sorulsa, akla bazı açıklamalar gelecektir. Bir kere, Siyonizmin tarihi ya da 1882 sonrası Yahudi Filistininin tarihi olmaya özenmektedir; o konuların ikisi de, üretken tarihi literatür tarafından defalarca işlenmiştir. Beri yandan, Edmond ve James Rothschild'in tam biyografisi de değildir, çünkü onların o dikkate değer hayatlarını dolduran çok çeşitli ilgi alanlarına burada ancak başka konular arasında değinilmiştir. Bazı kimselere sorsanız, Edmond'un çizim ve gravürlere olan tutkusunu ya da Jimmy'nin atlara olan merakını işlemeyen bir kitap asla biyografi sayılamaz.

Ama tarih, yaşayan Yahudi cemaatinin eski vatanlarına *transplantasyonuna* ve orada sağ kalabilmesine katkıları açısından bu iki Rothschild'e kesinlikle özel bir yer ayıracaktır. Bu kitabın iddiası, onların oynadığı rolün her zaman da net olarak anlaşılamadığını, değerlendirilemediğini ortaya koymak ve bu yanımlalarda birtakım hayranlıkların da, kötölemelerin de rol oynadığını savunmaktır.

Bir bakıma yanılgılar, kaynaklara o zamana kadar erişilememiş olmasından kaynaklanıyordu. Açıkça anlaşılması gereken bir şey varsa, bir tarihçinin Edmond ya da James de Rothschild'i iyice tanıyabilmesi için, pek az olan yazışmalarını incelemesinin yeterli olmayacağıdır. Belki James'in

PICA Başkanı olarak yaptığı çalışmalar daha sağlam bir portre oluşturulmasını sağlayabilirdi, ama James o konudaki çalışmalarını her zaman tutanaksız toplantılarla, telefon konuşmalarıyla, çok kısa ve özlü telgraflarla yönetme alışkanlığındaydı. Fikirleri ifade ederken kelimeleri tasarruflu kullanmak belki iş dünyasının çok işine yarayabilir, ama tarihçi açısından bir felakettir. Filistin girişimine fon nakli konusunda iki Rothschild'in kişisel servetlerine bakarak da bir sonuca varmak mümkün değildir, çünkü asıl işe yarayacak kaynaklar savaştan sağ kurtulamamıştır.

Bayan James de Rothschild ile Lord Rothschild'in ilgileri sonucu, PICA çalışmaları ve Baron hakkında kaynakların izin verdiği kadar tarafsız bir tarih oluşturulması amacıyla bana, Baron Edmond'un ve halefinin yönetimi altında Filistin Yahudi Kolonizasyonu Birliğinin (Palestine Jewish Colonization Association-PICA) dosyalarını inceleme izni verildi. Sayıları yaklaşık olarak bini bulan o dosyalar, son derece değerli her türlü bilgiyle doluydu – mektuplar, günlükler, hesaplar, envanterler, arazi tapuları, hukukî işlemler bir araya geldiğinde, Filistin'deki Yahudi yerleşiminin tarihi hakkında, özellikle 1929 öncesi dönemi ilgilendiren tarih açısından, benzersiz bir hazine bulunmuştu. Belgelerin yoğunluğu ve hacmi, bu kitabın ancak bilgilerin değerine ve içeriğine dair bir ön rehber olmasının ötesinde herhangi bir imkân sunamazdı. Belki bu kitabın verdiği alıntılar ve referanslar, benden daha usta başka araştırmacıları cesaretlendirerek o bilgi hazinesini incelemeye yöneltebilir.

Bayan de Rothschild'e, cömertçe zaman ayırarak bana Baronun karakteri ve aile ortamı hakkında şahsen bilgi verdiği için minnet duymaktayım. Ayrıca müteveffa eşine ait, PICA ve Filistin'le ilgili çeşitli kişisel belgeleri de inceleyebilmemi sağladı. Bay M. Rowe uzun saatlerini harcayarak PICA'nın son savaştan bu yana yaşanan tarihiyle ilgili karmaşık çıkmazlarımı sabırla çözmeye çalıştı; ona PICA

yönetiminin kritik rolü konusunda merakımı sürekli olarak tazelediği ve görüşlerimi netleştirdiği için çok şey borçluyum. Ölümünden önce PICA arşivini kataloglama ve düzenleme konusunda öncülük eden İsraili gazeteci ve yazar Y. Ever Hadani, bana bu arşivin içeriği ve kendisinin bu tarihle ilgili görüşleri konusunda bir ön brifing verme nezaketini göstermişti. Cambridge Üniversitesinde gayriresmi olarak verdiğim sosyal ve entelektüel Yahudi tarihi dersine katılan üniversite öğrencisi katılımcıları 5 yıl boyunca bu konunun evrimine dair bana spontan, kritik eleştiriler sundu. Birçoğu da tartışmalara destek olarak ve ilk taslaklara katkıda bulunarak yardımcı oldular. Bunlar arasında özellikle Andrew Wheatcroft ile Jacqueline Tammenoms Bakker'ın katkıları büyük oldu. İyi yürekli, ama dediği dedik iki zorbaya, anemle babama, her zaman sundukları rehberliği esirgemedikleri için minnet duyuyorum; onların desteği olmasa bu kitap asla bitirilemezdi. Kitabın yayınlanmasından birkaç ay önce babamın vefat etmesi, bana onun Yahudi tarihine olan tutkulu merakını ve benim çalışmalarına yönelik zeki eleştirilerini yeniden hatırlattı. Bu borçlarımın asla yeterince ödenemeyeceğinin farkında olmakla birlikte, PICA ve Edmond de Rothschild'le ilgili araştırmalarımın nihai ürünü olan bu kitabın onu pek fazla utandırmayacağını ümit etmekteyim.

Brasenose College, Oxford
Nisan 1978

Tarihsel olarak bakıldığında “tipik Yahudi” diye bir şey yoktur. On dokuzuncu yüzyılda bu derece uydurma bir kalıp tip, Kudüslü bir dilenci olabileceği gibi, Selanikli bir rıhtım işçisi de olabilirdi, Metzli bir at taciri de, Oregonlu bir kumaş satıcısı da, Vitebskli bir işportacı da, Viyana’nın Yahudi kesiminden bir terzi de – hatta onun ötesinde, Lwow’lu bir evlendirme kılavuzu da olabilirdi, Amsterdamlı bir borsa simsarı da. Tabii eğer bütün Yahudiler “atipik” ise belki içlerinden bazıları daha da atipik olabilirdi. Ama herhalde hiçbiri o kabul edilen normdan, Baron Edmond de Rothschild kadar uzak olamazdı. Onun o harikulâde, capcanlı ve değişken kişiliği, tanışmalarının erken aşamalarında Chaim Weizmann tarafından (iyi niyetli bir saygısızlıkla) “çok bilge bir ihtiyar, ama fena halde *meshuggener* bir balık” (çılgın balık)¹ diye tarif edilmişti – o kişiliğin içinde Yahudi tecrübesinin en çeşitli unsurları bir araya gelmişti. Bunu söylerken, Edmond’un tutkulu heveslerinin yanı sıra, Tarnopol gettosunun kokularını da Armainvilliers Şatosunun salonuna soktuğunu söylemeye çalışıyor değilim. Burada daha çok, Tiberya Celile’sindeki (Galile) kavrulan yaylaya

¹ Meyer W. Weisgal (Genel Editör), *The Letters and Papers of Chaim Weizmann*, cilt VI, Seri A, Mart 1913-Temmuz1914 (Londra-Kudüs 1974), s. 307.

ve Samarya'daki (Şomron) sıtmal bataklıklara yalnızca bir sığınak olarak bakmaktan ziyade, oraları içinde Yahudi toplumunun karakterinin dönüşüm geçirebileceği bir kazan gibi görmesinden söz ediyorum; Edmond kesinlikle "soylu hayır-sever" şartlanmasını aşabildiğini ortaya koymuş biriydi.

İlk bakışta, bu hanedanın geçmişinde, Avrupa'nın para gücünün işareti sayılabilecek pek fazla bir şey olmadığı gibi, Parisli Baron James'in olağanüstü istidadının yaratıklarında da, en küçük oğlunun bir gün dindaşlarını toprağı işlemenin bir kurtarıcı olacağına ikna etmeye çalışacağına işaretleri de görünmüyordu.² Onun neo-Hebraist romantiklerin ya da Odesa'daki etnik popülistlerin, hatta Polonya'daki Mesihçi hahamların taşan akınlarıyla böylesine bir empati kurabilmesi ancak bir mucize sayılabilirdi. Ama Siyon Sevdalılarının o bulanık akışına somut ve net bir biçim verilmesi ancak o mucize sayesinde mümkün olabilmişti. Hele ailesinin diğer üyeleri bu tür girişimlerden özenle kaçınırken ve diğer milyonlar pampalarda ve yabancı kırlarda Yahudilerin yerleşebilmesi için daha vaatkâr yerler beğenirken Edmond'un Yahudi rönesansını mümkün kılacak tek yerin Filistin olabileceğinde inat etmesi, gerçekten inanılması zor bir olaydı. Bu kararı verdiğinde, orası çürüyen imparator-

² Örneğin 1901'de, Filistin yerleşimcilerinden bir delegasyonu kabul ettiğinde Edmond ısrarla kendi sert yönetim rejiminin "size yalnızca kendi emeklerinizin meyvesine güvenen dünya çiftçileri gibi yaşamayı öğretmek için," olduğunu söylemişti. (PICA 39). 31 Aralık 1920'de Herbert Samuel, Baron Edmond'a yazdığı bir mektupta özellikle şöyle diyordu: "Çalışmalarınızın temelinde yatan, Yahudilerin topraktan uzaklaşmasının sağlıksız olduğu ve değişmesi gerektiği fikridir ... ve karşılaştığımız tüm zorluklara rağmen, Yahudi tarımcılar nüfusu yaratma süreci son derece önemlidir." (*James de Rothschild Papers*). Tarım emeğinin bir sosyal terapi olarak kullanılması fikri elbette ki yeni değildi; On dokuzuncu yüzyıl ortalarına-daki reformist hamlenin de standart maddelerinden biriydi. Bunun geçmişinde bkz. bölüm 2 s. 31.

luğun ihmal edilmiş bir köşesiydi. Weizmann bir keresinde, “Siyonist olmak için deli olmak şart değildir, ama yarımı olur” demişti. Edmond’un Beyrut vilayetindeki Kudüs sancağına, kumulların, bataklıkların ve molozların arasına; adanmış, dindar, özgüvenli çiftçilerden bir kadro yollamak gibi olmayacak bir işe kalkışması, bazılarına bir tür çılgınlık gibi görünebilirdi elbette.

Ama beri yandan, 1882 sonrasında yürek, akıl ve cüzdan ilk defa bir araya getirildiğinde, Edmond de Rothschild’in kariyeri bir dizi görkemli paradoksa dönüşecekti. Kendini her şeyden çok, pratik bir insan olarak görürdü. Yine de, özellikle girişiminin ilk yirmi yılında başlattığı tarım programlarının çoğu, deneysel iyimserliğin doruğu gibiydi. Fiziksel çevrenin biçimlendirici önemine çok inanmış biriydi, ama son çare olarak da ruhun üstünlüğünü ve Yahudi geleneklerinin sürdürülmesini önemserdi.³ Ateşli bir vatanseverdi (kardeşleri gibi ılımlı cumhuriyetçi demokrat değildi), 1870’te askeri hizmette bulunmuş, Prusya’ya teslim olmanın travmasını yaşayıp sağ kalmış biri olarak, daha sonra Yahudi milliyetçiliğinin hevesli bir savunucusu kesilmişti.

³ 1925’te Tel Aviv Büyük Sinagogunda verilen ve haklı bir üne ulaşan vaazında Edmond olanca gücüyle Yişuv’un geleneksel inancına bağlı kalmasını ve dinin gerekli uygulamalarını yapmasını savunmuştur. Baronun yanında arazi alımı ve incelemelerinden sorumlu olarak çalışan Haifa Belediye Başkanı Shabtai Levy, 1951’de Kol Israel’deki bir radyo yayınında Edmond’a Şabatı sorduğunda, onun (genellikle çok ayrıntılı olan) talimatı yazıya dökmesine izin vermediğini, ama Şabatın sonuna kadar hepsini ezberlemesinde ısrar ettiğini hatırlamaktaydı. Bir başka olayda da Şabat gününde bir yerleşimcinin evine girmiş, oturma odasındaki masanın üzerinde bir Shakespeare kitabı görmüş, aileyi Şabat gününde yalnızca Kitab-ı Mukaddes veya Talmud okuma geleneğinden saptıkları için azarlamıştı. Levy aynı zamanda Fransa’dan Filistin’e, Baronun dini töreni için götürülmesi şart malzemelerin kısa listesinde, bir dua kitabı, bir dua şalı ve muskalar da bulunduğunu söylemektedir. Dindarlığıyla ilgili başka hikâyeler de pek çoktur.

Ama kabul etmek gerekir, Baron bu niteliklerin hiçbirini birbiriyle çelişkili değil, daha çok, atak bir vizyonun kararlı bir uygulaması olarak görüyordu. Teorinin de, uygulamanın da kaçınılmaz kusurlarına rağmen, sonunda o yerleşimi mümkün kılan da Rothschild imkânlarının Filistin’de bir Yahudi dirilişi idealine kararlılık ve sabırla uygulanması olmuştur. 1914’te önemli Siyonist liderlerden biri olan ve Baron Edmond’un motivasyonunu ve adanmışlığının kararlılığını anlamaya en çok yaklaşan Weizmann, yapılan çalışmaların önemi ve sınırlılıkları konusunda Edmond’un değerlendirmesini şöyle aktarmıştı: “Ben olmasam Siyonistler hiçbir şey başaramazdı; Siyonistler olmasa benim projem de ölürdü.”⁴

Demek ki Edmond de Rothschild’in, Filistin projesinde gerekli, ama yetersiz bir unsur olduğunu kendi ifadesinden biliyoruz. Zaten Siyonist siciline de böyle geçmiştir. Ama bu onun kendi ülkesinde onurdan yoksun bir peygamber olduğu anlamına gelmez. Tam tersine, ona yönelik methiyeler öyle ağırlıklı, övgüler öyle dolgundu ki, çevik ve olağanüstü hareketli kişiliği neredeyse bir saygınlık *mozolesine* gömülme tehdidiyle karşı karşıyaydı. Onursal olarak “Yerleşimin Babası” (*Avi Hayishuv*) payesi verilmiş, yarı-profilden, melon şapkalı, babacan bıyıklı, gaga burunlu, kürk yakalı, güleç yüzlü portresi, İsrail’in Kurucu Babaları portre galerisinde ilk tablo olarak herkese tanındık gelecektir. Siyon Sevdalılarından Peretz Smolenskin onu, “İsrail’in kurtarıcısı ve yardımcısı, tüm bir milletin dirilişinin köşe taşı” diye tanımlamış, Ben-Gurion da onun önemini birçok kere, yalnız bir velinimet değil, “ulusal kâhin” olarak nitelemiştir.⁵ Övül-

⁴ *Letters and Papers*, VI, s. 304.

⁵ 1954’te Ben-Gurion şöyle demişti: “Mucizevi tarihimizin harikulâde olaylarından biri de bu Yahudinin, insanlarımızın kurtuluşu vizyonuna sınırsız sarılması ve dev servetiyle dev kişiliğini bunun gerçekleştirilmesine adanmasıdır.” Bkz. PICA 38; ayrıca G.Kressel, *The Fat-*

müş, anıtlştırılmış, hatta 300 *agorot*'luk pullar basılarak onurlandırılan *Ha Nadiv* (Velinimet olarak uzun yıllar boyunca bu adla anılmıştı), neredeyse etten ve kandan oluşmuş bir tarihi figür olmaktan çıkıp kutsallaşmış, Vatana nakledilmiş Batı yayılımıyla, *Ostjuden* kitlelerin kaderlerini birleştirmenin amblemi haline getirilmiştir.

Baronun ilahlaştırılması Nisan 1954'te, ölümünden yirmi yıl sonra, eşiyile kendisinin naaşlarının Paris'teki Père Lachaise Mezarlığından çıkarılıp bir İsrail fırkateyniyile Marsilya Limanından Hayfa'ya götürölmesi sırasında gerçekleşmiştir. Siyahlara sarılı katafalk orada küçük gemilerin bir filosundan yükselen siren sesleriyle ve on dokuz top atışıyla selamlanmıştır. İsrail hükümeti devlet töreni yapmayı üstlenmiş, ani bir ilgi patlamasıyla binlerce kişi katafalkın önünden geçmiş, Knesset'in (İsrail parlamentosu) ileri gelenleri de saygılarını ifade etmişlerdir. 6 Nisan günü tabutlar, kaldırımalarına okul öğrencilerinin dizildiği bir caddeden geçirilerek Um el Alağ Tepesindeki ebedi istirahatgâhlarına defnedilmiştir. Adı Ramat Hanadiv olarak değıştirilen tepe, bir yanda Kayserya (Kayserya) yakınındaki, Baronun büyük çabaları ve paralarıyla bataklıktan geri kazanılan sahil ovasını, öbür yanda da Samarya'daki Zikhron Ya'aqov (babasının adı verilmiş) ve Binyamina (kendi adı) tarım kolonilerini görüyordu – bunların ikisi de bekalarını Rothschild'in âlice-naıplığına borçluydu. Rothschild vasiyetinde, kendisinin ve eşinin son mezarlarının İsrail'de "bir kayanın içinde" olmasını istemiş, bu görev, oğlu James için özel bir sorumluluğa dönüşmüştü. Kendi ölümünden üç yıl önce, annesiyle babasının ebedi mezarı başında dua edebilmişti sonunda. Yeni mezarları hazır edebilmek için Herkül'e layık bir emek ve hafsalaya sığmayacak kadar para gerekmişti. Sonunda ortaya çıkan, kitlesel emeklerle yaratılmış, görkemli sadeliğe

her of the Yishuv (Tel Aviv 1954). Smolenskin ve M. L. Lilienblum'un değlendirmeleri için de bkz. Kressel, s. 28 vd.

sahip bir anıttı; Edmond'u "Geri Dönüş"ün meşalesi olarak çarpıcı şekilde yücelten bir görünümü vardı.

Ama bu tür törensel ödüller ne kadar hoşta giderse gitsin, uzun vadede daha ampirik değerlendirmelerin yerini alabilecek şeyler değildir. Kutsallaştırmalar tarihsel duyarlılıkları hızlandırmaktan çok uyuşturduğundan, Baron Edmond'un ilahlaştırılması da bir yönüyle iyi, bir yönüyle de kötü olmuştur. Onu aslında davranışları yöneten ekonomi ve politika gibi dünyasal faktörler düzeyinden alıp, Büyük İyiliksever ve İleriyi Görebilen Kâhin kaidesinin üzerine oturtmakla, kişiliğinin parçası olan son derece gelişkin sosyal ve politik içgüdüleri ihmal edilmektedir. Bu noktada da yine yalnızca Weizmann onun karmaşık mizacının ve kişiliğinin hakkını vermiş, kendi otobiyografisi olan *Trial and Error* (Deneme Yanılma) adlı kitabında dikkat çekip ünlenen bir ifadesinde şöyle demiştir:

... biz o sırada hâlâ Baronu, Yahudi sorununun yalnızca hayırseverlik yönüne bakan, politik Siyonizmi küçümseyen zengin bir otokrat olarak düşünüyorduk. Çok yanılmışız, ama suç bizim değil, çünkü Baron kafasından geçenleri açıklayan biri değildi. Bunu yapmaması, biraz kendi diktatör mizacından kaynaklanıyordu, ama biraz da ... zaten anlatamazdı, çünkü kendisinin bile anladığından kuşku duyuyorum ... Siyonizme olan ilgisi aslında bizim ilgimiz kadar politikti ...⁶

⁶ *Trial and Error*. Weizmann, 1914 ilkbaharında Baron Edmond'a bir Araştırma Enstitüsü kurulup bunun ilerde bir Yahudi üniversitesinin nüvesini teşkil etmesi konusunda yardım istemeye gittiğinde onunla ilk karşılaşmasından itibaren, Baronun (Siyonizmle özdeşleşme konusunda değilse bile) bu konuya tutumunun sıcak olduğuna hemen ikna olmuş, onun uzun vadeli amaçlarından asla kuşku duymamıştır. Sonradan Baronun çalışmalarını stratejik doğrultularda yaptığını ve her zaman ileri görüşlü bir devlet adamının milliyetçiliği düzeyinde düşündüğünü ifade edecekti.

Ne var ki Weizmann'ın çizdiği portre de kendi sezgileri açısından istisnai sayılmalıydı. Rothschild genelde, bağışlar dağıtan (miktarı hiçbir zaman sorgulanmasa da), zaman açısından tam yeni Siyon'u yaratma umutlarıyla aynı döneme rastlamış bir zengin olarak temsil edilmekteydi. Filozof ve gazeteci Ahad Ha'am (Halktan Biri, takma adı Asher Ginsberg) tarafından kendi yayımladığı *HaShiloah* adlı dergide sık sık sert eleştiriler çıkıyor, bunlardan kaynaklanan daha başka sorgulamalar da yaygınlaşıyordu. Ahad Ha'am'ın "kültürel Siyonizmi" Herzl'in politikasından da, Baron Edmond'un pratik çalışmalarından da hayli uzak nitelikteydi. 1891'de ve 1893'te Siyon Sevdalıhlarının Odesa Komitesi adına Filistin'i iki kere ziyaret etmişti. *Emeth Meeretz* (Vatandan Gerçekler) başlıklı raporları, polemik gazeteciliğinin göz kamaştırıcı birer örneği gibiydi. Özellikle Rusya'da, yeni kitlesel Filistin yerleşimleriyle ilgili olarak gelişen iyimserlik balonunu patlatmaya hedefleyen bu yazılar, hem bölgenin sefil fiziksel durumunu hem de Osmanlı politikasının göç konusuna ne kadar olumsuz baktığını anlatıyordu. Ama Ahad Ha'am aynı zamanda Baron Edmond'u, yarattığı kolonilerde yeni tür dilenci Yahudiler yarattığı, parayla tutulmuş *fellahların* alın teriyle lüks hayatlar süren yeni sömürgeciler oluşturduğu için suçlamaktaydı. 1901'de Baronla yarıda kesilen bir röportajda Ahad Ha'am, Siyon Sevdalıları tarafından Siyonistler ve yerleşimcilerden oluşturulan ve yönetimden şikâyetleri seslendirmek üzere gönderilmiş delegasyon arasındaydı. Delegasyonun ricacı durumuna düşmesini ve bu duruma razı olmasını şiddetle eleştirirken, otoriter bir tavırla def edilmelerine de ateş püskürmüş ve *The Yishuv and its Patrons* başlıklı bir yazı yayınlamıştı. Durumun gerçekleri açısından tam da yanlış sayılamayacak noktalara değinen yazı, kaçınılmaz olarak, 1900 öncesindeki dönemin Yahudi rönesansını temsil etmekten çok uzak olduğu düşüncesine de inanırlılık kazandırmıştı. O dönem olsa

olsa, eski parazitik bağımlılık ve sadakaların kabulü döneminin içindeki bölümlerden biri sayılabilirdi.

Yakın geçmişte çok satan popüler tarihlerden Amos Elon'un *İsraililer: Kurucular ve Oğulları* adlı kitabında, Baron Edmond "iyi niyetli bir feodal lord" –bir "züppe"– (bu tarrif Weizmann'ın çizdiği portreden, ama bağlamından koparılarak alınmıştı), ve "gösterişli bağışlar yapan" biri olarak takdim edilmekte, bu ifadeler sık sık da tekrarlanmaktadır.⁷ Paternalist tutumun benimsenmesi meselesiyle Baronun yönetiminin incelenmesi, bu kitapta daha sonra ele alınacaktır, ama Elon'un çizdiği grotesk karikatürde Baron Edmond de Rothschild'e benzeyen en ufak bir nokta bulmaya da imkân yoktur. Kendisi orada riyakârca dindarlık taslayan ve yerleşimleri, (Ahad Ha'am'ın deyimiyle) "zengin adam oyuncacı" gibi gören biri olarak tanıtılmaktadır. Edmond'un İbraniceyi ilk dil olarak kullanma yolundaki tutkulu ısrarı bir yana (leksikograf Ben Yehuda'nın sözlüğünü Barona ithaf etmesi boşuna değildi), 1900'den önce nice kere Baronun Filistin'le ilgili niyetlerinin yalnızca hayırseverlik olmadığını söylediği kayıtlara geçtiği halde, bu yaftanın yine de yapışıp kalması gerçekten şaşılacak şeydir. Örneğin 1884'te, Yahudi kolonilerinden Rishon Le Zion'un kurucusu Levontin'e şöyle dediği bilinmektedir: "Ben bir hayırsever değilim ... Bu yeni girişime, Yahudileri Filistin toprağına yerleştirmenin mümkün olup olmadığını görmek için kalkıştım." Aradan on beş yıl geçtiğinde bu temayı biraz daha işleyerek, yine aynı koloninin yerleşimcilerine de şöyle hitap etmiştir:

⁷ Amos Elon, *The Israelis: Founders and Sons* (Londra 1971), Sphere edition, s. 104-5; 114-15. Elon'un ifadeleri polemikler içermektedir. Genellikle parlak ve keskin zekâsı, İsraili kimliğinin çağlar içinde analizini yaparken (bilimsellikte eksikleri olsa da) heyecan verici anlatısının her açığını rahatlıkla kapatabilmektedir. Yine de, Baron Edmond'un Filistin tarihi üzerinde "tesadüfen" oynadığı rolü anlatışı, genel bazı yanlış anlamaların tipik örneklerinden sayılabilir.

Ben sizin yardımınıza, yoksulluğunuzdan ya da çektiğiniz acılardan ötürü koşmadım, çünkü dünyanın pek çok yerinde de bir o kadar zor durumda pek çok kişi var. Bunu yapmamın sebebi, size baktığımda İsrail'i diriltecek insanları görmemdir ve o ideal hepimizin yüreğindeki kutsal tutkudur ... atalarımızın vatanı, yuvamız İsrail'e dönüş.⁸

Bu tür sözler Siyonizmin en katıksız ruhundan damıtılmış olmasa bile, yine de Edmond'un tutkularının yalnızca biraz rahatlatma sunacak avuntu amacını taşımadığı ortadadır. Ama zaten onu sosyal dirilişe katkıları nedeniyle takdir eden daha dengeli tarih yazınında da, Baronun politik açıdan tecrübesiz olduğu daha baştan, hiç sorgulanmadan kabul edilmiştir.⁹ Genelde onu "Siyonizmin öncüleri" arasına yerleştirirler ve öncüsü olduğu ideolojinin tam olarak ne olduğunu sorgulamazlar. 1882'de, Filistin'deki küçük yerleşimleri kurtarma ve güçlendirme yolundaki çabaları başladığında, kitlesel bir "geri dönüş" kavramı ancak bir avuç Odesalı öğrenciyle entelektüelin boş gevelemelerine özgüydü.¹⁰ Onların

⁸ Israel Margalith, *Le Baron Edmond de Rothschild et la Colonisation Juive en Palestine 1882-1899* (Paris 1957), s. 171.

⁹ Walter Laqueur, *A History of Zionism* (Londra 1972), s. 78 "Rothschild için bu da bir sürü hayırseverlik programından biriydi;" s. 79 "Uzun süreli hayırseverlik girişiminin ardından;" Noah Lucas, *The Modern History of Israel* (Londra 1975), s. 25 "Fransa'dan Baron Edmond de Rothschild... Yahudileri Siyonist fikirlerle donatmak yerine onları tarımla tanıştırmayı düşünüyordu ... yüzyılın sonunda yeni yerleşimler müthiş bir hayırseverlik yatırımı sonucunda kendini gösterdi..."

¹⁰ Odesa Siyon Sevdalılarının daha kesin ve daha sofistike faaliyetleri, 1881 ve 1882 pogromlarının sonuçları arasında sayılabilir. Lilienblum, 1881'de Odesa'da kendi başından geçen olayın sonucunda onların en güçlü savunucularından biri olmuştur. Ama o zamana kadar, Pale'de proto-Siyonist mesajların algılanışı son derece sınırlıydı. Milliyetçi yazarlar arasında kaleminin gücüyle öne çıkan

da en başarılı temsilci olan Dr. Leo Pinsker, *auto-emancipation* temasını etkili ve ateşli biçimde savunurken bile, Yahudilerin yeni yerleşim yeri olarak asla Filistin'in adını ağzına almamaya her zaman büyük özen göstermiştir.¹¹

Edmond için ise Filistin'de herhangi boyda bir Yahudi yerleşimi için ön şart, yerleşecek kişilerin özerk bir *müstahsil* sınıfı olarak bekalarını sürdürüp sürdüremeyeceklerinin testten geçirilmesiydi. O kilometre taşı bir kere yerine yerleşince, yeni bir Yahudi yerleşimi *belki* zaman içinde o temel üzerine inşa edilebilirdi. Edmond'a göre bu olmadan, bu tür bir plan asla pratik olamazdı. Bu durumda Baronu, 1890'ların politik Siyonistleri tarafından savunulan "bir çırpıda kitlesel göçü sağlayıp yeni bir ulusal kimlik yaratma" taleplerine anlayış göstermemekle suçlamak, asıl sorunu gözden kaçırmak, hatta onu hayalcilik yerine bilgeliği yüzünden suçlamak anlamına gelmektedir. Ama o ilk kuşak Yahudi politikacıları kendilerinden de, tarihin kendi polemiklerine göre ilerleyeceğinden de öylesine emindiler, sırf kongrelerle katılmakla her sorunun kendiliğinden çözüleceğine öyle inanmışlardı ki, Rothschild'in kuşkularını neredeyse ulusal doğuş hareketinin önüne kasıtlı olarak set çekmek olarak algılamışlardı.¹²

Peretz Smolenskin, 1868'le ölüm yılı olan 1885 arasında gazetesi *HaShahar*'ı Viyana'da yayınlamaktaydı. Siyon Sevdalıları organizasyonunun başlangıcı olarak genelde 1882 tarihli Katowice Konferansı gösterilirdi oysa hareketin tüm dalları bir arada ele alındığında, 1882 yılındaki üye sayısı 525 kişiden ibaretti.

¹¹ Louis Greenberg, *The Jews in Russia* (Yale 1944), II, s. 72; bkz. Leo Pinsker, *Auto-emancipation – an Admonition to His Brethren by a Russian Jew* (çev. D. S. Blondheim Jr) (NY 1906). 1882 ile 1896 arasında Pinsker, Baron Edmond'la tanıştığında, görüşleri açıkça Filistin bakış açısını benimsemişti.

¹² Herzl, Rothschild'i tarihsel bir anakronizm olarak görme eğilimindeydi, hayal kırıklığına uğraması sonrasında da ondan söz ederken, "dolayısıyla onu bir kenara bırakıp kendi gündemimize dönüyoruz," demişti. Alex Bein, *Theodore Herzl* (Londra 1957); Kressel, *a.g.e.*, s. 49-50.

Asla uyuşamayacak iki aristokratik miracın bir aksilik sonucu bir araya gelişi olayında da görebileceğimiz gibi, Theodor Herzl'ı en çok rahatsız eden şey, önerdiği planı Edmond'un isteksiz karşılaması ve doğal olarak Yahudi zenginlerinin en başta gelenine düşmesi gereken rolü oynamayı reddetmesiydi – kısacası, Filistin'in kapılarını açabilecek olan Yahudi vakfına ya da bankasına yatırım yapmak istememesiydi.¹³ Böyle yapmanın Edmond'u silmek istediği kalıba geri döndüreceğini, Rothschild'lerin imparatorlukları etkilemek, uluslararası düzeni bozarak ayağını Babıali'ye sokmak istediklerine dair en kötü anti-semitik söylentileri coşturacağını Herzl'ın görememesi de ironinin doruğu gibiydi. Herzl'ın önerileriyle Charles Fourier gibi anti-semitik ütopyacı sosyalistlerin hayalleri arasında çirkin bir simetri bulunduğu da söylenebilirdi. Fourier, 1838 tarihinde yayınlanan *La Fausse Industrie* başlıklı çalışmada, Baron James'e ülkeden gidiş selamı olarak Yahudi Krallığının tacını hediye etmeye hazır görünüyordu:

İbranilerin dirilişi MM. De Rothschild için güzel bir ödül olabilir; Ezra ile Zerubbabel gibi İbranileri Kudüs'e geri götürür, orada Hazreti Davut'la Süleyman'ın krallığını yeniden kurup başına bir Rothschild hanedanı kondururlar. Bu kehanet belki yalnızca bir rüya olabilir, ama bütün monarkların koruması altında, altı ayda başarılmayacak bir şey de değildir ...¹⁴

Yahudi seçkinini finans sermayesinin yeniden doğuşuna bir model gibi görme konusuna Karl Marx'tan gelen destek daha bile ağırlıklıydı. *Yahudi Sorunu Üzerine (Zur Juden-*

¹³ Herzl kendi hedefini, "Rothschild ailesini ve büyük Yahudileri tarihsel görevlerine döndürmek" olarak tanımlıyordu. *a.g.e.*, s. 48.

¹⁴ Leon Poliakov, *The History of Anti-Semitism* (çev. Miriam Kochan), cilt III, *From Voltaire to Wagner* (Londra 1975), s. 370.

frage) başlıklı yazısında Yahudiliği açıkça laikleştirilmiş ilah Mennon'a tapmakla bir tutmaktaydı.¹⁵ Lenin'in emperyalizmi "kapitalizmin en ileri evresi"¹⁶ olarak tanımlaması da buna eklenirse, her iki tezin vülgarizasyonuyla Rothschild'in Filistin girişiminin kolaylıkla kapitalist sömürünün ince sanatı olarak gösterilebileceği de herhalde anlaşılabilir. Yabancı bir plütokratın, kendi ismini kullanmaksızın Yakındoğu'da araziler satın alması, bir temsilcisi bile olmayan, üstelik de beceriksiz diyebileceğimiz yerel halkı bir kenara itmesi, çürümekte olan bir imparatorluğun rüşvet yiyen resmi görevlilerini aşmanın da bir yolunu bulması, gerçekten de parasal emperyalizmin ders kitaplarına girmeye layık bir örneğine çok fazla benziyordu. Ama eğer Edmond de Rothschild, farkında olmadan ya da farkında olarak tekel kapitalizminin yapısında var olan krizleri portakalların yetiştigi yerlere ihraç ederek uzaklaştırmaya çalışıyorsa, bu konuda büyük başarısızlığa uğrayacağı da kesindi. Uhdesindeki yerleşimlerin ve sanayilerin, para kazandırmak bir yana, *para yiyen* nitelikte olduğu daha ilk bakışta belliydi. 1900'den önce o girişimlere harcanan kırk milyon frank düzeyinde paraya rağmen, o işletmeler genellikle, kâr etmek bir yana, faiz bile ödeyemeyecek durumdaydı. 1890'ların başlarında Yahudi kolonilerinden Rishon Le Zion'da kurulan bir şarap presi projesi tek başına yarım milyon frank parayı yutmuştu.¹⁷ 1896'da Filistin şaraplarını pazarlamak üzere bir şirket kurulması anlaşmasında Edmond'un tüm muhtemel za-

¹⁵ Genç Marx'ın bu denemesinin en sağduyulu değerlendirmesi için bkz. David McLellan, *Karl Marx, His Life and Thought* (Londra 1973), s. 80 vd.

¹⁶ V. I. Lenin, "Imperialism, the Highest Stage of Capitalism," *Collected Works* (Moskova 1964), XXII Ayrıca bkz. R. Hilferding, *Das Finanzkapital* (Viyana 1927), "Zur Wirtschaftspolitik des Finanzkapitals" (funfter Abschnitt).

¹⁷ PICA 130; David Druck, *Baron Edmond de Rothschild: The Story of a Practical Idealist* (NY 1928), s. 139.

rarları sineye çekeceği, ama kârdan hiçbir şey almayacağı yazılıydı ve bu durum genellikle verdiği finansmana ilişkin şartların tipik bir örneğiydi. İşin niteliğine bakılırsa, bu girişim Rhodes ya da Goldie gibi başka maceracı yatırımcılara çekici gelecek tür bir şey değildi. Yani Filistin girişiminde Baron Edmond yalnızca hayırsever olmasa bile, sömürgelerden vurgun vurma peşinde de değildi. Bu dev çaptaki yatırımları ne ticaretle, ne de sadakayla ilgiliydi; bunlar Yahudi geleceğiyle ilgili bir dizi inancı simgeleyen adımlardı.

Edmond de Rothschild'in bir Yahudi imparatorluğunun girişimcisi olarak bir grup beyaz yerleşimciyi Filistin'e, parayla tutulmuş fellahları parazit gibi sömürmeye bağımlı olarak yerleştirmesi fikri biraz çarpık gelse de, popüler Siyonistlerin bu girişimi algılayış biçimini renklendirdiği kesindi. Unutulmamalıdır ki emekçi Siyonizmin ideolojisi, Rusya'da, Pale'deki işyerlerinin kötü koşullarında tomurcuklanıp gelişmişti. O ideolojinin sözcüleri ve gazetecileri büyük bir rekabet içinde, Yahudi proletaryayı sosyalist *Bundist*'lere, Sosyal Demokrat Partinin Menşevik ya da Bolşevik kollarına bağlama yarışı içindeydi.¹⁸ *Poalei Zion* her zaman sözünü geçirebilen bir işçi grubuydu ve 1905'teki ayaklanmanın ve pogromların sonrasında kendini Filistin'e uyarladığında da söylemindeki sınıf mücadelesi doktrinini korumuştur. Rothschild yerleşimlerinde uygulanan "çocuklarını yöneten baba" türü yönetimi gördükleri zaman da, zaten yerleşimlerin ilk kuruluşundan beri yöneticilerle çiftçiler arasında ikide bir alevlenen kavgalara bir de sosyal boyut eklenmesinden kaçınılamazdı. Daha ilk andan itibaren yerleşim içindeki iki unsurun kendilerini değerlendiriş biçimi taban tabana zıttı. Bir yanda, kendi topraklarında

¹⁸ Bu partizan tartışmalar ve ideolojik fraksiyonlarla ilgili olarak bkz. Salo W. Baron, *The Russian Jew Under Tsars and Soviets* (NY 1964), s. 158-86; Jonathan Frankel, *Socialism and Jewish Nationalism in Russia 1892-1907* (Cambridge Üniversitesi doktora tezi); Henry J. Tobias, *The Jewish Bund*.

güven içinde bir bağımsız üretici çiftçiler sınıfı oluşturulmaya çalışılıyor, her kişinin kendi incir ağacı ve asması altında yaşaması, üretimde becerikli, tüketimde tutumlu olması, zorlukla elde ettiği kârı yeniden toprağa yatırıp yıllar içinde kendine kalıcı bir sahiplik hakkı edinmesi amaçlanıyordu. Öte yandaysa ikinci göç dalgasıyla (ikinci *aliya*) gelenler, kolektif çalışma bayrağını yüreklerinde taşıyor, kâr kavramından, özel mülkiyet anlayışından nefret ediyor, yeni Yahudi vatanını tarım sosyalizminin tohumlarından yetiştirmeye adanmış bulunuyorlardı. Baron Edmond'un çiftçilerine benimsetmeye çalıştığı değerler, on dokuzuncu yüzyılın *bonnéte bourgeois* değerleriydi –biriktir, çalış ve zenginleş– bunun yanında da işinin sahibi bir çiftçi olma kararlılığı. Buna karşılık *Polaei Zion* ve *Hapoel Hatzair* (Genç İşçiler) gruplarının çiftçileri, demokratik ve popülist, içleri mesihçi milliyetçi bir ateşle dolu insanlardı. Adil bir Yahudi ülkesinin öncüleri olacaklar, Marx'ın "Yahudilik, yapısı itibarıyla emeği dışlayıp para ve servet biriktirmeyi içerir" tezine meydan okuyan canlı kanıtlar olacaklardı.¹⁹ Çoğu zaman bu çelişkiler uygulamada, teoriden daha açık şekilde ortaya çıkıyordu. Ama teori geliştirmek de bu kurucu Filistin sosyalistleri kuşağının özelliği idi. Bu koşullarda, dönemsel sürtüşmelerden kaçınılamazdı. Ayrıca *Yişuv*'un "etos"una yerleşen de onların görüşü olmuştu. Birinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda Filistin'deki Yahudi toplumu olgunlaşırken ve sonunda bağımsız bir Yahudi Devleti kurulurken de yönetici kurumlara o görüşler yerleşti.

¹⁹ Ama iki hizip, politikaları açısından çok farklıydı. Genç Ben-Gurion ile Ben Zvi tarafından yönetilen *Poalei Zion*'a göre sağlıklı bir sosyal büyümenin önşartı ekonomiye hâkim olmaktı; *Hapoel Hatzair* ise başlangıçtan itibaren daha pragmatikti, etnik ve ulusal kimlik konusunda ısrar etmekteydi. Marksist ve Siyonist fikirlerin klasik sentezi, Ber Borokhov tarafından sunulmaktaydı. Ona ve önde gelen diğer sosyalist ideologlara, örneğin Nachkam Syrkin'e ait görüşlerle ilgili yararlı bilgiler için bkz. Arthur Hertzberg, *The Siyonist Idea* (NY 1960).

Siyonist tarih yazını, ülkenin her adımında sosyal demokrasinin işaretlerini taşımış, bu nedenle de burjuva koloniyeliğinin her türünden farklı olarak gelişmesini anlamakta sık sık zorluklar çekmiştir.²⁰ Kolektivizmin yeşil filizlerini, erken dönem Rothschild yerleşimlerine hâkim olan paternalist yönetimle uzlaştırmak kolay bir iş değildir. Böylece benimsenen eğilim, Baron Edmond'a "İlk Başlatıcı" olarak gerekli saygının gösterilmesi yanında, onun yerleşimlerini Yahudi Filistin'in ana gövdesinin dışında tutmak olmuştur. Bir dereceye kadar ana gövdenin parçası sayılacaklarsa, bu da Siyonist normlarına ne kadar uyum göstereceklerine bağlı olacaktı. Böylece 1900 öncesi dönem, emek Siyonizminin iyiliklerinden yoksun, sınırsız bir *efendi* yönetimi olarak görülmüştür. 1900 ile 1924 arasında Baronun doğrudan yönetimden çekilmesi, bu istenmeyen sistemden vazgeçildiği izlenimini doğurmuş, ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında hem Edmond hem de oğlu James, o sıra Palestine Jewish Colonization Association'ın (Filistin Yahudi Kolonizasyonu Birliği-PICA) başına geçtiklerinde, yani olay tam anlamıyla Siyonist umutlarla uzlaşınca gerçek *kosher* sayılabilmiştir. Böyle bir durumda Rothschild'lerin rolü de, bir mezhepte "İlk Hareket"i başlatan, yani yaratma konusunun sorumluluğunu taşıyan, ama kendi yarattıkları şeyin evriminin onları sollayıp geçtiği bir durum oluyordu. Ayrıca Edmond'un 1925'te Filistin'e yaptığı son ziyarette kendini Yahudi Kurumlarının her üyesi kadar Siyonist olarak ortaya koymasıyla, onun kişisel iyi niyetleri PICA yönetiminin pratik yaklaşımlarından da ayrılmış oluyordu.

Barona yağdırılan methiyelerin tam tersine, görevlendirdiği kişiler Yahudi toplumunun tarihçileri tarafından basında sürekli saldırılara maruz kalmaktaydılar.²¹ Özellikle ilk kuşak

²⁰ Bkz. Solomon Schiller, *Principles of Labour Zionism* (çev. C. Arlossoff) (Tel Aviv 1928), *passim*.

²¹ Alex Bein, *Return to the Soil* (Kudüs 1952), s. 6-7'de Pekidut Ha-Baronu "yozlaşmış bir bürokrasi ve yerleşimcilerinin bakış açısını

görevliler hep derebeyinin yolladığı despotlar gibi görülmekte, yerleşimcilerin alın terini kullanarak hep kendi ceplerini şişirmeyi düşünen küçük tiranlardan kurulu özentili bir grup sayılmaktaydılar. JCA (Jewish Colonization Association - Yahudi Kolonileştirme Derneği) ve PICA tarafından atanıp onların yerini alan daha saygın ikinci kuşak bile, uzaklardan gelme, öncü işçi ve çiftçilerin ruhundan nasibi olmayan, katı hukuksallık tutkunu, kiralar ve kontratlar konusunda kılı kırk yaran ve binlerce dönümü yerleşimcilere açacakları yerde elde tutmaya çalışan adamlar sayılıyorlardı. İtibar peşinde, hükümete boyun eğmeye kuşku çekecek kadar hazır, gerici politikalar uygulayan, Filistin'i oluşturan olan acılı mücadeleler sırasında kalabalık göçler konusunda duyarsız, yerleşimcilerin yoksulluğuna, karşı karşıya oldukları fiziksel tehlikelere, bitmek bilmez acılarına karşı bigâne insanlar. Onca başarısına rağmen PICA bile genelde, en iyi olasılıkla tarihi ömrünü doldurduktan sonra varlığını sürdürmesine izin verilen bir muma, en kötü olasılıkla da "Siyonist Rüya"nın gerçekleşme yolunu tıkayan bir engel, gerçeklerin kendi meşruiyetini yarattığı bir toplumda dev bir anomali olarak görülmekteydi. Tabii ki işin aslı çok daha karmaşıktı ve bundan sonraki sayfaların bize miras kalıp yerleşen bu düşünce biçimini düzeltmeye katkıda bulunabileceği umulmaktadır. Şu aşamada söylenebilecek tek şey, PICA yönetimiyle en çok didişen Siyonistlerin - David Ben-Gurion ya da Emekçi Tarımcılar Federasyonu Genel Sekreteri Avraham Harzfeld'in (ki ikisi de zaman zaman çok eleştirilmişlerdi) daha sonraları PICA'nın başardıkları konusunda çok daha hoşgörülü ve anlayışlı bir tutum benimsemiş olduklarıdır.²² Yine de, klişelerin ölmesi hayli uzun zaman

asla anlayamıyor, hayatlarının her ayrıntısına karışıyor," şeklinde anlatmaktadır.

²² Örneğin bkz. A. Meirowitz, *Harzfeld Recounts* (tapaj). Bu kaynaktan Edmond'un temel amaçlarının Siyonist amaçlarla örtüştüğü, ama taktik nedenlerle açıklanmadığı ifade edilmektedir.

alır; nitekim hâlâ İsrail’de seslendirildikleri de bilinmektedir. 1955’te, Keren Kayemet (Yahudi Ulusal Fonu) ve Jewish Agency’ye (Yahudi Ajansı) tanınan özel statünün (bazı mevzuattan muafiyet ya da terk edilmiş toprakları edinmek gibi imtiyazların) PICA’ya da tanınması konusunda Knesset’te yer alan bir tartışma sırasında, itiraz etmek üzere söz alanlardan bazıları, sakız gibi çiğnenmiş bazı sızlanmaları da seslendirmişlerdi. Örneğin Samuel Dayan şöyle demişti:

... PICA’nın bu ülkedeki tarihi hep toprağı işleyenlerle aralarında yer alan tartışmalarla, düşmanlıklarla, yanlış anlamalarla dolu geçmiştir. Zor tartışmalar –yabancı tartışmalar– bu yabancı unsurun varlığı, PICA yöneticilerinin başka ülkede yaşamalarından ve Siyonist hareketin dışında kalmalarından ötürüdür. Seçimle gelmemiş yöneticiler, ülkenin ruhunu bilmeyen, o ruhtan uzakta bulunan insanlar; belki bugün artık toprak emekçileriyle üreticilerin ruhuna daha bile uzak düşmüş durumda. Bu nedenle de bu iki kurumunu bir başkasıyla eşit tutamayız.

Keren Kayemet ... ülkeye yerleşenlerin sömürmesini ve sömürülmemesini sağlayarak sosyal adaleti koruyor. Ama PICA toprak satıyor ... Üstelik PICA’nın faaliyetleri kamusal kontrole de tabi değil. Yöneticileri yurtdışında yaşıyor ve kendi uygun gördükleri gibi hareket ediyor, fikirleri her zaman İsrail’de yaşayanlarınkiyle örtüşmüyor, hele toprağı işleyenlerin görüşleriyle hiç örtüşmüyor.²³

Yişuv’u kurma süreci boyunca gözlemlenen günahların ve sevapların bu kadar belirgin şekilde paylaşılmış olup ol-

²³ Knesset oturumu, 24.11.54; tartışma konusu: Protection of Cultivators (Ekicilerin Korunması) Ordinance (İkinci Değişiklik). Harzfeld’in konuşmasında PICA görüşünü desteklemiş olması ilginçtir.

madığı ilerde görülecektir. Ama olayın aslı ne olursa olsun Siyonist hareketin, o dönem içinde bağışlanan paralarla ilgili iyilikleri, kendi özsaygısından bir şeyler kaybetmeden kabullenmesi kendilerine zor gelecektir. O hareket ilk başta, Diaspora toplumlarına sinen sadaka kabul pasifliğini bilinçli şekilde protesto etmekten doğmuş bir harekettir. *Auto-emancipation*'da Pinsker'in en çok vurguladığı şey, Yahudi-yi iyi ya da kötü tüm dış etkenlerden, böylelikle kişisel ve toplumsal karakterini kaybetmiş, içine sadaka atılan ahlak yoksunu bir vakum olmaktan kurtarmak gerektiğidir. Saygı gösterme ve boyun eğme bağlarından kurtulup komşularının yaptıklarını taklit etme alışkanlığından sıyrılınca, Yahudi, kendinin bağımsız bir varlık olduğunu onaylayacak ve ilk defa olarak kendi kaderini şekillendirme olanağını bulacaktır. Bu durumda Siyonizm, her şeyden çok bir aktivizm ve özgüven inancıdır, reçeteyi yazan bir otoriteye bağlı toplum olmak yerine, bireysel iradelerin bir toplamıdır. Karşısında kendi görevlilerinin verdiği talimata harfi harfine uyulmasını, hiç şikâyet etmeden kurulu hiyerarşinin kabullenilmesini bekleyen bir yönetim bulunca, kooperatif çiftçilerinin ve bağlardaki işçilerin kabarması çok doğaldı. Dış yardıma sürekli bağımlılığı kabul etmek, kişisel gururu ve özsaygıyı diriltme çabalarını boşa çıkarmak olurdu. Ama beri yandan, o yardımı reddetmek de, hele koşulların sık sık tehlikeli hale geldiği göz önüne alınırsa, kendilerini yoksulluğa ve açlığa mahkûm etmek anlamına gelirdi. O halde, yalvararak aldıkları yardımları kabul ederken bile bu insanların –hele kendilerine ikide bir kontrat yükümlülükleri hatırlatılıp dururken– kendilerini besleyen eli ısırmaya kalkmalarında pek de şaşılacak bir şey yoktu.

Siyonistlerin kafasındaki ekonomik olgunluğa doğru ilerleyen, en azından bir ölçüde kendine yeterlilik yolunda yürüyen, daha çok kendi kaynaklarını kullanan bir toplum imajıyla, iki savaş arası Filistininin karamsar gerçekleri

arasında ciddi bir çelişki olduğu ortadaydı. Belki de sonunda Vaat Edilmiş Topraklara 1948 yılında ulaşmanın sevinci, oraya ulaşınca kadarki ekonomik zorlukları ve belirsizlikleri gözden siliyor olabilir. Yeni ortaya çıkan *Yişuv*'un sosyal yaşamını adım adım kaydederek olayı etnik portakal ve üzümlerin lirik bir şiiri haline dönüştürme yolunda belirgin bir eğilim vardı. Yazılanların büyük çoğunluğu, sanki ikinci ve ondan sonraki göç dalgalarının gelişi, gelirken de ettiklerini kanla, terle, gözyaşıyla sulamaya azimli olması, çorak topraktan ürün almaya ve İsrail devletini kurmaya yetecekmiş gibi... Eğer fazilet kendi ödülünü getirecek olsa, hayalle gerçek daha iyi örtüşmez miydi? Ama Rothschild'in ve PICA'nın girişimlerini incelerken, Yahudi yerleşiminin 1948 savaşına kadar son derece zayıf ve tehlikeli bir ekonomisi olduğu, sabit ve likit sermayenin, teknolojik becerilerin ve yönetim ustalığının gelmesinin de tarihi bir utanç olmak yerine, sağ kalmanın olmazsa olmaz bir ön şartı olduğu görülecektir.

Bunu söylemek, Siyonist idealizmine kara çalmak demek olmadığı gibi, Yahudi toplumunun maliyeti ne olursa olsun sürdürülebilmesini sağlayan bilgeliği ve saygınlığı yargılamak anlamına da gelmemektedir. O kazanım, aynı bölgede yaşayıp daha sonra ekonomik dengelere sahip olan ve farklı, hatta zıt umutları tercih eden başkalarının kazanımlarından daha fazla hakkaniyetli ya da daha az hakkaniyetli değildir. Ne olursa olsun, bu sayfalarda yazılı olanlardan, Baron Edmond'la oğlunun zenginleşen Yahudi Filistin'e yönelik tahhüdünün basit kâr-zarar hesaplarından kaynaklanmadığı görülecektir. Onların dikkate değer girişiminin karakterini yeniden kurgulamaya çalışırken belki en iyi perspektif, Siyonist ya da anti-Siyonist penceresinden değil, "ekstra-Siyonist" penceresinden bakmak, böylelikle PICA görevlilerinin bakış açısını doğru olarak canlandırmayı ummak olabilir. Çünkü onların davranışları ne kadar doğru veya yanlış olur-

sa olsun, önemi henüz takdir edilmiş değildir. Siyonizmle ilgili yazılmış sayısız sayfalara bir yeni bölüm ya da Yahudi/Arap Filistin konusundaki asap bozucu tartışmalara bir yeni polemik daha eklemektense, bu kitap Yahudi tarihi konusunda bir deneme olarak sunulmaktadır. Girişimin başladığı 1882 tarihinden, gerçekleştiği 1957 tarihine kadar Baron Edmond'un açıkça deklare ettiği niyeti, vahşi şiddet çağında sağ kalma ve Yahudi kalma yolundaki zorluklara karşı, çok farklı ve çok alışılmadık bir katkıda bulunmak olmuştur.

2

YAYILIMIN İKİ UCUNDAKİ DÜNYALAR

I

Baron Edmond de Rothschild'in Filistin'deki embriyonal dönem yerleşimlerinin imdadına ilk koştığı yıl olan 1882 yılı, genellikle Yahudi tarihinde bir dönüm noktası sayılmaktadır. Anti-semitlerin Dresden'deki ilk uluslararası kongresinin toplanması ve Rusya'daki pogromlar ne kadar liberalizmin iflasına ilişkin bir uyarı gibi görülse de, Pinsker'in *Auto-emancipation*'ının yayımlanması ve Kharkov Üniversitesinden on dört genç öğrencinin Siyon'u diriltme çalışmalarına başlama hevesiyle Yafa'da karaya çıkması da bir o kadar yepyeni bir başlangıcın simgesi olarak görülmektedir. Ama 1882 gerçekten tarihin kavşaklarından biri olsa da, o günün dünyasında yaşayanlar daha sonra olacakları bilemeyecekleri ve ufukta yükselen Tötonik grupları henüz seçemedikleri için, işaretlerin tam olarak hangi yönü gösterdiği konusunda kararsız kalmalarını affetmek gerekir. Yahudilerin durumunu doğrudan etkileyecek ve birbirine iki ay kadar yakın bir süre içinde yer alan iki

olay, belki Batıda yaşayan özgür ve servet sahibi Yahudilerle Doğuda yokluk içinde ve baskı altında yaşayan Yahudilerin dünyalarını birbirinden ayıran mesafeyi görmemize yardımcı olabilir. Durum birbirinin taban tabana zıt iki ayrı tabloyu göstermektedir: biri zafer kazanan Yahudinin, diğeri ise kurban durumunda Yahudinin dünyalarıdır.

Fransa'da 1882'nin Şubat ayı, *Union Générale* Bankasının büyük bir gümbürtüyle battığı aydır. Banka Eugène Bontoux tarafından, Fransa finansını Yahudilerle Protestanların tekeli cenderesinden kurtarmak diye tanımladığı hesaplı çabalar sonucu kurulmuştur.¹ Kuruluşunda *Union Générale* sapına kadar Katolik bir bankadır, inançlı insanların tasarrufları ve desteğiyle, Papanın ve dini yapının mensupları kutsamasıyla ve monarşist soyluların işlemleriyle sağlamlaşmış bir bankadır.² Başlangıçta şahane bir başarının keyfini yaşamıştır. 1881'den 1882'ye geçilirken, 500 frank değerindeki hisseleri 2500 frank'tan işlem görmektedir. Bu tür kriz dönemlerindeki ileri görüşlü pasifliğine rağmen, yeni banka bir buçuk milyar dolayındaki sermayesiyle, Paris grubunun büyük ağabeyi olan Alphonse de Rothschild'i bile etkilemiş bulunmaktadır. Ama pek de kaygıya gerek olmadığı yakında ortaya çıkacaktır. Şubat ayının sonu gelmeden girişim bütünüyle ve feci şekilde çökmüş, Bontoux tutuklanmış,

¹ Jean Bouvier, *Le Krach de l'Union Générale 1878-85* (Paris 1960), *passim*; Robert F. Byrnes, *Antisemitism in Modern France, Cilt I The Prologue to the Dreyfus Affair* (Rutgers 1950), s. 130-5. Bontoux daha önce Rothschild Bankasında eleman olarak çalışmış ve 1878'de tam bu tür bir fırsat aradığı için işinden ayrılmıştı.

² Özellikle de Legitimist'ler. Bontoux, Duc de Chambord'un ("Henri V") ve *Union Générale* yönetim kurulu üyelerinin arkadaşıydı, Prince de Broglie ve Ultra gazete *L'Univers*'in editörü Veuillot da onlar arasındaydı. Rothschild'ler de Orleanist soylulardan bazılarıyla sosyal bağlarını sürdürmekteydiler, ama Alphonse'un zeki pragmatizmi bunu en etkin Cumhuriyetçilerle, örneğin Gambetta, Favre ve Freycinet'le olan yakın dostluklarıyla dengeleyebiliyordu.

banka kayyuma devredilmiştir. Borsada bir iniş trendini önleme hevesine kapılan Bontoux, hayati rezervlere el atmış, bir likidite krizini adeta kendi eliyle davet etmiştir. Görev başındaki Freycinet hükümeti de, kilise karşıtı bir kamuoyunun gelişmesinden ürkerek bankayı gözden çıkarmıştır.

Bontoux İspanya'ya doğru giderken fırsattan yararlanıp suçu Katolik kilisesinin *her zamanki doğal düşmanları* olan Yahudilerin üstüne atmış, bunun ardından kopan gürültü arasında pek çok kişi de Yahudilerin, hatta aslında Rothschild'lerin, mecliste ve borsada çevirdiği dolaplardan söz etmeye koyulmuştur. St. Petersburg'da bulunan Fransız bakan Vikont de Vogüé (bankanın hevesli müşterilerinden biri olarak) "*Union Générale*'i Yahudiler öldürdü," derken, o sıra Yahudi-düşmanı gazetecilik kariyerinin başlangıcında bulunan Edouard Drumont da "Rothschild'le çetesinin" binlerce imanlı ve sadık Hristiyanın tasarruflarını silip yok ettiğini ileri sürmüştür.³ Aslında Alphonse kendi bankasına neredeyse savaş açmış bir girişimi çökertmek için birtakım yollara başvurmuş olsaydı bile yine de yaptığına hilekârlık denilemezdi, ama gerçekte olaya yol açan Bontoux'nun kendi spekülatif tedbirsizliği olmuştur. Aralık 1882'ye gelindiğinde *Union Générale* olayıyla ilgili bir adli soruşturma da, bankanın batmasının tek suçlusu olarak yine Bontoux'yu işaret etmişti. İkinci İmparatorluk döneminde Pereire kardeşlerin *Crédit Mobilier*'siyle ilgili olayda olsun, Üçüncü Cumhuriyetin ilk yıllarında kendilerine karşı birleşen bankaların yarattığı olayda olsun, çok daha büyük badireler atlatmayı başarmış olan Parisli Rothschild'ler, bu olaydan da

³ Byrnes, *a.g.e.*, s. 132. 1888'de İspanya'dan dönüşünde Bontoux, *Krach*'la ilgili kendi açıklamasını yayınladı, yazısı sekiz gazetede basıldı ve (kendisi bazı sivri ifadelerle ilgili geri adım atmış olsa bile) anti-semitik kışkırtmalara büyük katkıda bulundu. Drumont yıllar boyunca Bontoux'nun pek çok suçlayıcı kanıt sakladığına ve bunun için para aldığına inanmayı sürdürdü.

“sağlam banka” olarak saygınlıklarını kaybetmemiş, hatta artırmış olarak çıkmayı başarmışlardı. Belirsizliğin en çok yükseldiği dönemde, Gambetta hükümetinin yerine Freycinet hükümetinin kuruluşundan bir hafta sonra bile (o sırada Alphonse haksız yere, bu işte de parmağı olmakla suçlanmıştı), Paris Emniyet Müdürü günlüğüne “*Bonne Bourse. Il est généralement admis que M. Rothschild domine le marché*” [Bay Rothschild’in piyasaya hâkim olduğu neredeyse herkes tarafından kabul edilir] diye bir not girmişti.⁴

Anti-semitik oklar *Union Générale*’in cesedi çevresinde uçuşmayı sürdürüyor olsa bile, Fransız Rothschild’ler de, çevrelerinde oluşmuş Yahudi elitler de, bundan pek fazla zarar görmemişlerdi. Buna karşılık Rusya’daki gariban toplum, nüfusları Fransa’dakinin yetmiş beş katı olduğu halde, aynı yıl boyunca çarpıcı derecede zararlara uğradılar. Çar II. Aleksandr’ın önceki yıl vahşice öldürülmesiyle Odesa ve Elizavetgrad’da kanlı pogromlar tetiklenirken, katillerden birinin Yahudi olduğunun ortaya çıkışı da durumu elbette ki olumlu etkileyecek değildi.⁵ Ama bu ani şiddet patlamaları ne kadar ciddi olursa olsun, etkiyi artıran aslında hükümetin bundan sonra benimsediği, gevşemeyle tuzaklara yönelme arasında savrulup duran tutumu oldu. Yahudi seçkinlerden oluşan bir temsilciler grubunun protestolarına karşı III. Aleksandr, pogromların anarşistlerin işi olduğuna, zaten Yahudilerin de Hristiyan Rusları sömürüp durmalarıyla bütün bunları kendilerinin davet ettiğine ilişkin bir cevap

* Jean Bouvier, *Les Rothschilds*, (Paris 1967).

* Söz konusu Yahudi kadın Vera Helfmann adında biriydi ve aslında Çarın öldürülmesi konusundaki rolü pek küçüktü – olaya daha yakından karışmış bazı kimseleri korumakla ilgiliydi. Ama *Zhid*’lerin de, Masonların da, daha başka kara ruhlularla birlikte bu kötülüklerin arkasında olduğu konusunda Çarın da Pobedonostsev’in de hiçbir kuşkusu yoktu. Bkz. Jacob Frumkin, Grigor Aaronson ve Alexis Goldweiser (ed.), *Russian Jewry 1860-1917* (çev. Mirra Ginsberg) (NY 1966), s. 33 vd.

verdi. Görünüşe göre yeni Çar, İçişleri Bakanı İgnatiev ile birlikte, Yahudileri şeytanlaştırma konusunda o sıra yaygın olan iddialardan yana tavır almaktaydı. 3 Mayıs 1882'de Çar, Geçici Düzenlemeleri yayınladı. Bu düzenlemeler, Büyük Katerina tarafından 1791'de Yahudilerin Pale'de yerleşim haklarının düzenlenmesinden bu yana durumu en fazla geriye götüren kararlardan oluşmaktaydı. Bundan böyle Yahudilerin, Pale'lerin kırsal kesimlerinde yaşaması yasaktı – bunun tek istisnaları, eskiden beri Sibirya'da, Gürcistan'da ve diğer uzak yerlerde kurulan bazı tarım kolonileri olacaktı.⁶ Bunu izleyen maddeler de, Yahudilerin ehliyetli zanaat ustaları olmalarını, ticari loncalara kaydolarak Hristiyan Ruslarla eşit şartlarda istedikleri yerde iş aramalarını olanaksız kılmaktaydı. Hukuk meslekleri artık Yahudilere kapandığı gibi, devlet memurluğunun alt kademelerinde hizmet etmeleri de mümkün olmayacaktı. Eğitim konusu sıkı kotalarla sınırlandırılmaktaydı: Pale içinde Hristiyan lise öğrencilerinin %10'unu, dışında %5'ini, Moskova ve St. Petersburg'da ise %3'ünü aşmayacaklardı. Tepkinin doruğuna 1891'de varıldı ve Moskova'daki tüm Yahudiler kent dışına çıkarıldı. Bu çok barbarca bir kovulma olmuş, tarihteki en yakın benzer örnek ise 1745'teki Habsburg sürgününde yaşanmıştı. Böylece III. Aleksandr'ın Pobedonostsev başkanlığındaki imparatorluk hükümeti de, Yahudileri yavaş yavaş Rus toplumuna katma politikasına ait tüm iddialarını kaybetmiş oluyordu. Tam tersine, dirilen şeytanlaştırma süreci, öyle bir politikayı bir hastalık olarak görüyor, yarı asimile olmuş, aktif, aşırı eğitilmiş ve komplocu Yahudiye ise en büyük tehlike sayma eğilimine girmiş bulunuyordu. Slav'dan aşağı kişilerin bir çeşit ağıl gibi belli yerlerde toplanması, karikatürlerdeki kötü kokan, gasp eden, lafı anlaşılmayan,

⁶ "Temporary regulations"ın ayrıntıları için bkz. S. M. Dubnow, *History of the Jews in Russia and Poland* (3 cilt, Philadelphia 1916-20), II, s. 309-12; 336-57.

çocuk hırsız, işportacı *Zhid* tipinin gerçek hale getirilmesi daha iyiydi. Bu tepkinin genel etkisi, liberal Batıda gerçekleştiren tüm ilerlemeleri tanımını itibarıyla yasadışı saymak, Yahudinin alt düzey konumunu onaylayıp onu saldırılara karşı korumak yerine (ilerde görüleceği gibi) tehlikelere daha açık hale getirmek şeklindeydi.

Üstelik Rusya, etnik azınlıklara tanınan medeni hakların liberal dışı uygulamalarla rafa kaldırıldığı tek Avrupa ülkesi de değildi. Siyonistlerin yetiştirecek adam topladığı ikinci en önemli ülke olan Romanya, Osmanlı Türkiyesinden “çeşitlilik içeren nüfusunda hiç kimseye dini nedenlerle ayırım yapılmaması şartıyla” özerklik kazanmış bulunuyordu.⁷ Buna rağmen, 1878’de kazandığı bağımsızlığından sonra Romanya, Berlin Antlaşmasının 44. Maddesini sürekli olarak görmezden gelmiş, ülkedeki 200.000 Yahudiye eşit vatandaşlık hakkı tanımamıştı. Romanya vatandaşlığına geçmek isteyen her Yahudi için yasal muamele gerekiyordu. Sonuçta bağımsızlığın ilk yirmi yılında ancak iki yüz Yahudiye vatandaşlık hakkı verilmişti. Geri kalanı, kendi yurtlarında yabancı olarak damgalanıyor, ülkeye özgü şiddetin ve güruh saldırılarının hedefi haline geliyordu. Kırsal kesimlerden atılmışlardı. Sinagogları yağmalanıp yakılıyor, kent içinde bile saldırılara uğrayan Yahudiler, Pinsker’in kendi halkının bekasıyla ilgili ünlü değerlendirmesinin canlı örneği durumuna düşüyorlardı:

•

⁷ Bkz. Isidore Loeb, *La Situation des Israelites en Serbie et Roumanie* (1876), *passim.*, Joseph Berkowitz, *La Question des Israelites en Roumanie* (Paris 1923), s. 303-523, Margalith, *a.g.e.* 1866’da Bükreş’teki Büyük Sinagog yakıldı, bir yıl sonraki ünlü olayda da Galata Yahudileri diye bilinen grup, Romanya polisi tarafından (onlar Türktür denilerek) Osmanlı sınırına kadar kovalandı; sınırda Osmanlı yetkilileri gruba giriş izni vermeyince Romanya milisleri onları Tuna Nehrine atarak boğulmalarına yol açtı.

Yaşayanların gözünde Yahudi bir ölüdür; yerlilerin gözünde bir yabancı, bir serseridir; mülk sahibinin gözünde bir dilencidir; yoksulun gözünde bir istismarcı ve bir milyonerdir; vatanseverin gözünde vatansız adamdır; çünkü tüm sınıflar bir rakipten nefret eder.⁸

Yardım veren ve yardım alan gruplar ilk bakışta birbirinin tersi gibi görünmekteydi. Belki de onları, “birbirinden kopmuş bir halkın, ancak dinin emrettiği ritüel sadakalara, ‘*Seneye inşallah Kudüs’te*’ benzeri kalıplara olan bağlılıklarından başka ortak yanı kalmamış” diyerek tarif etmek bile abartı sayılmazdı. Buradan ortaya çıkan soru, Paris’in *Consistoire Central* ileri gelenleriyle Pale’nin garip Yahudileri arasındaki mesafe, acaba Rothschild yönetimiyle yerleşimciler arasında bir çarpışma rotası yaratacak kadar büyük mü, olmak zorundadır. Bu konudaki tartışmalarda, böylesine uyuşmaz iki zihniyetin karşılaşmasında çatışmadan kaçınılamayacağını ileri sürenler de bulunmaktadır. Böyle olunca, acaba yerleşim girişiminde, biri popülist ve milliyetçi, diğeri paternalist ve seçkinci olan iki örtüşmez zihniyetin, tarafların benzemez sosyal durumlarından doğma bu zihniyetlerin yattığı doğru muydu? Girişimin tümü gerçekten, Fransa *Büyük Hahamı Zadoc Kahn*’ın 1885 vaa-zında “acılar cemaati” diye adlandırdığı gruplar arasındaki bağları kuvvetlendirme çabasını mı temsil ediyordu?⁹ Yoksa yalnızca bir etnik yardım ve rehabilitasyon operasyonundan mı ibaretti?

Bu soruların cevapları, ilk bakışta sanılacağı kadar da net değildir. Ne 5 milyon kişilik Rusya toplumu, ne de 70.000 kişilik Fransa toplumu, kendi içinde homojen birer sosyal

⁸ Alıntı: Arthur Hertzberg, *The Siyonist Idea* (NY 1959), s. 188.

⁹ Alıntı: Michael R. Marrus, *The Politics of Assimilation* (Oxford 1971), s. 28; ayrıca bkz. Zadoc Kahn, *Sermons et Allocutions* (3 cilt, Paris 1894), ii, s. 218-19.

blok yapısındaydı. Şolom Aleykem'in kasabalı yoksullarının sevinçleri ve üzüntüleriyle, Baron Alphonse de Rothschild'in Rivoli Caddesiyle Concorde Meydanının kesiştiği köşede bulunan (daha önce Talleyrand-Périgord Oteli olan) evindeki sevinçlerle üzüntüler arasındaki benzerlik, *İsrail ruhu* şöyledir diyebilecek ipuçları verecek gibi değildi. On dokuzuncu yüzyıl boyunca her iki toplum da bir derece sosyal ve mesleki farklılaşma süreçleri yaşamış, bu değişimler elbette Fransa'da daha fazla, Rusya'da daha az olsa bile, yine de önemliydi. Rusya Yahudileri arasındaki millî bilinçlenme kıpırtıları, kafası kesilmiş beklentilerin klasik kadeiriyle karşılaşmış olsa da, o beklentiler yine de, sonu gelmez yoksulluğa ve cehalete çareler aramakla ilgiliydi. "Kurtarıcı Çar" II. Aleksandr dönemindeki hayat da aslında gül bahçesi değilse bile, o sıra en azından, Rusya'nın bile liberal varsayımların gösterdiği maddi ve manevi evrimden ayrılamayacağına dair umut beslemek mümkün olmuştu.

Bir avuç Yahudi, kendilerini kasaba ekonomisinin sınırlayıcı çizgilerinden ilkel zanaat ve ticaret düzeyinden (ayakkabıcılık, terzilik, hancılık, faizcilik ve işportacılık) kurtarmayı başarmıştı. Koskocaman boyutlara sahip ama kronik olarak koordinasyondan yoksun Rus ekonomisi tökezleye tökezleye sanayileşmeye doğru ilerlerken, az sayıda Yahudi de, diğer azınlık gruplarının, örneğin Eski İnanç gruplarının bazı üyeleri gibi, sermayedarlar ve girişimciler grubuna katılmayı başarmıştı.¹⁰ Ukrayna'da Galiçyalı Brodski'ler, Balakovski'ler, Zaitsev'ler ve Halperin'ler gibi iş dünyasının Yahudi ailelerinin hâkim olduğu bir şeker sanayii gelişmişti. Macaristan ve Romanya'dakiler gibi Israel Brodski de

¹⁰ Bkz. A. Gerschenkron, *Europe in the Russian Mirror* (Cambridge, 1970). H. J. Ellison, *Economic Modernization in Imperial Russia, Purposes and Aims*'in *Journal of Economic History*, 1965, s. 523-40. Yahudi girişimcilerin bu süreçte oynadığı rol konusunda bkz. Baron, *a.g.e.*, s. 107 vd.

1840'lı yıllarda bir toprak sahibine ait işletmeye ortak olmayı başarmış, sonra güncel bir Alman tesisini kullanarak işi genişletmişti. Aradan kırk yıl geçtiğinde ailesi artık imparatorluk sınırları içinde yirmi şeker fabrikasının ve altmış satış noktasının sahibiydi. Odesa'daki merkezden, yalnız Balkanlara değil, Türkiye'ye ve Anadolu'nun büyük kentlerine de ihracat yapmaktaydılar. Lodz'da Polonya Kongre Krallığının tekstil merkezi geliyordu; çok sayıda Yahudi işadamları da çoğunlukla Yahudi işçilerle çalışıyordu.

Ama genelde Rusya'daki Yahudi burjuvazisinin seçkinleri de aşağı yukarı Fransa'dakilerle aynı tür işlerde sivrilmekteydi. Örneğin Samuel Poliakov (kendisine asalet unvanı verilerek İmparatorluk Baş Danışmanlığına yükseltilmişti), kamusal ve merkantilist finansmanı birleştirerek (güçlü Moskova Uluslararası Ticaret Bankasının kontrolünü sağlayarak) Rusya demiryolları şebekesini 1860'larda ve 1870'lerde önemli ölçüde genişletme hamlelerinin öncülüğünü yapmıştı. 1869'da Çar tarafından kendisine, Voronez'den Rostov'a önemli bir demiryolu hattı inşa etme görevi verildi; o da Brodski gibi işinin yönünü Balkanlara ve Yakın Doğu'ya çevirmek niyetindeydi. Bu strateji, Rusya'nın o dönemdeki Anadolu politikasıyla da uyumlu bulunmaktaydı. Poliakov, başka yerlerdeki Yahudi servet sahiplerinin desteğini de sağlayabilmişti. Gerson Bleichröder'e (Bismarck'ın Yahudisi) de Alman İmparatoru tarafından asalet verilmiş, Pereire kardeşler onun demiryolu holdinginde hisse sahibi olmuşlardı.¹¹ Volga üzerinde ilk navlun ve yolcu servisini

¹¹ Bleichröder konusunda, bkz. Fritz Stern, *Gold and Iron. Bismarck, Bleichröder and the Building of the German Empire* (NY and Londra 1977); David Landes, "The Bleichröder Bank: An Interim Report," *Publications of the Leo Baeck Institute, Year V* (Londra 1960), s. 202-21. James de Rothschild gibi, Poliakov da hükümetin güveninden yarar sağlamış, demiryolları ağındaki yayılmanın büyük kısmı onun adına yapılmıştı.

kuran Grigorii Polak da (Yahudilerin doğrudan sanayiye girmesi yasaklandığı için) Hazar bölgesindeki son derece geri sistemlerle çalışan petrol kuyularından ham petrolü sevk ederken işlerini Parisli Rothschild'lerin adı üzerinden yapmaktaydı. Polak soyundan gelenlerden Mikail, İhtilal sırasında yoksulluğa sürüklenmekten Edmond'un ileri görüşlülüğü sayesinde kıl payı kurtulacak, sonunda Rus işadamı olacağı yerde Filistinli işadamı olacaktı.¹² 1870'lerde Bakü petrolünün ilk boru hattını inşa etmiş olan Dembo ve Kagan'ın şirketini destekleyen de yine Rothschild'ler olmuştu. Baron Evzel Gunsbourg gibi harika bir tipte (Hesse-Darmstadt tarafından asalet unvanı verilen) oğlu Horace da, Rothschild'lerin servetiyle ölçülemese bile, en azından mevki olarak bir o kadar değerli finansman kaynağı olmuşlardı. Gunzbourg, Rusya'daki ilk özel bankanın kurucusuydu ve Abraham Zack ile birlikte St. Petersburg para piyasasına (daha doğrusu *borç* piyasasına) hâkim durumdaydı. Bono kırmanın ve demiryolu şebekesinin genişlemesini finanse etmenin yanı sıra Gunzbourg aslında Rus hükümetinin de kendini iflastan kurtarmak için büyük miktarda borç aldığı Paris ve Amsterdam borsalarıyla ilişkiler zincirinin vazgeçilmez bir halkasıydı. 1889'la 1893 arasında yalnız Paris'ten 3,9 milyar frank geldiği söylenmekteydi ve bu çaptaki meblağlar da Rothschild'lerin aracılığı olmasa asla hayal edilemezdi. Rusya'da nakit piyasasının ve sanayinin ileri gelenleri olan Yahudiler, Fransa'dakilerle boy ölçüşecek gibi

¹² 1918'de Polak, Paris'e gidip Edmond'dan yeniden iş kurmak üzere kredi isteyene kadar, Bakü'deki petrol kuyularına Devrim hükümetinin el koyduğunu sanıyordu, ama o görüşmede, Baronun o serveti vaktinde kurtardığını öğrendi. Edmond'un önerisi üzerine Polak 1919'da Filistin'e göçtü, orada Nesher Portland Çimento şirketini kurdu, daha sonra PICA da o şirketten hisseler aldı, bir süre geçtiğinde de (İsrail'in bağımsızlığından sonra) şirket, *Histadrut* inşaat şirketi Solel Boneh'e satıldı. Polak 1954'te (90 yaşındayken) Kudüs'te öldü.

değildi; aslında onlar doğrudan bir ekonomi ilişkisinin ağına düşmüş durumdaydı demek daha yerinde olur.

Bu bir avuç para baronu, Salo W. Baron'a göre, koskoca bir nüfusun çok küçük bir grubuydu ve sürekli olarak da bir yoksullaşma sürecinin içindeydiler. Özellikle güneydeki Kiev, Odesa, Berdiçev, Elizavetgrad ve Balta gibi yerlerin harap gettolarında "Hamursuz" sadakalarına ve sosyal ihtiyaç hesaplarına bakıldığında, binlerce göçmenin, zorla veya isteyerek sapa kasabalardaki kulübelerinden kent içi teneke mahallelerine taşınıp işçiliğe başladıkları açıkça ortaya çıkmaktadır. Ekonominin bazı sektörlerinde nispeten orta halli sayılabilecek Yahudi burjuvazisinin geçim koşulları elbette önemliydi ve bu özellikle kuzeybatı bölgesinin kereste ve tahıl ticaretinde görülebiliyordu. Rusya'daki yaşam koşulları genelde aşağıya doğru inerken bu elit servetin genel trendinde ve toptan proleterleşme sürecinde bizim analizlerimizi ilgilendirebilecek bir tane önemli istisna söz konusuydu: Yahudi köylülerin ve kırsal tacirlerin nüfus içindeki oranı *yükselmekteydi*, (gerçi toplam Yahudi nüfusunun ancak %5'i düzeyine ulaşabilmişti ama) bu da önemli bir durumdu. Tarım toplumlarının yaşadığı bu garip durum, I. Pavel ve Aleksandr dönemlerinde başlamıştı. 1806'da güneydeki Kerson vilayetinde fiziği sağlam olan ve elinde 400 ruble bulunan Yahudilere 350 dönüm kadar bir arazi ayrılmıştı.¹³ Başlangıçta oralara 600 kadar aile yerleşmişti, ama paylarına düşen ufacık tarlalarda işlerlikli çiftlikler kurabilmeyi, bunların pek küçük bir azınlığı başarabilmişti. Ama yüzyıl boyunca ince bir akış halinde Yahudiler Kerson, Besarabya, Astrakan, Gürcistan'a ek olarak, imparatorluk hükümetinin arazi tahsis ettiği başka yerlere doğru da akmaya koyulmuşlardı. 1835'te ilk defa olarak, Yahudileri Sibirya'da Tversk ve Omsk çevresinde yaşamaya "ikna etme" yolunda

¹³ Yahudi yerleşimleri konusunda bkz. Baron, *a.g.e.*, Arthur Ruppin, *The Jews of Today* (Londra 1913), s. 243-7.

yanlış çabalara girişilmiş, bu yola koyulanların neredeyse hepsi açlıktan, yorgunluktan ölüp heba olmuşlardı. 1855'te II. Aleksandr'ın tahta çıkmasına kadar bu kolonileştirme çabaları ömrünü neredeyse tüketmişti, ama yüzyılın sonunda hâlâ 30.000'le 40.000 arasında Yahudi köylü bulunmaktaydı. Ne var ki bunlar toprağı işlemekten çok, kaliteli Besarabya ve Yenice tütünü, Gürcistan asmaları ya da Balkan mandıracılığı gibi dallara kaymış, yüzü aşkın küçük yerleşim halinde dağılmış durumdaydı.¹⁴ Bu gruplar, kentlere yerleşmiş olan kalabalık okyanusun içinde yalnızca bir damla niteliğindeydi ama 1900 yılında Filistin'e yerleşmiş olan nüfusun yine de dört katı düzeyindeydiler.

Rusya'daki tarım kolonileri, tıpkı on dokuzuncu yüzyıl boyunca resmen teşvik edilen diğer Yahudi ticari ve sınai girişimleri gibi, ileri görüşlü bir stratejinin parçası olmadığı gibi, imparatorluk hükümetinin Yahudiler arasındaki yaşam koşullarını biraz daha tahammül edilebilir kılma yolundaki insani içgüdülerinin sonucu da değildi. Görünüşe göre Çarlardan Pavel, I. Aleksandr ve I. Nikolas'ı bu yönde motive eden nedenler, aslında bizar edici parazit *Zhid*'leri Rus ekonomisine yararlı katkılarda bulunabilecekleri bir duruma getirmek gibi çıkarıcı bir arzunun ürünleriydi. Ancak kendilerini toplumun üretken bireyleri olarak kanıtlarlarsa medeni haklara layık olabileceklerdi. Bu durumda, örneğin tarım

-
- ¹⁴ Ruppın'e göre yüzyılın sonunda 58.851 kadar kişi, kabaca 1.000.000 dönüm kadar araziyi satın almış ya da devletten leasing'le almış durumdaydı. Baron, *a.g.e.*, s. 95'te 33.000 Yahudinin 1865'te Rusya'da devlet destekli yerleşimlerde yaşadığına işaret edilirken, devlet politikası tersine çevrilmişti. Ama bu değişikliğe rağmen yüzyılın sonunda kırsaldaki Yahudi sayısı (ama ekim yapıp yapmadıkları kesin değil) beş milyonun içinde yalnızca 100.000 kadardı. Yalnız Polonya Kongre Krallığında 1815'le 1870 arasında bu tür yetmiş yerleşim kurulmuştu. az öncesinde Filistin'e yerleşen Yahudi sayısının ne kadar küçük olduğu düşünülürken bu rakamların da dikkate alınması gerekmektedir.

kolonilerine yerleştirilenlere, ya hemen üretici olmak, ya da bölgeyi terk etmek gibi iki seçenek verilmesi de esas niyetle uyumlu bir tutum sayılabilirdi. Bu çıkarıcı amaca ek olarak, bir de bu insanları ülkenin çoğunluk dinine dönmeye zorlamak gibi örtülü bir amaç daha vardı; bu da, ne kadar örtülü olursa olsun, Yahudi toplumlarının yaşlı din adamlarını yeterince kaygılandırıyor, telaşlandırıyordu. Bu amacı kolaylaştırmak niyetiyle, 1840'larda Nikolas toplumların kendi sivil dünyalarında sahip oldukları özerkliği ortadan kaldırdı. Toplumların her zaman büyük bir kıskançlıkla koruduğu ve üstüne titrediği o haklar, bir sonraki Çar tarafından geri verildi. On dört hatta on iki yaşındaki Yahudi çocukları "hazırlık eğitimi" için çekip almak gibi dudak uçuklatıcı bir uygulama daha vardı. Bunun anlamı, askerlik hizmetini yirmi beş yıla çıkarmak demekti, ama asıl amaç, çaresiz durumdaki çocukları zorla veya kandırarak kendi dinlerine döndürmekti. Aynı tür beyin yıkamalar cezaevlerine konulan hükümlülere de uygulanıyor, onlara din değiştirmeleri karşılığında cezalarında indirim yapılacağı ya da cezanın büsbütün askıya alınabileceği söyleniyordu. Burada Anavatan Rusya'yı batının maddeciliğiyle kirlenmeye karşı koruyan karanlık Hristiyan köktendinciliğiyle aradaki doğrudan ilişkiyi görmek hiç zor olmadığı gibi, bunun da Yahudilerin Paskalya çöreği yaparken Hristiyan bebeklerin kanını kullandığı yolundaki saçma inançlara güç kazandırması, bu nedenle Kutsal Birlik ve Kara Gruplar gibi yobaz gruplaşmaların kurulmasına ve pogromların hoş görülmesine yol açmış olabilemesi mümkündür.¹⁵ Rusya'daki geleneksel Yahudi

¹⁵ Bkz. Norman Cohn, *Warrant for Genocide* (cep kitabı, Londra 1970), s. 57 vd. Profesör Cohn, apostat Jacob Brafman'ın "gizli" Yahudi kültlerini Hristiyan mülk ve kurumlarına el koyma komplosuyla ilişkilendirmekte ve Hippolytus Lutostansky adlı, papazlıktan atılmış kişinin 1876'da yayınladığı kitapta Yahudi ritüellerinde Hristiyan kanı kullanıldığı gibi iç bulandırıcı olayların yazılı olduğu-

nefretiyle daha modern olan anti-semitizm arasına kesin bir çizgi çizip ayırım yapmak işe yaramamaktadır. Her ikisi de tıpkı zehir yayılması gibi birbirini beslemeyi sürdürmüştür.

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Yahudilerin çektiği zorlukları hafifletme yolundaki birtakım saçma jestler, o insanları tümüyle asimile etme ve Hristiyanlaştırma sürecinin girizgâhı gibidir. Yahudiye Yahudi olarak asla hiçbir hak verilmeyecektir, ancak kendi kimliğinden vazgeçtiğine dair bazı işaretler görülürse onlara haklar verilebilir. Hükümetin tek vermek istediği, ona bunu yapabileceği koşulları sunmaktır. 1804'te eğitim kurumlarının açılmasının da, I. Nikolas'ın bakanlarından Uvarov'un yoksul Yahudiler için "modern" (yani laik) orta öğretim okulları açmasının ve bunları Rigalı Dr. Max Lilienthal'in genel nezaretine bağlı kılmasının da arkasında bu yatmaktadır. Lilienthal, Yahudi aydınlanması ve rasyonel bilgeliliğin yayılmasına adanmış *Haskalah* hareketinin adeta tipik bir temsilcisidir. Onun gibi aydınlanmacılar Batıdaki Yahudi toplumları arasında da vardır, özellikle Moses Montefiore, Ludwig Philippson ve Adolphe Crémieux bunların en dikkati çekenleridir. Bu kişiler de hep bir ağızdan, Lilienthal'in gösterdiği çabalara alkış tutmuşlardır. Okullar dincilerin batıl Ortodoks inançlarıyla dolu kafalarını, zihinlerini açacaktır. Ama çok geçmeden hepsi, Lilienthal bile, dinci eski *melamdin* (bilgi sahibi) öğretmenlerin yerini alacak yeterince kalifiye öğretmen bulunmadığını görebilmiştir. Almanya'da yeni eğitim Almanca dilinde verilmekte, horlanan ve aşağılanan Yidiş dilinde verilmemekteydi, ama yine de sorun aşılamıyordu. Zaten ne olursa olsun, toplulukların yaşlıları da projenin tümünü, kendi otoritelerine despot bir saldırı ve gençleri dinlerinden

nu anlatmaktadır. Söylemeye bile gerek yok, Brafman'ın *Alliance Israelite Universelle*'den "Yahudi komplosunun uluslararası uygulanmasını yöneten kurum" olarak söz etmesinin, aslında *Alliance Antijuiif*'i kurmasından çok önceki tarihlerde başladığı ortadadır.

döndürme yolunda (pek de gizlenememiş) bir çaba olarak görmekteydi. Aslına Lilienthal de bu kuşkuların pek çoğunu paylaşıyordu; bir keresinde, “Çar ancak Yahudiyi Yunan ıstavrozunun karşısında eğilmiş görünce memnun olacak,” demişti.¹⁶ Çocuklarını yeni okullara yollayanlar da bunu gerçek hevesten çok, korkudan ya da yalalaklıktan yapıyorlardı. On yıllık deneme döneminin sonunda Pale’nin çeşitli vilayetlerindeki okulların tüm öğrencilerinin sayısı ancak üç bin beş yüz kadardı.

Bütün bu umutsuz başlangıçlara rağmen, 1855’le 1870 arasındaki dönemde ortaya bir Rus-Yahudi grubu çıkabildi. Bunlar kendilerini, Yahudi yaşamının geri kalmışlığında reform yapmaya, bir yandan da imparatorun hukuksal ve medeni eşitlik hakları koparmaya adanmış insanlardı. II. Aleksandr döneminde, bir süre boyunca tam da umutlarını gerçekleştirebilecek lideri bulmuş gibi hissettiler. Bu Çar, daha tacını giydiği gün, çocuk yaştakilerin askere alınması uygulamasını kaldırmıştı. Bunu izleyen on yıl boyunca, Lanskoï, Orlov ve Stroganov gibi, Rus Yahudilerinin giderek geriye doğru kaymasını, onlara medeni haklarının verilmiş olmasına bağlayan bakanların rehberliğinde birtakım kararlar alındı, bazı tedirgin edici sınırlamalar kaldırıldı. Yahudiler kentlerde emlak sahibi olabilecek, anlaşmalara, tapulara imza atabilecek, hukuk sisteminde hizmete girebilecek, Birinci Tüccarlar Loncasına üye olabilecek, işleri nedeniyle seyahat edebilecek ve Pale dışındaki evlerde oturabileceklerdi. Aleksandr’ın sertlikten uzaklaşan eğitim politikaları doğrultusunda Yahudiler teorik veya gerçek Rus okullarına ve kolejlerine yazılabiliyorlardı. 1863 yılında *Yahudiler Arasında Kültürü Teşvik Derneği* (aslında mis-

¹⁶ *Universelle* Fransa. Orshansky, Gunzbourg ve benzer seçkinlerin yönettiği “Rus Yahudileri Arasında Aydınlanmayı Yayma Derneği” gibi son derece vatansever bir derneği bile anti-semitler karalamaya çalışmışlardır.

yonerlikten adının işaret ettiğinden daha uzak bir dernek kuruldu. Amacı yoksul Yahudi çocuklarının genel eğitimini teşvik etmek, Rus dili bilgisini yaymak, (zira Yahudi günlük gazetesi *Razsvet* de [Şafak] “Bizim anavatanımız Rusya’dır; havası nasıl bizimse, dili de bizim olmalıdır”¹⁷ diye yazmıştı) ve faydalı dini eserler ve broşürlerle yayınlamaktaydı.

Bu jestlere hevesli bir cevap da geldi – en azından, Yahudi topluluklarının üst kesiminden geldi. 1853 yılında Yahudi öğrencilerin oranı tüm lise ve diğer orta öğretim öğrencileri arasında %1,5 düzeyindeyken, 1873’e gelindiğinde %13,2’ye yükselmiş, toplam sayıları 2632’yi bulmuştu. Sivrilten Yahudiler mesleklerinde üst düzeylere yükselebiliyordu. Yargıç Aleksandr Passover’dan çeşitli hükümet komisyonlarına danışmanlık yapması istenmiş, Herman Trakhtenberg ise, yalnız Adalet Bakanlığında yapılacak reformların başına getirilmekle kalmamış, aynı zamanda St. Petersburg Sulh Hâkimliğini üstlenmişti. Demiryollarının Rusya ekonomisine yararlarıyla ilgili beş ciltlik bir araştırma yayınlayan ve böylelikle Poliakov’un raylarına ve trenlerine mükemmel bir entelektüel destek sağlayan ekonomist ve finansör Ivan Stanislavovich Blioch’tan başka, İmparatorluk Kütüphanesinde Doğu Kitapları bölümünden sorumlu olan Albert Harkavy gibi entelektüeller, Yahudi kimliklerini zayıflatmaksızın kariyerlerini ilerletebiliyorlardı. Yine de, Harkavy’ye kürsü verilmemesini başka bir nedene yorumlamak zordu. Süregelen tüm önyargılara ve engellere rağmen, *Razsvet*’in editörü Osip Rabinovich ya da yazar Levanda gibi gazeteciler, zaman içinde Aleksandr’ın sınırsız bir bilgelik ve hoşgörü çağını başlatacağı konusunda hiçbir kuşkuyla gerek duymuyorlardı. İbranice dergilerden biri, köleliğin kaldırıldığını duyunca, “Ülkede üveyiklerin sesi duyulmaya başladı,” diye yazmıştı. Daha Rusyalılaşıma yanlısı olan *Den* (Gün) gazetesi de, doğru düşünen Yahudi toplumunun beklediği tek gerçek

¹⁷ Greenberg, *a.g.e.*, cilt I, s. 40 ve s. 81.

Mesih'in, insanların ev sahibi ülkeyle tam entegrasyonu olduğunu savunmuştu. 1869'da sayfalarında aşağıdaki satırlar okunuyordu:

Demiryollarının, basın özgürlüğünün ve kanun önünde eşitliğin var olduğu, köleliğin ilkesel olarak kaldırıldığı bir ülkede, insan olayların doğal gelişmesini engellemeye kalkarsa, bunun cezasız kalmayacağı ortadadır. Böyle bir ülke, belli grupların baskılarına izin vermez ... Kulağa gelen eleştirilerin etkili olmaması, çağımızın gereğidir ...¹⁸

Aleksandr'ın şahsında ve bakanlarının dürüstlüğünde Yahudilerin "Adil Çar"larını bulduğu yolundaki o "MacCaulay"vari güven dolu inanç, tabii ki aslında yersizdi. Levanda sık sık, bu özgürlükçülerin sloganının "ışık," amaçlarının "ilerleme" olduğunu söylemekten hoşlanıyordu, ama İmparator, ne zaman resmi belgelerde bu kelimelerin ikincisine rastlasa, sayfanın kenarına öfkeli notlar alma eğilimindeydi. Onun liberalizmi, tütün içmek, bıyıklarını mum sürerek dikleştirmek ve Fransız operasına yönelik tavrı gibi, biraz fazla rahat bir tavidir. Derin bir inanmışlığı yansıtmadan çok, kişisel bir tutum havasındaydı. Köleliğin kaldırılması aslında köklü sosyal reformların bir öncüsü olarak yapılmamış, daha çok, ihtilal karşıtı bir *koruyucu* önlem olarak yapılmıştı. Yahudilerin dürüstlük zaafı konusunda Nikolas'ın görüşünü o da benimsemişti, "yararlı" Yahudilerle "işe yaramaz" Yahudileri birbirinden ayırma konusunda da tıpkı onun gibi düşünüyordu. Yaptığı reformların tüm amacı, o insanları pis bir yük olmaktan çıkarıp bir ulusal varlık haline dönüştürmektir. Üstelik Yahudi seçkinleri arasından da bu tür aşağılayıcı bir farklılaştırmadan yararlanmaya kalanlar az değildi. 1856'da Evzel Gunzbourg bir ölçüde mede-

¹⁸ A.g.e. cilt I, s. 100.

ni eşitlik için dilekçe vermiş, ama bunu yalnızca Anavatana değerini kanıtlamış olanlar, Birinci Lonca üyeleri ve varlıklı zanaat ustaları için istemişti. Halkının geri kalanı için, o insanların iflah olmaz düzeyde cahil ve barbar oldukları yolundaki genel görüşe Gunzbourg da katılıyordu. Burada Samuel Poliakov'un en azından iki kuruluşu, Katkov Lisesiyle St. Petersburg Üniversitesinin Poliakov Yatakhaneğine bağışlarda bulunduğuna, ama Yahudilerin oralara gitmesinin yasaklandığına da dikkat çekmek yerinde olur!¹⁹

Okumuş yazmış Yahudiler arasında bazı cesur ruhlu kişiler, örneğin *Razsvet*'in editörü Tsederbaum gibileri, 1879'da yeniden ortaya atılıp, tam özgürlüğün kişisel "yeterlilik" gösterme şartına bağlı olmaksızın verilmesini savunmuşlardı, ama çevrelerindeki bu tür görüşleri seslendiremeyecek kadar çekingen davranmıştı. Ne de olsa, 1863'ten sonra bu tür umutlara yönelik teşviklerin parlaklıklarını pek o kadar sürdüremediklerinin farkındaydılar. O yıl yer alan Polonya ayaklanmasındaki liderler tüm vatandaşlık hakları konusunda adanmışlıklarını ilan ettiğinde, İmparatorluk içindeki Yahudilerin genelde onlara hiç saklamadıkları bir anlayışla bakmaları yüzünden nasıl bir tür "Beşinci Kol" havasına sokulduklarının, tüm itirazlara ve vatanseverlik gösterilerine rağmen bu yaftadan nasıl tam anlamıyla kurtulamadıklarının farkındaydılar. Oğulları St. Petersburg Üniversitesine giremeyecek kadar aptal ya da parasız olan bazı soylular arasında gerçi birtakım güceniklikler doğduğu bir gerçektir. Kolejlere okuyan Yahudi gençlerin sayısı gerçekten orantısız denecek kadar azdı. Yeni bir *numerus clausus* oluşturulması teklifi de Aleksandr'ın ölümünün hemen öncesinde aktif şekilde düşünülmekteydi. 1877-78'deki Rus-Türk savaşında yaralıları tedavi eden çok sayıda Yahudi doktora maddiyalar, ödüller verilmesine rağmen, bazı profesyoneller

¹⁹ A.g.e., cilt I, s. 91.

arasındaki sosyal sürtüşmelerin giderilmesine bu da yeterli olmamıştı. Daha da beteri, dininden dönen Yahudi Jacob Brafman gibi bazı profesyonel “hakaret ustalarının” kompolarıyla yayılan *ritüel cinayetler* gibi iğrenç uydurmaların yaygınlaşması da 1871’de Odesa’da çıkan ayaklanma ve şiddet gösterileriyle birleşince, Yahudilere kısa bir süreliğine verilmiş özgürlüklere duyulan direnç de yaygınlaştı. Görünüşe göre Aleksandr “liberalizmi,” tarih boyunca süregelen ve sağduyunun beslediği düşmanlık-baskı tutumundan geçici bir sapma sayılmaya başlamıştı.

II. Aleksandr’ın 1881 Martında bir suikastla öldürülmesinin epey öncesinden başlayarak, bu Çarın iyi niyetine çok fazla umut bağlanmış olduğu hiç kuşku götürmez. Yahudi özgürlükçülerinin liderleri, bir an önce kültürel etkileşimi hızlandırma sabırsızlığı içinde, bazı uyarıcı işaretlere dikkat çekmeye çalışanları hep “felaket kâhinleri” olarak nitelendirmiş, dikkate almamışlardı. Pogromlardaki vahşetin fiziksel dehşeti tek başına bile yeterince kaygı vericiydi ama onları asıl endişelendiren, çoğu hükümet otoritelerinin bu düzensizliklere karşı kayıtsız tutumu, hatta göz yuman davranışydı. Geriye doğru baktıklarında, resmi yetkililerin bir zamandan beri, Yahudileri yersiz bir güvenlik duygusuna yönelten bir iyi niyet maskesi taktıklarını anlıyorlardı. Çağdaş Yahudi tarihinde son kere sayılamayacak bir şekilde, kamu otoritesi, normlarını değiştirmişti: yasalar yasayı ihlal edenlerden yanaydı, polisler suçlularla ve kabadayılarla işbirliği içinde, düzeni sağlayacak güçler de bu karmaşa ve yağmaya körükle gider konumdaydı. Olayların gidişatına, özellikle Rusya’nın güneyinde, ancak bir tek anlam verilebilirdi. Kiev’deki açıkça anti-semitik hükümetin halk arasında teşvik ettiği yaklaşım, Çarın öldürülmesi olayında Yahudilerin oynadığı varsayılan rol nedeniyle onlara karşı girişilen hareketlerin yerinde olduğu yolundaydı. Yılın ilkbaharında ve yaz başındaki ilk saldırılar pek de kendiliğinden olmuşa

benzemiyordu.²⁰ İleri yaşlardaki Yahudiler ne zaman saldırı olacağını sezdiklerinde ya da duyduklarında, yerel polise ve adli görevlilere gidiyor, ama orada kendilerine her şeyin yolunda olduğu, herhangi bir durumu önlemek için özel önlemlere ihtiyaç olmadığı yolunda güvenceler veriliyordu. Sonra söz konusu gün gelip çattığında, genellikle yakın çevrenin dışından gelme kalabalık kabadayı güruhları, başlarında ağzı laf yapan biriyle tren istasyonunda belirliyordu. Bol votka içmiş durumda, *Zhid*'lere yönelik türlü hakaretlerle harekete geçip ellerindeki listede belirlenmiş binalara saldırıyorlardı. Bazı kentlerde polis kenarda durup seyrediyor, bazılarında ise Kazaklar ve milisler de saldırıya fiilen katılıyordu. 1882 yılında yalnızca kuzeybatı bölgesinde bu düzensizlikleri kuvvet kullanarak bastırma ve suçluları tutuklama çabaları yer almıştı. Elizavetgrad'da polis müdürü, St. Petersburg'dan bir yetkili tarafından uyarılmış, eğer başının derde girmesini istemiyorsa ayaklanmalara müdahale etmemesi söylenmişti.²¹ Şu ya da bu şekilde yaratılan izlenim, bu düzensizliklerin üst otoritelerce onaylandığı, saldırıganlardan mahkemeye çıkarılanlara da mümkün olan en az cezaların verildiği yolundaydı.

Pobedonostsev'in ya da İşçileri Bakanı Ignatiev'in, pogromları aslında Loris-Melikov gibi gereksiz liberalleri "gizli Yahudi sempatizanı" olarak damgalamak için kullanıp kullanmadıklarını bilmek zordur.²² Ama bakanın tutumunun düşmanca olduğu apaçık ortadadır. Baron Gunzburg'un delegasyonuna, "Batı sınırları Yahudilere açık" diye hatırlattığı, ayrıca Çar III. Aleksandr'a Ağustos 1881'de yazdığı bir notta pogromları yalnızca Yahudi kapitalistlerin ekonomiye oran-

²⁰ Pogromlarla yetkili kurumların karşı karşıya gelmesi konusunda bkz. Dubnow, *a.g.e.*, H, s. 247-58.

²¹ Greenberg, *a.g.e.*, cilt II s. 20.

²² Bkz. R. F. Byrnes, *Pobedonostsev, His Life and Thought*, (Bloomington 1968).

tırsız şekilde hâkim olmasına bağladığı bilinmektedir. Öyle olunca da, Yahudilerin, hem ticari hem de ihtilalci kötülükleri topluma bulaştırdıkları için cezalandırılması gerektiği açıktır. Hangisi olursa olsun, Rus halkıyla karışamayacak yapısallıklara sahip oldukları bir kere daha onaylanmaktadır ve ertesi yılın mayısında çıkan yasalarla resmileşecektir. İleri gelenlerden bazıları kendi imtiyazlı durumlarını tehlikeye sokmamak için Çara ve Anavatan'a sarsılmaz bağlılıklarını seslendirip dursalar da, Rus vatandaşların Yahudileri ikna etme yolundaki liberal hayalleri de, böylelikle gözden düşen yasa taslakları arasında gömülüp gitmiştir.

Hükümetin cömertliğine değilse bile, altta yatan iyi niyetine inanmış olan Yahudilerin kendilerini ne yapacağını bilmez durumda hissetmelerine en çok yol açan da bu sınır bozucu aldatıcı tavır olmuştur. Kiev savcısının onlara hatırlattığı gibi, bundan böyle Yahudiler artık saldırganların aşırılıklarına karşı özel koruma değil, hiçbir tür koruma beklememelidir. Hatta onların cezalandırılması ya da caydırılması yolunda hareketler de beklememelidir. İmparatorun tarafsız hakemliğini bile arayamayacaklarını gören asimilasyoncuların kültürel olarak sinmesi, Pale içinde tohumcuklanan bir Yahudi milliyetçiliğine doğrudan katkıda bulunmuştur. Pogromlar yüzünden proto-Siyonist kesilen yazarların listesi çok uzundur ve iyi de bilinmektedir. Balta ayaklanmalarını yaşadıktan sonra yön değiştiren Levanda, eskiden nasıl coşkulu bir asimilasyonist ise, bundan sonra da bir o kadar katı bir milli haklar savunucusu olmuştur. Rus-Türk savaşı sırasında Yahudilerin geleceği konusunda karamsar düşüncelerini paylaşan Pinsker, sonunda anti-semitizmin endemik psişik bir bozukluk olduğuna karar vermiş, hukuksal reformun bu illete yeterli çare oluşturmayaacağına inanmıştır. Gençliğinin Talmudik bağlantılarından uzaklaşıp ortodoks dindarlığın acımasız bir eleştirmenine dönüşen Lilienblum, Yahudiliğin kusurları için özür dileyip

durmadan usanıvermiştir. 1882'deki Odesa güruhlarının yağmaları sırasında saklanarak kendini kurtarmaya çalışırken tanık olduklarından sonra, eskiden hevesle okuduğu Çernişevski ve Pisarev'in popülist doktrinlerinin tersine, köylülerin dertlerini seslendirmenin aslında anti-semitik önyargıları silmekten çok, daha artıracığına karar vermiştir. Tsederbaum, *Rezsuet*'ten ayrılarak HaMelitz adlı bir İbrani gazetesi çıkarmaya başlamış, Pinsker ve Lilienblum'la birlikte Rusya'daki ilk Siyon Sevdalıları gruplarını organize etmiştir.²³ Bu entelektüellerin çoğu saldırıların öncesinde, dine kuşkuyla yaklaşmanın özerk milliyetçilik kavramını da reddetmek anlamına geleceğine inanmış, dini savunmanın ise tam tersine ortodoks dindarlığın otoritesini artıracığını düşünmüşlerdi. Ayrıca bağımsız bir Yahudi kimliğini varsaymakla belki anti-semitlerin durmadan Yahudilerin çifte bağlımlılığını eleştirmesini de haklı göstereceğinden korkmuşlardı. Oysa şimdi en örnek vatanseverler bile istenmeyen yabancılar durumuna düşmüş olduğuna göre, artık açıkça bir ulusal birlikten söz etseler, hatta bunu gerçekleştirecek bir göç dalgasına izin verilmesini talep etseler bile ortada kaybedilecek bir şey kalmamış gibi görünüyordu. Gerçi Yahudi burjuva seçkinlerinin organı olan *Russky Evrei*, Siyon Sevdalılarını açıkça kınamış, bu hareketin anti-semitleri daha da kışkırtacağını ileri sürüp Rusya içinde insan hakları mücadelesinin durdurulmasını istemişti; ama libe-

²³ 1881'in sonlarına doğru, asimilasyonist yayınların en heveslilerinden biri olan *Razsvet*, özellikle Lilienblum'un teşvikiyle giderek daha milliyetçi bir tutuma kaymaya başlamıştı. Bir sayısında Lilienblum, ünlü deklarasyonunu yayınladı: "Kendimize ait bir köşeye ihtiyacımız var, Filistin'e ihtiyacımız var, orada gerçek bir merkezimiz olmalı ... enerjimiz, faaliyetlerimiz olmalı ve böyle bir girişime kalkışabilecek durumdayız. Haydi iş başına!" İlk *Hibat Siyon* grupları 1881 ve 1882'de Kharkov, Balta, Berdiçev, Kishinev, Kiev, Ekaterinoslav ve Odessa'da, Komitenin Pinsker, Gordon ve Lilienblum önderliğinde harekete geçtiği sıralarda kuruldu.

ral gösterilerin yükünü taşıdıktan, karşılırlarına şiddet tepkisi çıkınca bunların etkisiz kalacağını gördükten sonra artık Zacharias Frankel'in sert sözlerine, "Rus Yahudilerinin bir tek çaresi vardır, o da Rusya'yı terk edip gökyüzünün altında kanunların insan haklarını tanıdığı bir yere yerleşmektir" sözünü kendilerine rehber edinmeye hazır durumdaydılar.

Böylece, içlerinde karamsar sezgilerle karışık bir rahatlama duygusuyla, Rus Yahudiliğinin tribünleri temel haklarının meşrulaşmasının yolu olarak milliyet ilkesine sarılmış oldu. Daha az heyecanlı bir hava içinde de olsa, Haham Zvi Hirsch Kalischet²⁴ ile İtalyan bilim adamı Samuel Luzzatto'nun²⁵ grupları da Yahudilerin bir yandan ulusal, bir yandan da dinsel kimliklerini savunmalarından yana tavır koymuşlardı. Ama kesinlikle en etkili ses, hem hanının yakılmasının, hem de kilisenin tabelasını çalmakla suçlanmanın acısını yaşamış bir hancının oğlu olan Peretz Smolenskin'in sesi olmuştu. Smolenskin önce Ortodoks eğitimin göstermelik sürecinden geçtikten sonra, Yahudi aydınlanmasının bilgeliklerini savunmuş, ardından da bu inançlarını terk etmişti. Viyana'da İbranice bir gazete olan *HaShahar*'ı (Seher) yayınlamaya başladığında, artık adanmış bir milliyetçiydi. "Biz de bütün diğer uluslar gibi olalım," diyordu 1868'deki

²⁴ 1862'de kuzeydoğudaki Thorn kentinde bir haham olan Kalischer, *Drishat Zion*'u (Siyon'u Arayış) yayınlarak Kitab-ı Mukaddes ve Tamud öğretilerine atıflar yaparak Mesih'in gelmesinden önce Filistin'e yerleşmeyi meşru göstermeye çalıştı. 1867'de, Graz'dan Haham Elias Gutmacher ile birlikte, yine Yahudilerin Filistin'e yerleşmesiyle ilgili ikinci bir çağrı daha yaptıysa da, görünüşe göre bu çabaların etkisi, Mikve Israel'in kurulması dışında pek de fazla olmadı.

²⁵ İtalyan bilim insanı ve yazar Samuel Luzzatto, İbranice dilinin dirtilmesine ilgi duyuyor, bu arada Yahudilere daha canlı bir ulusal kimlik duygusu kazandırmaya çalışıyordu. On dokuzuncu yüzyılın laik liberal kültürünü benimseyenleri, "Avrupa uygarlığının maymunları" diyerek dışlamaktaydı.

ilk yazısında. “Köklerimizden utanmayalım,” diyordu. Eğer İrlandalılar, Çekler, İtalyanlar, hatta herkesin nefret ettiği o domuz çobanı Sırlar bile kendi devletlerini kurabiliyorlarsa, hem zengin bir ortak-tecrübe birikimine, hem de kendilerine özgü dillerine sahip Yahudilerin de bunu yapabilmesi o kadar düşünülemeyecek bir şey miydi? Her ne kadar 1872’de kurulan *Am Olam* (Ebedi Halk) derneği, ulusun diriliği için en uygun yer olarak Amerika’ya odaklanmış olsa da (amblemeleri bir “saban”dı), Smolenskin ile Lilienblum, tıpkı kendilerinden önce Hahamlardan Kalischer ile Yehuda Alkalai²⁶ gibi, Yahudiliğin belirgin kader yerinin neresi olacağı konusunda hiçbir kuşkuyla gerek görmüyorlardı. 1881 yılında Smolenskin şöyle bir duyuruda bulunmaktaydı:

Harekete geçmenin zamanıdır ... Türkiye bize atalarımızdan kalan topraklarımızı verecektir, çünkü bizim Yunanlılardan, Sırlardan, Romanya’dan, Bulgaristan’dan ve daha dün Türkiye topraklarında doğan diğer küçük milletlerden neyimiz eksik ki?²⁷

1875 ile 1877 arasında “Ekim Yapma Zamanı” başlığı altında *HaShahar*’da yayınlanmış bir dizi makalesiyle Smolenskin, Yahudi toplumlarının kendi vurguladığı köklü sosyal ve ekonomik yenilenme sürecinden geçtikten sonra, son çare olarak, yerleşecekleri toprakların yüzeysel varlıklarından çok, kendi kolektif ulusal çabalarıyla kurtulabilecekleri üzerin-

²⁶ 1840’lerde Yehuda Alkalai, Sırbistan’da, (Kalischer’in ayrıntılı önerilerinden önce) pratik bir yerleşim planı önermiş, bunu da Türk Sultanının kurulacak bir resmi Yahudi şirketine Filistin’de leasing’le arazi kiralayacağına dayandırmış, karşılığında iki yıllık kira ödenebileceğini ileri sürmüştü. Kendisi 1878’de Kudüs’te öldü.

²⁷ Bkz. Charles A. Freundlich, *Peretz Smolenskin, His Life and Thought* (NY 1965), s. 55. David Vital, *The Origins of Zionism*, (Oxford 1975), s. 46-80.

de durmuş, bu tür bir adanmışlığın da ancak “atalarına ait vatanları” olan toprakların yerleşim yeri olarak kendilerine açılmasıyla gerçekleşebileceğini iddia etmiştir.

O diyarlar tüm diğer ülkelerden daha yoksul olsa bile, çarçur edilmiş topraklarını yeniden canlandırmak için büyük emekler ve çabalar gerekse de, biz yine de Filistin’i seçeriz, çünkü orası bizim bir ulus olduğumuzun sembolüdür.²⁸

Çok sayıdaki çaresiz insan için, fiziksel güvenlik, entelektüel birleşimden çok daha acil bir ihtiyaçtı. Yakın gelecek açısından, nereye gideceklerinin hiç önemi yoktu, yeter ki alev alev yanan sinagogların kokusundan ve kana susamış kalabalıkların uğultusundan uzakta olsun. Korku içindeki binlerce çaresiz Yahudi, Polonya’nın Galiçya bölgesindeki zaten aşırı kalabalık olan gettolara doğru aktı, Brody, Lwow ve Tarnopol’ü doldurdu. En azından yirmi beş bin (belki de kırk bin) mülteci de Batı Pale’nin zaten fena halde kıt kaynaklarını paylaşmak üzere yollara düştü. Litvanya ve Beyaz Rusya ile Varşova’da 1881 Noelinde yer alan şiddet patlamaları ise Polonya’da doğan panik duygusunu daha da büyütme etkisi yaptı. Batıya doğru giden Yahudi kervanları giderek çoğaldı, endişe verecek düzeylere yükseldi ve sekiz yıl içinde yüz bini aşkın Yahudi, panik içinde ve düzensiz yığınlar halinde Amerika’ya geçti.²⁹ Avusturya-Rusya sınırındaki Brody’de bir tür kabul merkezi kurulmuştu. Yetenekli ve enerjik bir lider, aynı zamanda da hevesli bir Siyonist olan Shmuel Mohilewer orada ortaya çıktı, Batı Avrupa’nın her yanında kurulmaya başlayan acil durum komitelerinin temsilcileriyle bağlantılar kurarak yardım sağlamaya çalıştı.

²⁸ Bkz. Baron, *a.g.e.*, s. 172-3.

²⁹ Mark Wischnitzer, *To Dwell in Safety: The Story of Jewish Migration since 1800* (Philadelphia 1948).

Pogromlarla ilgili güvenilir haberler Batıya ancak 1881 Ekiminde, mülteciler Rusya sansürünün upuzun kolundan kurtulduktan sonra ulaşabilmmişti. Ocak 1882'de Nathaniel Rothscchild, Londra'da yeterince ayrıntılı enformasyon toplayıp *The Times* editörüne vermeyi başarmış, o da 13 Ocaktan başlayarak Rusya'daki baskıların yol açtığı acıları bir dizi makalede yayınlamıştı. Kopan gürültü, liberal İngiltere'nin belki yaşlılık etkilerini hissetmeye başlamasına rağmen henüz ölmeye hazır olmadığına tanığıydı. Gazete yazıhanelerine ve Rus Büyükelçiye protesto ve öfke mektupları yağmaya başladı. Londra Belediye Başkanının (Lord Mayor) davetiyle Mansion House'da düzenlenen bir toplantıya katılanlar arasında Samuel Montagu (daha sonra Lord Swaythling) ile gazeteci, gezgin ve olağanüstü bir filo-semitist olan Laurence Oliphant de bulunuyordu. Oliphant daha şimdiden Sultanın (II. Abdülhamit) nabzını yoklayıp Filistin'e Yahudi göçü olanaklarını araştırmış, Rus Yahudilere yardım için de 100.000 Sterlin toplamış bulunuyordu.³⁰ ABD'de Kongre, pogromları uzun uzun tartıştı, St. Petersburg'daki ABD büyükelçisi de Başkan adına, Rus yetkililerin kendi Yahudi vatandaşlarına karşı davranışlarını eleştiren açıklamalar yaptı. Paris'te liberal fikirlerin tecrübeli savunucusu olan Victor Hugo'nun saygın başkanlığı altında bir özel komite toplandığında, katılımcılar arasında Ernest Renan gibi akademisyenler, Gambetta konumunda politikacılar, hatta Paris Kardinal-Başpiskoposu da vardı. Orada da Yahudi veya Hristiyanların vicdani ve parasal destekleri sağlanmaya başladı. Bunların sonucu olarak yüzlerce yoksul Rus ve Romen Yahudisi Paris'e ulaştı, orada *Consistoire Central*'in yaşlıları tarafından hayli hevesiz bir biçimde karşılandıktan sonra, *Hotel de Ville*'in arkasındaki sokaklarda, doğu gettolarının kopyası sayılabilecek yerlere ve Marais bölgesine yerleştirildiler.³¹

³⁰ Greenberg, cilt II, *a.g.e.*, s. 59.

³¹ Hugo komitesinin adı *Comité de Secours pour les Israélites*'di. Bkz. Zosa Szajkowski, "How the Mass Migration to America Began,"

Rusya'da Çar da, hükümeti de, *Zhid'*lerin kaderinin böyle uluslararası bir meseleye dönüşmesi karşısında besbeli şaşırılmış durumdaydı. Daha da beteri, Paris Rothschild'lerinin gelecekte Rusya'ya yönelik kredileri desteklemeyi kesmesi ihtimaliydi. III. Aleksandr, en azından bir süre boyunca, yer alan olaylardan acı duyuyor gibi bir havaya büründüyse de, bunlar için Yahudilerin kendilerinden başka birilerini suçlamaya yanaşmadı. Yeni bakan Dimitri Tolstoy'un Yahudi düşmanlığı pek Ignatiev'in ki kadar apaçık olmadığından, bu bakan Kutsal Birliğin 1883 yılında dağıtılmasını sağlayabildi, yerel polisler suçluları yakalayıp sert davranmaları için yetki verdi. Birkaç yıl boyunca şiddet azaldı, ama 1878'de, Süper Güçler arasında yükselmeye başlayan "azınlıklara eşit muamele" konusuyla ilgilenmeyi bir tek Rusya reddetti. Zaten Çarın kendi vatandaşlarına nasıl davrandığı konusunda halklara açıklamalar yapmaktan sağlanabilecek yararlar da sınırlı kalacaktı. Yaygın görüşlerden biri, böyle bir şeyin tam tersi bir etki yapabileceği yolundaydı ve buna Horace Gunzbourg ile Rus Yahudisi seçkinler de katılıyordu. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında var olan Yahudi kurumlarının çoğu, Avusturya'daki *Israelitische Allianz* ile *Anglo-Jewish Association*, Alman *Hilfsverein* ve *Alliance Israélite Universelle*, gelenekleri itibariyle zaten herhangi bir politik tutum benimsemekten kaçınan kurumlardı. Daha çok, Moses Montefiore ve Adolphe Crémieux gibi gönüllülerin üstlendiği türden hizmetlere yöneliyor, Yahudi bireylere ya da grupla-

Jewish Social Studies, cilt IV, 1942, s. 291-2. Szajkowski'ye göre Alphonse de Rothschild de daha önce bir komite kurmuştu, ama "The European Attitude to East European Migration 1881-1893," *Publications of the American Jewish Historical Society*, cilt XLI, Aralık 1951, s. 148'e göre Alphonse bu haberin yayılması ya da herhangi bir politik adım konusunda son derece ürkekti. Bu "yabancı istilası" konusunda (özellikle Fransız Yahudileri arasında) Zadoc Kahn gibi kişilerin asıl sadakatinin hangi yanda olduğuna dair kuşku oluşmaktaydı. Bkz. Marrus, *a.g.e.*, s. 154 vd.

ra yönelik haksızlıkları telafi etmekle, yabancı hükümetleri ikna ederek kendi dindaşlarına daha “uygar” standartlar uygulamalarını sağlamaya çalışmakla uğraşıyorlardı.³² 1880’li yılların o heyecanlı ve karamsar atmosferi içinde bile, göçlere destek çıkmak gibi bir niyetleri yoktu. 1878’de uluslararası bir Yahudi konferansında Amerikalı delegelerden biri kaygılarını ifade etti:

Bizim müdahalemizle bir göç hareketini tahrik etmek, eğer o hareketin boyutları fazla büyürse, öylesine ciddi güçlükler çıkarabilir ki, birleşik Yahudilerin tüm gücü de bununla başa çıkmayı başaramayabilir.³³

Pogrom mağdurlarının durumu nedeniyle harekete geçenlerin hepsi de böyle muhafazakâr tutumları benimsemiş değildi. Başlangıçta *Alliance*’ın kurulmasını memnuniyetle karşılayan ve Crémieux’ye ek olarak Bükreş’teki Amerikalı Konsolos Peixotto ile birlikte Romanya Yahudilerinin durumunu incelemek üzere bir misyona da katılan Smolenskin, daha sonra kızıp *Alliance*’ı acımasızca eleştirerek kendilerinden beklenen görevi yerine getirmediklerini ifade etmişti – besbelli o görevi, yeni bir Yahudi hükümeti oluşturmak olarak yorumlamaktaydı. *HaShahar* Gazetesindeki bazı yazılarında *Alliance*’ın tek kaygısının mültecileri Amerika’ya yönlendirmek ve böylelikle Fransız toplumuna yük olmaları olasılığından kaçınmak olduğunu ifade etmişti. Makalelerde ifade ettiğine göre o topluluk, *vatanına* son derece bağlı ve Yahudiliğin esas *etosundan* kopmuş durumdaydı ve Avrupa

³² Bkz., *Alliance*, André Chouraqui, *L’Alliance Israelite Universelle et la renaissance juive contemporaine 1860-1960* (Paris 1965) – bu kaynakta kurumun rolüne daha “olumlu” bakılmaktadır. Başkanlarından biri olan Narcise Leven’in, *Cinquante ans d’histoire: l’Alliance Israelite Universelle*’i (1860-1910) (2 cilt. Paris 1911), daha uygun bir ağırlıklıdır.

³³ Baron, *a.g.e.*, s. 87.

Yahudilerinin kendilerini bekleyen krizden sonsuza kadar kaçınabileceğini sanmakla da kendini gülünç duruma düşürüyordu.³⁴ Smolenskin, eleştirilerinin bu acımasız ifadeleri üzerine, *Ahad Ha'am*'ın *Yishuv* "patronlarını" suçlamasını bekliyordu. Zaten artık dört yıllık bir ömrü kalmıştı ve son demlerinde *Haskalah*'ın bir Apemantus'u gibi davranmaya başladı. Eğer Brody'deki mültecilerle biraz daha yakın ilişkiler kurmuş olsaydı, belki o da Mohilewer gibi, *Alliance*'ın elçisi Charles Netter'in Filistin'de bir Yahudi yerleşimi fikrine o kadar uzak olmadığını, tersine, bu fikre en büyük sadakatle adanmış insanlardan biri olduğunu keşfedebilirdi. 1868'de *Alliance*'ın Yafa yakınlarında Mikve Israel adlı tarım eğitimi kolejini açması da onun başlattığı bir hareketin sonunda gerçekleşebilmişti.³⁵ Zaten Mohilewer'in bir Batı gezisine çıkıp oradaki kodamanlardan ilk Yahudi yerleşimlerinin başlatılmasına destek aramaya heveslenmesi de Laurence Oliphant ve Charles Netter'le buluşmasından sonra gerçekleşmişti.

Ne olursa olsun, Smolenskin'in eleştirileri en azından bir önemli konuyu açığa çıkarmıştı, o da, eğer Doğu'daki Yahudilerin durumu biraz daha kötüleşirse bunun ilâhihaye görmezden gelinemeyeceğiydi. Derinleşen baskı ve eziyetlere karşı, Batı Yahudileri ne gibi bir rol oynamak niyetindeydi? Kendi hükümetlerini ikna etmeye çalışıp 1878'deki gibi uluslararası

³⁴ Freundlich, *a.g.e.*, s. 288-9. Smolenskin de Alphonse de Rothschild'i, *Alliance*'ın daha ulusalcı bir rol oynamasını engellediği için eleştirmektedir.

³⁵ Charles Netter (1826-82) 1858'de *Société de Patronage des Ouvriers Juifs*'e destek vermekte ve o zamandan başlayarak toplumsal çalışmalarda aktif bir rol üstlenmekteydi. 1839'daki Mortara kaçırması olayından sonra Crémieux ve başka bazı kimselerle birlikte *Alliance* fikrini ortaya atmışlar ve kuruluş sırasında kuralları kaleme almakta da Netter çok katkıda bulunmuştu. Mikve gibi Netter de Türkiye, Fas ve İran'da okullar açmış, Yakındoğu bölgesinin hemen her noktasını gezmişti.

sı tedbirlerde ısrar edecek, arabulucu olarak diplomasiye mi yöneleceklerdi? Yoksa Smolenskin'in, daha sonra da Siyonistlerin istediği gibi çok daha girişken adımlar atıp göç olayını ulusal idealle birleştirecek, her ikisini Filistin'e mi doğrultacaklardı? Tabii 1882'de bu ikinci yol pek de olabilecek gibi görünmüyordu. Smolenskin'in sıkıntısı, Fransız Yahudileri gibi varlıklı bir topluluğun asla kendi güvenliğini tehlikeye düşürecek milliyetçi maceralara atılmayacağını düşünmesiydi. Edmond de Rothschild'in o yıl gelen desteği bile, en sıkı koşullara bağlanarak sağlanabilmişti. Ama diplomasiden de, sadakadan da ileri ve iddialı bir girişimde bulunma yolunda yapabildikleri bile, adeta kuralı kanıtlayan istisna gibiydi.

II

Büyük Katerina'nın Rusya'da Pale Yerleşimini kurduğu 1791 yılı, aynı zamanda Kurucu Meclisin sonunda Fransız Yahudilerine tam vatandaşlık haklarını verdiği yıldır. O noktadan itibaren iki toplumun tarihlerine bakmak, nasıl olup da arada bir köprü kurabilecek empatiyi dışlayacak kadar farklılaştıklarını görmek, ilginç olabilir. Ne olursa olsun, ortada Fransa'daki topluluğun, 1882'de Rusya'da yazılmakta olan (Smolenskin'in "alevden harfler" dediği) yazgının rengini göremeyecek kadar kayıtsız hale gelmesini gerektirecek bir durum yoktu. Çünkü birbirlerinden ne kadar uzakta olurlarsa olsunlar, yayılımın iki dünyasının bazı ortak tarihsel özellikleri vardı. 1791'de gelen özgürlüğün hiçbir şekilde anlayışlı bir insaniyet adımı sayılamayacağı konusunda artık herkes görüş birliği içindeydi.³⁶ Aydınlanmanın kozmopolitan dünyasında konuyu

³⁶ Özgürleşme, günümüzde birçok tarihçinin kabul ettiği gibi, istemeye istemeye, çok yavaş adımlarla gerçekleşmişti. Aralık 1789'da

eşitlik açısından ele alan, haksızlığın düzeltilmesi yolunda apaçık görünen ihtiyacı işaret eden, Abbé Grégoire ya da *ci devant* Marqui de Condorcet gibi pek az kişi vardı. Devrimci yasa koyucuların çoğu, tıpkı 1850'lerin Rus liberalleri gibi, özgürleşmeyi Yahudilerin hoş olmayan bazı niteliklerini gidermenin, ekonomik asalaklıklarını verimli sanayiye dönüştürmenin bir yolu olarak görüyor, bunun da ancak onları tümüyle Fransız milletinin içine çekmekle gerçekleşebileceği kanaatinde bulunuyordu.³⁷ Eğer İsrailit inançlara sahip Fransızlar olarak da eski bâtil inançlarını sürdürmek niyetindelerse, o zaman herhalde eğitim ya da yoksulluk yardımı gibi gereksiz taleplerinden vazgeçip onun yerine İnsan ve Yurttaş Haklarını tercih ederlerdi. Vaatten çok tehdide benzeyen bu *akültürasyon* fikri, Alsas ve Metz Yahudilerini etkilemiş, yeni gelen özgürlüğü sevincin coşkusuyla karşılamalarını engellemişti. Rusya'da olduğu gibi burada da bu kuşklar, Fransız Yahudileri arasındaki nispeten daha iyi eğitilmiş ve paralı Yahudileri elbette durdurmuyordu – özellikle Atlas Okyanusu ticaretinde başarılı olmuş *Sefardi* Portekiz Yahudileri, verileni çabucak kabullenmekte gecikmemişlerdi. Ama Rusya'dan farklı olarak, burada bu pazarlık (eğer bu bir pazarlıksa), daha sonra gelecek rejimler tarafından da benimsenip uygulanmayı sürdürmüştü. 1806'da Napoleon, hahamlarla toplumun ileri gelenlerini toplayarak onlara "Grand Sanhedrin" adını verdiğinde, aslında Galiçya

Constituent (Kurucu Meclis), Katolik olmayan herkesin (Yahudiler istisna – çünkü onlar için çekince söz konusu), resmi makamlarda çalışabileceğine karar verdi. Bordeaux "Portekiz" Yahudileri ayrıca medeni haklarını Ocak 1790'da elde ettiler. Son özgürleşme maddeleri ancak 27 Eylül 1791'de kabul edilebildi. Bkz. Raphael Mahler, *A History of Modern Jewry 1780-1815* (Londra 1971), s. 25-53; Arthur Hertzberg, *The Trench Enlightenment and the Jews* (NY 1969), s. 314 vd.

³⁷ Clermont Tonnerre'in ünlü formülü: "Yahudilere vatandaş olarak, her şey, bir millet olarak, hiçbir şey." Hertzberg, *a.g.e.*, s. 360.

Sinagogunun esas kurulundan farklı olmayan bu grup, Fransa Devletinin dokusuna sımsıkı uyarlanmış durumdaydı.³⁸

Bu mevki yükselişinden en çok yararlanan Yahudilerin neden ulusal birlikteliklerine en ufak bir kuşku düşüren adımlardan ya da sözlerden pirelendiğini anlamak, bu durumda kolaylaşmaktadır. Resmi Yahudi kurumlarında yer bulan ve soyadlarından ötürü (Rodriguez, Fould, Bischoffsheim, Rothschild, Koenigswarter) kendilerinin ve servetlerinin yabancı köklere sahip olduğu açıkça belli olan önemli aileler, üstlerine en ufak bir “*serseri Yahudi*” gölgesi düşerse, o lekeden hemen kurtulma konusunda kaygı duymaktaydılar. İlk fırsatta durumu protesto edip vatanseverliklerini kanıtlamaya kalkmalarının yanı sıra, günün hükümetine parasal destek vermeye de hazır dılar (Alphonse de Rothschild’in 1871’de imzaladığı dev kefalet tek örnek değildi). Bu tür cömert jestlerin bazen bağışçının üstüne kaldığı da oluyordu. Gerçekten de, Fransız Yahudilerinin davranışları ne kadar kusursuz olursa olsun, yine de *vatanseverlik* kavramının cumhuriyet gözündeki tanımına ulaşma yolunda çok büyük zorluklar çıktıkları kesindi. Gerek İhtilal dönemindeki savaşlarda, gerekse 1848’de ve daha sonra 1870-71’de yer alan savaşlardaki aşırı ateşli milliyetçilik ortamlarında, Yahudiye hep kuşkuyla, güvensizlikle bakıldığı kesindi. Haklı ya da haksız yere, o herkesin gözünde hep sınır ötesinden gelme biriydi, herhalde Ren’in ya da Meuse’ün öte yanında ailesi ya da dostları vardı; bunlar gizli bir dilde konuşan, belli özel işlerle uğraşan insanlardı. Fransa’nın çevresinde, Alsas’ta, Rusiyon’da, güneybatıda ya da kuzeydoğu gibi

³⁸ Mahler, *a.g.e.*, s. 69-77. Fransa’da 7 konsistuar ve bir de Merkez Konsistuar vardı. 1808’in “Meşum Yasa”sını uygulamak da görevlerinin bir parçasını oluşturmaktaydı. Bu yasa Yahudi ticaretini yasaklıyor, uygulanması için lisans talep ediyor, tefeciliğe son vermeyi amaçlıyor, Konsistuar’ları tehdit ederek kendi yoksulları aleyhine kampanyalara yöneltiyor, özerk Kehillot’un sağladığı isteğe bağlı verilen yardımları da engellemeye çalışıyordu.

uzak yerlerde, Artua'da yaşayan yoksul Yahudilerin genelde yaptığı işler, işportacılık, faizcilik, hayvan ticareti gibi şeylerdi. Bu işlerin hepsi de uzun mesafelere yolculuklar yapmayı gerektiren türdendi.³⁹

On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar Yahudi, Fransa'nın gerek resmi, gerekse yaygın zihniyetinde, en kibar ifadesiyle, bir hilekâr olarak kaldı: Belli bir adresi olmayan bir "Vatandaş." Anti-semitizmin sözlükteki karşılığı belirsizlik anlamındaki temel terimler, gizlenme, kaçamak, sınır ötesi bağlantılar, uluslararası dostluklar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Askeri krizlerin ya da gerilimlerin döneminde İspanyol ya da Alman sınırına yakın yerlerde yaşayan, Ladino ya da Yidiş dillerinde konuşan Yahudiler, kaçınılmaz olarak potansiyel sabotajcı ya da casus olarak dikkat çekeceklerdi. Bu tür fobiler Alfred Dreyfus'ün mahkûm edilmesi olayında doruk noktasına varmıştı. Divan-ı Harp önündeki duruşmalarda en açıkça ortaya çıkan şey oydu. Alsas göçmeni bir Yahudi. Vatan haini olmadığını ispat etmek ona düşmeliydi.⁴⁰ Hatta 1871'de Alsas'la Loren Almanya'ya verildikten sonra bile binlerce Yahudi, vatandaşlıklarını inkâr etmektense batıya göçmeye başlamış, Metz'de ya da Strasburg'da olmaktadır, Lyon'da, St. Etienne ya da Lille'de, yabancı gözüyle bakıldıkları bir hayatı yaşamayı yeğlemişlerdi. Ayrıca

³⁹ Bkz. Zosa Szajkowski, *Poverty and Social Welfare Among Trench Jews 1800-1880* (NY 1954), s. 29. Richard Cobb, "Dinah Jacob ve Bande Juive" bölümünde, *Paris and Beldelerinde* (Oxford 1975) Yahudilere dikkati çekmekte, bunların marjinal, durmadan sınır geçen insanlar olduğunu, kaçakçılarla ve komplocularla el ele olduklarını ileri sürmekteydi. On dokuzuncu yüzyıl Rusyasında bu nedenle koskoca nüfus kitleleri Polonya sınırından uzaklaştırılmışlardı.

⁴⁰ Bkz. Roderick Kedward, *The Dreyfus Affair* (Londra 1965). Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (Londra-NY 1951), Dreyfus olayını, yükselen "politik" anti-semitizmin *locus classicus'u* olarak ele alıyor, ama yine de ona kanıtların ötesinde bir ideolojik önem atfediyordu.

Fransa'nın Yahudi nüfusu, çok sayıda Yahudinin yaşadığı iki vilayetin kaybına rağmen artmış, 1870'te 40.000 düzeyindeyken yüzyılın sonunda 80.000'i bulmuştu. Rusya'da olduğu gibi Fransa'da da büyüme en çok kentlerde yer alıyordu. *Affaire* sırasında Yahudiler tüm nüfusun binde 2'si düzeyinde olduğu halde bunların %63'ü ülkenin beş büyük kentinde yaşamaktaydı.⁴¹ Böyle olunca, kentlerin sıkışık ortamı içinde, aslında olduğundan daha homojen ve daha büyük topluluklar oluşturuyorlardı. Tüm istatistikler tersine işaret etse de, anti-semitik gazeteci Edouard Drumont Fransa'da en az *yarım milyon* Yahudinin yaşamakta olduğunda, çoğunun da kuşkusuz "gizli Yahudi" olarak yaşadığında ısrar etmekteydi.⁴² Bu kuşkulu kentsel yoğunlaşmaların yarattığı sürtüşmeler sonucu 1898'de, Zola davası sırasında, kalabalıklar sokaklara dökülüp şiddet patlamaları yarattı. Yahudilerin sahip olduğu binalarla kamuya açık binalara saldırılar Fransa'nın otuzu aşkın kentinde ortaya çıktı. En ağır olaylar Paris, Marsilya, Lyon ve Algiers'deydi. Bazı bölgelerde günler süren yağmaları ve kargaşayı bastırmak için askerlerin devreye sokulması gerekti.⁴³ Bu huzursuzlukları tahrik eden belki hükümet olmayabilirdi, ama kalabalıkları oluşturmada Katolik çevrelerin oynadığı rol, yine de olayların Rusya'dakilerle karşılaştırılmasına yol açtı. Bu mutsuz dönemde Fransa Büyük Hahamı Zadoc Kahn'ın, Üçüncü Cumhuriyette Yahudilerin gelecekteki güvenliği konusunda karamsar bazı yorumlarda bulunmasında da şaşılacak bir şey yoktu.

1898 olaylarında güçlü bir ekonomik antipati de görülüyordu. Küçük esnaf, zanaatkârlar gösterilere katılmış, Yahudi girişimlerinin açgözlü tavrı olarak gördükleri durumu

⁴¹ Byrne, *Antisemitism, a.g.e.*, s. 95.

⁴² *A.g.e.*, s. 93.

⁴³ Stephen Wilson, "The Antisemitic Riots of 1898 in France," *Historical Journal*, cilt XVI (1973), s. 789-806.

ve aradaki rekabetin haksızlığını protesto etmişlerdi. Hem ihtilal döneminde hem de 1898 olaylarında kırsal ve kentsel kalabalıkları etkileyen maddiyat karşıtı içgüdüler, Yahudileri ekonomik bir hastalığın taşıyıcıları olarak görmekteydi. Alsas'ta 1790'larda bu durum bazılarının, örneğin Strasburg Üçüncü Meclisinin lideri Dietrich gibilerinin işine gelmiş (aksi halde kendileri de saldırı odağı olabilecek kimselerdi) bu tür kişiler isnat edilen ayıpların hedefini kaydırarak kulanmış, *pis Yahudi* kavramını "vicdansız mal sahibi, gaspçı, fırsatçı, dolandırıcı, istifçi" kavramlarıyla eş anlamlı hale getirmişlerdi.⁴⁴ Ülkede ne zaman siyasi otoritede bir aksama olsa, ayaklanmalarda cezalandırılanlar hep doğudan gelme Yahudiler oluyordu. "İhtilalci geleneğin" nispeten daha radikal mirasçılarından bazıları, Yahudilerin tekelci ekonomi parazitleri olarak şeytanlaştırılmasının baş sorumlularıydı – bu durumu Alman sosyal demokrati August Bebel "ahmaklar sosyalizmi" şeklinde tanımlamıştı. Fourier'nin adı zaten bu bağlamda daha önce de geçmişti, ama onun izleyicilerinden biri olan Alphonse de Toussenel, *Les Juifs, Rois de l'Epoque* adlı çalışmasıyla standart anti-semitik metinlerin en başta gelenini sağladı. Bunu aşan ancak 1880'lerde Kont Arthur de Gobineau'nun görünüşte öjenik ve etnolojik "hokus pokus"u denilebilecek zehir saçan polemikleriyle, Druumont'un *La France Juive*'i oldu. Tıpkı Marx gibi, Toussenel de yeni doğmaya başlayan sını kapitalizmin tüm günahlarını Yahudinin sırtına yüklerken, onu sını kapitalizmin en sömürücü ve adi biçimini sürdüren unsur olarak da izole etti. O da, önemli sosyalist yazarlardan Pierre Joseph Proudhon da (Fransız sosyalizminin erken dönem gelişimini etkileyen kişilerden), Yahudinin de, onun kurbanlarının da, davranış terapileriyle kendilerini bu günahlarından arındı-

⁴⁴ Zosa Szajkowski, "The Jewish Problem in Alsace, Metz and Lorraine on the Eve of the Revolution of 1789," *Jewish Quarterly Review* (1954), s. 205-43.

ramayacaklarını vurgulamışlardı. Bu huyları onların yapılarına öylesine sinmişti ki, artık doğal olarak anormal hale gelmişti – bu arada bu özelliklerin irsi olarak devam ettiğini ima ediyorlardı. Prodhon ısrarla şunları söylüyordu:

... Yahudi yapı olarak üretkenlikten uzaktır, ne tarımda, hatta ne de dürüst ticarete ustadır. O bir aracıdır, her zaman sahtekâr ve asalaktır, iş hayatında da felsefede olduğu gibi davranır, taklitlere, kalıp üretimlere, dalaverelere yönelir. Tek bildiği yükselen piyasalar, ulaşım riskleri, getiri belirsizlikleri, arz ve talep tehlikeleridir. Onun ekonomik politikası her zaman olumsuzdur: Kötü bir unsurdur o, Şeytandır, Ahriman'dır ve *Shem* ırkında yeniden yaratılmıştır.⁴⁵

Kısacası, bunlar ekonomik anti-varlıklardı, kesinlikle cezalandırılmayı, hatta daha beterini davet ediyorlardı. Prodhon, "Hristiyanların onlara 'ilahı öldürenler' demesi boşuna değildir," diye ısrar etmekteydi. Yahudi, insanlığın düşmanıydı. O ırk gerisin geri Asya'ya gönderilmeli ya da soyu tüketilmeliydi.⁴⁶

Fransız kamusal hayatının ve politikasının bu karanlık anti-semitizminden Edmond de Rothschild'in ne kadar etkilendiğini ancak tahmin edebiliriz. Dreyfus olayı sonrasında ortamın çirkinliği çarpıcı şekilde ortaya çıkmıştı. Ailenin diğer bazı üyeleri de, Fransız Yahudilerinin seçkinlerinden bazıları da olayın politik sonuçlarını görmezden gelse de, Edmond, Birinci Dünya Savaşının başlamasına kadar olan

⁴⁵ Bkz. Poliakov, *a.g.e.*, s. 370-2. Gobineau konusunda bkz. Michael Biddiss, *Father of racist ideology, the social and political thought of Count Gobineau* (Londra 1970) ve Drumont, Byrne konusunda da, *Antisemitism, passim*.

⁴⁶ Poliakov, *a.g.e.*, s. 376.

dönemde Yahudilerin geleceği konusunda giderek daha fazla endişeleniyordu. Ne de olsa, anti-semitizm yalnızca solun tekelinde değildi. 1892'nin⁴⁷ Panama Skandalı ortaya çıktığında *Eski Irk* soylularından, özellikle de "Lejitimist"lerden Baronne Betty'nin (Edmond'un annesi) salonunda ağırlananların sayısı az değildi. İlk bulgularla birlikte, Fransız kurumlarının Yahudi parası yüzünden nasıl kirlendiğini orada duymuşlardı. Ayrıca Edmond, Drumont'un *La Libre Parole*'ünün ulaştığı başarıdan, o yazılarda Cornelius Herz ile Baron Jacques Reinach'ın sefil akıbetlerinin anlatılışından da yeterince kaygılanmış, 1893 yılında Zadoc Kahn'ın ricası üzerine o kitaba bir cevap olarak yazılan *La Vraie Parole*'ün finansmanına katkıda bulunmayı kabul etmişti. Ama Avusturyalı editör Isidore Singer'i çok üzen bir durum gelişti; böyle bir söz verilmişse bile, görünüşe göre yerine getirilmemişti.⁴⁸ Edmond kendi Filistin demonstrasyonunu, yani Yahudilerin faizcilik ve borsa simsarlığı dışındaki işleri de yapabileceklerinin uygulamada ortaya konmasını, herhangi politik jestlere kesinlikle tercih ediyordu.

Çalışmalarının başlangıcında, yerleşimlere uygulanabilir bir teklif götürme kararlılığındaki baş amacın bu olduğu konusunda hiç kuşku yoktur. Ama eğer 1882 yılında, yani *La France Juive*'in yayınlanmasından dört yıl önce, Fransa'daki anti-semitizm henüz uyku halinde bir politik güç idiyse, Edmond'la kardeşlerinin de Rothschild'leri finansal gücün doruğunda gören ve onlara yarı-monarşik bir mistik gibi

⁴⁷ Panama Kanalı skandalı Drumont tarafından 1892'nin sonunda *La Libre Parole*'de açıklanmıştı. Konu basındaki ve Avam Kamarasındaki yolsuzluklarla da ilgiliydi. Adı geçenler arasında üç Fransız Yahudisi, Cornelius Herz, Arton ve camiada çok saygın biri olan (ama Rothschild'lerin – serveti yeni ve spekülatif olduğu için pek güvenmediği) Baron Jacques Reinach de bulunmaktaydı. Reinach kendini korumak için Drumont'a ek bilgiler verdi, ardından da intihar etti. Bkz. Byrne, *a.g.e.*, s. 332 vd.

⁴⁸ Bkz. Marrus, *a.g.e.*, s. 146-7.

bakan bu kamuoyundan habersiz olması düşünülemezdi. Ne de olsa, ulus-devletin tüm aparatını, ordularını, bürokrasisini, mahkemelerini işlerlikte tutmak, kesinlikle yeterli fonların sağlanmasına bağlıydı. Madam Nesselrode'un, Baron James'i "Fransa'nın Genel Valisi, hatta Kralı" diye tarif ettiği biliniyordu; Alfred de Vigny 1837'de ondan "Kredinin ve altın hareketlerinin Kralı" diye söz etmiş, Laffitte salonunun müdavimlerinden olan Heine de Fould'la konuşurken ona Rothschild'lerin "Sol Yakanın ve de Sağın Kralları" olduğunu söylemişti.⁴⁹ Babaları James'in 1868'de ölmesinden sonra üç kardeş, Alphonse, Gustave ve Edmond bankacılık dünyasının tepesine geldiklerinde, artık Rothschild'lerin de, başka herhangi bir finansörün de "tahtın arkasındaki güç" olduğunu, ilk Baronun Louis Philippe üzerindeki gücüne benzer bir gücü ele geçirdiğini söylemek elbette ki imkânsızdı. Fransa'nın 1870 savaşında uğradığı hezimetin ardından James'in Ferrères'de inşa ettirdiği (Mentmore taklidi) koca taş binada kalan Kayzer Wilhelm'in şöyle bir yorumda bulunduğu söylenmekteydi: "Bunu ancak Rothschild'ler yaptırabilirdi; krallardan hiçbirinin parası yetmezdi."⁵⁰

Otto von Bismarck'ı, bir yanında danışman Gerson Bleichröder, öbür yanında danışman Jules Favre ile, yanı başlarında da etiket kurallarına uygun bir dikkatle izleyen, ama aslında Prusyalı fatihlere pek isteksiz bir ev sahipliği yapmakta olan Alphonse de Rothschild'le birlikte savaş tazminatını tartışırken gösteren o resim, en azılı anti-semitlerin bile yaratabileceğinin ötesindeydi. Ama aslında Alphonse örnek bir vatanseverlik göstermekteydi. Daha 1871'de Paris

⁴⁹ Poliakov, *a.g.e.*, s. 341.

⁵⁰ Yeni İmparator, Alphonse'un dairesine, kendi demir kamp yatağıyla birlikte yerleşti, Moltke, Barones Betty'nin odalarını kullandı, Bismarck da Baron James'in dairesine taşındı. Bismarck aslında Alphonse'u şarap konusunda hasis davranmakla suçluyor olsa da, yiyecek ve içecekler de aile tarafından sağlanmaktaydı!

yetkililerine bir kredi vermiş, Almanların kuşatma dönemindeki zararlarının tazminatının ödenebilmesini, böylece bir toplumsal dirilişin mümkün kılınabileceğini ummuştur. Ama asıl gerçek, aradan birkaç on yıl geçtikten sonra ortaya çıkabildi. Thiers'e, galip tarafın Fransa Cumhuriyetine yüklediği dev boyuttaki 5000 milyon franklık tazminatın yarısından fazlası için de garanti vermişti. Londra Rothschild'lerinin de yardımıyla, Rothschild kurumu (Almanların Birinci Dünya Savaşı sonrasında düştüğü durumdan farklı olarak) ülkelerinin çeşitli kreditörler elinde rehin durumuna düşmesini engellemiş bulunuyordu.⁵¹

Babasının koyduğu ketumluk standartlarına uygun davranan Alphonse, politik bağlantılar konusunda gizliliği korumakta çok dikkatli hareket etmişti, ama türlü isnat ve iftiraları reddediş biçimi, sanki o iftiralar doğruymuş gibi zarar vermeye yetmişti. Örneğin 1873 yılında Thiers hükümetini düşürmekten onun sorumlu olduğu iddiaları karşısında, tam tersine o hükümetin altı ay daha uzun bir süre iktidarda kalmasına yardım etmiş olduğunda ısrar etmesi, buna bir örnekti.⁵² Ama genellikle Paris Rothschild'leri, Fransız politikasının oynak karakterine alışkın oldukları için, partizan taahhütlerden uzak durmaktaydılar. Baron James'in en önemli özelliklerinden biri, politik iklimdeki ani değişikliklerin kokusunu hemen alabilmesiydi. 1848'in Şubatında tedbirli davranıp eşiyle çocuklarını kırsaldaki evlerine yollamıştı; ama Jakobenlikten uzak kişiler olan Maliye Bakanı Goudcheaux ve Adalet Bakanı Crémieux gibi kimse-lerin (ikisi de Yahudiydi) "Fransa sosyalizmin alevleri arasında yok olmayacak" şeklinde güvence vermesinden sonra, artık Cumhuriyeti içine sindirmiş, Ulusal Muhafızlardan sokak çatışmalarında hayatlarını kaybedenlerin ailelerine yüklü meblağlar vermişti. Düzeni sağlayabilen bir parti ik-

⁵¹ Bouvier, *a.g.e.*, s. 209-13.

⁵² *A.g.e.*, s. 225.

tidarda olduğu sürece, rejimin nominal etiketinin fazla bir önemi yoktu.

En büyük zarar verme potansiyelini taşıyan hükümet, kesinlikle İkinci İmparatorluk döneminin hükümeti olmuştı, ama bunun da tek nedeni, Fould ile Pereire'lerin baştan beri en olmayacak adayı, Louis Napoleon'u destekleyip, karşılığında onun desteğini koparmış olmalarıydı. Aynı şekilde Alphonse da Üçüncü Cumhuriyette getirilen seçim demokrasisi konusunda kuşkular beslemesine rağmen, daha başlangıçta ilk hükümetlere, Communard'lara ve Lejitimist'lere karşın Laffitte Caddesindeki *haute banque*'ın Fransa para piyasalarında hayati rol oynamayı sürdüreceğini taahhüt etmişti. Alphonse hiçbir zaman Rothschild'lerin servetinden, durmadan töhmet altında kalan kapitalistlerin rolünden ötürü kendini özür dilemek zorunda hisseden biri olmamıştı. Hatta tam tersine ... o şahsen sosyalizmin bir entelektüel çılgınlık olduğuna inanıyor, çalışan insanların "gerçek" istekleriyle hiçbir ilgisi olmadığını düşünüyordu. Sekiz saatlik iş günü isteyenlerin ya tembel ya da şarlatan olduğunu söylerdi.⁵³

Bütün bu gösterişlere rağmen Rothschild'ler, kendileri isteseler de, istemeseler de, kamuoyu gözünde hemen hemen amblem niteliğinde bir role yerleştirildiklerinin farkındaydılar. Sosyalistler, köylüler, kilise kadroları, monarşistler, anti-semitler ve aşırı milliyetçiler için, Mammon iktidarını temsil ediyorlardı; yani kentli despotluğu, yaldızlı, kozmopolitan, masonik dünyanın, başlangıçtan beri değerlerini hep korumuş olan toprak, emek, Kilise, Taç ve aile üzerindeki hâkimiyeti. Onlar da, hem bankacı, hem de demiryolu girişimcisi oldukları için, aslında hâlâ bir tarım ekonomisi olan, kasaba pazarlarına dayalı, büyük kentlere güvenmeyen, hele o kentlerin bolluğundan, özellikle de kentin her şeyini ele geçirmiş olan Yahudilerinden nefret eden bir ekonomi orta-

⁵³ A.g.e., s. 282.

mında, iki canavarlığı birden üstlerinde toplamış gibi görünmekteydiler. Ulusu etkileyen her beladan, aradaki bağlantı ne kadar dolaylı veya tesadüfi olursa olsun, Rothschild'lerin sorumlu tutulması çok kolaylaşmıştı. 1846'da Frampoux'da yetmiş üç kişinin hayatını kaybettiği korkunç tren kazasının sorumluluğu Baron James'in sırtına yüklenmiş, *Union Générale*'de Kilisenin tasarruflarını Alphonse'un bile bile yok ettiğine inanılmıştı. Söylentilere göre Rothschild'ler Emile Pereire'yi devirebilmek için Meksika kampanyasının fiyaskoyla sonuçlanmasını ayarlamış, Sedan'da orduya sabotaj yapıp tazminat konusunda Bleichröder'le anlaşma imzalamak zorunda bırakmışlardı.⁵⁴ Upuzun bir zincir halinde başarısızlığa uğramış politikacılar, Chateaubriand'dan (onun İspanya politikası aslında James sayesinde mümkün olabilmişti) Lamartine de Thiers'e kadar hepsi, çöküşleri için yine Rothschild'leri suçlamışlardı – kimi çok fazla şey yaptıkları için, kimi de hiçbir şey yapmadıkları için. Sivrilten politikacıları etkileyen dalgalanmalardan bankanın ve ailenin etkilenmeyişi, neredeyse Fransız milletine kasıtlı bir meydan okuma olarak algılanıyordu. Ne olursa olsun, Paris Rothschild'lerinin ilkelerini içeren *Industria, Concordia, Integritas* armalarına artık *Discretio*'yu da eklemiş olmalarında şaşılacak bir şey yoktu. Politikaları ihtiyatlı gitmek ve "unu ıslatmamak" şeklindeydi. Yahudi Araştırmaları Derneği sekreteri Theodore Reinach'ın aşağıdaki gözlemlerine itiraz etmeyecekleri ortadaydı:

Biz en küçük dini grup olduğumuzdan ve Fransa ailesine geç katıldığımız için, kıskançlığa ve eleştiriye özellikle açık durumdayız ... (bu durumda) tüccarlarımızın hepsi dürüst olmalı, zenginlerimiz mütevazı ve yardımsever olmalı, bilim adamlarımız alçakgönüllü

⁵⁴ Örneğin bkz., E. A. Chabauty, *Les Juifs, nos maîtres* (Paris-Brüksel-Cenevre) 1882.

ve yazarlarımızın hepsi “burnunu sokmayan” bir tavır benimsemelidir ...⁵⁵

Bu elbette ki Baron James’le çocuklarının, *haute banque*’ın parlak günlerinde horoz gibi kabarak dolaşmaktan zevk almadıkları anlamına gelmez. Gerçekten de aslında, masal-larda her dileği gerçekleşen tiplerin dünyasında yaşıyor gibiydiler. Edmond’la kardeşleri elbette Sevr porselenleriyle kurulmuş sofralarla, Beauvais’lerle dolu duvarlar arasında, Floransa heykel ve mozaikleriyle süslenmiş salonlarda büyü-yüp delikanlılık yaşlarına gelmişlerdi. 1836’da St. Florentin Sokağındaki *oteli* ziyaret eden Heine, “orada on altıncı yüzyıl aklının düşünebileceği ve on dokuzuncu yüzyıl parasının satın alabileceği her şey var ... orası paranın mutlak monarşisinin Versailles’ı gibi” demişti.⁵⁶ Şatoların hepsi –Armainvilliers de, Vaux de Cernay de, devasa Ferrières de– uygar sanat eserlerinin *cornucopia*’sı gibiydi. İkinci kuşağın da güzel sanatların çeşitli dallarına tiryaki olmasında, Alphonse’un altın işçiliğine, Edmond’un da gravürlere gönlünü kaptırıp onu hayatının tutkusu haline getirmesinde ve sonunda da eşsiz bir koleksiyona sahip olup ölürken onu Louvre’a vasiyet etmesinde hiç şaşılacak bir şey yoktu. James belki finansal bir korsan havasından hiç sıyrılamamış olabilir, ama oğulları, Fransız soylularının o zarif perdahını doğal bir rahatlık içinde kolayca benimsemişlerdir. Baron Fransızca’yı her zaman biraz hoyrat kullanmıştı, ama Edmond’un Fransızcası zarif ve sevgi içeren bir konuşma tarzıydı.

Asıl şaşılacak şey belki de Fransız Rothschild’lerin, harika bir ustalıklı liderliğini yaptıkları Yahudi toplumuna bağlılıklarını sürdürüyor olmalarıydı. Her biri disiplinli Fransız klasik eğitime ek olarak din eğitimi de alarak yetiştirilmiş, genç yaşta Yahudi kurumsal organizasyonunun

⁵⁵ Poliakov, *a.g.e.*, s. 173.

⁵⁶ Bouvier, s. 276.

çeşitli kademelerinde görevler üstlenmişlerdi. Edmond da, Gustave da, daha yirmi beş yaşına gelmeden önce, sırasıyla *Consistoire Central* ve *Consistoire de Paris* üyeleri arasına girmişlerdi. İkisi de şirketin başkanı olmuş (Alphonse bu görevi babası 1869'da öldüğü zaman üstlenmişti) uzun süreler boyunca yürütmüşlerdi. Gustave 1920 yılında, başkanlığı henüz sürerken ölmüştü.⁵⁷ Belki de Edmond'un daha maceracı adımlar atmaya kalkışması, bu yıldızlar kümesi içinde nispeten daha alt konumda olmasındandı (ama tabii o da *consistoire*'larda üyelik yapmış biriydi). Hanedan yapısında bir aile oldukları için Rothschild'ler Paris ve dolaşısıyla Fransa Yahudilerinin sosyal kurumları üzerinde de hâkimiyete sahiptiler. Yalnız yönetici kurumların üyeleri olmakla kalmıyor, *Comite de Bienfaisance* (Yardımseverler Komitesi) gibi her yıl okullara, hastanelere, cenaze derneklerine ve Kudüs cemaatine yarım milyon frank düzeyinde destek veren kurumlarda da ağırlıklarını koruyorlardı.⁵⁸ 1879'da kurulan *Société des Etudes Juives* gibi, *Ecoles de Travail* gibi bilim ve edebiyat kurumlarını destekliyor, genç Yahudi hanımlara "yararlı" eğitimler verilmesini sağlıyorlardı. Aslında portföyün tümü klasik Yahudi hayırseverlikleriyle ilgiliydi. Bütün bu faaliyetlerin tam merkezinde de Victoire sokağındaki o güzel sinagog binası vardı; 1875'te açılmış, aslında *Consistoire de Paris*'nin çıkardığı tahvillerle mümkün olabilmiş, Rothschild'ler de o fona cömert katkılarda bulunmuşlardı. Sinagogun hahamı Zadoc Kahn'dı. 1890'dan itibaren Fransa'nın Hahambaşı görevine yükselmişti. Sinagog artık Yahudi seçkinlerinin merkez habitatıydı; çocukları orada evleniyor, aileler bayramlarda orada bir araya geliyor, tüm toplumsal bağlar ve yakınlıklar orada en çarpıcı haliyle gözüküyordu.

⁵⁷ Rothschild'lerin Fransa toplumundaki yeri konusunda bkz. Mar-rus, *a.g.e.*, s. 65ff; Margalith, *a.g.e.*, s. 64-5.

⁵⁸ *A.g.e.*, s. 78-9.

Gerçi bir bakıma bu faaliyetler sosyal konumlarının bir gereği olduğu kadar, toplumun *sadaka* (İbrani dilinde bu kelime aynı zamanda “doğruluk,” “dürüstlük” anlamına da geliyordu) ve *mitzva* (emir, bir anlamda, iyilikler) yükümlülüğünün de gereği idi. Fransa’da *consistoire* üyeliği bir kamu görevi gibiydi, devlet tarafından da tanınan bir makamdı ve Hahambaşının maaşı da *Dinler Bakanlığı* tarafından ödeniyordu. Yani bu tür makamların Bonapartist bir resmiyet havası vardı –Alphonse’un *Banque de France* Güvernörlüğüne atanması gibi– yaldızlı şeritler, ipek silindir şapkalar, kadife kordonlar ve gösterişli davranışlar! Tahmin edileceği gibi, bu tür kurumların yapıları da pek değişmiyordu. Ne de olsa, bütün bunlar paralı soyluluğun kamuya dönük ifade şekliydi ve isimlere bakıldığında Koeninswarter, Bischoffsheim, Eichtal, Dreyfus, Weil, Reinach, Fould, Javal, Oppenheimer gibi adlar hem *consistoire* üyeleri arasında, hem de yardım komitelerinde ve Victoire Sinagoguna bağış listelerinde sık sık karşılaşılanlar arasındaydı.⁵⁹ Aralarından asalet düzeyine yükseltilmemiş olanlar (hangi rejim altında olursa olsun) kendilerini bu Yahudi seçkinleri arasında bulduklarında bundan bir memnuniyet ve rahatlama duygusu elde edebiliyorlardı. Ayrıca seçimler de her sekiz yılda bir yapıldığına ve pek az kişi oy verdiğine göre (seçmen kitlesi geniş olsa bile, bir hayır kurumuna bağış ya da sinagogda oturacak yer için ödenen kira gibi gereklilikler doğduğundan), görevdeki isimler nadiren değişiyordu. On

⁵⁹ Szajkowski, *Poverty and Social Welfare, a.g.e.*, s. 63, Rothschild’lerin Yahudi Hastanesiyle ilgili açıklamaları bazen iddia edildiği gibi otomatik olarak karşılayıp karşılamadıkları konusunda kuşku ifade etmektedir; 1864’te Paris Konsistuarı 1667 tahvili 300’er dolar değerle piyasaya sürdüğünde, Rothschild’lerin toplam payı 170 iken Anspach’lar, Königswarter’lar, Bischoffsheim’lar ve Fould’ların hepsi 5000 ya da daha fazla değerde tahvil almışlardı. Ne var ki Rothschild’lerin bağışlarıyla verilen yardımlar öyle yüksekti ki, Szajkowski’nin de işaret ettiği gibi 1860’la 1886 arasında harcamalar hızla yükselmişti.

dokuzuncu yüzyılın başlarında para sahibi olmak, seçkinler arasına katılmak için çok gerekliydi. Metz'den gelen matematikçi Olry Terquem oldukça buruk (ama doğru) bir sözüyü ünlendi: "Paran varsa seçkin olursun; altının varsa consistoire'a ulaşır, pırlantan varsa kendini Consistoire Central'de bulursun".⁶⁰ Yüzyılın daha ileriki yıllarında, para hâlâ kibarlığın önemli bir göstergesi olmakla birlikte, consistoire'lara profesyoneller de girmeye başlamıştı. Çoğu Rothschild'lerin hukuk işlerini yöneten Emile Straus gibi kimselerdi, sosyal ya da iş ilişkileri vardı, ama ara sıra bir akademisyen veya bir devlet yetkilisi bile girebiliyordu. Marrus'un büyük isabetle işaret ettiği gibi, bu kişiler toplum liderliğinin asertif odakları olmaktan çok, Yahudi başarısının reklamları gibiydiler.⁶¹ Diğer kültürel olarak özbenliğinden uzaklaşmış toplumlarında o sıralarda da, şimdi olduğu gibi, kilise meclisleri daha çok, görevi hiç sona ermeyen oligarşilerin kalesi gibiydi. Bu gruplar, prestijlerini yardımseverliklerinin önünde tutan, hayır işlerinde ne kadar liberallerse politikalarında da o kadar tutucu olan cemaatleri yönlendiriyorlardı.

Belki daha da önemli olan, bu seçkinlerin sorumluluklarının ve karşılaştıkları iç ve dış baskıların, yüzyılın son çeyreğinde azalmayıp, tam tersine daha da artmasıydı. On dokuzuncu yüzyılın ilk elli yılında Fransa'daki Yahudilerin büyük kısmı elbette aşırı yoksul, cahil, dindar ve kapalıydı, Rusya'da olduğu gibi işportacılıkla, faizcilikle, at ve hayvan ticareti gibi alt düzey işlerle uğraşıyorlardı.⁶² Ama aynı zamanda, Paris seçkinlerinin uzağında, Alsas, Loren, Avinyon

⁶⁰ Poliakov, *a.g.e.*, s. 341.

⁶¹ Marrus, *a.g.e.*, s. 71. Örneğin 1898'de *Consistoire Central*'ın üyeleri arasında Fransa Bankasından bir Prens (Alphonse de Rothschild), Temyiz Mahkemesinin fahri başkanı, iki banker (Pereire dahil), bir emekli general, Paris Belediyesi'nden emekli bir yüksek memur, Ponts et Chaussées'nin Genel Müfettişi ve birkaç doktorla avukat bulunmaktaydı.

⁶² Szajkowski, *Poverty and Social Welfare*, *passim*.

ve Perpenyan gibi yerlerde yoğunlaşmış durumdaydılar. Ne var ki başkente Yahudi göçleri başlayıp çoğalınca, 1880'lerde artık ülkedeki tüm Yahudilerin yarısı Paris'te yaşar olmuş, muhtaçların baskısı daha fark edilir duruma gelmişti. Aynı sıralarda giderek daha çok sayıda Yahudi, düşey sosyal geçirgenlik nedeniyle ve ülkede 1840-1870 arasında açılan fırsatlardan yararlanarak zenginleşmeye başlamış, en alttakilerin daha çoğu onların toplumsal iyi niyetinden yararlanma taleplerine yönelmişlerdi. Szajkowski'nin işaret ettiği gibi, nereden ortaya çıktığı bilinmeyen yeni zenginlerin verdiği bazı bağışlar, Rothschild'lerin yüzünü kızartacak kadar büyük olabiliyordu. Örneğin 1868 yılında, yani Baron James'in öldüğü yıl, Israel Juriste adlı bir tüccar, vasiyetinde çeyrek milyon franklık bir serveti Yahudi hayır derneklerine bırakmıştı.⁶³ Zenginle yoksul arasındaki belirgin uçurum, Paris'te yoksulların yoğunlaştığı kesimlerdeki yardım faaliyetleriyle kapatılmaya çalışılıyordu. Marais kesiminde ve *Hôtel de Ville*'in kuzeyindeki bulvarın arkasında kalan sokaklarda daha çok *Comité de Bienfaisance*'ın aydınları faaliyet gösteriyor, daha doğu kesimi ise, yüzyıl sonlarında daha altlara girmeye cesaret eden Goldsmid'lerin, Montefiore'lerin Montagu'lerin ve Henrique'lerin uhdesinde bulunuyordu. Rothschild'lerin Paris'te dağıttığı yardımlar önemli şekilde artmakta, 1850'de 13.500 frankken 1858'de 31.600 franga, 1886'daysa 150.000 franga yükselmiş bulunmaktaydı.⁶⁴ Baron James tarafından Picpus Sokağında 1852 yılında kurulan Rothschild Hastanesi ilk 12 yılında 8000 hastaya, yirmi yıl geçip 1884'e gelip yirmi yılı tamamladığında 20.000 hastaya bakar hale gelmişti.⁶⁵

Demek ki eğer 1882 yılında yayılımın iki ucundaki dünyaların birbirinden çok uzak olduğunu söylersek, gerçeklerden

⁶³ A.g.e., s. 66.

⁶⁴ A.g.e.

⁶⁵ A.g.e., s. 41.

uzaklaşmış sayılmayız. Fransız toplumunun yarı asimile edilmiş ve zenginleşmekte olan kesiminin, daha yoksul dindaşlarına yardım eğilimi azalmak yerine, daha güçlenmişti. Ayrıca Fransız Yahudi toplumunda Zadoc Kahn gibi bazı kişiler, o toplumu güvenli koşullarda sürdürme konusunda hâlâ son derece kararlıydı. Fransa'nın Yahudi toplumunu, Zadoc Kahn'ın becerikli liderliği dışında düşünmek hemen hemen imkânsızdır, olsa olsa, İngiltere'deki cemaati Hahambaşı Adler'den, daha sonra da Heraz'dan yoksun düşünmeye benzer. Kahn birçok bakımdan, on dokuzuncu yüzyıl Yahudi tecrübelerinin çeşitliliğini temsil eder durumdaydı. Alsas'ta sokak satıcılığı yapan bir ailenin çocuğuyken, önce Talmud-Tevrat eğitimiyle entelektüel yeteneğini ve hitabetini geliştirmiş, otuz yaşına gelmeden Paris'in Hahambaşı olmuştu.⁶⁶ Başkentin Yahudi nüfusunu ele alırsak, onların sosyal bağlılık ve hayırseverliklerini, Yahudiliğe sadakatlerini, inançlarını, aynı zamanda da girişimlerinin ardındaki ruhu harekete geçiren, hep Kahn olmuştu. Rothschild'leri *Société des Etudes Juives*'i kurmaya o teşvik etmiş, Solomon Munk ve Adolphe Franck gibi önemli bilim adamlarını *Alliance*'ın *Comité Central*'ına o sokmuş, kuruluşun Başkanı olmadan önce bile temsilcisi ve sözcüsü gibi hareket etmişti. Daha da önemlisi, Rothschild'lerle özel bir yakınlığı vardı. Gayriresmi olarak, Fransa'da ve ülke dışında onların temsilcisi gibi hareket ediyor, çeşitli yardım ve bağışlarında onların güvenli vekili oluyordu. Ne zaman Yahudilik konularında danışmaya ihtiyaç duysalar onun fikrini alıyor, onun tavsiye ettiği herkes Baronlar tarafından kabul ediliyor ve dediklerine önem veriliyordu. Hepsinden önemlisi de, toplum liderlerini, dindaşlarının hakları ve çıkarları konusun-

⁶⁶ Julien Weill, *Zadoc Kahn 1839-1901* (Paris 1912). Kendisini 1868'de Paris Hahambaşı görevine atanan *Consistoire Central*'de, Gustave de Rothschild, Michel Erlanger ve Lévy-Bing (Filistin'de Yahudi yerleşiminin lehinde yazı yazan kişi) bulunmaktaydı.

da daha cesur davranmaya teşvik etmesiydi. Bazıları onun bu hevesine ayak uyduramasa bile, Edmond gibi bazı kim-seler de onun girişkenliğine ve basiretine denk bir cesaretle hareket ediyorlardı. Dreyfus Olayında kapıldığı öfkeyi kesin şekilde ifade eden az sayıda Yahudiden biri oydu – nice kişi ürküp tedbirli bir sessizliğe sığınmışlardı. Nitekim 1890’lar-da da artık adanmış bir Siyonist olmuştu.

Yahudilerin enerjisini harekete geçirmek amacıyla Zadoc Kahn kendine bazı yardımcıları edindi. Bunların çoğu, seç-kinlerden değil, sosyal dokunun alt kesimlerinden gelme, profesyonel ya da akademik hayatta sivrilmiş insanlardı. Albert Cohn, Rothschild’lerin çocuklarının özel öğretmeni olarak, bunlara bir örnekti. Dindar, bilgili, Pressburg’dan gelme biri olup 1860’da *Alliance*’ın kurucuları arasında bu-lunmuş, *Société de Bienfaisance de Paris*’nin ve *Société de la Terre Promise* adlı bir başka derneğin başkanlığına yüksel-miştir.⁶⁷ 1850’lerde *Société de Patronage des Ouvriers Juifs de Paris*’nin baş promosyoncusu olan Charles Netter, Adolp-he Crémieux (bu tür faal Yahudiler arasında baba figürü) ile birlikte, aslında *Alliance* fikrini doğulu Yahudilerin manevi ve maddi refahına yönelik çalışacak bir organizasyon olarak düşünmüş, ama hakaret ve küçümseme karşıtı kampanyala-ra da direnmesini öngörmüşlerdi. Yeni kurumun kurallarını ve yapısını kurmakla daha çok Netter meşgul oldu, Türkiye ve Fas’ta okulların ilk açılışı üzerinde çalıştı ve 1868’de Yafa dışında da Mikve Israel tarım okulu açıldı. Bu sonuncusunu “geleceğin istihkâmı” olarak adlandıran ise Crémieux oldu. “Günün birinde Yahudiler kendi anavatanlarına ayak basa-cak ve bir daha oradan asla ayrılmayacak,” diyen de oydu.⁶⁸

Yahudiler dünyasında Cohn’la Kahn’ın yanında daha başka önemli figürler de vardı. *Comité de la Bienfaisance*’ın

⁶⁷ Sokolow, *a.g.e.*, s. 183.

⁶⁸ *A.g.e.*, s. 182.

Sekreteri Elie Scheid, Alsas Yahudilerinin geniş bir tarihini yazmıştı, erken aşamalarında Baron Edmond'un ilk yerleşimlerinde çalışan en önemli kişi olacaktı, Paris *Consistoire*'ının Başkan Yardımcısı Michel Erlanger ise Zadoc Kahn'ın en yakın sırdaşı olup, onunla birlikte Baron Edmond'un vicdanının bekçisi durumuna gelecekti. Gerçekte son derece dağınık görünen Yahudi tarihinin lifleri bu insanlar sayesinde 1882'de büyük bir dikkatle bir araya getirilebilmişti. Charles Netter, *Alliance* adına son gezisine çıkıp önce Brody, sonra da Mikve okulunu teftiş etmek üzere Yafa'ya gittiğinde orada sıtmadan ölünce, Shmuel Mohilewer ile Edmond de Rothschild ilk defa bir araya gelip görüşmüşlerdi. Aslında Netter, Rusya ve Polonya Yahudilerinin durumuna kaygı duymaktaydı ve dört yıl önce de Zadoc Kahn, Coblenz'de özel bir toplantıda doğu Yahudilerinin acı durumunu görüşmüş bulunuyordu. Brody'de Mohilewer'le buluştuklarında, Filistin yerleşimleri konusundaki ortak isteklerini keşfetmişlerdi. Hahambaşıya takdim mektupları hemen yazılmış ve Erlanger'in aracılığıyla Zadoc Kahn, 28 Eylül 1882 günü Haham Mohilewer'i alıp Edmond'u ziyarete götürmüştü. Bunun bu kadar tarihi önem taşıyan bir görüşme olacağını o sıra kimse bilemezdi. Otuz yedi yaşında, keskin zekâlı, yakışıklı biri olan Baronun, Hahamı sabırla dinlemesi bekleniyordu. Ama Zadoc Kahn'ın grubuna duyduğu tüm ilgiye rağmen, o zamana kadar ailesinin diğer üyeleri gibi, Yahudi seçkinlerinden biri olarak kalmıştı. Yine de, Yahudilik tecrübesinin aksi kutupları her ikisine de, *Alliance*'in ortamından geçen karşılıklı sinyaller yollamaya daha yeni başlamıştı. 1882'den itibaren aralarında olağanüstü bir ilişki doğacaktı; çünkü Edmond de Rothschild nasıl Yahudi Filistin'in doğma nedeni olacaksa, belli ki Yahudi Filistin de bir Edmond de Rothschild yaratacaktı.

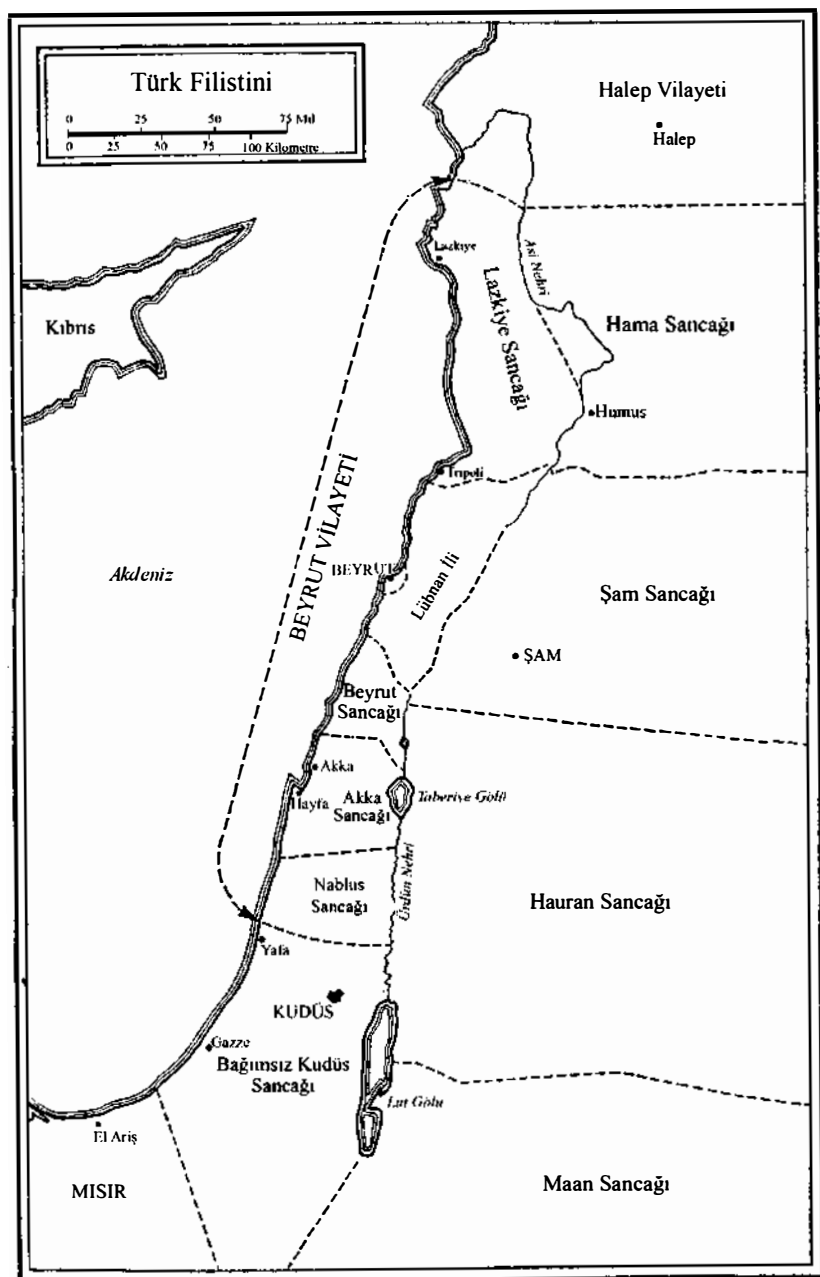
3

BULUŞMA 1882-1887

I

Bialistoklu Hahamla Edmond de Rothschild'in 1882 sonbaharında buluşmasının, olayı anlatanları birtakım kuşkulu süslemelere yöneltmesi aslında anlaşılabilir bir şeydir. Elbette ki olay, ilk bakışta, on dokuzuncu yüzyıl melodramının tüm özelliklerini üzerinde toplamış gibi görünmektedir. Ölmeyen İbrani ruhunun çeşitli dirilişleri ve yaldızlı kabile prensleri arasındaki mistik karşılaştırmalar gibi konularda uzmanlaşan yazarlar –Deronda'ların, Alroy'ların yaratıcıları– herhalde kâhin Haham Samuel'in genç Baron Benjamin'i¹ nasıl etkileyip vicdanını harekete geçirdiğinin, Baronun da bir kere ilahi ışığı görüp ikna olduktan sonra nasıl kendini milletin dirilişine adanmış olduğunu

¹ Benjamin, Baron Edmond'un İbranice adıydı ve Baron "Jacob"un en küçük oğluna çok uygun bir isimdi. Aynı yaklaşımla Baron James adına kurulan yerleşime de Zikhron Ya'aqov adı verilirken, kırk yıl sonra oranın bitişiğine kurulan yerleşim de Edmond'a atfen Binyamina adını aldı. Çok renkli, ama kanıtlara dayanmayan bir açıklama için, örneğin bkz. Frederic Morton, *The Rothschilds* (cep kitabı, Londra 1964), s. 175-6.

hikâyesinden iyisini, arasalar da bulamazlardı. Ayrıca Mohilewer ile Rothschild arasında, Zadoc Kahn'ın çevirmenliğiyle gerçekleşen diyalogda yüreklere, ruhlara, inançlara, misyonlara ve benzer şeylere de sık atıflar vardı; bunlar Holman Hunt ve Laurence Oliphant gibi filo-semit hayalcilerin yüreğini coşturacak şeylerdi. Edmond'un görüşme sırasında Hahamın Yidiş dilinde yaptığı konuşmaları dinlediği ve ona, "Haham, eğer buraya bu çalışmaları desteklemek için para istemeye geldinizse, miktarı söyleyin, hemen vereyim. Ama eğer gelişiniz benim ruhumu kazanmak içinse, o zaman önce kendi yüreğime danışmalıyım ve bundan ne sonuç çıkacağını görmeliyim,"² dediği söylenmektedir. Yine aynı şekilde, 3 Ekimdeki ikinci görüşmenin ardından Edmond, Polonya'dan gelme seçilmiş küçük bir grup tarım işçisini Yahudiye'deki yeni bir yere yerleştirmeye istekli olduğunu söylediğinde, Erlanger, Mohilewer'in dönüş yolculuğuyla ilgili masrafları kendisinin karşılayabileceğini önermiştir. Mohilewer'in ise bu teklifi reddederek, "Baron bana zaten yeterince para verdi. Onun yüreğini ve ruhunu kazandım ve bu da bana göre onun tüm servetinden daha değerlidir,"³ dediği belirtilmektedir.

Doğrusu, konuşmaların gerçekten de böyle "operatik" bir düzeyde yer almış olması da mümkündür. Duygusal açıdan uyarıldıkları zaman en rasyonel Yahudilerin (Weizmann örnek olarak gösterilebilir) bile romantizmin mor çiçekli dünyasına kayabilmesi de mümkündür. Ama elde kalan pek az kanıta bakarak, Zadoc Kahn'ın arka plandaki zekice etkisinin de söz konusu olduğu bu görüşmelerin, varsayılandan çok daha pratik nitelikte geçmiş olması gerektiğini düşünmemek zor olur. Bir kere Mohilewer, politik konuşmalarında

² David Druck, *Baron Edmond de Rothschild* (NY 1928), s. 33-4.

³ A.g.e., s. 46. Aynı olayın başka hikâyeleri için bkz. see G. Kressel, *Avi Hayishuv* (Tel Aviv 1954), s. 188 vd.; Isaac Naiditch, *Baron Edmond de Rothschild* (yayınlanmamış manüskri BM, 1945).

bazen kendisinin iddia ettiği (rivayet edildiği) gibi Pale'nin kenar kesimlerinden gelme, kafası dindar kalıplarla dolu, fazla okumamış bir vahşi değildi. Pogromlar sırasındaki ve sonrasındaki davranışları onu, ilerde Siyon Sevdalıları davasına adanmaya götürecek kadar güçlü bir organizasyon yeteneğine ve belirgin politik eğilimlere sahip, son derece yetenekli bir figür olarak göstermektedir. O sıra Polonya ve Rusya'da devam eden tarımsal deneylere katılmış, Yafa dışındaki *Alliance* okulunun çalışmalarından haberdar biriydi. Laffitte Sokağına ateşten bir at arabasıyla gelmediği gibi, Barona Longchamps'daki bir vizyonda görünürmüş de değildi. Viyana'da potansiyel yardımseverlerle temas etmiş, sonunda Netter ve Erlanger'in tavsiyesiyle Rothschild'e yönlendirilmişti. Görüşmenin de, muhtemel konunun da ne olacağı belliydi ve hazırlıkları yapılmıştı. Halen tartışmalı da olsa, en azından Edmond'un açısından, kararları asıl etkinleştiren görüşmeler Haham Mohilewer'le değil (ona pek sınırlı taahhütlerde bulunmuştu), ihtiyaç içindeki Rishon de Siyon'un yetkili temsilcisi Joseph Feinberg'le, yine Ekim ayının sonlarında yapılan görüşmeler olmuştu. Feinberg, Mohilewer'den farklı olarak, çok iyi Fransızca konuştuğundan, çevirmene ihtiyaç yoktu. Profesör Herman Shapira'dan (eski öğretmeni) ve "pratik Siyonizm" in ileri gelenlerinin birinden tavsiye mektuplarıyla, ayrıca yerleşimleri savunma yolunda kendi büyük yetenekleriyle donanarak gelmekteydi. Edmond'un Filistin çalışmalarına başlaması, aslında birçok bakımdan, kariyerinin en çarpıcı değil, tersine, en çarpıcı olmayan adımlarından biriydi. İlerde göreceğimiz gibi vayatler, her tür çekincelerle, koşullarla ve sınırlamalarla verilmekteydi ve Edmond'un Mikve Israel okulu müdürü Samuel Hirsch'le arasında geçen yazışmalara bakılırsa, ucu açık bir taahhüt de değildi.⁴ Edmond'un ilgisinin bir tutkuya dö-

⁴ Bu mektuplaşma için bkz. PICA 36; 39. Hirsch'e yazdığı ilk mek-

nüşmesi ancak 1883 ve onu izleyen yıllarda, ilk taahhüdün yetersizliği açıkça ortaya çıktıktan, bunca dikkatle giriştiği işin sarma sarma potansiyeli belirginleştikten sonra gerçekleşmişti.

Bütün bunlara rağmen Edmond'un, daha az adanmış birine beyhude gözükecek bir girişimi sürdürmekteki kararlılığı inkâr edilemez. Baron Maurice de Hirsch 1883 yazında Samarya kıyısındaki Romanya yerleşiminin tehlikeli durumuyla ilgili bilgileri ajanı Veneziani'nin raporundan öğrendikten sonra, Filistin yerleşimleri konusunda tüm sorumlulukları Edmond'un üstlenmesine engel olmama kararını açıklamış, bir nezaket jestiyle başrolü devretmiş bulunuyordu.⁵ De Hirsch'e göre Filistin kolonizasyonunun fiziksel ve politik sorunları, tüm programı boşa çıkaracak kadar bü-

tufta Edmond "niyetim Yahudilerin Filistin'e göçünü teşvik etmek değil, hiç alakası yok," demişti. "Benim istediğim, şimdi var olan yerleşimlerin gelişmesini kolaylaştırmak." (20 October 1882). Aynı mektupta da bir *concours partiel*'den söz etmekteydi.

- ⁵ Maurice de Hirsch, *Freiherr auf Gereuth*, aile servetini Münih'te edinen Baron Jacob'un Wertheimer bir anneden doğan oğluydu. Babası Bischoffsheim hanedanından bir kızla evlenmiş, yerleşimlerin yardımcısı olabilecek bir konuma sahip olmuştu. Özel sekreteri Emmanuel Félix Veneziani onu bu yolda teşvik ediyordu, ama onu Filistin'den caydırıp gözlerini Latin Amerika'ya çevirmesinin nedeni, 1883 yazında ondan aldığı raporda Filistin'deki umutsuz durumla ilgili okudukları olmuştu. Özellikle Arjantin'e ilgi duymaktaydı. Orası, toprakta çalışan bir Yahudi toplumu için daha uygundu. 1891'de 50 milyon frankla (yaklaşık 10 milyon Sterlin) kurduğu Yahudi Yerleşim Derneği de beyaz dominyonları benimsedi – Kanada, Avustralya gibi yerlere yoğunlaştılar. 1908 yılında 12.000 kişiyi Güney Amerika'ya yerleştirmiş bulunuyorlardı. 1896'da öldüğünde, (özellikle Sokolow'a göre) bu işlere 800 milyon frank harcamış olması gerektiği düşünülüyordu. Ama sonuçta farklı coğrafi bölgelerin de aynı sorunlara, yani Edmond'un Filistin'de karşılaştığı insani ve maddesel sorunlara yol açtığı ortaya çıktı. Ölümünden önce Rusya'daki Yahudi toplumuna, eğitimde ve toplumsal refahta ilerleme kaydetmeleri için 50 milyon frank bağışlamıştı.

yüktü. Buna karşılık Baron Edmond'un bakış açısına göreyse idealizm ile realizm burada amaca olağanüstü biçimde odaklanmış bulunmaktaydı. Belki de Yahudiler için Filistin kavramının coğrafi bir ifade olmanın ötesinde, oldum bittim bir adanmışlık ifadesi olarak algılandığı hatırlanırsa, bu o kadar da şaşılabilecek bir şey olmayacaktır. Aslında "Filistin" mandasının bir kimlik olarak kabul gören sınırları ve hukuksal tanımı olmadığına göre, o alanı paylaşan üç inancın her biri açısından "bir kavram" olarak gerçekliği, "bir yer" olarak gerçekliğinden daha fazla ağırlık taşımaktaydı.⁶ Gezginsiler, oryantalistler, arkeologlar ve David Roberts gibi suluboyacılarla gravür ve litograf tacirleri (bunlar arasında en dikkati çekenler İngilizler oluyordu) açısından bölgenin mıknaatıs etkisi gözden kaçacak gibi değildi.⁷ Gerçeklere baktığımızda ise, orada Osmanlı İmparatorluğunun kötü yöneti-

⁶ "Filistin," Professor Bernard Lewis'in işaret ettiği gibi, bir Türk idari kimliği olarak da, Arapların bir bölgesi ya da vatani olarak da tanınan bir yer değildi. "The Palestinians and the PLO. A Historical Approach," *Commentary Report* (NY 1975), s. 1-2.

⁷ Özellikle Charles Henry Churchill (1814-77), *The Lebanon*'u yazmış, Yahudilerin ve Briton'ların doğudaki kaderini ele almıştı; pre-Raphaelite ressam William Holman Hunt; Edward Cazalet ve Lord Shaftesbury'nin bir başka çalışma arkadaşı olan Laurence Oliphant (gazeteci ve politikacı olmanın yanında bir filosemit – 1870'lerde Disraeli'nin ve Sultanın dikkatlerini Yahudilerin resmi bir yerleşim şirketi aracılığıyla Filistin'e yerleşmesi konusuna çekmeye çalışan kişi) de burada sayılabilir. Bu dönemde nice gezginin yolculukları sırasında çizdiği resimlerin yayınlanması meyânında, Charles Wilson'un *Picturesque Palestine* (4 cilt, Londra c. 1870) dikkati çekmektedir. Katkıda bulunanların çoğu – Teğmen T. G. Conder; Yarbay C. Warren, Canon Tristram grubu gibileri, Filistin Araştırma ve Keşif Derneğini (Fonunu) 1865'te kurdular; bu kurum, "Land of R. A. S. Macalister"a yönelik ilgiyi artırma yolunda büyük katkılarda bulundu, *A Century of Excavation in Palestine* (Londra 1925). Disraeli'nin *Tancred*'i (1847) genç bir aristokratın Filistin'e olmayacak bir yolculuğunu anlatmakta, "Asya Sorunu" denilen konuya ilişkin düşüncelerini işlemektedir.

len ve geri kalmış birkaç yarı-özerk idari bölgesinden başka bir şey yoktu (bkz. Harita sayfa 84) ve bunlar arasında Kudüs Sancağı da yarı-özerk bir yapıdaydı. Kudüs'teki yaklaşık 25.000 kişilik Yahudi toplumuna karşılık, Filistin'deki Araplar 300.000 kadardı, ama bu bile, bölgenin Birinci Dünya Savaşı öncesinde taşıyabildiği çok daha yoğun nüfus dikkate alındığında, pek تنها sayılabilirdi. Yakın geçmişte yapılan bazı çalışmaların bulgularına göre, on dokuzuncu yüzyıl sonuna doğru Filistin'in hem demografik genişleme (özellikle çevre bölgelerden gelen göçler) hem de Mısır ve Levanten Akdeniz'deki ekonomik büyümenin etkisiyle, uzun sürmüş uyuşukluğundan sıyrılma belirtileri gösterdiği düşünülmektedir. Ama 1882'de henüz bu tür bir gelişmenin işaretleri fazla değildi. Ne olursa olsun, Marx'ın ön habercisiyken Yahudi milliyetçiliğine dönen Moses Hess gibi Kudüs'ü hiç görmemiş batılı Yahudiler açısından orası, kendi halkının kolektif self-determinasyonunun eşiğindeydi.⁸

Yakından bakıldığındaaysa gerçek Kudüs herhalde çevresinde yeni bir Yahudi milleti oluşturulacak çekirdek olarak pek de vaatkar bir yer gibi görülemezdi. Kudüs Yahudilerinin (sayıları 1880'de herhalde 15.000'le 20.000 arasında olmalıydı)⁹ daha çok Diaspora topluluklarındaki seminaristlerin,

⁸ Moses Hess, *Rom und Jerusalem* (Leipzig 1862). Kızıl Hahamın proto-Siyonist bir belgesi olan yazılarda özellikle Hess'in kehanet denilebilecek tehisleri için bkz. Isaiah Berlin, *The Life and Opinions of Moses Hess* (Cambridge 1959); Edmund Silberner, *Moses Hess, Geschichte Seines Lebens* (Leiden 1966), *passim*, Walter Laqueur, *A History of Zionism* (Londra 1972), s. 46 vd., J. L. Talmon, *Israel Among the Nations*, (Londra 1970), s. 94-104.

⁹ 1880'lerde Filistin'deki Yahudilerin sayısı konusunda yetkililer farklı görüşlerdedir, ama bkz. Türk ve Yahudi kaynaklarını inceleyen Neville J. Mandel, "Turks, Arabs and Jewish Immigration into Palestine, 1882-1914," *St Antony's College Middle Eastern Papers* (Oxford 1965), s. 79. Bu kaynağa göre akla yakın rakam 23.000'dir ve bunun en azından üçte ikisi Kudüs'e sıkışmış durumda yaşamaktadır.

bilim adamlarının, hahamların ve sinagog müdavimlerinin ritüel dindarlık gereği olarak yolladıkları *çaluka* (sadaka) paralarıyla geçindikleri söylenebilirdi. Yani gerçek Kudüs'ten çok *hayali* Kudüs'e, emeğin Kudüs'üne değil, duaların Kudüs'üne bağlıydı. Safed, Tiberya ve Hebron'daki kardeşleri gibi onlar da eski *ahitin* (Diaspora vicdanının oryantal bir eki) geriye kalan koruyucularıydı. Sanki bunu kanıtlamak istermişçesine çevrelerine de karınca yuvaları gibi yarı-dilenci bir Yahudiler dünyası birikmiş, Fas, Şam, Girodno ve Plonsk'dakinin aynısı mahalleler yaratmıştı. Yalnız Kudüs'teki terzi sayısı 5000'di, onlara ek olarak da marangozlar, ritüel kurban kesiciler, kasaplar, muskacılar, şal örenler, kitap basanlar ve ciltçiler, kent surları içinde, kendi geleneklerine bağlılıklarıyla çevrelerine sanki yeni bir sur daha dikiyorlardı. O geleneklere karşı gelmek, kuşku ve düşmanlık çekiyordu. 1850'lerde Avusturyalı bir hayırseverin, modern diller ve temel aritmetik öğretecek bir okul yapma ve finanse etme yolundaki cömert teklifi öfkeyle reddedilmişti.¹⁰ Aynı sıralarda Evelina de Rothschild'in öncülüğünde ailenin Londra kolu tarafından açılan genç kızlar okuluna tahammül edilmesi de, kadınların eğitimine (zımnın de olsa) daha aşığı bir statü tanındığı için olduğu kadar, okulda iyi zevcelere layık dikiş, nakış, yemek pişirme ve diğer ev işleri öğretilmesine ağırlık verildiği içindi. *Alliance* bu konuda biraz daha başarılı olmuş, *Sefardi* Doğu Yahudileri için Fransızca, İbranice ve Arapça öğreten bir okul açabilmişti. Dersleri veren Nissim Behar adlı istisnai yeteneğe sahip kişi de Kudüs doğumluydu ve bir süre sonra Baron Edmond'un adamlarıyla

¹⁰ Avusturyalı, Herr Laemel adında biriydi, ama (özellikle 1840'taki Şam olayından sonra) Kutsal Topraklardaki Yahudilere ilgi duyan diğer pek çok iyi niyetli hayırsever gibi o da, *chalukka*'nın kontrolünü ellerinden kaçırmamakta kararlı dini liderlerle başa çıkmak zorunda kalmıştı. Bkz. Ben Halpern, *The Idea of the Jewish State* (Harvard 1966), s. 114-17.

mutasarrıflık (valilik) arasındaki ilişkilerde vazgeçilmez bir aracı olacaktı. Genelde eski yaşam biçimi hâkimiyetini sürdürüyordu. Gençlerin eğitimi, çoğu on sekizinci yüzyılda göçüp gelen *Aşkenazim*'ler için İbranice ve Yidiş dillerinde, *Sefardim*'ler içinse Ladino dilindeydi. Evlilikler kızlara on iki, oğlanlara on üç yaşında ayarlanıyor, taraflar birbirini ancak on sekiz yaşına gelip düğün yapıldıktan sonra görebiliyordu. O noktadan sonra dini reçetelere titiz bağlılığa dayalı bir hayat başlıyor, ama bu tür durumlarda hep olduğu gibi, uygulanmasında her zaman kusursuzluk sağlanamıyordu. Kuralla batıl arasındaki sınır pek net belirlenmiş değildi. *Sefardi* kadınların hamilelikleri sırasında, doğum yapacakları yatağın çevresine bir paravan çevrilip "nazar"dan korumak için türlü çiçekler ve otlarla süsleniyordu. Modern dünyanın hayatlarına girmesi olasılığı da aşağı yukarı aynı şekilde muamele görmekteydi.¹¹

Ama iç baskılar bazı değişiklikleri zorunlu kılıyordu. Demografi kendi rolünü oynamaktaydı. Rakamlar oldukça afaki olmasına rağmen on dokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğinde Filistin Yahudilerinin artış hızı dikkati çekecek gibiydi. Moses Montefiore'nin 1839'daki araştırmasında 6000 Yahudi kaydedilmişken, 1856'da o sayı 10.000'e, 1876'da Kudüs'ü ziyaret eden İngiliz delegasyonunun verdiği rakama göreyse 13.920'ye çıkmıştı. Arthur Ruppın'ın 1880'de *Die Juden der Gegenwart*'ta verdiği 35.000 rakamı büyük olasılıkla abartılıydı ama ne kadar abartılı olduğunu bilmek de çok zordur.¹²

¹¹ Bu izlenimler Elie Scheid'in yayınlanmamış manüskrillerinden alınmıştır: *Mémoires sur les Colonies Juives et les Voyages en Palestine et en Syrie* (1901), s. 25 vd. Scheid gerçi destekleyici istatistikler vermemiştir, ama 1883'teki Kudüs nüfusunun 60.000 olduğuna, bunlar arasında 25.000 kadar Yahudi bulunduğunu söylemektedir (bu rakamların her ikisinin de abartı olma olasılığı yüksektir).

¹² Arthur Ruppın, *Die Juden der Gegenwart* (çev. *The Jews of Today*, Londra 1913), s. 284.

Alan, mekân ve *çaluka* konularındaki baskılar giderek cildileşmekteydi. Daha 1840 yılında bile Kudüs *Aşkenazi* toplumu hahamı Schneerson (orada iki büyük *Aşkenazi* sinagogu, dört *Sefardi* ve dört de *Magribî* sinagogu bulunuyordu) Batı Yahudilerini toprak (bağlar ve incirlikler) almaya teşvik etmiş, fiyatların hızla yükseldiğine dikkat çekmişti. Hastaneler ve okullar gibi sırf hayırseverlik girişimleri için daha pratik ekonomik destek programları geliştirilmek zorundaydı. 1839'da Montefiore, Mısır'daki Mehmet Ali Paşaya hitaben bir memorandum kaleme almış, elli yıllığına, yerel vergilerden ve öşürlerden muaf arazi kiralama talebinde bulunmuş ve şunları sıralamıştı:

Yahudileri toprağı daha iyi işleme konusunda, zeytin, üzüm, pamuk, dut yetiştirme ve koyun besleme konularında eğitecek insanlar yollamam için bana izin verin; ki sonunda Paşa da bana Beyrut, Yafa, Kudüs ve Kahire'de bankalar açmam için bir ferman versin ...¹³

Söylemeye bile gerek yok, Kudüs Yahudilerinden gelen böyle bir girişimden hiçbir sonuç çıkmamıştı. Ama başka bir grup, kentin eteklerinde, Kolonia adlı Arap köyünün yakınından arazi almayı başarmış, daha sonra orada Motza yerleşimi kurulmuştu. Filistin'de sürekli olarak kutsal yerlerin ve "halkın" koruyuculuğunu üstlenme mücadelesi içinde bulunan İngiliz Konsolosu 1852'de Yahudilerin koruyucusu olmayı başarmış, "Kudüs Yahudileri için bir Sınai Plantasyon" oluşturma amacıyla kente yakın kırk elli dönümlük bir yer satın almayı da başarmıştı. Sosyal gelişim yolundaki bu (biraz Shaftesbury tarzı) programın da, onu başlatan Lord'un da, Yahudilerin yaklaşan kurtuluşuna dönük bir hevesle hareket ettiği, insanların yaşama biçimini kökten değiştirmek-

¹³ Halpern'den alıntılanmıştır, *a.g.e.*, s. 114.

ten çok, öğrencilerle sanatçılara yararlı ve kazançlı akşam işleri sağlama peşinde oldukları ortadaydı. Konsolos bunu şöyle ifade ediyordu:

Açlık ve hastalıktan solgun bu sıska insanların köylerdeki sağlıklı insanlar gibi iş yapabileceğine inanacak kadar saf değildik, ama en azından tarlalardaki taşları sepetlerine toplayabilir, birkaç köylünün önderliğinde etrafa duvarlar inşa edebilir, sarnıçlardan su taşıyabilir ve bu gibi işleri yapabilirlerdi ...¹⁴

Bu tür planların altında yatan, Filistin'deki Yahudi varlığını, refah düzeyi biraz daha yüksek olan Arap çiftçilerinin düzeyine yaklaştırmaktı. Unutulmamalıdır ki Yahudiler için portakal yetiştirme işi Siyonizmle başlamış olmadığı gibi, Baron Edmond tarafından da başlatılmış değildi; Montefiore'nin 1860'larda satın almayı başardığı ilk araziyle hayata geçmişti. Sayıları durmadan kabaran, ama sefil durumları hep aynı kalan nüfusun zaman içinde en azından kendini geçindirebilecek hale gelmesi umuluyordu. Ne var ki Filistin'deki toplulukların toprak alacak, kuyu açacak, yük hayvanları edinecek, tarım aletlerine kavuşacak kaynakları kendi başlarına yaratamayacakları da belliydi. Bu durumda, sadakanın yerini himayenin alması ve sonunda örnek olacak bir ekonomik bağımsızlık düzeyine ulaşılabilmesi düşünülmekteydi.

Bu tür yerleşimlere olan ihtiyaç daha da baskıcı olmaya başlayınca (pogromlardan kaçan mülteciler ve Osmanlı İmparatorluğunun İzmir ve Şam gibi kentlerinde Yahudi mahallelerine saldırıların sıklaşması yüzünden gelenler arttıkça), en azından bir bakıma, böyle yerlerin kurulması da daha güçleşiyordu. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Türkiye

¹⁴ N. Sokolow, *History of Zionism* (2 cilt, Londra 1919), s. 162.

üzerindeki Avrupa etkisi genelde iyi niyetli bir liberalizasyon hareketi olarak anlayışla karşılanmıştı.¹⁵ Rusya'nın Boğazlarla ilgili niyetlerine karşı Fransız-İngiliz koruması, bir reform sonucunu doğurmuş bulunuyordu. Ama 1878'de Batılı güçler Avrupa ve Tuna eyaletlerini Balkanize etme niyetinde birleştiğinde, Gül Odası kararlarının dönemi de sona erdi. Balkan krallıklarının kurulması yetmiyormuş gibi, Hıdiv İsmail fiyaskosu, Mısır'da İngiliz himayesini izleyen Uluslararası Borçlar (Düyun-u Umumiye) idaresi, Fransızların Tunus'u ilhak etmesi ve Süveyş Kanalıyla ilgili finansal korsanlık da birbirini izleyince, Sultan Abdülhamit kendi kendilerine harekete geçip halklarına özel bölgeler isteyen Yahudi, Kıptî, Hristiyan, Ermeni delegasyonlarını kuşkuyla karşılamaya daha da hazır duruma gelmişti.

1880 sonrası dönemde, daha önceki on yılların modernleşme eğilimlerine karşı İslam toplumunda teolojik açıdan da militan bir tepki doğmaktaydı. Klasik akıbetine Hartum'da kavuşacak olan *cihad*, Kuzey Afrika'da ve Sudan'da ilan edilmişti bile. Böyle olunca da, Yahudi göçlerine ve yeni yerleşimlere daha esnek bakma olasılığı azalan Osmanlı Hükümeti, o hükümetin Kudüs'teki Mutasarrıfı ve Beyrut'taki valisi de en sert yasaları en sıkı şekilde uygulamaya hazır görünmekteydi. Yahudi göçlerine yönelik hoşgörülerini resmi bir sertlik maskesinin ardına gizledikleri iddiası, son yapılan araştırmalarla çürütülmüş bulunmaktadır.¹⁶ Avrupalı konsoloslardan birinin kendi yurtdışı haklarını kullanmaya ikna edilmesi ya da yerel yetkililerden birine rüşvet verilmesi gibi yollarla birtakım kolaylıklar sağlanması mümkün olabiliyordu, ama başlangıçta yerleşimcilere çok daha sert davranılmıştı. Romanya'daki Galata Siyon Sevdalıları tarafından Akdeniz kıyısında, Tantura'nın otuz kilometre

¹⁵ Bkz. Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* Bölüm: III-V.

¹⁶ Neville J. Mandel, *a.g.e.*, araştırmasından çıkarılabilecek sonuç budur ve aynı isimli tezde daha etraflı anlatılmaktadır.

güneyinde Samarin adıyla bilinen sıtma mağduru bir yere yerleşmek üzere gönderilen altmış aileden oluşan bir grubun kıyıya yanaşması, Türk yetkilileri ve polisi tarafından ya Yafa ya da Hayfa'da engellenmiş, gemi giderek bozulan koşullarda, sağlık önlemlerinden yoksun ve sefil durumda kıyı boyunca ilerlemek zorunda bırakılmıştı. Sonunda ailelere Yafa'ya inme izni verildiğinde de haftalar boyunca oradaki hapishaneye kapatılmışlardı. Ama bu davranış ne kadar kötü olursa olsun, Türklerin böyle durumlardaki davranışlarına aşına olanlar açısından öngörülebilir bir şeydi. Galata'daki komite resmi yollardan izin alma muamelelerinden vazgeçip gerekli kişilere gerekli rüşvetleri vermiş, göç mevzuatının sıkı şekilde uygulanmasına karşı tedbirlerini almıştı. Bu bahtsız olayları izleyen otuz yıl boyunca Yahudilerin Türk yetkili makamlarıyla ilgili *eğitiminin* ilerlediğini, ama hayli pahalıya mal olduğunu kabul etmek gerekir.

Yafa'nın güneyinde, Kudüs yolu üzerinde Rishon Le Zi-on'u (Siyon'da ilk) kuran yerleşimciler de Filistin'e yerleşip kök salmaya kalkışan diğer yerleşimciler gibi, hemen harekete geçmekteki ısrarlarının bedelini ödemek zorunda kalmışlardı. İlk yerleşim olan Petah Tikva biraz farklıydı, çünkü 1300 dönümlük arazisi oldukça varlıklı üç Kudüs Yahudisi (Yehoshua Stampfer, Yoel Moshe Salomon ve David Guttmann) tarafından satın alınmıştı.¹⁷ Alanın toprağının sağlıksız, yarı kumlu ve yarı bataklık durumu düşünülürse, orayı Yafa'daki sayıları giderek artan emlakçıların biri kanalıyla oldukça da pahalıya almışlardı. 1880'de başka bir kaynaktan 7000 dönüm daha alarak alanı genişlettiler ve bir kısmını daha büyük bir alıcılar grubuna sattılar. Alıcılar grubu, yarı yabancılardan, yarı Filistinlilerden oluşuyordu. Görünüşe göre amaçları yalnızca yerleşimlere öncülük et-

¹⁷ Petah Tikva'nın erken dönem tarihi için bkz. A. G. Kressel (ed.) *Sefer Petach Tikva* (Petah Tikva 1952); PICA 41; Scheid, *Mémoires*, s. 411 vd.

mek değildi; Guttmann'la Stampfer'ın niyeti orada çiftlikler kurmaya çalışmaktı ve tabii satıştan oldukça da büyük kâr elde etmişlerdi.

Alicılar arasında bulunan yedi kişi de çiftlik kurmak niyetindeydi. O sıra uzaklarda olan Londralı Bay Barnett, Bialistoklu Hanna Moltke ve Berlinli Bay Lachmann gibi zengin kişilerin de amacı aynıydı. Toprağın büyükçe bir parçası Macar asıllı Kudüs toplumuna ayrılarak o gruptaki bazı üyelere kiralandı. Tahıl ekip biçmek için ciddi çabalar gösterilseyse de, araç gereç, tohum ve sulama için gerekli sermaye bulunamadı, üstelik Yarkon suyunun yatağından kaynaklanan sıtma da çiftçilere büyük kayıplar yaşattı. 1881'de artık Petah Tikva'da ne para, ne de amaçlılıktan eser kalmış, yerleşim neredeyse büsbütün terk edilmiş, yerleşenlerin çoğu Kudüs'e geri dönmüştü.

1882'de Edmond de Rothschild'in yardımına başvuran diğer yerleşimlerin tarihi de aşağı yukarı benzer durumdaydı. Yahudi alıcıların, bu sefil topraklara para yatırırken, kentlerde yaşayan, kimi Arap, kimi Levanten poliglot olan arazi spekülâtorleri tarafından fena halde soyulduğu hiç kuşku götürmezdi, ama Yahudi yerleşimleri, fellahlar dünyasının pastoral masumiyetini bozan paragöz kapitalistler olarak görmek de oldukça ironikti. Romanya'dan Safed'e, Yukarı Celile'de arazi satın alması için gönderilen David Shub sonunda başarıya ulaşabildi, sonradan Rosh Pinna olacak yerde 1700 dönüm kadar, taşlık ve berbat durumda toprağı, içindeki on altı evle birlikte satın aldı ve 1882'de oraya otuz aile yerleştirildi, ardından Rusya'dan gelen altı aile daha, hahamları ve ritüel kurban kesicileriyle birlikte gruba eklendi. Yılın sonunda yerleşimin tümü 5000 franga ipotek edilmiş, çiftçilik yapacak para da kalmamıştı. Zalman David Levontin ve Joseph Feinberg (eğitimli bir kimyagerdi ve Odesa'da Zaitsev Şeker Şirketinde çalışmıştı) tarafından kurulan Rishon Le Zion'a 1882 Temmuz sonunda adının ve-

rilmesiyle, Feinberg'in önce Viyana'daki Siyon Sevdalılarına, ardından da destek aramak niyetiyle Paris'e gitmek üzere yola çıkması arasında tam iki haftalık bir süre ancak geçmişti. Buna gerçekten ihtiyaç olduğu kesindi. Levontin hiç suyu olmayan, yabani alfalfa ve ot kaplı o araziye, dönüm başına 16 frank ödemişti. Biraz buğday ve arpa ekilip hasat edilmişti ama parası yerel Araplardan saban ve alet kiralamaya ancak yetmiş, yeni tohum satın alacak, hatta doğru dü-rüst karın doyuracak kadar bile para kalmamıştı. Rishon'da kendi kuyularını kazmazlarsa yerleşimcilerin herhangi bir geleceği olamayacağı açıktı. Bunun için gerekli 25.000 frank bulurlarsa, kendilerini Arap faizcilerin elinden kurtarabileceklerdi. Feinberg 13 Ağustos 1882'de bu umutlarla yola çıkarılmıştı.¹⁸ Bundan beş gün önce Charles Netter'in Yafa'ya gelmesi onu bir dereceye kadar cesaretlendirmişti. Netter hiç vakit kaybetmeden gidip arazinin sefil durumunu gözüyle görmüş, Rishon'a yerleşenlerin acıklı şikâyetlerini dinlemiş ve Feinberg'e de Paris'te Kahn'a, Mohilewer'e ve Brody'ye sunulmak üzere takdim mektupları vermişti. Ayrıca Hahambaşına da bir mektup yazmış, Feinberg 2 Ekimde Paris'e vardığında, mektubun daha önce geldiğini öğrenmişti. Bu da o değerli kişinin hayatında yaptığı son hareket olmuş, Feinberg'in Paris'e ayak bastığı gün, Netter Yafa'da korkunç bir sıtma nöbetine yakalanarak hayatını kaybetmişti. Bu durumda Mohilewer'le Feinberg aynı sıralarda Paris'e gelip Baron Edmond'la temas olanağı arama durumundaydılar, ama hiç karşılaşmadıkları gibi, herhangi bir işbirliği de yapmamışlardı. Zaten ikisine verilmiş görevler de birbirinden farklıydı. Feinberg'in görevi daha netti, kurulu bir

¹⁸ Rishon Le Zion konusunda bkz. Z. D. Levontin, *Laeretz Lavoteinu* (Tel Aviv 1924); D. Judelevich, *Sefer Rishon Legion* (Rishon 1941); Scheid, *Mémoires*, bölüm 40, s. 325-9. Siyon Sevdalılarının en anıtsal belgeleri konusunda bkz. A. Drouyanov, *Ketavim Letoldot Hibat Zion ve-yishuv Erez Israel*, (Odessa 1919), 3 cilt.

yerleşimi yok olmaktan kurtarmak amacıyla belli bir para istiyordu. Kuyu açmak ve Rishon'a on beş aile daha yerleştirmek için Edmond hemen ekim sonunda parayı vermeyi kararlaştırdı. Feinberg'in anlattıklarından etkilenmiş, ayrıca Erlanger'le Kahn'ın acil teşvikleri de etkili olmuştu; zaten Netter'in anısını onurlandırmak için de bir şeyler yapmak gerektiğini hissediyordu. Mohilewer'le ikinci görüşmesinde, talep bu sefer Baron Edmond'un Filistin yerleşimlerini genel olarak desteklemesi yerine, daraltılmış, Polonya'dan gelecek seçilmiş bir yerleşimciler grubu için, *Alliance*'ın sahip olduğu veya *Alliance* tarafından satın alınacak bir yer söz konusu ediliyordu. Barondan ilk tohumların, çiftlik hayvanlarının ve diğer gereksinimlerinin satın alınmasına yetecek bir para istenmekteydi. 23 Ekimde Erlanger tarafından kaleme alınan bir memorandumdan öğrendiğimize göre, Edmond kitlesel göç gibi bir durumu düşünemeyecek olmasına rağmen, Mohilewer tarafından önerilen türde bir "deneme"yi finanse etmeye hazır olduğunu ifade etmekteydi. Ne var ki, Rishon'a ve Polonyalılara vereceği destek, kayıtsız şartsız değildi. Net belirlenmiş katı koşullar getirilmişti ve bütün bunlar da Edmond'un attığı adımı ne kadar ciddi şekilde incelediğinin olduğunun göstergesiydi. Versailles'daki bahçıvanlık okulundan mezun olup Paris Belediyesinde, Ceza-yir'de ve Mısır'da çalışan Justin Dugourd adlı bir bahçıvan, Rishon'a gönderilecek, kuru tarım, plantasyon veya bağcılık seçeneklerinde vaatkâr alanlarla, ekim konusundaki teknik olanaklarla ilgili olarak Barona rapor verecekti. Güney kolonilerinin bekasının o rapora bağlı olacağı belliydi. Rapor 19 Aralık 1882'de geldi ve eğer sulama olanakları bulunursa bölge topraklarında birtakım olanakların (özellikle bağcılık başta gelmek üzere) mümkün olduğunu savunan uzun bilgiler içerdiği görüldü. Mohilewer'in grubuna, yani Rodom'dan (Rozhany) Filistin'e gönderilecek gruba gelince, fonların ve tarım işlerinin idaresi Mikve Israel Tarım Okulu Müdürü Sa-

muel Hirsch'in sıkı nezareti altında yürütölmek zorundaydı. Hirsch düzenli aralıklarla Barona yerleşimcilerin kaydettiğı ilerlemelerle ilgili raporlar gönderecekti ve aslında o erken dönemin tarihini yazanlar da büyük ölçüde bu mektuplaşmalara bağımlı olacaktı.¹⁹

Edmond de Rothschild, Filistin girişimine iki ayrı (ama eşit derecede acil) talebi dinleyip körü körüne dalmamıştı. Gerçi Feinberg'e, daha fazla yardıma ihtiyaçları olursa esirgenmeyeceğı izlenimini vermişti ama bu taahhüdü, en azından Dugourd'un raporu gelinceye kadar, tam bir girişim olmaktan çok, bir ön keşif niteliğindediydi. Samuel Hirsch'e de Filistin'deki Yahudilerin durumunu daha güvenli kılmak için *concours partiel* olmasını söylemişti.²⁰ Bu konuda kendi oynayacağı rolün anonim niteliğı özenle korunacak, sağlanan meblağlar yalnızca iskân ve sulama amacıyla kullanılacaktı. Edmond belli ki henüz Vaat Edilmiş Toprakları elde etme amacını benimsemiş değildi; daha çok, alanı teftiştten geçirip emeğın kalitesini test eder durumdaydı.

Tabii ki ilk değerlendirmelerle Netter'in faaliyetleri ve Zadoc Kahn'ın hevesi bir araya gelince, 1882'deki tutumunun izaha ihtiyacı yok gibi görünmektedir. Edmond'u Yahudilerin Filistin'e geri dönmesi olanaklarını düşünmeye itenin hangi etki olduğunu bulgulama çabalarına pek çok mürekkep harcanmıştır. Bazı yaklaşımlar, özel öğretmeni Albert Cohn'un, Edmond henüz çocukken (1855'te), birlikte ilk defa Filistin'i ziyaret ettikleri dönemden kalma etkilerinin altını çizmektedir. O gezinin sonucunda, Cohn'un tavsiyesi üzerine Edmond'un annesiyle babası, yoksul Yahudiler için Kudüs'te bir hastane yaptırmışlardı.²¹ Başka yaklaşımlarda,

¹⁹ PICA 36, 39; Margalith, *a.g.e.*

²⁰ PICA 36, 20 Ekim 1882, Rothschild-Hirsch.

²¹ Örneğın, Kressel, *a.g.e.*, s. 8'de Cohn'un Avusturya İmparatoru Franz Joseph'le ve Sultanla Yahudi yerleşimleri konusunda görüşmek üzere çaba göstermesini ve sonuna da bu fırsatı bulmasını çok

Edmond'un arkadaşı olan Alexandre Dumas *fil's*'in yazdığı oyunlardan *La Femme de Claude* sahnelenirken (1873) yolladığı bir mektubun önemine dikkat çekilmektedir. O oyunda, üzerinde çok konuşulan "İbranilerin Yahudi ülkesine geri dönüşü" konusu çok romantik bir tarzda ele alınmaktadır.²² Bir olasılık da, Edmond'la tanıştığı kesin olan Laurence Oliphant'ın etkisidir. İkisi de Brody'de çalışmışlardı. Yahudi yerleşimlerini savunmaya uzun zamandan beri adanmış biri olan Oliphant, İngiliz Rothschild'lerini 1881-82'deki pogromları protesto kampanyasına katılmaya razı eden ve adlarını listelere sokmayı başaran kişiydi. Belki Baronun dikkatini yerleşimler konusuna çekmeyi başaran kişi o da olabilir.²³ Ama 1882 sonbaharında onun kafasından görkemli bir stratejinin geçmekte olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. İçinden neler geçiriyor olursa olsun, kayda geçmiş sözlerine bakıldığında, bir kere değil, defalarca tekrarladığı şey, Rusya'dan ya da Diaspora'nın herhangi bir başka yerinden Filistin'e kitlesel bir göçe karşı olduğudur. Bu konudaki yazışmaları zaten sıkı şekilde gizli olduğundan, bir ihtiyat ve

önemsemektedir. Ama böyle görüşmelerin gerçekleşip gerçekleşmediği hiç kesin değildir.

²² Sokolow, *a.g.e.*, II, s. 263-5, bu mektubu yayınlamış ve öneminin altını çizmiştir. Ayrıca Joseph Salvador'un (1796-1873) *Essai sur Messianisme ve Paris, Rome, Jerusalem, ou la question religieuse au XIXe Siècle*'ında (Paris 1860) ulusal uyanışı politik açıdan değerlendirdiğine de işaret etmiştir. Edmond'un kendisine gelince, bu muhtemel etkiler konusunda sessiz kalmış, çok sonraları, Zadoc Kahn ve Charles Netter'den etkilendiğine atıf yapmıştır. Ne var ki, Saint Domingue Başkanı Luperçon'un Yahudilerin yerleşimi konusundaki teklifine ilgi duyduğu kesindir –bundan kırk yıl önce de Marsilyalı bir Yahudinin programı söz konusudur ve o da Rusya kökenli Yahudilerin büyük gruplar halinde Cezayir'e yerleşmesiyle ilgilidir– bu planı Guizot veto etmiştir.

²³ Oliphant, *The Land of Gilead*'ı 1880'de yayınlamış ve kafasındaki ütöpik planları açıklamış olsa da, bu yayın, Babıali kapılarını açma çabasının başarısız olmasından sonraya rastlamaktadır. Bkz. Vital, *a.g.e.*, s. 94-7.

tedbir paravanının arkasına çok daha iddialı bir macerayı sakladığını varsaymak için de hiçbir neden bulunmamaktadır. Çok daha büyük olasılıkla, kariyeri boyunca (1899-1914 dönemindeki fiziksel hastalığı sırasında hissettiği politik umutsuzlukların cesaretini kırdığı dönem hariç olmak üzere) iştahı yiye yiye artmış gibi görünmektedir. Ömrünün hiçbir döneminde, son yıllarındaki sosyal vizyonerliğine ulaşmamış, adanmış bir Siyonist olmamıştır ve yaşının ilerlemesi de, inançlarını köreltmek bir yana, tam tersine onları daha da coşturmuş, hatta inançlarını giderek daha empatik ifadelerle açıklamaya başlamasına yol açmıştır. Ama ne kadar tekrarlasak azdır –çünkü yeterince sık söylenmemektedir– o ileri görüşlü kişilikle yan yana bir de son derece pratik, ampirik ve pragmatik kişilik söz konusudur. Daha 1880’lerde bile bir Yahudi Filistin’le ilgili planları aşırı iddialı hale gelmiş, bazı stratejik yerlerde arazi satın almaya başlamakla birlikte, bu planların Avrupa ve Ortadoğu’nun bugünkü ve gelecekteki gerçeklerini dikkate alarak kurgulandığı, sürecin tersine işlemediği de ortadadır.

Edmond’un ilk yerleşim çalışmalarının, bazen varsayıldığı gibi içgüdüsel olmaktan çok düşünülmüş adımlar olduğunu önermek, hiçbir şekilde o adımların cesaretini ve orijinalliğini azımsamak anlamına gelmemektedir. Mohilewer de, Feinberg de, taleplerini daha başka potansiyel hayırseverlere de götürmüş, ama hayal kırıklığına uğramışlardı. Tüm Rothschild’ler arasında, hatta kendi aile üyeleri arasında bile Edmond tek hevesli kişiydi, ağabeyleri onun bu hevesine katılmaktan çok, hoşgörüyü karşılama eğiliminde olagelmışlerdi. Bunun böyle olması da, biyografik perspektife oturtulduğu zaman, o kadar şaşılacak bir durum değildi.²⁴ Baron James’in beş çocuğunun en küçüğü olarak (ablası Charlotte ondan yirmi yaş büyüktü ve bir büyüğü

²⁴ Bunu izleyen biyografik portre daha çok, (Baronun gelini) Bayan James de Rothschild tarafından bana verilen notlara ve izlenimlere dayalıdır.

olan ağabeyi Salomon'la da arasında on yaş vardı) herhalde kardeşleriyle arasında bir mesafe vardı. Çocukluğunda en yakın akrası Charlotte'un oğlu, yani yeğeni James Edouard olmalıydı. Eve gelen aynı özel öğretmenden ders alıyorlar, tüm Rothschild çocukları gibi, entelektüel gelişimlerinin yanı sıra estetik ve ahlaki duyarlılıklarını geliştirmeleri de teşvik ediliyordu. James Edouard, nadir kitap baskıları ve inkunabuller koleksiyonuna merak sararken, on dört yaşındaki dayısı-arkadaşı da, bugün Louvre Müzesinin en değerli eserlerinden olan bir gravürler-çizimler koleksiyonuna başlamıştı.²⁵ Edmond henüz yirmi üç yaşında bir gençken ölen (baba) Baron James, hayli sert ve ürkütücü bir kişi olarak, belki yaşlılığında en küçük oğlunun gözüne tehditkâr biri gibi gözükmüş olabilirdi.

Ailesi içinde en yakın olduğu, en sevecen kişi, kuşkusuz, annesiydi. Eşini kaybettikten sonra yirmi yıl daha yaşamıştı. Günlerini ya Paris'te, ya da Ferrière'de geçirmiş, 1886'da ölmüştü. Barones Betty de çok güçlü bir kişilikti, zeki, sıcağı yürekli, sokulgan biriydi. Paris salonlarının taçsız imparatoriçesi olarak, yetenekli ve unvan sahibi kişilerden yakın ilgi görmeye alışmıştı ve kendi çocuklarından da en azından o kadarını bekliyordu. Baron James'in ölümünün ardından Edmond, Laffitte Sokağındaki evde yaşamayı sürdürmüş, kuzini Adelaide'le evlendikten sonra bile, ya o evi paylaşmayı, ya da annesinin Bois yakınında, Boulogne-sur-Seine'deki şatosunda kalmayı seçmişti. Anne Paris'te olduğu sürece, oğulların tümünün her gün ona nezaket ziyareti yapması beklenir, hiçbirisi de bunu aksatmazdı. Ferrières'de klan, torunlarla, hizmetkârlarla, özel öğretmenlerle, dadılarla bir araya gelir, Barones ailenin büyüğü olarak merkezde bulunurdu. En küçük oğlu üzerinde manyetik bir etkisi olduğu

²⁵ Bkz. Sergi katalogu (Mayıs-Haziran 1954) *Chefs-d'Oeuvre de la Collection Edmond de Rothschild du Musée du Louvre* (Musée de l'Orangerie, Paris).

(gelininin bu durumu hayli kıskandığı) bilinen bir gerçektir. Annesinin ölümünden sonra, Boulogne'daki evi (diğer mirasçılar olan ağabeylerinden) satın aldığı anda bile, annesinin odalarını hiç değıştirmeksizin olduğu gibi muhafaza etmişti. Eğer keskin zekâsını, analitik ve mantıklı taraflarını babasından aldıysa bile, duygusal yoğunluğunu, coşkusunu ve canlılığını annesinden almış gibi görünmektedir.

Ne var ki 1882'ye kadar, depolanmış enerjileri henüz potansiyeline uygun bir çıkış noktası bulmuş değildi. O zamana kadarki kariyeri, pek de amaçsız ve dağınık olmamakla birlikte, belirli bir ağırlık merkezi bulmuş sayılmazdı. Çoğu zaten önceden belirlenmiş nitelikteydi. 1870'teki seferberlikte askere çağırılmış, ama Fransa'nın hezimetini yıldırım hızıyla gelince, binlerce başka kişi gibi aktif servise o da gönderilmemişti. Kuzini ve eşi olan Adelaide, babasının Yahudi geleneklerine bağlı evinde çok dindar bir eğitimle yetiştirildiğinden, ömrü boyunca hep ibadetlerine eşinden daha bağlı biri olagelmmişti. Sessiz, anlayışlı ve ciddi biri olarak, gösterişli partilerden hoşlanmadığını hiçbir zaman saklamamış, bu nedenle Edmond'un organizasyon konusundaki tüm sosyal yeteneklerine rağmen o olanaklar da pek sık kullanılmamıştı. Goncourt'lar tarafından ayrıntılarıyla anlatılan (Edmond'un evinde verilmiş) bir ziyafette eşine ender rastlanır bir görkemden ve zarafetten söz ediliyordu ama bunların hepsi Barones'ten çok Baron tarafından düzenlenip yönetilmişti. Yeteneklerinden iş dünyasında da tam olarak yararlanılmış değildi. Aslında Baron James'in Pereire'lerle savaşının yer aldığı yıllarda büyümüşü. O sırada, şirketi ileride yönetmek üzere iki ağabeyi yetiştiriliyor, hazır ediliyordu. Toplumsal işler ve sorumluluklar açısından Edmond'un hakkı yenmiş değildi, ama zaman farkları ve yaşları arasındaki mesafeler nedeniyle her zaman büyüklerinin gerisinde durması gerekmişti; esasen ağabeylerine karşı büyük saygısı ve hayranlığı vardı. Bu durumda, varlığı hep garip bir marjinallik niteliği

taşıymıştı. Kendisi sanatkâr değildi, ama yetenekli ve tanınmış bir koleksiyoncuydu; uygulamalara kadar giren bir bilim insanı olmamakla birlikte, kurcalayıcı bir merakı vardı, her zaman hayranlık duyduğu biyolojik araştırmalara yönelik bir anlama ve katkıda bulunma isteğine sahipti.²⁶ Resmi olarak banka ortağı olmasına rağmen, orada da kendine özgü bir alanı yoktu, yalnızca zarif, güzel konuşan, çok bilgili bir figür olarak, değeri belli bir projeyle sınırlı olmayıp ansiklopedik alanlara yayılmış bir bilge kişi olarak önemliydi.

Bütün bunlara karşın, başlangıçta pek öyle olacağı belli olmasa da, Filistin Edmond de Rothschild için, uygun yaşımda karşısına çıkan tam da uygun bir fırsat olmuştu. Küçük bir başlangıçtan sonra büyüüp genişlemiş, hayatının tümünü, her kıyı köşesini doldurur hale gelmişti. Yapı olarak, hevesli amatörün tam tersi biriydi, yerleşimlerin zorlayıcı koşulları ve sıkıntıları onu, ilk tanıyan herkesin teşhis ettiği sert tutumlardan uzaklaştırmıştı. Hiçbir ayrıntı önemsiz değildi, hiçbir bilgi değersiz değildi, her birine dikkat eder, bir *mentor* ve *donör* olarak, yalnız olanakları resmen tahsis etmekle yetinmeyip sonu gelmez planlamalara ve yönetim ayrıntılarına girerdi. Eleştiriler daha çok, az şey yapmasına dönük değil, çok fazla şey yapmasına dönüktü; yanında çalışanlardan da aynı özeni ve dikkati beklerdi. Bu asla onun tutumunun özgürlükçü olmadığı anlamına gelmemektedir, hatta içinden coşan mizah duygusu sık sık taşar ve ifade bulurdu; herhalde Puck (muzip cin) tipi onu Prometheus (özgürlük sembolü) tipinden daha iyi tarif eder, denilebilir. Yaratılış olarak coşan, taştan biriydi ve bu özelliği onu, yerleşimlerin tekrar tekrar karşısına çıkardığı krizlere ve hayal kırıklıklarına karşı güçlendirmeye yardımcı oluyordu. Bu girişimin de zaten tam onun sahip

²⁶ Bilime, özellikle biyokimyaya ilgisi gerçi hayatının oldukça ileri aşamalarında uyanmıştı, ama onu Paris'te *Institut de Biologie Physico-Chimique*'i açmaya yöneltti.

olduğu yürek ve zekâ, duygu ve düşünce dengesine ihtiyacı olduğu söylenebilir.

Bunların hepsinin gerisinde, Yahudi halkının kaderiyle giderek ihtiras kazanan bir özdeşleşme ve Filistin'in gelecekte oynayacağı role inanç vardı, ama aynı zamanda Batının uzmanlıklarından yararlanarak bu bilgileri Filistinli yerleşimcilerin kullanabilmesini sağlamak, bunları kendi pratik aletleri haline getirerek kendi sosyal ve manevi özgürlüklerine kavuşmalarına olanak vermek de vardı. Yahudi Filistin, önce çalışan, işleyen bir ekonomik organizma olmak zorundaydı, yoksa hiçbir şey olamazdı. Zaman ilerlerken, görevin başarısı yaklaşıyor, sanki uzaklaşıyor gibi görünmeye başlamıştı. Edmond, Zikhron Ya'aqov'da başarılı bir hasat ya da Celile buğdayında ilk iyi hasat gibi en küçük zaferler karşısında duyduğu sevinç ve coşku kadar, hayal kırıklıkları, sıkıntılar, melankoliler ve cesaret kırılmaları da yaşamaktaydı. Ama yapılan işin ayrıntıları ne kadar çoğalır, zorlaşırsa, Edmond'un kararlılığı da daha bir inatla artıyordu. Gerçi bir süre boyunca Filistin kimliğini çok sayıdaki diğer kariyerlerinden, arkeoloji, fizik, koleksiyonculuk, finansör vb. gibi uğraşlarından ayrı tutmaya da çalışmıştı, ama sonunda kendini de, oğlunu da, hayatının merkez konusuna tekrar sürüklemekten kurtulamamıştı. Kırk yaşını geçtiğinde Edmond, karakterinin gerektirdiği gibi, Matterhorn zirvesine tırmanmayı kafasına taktı, yanına da sapına kadar İngiliz uşağı Robinson'u aldı. Bu işi her zamanki büyük fiziksel enerjisiyle en mükemmel şekilde başardığında, sanki Alplerin dorukları çapındaki boyutların ve yüksekliklerin, çabalamaya değecek tek amaç olabileceğini ifade ediyordu. Ama Robinson bir tür İngiliz Sanço Panza olsa bile, Edmond'un ihtiraslarının Don Kişot'a benzer hiçbir yanı yoktu. Tam tersine, geleneğin geride kaldığı, ama eksantrikliğin de uzak olduğu bir alana atılmaktan korkmuyor, utanç da duymuyordu. Kısacası bu insan, Rothschild'ler arasından çıkmış en mantıklı fanatikti.

II

Baron Edmond'un zaman zaman kendi inançlarını uygulamaya geçirmek için benimsediği dik başlı tavır her seferinde de en mutlu sonuçlara varıyor değildi. Filistin'deki Yahudi yerleşimcilere uygulamakta kararlı olduğu o sağduyu otokrasisi, o insanlar için en iyi olanı kendilerinin değil de, Baronun daha iyi bildiği varsayımına dayanıyordu. Kullandığı "baba-evlat" tarzı paternalist yönetim kesindi ve mutlak otoritesinden en küçük bir sapmaya bile izin vermiyordu. 1883'ün Ocak ayında Hirsch'e yazdığı mektupta, Feinberg'in Rishon Le Zion için 25.000 frangı kabul ettiği andan itibaren, kendisi adına hareket edenlerin sözlerine tümüyle uyması gerektiğini bildiğini ifade etmekteydi. Yönetimin ilk yıllarında sık sık tekrarlanan "itaatsizlik"ler karşısında böylesine şaşkınlık duyması bu yüzdendi. Belki de 1882 kışında Yahudi kolonisinde koşulların çok kötüye gitmesiyle, üstelik yeni göçmenlerin de gelip zaten kıt kaynakları daha fazla zorlamasıyla, Feinberg'in kendi niyetleri ne olursa olsun, zaten verilen yardımı şartlarına uyararak kullanamayacağını tahmin etmesi gerekirdi. Yerleşimcilerin koşulları itirazsız kabul etmiş gibi davranmaları, daha sonra oradaki yöntemlerine sıkı sıkıya bağlı temsilcilerle aralarında zorluk çıkmasını engelleyemezdi. Edmond açısından, Rishon yerleşimcilerinin Dugourd'un talimatına uymayıp kavgaya çıkarmaları, kendi yerleşimci komitelerinin otoritesine uymakta direnmeleri, anlaşılabilir şeyler değildi. Gemi-leri batan kazazedelerin, boğulmaktan kurtarılıp sağ salim filikaya alındıklarında, filika görevlilerine karşı isyan çıkarmaları gibi bir şeydi. Ekron'da ve Samarin/Zikhron Ya'aqov ile Rishon'da sürekli çıkan ve ancak Türk milislerinin yardımıyla yatıştırılabilen ayaklanmaları, profesyonel tahrikçilerin kışkırtmalarını, baştan beri niyetleri

toprağı işleyip barış içinde yaşamaktan farklı olan “*kötü unsurların*” etkisi olarak algılamaktaydı.²⁷

Baron Edmond buna ek olarak, söz konusu yerleşimleri kuranların, ellerindeki azıcık rezervi de bu huzursuzluklarda ziyan etmekle, aslında ekimlerle ya da finans işleriyle ilgili bağımsız karar alma haklarını tümünden kaybetmiş oldukları görüşündeydi. Yardım istemelerini, beceriksizliklerinin kanıtı olarak görmekteydi. Üzerinde kesin kontrole sahip olmadığı yerleşimlere hiçbir şekilde fon aktarmamakta kararlıydı. Bunun tersini yapmak, işe yarayacak parayı kötü yatırımın ardından ziyan etmek ve yapılmış veya yapılacak çılgınlıkları kabullenmek anlamına gelirdi. Bu nedenlerle, kendisine bağımlı yerleşimlerin genel kontrolünü Hirsch’e (o da bunu bazı belirgin çekincelerle, isteksiz kabul etmişti), tarımla ilgili yönetimi de *bahçıvan* Dugourd’a vermişti. Zaman içinde Yukarı Celile’de Rosh Pinna, daha kuzeyde Metulla, Samarya ovasında Zikhron, Yafa ile Kudüs arasında Ekron gibi yeni yerleşimler devreye girdikçe de, yeni görevliler ve teknisyenler bulup kadroya almıştı. Bunların çoğu Mikve Tarım Okulu kanalıyla bulunmuş insanlardı ve mühendis, hidrolik ya da mekanik uzmanı, tarım bilimci, botanist gibi mesleklerden olup, uzmanlıkları, Edmond’un inancına göre, başarıyla başarısızlık arasındaki farkı sağlayabilecek düzeydeydi. Yerleşimcilere gelince, hak etmedikleri halde üretici sınıf havalarına girmeye kalkıştıkları için uyarılıyor, azarlanıyorlardı.

Zayıf harmanları ya da ürün kırımlarını telafi etmek için küçük el sanatları ya da başka çalışmalar ikame edilmesiyle

²⁷ 27 Aralık 1882’de Hirsch’e yazdığı mektupta Edmond “yerleşimcilerin [Dugourd’a] reva gördükleri davranıştan ve gösterdikleri heves eksikliğinden çok rahatsız olduğunu” ifade etmektedir (PICA 36); 30 Eylül 1883 tarihli mektubundaysa Hirsch’e “Filistin’in Yahudi nüfusu bize pek minnet duymasa da, bu yerleşimler bir örnek olarak çok önemlidir ve içlerindeki *kötü unsurlara* rağmen başarılı olmaları gerekmektedir,” diye eklemiştir.

ilgili her türlü öneri bastırılıyor, çünkü burjuva özlemi olarak görülüyordu.²⁸ Bu çiftçiler, çalışkan ve mütevazı Yahudi üreticilerin yoğurulacağı kil olarak görülmüştü, ama önce insana özgü zaafı yok edilmeliydi. Sabırlı çalışmalar ve mütevazı bir yaşamla, zaman içinde borçlarını ödeyecek, ek-tikleri toprakların sahibi olacaklardı. Şimdiki koşullarının geçici olduğunu anlamaları açısından, gruplara verilen ortak kuyu açma fonları da, bireylere verilen tohum ya da yük hayvanları alma fonları da, geri ödenecek avanslar olarak kaydediliyor, o paraları hediye saymamaları sağlanmaya çalışılıyordu.²⁹ Bu tutumun nedeni, bazen iddia edildiği gibi cimrilik değildi. Edmond'un istediği, yerleşimcilerin yükümlülüklerine biraz teşvik katmak, kötü giden olaylara rağmen sebat etmelerini sağlamak, ama sürekli gelecek desteklere güvenip yaslanmalarını da önlemektir. Filistin'de arazilerin şimdiden spekülasyon konusu olmaya başladığı dikkate alındığında, onun çabalarıyla iyileştirilmiş toprağı yerleşimcilerin satmaya kalkıp işi bırakmalarını istemiyordu. Onu en büyük umutsuzluklara iten, bu insanların paragöz ve kapkaç içgüdülerine geri dönmeleri olasılığıydı. 1885'te yerleşimcilerin çocuklarına kum eleme ya da taş ayıklama işlerine karşılık para ödendiğini duyduğunda, Edmond fena halde öfkelenmişti:

Benim bu insanlar için yaptıklarım, onları tüm güçleriyle yerleşimi iyileştirmek için çalışmaya, her elledikleri taş için yevmiye istememeye ve tüm işi de ya-

²⁸ A.g.e. Hirsch'e 22 Haziran tarihinde, Zadoc Kahn'la görüşüp ondan Veneziani'nin "*au fond, ils ont le désir de faire toute autre que l'agriculture*" (tarımdan başka her şeyi yapmaya razılar) şeklindeki izlenimlerini dinledikten sonra yazdığı mektup.

²⁹ Hirsch'e 26 Mart 1883 mektupta: "en iyisi ... yerleşimcilerin kendi topraklarına, bir hediye olarak değil de, kendi emekleriyle sahip olmalarıdır. Onları ciddi insanlara, ciddi emekçilere dönüştürmenin en iyi yolu budur," demektedir.

bancılara (esas olarak, tabii Araplara) yaptırmamaya teşvik etmek içindir.³⁰

Eğer onun desteği sayesinde yaşayanlar yükümlülüklerini yerine getirmez ya da görevlilerin yolunu tıkamakta ısrar ederlerse, o zaman “tüm korumalarımı geri çekmekte ve onları kendi hallerine bırakmakta zerre kadar tereddüt etmem”. Gerektiğinde kimlerin yerleşimlerden çıkarılacağı, hatta “uygunsuz kişi” olarak ülkesine geri gönderileceği konularında karar verirken Hirsch’in “*azami ciddiyetle*” hareket etmesini istiyor, bunda ısrar ediyordu.

Yerleşimlerin ilk dört yılı boyunca Edmond’un Hirsch’e yazdığı mektuplar, yerleşimcilerin davranışlarıyla ilgili acı biber gibi tehditlerle, şikâyetlerle doluydu. Girişimin ilk bebeği olan Rishon Le Zion’daki aşırılıklar Barona özel üzüntü kaynağıydı. O yerleşimin ilk beş yılı boyunca birkaç kere “giden gitti” deyip deneyi yarıda kesme noktasına gelmişti. 1885’ten sonra, kuzeydeki kolonilerin (buna Samarin/Zikhron’u dahil edip etmediği o kadar kesin değildir) Yahudiye kesimindekilere göre daha olumlu ve daha az sorunlu bir gelecek vaat ettiği kanısında olduğunu ifade etmeye başladı.³¹ 1883’te ve 1885’te yönetime karşı ayaklanmalar çıktığında, Edmond’u desteğini hemen çekme kararından caydırmak için hem yerleşimin özür dilemesi hem de “elebaşlarının” oradan çıkarılması gerekmişti.³² Daha sonraki bir başka olayda yerleşimciler Zadoc Kahn ile Michel Erlanger’i kendileri adına aracılık etmeye razı ettiklerinde, öfkesi daha da büyümüş, böyle hileli bir taktiğe başvurdıkları için ateş püskürmüştü. Çektiği cevap telgrafında, “yerleşimin itaatsizliği karşısında hepimiz afalladık” demişti. “Tümüyle teslim olana ve suçlular atılana kadar Paris’ten tek kuruş yok,”

³⁰ Rothschild-Hirsch, 9 Şubat 1885.

³¹ A.g.e., 6 Kasım 1885.

³² A.g.e., 26 Ocak 1883; 1 Şubat 1883.

diye de eklemişti.³³ “Suçlular” genellikle rastgele seçilen günah keçileri oluyor, Baronun öfkesini geçiştirmek için elden gelen yapıyordu. Örneğin, Paris’e yazılan küstah mektuplarda adı görülen Israel Belkind, komiteye yalnızca güzel Fransızca bildiği için seçilmiş biriydi ve başka suçunun olduğu söylenemezdi, ama yine de Rishon’da elebaşı olduğuna dair suçlanan o olmuştu. Aslında Demokles’in kılıcı kınından öyle sık çıkıyordu ki, Edmond’un öfke patlamalarının gerçek dayanağı olup olmadığından da emin olmak zordu.

Bu yıkıcı çatışmaların toplam etkisi, en iyi olasılıkla, verenle alan arasındaki ilişkinin ürkek ve korkulu olmasına, en kötü olasılıkla da, gücenklik ve güvensizlik içerir hale gelmesine yol açmıştı. Eğer Baron onların spekülatif amaçlarla kendisini istismar ettiğinden kuşkulaniyorsa, onlar da kendi açılarından, günün birinde oradan atılacaklarından, geliştirilmiş arazilerin tümüyle Baronun eline düşeceğinden kuşkulaniymaktaydılar. Böyle bir atmosferde, en iyi niyetler bile çarpılırdı. Kök sebep, yönetimdi. Yönetimin “etos”u, Fransız ordusuyla yatılı okul sistemi arasında bir tutumdur; bir cezaevindeki mahkûmlara, mutlaka hak ettikleri varsayılarak kaskatı bir disiplin uygulanmasına benziyordu – ıslahhanelerdeki eğitime benzer bir tutum. Yöneticilerin her dediğine mutlak ve sorgusuz itaate yapılan vurgu nedeniyle, tepkiler de yalakalıkla asilik arasında oluyor, Edmond da bundan nefret ediyordu. *Bağımsız* Yahudi çiftçiler yaratma yolundaki uzun vadeli hedef, komutada tek ses gibi kısa vadeli bir ihtiyaca feda edilmekteydi. Ekron ve Metulla gibi yeni yerleşimlerde yerleşimcilerden peşin peşin “*körükörüne itaat*” yolunda yeminli birer ifade imzalamaları istenmekteydi (Genel Müfettiş Scheid, o belgeyi böyle nitelendirmişti). Ekron’da yerleşimci ifadesi noter tarafından da onaylanıyordu:

³³ A.g.e., 6 Kasım 1885.

arazinin ekimi ve hizmetleri konusunda kendimi tümüyle yöneticilerin M. le Baron adına uygun gördükleri emirlere teslim ediyorum; bana karşı herhangi bir karar alındığında itiraz hakkım yoktur.³⁴

Yerleşimciler aynı zamanda, kendi evlerini geçindirme konusunda sorumluluklarını üstlendiklerine ve aksi durumdan doğacak yükümlülüklerin de kendilerine ait olacağına söz vermekteydiler. Böyle bir belgeye imza atmak istemeyenler ya da imzalayıp da şartlarını yerine getirmeyenler, anlaşma ihlali nedeniyle derhal yerleşimden çıkarılıyordu.³⁵

Rejimi kabul edenler bile öyle sıkı takip altındaydılar ki, yalnız ekonomik özgürlükleri değil, kişisel onurları bile inciniyordu. Bir kere, yönetimin emrindeki maaşlı işçi gi-biydiler, ayda bir kere ellerine hane başına Rishon ve Rosh Pinna'da sadece 10 frank, Samarin Zikhron'daysa 12 frank veriliyordu. Tabii ki gerçek ya da muhtemel sorun çıkarıcılarından o para (ceza olarak) kesiliyordu. Pek az miktarda dağıtılan hayvan yeminden almak için her gün kuyruğa giriliyor, ayrıca yerleşimcilere tarlaların hangisine hangi ürünün ekileceği de söyleniyor, karar onlara bırakılmıyordu. Edmond görevlendirdiği adamlara, yerleşimcilerin evlenme hakkına bile müdahale hakkı verilmesini istemişti.³⁶ Ancak disiplinli davrandıklarını kanıtlayanlar (o da ne demekse) ve çok çalıştıklarını gösterenler bu hakka kavuşabiliyordu. İzinsiz evlenenler (söylemeye bile gerek yok) asi sayılıyor,

³⁴ PICA 135.

³⁵ Zikhron Ya'aqov'da bin iki yüz kadar yerleşimci, anlaşmayı imzalamayı reddetti ve buna rağmen Scheid onları sağlıklarına yeniden kavuşana kadar destekledi, ama daha sonra 1884'te yerleşime geri dönmelerine izin vermedi. Ekron'da anlaşmayı ihlal etmek, ona uymaktan daha onurlu bir hareket sayılmaktaydı ve sorunlar devam etti, sonunda da 1888-89'daki "Şabat Yılı" olaylarıyla doruk noktasına vardı.

³⁶ PICA 36; Rothschild-Hirsch, 16 Ekim 1883.

alan dar gelmeye başladığı anda yerleşimden çıkarılıyorlardı. Kibutz hayatının sade yaşanması gerektiği beklentisiyle Edmond yerleşimcileri at arabası, büyük ev, yemek odası gibi lükslerden de uzak durmaya teşvik etmekteydi. İki odalı doğru dürüst evler de yapılmasına rağmen, onlar çalıştırdıkları Araplar gibi kabinlerde ya da kulübelerde de yaşayabilirler diye düşünülmekteydi. Edmond'a göre en iyisi, bu insanların tarlalarda ve bağlarda yorulduktan sonra geceleri büyük yatakhanelerde uyumalarıydı.³⁷

Buradaki niyet, sıkı düzenlenmiş bir paternalizm olup teşviklere, ödüllere ve cezalara dayalı yapılandırılmış, günlük işleri patronların ya da temsilcilerinin yürüttüğü ve baş müdürün görünmeyen varlığının da ara sıra ortaya çıkarak her şeyin yolunda olduğunu kontrol ettiği bir sistemdi. Edmond'un 1887'de Ekron'a (buranın adı, Edmond'un annesi onuruna Mazkeret Batya olarak değiştirilmişti) yaptığı ilk ziyarette yerleşimcileri daha sağlıklı yaşama teşvik etmek için, evi en temiz olana para ödülü vereceğini ilan etmesi de tipikti. Belirlenen günde çıkıp evleri dolaştı, en temizine 200 frank, ikinciye 100 frank vererek teftişini sürdürdü. Kazanan ilk iki kişinin Mikve Israel tarım okulundan yeni mezun olup geldikleri sonradan anlaşıldı, dolayısıyla da Polonyalı toplumu, hijyenik mükemmelliğe teşvik edilerek kalpleri kazanılmak yerine, bu örtülü hakaret nedeniyle daha da fazla gücenmiş oldu. Olay küçüktü, ama bu kadar sıkı kontrol altında tutulan bir toplulukta kolay alevlenebilecek bin bir olayın da örneği idi.

Model yerleşim olarak düşünülen Ekron/Mazkeret Batya'nın ilk dönem hikâyesi, *myhafız* takımının sebep olduğu gücenikliklerin ve yanlış anlamaların alarmı niteliğindeydi. Edmond'un Haham Mohilewer'le yaptığı ikinci görüşmede

³⁷ A.g.e. 21 Ekim 1884 tarihli mektubunda Edmond, görkemli ve şık evlerden hoşlanmadığını, basit Arap konutlarını tercih ettiğini ifade etmişti.

ondan, Brody'den veya dolaylarından alınıp Filistin'e yerleştirilebilecek on ya da on iki hane seçmesini istediği hatırlanacaktır. Araziyi *Alliance* verecek, Baron da yerleşimi planlayıp evler, aletler, hayvanlar ve benzer şeyler için gerekli parayı sağlayacaktı. Haham evine dönerken Varşovalı bir avukat arkadaşı Radom Rozhany'deki bir yerleşimci grubu önerdi. Biraz çiftçilik tecrübeleri vardı, ayrıca genç ve sağlıklıydılar. Ama aralarında grubun Edmond'un düşündüğü gibi otuz kişi kadar değil, yüz kişiyi aşkın bir topluluk olmasına karar verdiler. Çocukların şimdilik götürülmemesi, bazılarının anneleriyle birlikte geride kalıp taşınmanın daha pratik hale gelmesini beklemesi üzerinde de mutabık kaldılar. Ama bu gecikmenin kalıcı bir hale geleceğinden korkan Mohilewer, topluluğun çoğunu toparlayıp 1882 Kasımı sonunda Yafa'ya yolladı. Aralık ayında Yafa'ya indiler ve hevesi yeniden canlanan Türk makamları tarafından hemen tutuklandılar. Uzun sorgulamalardan, rahatsız hapis koşullarından sonra (ve tabii rüşvetlerin elden ele geçmesinden) serbest bırakıldılar ve çaresiz Hirsch'e sorun yarattılar. Hirsch onları Mikve Israel'e sıradan işçi olarak yerleştirmeyi başardı, orada Filistin çiftçiliğinin ana hatlarını öğreneceklerini umuyordu.

Polonyalılar bu uzun gecikmeleri ve zoraki çıraklığı iyi karşılamadılar. Rozhany'deki bereketli topraklarını, Yafa'da karınlarını doyurabilmek için Edmond de Rothschild'in sadakasına muhtaç olmak uğruna bırakmaya razı değildiler. Eylül 1883'te Baron en ağır silahını kullanıp onları, eğer Hirsch'in mektubundaki emirlere itaat etmezlerse ülkelerine iade etmekle tehdit etti (bazıları bunu reddetmeye hevesli değildi).³⁸ Ama onlar kendilerine sağlanan barınaktan ve ve-

³⁸ *A.g.e.*, 30 Eylül 1883. Bilu öğrencilerinin davranışıyla ilgili yine aynı öfkeli ifadeler. Ayrıca 10 Aralık 1883'te Rothschild, Hirsch'e, "*faire mettre à la porte tous ceux qui ont fait des dettes et qui ne travaillent pas ...*" (böyle davrananların hepsini kapının önüne koymasını) yazmıştı.

rilen yiyecekten yakınmayı sürdürdüler ve bunların parasını nakden alıp alamayacaklarını öğrenmek istediler. Müfettiş o sıra Ekron'la ilgili verdiği rapora, adamların ekmek ve soğanla yaşadıklarını, paranın geri kalanını cebe attıklarını belirtti.³⁹ Edmond yalnızca ihtiyacı olan kadınlar ve çocuklar için ek para gönderdi, ama o paralar da yine aynı şekilde harcanır oldu.

Ancak 1883'ün sonuna doğru Rishon Le Zion'un güneydoğusundaki 4000 dönümlük araziye satın alabildiler ve Mohilewer'in tez canlı hareketinin nelere mal olduğu anlaşılabilirdi. Yaygın tarım metotlarıyla, doğru usulü, hafif boyunduruklu sabanları kullanarak ve tahıl ürünlerini biçerek çalıştıklarında, bir ailenin yaşamını sürdürebilmesi için 200 ile 300 dönüm arasında tarla gerektiği hesaplandı. Çok geçmeden, bu rakam 400 dönüme çıkarıldı; Ekron'daki büyükçe aileler için bu ancak yeterli olacaktı. Ama Ekron'un 2500 dönümlük kendi alanıyla kuzeyindeki 1500 dönümlük Nane bölgesindeki tarlaların ancak üçte ikisi ekilebilir topraktı ve eğer fellahları tutmazlarsa, çalışacak sağlam yapılı adamların sayısı yetmeyecekti. Üstelik güneydeki sıtma kaynağı Mansur bölgesi de Ekron'daki çalışmaları tehlikeli ve verimsiz kılıyordu. Yerleşimin drenajını sağlamak için dikilmiş okaliptüs dizilerine rağmen, yerleşimin sarsıntılardan, yoksulluktan ve hastalıktan kurtulması yıllar aldı. 1890'lara gelindiğinde drenaj tamamlanabilirdi, derin kuyuların kazılmasıyla üretim çeşitlendirildi, bildik tahıllara ek olarak zeytin, limon, kayısılar devreye girdi ve ancak o zaman Mazkeret Batya refaha yaklaştı denilemese de, en azından riskli bir yaşanabilirlik düzeyine yükselebildi.⁴⁰

³⁹ Scheid, *Mémoires*, s. 395.

⁴⁰ Beri yandan 1920'lerde, büyük zorluklardan sonra Mazkeret Batya hâlâ en yoksul ve sorunlu yerleşimlerden biri olarak biliniyordu. Bkz. PICA raporu, dosya (G).

Edmond de Rothschild'in kararlılığının esas yapısı, bu tür tersliklerle cesaret kaybedecek türden değildi, hele de bunların insan kusurlarından ya da yönetim ihmallerinden kaynaklandığına inanmışsa! Rishon'un Direktörü Ben Schimol'un bu yerleşimin geleceğinden pek de umutlu olamadığı haberini alınca, açıkça görülebilen durum orayı marjinal ekonomiye mahkûm, sürekli yoksul bir toplumun yeri olarak gösterse de, Edmond bu sefer Hirsch'e, Schimol'un azmini güçlendirmesini telkin etti. Bir generalin komutanlarına yazdığı mektup havasında, *"Ona moral ver,"* diyordu. *"Bu tür bir girişimde, Rishon'da olanların zaten beklenen şeyler olduğunu söyle."*⁴¹ İyi haber olarak, 1883 ilkbaharında Rishon'da (fazla zengin olmasa da) bir nem damarı keşfedilmişti. Edmond su operatörünün raporunu anlaşılabilir bir heyecanla bekleyip durmuştu. Makul bir su rezervi bulunamazsa, Dugourd'un tarım senaryosu tümüyle imkânsız hale gelecekti. Keşif onaylanınca, sevincini Hirsch'le ve mühendislerle de paylaştı.⁴² İşte o olay, önemli bir dönüm noktası gibi görünmektedir. Eğer Dugourd'un daha sonra önüne koyduğu rakamlara baktığında biraz kuşku duysa bile, Baron aslında bir yerleşimi kendi kaynaklarına kavuşturma maliyetinin on binlerce franga değil, yüzbinlerce franga patlayabileceğinin farkındaydı. Rosh Pinna, yerleşimlerin en mütevazı olanı, ipekböcekçiliğini kuru tarımla birleştirerek çalışmaktaydı ve orada maliyetin 60.000 gibi bir rakama varacağı uyarısı gelmekteydi. Zikhron Ya'aqov 200.000'e, Rishon Le Zion ise 150.000 franga çıkacaktı.

Yeni yerleşimler kurulurken, arazi maliyeti artık en ucuz masraf olmaya başlamıştı. En kuzeydeki Metulla'nın arazisi, dönümü 4 franga alınmıştı. Filistin gibi bir yerde iyi kalite ekilebilir toprağın dönümü 15'e, bazen 20'ye giderken, bu

⁴¹ PICA 36, Rothschild-Hirsch, 6 November 1885.

⁴² *A.g.e.*, 26 Mart 1883.

alanı bulmak gerçekten kelepir olmuştu. Ama Metulla, Hermon dağının karşısındaki bir tepe yamacında, 600 metre yukarıdaydı. Kış mevsimleri dayanılmayacak kadar soğuk geçiyor, oradan ürün alabilmeyi ummak da büyük çaplı bir taş temizleme işlemi gerekiyordu. O zaman da gerçek maliyet, görünenin birkaç katına çıkmış olacaktı. Buna karşılık Siyon Sevdalılarının Celile Ovası kuzeyindeki Yesud HaMa'ala yerleşimi (Edmond orayı 1880'lerin sonlarında devralmıştı) aslında Hula Gölünün (Merom Denizi) bataklık ve sıtmal bir ucuydu. Yesud Ha-Ma'ala yıllar boyunca hastalıkla özdeşleştirilen bir isim olarak kalacak ve ancak Baronun cebinden dikilen çok sayıdaki okalıptüs ağacı sayesinde bir derece yaşanabilir hale getirilebilecekti. Samarya Ovasında yine bir başka Siyon Sevdalıları yerleşimi olan ve Zikhron Ya'aqov'un güneyinde bulunan Hadera ise 30.000 frank karşılığında alınmış, ama bugün bile ülkenin en büyük okalıptüs ormanı olan ağaçları dikmek için ayrıca üstüne 300.000 frank daha harcanmıştı.⁴³

Yerleşim maliyetini kaygı verecek kadar yükselten her türlü beklenmedik ihtiyaç çıkabilirdi. 1883'te Rishon Le Zion'da ikinci buğday ve arpa hasadı da birincisinden beter sefil sonuçlar getirince, daha önce fellahların bu alana ektiği alfalfa köklerinin fazla dirençli olduğu, doğru dürüst bir tahıl hasadı alabilmek için sabanla elli altmış santim derine inip ekimi öyle yapmak gerektiği ortaya çıktı. Avrupa sabanları kullanarak ve adam tutarak bu işi yapmanın maliyeti, Dugourd tarafından hesaplandığında, dönüm başına 1,5 frank gibi bir rakam gösteriyordu. Bu belki aşırı bir

⁴³ Hadera için bkz. Scheid, *Mémoires*, s. 184ff; Yesud HaMa'ala, *a.g.e.*, 284 vd. Birincisiyle ilgili olarak Scheid şöyle yazmıştır: "*les premiers arrivants tombèrent comme des mouches*," (Zikhron Hastanesi Hadera yerleşimcileriyle dolu) ve "*qui finirent, en très peu de temps, à peupler le cimetière*" (yakında sonları mezarlıklarda noktalanacak). Ayrıca bkz. PICA.

masraf sayılmazdı ama yine de faturaya eklenecek yeni bir kalemdi.⁴⁴ Bundan daha beter bir durum daha vardı; tam koruklar olgunlaşmaya başladığında Filistin bağlarına filoksera (asma biti) bulaşmıştı. Yalnız Rishon Le Zion'da heba olan asmaların maliyeti 150.000 frank tutmuştu. Bütün bu harcamaların anlamı, yerleşimin ilk beş-altı yılı boyunca Edmond'un cebinden yaklaşık 1 milyon franga çıktığıydı – üstelik henüz açılan az sayıda yerleşimin öz-yeterliliğe varacağı yolunda bir ışık da görünmüş değildi. Eğer Filistin'deki kırılgan Yahudi yerleşimleri varlıklarını sürdürmeyi başaracaksa, bunun için gereken sermayeye ulaşmak, çok kuvvetli sinir yapısı ve çok dirençli kararlılıklar gerektiriyordu. Edmond'un efsanevi kişisel serveti ne kadar olursa olsun, en azından bu nitelikler onda bol bol vardı.

Baronun bu çapta masrafları karşılamaya gözünü kırpmaksızın razı olmasından çevresindeki insanların edindiği izlenim, onun Yahudi yerleşimleri konusundaki kısa vadeli amaçlarının gerçekte olduğundan daha iddialı olması gerektiği yolundaydı. Erlanger, Kahn ve Hirsch ona baskı yapıyor, kendi istediğinden daha hızlı ve daha ileri gitmeye zorluyorlardı. Edmond 1883 Ekiminde Mikve Israel'in direktörüne yazdığı mektupta, onu böyle bir kanaatten vazgeçirmeye çalışmıştı. "Benim istediğim," diyordu mektupta:

ciddi yerleşimin unsurlarını, oldukça uzun vadeli bir geleceğe dönük olarak, yani koşullar şimdikinden çok farklı hale geldiği zamana uyacak şekilde teşvik etmek. En önemlisi, ilk önce en zayıf unsurlara yüklenmekten kaçınmak – çünkü böyle yapmak, deneme niteliğindeki çabalarımızı sabote eder ...⁴⁵

⁴⁴ Scheid, bölüm. 42.

⁴⁵ PICA 36, Rothschild-Hirsch, 22 Haziran 1883.

Böylece 1884'te, yani Siyon Sevdalılarının Kattowice Kongresinin⁴⁶ yılı diye bilinen yılda, bu politik ve milliyetçi organizasyon artık paradoksal bir noktaya varmıştı, hemen kolonileşme politikasını gerçekleştirecek kaynakların elinde var olmadığını görmüş bulunuyordu. Beri yanda bu faaliyetin baş patronu da açık verecek taahhütlere girmekten uzak duruyor, hep adım adım, el yordamıyla çevreyi yoklaya yoklaya ilerlemeyi yeğliyordu. Odesa Komitesi son derece zeki bir fon yaratma kampanyasına girişmiş, Montefiore'nin yüzüncü yılı kutlamasından yararlanarak o büyük adamın portrelerini dünyanın her yanındaki Diaspora'ya satmıştı ama elde ettikleri para kendi ihtiyaç içindeki yerleşimlerini bile desteklemeye yetecek düzeyde değildi, nerede kaldı yeni araziler satın alıp yeni göçmenler getirmek! Saygın İbranice gazete *Hamaqid*'in yazarı ve editörü David Gordon, Komite tarafından Paris'e, Barondan tüm Filistin yerleşim konusunu üstlenmesini, açıkça bu konunun patronu ve baş promosyoncusu olarak öne çıkmasını istemeye gönderildi. Ziyarete gelmek istediğinde, Edmond onu kabul edemeyecek kadar rahatsızdı – tüm sağlam yapısına rağmen, otuzlu kırklı yaşlarında zaman zaman hasta dönemler yaşamıştı. Ama Erlanger'in aracılığıyla Gordon ve Odesa Komitesi, onun kesin tutumunun ne olduğundan haberdar edildi:

⁴⁶ Katowice Kongresi ya da Konferansı belki de tarihte hak ettiğinden fazla reklam edilmiş bulunuyor. Siyon Sevdalılarının o toplantısında yalnızca 36 delege vardı, her ne kadar aralarında Tsederbaum gibi Rus gazetecileri de bulunuyor olsa da, hatta fon toplamaya çalışsalar da, en iyi promosyoncularının başında gelen Smolenskin'i davet etmeyi ihmal etmişler, pratik kaynaklar açısından eksikliklerini aşırı planlamalarla kapatmaya çalışmışlardı. Ama Dr. Pinsker başkan seçildi ve Aaron David Gordon da yıllarca oradaki amaçlarını tanıtmak üzere çalıştı. Yine de, ne olursa olsun, proto-Siyonist bir organizasyon olmaktan çok uzaktaydılar. Bkz. M. Gelber (ed.), *Die Kattowitzer Konferenz 1884. Protokolle* (Viyana 1919). Vital, *a.g.e.*, s. 160-72.

Şu sıra yeni yerleşimler kurmayı ertelememiz ve tüm ağırlığı var olan yerleşimlere vermemiz gerekmektedir. Özellikle arazi alımlarında bir birlik gerekmektedir, çünkü herkes kendi başına hareket ederse toprak fiyatları çok fazla artacaktır. Genelde bu konularda fazla yayın yapılmasından da kaçınmak gerekir. Ancak sessiz ve tedbirli ilerlersek işimizi başarılı bir sonuca ulaştırabiliriz ...⁴⁷

Edmond ömrü boyunca da, hatta ondan sonra da, yerleşimler işini korkakça yürüttüğü için çok eleştirilmiştir. Benimsediği adım adım yaklaşımı, Theodor Herzl de dahil olmak üzere pek çok kişi tarafından “arka kapıdan yerleşim” olarak nitelenmiştir: kaçamak, sinsî ve hileli. Eğer Siyonizmin iddiası Yahudiliğin bağımsız onurunu onaylamaksa, bu tür gizli kapaklı işler eski usul, utanç dolu, ayak sürüyerek adım atmayı, özgürleşmeyi bir hak olarak değil de, bir cemile olarak kabul etmeyi temsil ederdi. PICA (ileride Edmond’un yönetiminin yerini alacak kuruluş) tüm kariyeri boyunca her zaman “üslubuna uygun iş yapma, yasal formaliteye uyma, eylemi ihtiyata feda etme” yaklaşımları nedeniyle töhmet altında kalacaktı. Edmond’un kendisi de, yerleşimi Rothschild adı altında yöneten diğerleri de, bu tür nitelemelerden hiçbir şekilde utanacak değildi elbette, ama onların benimsediği yaklaşım, Siyonist usulünden, varlığını kas gücünden alan “oldu bitti” tarzından çok farklıydı. Apolitik veya politik yerleşimin 1920’lerde ve 1930’larda varsayılan yararları ne olursa olsun, elli yıl öncesinde en ihtiyatlı yaklaşımlar dışındaki tüm politikalar gerçekçilikten son derece uzaktı. Aslında Edmond’un Rusya’dan kitlesel göç önerilerinden nefret etmesinde oldukça uçuk bir düşüncenin de payı olduğu doğrudur; Filistin yerleşimleri kampanyasının ardın-

⁴⁷ Druck, *a.g.e.*, s. 61-2.

da İngiliz misyonerlerinin karanlık güçlerini görüyor, saf göçmenleri doğuda bir fakirlik ortamına atarak sonradan kolayca din değiştirtmeyi planladıklarından kuşkulaniyordu.⁴⁸ Ama bu hayal bir yana, Baronun apaçık ve uluorta bir yerleşim planını reddetmesi, aslında Osmanlı hükümetinin mizacını doğru okuyor olmasına dayanmaktaydı.

Siyonist tarihte uzun zamandan beri bilinen bir şey varsa, o da Osmanlı İmparatorluğunun sert maskesinin ardında sırtan bir rüşvetçilik ifadesinin, yanı sıra da kaşınan avuçların bulunduğuydu. Bahşiş uygulaması Osmanlılarda kamu hayatının ayrılmaz bir parçasıydı ve resmi ya da gayri resmi işlerde yan kazançlar, maaşları acınacak düzeyde olan memurların doğal beklentileri arasındaydı. Ama bu asla, Avrupa'dan gelen paralarla Babıali'nin kolaylıkla aşılabileceği anlamına gelmiyordu. 1882 Nisanında Odesa'daki Türk Başkonsolosun İstanbul'a danışmasından, 1882 Haziranında Kudüs Mutasarrıfına emir verilip Rusya, Romanya ve Bulgaristan'dan Filistin'e tek bir Yahudinin bile sokulmayacağına belirtilmesine kadar, Abdülhamid hükümetinin politikası zaten çok berraktı (her ne kadar Odesa Komitesini şoka uğratmış olsa da). Osmanlı Yahudilerinin ülke içinde yer değiştirmesine izin veriliyor, hatta Halep'e ya da Mezopotamya'nın herhangi bir yerine geçmeleri teşvik ediliyordu; ama büyük çapta bir göçün Filistin'e doğrulmasına asla izin yoktu. Küçük gruplar halinde gelenler, ancak Osmanlı tabiiyetinden çıkarılarsa ve özel imtiyazlar ya da ayrı idari birim kurma izni istemeyeceklerse yerleşebiliyorlardı.⁴⁹ Eğer bölgeyi yöneten vali özellikle ılımlı ya da özellikle rüşvetçi-

⁴⁸ PICA 36, Rothschild-Hirsch, 1 Şubat 1883.

⁴⁹ Oliphant'ın yerleşimler konusunda Avrupalılardan ve İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisinden yardım isteme çabaları büyük bir fiyaskoyla geri tepti, tek sonucu Türk hükümetini "eğer çok sıkı önlem almazlarsa oraları Rus Yahudisi göçmenlerin istila edeceğinden" korkmaya yöneltti. Bkz. Mandel, *a.g.e.*, s. 81.

se, o zaman resmi yasaklar görmezden gelinebiliyordu. Ama liman görevlileriyle polisler için kesin bir şey söylenemezse de, Mutasarrıf Mehmet Şerif Rauf Paşa kesinlikle böyle şeylere yatkın değildi. Müfettiş Scheid ona, bir imparatorluk elçisinin bir taşra yetkilisine saygısı havasında nezaket ziyaretinde bulunduğu, Paşa sözünü esirgememişti:

Siz Yahudilerin yalnızca toprağı işlemeye razı olacağına gerçekten inanıyor musunuz? Asla. Olsa olsa, yaşıdıkları hayat biçimiyle Arap köylüleri kötü etkilerler. Ben de bu yüzden, yerleşimlerin semere vermemesi için elimden ne gelirse yapacağım.⁵⁰

Ve gerçekten de sözünün eri çıkmıştı. Kudüs'teki yetkililer, özellikle de dini yetkililer, öşür vergisinin de, diğer vergilerin de gecikmeden ve sıkı şekilde tahsil edilmesini sağlıyorlar, inşaat izinlerinin yolunu tıkıyorlar, küçük yerleşimlerin birleştirilmesinin önüne de her türlü engeli çıkarıyorlardı. İstanbul'da değilse bile Kudüs ya da Beyrut'ta Yahudilerle ilgili bir hak ya da bir yardımı reddetmek için fırsat bulduklarında hiç kaçırmıyorlardı. Örneğin Romanya'daki Galata Komitesinin Samarin'i alırken alıcı olarak adını kullandığı avukat Isidor Loebel 1884'te öldüğünde, Baron Edmond'un o alanı Michel Erlanger'in adına transfer ettirmesi için Babiali'ye yolladığı Scheid'in bu işi yaparken çok büyük zorluklar çektiği bilinmekteydi.⁵¹ Bu yolculuğuyla ilgili olarak yazdığı uzun notlara göre Scheid, başlangıçta elindeki itibarlı Avrupalılardan, konsoloslardan getirdiği mektuplar ve Loebel'in Avusturya yetkililerinden aldığı belgeler sayesinde, karşısı-

⁵⁰ Scheid, *Mémoires*, s. 32.

⁵¹ *A.g.e.*, s. 99 vd. Eğer Scheid arazinin tescilini yaptıramasa, o topraklar otomatik olarak yeniden hükümete dönecekti. Dolayısıyla Baronun kendisine bu işte başarısız olursa, yerleşim işinden çekilmekten başka çaresi kalmayacağını söylemekte de hakkı vardı.

na çıkacak engelleri kolaylıkla bertaraf edebileceğini düşünmüştü. Ama İstanbul'da kalış süresi uzuyor, her şey sürekli gecikiyor, erteleniyordu. Şeyhülislamla Emlak Dairesi arasında durmadan gidip gelmek zorunda kalmıştı. Sonunda tapuları alması ve Beyrut ile Hayfa'daki tapu dairelerinin yeni tapuları sicile işlemesi nisandan kasım ayına kadar sürmüştü. Bunun Scheid açısından para ve zaman olarak kaç mal olduğu doğal olarak açıklanmamıştır. Bu tür olayların sayısı oldukça yüksektir; örneğin 1893'te Erlanger öldüğünde de, en küçük hukuksal işlemlerin yapılması için bile diplomatik labirentte hiçbir kestirme yol bulunamamış, yine aynı şeyler yaşanmıştı. Babıalı bilgeliğini kullanarak Yahudi göçmenlerin Filistin'e yasadışı girmesine göz yumuyor olsa bile, orada kaldıkları süre boyunca ikide bir onlara, bunu gösterilen müsamahalara borçlu oldukları ve elbette bir bedeli olacağı hatırlatılmaktaydı.

Direnci giderek artan bir Osmanlı hükümetiyle karşı karşıya kalındığına göre, kaba girişim taktiklerinin, örneğin göçlere kapıların açılmasını Avrupa baskısıyla sağlamak gibi adımların ters tepki yaratacağı ortadaydı. Edmond şahsen, kendi adını ve ailesini ilzam eden bir yardım derneğinin Yahudi yerleşimleri konusunda Türklerin en büyük korkularını harekete geçirmesi olasılığına son derece hassastı, çünkü olayı zaten Levanten emperyalizminin acemice saklanmaya çalışılmış bir şekli olarak görmekteydiler. Yerel düzeydeyse, en küçük bir kuşku, yanlış anlamadan doğuyor bile olsa, neredeyse komik denebilecek aşırı tepkilere yol açıyordu. Scheid günlüğüne girdiği notlar arasında, Rishon Le Zion'daki şarap mahzenlerinin inşaatına aşırı yağışlar nedeniyle ara verildiğinde, çimentoların muhafaza amacıyla bitmemiş binaların içinde alındığını anlatmaktaydı. Çok geçmeden Yafa'da, Yahudilerin Rishon'da barut depoladığı söylentileri yayılmaya başlamış, yirmi asker gelip yerleşimi baştan başa aramış, orada cephanelik oluşturulmadığından emin olmaya çalışmıştı.

Bu yerleşim konusu Türkler açısından öyle garip, Yahudilerle ilgili varsayımlarına öyle aykırı bir şeydi ki, doğal olarak bu çiftlikleri bir başka gizli stratejinin kılık değiş-tirmiş belirtileri olarak görüyorlardı. 1887'de Zikhron'da çıkararak alınan altmış çiftlik işçisi için inşa edilen büyük yatakhaneyle ilgili olarak, Yafa'nın doğusunda altmış Fransız askerine bir kale yapıldığı dedikoduları yayılmaya başlamıştı. Rosh Pinna'da sulama kanalları açılırken meşaleler kullanılması da Yukarı Celile yerel yetkililerinin bölgeye çiftçiler tarafından gizlice silah getirildiğinden kuş-kulanmasına yol açmıştı.⁵² Zaman zaman biraz aşırı olsa bile, Türklerin oradaki Yahudi varlığıyla ilgili tedirginliklerinden bazıları anlaşılabilir şeylerdi. Yafa ve Hayfa'daki milislerden sürekli olarak Rishon, Ekron ya da Zikhron'daki ayaklanmaları bastırmak için yardım istendiğine göre, yerleşimleri düzensizlik ve kargaşa yatağı olarak görmeleri de doğaldı. Buraların Slav başıbozuklarla dolu olduğuna inanıyorlardı; yerleşim görevlileri inkâr edip dursa da, bu adamların Rus Konsolosundan sık sık kendi Yahudi üstlerine karşı koruma istemiş olmaları, başka nasıl bir izlenim yaratabilirdi ki?⁵³

Osmanlı Filistinindeki Yahudi yerleşimlerinin hukuksal ve politik durumu kritikti. Bu belirsizlik kendi başına tedbir ve sağduyu gerektirirken, bir o kadar tehlikeli maddi durumları da buna eklenince, Baron Edmond'u, en mükemmel ve düzenli bir yönetim sağlanmadıkça bunların gelecekte ayakta kalması olasılığının pek fazla olmadığı varsayımına itiyordu. *Pekidut Habaron*'da neredeyse egemen bir otorite oluşturulmasının bir dereceye kadar onun kendi dogmatizmini yansıttığı doğru olmakla birlikte, biraz da, yerleşimcilerin pek azı tarımdan anladığına, Filistin'in koşullarını da hiçbiri bilmediğine göre, bilenlerin öğüdünü kabul etme-

⁵² *A.g.e.*, s. 80-1.

⁵³ *A.g.e.*, s. 91.

leri gerektiği inancına dayalı olduğunu anlamak gerekirdi. Ekicilerin ihtiyaçlarına ve isteklerine hiç kulak asmadan oraya Fransızlaşmış bir bürokrasi ithal ettiğini ve tepelelerine bindirdiğini iddia etmek, haksızlık olur. Tam tersine, Edmond bölgede tarım becerilerinin kuluçka yeri sayılan Mikve Israel okuluyla, o bilgilerin uygulamaya konulabileceği yerleşimler arasında yakın ve sıkı bağlar oluşmasını istiyordu. Mikve'nin Direktörü Samuel Hirsch'in tavsiyelerine o nedenle bu kadar çok güveniyor, ilk beş yıl boyunca onun yerleşimler için bir orkestra şefi olmasını umuyordu. Ancak Hirsch kendisi, bir yandan Mikve'yi istediği düzeyde geliştirmeye çalışırken bir yandan da Rosh Pinna'yla Ekron gibi birbirine çok uzak yerleşimlere nezaret etmenin imkânsız olduğunu söyledikten sonra, Edmond küçük bir gezici ekibe ilave olarak, büyük yerleşimlerin her birinde yaşayacak top-
rak uzmanları ve tarım uzmanları gibi kadrolar oluşturma yoluna gitmek zorunda kalmıştı.⁵⁴

O zaman bile, ilk kuruluş biçimleri hep Mikve okulunun damgasını taşıyordu. Dugourd'un ayrılmasından sonra gelen ilk direktör Ben Schimol, Hirsch'in aday gösterdiği biriydi ve Mikve'nin temsilcisiydi. Sağlığı iklim koşullarına dayanamayınca Rosh Pinna'ya tayin edilmiş, yerine Joshua Ossovietzki getirilmişti. O da Rosh Pinna'daki Oschri gibi Charles Netter'in himaye ettiği biriydi, Brody'deki gruplar arasından, geleceği parlak biri olduğu için seçilmiş, önce Paris'teki *Alliance*'a, sonra da Mikve'ye gönderilmişti. Bu durumda, Pekidut'un en tartışmalı ve bahtsız iki yöneticisi, Avrupalı yerleşimcilerin dilini bilmemek bir yana, zaten başlarına getirildikleri o insanlarla aynı sosyal gruplardan

⁵⁴ PICA 36, Rothschild-Hirsch, 21 Ekim 1884. Bu mektuplardan anlaşıldığına göre Baron Edmond hâlâ Samuel Hirsch'in yerleşim işinde mümkün olduğu kadar aktif bir rol oynaması gerektiğine inanmaktaydı, ama Hirsch'in kendisinin bu olaya nezaret etme sorumluluğunu istemediği kanısındaydı.

gelmiş kimselerdi. Ama asıl sorun da oradaydı. Polonyalılarla Ruslar, her zaman olmasa da, isteksizce de olsa, Dugourd gibi bahçe kültürü uzmanlarını ya da Lippmann gibi teknisyen-mühendisleri Baron Edmond'un ajanı olarak görmelelerine rağmen onların dediğini yapmaya razı olabilmişlerdi, ama kendilerinden daha nitelikli görmedikleri bu yeni gelenlerin kibir taslamasına daha fazla bozuluyorlardı. Rosh Pinna'daki ve Rishon'daki çatışmaların her yerdekinden daha acı sonuçlar getirmesinde ve sonunda her iki görevlinin de ayrılmaya mecbur edilmesiyle sonuçlanmasında şaşılacak bir şey yoktu.⁵⁵ Yerleşimlere teknik görevlerle gelenler, Fransız sömürge hizmetleri hamurundan yoğurulmuş kişilerdi, *uygarlık misyonu* havasından nasiplerini almışlardı. Sosyal geçmişleri aynı olmasa bile, eğitimleri ve stajları aşağı yukarı birbirine benziyordu. Dugourd'un birinci yardımcısı olan Lustgarten'le bağcılık uzmanı Forey, *bahçıvanın* kendisi gibi Versailles bahçe kültürü okulu mezunuydular. Her şeyin uzmanı Daniel Bril, Montpellier'deki tarım okulunda ve Padua arıcılık akademisinde farklı becerilerini edinmişti. Hidrolik mühendisleriyle sondaj ve pompalamadan sorumlu olan makinistler ve Adolphe Starkmeth gibi şarapçılığın teknik süreçlerine hâkim kişiler, ya *Ecoles des Ponts et Chaussées*'de ya da önemli Fransız kurumlarının birinde öğrenim görmüşlerdi. Bağcılık uzmanlarının çoğu, tahmin edilebileceği gibi Pauillac'ta, bazıları Lafite'deki enoloji merkezinde pratik tecrübe edinmişlerdi.

⁵⁵ Bkz. Aşağıda bölüm IV; s. 93-8. Oschri 1885'te zaten Rosh Pinna'da büyük sıkıntılar çekmekteydi, Scheid de onu daha alt mevkide bir iş için Zikhron'a yollamak niyetindeydi. Genelde müthiş bir karakter olan Ossovietzki, bir bakıma Zikhron'daki isyanı kendisi davet etmişti. Aslında ikisi de eskiden okul müdürüydü, bu görevde şatafatlı birer sınıf mümessili gibi davranmaktaydılar. Oschri en azından, Rosh Pinna'da aldığı yaralardan sonra, öğretmenlik rolüne keyifle geri dönmeyi başardı

Neredeyse hepsi Baron Edmond tarafından şahsen onaylanmış insanlardı. Zaten kendisi de Filistin’de öngördüğü her tür tarımla ilgili en küçük ayrıntılara kadar bilgi edinme yolunda büyük bir ihtirasla çalışmıştı. Teknik mükemmellik onda bir tutku halindeydi. *Geranium rosa*’nın (kırmızı sardunya) ya da yaseminin parfüm yapımı için Filistin’e sokulmasından önce, tarımcılardan birinin yetiştirme ve üretim metotlarını Grasse’da öğrenmesini sağlamıştı; aynı şekilde arıcılık dalında da Lyon’daki metotlar Lombardi kesimindekilerle karşılaştırılarak kalite ve randıman açısından sonuçlar çıkarılmaya çalışılmıştı. Ama bunca teknik ustalığa rağmen, işler yine de ters gidebilirdi. Örneğin Rishon için iyi bir direktör olabileceği düşünülen M. Lyon adında biri, göreve başladıktan kısa süre sonra, yerleşimcilerin evlerine uğrayıp eşlerini ziyaret etmeye başlamış, yerleşim içinde palmiyeler dikilecek bulvarlar, merkezde bir yerde egzotik hayvanat bahçesi de içeren kocaman bir pazar yeri planlamaya başlamış, gelen raporlarda bunları okuyan Baron, Eylül 1885’te *zavallı adamın* ciddi şekilde “spontane cinnet” durumuna geldiğine karar verip onu geri getirtmiş, Paris’te yoğun bakıma aldirtmişti.⁵⁶

Çok daha tipik bir örnek de Gerard Ermens’di. Filistin’e 1888’de tarım servisinin genel müfettişliğine atanarak gönderilmişti. Görevi Scheid’in sırf idari olan görevinin teknik karşılığı niteliğindeydi. Ermens, Avrupa’nın bilimini ve sömürge organizasyonu yeteneklerini liberal bir transfüzyonla aktararak doğunun yaban alanlarını değiştirmekte kararlı, bir bakıma Baron Edmond’un tam temsilcisi gibi biriydi. Görevi başarabileceğine dair referansları harikaydı. O da Dugourd gibi Versailles’da okumuş, Paris Belediyesinde çalışmıştı, ama 1880’lerin başlarında Kahire’ye, botanik bah-

⁵⁶ PICA 36, Rothschild-Hirsch, 23 Eylül 1885. Edmond, Lyon’un hastalığı için “*un accès de folie*” [bir çılgınlık nöbeti] demiş, bunu iklimin sertliğine yorumlamıştı.

çelerinin oluşturulması için gönderilmeden önce General Faidherbe'le birlikte Senegal'de de çalışmıştı. Bahçe kültürü alanında mükemmel bir "imparatorluk kurucusu" gibiydi, bağcılık alanında da Levant bölgesinde başarılı olma şansı yüksek birtakım görüşlere sahipti. Braquet, Alicante ve Malbec cinsi dayanıklı asmalara duyduğu heves ne yazık ki Baron Edmond'un Filistin için *sıradan* bir şarap istemeyip *güzel* bir şarapta karar kılmasıyla bir kenara itilmişti. Arzinin bilinen problemlerine ek olarak bir de filoksera zararlısı meselesi, üstüne iklim ve ateşli hastalık da eklenince, işin zorluğu konusunda Ermens'in gözü kısa zamanda açılmış, iyimserliği yok olmuştu. Ama için için, Baronun "cennet gibi yeşil bir Yahudiye" vizyonunu o da paylaşıyordu.⁵⁷

Bu bereket ekibinin bütün umutları gerçekleşemedi. Edmond daha çok, Orta Akdeniz ya da "karşı kıyı" diyebileceğimiz Cezayir ve Tunus'ta iyi sonuç veren kültürlerin, daha doğudaki Filistin mikrocoğrafyalarına taşındıklarında da iyi sonuç vereceği yolundaki varsayımlarının gerçekleşmesi sonucu başarısızlık yaşadı. Arıcılık ve parfüm çiçekleri yetiştirme işleri erken aşamada büyük güçlüklerle karşılaşırken, Yukarı Celile'de bağcılık işi de daha baştan çöktü.⁵⁸ Ama bu deneme-yanılma yaklaşımında, geleneksel Filistin kültürlerine, zeytin, asma, incir, badem, narenciye ve bu gibi şeylere yaklaşmakla yeni ürün ve teknikler geliştirilmesi arasında bir denge tutturmanın da (Baronun da ileri yıllarda savunacağı gibi), mühendislerin ve tarım uzmanlarının yönlendirmesi olmadığında ilerde daha çok sayıda yanlışlardan zarar göreceği belli olmaktaydı.⁵⁹ Yerleşimlerin karşılaştı-

⁵⁷ Ermens konusunda, bkz. Scheid, *Mémoires*, s. 144 vd.; PICA 40 (Yafa Bürosuyla yazışmalar).

⁵⁸ Kuşku için bkz. Ermens-Scheid (PICA 40), 1886.

⁵⁹ Kressel, *a.g.e.*, s. 29. 1928'de Baron, Druck'a karşı karşıya olduğu sorunların büyüklüğünü anlatmaktaydı: " ... Toprak kalitesinin kötülüğü ve yerleşimcilerin bilgi ve tecrübe eksikliği. Üstelik uzman

ğı sorunlar bazen “aşılmaz” gibi görünmüş olsa da, ağaçlar dikme, drenaj, kuyu açma, buhar pompalama, şaraba uygun bağlar dikme ve kaliteli soğuk depolama gibi bol sermaye harcanarak girişilen projelerde bilgili personelin nezaretinin şart olduğu tartışılmazdı.

Böyle olması, Baronun kendi otoritesinin ajanları olarak çalıştırdığı insanların, yerleşimcilere koşullar dikte eden ve hangi şartlarla desteğin devam edeceğini söyleyen bu insanların şöhretine halel gelmesini önleyememiştir. Sömürge yöneticisi gibi ya da uzaklardaki bir kralın mümessilleri gibi görev yapmak, elbette haksız bir konumdu ve o gün yerleşimcilerin birinci hedefi haline gelmeleri, daha sonra da üzerlerine tarihi bir kuşku bulutunun çökmesi anlaşılabilir bir şeydi. Ama girişimin ilk yirmi yılı boyunca sistemin merkezinde bulunan Elie Scheid kadar da tüm isnat edilen suçlamaları kişiliğinde birleştirmiş olanı azdı. Baronun hizmetindeyken kendi çıkarlarını kolladığı kesin gibi görünmektedir, ama zaten Türk Filistininde bunun bir istisna sayılamayacağı ileri sürülebilir. Buna ek olarak Scheid’in ölçsüz kibiri ve kasıtlılığı nedeniyle pek çok kişiyi kendine düşman ettiği de bir gerçektir. İstanbul’dan elinde Samarin/Zikhron tapulasıyla döndüğünde, “beni tabii ki bir tanrı gibi karşıladılar,” diye not almıştı. “Zafer kazanmış komutan gibi karşıladılar, tebrikler, iltifatlar yağdırdılar.”⁶⁰ Süslü ifadelerle dolu üç ciltlik anıları *hayatının özrü* havasındadır, açık veya örtülü övünmelerle doludur, ama yine de *Yişuv*’un erken dönem tarihi açısından olsun, o yüzyıl Filistininin sosyal topografisi açısından olsun, değerli kaynak olduğu inkâr edilemez. Scheid’in kendi kuşkulu izlerini örtme ve Baron Edmond’un kendisine gösterdiği saygıyı kaybetmeme çabaları öylesine

ve tecrübeli yöneticiler ve tasarım işini yönlendirecek kişiler bulmanın zorluğu da var” (zira o sıralarda agronomi bilimi henüz yoktu).

⁶⁰ Scheid, *Mémoires*, s. 121.

belirgindir ki, notlarının inanılrlılığını güçlendireceği yerde sabote ettiği söylenebilir.⁶¹ Ama bütün bunların altındaki zihniyet, yönetici gücün arsız bir temsilcisini işaret etmektedir. Olup bitenlerle ilgili ifadelerini, hiçbir ironi izi içermeksizin ortaya koyarken, uyguladığı paternalist yönetime yöneltlen bazı tatsız isnatların da sanki doğruluğunu gösterir gibidir.

Zaman zaman (Zikhron Ya'aqov'da) gündüzleri yerleşimciler arasında tartışmalar ve çekişmeler olurdu, akşam yemeğinden sonra yatağımın kenarına oturduğumda adil kararlarımı alırdım. Hiç kimsenin beni yanlış karar vermekle suçlayamadığını söyleyebildiğim için memnunum. İşlenen kabahatler konusunda fazla sert davranışım, aşırı adil olduğum içindir. Benim açımdan, yerleşimciler benim çocuklarım gibi olmalıydı ve gerçekten de öyleydiler, ben de onlara ailesini seven bir babanın davranacağı gibi davrandım. İçlerinden birini cezalandırmaya mecbur olduğum zaman yüreğim yarılırdı.⁶²

Gülünç denilebilecek bu tepeden bakış tutumu bir yana, Scheid'in istisnai derecede yetenekli biri olduğuna da hiç kuşku yoktur. Onu *Comité de Bienfaisance de Paris* Genel Sekreterliğinden, yani Doğu Yahudilerinin durumunu iyileştirmek için sadakalar dağıtmaya alışkın olduğu bir mevkiden koparıp alırken Baron Edmond bu kişiyi "*enerjik bir adam ve bilgili bir organizatör*" diye tarif etmişti.⁶³ Edmond'un da sonradan anlayacağı gibi, bu sözler adamın çok çeşitli ye-

⁶¹ Özellikle Scheid, çalışmalarıyla ilgili olarak Barondan gelen her yazılı iltifata da atıf yapmakta, kitabının sonunu da kendi güvenilirliğine, yeteneğine ve uzmanlığına dikkat çekerek bitirmektedir.

⁶² *A.g.e.*, s. 91

⁶³ PICA 36, 6 Kasım 1885.

teneklerini azımsamak ve karakterini yanlış değerlendirmek demektir. Scheid rutine ve formaliteye bağlı sıradan bir bürokrattan çok farklıydı; o da patronu gibi bir tür korsan sayılırdı: maceraperest, zaman zaman baştan savmacı, ölesiye çok çalışan ve tavırlarında kasıntı biriydi. Gerçi Baron onu geçici bir süre için, *kuzey yerleşimlerinin koşullarını incelemek* amacıyla işe almış, Samarin/Zikhron'da ve Rosh Pina'da görevlendirmişti. İkide bir tekrarlayan sıtma nöbetleriyle yatağa serilmesine rağmen (ilk nöbeti 1884'te geçirmiş ve yazılarında bunu insanın tüylerini diken diken edecek biçimde tarif etmişti) Scheid Filistin'de Baronun baş temsilcisi ve işinde kalıcı olarak görülmüş, 1900'de doğrudan yönetim kaldırılana kadar da bu durumu devam etmişti.⁶⁴

Görevlerinin bir tür kâhyalık, emlak aracılığı, arızı müfettişlik ve Baronun Babıali karşısındaki temsilciliğinin ötesinde, üstüne yüklenen daha bin bir işi kapsadığı halde son derecede muğlak tanımlanması olması Elie Scheid'in işine geliyordu. Her şeyi doğaçlama yapmak kadar hoşlandığı bir başka şey yoktu (bu özgürlüğü asla kendi astlarına tanımazdı); Edmond'un şahsıyla ilgili konularda haddini bilmeye, ileri gitmemeye çok dikkat etmekle birlikte, önceden izin almak için Paris'e bildirilmesi gerekmeyen durumlarda inisiyatifini kullanmaktan ve sorumluluk almaktan hiç çekinmezdi. Bir yanda Rothschild'in adamlarıyla, öbür yanda Türk yerel yetkilileri ve Arap ileri gelenleriyle son derece kişisel ilişkileri dikkate alındığında, eğer çıkacak fırsatlardan yararlanılacaksa, bu tür yaklaşım zaten gerekliydi. Böylelikle Scheid kendine, Tiberya'daki kaymakamla ya da Beyrut'taki Valiyle her yıl öşür ve arazi vergileri için pazarlık yapma konusunda da bir *carte blanche* vermiş oluyor, bunların yanında, bir Yahudi yerleşimine bitişik bir arazi söz konusu olduğunda, oranın sahibiyle çabucak anlaşmaya varmak ya da bir şeyhle, fellahlarını yaklaşan hasat için

⁶⁴ Edmond'dan aldığı son mektup 1 Şubat 1900 tarihlidir.

kiralamak gibi konularda da yetkilerini kullanabiliyordu. Klasik şark usulü manevralarda kısa zamanda ustalaştı; örneğin Zikhron için inşaat izinleri çıkıncaya ve tapu Hayfa'da onaylanıncaya kadar o yerleşimle ilgili arazi vergisi ödeme-yi kesinlikle reddedebilmişti (çünkü arazinin sahibi olmak, mâli sorumluluğun da olmaması anlamına gelmeliydi). Yine aynı şekilde, yerel milis güçleriyle ve şeyhlerle kişisel ilişkileri sayesinde (gerekli saygıyı göstererek, gerekli hediyeleri verip yeni istihdam olanaklarıyla ilgili teminatlar da vererek – arazi değerlerinin sürekli artmasını da kullandığını söylemeye bile gerek yok) yerleşimlerin yalnız Yahudiler için değil, nüfusun tümü için yararlı olduğunu savunarak Arap liderlerin kaygılarını, en azından geçici olarak, yatıştırmayı da başarıyordu.

Kılık kıyafeti tropikale uygun, atının üstünde biraz ürkek de olsa ("*usta binici olduğumu iddia edemem*"), matarası çapraz asılmış, dağ çakallarıyla Bedevileri korkutmaya hazır eski av tüfeği de öbür omzuna çapraz asılmış durumda, önünde ve arkasında Çerkes muhafızlarıyla dolaşırken, Paris Yardım Komitesi eski Genel Sekreterinin etkileyici olmaktan uzak cüssesi, artık Sheid Paşaya dönüşmüştü: bir kâşif, bir sorun çözücü ve Yahudi bir bando şefi! Bu rolü sonuna kadar oynuyordu, ama tümü romantik bir hayalden ibaret de değildi. Edmond gibi o da kendini, her şeyden çok, pratik bir insan olarak düşünmekten hoşlanırdı, ama zevahiri kurtarmanın ne kadar önemli olduğunu da bilirdi. 1890'larda oturduğu, Djellin yakınlarında, Sachem'deki evi, Arap aşçısı ve konuklarına gösteriler yapmak üzere çağırılan Bedevi akrobat takımıyla, ziyarete gelen şeyhlere ve Türklere alışmadıkları bir konuk-severlik sunacak türdendi. Ama ilk on yıl boyunca Scheid de diğer görevliler gibi, (tarihin bize anlattıklarının aksine) sade bir hayat sürmüştü. Yollarda olmadığı zamanlarda, idari ofisinin iki odasını kendi konutu olarak kullanırdı. Oysa görevliler genelde ayrı bir binaları olması gerektiği, yatak oda-

sı, çalışma odası, mutfak ve yemek odası gibi şeylere sahip olmaları gerektiği kanısındaydılar. *Bahçivan* Cavelan ya da daha önce Ben Schimol'ün ilk dönemlerinde Rishon'da yaptığı gibi, Scheid de zaman zaman kendi yemeğini kendisi pişirmek zorunda kalmış, sonradan yarattığı o karikatür kimliğinden çok farklı olarak, gereksiz lükslerden uzak durmaya karar vermişti. Zikhron'da yerleşimcilere bir emir verirken, onlara tüm heybetiyle şöyle söylüyordu:

Kölelik kaldırıldı. Bu durumda, artık aramızda ev hizmetkârlarına izin veremem. Herkesin değeri herkesinkine denktir ve ben de bugünden itibaren emektar hizmetkâra da, yerleşimciye de aynı şekilde davranacağım – tabii ki işini sorumlulukla yaptığı sürece.⁶⁵

Birkaç yıl sonra da aynı yerleşimin kadınlarını, ekici-köylü kadınlara yakışmayacak şekilde *saç biçimi* ve *moda* merakları yüzünden adamakıllı haşladığında, Baron Edmond'un bu tür aşırılıklara karşı tutumunu yansıtmaktaydı. Aralık 1884'te Rosh Pinna'yı ziyaret ettiğinde Scheid, ipekli bir entari ve ayağında terliklerle yanına yaklaşan Lubowski'ye de sert çıkmıştı. Adam Ürdün yakınında 2000 dönüme sahipti ve orayı ekime açmanın en iyi şekli konusunda danışmak istiyordu. Müfettiş onu tabii ki terslemişti. "Bir kere, yerleşimciler ortalıkta gecelikleriyle dolaşmaz; sen de yerleşimci olmak istiyorsan, önce ellerini kullanarak çalışan köylüler gibi giyinmen gerekir." Lubowski bu hakaretlerden yılmamış, kıyafetini değiştireceğini söylemiş, Amerika'daki iki oğlumu çağıracağım, hep birlikte uygun giyineceğiz, demişti. Scheid bununla ikna olacak gibi değildi: "Oğulların tarım çalışanı değil ... senin de bir şey olacağın yok. Toprağında hasadı Bedeviler yaptığı sürece kaliteli ta-

⁶⁵ Scheid, *Mémoires*, s. 91.

rım yapamazsın ...” Sonra da Scheid ona daha pratik bir yaklaşım önermiş, toprağını maraba usulüyle Araplara kiralamasını, onlardan kira olarak %20 almasını, o parayla da bir zeytinlik dikerse toprağın değerinin çok artacağını söylemişti.⁶⁶ Lubowski ona teşekkür etmiş, söylenenlerin hiçbirini yapmamış, sonunda da görünüşe göre Yesud-Ha Ma’ala’da gündelikçi işçi olmuştu.

Scheid’in Lubowski’ye verdiği öğüt pek duygudaşlık içermiyordu. Edmond’dan farklı olarak, öyle “vatanı rehinden kurtarmak” gibi kutsal görevlere dertlenmediği gibi, tüm çabası yeni bir Siyon’u gerçekleştirmeye de odaklanmış değildi. 1884’te Samarin yeniden Osmanlı yetkililerinin otoritesi altına dönecekmiş gibi görüldüğünde, Barona bazı hevesiz tavsiyelerde bulunmayı denedi. Arazinin yaklaşık 42.000 franga mal olduğunu söyledi. Bataklıkken, hele de yamaçlardaki taşlar temizlenmeden önce, etse etse 5000 frank ederdi. Israra ne gerek vardı? Edmond açısından en iyisi, zararın bu kadarına razı olup satmak, o parayla daha uygun bir yer almaktı. Ama Baron, Veneziani’nin raporlarındaki “yürüyen cesetler” gibi ifadelerden yeterince etkilendiğinden olduğundan, Samarin’i geliştirmekte kararlıydı. Scheid genellikle, dindaşlarının maddi sefaletine de, ulusal umutlarına da fazla anlayış göstermemekle suçlanan biriydi. Ama ona sorsanız, Edmond’un beyniyle değil, kalbiyle düşündüğünü söylerdi. Yine de, proto-Siyonist içgüdülere sahip olmasa bile, bölgeye getirilecek yerleşimcilerin düşeceği durumu net olarak görebiliyordu. Samarin’dekiler, “batan gemiden kurtulup çorak bir adaya çıkmış, imkânları da, kaynakları da, bilgileri de olmayan kazazedelere” benzetilebilirdi. Kendilerini burada davetsiz misafir gibi görecektlerdi. Onlara o gözle bakan bir nüfusun ortasına fırlatılmış davetsiz misafirler. Üstelik buraların âdetlerini de, dilini de hiç bilmeden.

⁶⁶ A.g.e., s. 310.

En önemli amaç, sağ kalmaktı. Bu konuda onlara güvence verilince, Yahudilerin yerel koşullara boyun eğmeyip burayı fethedebileceğini umuyordu. Notlarına şöyle yazmıştı:

Yahudi düşmanı bazı turistler (1890'lardaki) Zikhron'a uğramayı akıl ederlerse, ne mutlu! Yahudilerin gerçekten de bankacılık ve ticaret dışı meslekleri de becerebileceğini itiraf etmek zorunda kalırlardı.⁶⁷

Uzun vadede, işler yolunda giderse, yerleşimler yalnız kendilerine yeterli olduklarını kanıtlamakla kalmaz, iyi para kazanmaya başlayabilirlerdi. Böyle bir mutlu sona giden yolun uzun ve zor bir yol olduğu konusunda hiç kuşkusuz yoktu. *"Roma bir günde kurulmadı diyorlar, Zikhron Ya'aqov da öyle."*

Scheid'in de Edmond gibi, yerleşimlerin yürümeyi öğrenmeden koşmaya kalkmaları konusuna kaygılanması, önlerine bilerek engeller çıkardığı, heveslerini kırdığı ya da *Yișuv*'un gelişmesi önünde gerici setler çektiği anlamına gelmemektedir. Onun romantizmden uzak yaklaşımının en azından Siyon Sevdalılarının idealist eğilimlerine olumlu bir katkı getirdiği de (tartışmalı olsa bile) söylenebilir. Ama Samarin/Zikhron'da yaşadığı tecrübeler ona hayali gerçekten ayırmayı öğretmişti. Altı yüz dönümlük bir alan, Hayfalı iki küçük spekülâtörden satın alınmıştı; biri saatçi, öbürü biblo satıcısıydı. Türk nezarethanesinden serbest bırakıldıktan sonra altmış kadar aile, geneli ekilmeye uygun olmayan toprakları aralarında eşit olarak bölüşmeye çalışmışlardı. Romanya'da toplanan fona katkıda bulunacak kişilerden bazıları yükümlülüklerini yerine getiremedikleri için, sonunda gelen 2000 frank kadar para da kumlara gömülüp gitmiş, ellerinde birkaç öküzle at, bir ya da iki Arap sabanı, birkaç katır ve birkaç çuval tahıl kalmıştı. İçlerinden bazıları aklını başına toplayıp, durum anlaşılır anlaşılmaz Romanya'ya

⁶⁷ A.g.e., s. 164.

geri döndüler, ama bazı dayanıklı tipler de, çamur alana, Araplardan kalma taş temelli yıkıntıları kullanarak birkaç ev yapmayı başardılar. Edmond, yerleşimden sorumlu olarak görevine devam edeceği düşünülen bir bira yapımcısı kanalıyla onlara bir miktar para göndermişti, ama Scheid 1883 sonbaharında Samarin'e ulaştığında, ortada paradan da, sorumlu kişiden de eser kalmamıştı. Yaz öyle sıcak geçmişti ki, yerleşimciler hasat yapmayı istememiş, ya da bu işe güçleri yetmemişti. Müfettiş onları tarlalarda çalışmaya heveslendirmek için kendisi şahsen kolları sıvamak zorunda kalmıştı. Ayrıca o yıl sıtma da öyle kudurmuştu ki, yılın daha erken günlerinde Kahire'de yeniden patlayan kolera salgınıyla sarılığın da eklenmesiyle Samarin'deki yüz sekiz kişinin yirmi dokuzu hayatını kaybetmişti.

Scheid ilaç temin etmeyi başardı ve daha sonra Paris'e döndüğünde, kendi sağlık durumunu da ileri sürerek, büyük yerleşimlerin her birinde, içeride yaşayacak bir doktorla yeterli bir eczane bulundurulmasını Baron Edmond'a kabul ettirdi.⁶⁸ Ama geçici bir süre için yerleşimi boşaltarak insanları (iyileşene kadar) Hayfa'ya yerleştirdi, Dugourd'u da Rishon'dan getirterek çitliğin tarım potansiyelini incelettirdi. Yukarı Celile kesimindeki Rosh Pinna'ya yaptığı bir geziden döndüğünde, "karşımda giderken bıraktığım canlı cenazeler yerine, gülümseyen yüzler, Atlas'la yarışacak gibi görünen sağlam bedenler buldum." Scheid daha sonra, Baron Ed-

⁶⁸ Rishon'daki ilk doktor, Dr Stein adında biriydi ve Yafa'da yaşıyordu. Edmond yerleşimlerin içinde yaşayan doktorlara büyük paralar harcamakta isteksizdi ve Rishon'la Zikhron'u ziyaret eden hekimlerin ücretlerinde kısıntı yapmak istiyordu. Ama 1887'de, sıtmanın ve sarılığın durumuna bizzat tanık olunca, Dr. d'Arbel'a'yı Rishon'un doktoru olarak atamış, orada kalmasını sağlamıştı. 1888'da d'Arbela, Kudüs'teki Rothschild Hastanesine atandı, ama kısa süre sonra yerine bir başka doktor getirildi. Endemik trahom hastalığı için bir de okülist gerekiyordu. Bir eczacı da bulundu ve hastanede on üç yıl boyunca pek çok konuda çalışmayı sürdürdü.

mond'un "itaat" senedini imzalayan bir düzine kadar kişiyi inatçılıkta direnenlerden ayırarak en sağlamlardan bir grubu yerleşime, orayı yeniden yaşanacak hale getirmeleri için alıp götürdü. Mahvolan Arap evlerinden kalan malzemeye basit, badanalı, ikişer odalı evler, çiftlik hayvanları için de ambar-ahır karışımı bir basit yer yapılacaktı. Ama yerleşimciler sağlıklarına kavuşmalarına rağmen, başka yerlerde de olduğu gibi, bu tür beden işleri yapmaya hevesli değildi. Ancak Dugourd'la Scheid kendileri işe başlayınca onlar da, biraz homurdanarak, gelip yardıma başladılar. Sonbahar sonu ve kış boyunca, zorlana zorlana yerleşimin temel ihtiyaçları sağlandı. Hayfa yolu açıldığında, nispeten temiz su da geldi (Scheid içecek doğru dürüst su bulamadığından büyük sancılar çekip durmuştu) ve bir kantinle bir mutfak kuruldu. O zamana kadar genelde keçi peyniri, zeytin ve Hayfa'dan Şabbatta yenmesi için yollanan balıkları yiyerek yaşamışlardı.

Bütün bu anlatılanlardan ortaya çıkan, Scheid'in de, Dugourd'un da, Zikhron'u düzeltmek için gereken çabalardan kendilerini uzak tutmak bir yana, tam tersine tüm zorlukları paylaştıklarıdır. Son yerleşimci de gelip hazırlanan evine yerleştiğinde, orada bir dükkân açılmış, iki yönetici için ofis, yatak odaları ve bir salondan oluşan bir de bina yapılmıştı. Onlarla birlikte o binada Morgenstern adlı karanlık bir tip de kalacaktı. Onu Kaymakam, yerleşimde olup bitenleri izlesin diye yollamakta direnmişti. 1884'te yerleşimin alanı genişlemiş, güneydeki Nezly ile bitişik köy olarak gelişecek Meir Shefeya'yı da içine alarak 23.000 dönümü bulmuştu. Zikhron'da yetmiş kadar yerleşimci vardı, her birinin dut yetiştirecek küçük bir toprağı vardı, çünkü Baronun arıcılık umutları ülkenin her yanında denenmekteydi. Yine de daha çok bağlarla (bir bağın tümü yok olup gitmişti) badem ve zeytine ek olarak Nezly'deki narenciyelerin üzerinde duruluyor, Zikhron'la sahil arasındaki alana bol bol dikilmiş okaliptüslerle uğraşılıyordu. Yapılacak çok iş vardı. Scheid,

Edmond'u ikna edip tahıl konusundaki *grande culture*'den vazgeçirmeye çalışıyordu. Samarya'nın toprağı da, iklimi de doğru dürüst bir verime olanak vermeyeceğine göre, geleneksel levanten ağaçlara ve bağlara odaklanmayı önerdi. Ama Baron henüz hiçbir tür tarımı saf dışı bırakmaya hazır değildi. Sonunda ikisi, el yordamıyla ilerlemek ve çeşitli denemeleri sürdürmek üzerinde mutabakata vardılar.⁶⁹

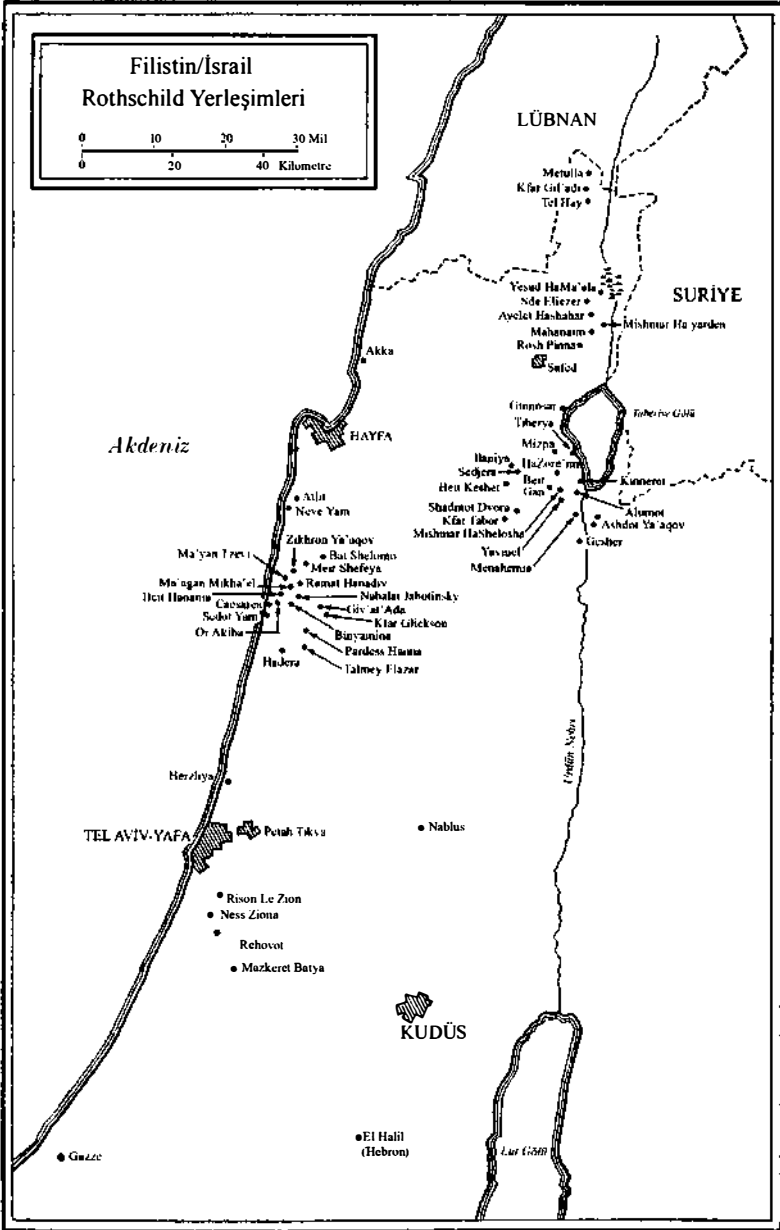
Edmond 1887'de yerleşimlere ilk ziyaretini yapıp uygulamasının ilk beş yılında alınan mesafeyi görmeye geldiğinde, o yerleşimlerin büyümeyi sürdürüp güçlenebileceği hâlâ kuşkuluydu. Ama ilk başlangıcın en tehlikeli dönemini aşmışa benziyorlardı. Hâlâ en özenli bakıma ihtiyaçları olduğu ve bunun daha yıllarca böyle devam edeceği, tarihçilerin gözünde apaçık ortadaydı. Ama böyle durumlarda sık sık olduğu gibi, o özenli bakımı sağlayanlar, hizmetlerini sundukları insanlardan hiç takdir göremediler, üstelik sürüp giden her kusurun da suçu onların üstüne atıldı.

⁶⁹ PICA 39.

4

DENEME 1887-1899

Rothschild desteğiyle Filistin’de sarsıntılarla başlayan yerleşimlerin ilk beş yılı, işi başlatanın iyimserliğini aşındırmış olsa da, sonunda başarılı olacaklarına dair olan güvenini hiç kaybettirmemişti. Yerleşimcilerin yöneticilere karşı tüm anlaşılmaz anlayışsızlıklarına rağmen, Edmond yetenekli bir yönetimle ve istekli çalışmayla isteklilikle, yatırımlarının ödülünün uzun vadeli özgürlük şeklinde geri döneceğinden bir an bile kuşku duymuyordu. Beri yandan, oraya varıncaya kadar alınacak yolun kolay bir yol olduğuna dair hayal de kurmuyordu. 1887 ilkbaharında ziyaret ettiği yerleşimlerin, onun beklentilerinin ne kadar gerisinde kaldığını ölçmek zordu, çünkü beklentileri, politik ve ekonomik koşullara göre sürekli değişime uğruyordu. Başlangıçta en büyük amacı, Siyon Sevdalılarının çiftliklerinin sermayesizlik yüzünden yok olmasını engellemekti. Aynı zamanda Doğu Avrupa Yahudilerini bekleyen olasılıkları gördükçe de, yerleşimler geliştiğinde, en kötü ihtimaller gerçekleşirse o insanlara bir sığınak sağlanmış olabileceğini de görebilmeye başlamıştı. Baron bu ruh hali içindeyken, Erlanger de 1882’de Samuel Hirsch’e şu satırları yazıyordu:

M. de Rothschild ne pahasına olursa olsun onların (Rishon Le Zion'daki yerleşimcilerin) Rusya'ya dönmemesinin engellenmesini istiyor; bedeli ne olursa olsun, mutlaka yerleşmelerinde ısrar ediyor ... Anti-semitizm azalmayacağına göre, geleceği düşünmek gerektiğine inanıyor ve beni de, Filistin'de yeni bir yer edinilmesinin önemine dikkatinizi çekmekle görevlendirdi.¹

Pogromlar sonrasında durumun aciliyeti hangi düzeyde olursa olsun, Erlanger'in yazdığı mektupta söz konusu yardımların şarta bağlı olmaksızın hep geleceği yolunda izlenim yaratması bir hataydı; çünkü Edmond'un ilk amacına bağlı önemli bir iddiası daha vardı: anti-semitiklerin yaydığı "para sülüşü Yahudi" imajını boşa çıkarmak, düzenin kısıtlamalarından ve tarihin koşullandırmalarından kurtulunca o insanların da toprağı işleyerek hayatlarını dürüst şekilde kazanabileceklerini herkese göstermek istiyordu. Bunu başarmak da, Yahudinin sabanı dümdüz sürebilmesinden ya da bir asma fidanını yetiştirip büyütebilmesinden daha fazlasını gerektiriyordu. 1891'de Edmond, Scheid'e şunları yazmaktaydı: "Esas yapılacak şey, işleri organize ederken iyi ve zengin ürün almayı hedeflemek. Bu bir kere sağlandıktan sonra, başka neler yapabileceğimize bakabiliriz."² Yani çiftçileri kendi dönümleri içinde konsolide ettikten sonra, sıra bireysel ve kolektif kapasitelerini test etmeye, adım adım kendilerini geçindirecek düzeye varmalarına gelecekti. Eğer sırf onun cömertliği sonucu gelen destek ekonomisine yaslanmaya razı bir tutuma girerlerse, o zaman girişimin tümü de yüceltilmiş bir taşra sadakası olmaktan öteye gidemezdi. Açıkça görülüyor ki Baron, hayırseverlik ve dilencilik durumunun sürmesini, tıpkı Yahu-

¹ Margalith, *a.g.e.*, s. 173-4.

² Scheid, *Mémoires*, I, s. 116.

di olayıyla ilgili yorum yapan diğer bazı çevreler gibi, bir hastalık belirtisi saymaktaydı.³

Ama bu ikinci aşamadaki problem, ekonomik potansiyeli en iyi şekilde test edebilecek koşulları yaratırken, çıkacak sonuçları da önceden belirlemekten kaçınmaktı; öyle olursa, gerçek olmasına rağmen mutlaka memnuniyetsizlik verecek sonuçlara yol açılabilirdi. Bu işin çok hassas ve netameli olduğunu söylemek de abartı sayılmazdı. Eğer sosyal-Darwinist öngörülere dayanarak yerleşimlere kontrollü ve az miktarda finansman sağlanırsa, o zaman yerleşimciler haklı olarak, en temel iç kaynaklı tarımın ötesinde bir ilerleme sağlamalarının bilerek engellendiğini ileri sürebilirlerdi. Böyle bir durumda, kaçınılmaz çöküşü Baron yalnızca on ya da yirmi yıl ertelemiş olurdu. Ama buna karşılık, herhangi bir ciddi başarısızlığa karşı korunmuş olduklarına inanacakları bir durumda da, adamların yerleşimi kendi ayakları üzerinde durabilecek verime ulaştırma yolunda çaba göstermeleri için hiçbir teşvik kalmamış, bu işi başarıp başaramayacaklarını anlama fırsatı da kaçırdı. Hazırlama aşamasının tam nerede bitip yaslanma aşamasının başladığını belirlemek zor olurdu. Dolayısıyla da yardımın nerede ve ne zaman verileceği kararı, ya fazla iltifatkâr ya da rastgele olurdu. O sıralarda Siyon Sevdalıları arasında, daha sonra da politik Siyonistler arasında dolaşan aşağılık bazı kavramların tersine, Edmond genelde muslukları açmayı, akışı kesmekten daha kolay bulan biriydi. Onun tomurcuklanan bir Filistin'le ilgili vizyonlarının son derece doğurgan olması, yapılabilecek projelerin her zaman bulunabileceği anlamına geliyordu –yeni bir şarap presi, bir cam fabrikası, bir erişim yolu, bir meyve bahçesi– böyle bir yol, sabit sermaye olarak bol kese-

³ Edmond Yahudilerin içine işlemiş dilencilik alışkanlığının, hem sosyal gelişimlerini, hem de ekonomik bağımsızlıklarını imkânsız hale getirdiğini düşünüyor ve bu konudan sık sık yakınıyordu. Bkz. PICA 37, 39.

den harcanmış fonları semereli çıktılara çevirebilirdi. Tabii Baronun bu yatırımlarından gelecek semereyle (geleneksel anlamda) ilgilenmediğini ne kadar söylesek yetmez. Ama yerleşimlerin işlerlikli bir başlangıç yapmaları için uzun süreli karşılıksız finansmanın gerekli olduğunu kabul etmenin yanında, oradaki insanların, yerleşimciler de, yöneticiler de dahil olmak üzere, desteğin kesileceği günü çabuklaştırma konusunda kollarını kıpırdatmayacakları kuşku da söz konusuydu. Yerleşimlerin yükümlülüklerini dürüst şekilde yerine getirmeleri, gelecekteki özgürlüklerini garanti altına almak için şarttı.

Yerleşimlerdeki yönetimler daha arızasız sürseydi bile, Edmond herhalde bu uzaktan kumanda yönetiminden uzun süre memnun kalamazdı. Bu zor işe bunca zaman ve para yatırımı yaptıktan sonra, ürünün neden bu kadar ekşi bir meyve olduğunu elbette kendi gözüyle görmek isteyecekti. Ama 1887 ilkbaharında Filistin'e yaptığı yolculuk yalnızca bir teftiş turu da değildi. Tarihe ve arkeolojiye yönelik büyük bir iştaha sahipti, şimdi buna bir de Yahudi geçmişine yönelik giderek büyüyen bir merak eklenmişti. Filistin Araştırma Derneğinin haritalayıp yayınladığı kutsal toprakları görmesinin zamanı gelmişti. Turist kimliğine patron kimliğini de eklemek gerçi bazı zorluklar çıkaracaktı. Hayırsever Edmond olarak onu bir süre boyunca kaygılandıran konu, yerleşimcilere kendi kişisel otoritesini göstermek ve yetkililer kadrosunun kendisi adına yaptıklarını gerçekten onun kendi talimatı üzerine yaptıklarını anlatmak konusuydu, ama aynı zamanda kimliğini Türklerden saklama zorunluluğu da vardı. "Tanınmış bir hayırsever" maskesinin arkasına kimin saklanmış olduğu, tabii ki Odesa'daki ve Batıdaki Siyon Sevdalıları arasında "herkese açık bir sır" durumundaydı. Osmanlı hükümetinin de bu bilgiyi duymamış olabileceği düşünülemezdi. Edmond bütün bunlara rağmen yine de kimliğini anonim tutma yolunda bir sürü tedbir aldı. 1884'te

aylık İbranice dergi *Hamagid*'in editörü Aaron David Gordon, Odesa Komitesi adına randevu istediğinde, Kahn ile Erlanger'den alelacele cevap gelmiş, Rothschild adının dergide *istemeyerek bile* geçmesinin asla arzu edilmediği bildirilmişti. "Baron halktan hiçbir tepki ya da takdir istemiyor, çünkü böyle bir şeyin, hepimizin tüm kalbimizle adandığımız büyük işe zarar vereceğini düşünüyor," diye yazmışlardı.⁴ Bir kontrolden geçebileceği düşünülen her telgraf ya da mektupta imza olarak BER gibi, REB gibi ya da AMREB gibi okunaksız bir imza kullanılmaktaydı. 1884'te Sheid, Babiali nezdinde Samarin'in satın alınmasıyla ilgili uzun süren temaslarını yaparken de ona verilen emir, temasları Rothschild adına değil, Erlanger adına yürütmesiydi.⁵

Gizliliğe bu derece önem verilmesi dikkate alındığında, 1887 gezisinin bir Baron teftişte gezisine dönüşmeyeceği, her şeyin buna göre planlanacağı zaten belliydi. Edmond'un yatı Port Said'e demirledi. Yatta kendisine refakat etmekte olan Barones Adelaide için tam teşkilatlı bir *koşer* mutfak da vardı. Ama daha sonra, anonim kimliğini bir kenara bıraktığında, yatını Hayfa'nın güneyindeki Tantura Körfezi açıklarına demirletecekti. Nisan sonunda sessizce Yafa'ya geçtiler. Bunu yaparken gizlilik konusunda pek de başarılı olmuş sayılmazlardı, ama Türk yerel yetkilileri, bu ziyaretten tedirgin olmaktan çok, bunu bir iltifat saymışa benziyorlardı. Kimliklerini gizlemeye devam ederek Kudüs'e doğru yol aldılar. İlk-bahar sonunun yakıcı sıcağına rağmen kapalı at arabasında gidiyorlar, hizmetkârlar da ayrı arabada, epey geriden geliyorlardı.⁶ Yahudilerin kutsal Hristiyan anıtlarına girmemesi için konmuş yasaklardan kurtulmak amacıyla, Kutsal Kabir Kilisesini gizli kimlikle ziyaret ettiler. O sıralarda bu yasaklar, çeşitli muhafızlar tarafından sıkı şekilde denetleniyordu.

⁴ Margalith, *a.g.e.*, s. 104.

⁵ Scheid, H, s. 286.

⁶ *A.g.e.*, I, s. 124.

Bir şey belli etmekten ne kadar kaçınırsa kaçınısın, ataların vatani olarak algılanan bu yerlerle fiziksel temas kurmak Edmond'u güçlü şekilde etkilemişti. Eşiyle birlikte, surların dışındaki çakma Rachel'in Türbesine gidip hac ziyaretlerini yaptılar, orada yaşayan cemaatin en bilge hahamlarını ziyaret edip Herod tapınağının batı duvarı olan Ağlama Duvarında dualarını ettiler. Bugün olduğu gibi o zaman da orası dindarların, dilencilerin ve siyahlar giymiş, kürk *sht-reiml* şapkalar takmış Talmud şakirtlerinin mekânıydı. Kudüs ileri gelenlerinden birinin önerisiyle, Baron kendisinin Rothschild'lerden olduğunu bir dereceye kadar açıklayarak duvarı kendi dindaşları için satın almaya dönük bir teklif yaptı. Osmanlı yasalarına uygun olarak, önce eşdeğer bir başka mülk alması, sonra duvarın sahibiyle bir değiş tokuş yapması kararlaştırıldı, fiyat olarak da 700.000 frank üzerinde anlaşıldı. Mutasarrıf beklenmedik biçimde bu işleme izin verdi, ama proje bu sefer de, İslami itirazlardan değil de, Yahudi itirazlarından ötürü akim kaldı. *Sefardi* cemaatinin Hahambaşı, duvarı ele geçirmeyi uman bir *Aşkenazi* komplosuyla karşı karşıya olduğunu düşünerek, kendisine ilahi haber geldiğini, bu işlemin sonunda Yahudilere Müslümanlar tarafından bir katliam uygulanacağını ileri sürdü.⁷

Bu olağanüstü plan gerçekleşmemiş olsa da, Tapınak duvarının ve Zion Dağının altında gömülü Yahudi tarihinin mümkün olduğu kadar çoğunu ortaya çıkarmakta kararlı olan Edmond, bu amaçla daha sonraları bazı arkeolojik kazılara destek verecekti. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Baron ile Kudüs'teki Manda yetkilileri arasında hiç gereksiz bir çekişme yer aldı ve Eski Eserler Bakanlığı da, 1914 başlarında Edmond'un Türk Validen satın aldığı Zion Dağı yakınındaki araziye sahip olmasının önünü kesme cüretini gösterdi.⁸ Ama

⁷ Druck, *a.g.e.*, s.101 vd..

⁸ Bu yer Ophel'deydi. Edmond 1922'de Filistin Hükümetinin arkeoloji servisini, kendisinin "Yahuda Krallarının antik mezarlığını keşfe-

her şeye rağmen, bu ilk ziyaret büsbütün de başarısız olmuş değildi. Yahudi toplumunun büyük kesiminin ne tür bir sefalet içinde yaşadığını görünce çok şaşırان Baron, ertesı yıl *Bikkur Holim* adını taşıyacak ikinci bir hastanenin yapılip bölgenin endemik hastalıkları olan trahom, sarılık ve benzer illetlere yakalanan kimselere bedelsiz hizmet vermesini sağladı. Edmond beslenme ve temizlik gibi sorunların, insanları söz konusu hastalıklara duyarlı duruma getirdiğine ve hastalık etkilerini de artırdığına inandığı için, bunlarla ilgili ilkel koşulların iyileştirilmesi konusunda da birtakım girişimlerde bulunuldu.

Ne var ki Kudüs'ün bazı parçalarını satın almaya çalışmak, Rishon Le Zion yerleşimcileriyle yöneticileri arasındaki sorunları çözmeye çalışmaktan çok daha kolaydı. Joshua Ossovietzki ile yerleşimciler arasındaki anlaşmazlık büyümüş, 1886 sonlarında apaçık bir savaşa dönüşmüştü. Siyon Sevdalıları öylesine telaşa kapılmışlardı ki, Başkan Yardımcısı olan Alman banker Sigmund Siemel'i 1887 başında Yahudiye'ye hakemlik etmeye yollamışlar, ama bu girişim de olayı, projeyi durdurmanın eşiğine getirmişti. Edmond habersiz çıkageldiğinde, Ossovietzki yerleşimden uzaklaştırılmış, zorla girerse öldürüleceği tehdidiyle karşı karşıya kalmıştı. Görgü tanıklarından çoğunun ifadelerinde, yöneticiyi haklı bulanlar kadar, suçlu bulanlar da vardı.

deceği tepeyi kamulaştırmakla" suçlamıştı. Eski Eserler Bakanlığı kazıyı kendisi yapma kararı aldı ve bu arada Filistin Araştırma Derneği gibi derneklere katılma hakkı tanıdı. Edmond'u en çok kızdıran da bu hareketin küstahlığı oldu. Herbert Samuel'e yazdığı mektupta, "Ophel kazılarıyla ilgili olarak ben her zaman öncülük ettim, bir tür *halutz* gibiydim, bunun bana verdiği hakkı dikkate alarak sizden *bana* [yazarın vurgusu] girişmek istediğim bu bilimsel çalışmayla ilgili bazı imtiyazlar tanımanızı istiyorum..." Edmond de Rothschild'den Herbert Samuel'e, 27 Ekim 1922, PICA (G); ayrıca bkz. Eski Eserler Bakanlığından Ben Yehuda'ya, 21 Ağustos 1922; Edmond de Rothschild'den R. Weill'e, 6 Aralık 1923).

Ossovietzki özel ilişkilerinde nazik, anlayışlı ve cömertti. İş hayatında fazla işgüzar davranıyor, patronun vekili rolünü hayli sert oynuyor ve aşırı gösterişli havalara giriyorsa bile (dört atın çektiği faytonla dolaşmak, sinagogda bazı sıraları rezervasyonla tutmak gibi), 1890'larda Rosh Pinna'da geçirdiği daha sakin yıllar, bir bölgeyi yönetme yeteneğine sahip olduğunu ortaya koymaktaydı. Kalvarisky ve Hankin'in kuşağından önce, bir arazi satın alma fırsatının ya da bir hükümet ihalesinin kokusunu almakta Ossovietzki'den usta kimse çıkmadığı gibi, ileri gelen yerel Araplarla ve Türk kaymakamlarla ilişkilerini başarıyla yürütebilen de yoktu. Ama kendi yoldaşları olan çiftçilerle temaslarında o kadar başarılı değildi; Rishon Le Zion'da da kendi felaketini neredeyse kendi hazırlamıştı. Çağdaşı bir yaşamın ürünü olan yerleşimcilerin hiçbiri tarım konusunda fazla şey bilmiyordu, Ossovietzki de onlardan farklı sayılmazdı, başlangıçta göreve, acil bir ihtiyacı karşılamak amacıyla tayin edilmişti, ama Baronu ikna etmeyi ve yerleşimin idari işlerini kendisine bırakmasını sağlamayı başarmıştı. Edmond defalarca Hirsch'e şikâyetle bulunmuş, Rishon'daki yönetimin laçkalığından yakınmıştı.⁹ Ama Ossovietzki başarıma tutkusuna sahip biri olduğundan, kuralların uygulanması konusunda her zaman çok dikkatliydi. Kendisinden önce Rosh Pinna'da aynı görevi yapan Oschri gibi, hatta kendisinden sonra görevi alan, herkesin nefretini toplayan Alphonse Bloch gibi o da, stresli durumlar karşısında eski mesleğine sığınıyor, okul müdürü gibi davranmaya başlıyordu. Yerleşimcilere gelen misafirlerin yirmi dört saatten fazla kalmasına izin yoktu, kalacaklarsa, yönetimden özel izin alınması gerekiyordu. Kimsenin özel yetki almadan yardımcı işçi tutmasına da izin yoktu. Bu kuralları (veya diğer kuralları) ihlal edenlerden kesilen cezaların bazıları çok küçük paralardı, ama

⁹ Rothschild-Hirsch, 9 Şubat 1885; PICA 36, 39.

bazıları da çok yüksek meblağlara ulaşıyordu. Bu tür denetlenen diğer yerleşimlerde de olduğu gibi, aslında kuralların çok makul yanları vardı. Rishon, Zikhron ve Petah Tikva, nüfusu hep dalgalanmalar gösteren yerlerdi. Dışardan sürekli insanlar akın halinde geliyor, kimi iş arıyor, ama daha çoğu da yerleşimcilere asalak oluyordu. Yönetim de kendini, verdiği desteğin onlara harcanmasından sorumlu hissetmek istemiyordu. Yine de böyle olması, yerleşimcilerin bu konuda kendi kişisel özgürlüklerinin ihlal edilmekte olduğunu hissetmelerine engel değildi.

En kötüsü de, Ossovietzki'nin kendini, o yerleşimcilerin vicdanının ve politik inançlarının da sorumlusu saymasıydı. İnsanların bir *Agudat Hapoelim* (işçi sendikası) kurabilmek için önce Paris'ten izin almaları gerekiyor, Ossovietzki de bu işte asi bir sosyalizm geni görüyor, onun tomurcuklanıp büyümeden önce koparılması gerektiğini düşünüyordu. Rishon'a Mohilewer'in tavsiyesiyle gelen Bialystoklu Halperin'i bu saptırıcı toplantıların sorumlusu olarak bellemiş, onu yerleşimden attırma çabasına girişmiş, olay zaten bu nedenle kritik hale gelmişti. Halperin yerleşimden ayrılmayı reddetmiş, Ossovietzki de onu gitmeye zorlamak için evinin pencereleriyle kapısını söktürmüştü. Bu hareketi, yerleşimcileri yönetime daha da fazla düşman etmiş, yöneticiye ulu orta tehditler ve hakaretler yağmaya başlamıştı. Sonunda Ossovietzki o kadar korkmuştu ki, Yafa'dan Türk milislerini çağırıp kendisini korumalarını ve dik kafalı Halperin'i dışarı atmalarını istemişti. Ama Ossovietzki bir kere Rishon'dan ayrılınca, yeniden geri dönmesi engellenmiş, Baron Edmond'un gelişine kadar adam kaçak yaşamış, Mikve'de Samuel Hirsch'in yanına sığınmak zorunda kalmıştı.

9 Mayıs 1887 gecesi geç saatte, Baron, Hirsch ve Ossovietzki gizlice yerleşime girmişlerdi. Ertesi sabah erkenden, daha herkes kendine gelmeye vakit bulamadan, Edmond (biraz da bir tür cesaret gösterisiyle) açık bir toplantıda asilere

uzun bir nutuk çekmişti. Tavsiyeyle azarlamayı ustaca birleştirdiği nutkunda onları bu yaptıklarını değerlendirmeye çağırılmış, Filistin'e geliş amaçlarını hatırlatmaya çalışmıştı. "Benim kanıtlamaya çalıştığım," diyordu, "İsrailoğullarının toprağı işleyen iyi yerleşimciler olabileceğiydi, ama sizin tek yaptığınız, isyan çıkarabileceğinizi, anlaşmazlık tohumları ekebileceğinizi kanıtlamak oldu."¹⁰ Ama Rishon'da yer almış olaylar karşısında gösterdiği tüm öfkeye rağmen, Edmond işin sonunu bir barış atmosferiyle bağlayacak kadar da kontrollüydü. Ossovietzki görevden alındı, önce Petah Tikva'ya, oradan da Rosh Pinna'ya gönderildi, böylece anlaşmazlığın batıcı unsuru ortadan kaldırıldı. Buna karşılık yerleşimde kalanlardan (en eskilerden üç aile ayrılmaya karar vermişti) istenen, öncekinden çok daha sert bir itaat sözleşmesine imza atmalarıydı. Bununla *zahiri* onur kurtarılmış oluyordu. Ama Edmond, yaratılışına uymayan intikamcı öfkesini zavallı Feinberg'e yönlendirdi, 1882'de kendisini yanılttığını, Halperin'in itaatsizliğini cesaretlendirdiğini söyledi. Feinberg'den arazisini derhal kendisine satıp yerleşimi terk etmesini istedi. Bir iddiaya göre,¹¹ Feinberg de ona cüretkâr bir cevap vermişti: "Baron, milyonlarınız buna yetmeyecek." Edmond da, "O halde bence sen artık öldün," diye karşılık vermişti. Feinberg bu acı diyalogu bir mektupla sürdürmüş, kendisine emredildiği gibi cennet kapısına gittiğini, ama orada onu *sağ olduğu için* içeriye almadıklarını yazmıştı. "Nasıl olabilir, bunu bana söyleyen Baron de Rothschild'in ta kendisiydi," dediğinde de, aldığı cevap, "hayatla ölüm arasındaki kararı verme yetkisi henüz ona bile verilmedi" şeklinde olmuştu. Feinberg, doğru şekilde tahmin ettiği gibi, Edmond'un içine işlemiş ahlak duygusunun bam teline dokunmayı başarmıştı. Bu beklenmedik küstah cevap, Baronun kırılganlığını azaltacağı yerde artırmıştı. Verdiği

¹⁰ Scheid, HI, pp. 355-6; Margalith, *a.g.e.*, s. 113-15.

¹¹ Druck, *a.g.e.*, s. 96.

ultimatomu geri çekti, Feinberg, Rishon'da kaldı, ama bu da fazla uzun sürmedi. Paternalist rejim eskisine göre daha sertleşiyor, kılı kırk yarıyor, Feinberg de, büsbütün evcilleştirilmiş çiftçiler arasında giderek kendini daha rahatsız hissediyordu. Sonunda kendine düşen toprağı kendi isteğıyle sattı, o parayla Lydda (Lod) yakınında başka bir yer aldı. Böylelikle ilk kuruculardan (Feinberg, Belkind ve Levontin) hiçbirisi artık Rishon'da değildi. Dipdiri bir umutla başlatılan hikâye için bu oldukça hazin bir sondu.

Edmond'un teftiş turu tümüyle de hayal kırıcı sayılamazdı. Beklentilerin tersine, yerleşimcilerle yöneticiler arasındaki tüm gerilimlere rağmen, Ekron'daki ilerlemeleri cesaret verici bulmuş, oraya yeni arazi alıp evler ve plantasyonlar kurmaları için 25.000 frank daha vermişti. Yeniden kurulan Petah Tikva'yı ziyaret ettiğinde de, bu yerleşimi kanaanın altına alması yolundaki Siyon Sevdalıları'nın talebini kabul etti. Elle tutulur ilerlemelerin daha tartışmalı olduğu Zikhron'da, Dugourd'un planına göre yapılan, bir de havuzu bulunan halk parkı Edmond'u hayli etkiledi – fellahlara ve şeyhlere bir ziyafet verildi; ne de olsa, onların emekleri olmasa, bu değişim bu kadar etkileyici olamazdı. Ama tam da beklediğı gibi, ona en büyük memnuniyeti Yukarı Celile'deki yerleşimler getirdi. Tepelerin daha ılıman iklimi oralarda yerleşimcilerle yönetim arasındaki iklime de sızmış, onu da yumuşatmış görünüyordu. Güneydeki karmaşıklıklara karşın, Rosh Pinna'da ortalık güllük gülistanlıktı. Yamaçların taş ve molozlardan temizlenmesi, teraslanması ve bağların ekilmesi çok zor olmakla birlikte, Edmond'a göre alınan sonuçlar bu emeklere değdiğini gösterecekti. Alanı çok küçük olan her yerleşimciye toprağını genişletmesi ve ailesini daha iyi geçindirebilmesi için 300 ile 500 frank arasında para verildi. Her ne kadar yeni bir toprak edinimi stratejisi başlatmak gibi gösterişli bir işe kalkışmayacak kadar tedbirli davranırsa da, 1887 gezisi Edmond'u, ilerde Samarya ovasında

ve kuzey Celile'de, denizle Hula Gölü (Merom Denizi) arasındaki arazileri artırmanın daha ihtiyatlı bir adım olacağına ikna etmişti.¹² İleriki yıllarda Ossovietzki, ardından da Kalvarisky, zaman zaman arazi alımında kendilerine tanıyan hakkı aştıkları için azarlansalar da, yaptıkları işlemler hiçbir zaman reddedilmedi.

Bu gezi sırasında gördüklerinin hiçbirisi Edmond'u, paternalistik sistemin yerleşimcilerin özgürlüğe kavuşma tarihini geciktirecek bir unsur olduğuna ikna etmiş değildi. Sorun olan yerlerde, durumu esneklik eksikliğine değil, gevşekliğe yorumluyor, yerleşimcilerin sosyal davranışlarına daha da sıkı gözetim istiyordu. Filistin'e gelmesi, kavgaları bitirmemiş, yalnızca geçici bir sükûnet sağlamıştı. 1888 başlarında Zikhron Ya'aqov, önceki yıl Rishon'da yaşananların benzerlerini yaşamaya başladı. Güney yerleşiminde olduğu gibi bu seferki anlaşmazlık da önemsiz ödeme inatlarından, kişisel husumetlerden başlamış, sonunda ifadesini Baronun yetkililerine karşı genel bir protesto toplantısında bulmuştu. Scheid'in (biraz abartarak) ihtilalciler diye damgaladıkları arasında öne çıkan, Dr. Goldberg adlı biriydi, Litvanya'daki Kovno'da doğmakla birlikte buraya Almanya'dan, çok parlak referanslarla gönderilmişti. Böyle bir tipin Zikhron Ya'aqov gibi klostrofobik bir yerde (azmanlaşmış bir köy, ama henüz kasaba olmayı başaramamış bir yerde) ne gibi bir etki yaratabileceğini anlamak için, insan hayatının vesikayla dağıtılan kinin haplarına bağlı olduğu bir durumda hastaları iyileştirebilen, onları mezarın kenarından döndüren birinin çok büyük saygınlık uyandıracağını hatırlamak gerekir. Çiftlik yöneticilerine yöneltilen korku ve nefret karışımı duyguların ona yöneltilmeyeceği kesindi.

Doktorlarla eczacıların pek çoğu bu tür bir saygı toplayabiliyordu. Emekleri çok büyük, aylıkları çok küçüktü. Baronun emriyle, yalnız yerleşimcilerle işçilere değil, civardaki

¹² Bkz. Scheid, II, s. 232.

Arap toplumlarına da bedava bakım ve ilaç sunmak zorundaydılar. Sonuç olarak, söz konusu hastalıklar ciddi de olsa, hafif de olsa, insanlar hemen onları arıyordu – ama tabii terleme ve ateşle başlayan bir olayın sıtmadan ölmüş bir cesetle bitebileceği de doğrudu. İçlerinden bazıları, Arap fellahlar arasında Peder Joseph diye tanınan Hayfalı Jacob Adler gibileri, kendi sağlıklarını işlerine feda edip at üstünde ölürlen, Rishon'daki Dr. Masié ve daha sonra da Zikhron'daki Hillel Yaffe gibileri de kahramanca işler çıkarıyor, sıtma ve sarılığa Promete'yi özendirecek savaşlar açıp bebelerin gözlerini kumlardan ve sineklerden kurtarma azmiyle korkunç trahom vakalarını tedavi ediyorlardı.

Dr. Goldberg, görünüşe göre o kadar kahraman değildi; doktordan çok sihirbaz gibiydi. Çarpıcı bir dindarlık havası içinde, yerleşimcilerin yalnız bedenlerini değil, ruhlarını da kurtarmaya kalkmış gibiydi. Yönetici Wormser, Paris'e mektuplar yazmış, izin verilen, hatta teşvik edilen küfür ve münkirliklerden yakınmıştı. Yerleşimci eşlerinin kıyafetleri uygunsuzdu; saçlarının bukleleri gün boyu açıkta, herkesin görebileceği gibiydi ve ahlaki geleneklere aykırıydı. Zikhron'un dinsizlik yuvası diye adı çıkacağından korkuyordu. Beri yandan, Wormser'in yetkilerine karşı saldırılar da sürüyor, muhalifler Goldberg'i destekliyordu. Daha önceki yönetici olan ve 1885'te Rosh Pina'da benzer olaylarla karşı karşıya kalan Oschri, görünüşe göre Scheid ile Wormser'e bir hınç besliyor, mevkisinin Fransızca öğretmenliğine indirilmesini onların komplolarına yorumluyordu. Ekiciler arasında da bağıcılık politikasında kendi aleyhlerine kesintiler yapan yönetimin paternalist rejimine öfke vardı. Bu duyguları paylaşan Abramowitz de, Rishon'daki Halperin gibi, çiftçilerin kendi tarım programlarını kendileri yönetme konusundaki toplu taleplerini desteklemeye ilgi duymaktaydı.

Kriz patladığında, yine Rishon'da olduğu gibi bir fars görünümündeydi. Wormser'in hastalanmasından yararlanan

Goldberg işi eline almış, kürsüye çıkıp yönetimin haksızlıklarını eleştiren sert bir konuşma yapmış, yerleşimcilere artık yönetimin emirlerine kulak asmamayı telkin etmişti. Bunu haber alan Wormser, hasta yatağından kalkıp sendeleyerek sinagoga gelmiş, kendisine yöneltilen iftiraların sonuçlarını ortaya sermek üzere asi doktorun karşısına dikilmişti. Ama Goldberg saldırısını yenilemek yerine bu sefer kendisi bir sinir krizine kapılmış, telaşla evine dönmüş, görevlerini sürdüremeyecek kadar hasta olduğunu açıklamıştı. Wormser bunun üzerine Rishon'un doktoru d'Arbela'yı çağırıp hastaya bakmaya göndermiş, o da hastanın numara yaptığı yolundaki raporunu çabucak vermişti. Bu hakaret karşısında çok alınan Goldberg, kısa süre sonra Rishon'da hastalanan bir çocuğa bakmayı reddetmiş, zavallıyı d'Arbela'nın zehirlediğini iddia etmişti.¹³

Bütün bunlar Laffitte Sokağına bildirildiğinde, doğal olarak bir inanmazlıkla karşılanmıştı. Goldberg'in çocuk zehirleme iddiası ve Wormser'in kovulmasıyla ilgili dilekçesi, Baronun eline birlikte ulaştı. Scheid, Erlanger'i büyük bir hayal kırıklığına uğratarak (aslında iç sorunları ve skandalları uluorta açıklamama konusunda bir kural vardı) *HaMe-litz*'de bir makale yayınladı, Rishon'daki afallatıcı olaylar yüzünden, yerleşimlere olan inancının sabote edildiğini ifade etti. Hikâyenin aslını anlayabilmek için epey çaba gösterdikten sonra Edmond nihayet asi doktorla suç ortaklarının yerleşimden çıkarılmasını emretti. Ama Filistin'e döner dönmez dosdoğru Zikhron'a, tarafları ayırmaya koşan Scheid, "Emretmek kolay," diye bir yorumda bulundu.¹⁴ Goldberg'in koruma altındaki evine giderken öfkeli kalabalıklar saldırıp onları hırpaladı. Aralarında ürkütücü bazı kadınlar da var-

¹³ *A.g.e.*, I, s. 137-8. Olayı daha da tahrik edici kılan, söz konusu çocuğun Romanya kökenli yerleşimci Rubistein'in oğlu olmasıydı ve Rubinstein da yönetime karşı "isyan"ın liderlerinden biriydi.

¹⁴ *A.g.e.*, s. 141.

dı; Scheid onları “cadılar, şirretler, Megaralar” diye tarif ediyordu. Goldberg’i dışarıya atmaya kalkarsa başına gelecekleri merak etmeye gerek yoktu. Goldberg’in görev yapmayı sürdürdüğü sinagogda da benzer gösteriler yer almaktaydı. Müfettiş bu durum karşısında müthiş bir Osmanlı kurnazlığı göstererek onu doktorluktan azletti, ama sinagogdaki görevini (daha düşük maaşla) sürdürmesini teklif etti!

Sonunda konunun çözümlenmesi için Scheid, Akra Muhtarrafı İbrahim Paşayı yerleşime getirdi. Vali, Goldberg’e neden hâlâ Zikhron’da bulunduğunu sorduğunda, pek de nazik olmayan şu cevabı aldı: “Baronun beni hiç uyarısız ‘bir vahşiler diyarına’ yollamasıyla ilgili tazminat cevabını bekliyorum.” İlkel bir yaratığa benzetilmek İbrahim Paşanın hoşuna gitmemişti. Ona, “Sen Baronun hizmetkârsın, bu tür kararları sorgulamak da, taleplerde bulunmak da, kimseye düşmez, ama yerleşimi derhal terk etmezsen Akra garnizonundan yardım isteyeceğim,” dedi. Goldberg yerleşimden çıkarken yanında Oschri, Abramowitz ve müfettişi demin hırpalayanların elebaşı olan biri de vardı (Goldberg bu yolculuğun sonunda kendini Amerika’da bulacaktı). Onlardan boşalan yerlere Mikve Israel’den öğrenciler ve yerleşimcilerin başka bölgelerde yaşayan çocukları getirilmiş, onların o kadar asi davranmayacağı umulmuştu. Ama bu gereksiz it dalaşının verdiği zarar iki yönlü oldu. Zikhron Ya’aqov’daki sert yönetimi eski gücünü kaybeden Wormser, artık Yahudiliğin vaat edilmiş topraklardaki serhatlarında bekçilik etmeye doyduğuna karar verdi, Fransa’ya dönüp sakin bir hayat sürmeye başladı.¹⁵

Zikhron’daki isyanın dini unsurları ilk bakışta, yerleşimcilerle yönetim arasındaki düşmanlığın çok gerisinde kalı-

¹⁵ Scheid, Wormser’in evli olmadığı için bir eksikliği olduğu kanısındaydı. Aile hayatının yöneticiler için de, tarımcılar için de önemli olduğuna inanır, Fransa’dan ve Rusya’dan gelenlerin “aileler” olmasını teşvik ederdi, ama Filistin’in sert iklimi ve ilkel yaşam koşulları insanların cesaretini kırmaktaydı.

yor gibiydi. Scheid de mantığını kullanarak Goldberg'le Os-chri'nin sahte-sofu laflarını, dini kendilerine çıkar sağlamak için kullananların riyakârlığına yorumlamıştı. Ama o laflar şarlatanlık, iyi hesaplanmış şarlatanlıktı. Yerleşim kural-larından daha yüce bir dinsel düstura çağrı yapan asiler, yalnız laik nedenlere dayalı şikâyetleri harekete geçirmekle kalmamış, bunları kendi destekçilerinin gözünde meşrulaş-tırmayı da başarmışlardı. Edmond'un o sıralarda yaptığı en büyük hatalardan biri, temsilcilerine kayıtsız şartsız itaat isterken, bir yandan da yerleşimcilere, kısa dönemde öz-gürlüklerinden bu fedakârlıklarda bulunmakla, kendi uzun vadeli özgürlükleriyle birlikte yaklaşan bir *renovatio Juda-eorum*'u yaratacaklarını söylemesiydi. İhtiyatlı davranma gereği, böyle şeyleri ifşa etmemeyi gerektiriyordu, ama yine de, Mayıs 1887'de Rishon Le Zion'daki gibi ciddi bir testle karşılaştığında, Edmond çavdar hasadından ya da okalıptüs ağaçları dikmekten çok daha ileri hedefler vermeye hazırды. Aslında birtakım mistik gevelemeleri kullanmak onun bugü-ne ve pratiğe dönük yaklaşımına çok ters düşse de, bunlar bile girişimin ayrılmaz bir parçası olmak zorundaydı. Daha emek Siyonizmi¹⁶ vatanın geri kazanılmasına sosyalist ve laik bir etos getirmeden önce, amaçlar Rusya Yahudileri ta-rafından ortaya konmuş bulunuyordu –onların da çoğu, işçi olmaktan çok, burjuvaydı– onlara göre sığınacakları barınak olarak Amerika'dan ve Batı Avrupa'dansa Filistin'i hedefle-mek gerekiyordu; bu da büyük ölçüde manevi, hatta Mesihçi renklerle canlandırılmış bir içeriğe sahipti. Gordon'un veya Lilienblum'un romantik söylemlerinin yaratacağı beklenti-lerin, hayata kıl payı tutunarak yaşama gerçeğiyle karşıla-şıldığı anda dünyaya yağmur gibi yağacağını tahmin etmek gerekirdi. Bu travmanın etkisiyle kendilerini boşlukta hisse-

¹⁶ Özellikle Nachman Syrkin ve Ber Borochoy'un milliyetçilik ve Marxizm karışımı tavrı dikkat çekiciydi. Bkz. Borochoy'un *Sozialis-mus und Zionismus* (Viyan 1932); M. Syrkin, *N. Syrkin* (NY 1961).

den insanların, karşılarında yönetimin getirdiği öcü figürleri bulunca çaresizliklerini dışa vurmaları da çok büyük bir olasılıktı. İşgüzar cüceler gibi görülen yöneticilerinden farklı olarak Edmond'un kendisi, *adil bir çar* gibi, kismet ya da fitrat bilgeliği tutumuna sarılmıştı. Bu nedenle de Lafitte Sokağına sürekli gelen dilekçelerle mektuplara, Zadoc Kahn'ın, Erlanger'in, hatta Barones Adelaide'in araya girmesi ricalarına cevap olarak, yapılanların hepsinin Edmond'un adına yapılmakta ve onun niyetini yansıtmakta olduğunun söylenmesi meselesi, aslında Edmond'un sıkıntılarını artırmaktan başka işe yaramıyordu.

Pekidut Habaron'daki rejim, yardımı verenle yararlananlar arasında bir engel haline gelmiş, bir yandan patronun isteksiz hakemliği masalını sürdürmeye yararken bir yandan da çalıştırdığı adamların kötü şöhretini artırmıştı. 1888-89 yılıyla (*shemita* yılı) ilgili acılı sorunlarla birlikte, bu tür hayallerin kalıntıları nihayet sona erdi. Konunun yarattığı duygusallık Edmond'u şaşırtmıştı. Yerleşimlerin aslında Yahudiliğin yeniden doğuşunun temeli olarak başlatıldığını ilk kabul edenlerden biri oydu. Her yerleşimin bir sinagogu olmasında, yerleşimde yaşayan bir hahamı olmasında, kurbanların kesilip ritüel arınmaların yapılmasında, İbranice öğretmeni bulunmasında, yani tüm geleneklerin uygulanmasında ısrar etmesi, zaten onun Yahudi kimliğinin dini tanımına inandığının kanıtıydı.¹⁷ Aslında da başka türlü olduğunu

¹⁷ Edmond'un kişisel tutumu, sofuluk düzeyinde değil, ama dinin emirlerini uygulama şeklindeydi. Şabat gününde ata, arabaya binmek veya araba sürmek gibi konularda tutucu değildi. Ama eşinin daha dindar yaşamına özen gösterir, tüm evlerinde de, yatında da, koşer yemekler yenmesini sağlardı. Zaten Baron Willie'in de kızının Edmond'la evlenmesine izin verirken koştuğu şartlardan biri buydu. Shabtai Levy'nin 1951'de hatırladığına göre, "dine saygı Edmond'un her adımını etkiler, çocukların dini eğitim almasında da hep ısrar ederdi." Scheid, Levy'yi Petah Tikva'da öğretmenlik işi için görüşmeye çağırdığında, Filistin'e getireceği eşyaların listesin-

düşünemezdi. 1888'deki Kefaret Gününde Odesa'daki Aşkenazi sinagogunda, Siyon Sevdalılarının merkez karargâhında hazır bulunması da o kararlılığının bir başka göstergesiydi. Ama tartışmalar kritik hale gelene kadar, dindarlığın üstünlüğü meselesinin yerleşimcilerin maddesel bekasını sabote edecek kadar önem kazanacağı aklına bile gelmemişti. Elden ağza yaşayan, kendi yardımı olmasa mahvolacak durumdaki yerleşimcilerin, yalnız tarlalarında çalışmayı boykot etmekle kalmayıp topraklarını bir yıl boyunca nadasa bırakmakla sergiledikleri saflık, hatta aymazlık, onu afallatmıştı. Bu iş yalnız tahıl ürünlerinin biçilmesini durdurmakla kalmıyor, yemler de ihmal ediliyor, asmalar da budanmıyor, ağaçların bakımı da yapılmıyordu. Yani bile bile kendi ekonomilerini bir felakete götürmekteydiler. En militan dincilerden bazıları daha da ileri gitmekteydi. Örneğin Mazkeret Batya'dakiler, bir yıl çalışmayı reddetmenin ötesinde, Baronun bu gelir kaybını telafi etmek için normal yıllık gelir kadar bir destek ödemesi gerektiğini ifade etmişlerdi.¹⁸

Tartışmanın her iki tarafı için de mesele temel ilkelerle ilgiliydi ve diplomatik yollarla problemin çevresinden doluşmak mümkün değildi. Tevrat'ın sözünü Rothschild'inkinden üstün tuttuklarını iddia edenlerin gözünde, ilk *shemita* yılıyla ilgili dini emre riayet etmek utanılacak bir şey değil, Filistin'e göçün özgün ilkelerini açıkça kutlamayı gerektiren bir gerçektir. Gedera'daki *Bilu* öğrencilerinin de bu görüşü

de bir dua kitabı, muskalar ve ritüel dua iç çamaşırlarının bulunduğu görmüştü. Eğer Baronun Şabat konuşmalarından herhangi birinde peşpeşe sıraladığı fikirleri biri kaydetmeye kalksa, hemen azarlanır, "herhalde bu söylediklerimi yarına kadar hatırlamayı başarırsınız," lafını duymak zorunda kalırdı. Ama Edmond'un 1925'te Tel Aviv Büyük Sinagogunda verdiği ünlü vaazın içeriği, Yahudiliğin sözüne değil, özüne bağlı bir insan olduğunu anlatmaya yeterdi. *Shemita*'yı uygulamanın, aslında o ruhun ayrılmaz bir parçası olduğuna inanması düşünülemezdi.

¹⁸ See Scheid, III, s. 398-400.

paylaşması önemliydi.¹⁹ Eğer kendi Yahudiliklerini açıkça yaşayamayacaklarsa, o zaman Filistin’de yaşamalarının amacı neydi? Beri yandan, bu görüşleri Karait softalık sayıp karşı çıkanlar da, *shemita* çılgınlığının kendi hayatlarını kazanmak gibi gerçek mülahazaları tehdit ettiğini savunmaktaydılar. Toprağı işlemek yerine sadaka nitelikli bir maaş beklemek, ana hedefin ekonomik özgürlüğe ulaşmak olduğu iddiasını gülünç göstermekteydi. Böyle bir tutum, en kuşku-cu tepkilerin gelmesine yol açacaktı – örneğin Rauf Paşadan! Zaten Yahudilerin köylü hayatından kaçındığına inandığını defalarca söylemişti. Eğer dindarların gözünde dinin dışın-da çalışmak Kudüs’ü değil de Babil’i yaratacaksa, hasımlarının gözünde de emeksiz Yahudilik ancak *çaluka*’nın devamı sayılabilir, yani başarısızlığı baştan kabul etmek olurdu.

Shemita anlaşmazlığı yalnızca laik ve dindarların ihti-yacılarıyla ilgili tezlerin çelişki yarattığı basit bir olay da değildi. Edmond’a göre (bunu Zadoc Kahn da onaylamıştı) Tev-rat’a sadakat hiçbir zaman hayati gerekleri tehlikeye atmak anlamına gelmezdi. Büyük hoca Hillel’in, bir çocuğu donar-ak ölmekten kurtarmak için Şabatı ihlal edip cumartesi ateş yakmasının hikâyesini, dini eğitim almış her çocuk bilirdi. Buna karşılık Filistin’in militanları da, Baronun kendilerine destek verecek parası olduğuna göre, Şabat yılından vazge-cek kadar tehlikede olmadıklarını ileri sürüyorlardı. Bura-dan, verilen yardımın hangi koşullarla devam edeceğine iliş-kin batıcı tartışmalar ortaya çıkıyordu. Aslında Talmud’un

¹⁹ Gedera o sıra Odesa’daki Siyon Sevdalıları tarafından tümüyle (ama yetersiz düzeyde) desteklenmekteydi. Edmond oraya *ad hoc* nitelik-te yardımlar vermeye başlamıştı, ama Rehovot gibi o yerleşim de bağımsızlığını sürdürdü, Baronun yönetimine girmedi. Sığır hasta-lığı ve nemli iklim dışındaki en önemli sorunları, fellahların komşu Masmie’den sürekli saldırıyor olmalarıydı. Öğrenci yerleşimcile-rindekilerin çoğu, Ekron’daki ortodoks Polonyahlardan farklıydı, ama yine de *Shemita* konusunu “Yahudi inançlarına bir meydan okuma” gibi algılamaktaydılar.

onayladığı, Hahamlık müessesesinin de büyük kesiminin kabul ettiği bir çözüm yolu da vardı. Hamursuz öncesinde din-dar bir Yahudinin, evindeki tüm "temiz" sayılmayan tabak-çanak gibi şeyleri bir Hıristiyan komşusuna satması, bunu da Hamursuz geçtikten sonra hepsini geri alacağına inana-rak yapması nasıl kabul ediliyorsa, Yahudi yerleşimleri de bir yıllığına Yahudi olmayan insanlara "satılabilirirdi." Sahi-bi Yahudi değilse, tarlaların normal işlenmesi yasak değildi. Şabat maddeleri araziye kapsıyordu, ekip biçenleri değil. Ed-mond da resmi olarak bu yöntemi benimsedi ve destek aradı. Desteği yalnız Filistin'de değil, Siyon Sevdalıları nezdinde ve Diaspora'nın dini yetkilileri arasında da aradı. Özellikle de *Doğunun Aşkenazi* toplulukları üzerinde çok etkili oldu-ğu bilinen Haham Yitzhak Elhanan'a başvurdu.

Elhanan, giderek çok haşin bir güç mücadelesine dönü-şen bu işe karışmakta son derece isteksiz davrandı; bunun en güçlü nedeni de herhalde Kudüs'teki *Aşkenazi* haham-larının mutlak *shemita*'dan yana olduklarını ilan etmele-ri olmaları, eğer karşı görüşü desteklemeye kalkarsa onlar arasındaki itibarını kaybetme tehlikesiydi. Ama yine de, vicdaniyla Tevrat arasında uzun süren tartma ve ölçmeler yaptıktan sonra, dini "satış" konusunda bir sakınca görme-yenlerle aynı tarafta olduğunu açıkladı. Şaşılacak şey, ama Kudüs'ün *Sefardi* hahamlarıyla hahambaşlıları da aynı gö-rüşe katıldı. Ama yerleşimlerde onların cemaatinden fazla kişi bulunmadığına göre, vardıkları kararın pratik etkisi pek fazla olmayacaktı. O sırada yerleşimlerdeki iş programı al-tüst olmuştu; yerleşimcilerin bazıları her zamanki gibi çalış-ıyor, bazıları yalnızca Arap işçilerin çalışmasıyla işi idare ediyor, kimi de tarlalarla ve hayvanlarla hiç ilgilenmiyordu. Rishon Le Zion, Zikhron Ya'akov, Rosh Pinna ve Mishmar Hayarden (onlar da Kuzey Celile'deydi) büyük etki altınday-dı, ama fırtına asıl Mazkeret Batya'da merkezlenmişti. Ora-daki Haham Mordecai Gimpel, en militan softa olduğunu

ortaya koymaktaydı. Sonradan getirilen Mikve Israel öğrencilerinden başka, neredeyse herkes Hahamın dediğini izlemekte kararlıydı. Tarlalarında çalışmayı sürdüren tek yerleşimci, Rubinstein adında bir adamdı. Polonyalı çoğunluk onu sıkıştırıyor, saldırılarla bezdiriyor, dışlıyordu. Yönetici Alphonse Bloch, benzer görev üstlenenlerin çoğu gibi, daha önce İstanbul'daki bir *Alliance* okulunda müdürlük yapmıştı. Bir kurumu düzen içinde yönetebilmekten gurur duyan biriydi. Apansız, kendini bir isyanla karşı karşıya bulunca, yalnız Yafa'dan Türk jandarmalarını çağırmakla kalmamış, başta gelen en tehlikeli üç kişiyi de Yafa hapishanesine kapattırmıştı. Tahmin edilebileceği gibi, bu despotça harekete tepkiler yalnız Filistin'de değil, Diaspora arasında da. kulakları sağır edecek hale geldi. Mazkeret Batya yerleşimcileri çoktan Polonya ve Rusya'dan yardım istemiş, Baronun *şabat* yılında kendilerini açlıkla tehdit eden temsilcilerine karşı ek fonlar yollanması talebinde bulunmuş, bir hayli de sempati toplamışlardı. Hikâyedeki kötü adam rolüne yakıştırılmış olan Elie Scheid, bu çağrının hasat yapıp geçen yılın mahsulü toplandıktan sonra, bir kereliğine yapıldığının farkındaydı, bunun anlamı da, Mazkeret Batya yerleşimcilerinin zaten yaklaşan yılın en az yarısı boyunca ellerinde para var demekti.²⁰

Pinsker ve Gordon gibi liderlerden gelen tüm desteğe rağmen, Siyon Sevdalıları çevrelerinde (en azından Doğuda) Edmond fena halde eleştiri konusu bir duruma gelmişti. Yerleşimcilerini Tevrat'ı terk etmeye zorlayan dinsiz bir öcü durumuna düşürülmekteydi – sanki Antiochus Epiphanes yeniden doğmuş, adamlara kötü muamele ediyor, dediğini yapmazlarsa onları kilit altına alıyordu. Bütün bu iftiralar ve gümbürtüler arasında, Edmond savunmaya çekilmiş, kendinden taraf olduğunu açıkça ilan etmeyen herkesin kendisine karşı olduğunu ileri sürmekteydi. Feinberg'i nasıl Rishon

²⁰ Scheid, III, s. 399.

yerleşimcilerinin kendi otoritesine razı olacaklarını söyleyip kendisini yanıltmakla suçladıysa, bu sefer de 1882'nin öbür başrol oyuncusuna döndü, Haham Samuel Mohilewer'i de Ekron'daki Polonyalı yerleşimciler konusunda kendisini yanıltmakla suçladı. İbrani alfabesiyle yazılmış, yarı Yidiş, yarı Almanca ve yarı İbranice bir mektubu, Mohilewer'e değil de (onun artık doğrudan iletişim hakkını kaybetmiş olduğunu düşünüyordu) Zadoc Kahn'a yolladı, uygun bulursa aktarması talimatını verdi. O mektup o günden bugüne, Baronun klasik duygusal patlamalarının bir örneği olarak ün yaptı, ama yine de, Baronun tüm çalışmalarının özeti olarak değil de, 1888-89 patırtısı sırasında yazıldığını unutmadan okunması gerekir. Mektuptaki ifadelerin sertliği bir yana (ne de olsa Mazkeret Batya yola getirilmişti ve işler devam ediyordu), o sıra Edmond'un politikasını kabul ettirmek için elinden geleni yapan (ama Rothschild taktiğini benimseyerek ihtiyatlı sessizlik yolunu seçen) Mohilewer de sonunda sadakatsizlik suçlamasından beraat etti ve nihayet eski itibarına yeniden kavuştu. Ama Edmond'un iğneleyici mektubu yine de, bir yandan tüm öfkesini deşarj ederken, bir yandan da Ekron deneyiminin sonucunu etkiledi.

Mektupta Haham Samuel'in kendisini baştan beri kandırdığını yazıyordu. Filistin'e 10 kişi yerine 200 kişi yollanmış, kendisi durumu reddetmek yerine, onlar için 2000 dönüm daha arazi satın almıştı. Bunun da yetmeyeceği öngörülünce, bir 2000 dönüm daha almıştı. Dört odalı evler inşa edilmiş, yerleşimciler evlerin küçük olduğundan yakınınca yine Baronun kesesinden, ambarlar evlere katılarak fazladan odalar yapılmıştı. Bütün bunları yapmakla kendisi ne kazanmıştı? Ne bir teşekkür kelimesi, ne de bir saygı ifadesi! Üstünden beş yıl geçmişti, ama adamların hiçbirisi ona gelip artık hayatını kazanabileceğini söylemiş değildi. Tam tersine, nankörlük etmiş, onu haksız iftiraların hedefi haline getirmişlerdi. Hatta yerleşimcilerden birine, Haham

Elhanan'ın *shemita*'yla ilgili fikrini kabul etmiyor diye, *Kadiş* duasını söyletmediğini ileri sürmüşlerdi. Destek istemek için yazdığı mektuba, Haham Samuel cevap vermeye bile tenezzül etmemişti. "Artık onun hiçbir dediğinin benim gözümde bir değeri kalmadı ve taleplerini de dikkate almaya-çağım," diyordu. Öfke krizi sırasında Baron, sonradan üne kavuşacak bir paragraf daha eklemişti:

Sayın Hahambaşı [Kahn], ne düşünüyorum, biliyor musunuz? Size doğrusunu söyleyeyim. Bu Ekron yerleşimcileri toprağı ve evleri benden alıp benimle alay etmek niyetindeler. Ama bu asla olmayacak. Haham Samuel bilsin ki Ekron yerleşimcileriyle ailelerinin tümünü gerisin geri ona yollarım, ne yapacağını o zaman görürüz. Ceplerine de yolculuk parasından başka tek kuruş koymam.²¹

Edmond bu tür tehditleri daha önce kesinlikle yerleşimcilerin yüzüne de söylemişti, ama Rusya'dan gelen yerleşimcilerin son zamanlardaki Kastinya (Aşkelon ile Gaza arasında, 1887'de yirmi beş kadar aile için satın alınan bir yerleşim) tecrübesinden sonra, Mohilewer bu tehditlerin ciddi olduğuna inanmış olabilirdi. Oldukça vaatkâr bir başlangıçtan sonra Kastinyalılar, Ekron'dan bulaşan etkilerle, normalde uygulanan sert mevzuata uymayı kesin olarak reddetmişlerdi. Scheid'in tavsiyesi üzerine toparlanmış, tasları ve taraklarıyla gemiye bindirilip Besarabya'ya geri gönderilmişler, tarlaları satın almak için koydukları paralar da kendilerine iade edilmişti.²² Belki bu ibretlik geri yollama olayının sonucu olarak, belki Baronun giderek yükselen öfkesi nedeniyle, belki de Rubinstein'a saldıranların hapsedilmesi nedeniyle, fırtına yavaş yavaş dinmeye başladı. Yerleşimciler tarlalara

²¹ Druck, *a.g.e.*, s. 123-4; Margalith, s. 118 vd.

²² Scheid, III, s. 453-5; PICA 6/135.

geri döndü, Mazkeret Batya isyanının elebaşıları yerleşimden atıldığına göre, bahtsız yönetici Alphonse Bloch da sessizce görevden alındı.

Edmond'un 1888-89'da seçtiği sertlik tutumuyla ilgili en önemli nokta belki de, daha sonraki *şabat* yıllarında aynı şeylerin tekrarlanmaması olmuştur. 1895-96'da Haham Elhanan'ın görüşü alındı, Mazkeret Batya'da bile hiçbir tartışma olmaksızın ürünler de hasat edildi, tarlalar da sürüldü. İşler kızıştığı sırada Baron neler söylemiş olursa olsun, 1890'larda yerleşimler hem alan olarak hem de nüfus olarak gelişti. 1893'te Yahudilerin Moskova'dan sürülmesi ve yer alan şiddet patlamaları, onun da er geç tumturaklı bir Yahudi akınının geleceğini beklemesine yol açmıştı.²³ Elbette ki göçenlerin büyük çoğunluğu Amerika'ya ve İngiltere'ye gitmeyi hedeflemişti, ancak Orta ve Batı Avrupa'daki Siyon Sevdalılarının ve sayıları çoğalan yerleşimci toplumların Filistin'e yönelen ufacak bir parçası bile, oradaki sınırlı arazi baskısının artmasına yeterliydi. Edmond'un politikası, geleceğe hazırlanmak, bir miktar toprağı elde tutmak, hemen ekime açmamaktı; bu strateji de uzun yıllar boyunca yanlış anlaşılaraq "arazi stoklama" olarak nitelendirilip eleştirildi. Var olan yerleşimlerin yakınında arazi almaya öncelik verilmiş, bu da, ya oradaki yerleşimcilerin tarlalarını artırmak, ya da yerleşimin ürünlerini çeşitlendirmek amacıyla yapılmıştı.

Zikhron Ya'aqov'un kuzeyindeki Meir Shefeta ve Bat Shelomo ile Nezly'nin üçte biri Baron Edmond tarafından satın alınmış (geri kalanı fellahların ve komşu köy olan Fureidi'lerin elinde bırakılarak), ana yerleşimle bir uydu ilişkisi içinde düzenlenmişti. Zikhron yerleşimcileriyle işçilerinin çocuklarından (çoğu evliydi), yeteneklerini ve becerilerini kanıtlayanlar oralara yerleştirildi ve Zikhron bağlarını tamamlayıcı nitelikteki plantasyonların bakımı onların so-

²³ PICA 39.

rumluluğuna verildi. Onlara gerçek Rothschild ölçeğinde fideler ve fidanlar verildi. Nezly'ye dikilen 10.000 portakal ve 500 limon ağacı, Yahudi yerleşimlerinin ilk büyük narenciye fidanlığını oluşturdu. Bunların ve diğer bitkilerin yoğun sulama ihtiyacı, ancak 1897'de, derin bir kuyu kazılıp 40 metreye inilerek yeterli su kaynağı bulununca karşılanabildi. Ama Bat Shelomo'daki yerleşimciler ondan önce bile 13.000 şeftali, bir o kadar zeytin ve 50.000 badem ağacı yetiştirmeyi başarmışlardı. Meir Shefeya yakınındaki Um el Zout tepesine 22.000 dut ağacıyla 5000 incir ve sultana üzüm kurusu üretmek üzere çok sayıda İzmir asması da dikilmişti.²⁴ Tepelerle deniz arasında hâlâ bataklık durumunda olan alana da *bahçıvan* Bouskela 40.000 okaliptüs daha dikmiş, yeni yerleşimleri doğru dürüst bir sağlık kordonu içine almaya çalışmıştı. Besbelli Zikhron'daki büyüklerinden daha güçlü bir öncülük ruhuna sahip olan genç yerleşimciler, Meir Shefeya'yı değiştirmeyi başarıyorlardı. Sheid yerleşimin yeni halini (kendi ifadesiyle) "yeni bir karasal cennet" olarak tanımlıyordu. Söylemeye bile gerek yok, Fureidi'deki geri kalmış komşularıyla aralarında karşılaştırmalar yapmaktan da geri durmuyordu. Yeni yerleşim büyük bir ressamın elinden çıkmış bir tabloya benzerken, Arap köyü sanki "bir çocuk tarafından kurulmuş çamurdan mahalle"ydi.²⁵

Edmond'un Kuzey Celile politikası da aşağı yukarı aynıydı. Rosh Pinna'nın merkez oluşturacağı bir yerleşimler zinciri düşünüyordu: Mahanaim, Mishmar Hayarden ve Yesud HaMa'ala, kuzeyde Hula Gölüne doğru sıralanmaktaydı. Bu üçünün arasında en önemlisi, aynı zamanda da en fazla hastalık tehlikesi olanı, en sonuncusuydu. Ossovietzki elini çabuk tutarak batıdaki Alma ve Marutieh adlı Arap köyleri-

²⁴ Scheid, II, s. 15 7-60.

²⁵ A.g.e., s. 163. Yine benzer bir duygu patlaması sırasında Scheid yeni Hayfa-Zikhron yolunu "*une véritable route nationale d'Europe*" [gerçek bir Avrupa karayolu] olarak tanımlamıştı.

ne doğru bin dönüm daha arazi almayı başarmış, yerleşime ek plantasyon alanı kazandırırken daha aşağılarda kalan toprakları da ekim yapılmak üzere serbest bırakmıştı. Ama yaptığı bütün arazi alımları da başarılı olmuş değildi. Metulla kırk mil daha kuzeyde kalıyor, ulaşımı da Lübnan'ın dağları ve vadileri arasında kıvrılarak giden bir patikadan ibaret bulunuyordu. Gelecekte stratejik alan olarak kullanılacak bir yer olması dışında, ekonomik açıdan pek de uygun bir yer değildi. Yine de, orayı Ossovietzki, Edmond'a Hermon Dağının bir "Shangri La"sı olarak teklif etmiş, ılıman iklimiyle elma ve armut yetiştirmeye uygun olacağını, hastalıktan ve bataklıktan uzak olduğunu, yerel halk olan Dürzülerin pek konuksever olmamalarına, hatta bir hayli şiddet eğilimli olmalarına karşın, araziye ve evleri satıp orayı terk etmeye pek istekli olduklarını ileri sürmüş, söz konusu alanın 13.000 dönüm kadar olduğuna dikkat çekmişti. Bu sözlerin çoğu aslında peri masalından ibaretti. İklim söylendiği gibi serin değil, basbayağı soğuktu; arazinin üçte biri dağlık ve kayalık olduğundan, teraslamaya bile elverişli değildi, geri kalanında da ancak biraz konvansiyonel tahıl ve pek az da tütün yetiştirilebilirdi. Edmond kendilerini ispat eden altmış işçiyi 1898'e Metulla'ya yolladı, adamlar Dürzilerin sürekli saldırı ve tacizlerine rağmen sağ kalmayı başardı, ama bu planın Ossovietzki tarafından, tarlalarını ellerinden almak için kurgulanmış sinsi bir hile olduğunu düşünerek pek gücendiler.²⁶

Ama genelde bakıldığında Ossovietzki, Edmond'un zengin hayal gücüyle nasıl oynayabileceğini iyi bilen usta bir satıcıydı. Barona sürekli olarak doğuya, Ürdün Nehri ötesine, Golan'a doğru genişleme telkinlerinde bulunuyor, oralarda toprağın daha zengin ve daha ucuz olduğunu söylüyordu – belki dönümü iki franga. Kendileri Beyrut ya da

²⁶ A.g.e., s. 291-5; Ayrıca bkz. PICA 45/285; 10/250. Dürzilerin asıl itirazı, araziler bölünürken köylülerin fikrinin alınmamasıydı.

Şam'da yaşayan sahipleri, oraları büyük bloklar halinde satmaya hevesliydi, Kudüs Mutasarrıfının sıkı kontrolüyle karşılaştırıldığında da oraları Vilayetin kontrolüne daha az maruz kalacaktı. Ayrıca Yahudi yerleşimciler, batıdaki sıkışık yerleşim ve çalışma koşullarına göre, orada daha rahat edebileceklerdi. Ama o bölgede arazi satın almak da giderek Celile'deki kadar zorlaşıyordu, çünkü Rusya, Romanya, hatta İngiltere ve Amerika'da mantar gibi biten kooperatif toprak derneklerinin elinde dönümlerce arazi satın alacak kadar para vardı, başka da hiçbir şey yoktu; piyasa koşulları giderek spekülatif bir hale geliyor, aracılar yalnızca çabucak büyük para kazanma peşinde olduklarından, gelecekte buralara yerleştirilebilecek çiftçiler konusuna ilgi duymuyorlardı. Scheid defalarca sonuçsuz yolculuklara çıkarılmış, satışa sunulan yerlerin iddia edilenin yarısı büyüklüğünde olduğunu, çoğunun ekilebilir toprak olmadığını, yıllardır yerleşmiş insanların oralarda yaşadığını, bazen de sözü edilen arazinin hiç var olmadığını bulgulamıştı.²⁷

Edmond'un Scheid'e 1891 yazında talimat verip özellikle paşaların satmak istediği alanlarla ilgili bir yolculuğa yollaması da aslında bu kaosa biraz düzen getirmek içindi. Scheid'in çok geçmeden işaret ettiği gibi, mevsim öyle bir yolculuğa hiç de uygun değildi. Ürdün Nehrini geçip Celile Denizinin doğusundaki, Yarmuk'a doğru olan yöredeki alanları keşfetmek kolay olmuyordu. Gezide Scheid'in yanında Rosh Pinna *bahçivani* Deshayes de vardı. Dugourd tarzı ve o formasyonda biri olan Meir Dizengoff'a ait cam fabrikası Rantura'da, Edmond'a ait bir alanda bulunuyor ve Baron tarafından destekleniyordu.²⁸ Rosh Pinna yerleşimcilerinden Friedman'ın en önemli nitelikleri, Arapçayı akıcı biçimde ko-

²⁷ Scheid'in 1889'daki trans-Ürdün gezisinin amacı, ağaçlık ve bitek yerler aramaktı, ama bunun boşuna olduğu anlaşılacaktı. I, s. 64.

²⁸ Sonradan Tel Aviv'in kurucularından ve belediye başkanlarından biri olacak.

nuşabilmesi, araziyi iyi tanınması ve çok güzel taze limonata yapabilmesiydi (Scheid bu içeceği *un vrai nectar d'une fraicheur incomparable* [ferahlığı hiçbir şeyle mukayese edilemez, gerçek bir meyve özü] diye tarif ederken, Ossovietzki de aynı kanıdaydı.) Edmond ise, adamının renkli aşırılıklara eğilimini çok iyi bildiğinden, gruba görevlerini çok açık ve belirgin şekilde vermişti:

Son derece önemli olan [diye yazmıştı Scheid'e,] bu yerleşim işini doğru ve olabilecek sınırlar içinde organize etmek için, önce alanı incelemeniz, özellikle yerleşebileceğimiz yeri, civarını, Bedevileri, suyu, vs. değerlendirmeniz, operasyon tabanını, yani Cisjordan [Filistin]'la, Jacob Köprüsüyle bağlantı noktalarını tetkik etmeniz lazım. O tarafta, Yahudiye'de yaptığımız gibi az sayıda ayrı ayrı küçük yerleşimlere yönelmemeliyiz, tam tersine, Bedevi saldırılarına karşı kendimizi güvende hissedeceğimiz daha geniş bloklar oluşturmayı düşünmeliyiz. Ossovietzki'nin hayallere kapılmasını da önlemek şart. Her şeyi almak istiyor, elinde ne kadar çok şey varsa insanın o kadar daha iyi durumda olacağına inanıyor. Ama her toplumun, ihtiyacı neyse ona sahip olması gerekir, daha fazlasına değil – aile başına en fazla 10 ya da 12 hektar [110-130 dönüm]...²⁹

Ama tabii oraya vardıklarında şaşkınlıkla gördükleri şey (Ossovietzki daha da büyük şaşkınlığa uğramıştı), Yarmuk bölgesinin hiç de تنها olmadığı, oldukça refah içinde yaşayan köylerle dolu olduğu, insanların orada muz, portakal, şeker, pamuk ve mısır yetiştirdiği, satmaya da niyetli olmadıkları gerçeğiydi. Buna karşılık buranın güneyinde

²⁹ Scheid, H, s. 232.

ve doğusunda kalan arazi yarı çöldü ve yaşanabilecek bir yere benzemiyordu. Ossovietzki'nin Baron için makul fiyata, daha kuzeyde, Golan'ın ortasında bir yer bulup alabilmesi ancak 1894'te gerçekleşebildi.

Ürdün Nehri ötesinde kalan bölgeden 1892'de Edmond'un eline geçebilen ilk büyük alan ise, bir satın almayla değil, bir alacağına karşı teminat olarak gösterilmiş olduğu için gelmişti. Aslında Golan alışverişi olayıyla ilgili sorunlar, o sıralardaki durumu bilmeden arazi almaya kalkanın başına gelebileceklerle ilgili iyi bir örnekti.³⁰ 1891'in sonuna doğru Ahmet Paşa diye biri, Yarmuk'la Allane nehirleri arasındaki üçgen alanda 120.000 dönümlük iyi bir arazinin, kelepirci fiyatla, dönümü 1,5 franktan, ama *blok satış* şartıyla satılık olduğunu ilan etti. Feinberg'in aracılığıyla Yafa'da (kendine hayırsever havası vermeye çalışan) Charles Epstein adlı bir spekülâtör, arazinin tümü için teklif verdi. Sonra da dönüp, Amerikalı ve Rus mühendislerin (Rosenberg ile Seidner'in) danışmanlığıyla hareket eden birkaç kooperatif grubuna, orayı satabileceğini bildirdi. Alıcı grupta Ekaterinoslav'dan bir grup, New York'tan bir grup, Londra'da tescilli daha küçük bir grup, dördüncü olarak da Bialystok'tan oldukça marginal bir dernek vardı. Epstein araziye, kendi hayır işleri için alacağı *dönüm başına 50 santimlik* bir komisyonla satmayı, içinden 20.000 dönümü de kendine ayırıp istediği gibi kullanmayı teklif ediyordu. Satıcıyla işi bir an önce kapatmak için bütün parayı çok kısa bir süre içinde ödemek gerekiyordu, bu da sözü edilen türde kooperatifler için, söylemesi kolay, gerçekleştirmesi hayli zor bir şeydi.

Sonunda kaçınılmaz bir durum doğdu, Rus derneklerinin temsilcileri Erlanger kanalıyla Edmond'a başvurup altı aylık bir borç istedi ve tüm arazinin derhal kullanıma açılmasını sağlamak için yardım rica etti, Baron da tüm satın alma işleminin maliyetini üstlendi. Böyle yapmakla, Ahmet Paşa

³⁰ A.g.e., III, s. 305-19.

karşısında yüz yüze esas alıcı olarak Epstein'ın yerini aldı. Ama mesele görüldüğünden daha karmaşıktı. Baron kendi adının sicile geçmesini istemediği için tapular Beyrut'taki *Alliance* temsilcisi Emile Franck'ın adına çıkarıldı. Burada ki düşünce, Ekaterinoslav grubunun 25.000 dönüm alması, Amerikalılar da 25 aldıktan sonra Londra derneğinin 10, Epstein'ın da kendisine vaat edilen 20'yi almasıydı. Olaya kötümser bakıldığında, belki arazi aslında 120 dönüm değil de 100 dönüm çıkar diye düşünülebilirdi. Epstein bu nedenle gizlice, ölçümde o yerin 150.000 dönüm çıkabileceğini ima etmiş, sonunda Bialystok grubuna da 20.000 dönüm kalabileceğine işaret etmişti. Baron da kendi deneme dönemi için 5000 dönümle Djellin köyünü alacaktı.

Beklenen oldu, paralar gelmedi, Baron Edmond da kendini Golan'da arazi sahibi durumunda buldu, ama söz konusu alan 120 bin dönüm değil, 100 bin dönüm bile değil, yalnızca 70.000 dönümdü, onun da 10 bin dönümü kayalık ve dağlık, 10 bin dönümü vasat düzeyde, yalnızca 50.000 dönümü ekilebilir iyi topraktı. Üçüncü taraf adına bir satın alma işlemini kolaylaştırmak yerine Edmond, Yarmuk'un erişilmez bir köşesinde, hiç de konuksever olmayan Bedevi ekici ve çobanlarla çevrili koskoca bir alanın sahibi olmuştu. Sonunda dernekler elde kalanın kendilerine düşen oranını aldılar ve Barona sanıldığından daha fazla alan bıraktılar. Bu alana dahil olan köyler, Sachem (Scheid oraya bir ev yapacaktı), Jubble ve Coccab ile Bettaka'daki terk edilmiş yıkıntılardı. Epstein'ın payına gelince, Edmond artık arazi küçüldüğüne göre onun ortadan kalktığı kanısındaydı, ama Epstein'ın aynı görüşe gelmesi için yıllar süren bir dava süreci gerekti. Romanya'dan yola çıkarılan yirmi kadar aile, Ürdün Nehri ötesine gereğinden erken gönderildi ve toprağı işlemeye başlamaları söylendi. Tüm zorluklara rağmen o ailelerle çocukları 1914'te savaş çıkana kadar o bölgede yaşamayı başardı. Ama arazinin büyük kısmını ıslah etmenin maliyeti

o kadar yüksekti ve Yahudi göçmenlerin kendileri de diğer yerleşimlerden bu kadar uzağa yerleşme konusunda o kadar hevessizdi ki, sonuçta alanın çoğu Arap marabalara açıldı – herhalde eski sahibinin elindeyken de öyle kullanılmıştı. Bu durum böylece, 1940 yılında Suriye hükümeti alana el koyana kadar devam etti.³¹ 1890’larda Yahudi yerleşimlerinin pratik ilerleme düzeyine ulaşması adına el atılan girişimlerin genelde gerçeküstü bir havası vardı. Celile’de bile, geleceğe dönük hayaller Tiberia sisleri arasında buharlaşıp giderken, Rosh Pinna ve Yesud HaMa’ala’yı bölgesel refahın merkezi yapma çabaları gevşemişti. Edmond’un kendisi tarafından harekete geçirildiğinde, bu çabaların hayal gücü ve belirlenmiş idealizm konularında bir eksiği yoktu – ama bu pahalı ve büyük projeler eğer zora girerse, birtakım esnek ihtiyat tedbirlerine ihtiyaç duyulacağı belli olmuştu – böyle bir durumun doğabileceğini düşünmek bile hoşuna gitmezdi.

Bunun tipik örneklerinden biri, Rosh Pinna’daki ipek sanayiinin gidişatıydı. Yüzeysel bakıldığında, hayranlık duyulacak bir plandı ve Edmond bunu, hem ekonomik olarak mümkün hem de sosyal olarak ilerletici bir adım olarak görmüştü. 1887’de Safed’e yaptığı ziyarette, yaklaşık on bin kişilik dindar Yahudi toplumunun tıpkı Kudüs’tekiler gibi sağlıksız koşullarda ve cehalet içinde yaşadığını görünce şoka kapıldı. Birçok kişinin sokaklarda dilenecek duruma düşmüş, bazılarının da ömrünü dua edip Talmud okuyarak, bunun kendilerine hahamlardan yardım getireceğini umarak geçirmekte olduğunu görüyordu. Temizlik durumu, imandan çok uzaklaşmıştı. Scheid, *Sefardi* kadınlarının *şabat* gününde ince beyaz müslin elbiselerine çiçekler nakşedilmiş halde sofraya oturup ağızlarına lokmaları avuçlarıyla tıktıklarını

³¹ 1943-44’te PICA Hauran’la ilgili bir arazi davasını kaybetti. Yapılan itiraz da 1946 veya 1947’de bir Suriye mahkemesi tarafından reddedildi. Ayrıntıları için bkz. PICA (G) *Faraggi iv*.

görünce dehşete kapılmıştı. Erkek çocukların eğitimi, dini okullarda ne öğretiliyorsa onunla kalıyordu, kızlara gelince, onlarınki daha bile sınırlıydı. Charles Netter'in yararcılığı teşvik ilkesine sadık kalan Edmond, bu durumu en pratik şekilde çözmek için, modern eğitimin yanı sıra çocuklara bazı işler yaparak para kazandırmayı öngördü. Böylece iş ahlakını öğrenerek büyüyen bir kuşak yetişebilir, özsaygılarını yükselir, hatta belki kendi durumlarını daha iyileştirmek için bazı beceriler geliştirirlerdi. Yerleşimler çok yakınlar-da olduğuna göre, belki tarımda çalışmanın getireceği kazançları bile görür, heves duyarlardı. 1888'de Paris'ten oraya Lazar Lévy adında bir öğretmen gönderdi, kızlarla erkek çocukları ayrı sınıflarda eğitecek bir okul açmasını söyledi – daha sonra bu sistemi *Alliance* devralacaktı. 1890-91'de Yesud HaMa'ala'da 100 hektar (bin dönüm kadar) bir alana Fransa'dan getirilen dut ağaçları dikilmişti. Rosh Pinna'da da (en azından Filistin standartlarına göre) geniş tesisleri olan bir fabrika kurulmuş, orada ham ipek eğiriliyor ve dokunuyordu. Böylelikle Yesud HaMa'ala mahsulüyle Safed'in insan kaynakları arasında bir bağ kurulması öngörülmekteydi. İşleri Safed'deki öğrenciler yapacak, onlara bir yandan çalışırken eğitim verilecekti; bu bir bakıma on dokuzuncu yüzyıl başlarında İngiltere, Fransa ve Hollanda'da yaygın olan sistemi hatırlatan bir durumdu. Bu tür büyük projelerin hepsinde olduğu gibi Edmond yine çocuklar için büyük yatakhaneler ve yemekhaneler de yaptırdı. Ama girişimi başarılı kılmak, çocuklar zorlanmadıkça mümkün olmuyordu. Safed'den getirilen kırk kişiden yalnızca beşi eğirme atölyelerinde işe devam ediyor, yüz kişilik dokuma grubundan da yirmi kişi çalışıyordu. Çocuklar kendilerine uygulanan disiplinden hoşlanmadığı gibi, anneleriyle babaları da bu işi beden işçiliği olarak görüp küçümsüyor, verilen eğitimi de dine aykırı buluyorlardı. Bazıları Lévy ile tartışırken, fabrika işçiliği yaparak kendilerini küçük düşürmektense

aç kalmayı ya da kızlarını yerleşimcilerin evine hizmetçiliğe yollamayı tercih edeceklerini söylemişlerdi.³²

Böylece ipek işini Celile ekonomisinin ayrılmaz bir parçası haline getirme projesi, tıpkı Samarya'daki şarap işi gibi, kısa sürede rafa kaldırıldı. Baron Edmond, Lyon'da ve Zürih'te eğitim görmüş, Zikhron Ya'aqov plantasyonlarına da nezaret eden M. Rosen'i, Yesud HaMa'ala'daki dut plantasyonunda danışmanlık yapması için getirtti. Girişim başarılı oldu. Birkaç yıl boyunca ağaçlar sağlıklı büyüdü, ipek böcekleri şişmanladı, kocaman kozalar ördüler ve Rosh Pinna'nın depoları ipekle doldu. Bu malların ziyan olmaması için yerel Arap işçiler tutulması gerekti, ama dokuma konusunda kalifiye işçi bulunamadığı sürece, çabaların bir geleceği olamazdı. Bir süre sonra Yesud HaMa'ala'ya dikilen dut ağaçlarını hastalık sardı. *Bahçıvan* Deshayes eşine az rastlanır nitelikte bir fidanlık oluşturmuştu, ama bir noktadan sonra Hula'nın kirli havası bu kültürleri durdurmuştu. Rosh Pinna'ya yapılacak bir reçel fabrikası için dikilen kayısı bahçelerine, pek bilinmeyen hain zararlılar dadandı, tam bataklık olmayan yerlere ekilen tütünleri de mantar sardı. Narenciye ürünlerine gelince, bunlar Rosh Pinna marmeladı ve güzel kokulu ağaç kavunu elde edileceği umuduyla Sevil'den getirilmişti. Başlangıçta durum iyi gibi göründüyse de mahsul zayıf geldi. Çiçekçilik işinde – *geranium rosa* (kırmızı sardunya), portakal çiçekleri, Grasse gülleri (gülşuyu çıkarılması için), yasemin ve mimozalar – parfüm imalatında kullanılacaktı. Makul bir mahsul vermeyi başardılarsa da, kokuları Fransa'da yetişenler kadar kuvvetli değildi. 1890'larda Yesud HaMa'ala'da tartışmasız başarılı olan tek girişim, İzmir (sultana) üzümleydi. Ne var ki Fransa hükümetinin koyduğu aşırı yüksek gümrük vergisi nedeniyle o piyasada Cezayir'den, Provence'dan gelen üzümlerle rekabet etme şansı yoktu. Sonunda o asmalar sökülüp Malaga

³² Scheid, H, s. 228 vd.

üzümleri dikildi. Bu sefer amaç, doğu piyasalarına gidecek tatlı bir kırmızı şarap yapmaktı. Ama dikim işi biter bitmez *filoksera* neredeyse tüm bağları yok etti.

Öyle bir bahtsızlıklar dizisi yer almıştı ki, sanki feleğin sabotajıydı. Ama zaten mahsuller iyi olsaydı da ticari açıdan pek başarı sağlanacak değildi. Edmond plantasyonların teknik ve agronomik yönlerine onca vakit ve dikkat yöneltse de, hocaların hepsinin Versailles'dan ya da Montpellier'den diplomalı olmasını sağlasa da, ürünlerin pazarlanması konusuna pek o kadar dikkat ettiği söylenemezdi. İzmir üzümleri tipik bir örnekti. Edmond yerleşimcilere işi öğretmek, nasıl kurutulacağını ve bu gibi şeyleri göstermek üzere iki İspanyol işçi yollamıştı. Ürünün en iyi kalitede olmasını istiyordu. Kaliteye tutkun biriydi Baron; gravür koleksiyonu gibi, üzümleri, narenciyeleri de mükemmel olmak zorundaydı. Ama sultanalar kusursuz olsa da, hayli pahalıya mal olan bu ürüne pazar bulmak gerekiyordu. Fransa pazarını gümrük tarifeleri kapatmıştı, Filistin pazarı da, eğer üretim ticari çapta devam edecekse, çok küçük bir pazardı. Türkiye ve doğu pazarları zaten türlü yerli ürünle doluydu, Batı Avrupa'daysa fiyatlar çok düşüktü.

Hazırlık aşamalarında bunların hiçbirini Edmond'un dikkatine ulaşamamıştı. Yerleşimleri, özellikle de kuzeydekileri sanki bir laboratuvar gibi kullanıyor, ürünlerin botanik ve sosyolojik niteliklerini deneyden geçirirken yerleşimcileri de sınıyordu. Sevdiği ürünler portföyünün – şarap, ipek, meyve, tütün, zeytin, parfüm gibi şeylerin – Güney Fransa'daki kırsal ekonomiyle tıpatıp aynı olması onu kaygılandırmamıştı. Tam tersine, Filistin plantasyonları bilimsel doğrultuda bir kere adamakıllı oturunca, özellikle de geri kalmış ve tarımdan elini çekmiş bir bölgeden geldikleri için, her şeyi önlerine katıp götüreceklerine inanmıştı. Yetiştirilen ürünlere kısa vadede açılan olanakların fazla olmayışı, doğal olarak Scheid'i uyardırmaya yetmediği gibi, aşırı saf Ossovietzki'yi

hiç uyaramazdı. Onlar da, fıçılar dolusu birinci sınıf kayısı reçeliyle ne yapılabileceğini merak ediyorlardı. Edmond'u ikna edip, standart Levantine ürünlerine daha fazla arazi ayırmaya yönlendirmek için çaba harcadılar – tahıl, buğday, mısır, susam, nohut, yeşil yapraklılar ve çavdar, uygun olurdu. Ama Baron, aile başına 100 dönümün bu temel besinleri yetiştirmeye bol bol yeteğinde direndi, fidanlıkların ve plantasyonların, sıradan tahıllarla, zerzevatlara ziyan edilemeyeceğini savundu. Yerleşimcileri sürekli olarak basit, fellahlar gibi yaşamaya teşvik eden nutuklar verirken, önerdiği modeli benimsemelerini daha da zorlaştırmaktaydı. Kıt parayla, tasarruflu yaşamalarında direnmesi de, sabit sermaye yatırımlarına, uzun vadeli, genellikle açık veren finansman sistemlerine ters düşmekteydi. Elbette gün gelecek, Celile Denizi çevresindeki çiftlikler, doğayla coğrafyanın bol bol verdiğiinden en iyi şekilde yararlanmaya başlayacaklardı. İnsanlar balık tutacak, hayvancılık yapacak, tavuk üretecek, meyve, sebze, hatta mandıra ürünleri sunacaklar, ekilebilir topraklarında karma kültüre yer vereceklerdi. Ama şu an için, plantasyonları kayırmak, o insanları çürüten kayısılarla üstleri böcek dolu dut yapraklarının altına gömmekteydi.

Edmond'un öngördüğü yüksek kalitede ürünlere yönelik uzun vadeli ekonomik programla yerleşimci çiftçilerin gün be gün ihtiyaçları arasındaki uyumsuzluk, Petah Tikva'daki sorunlu ihtilafta apaçık ortaya çıkıyordu. 1890'larda bir çamur yığınıyken bir dizi bağa dönüşen, badem ağaçlarıyla, narenciye ve zeytinliklerle dolan bu yer, Baronun başlangıçta o kadar vurguladığı ekonomik ve sosyal eksiklikleri bir arada onarmanın zorluklarını gösteren bir sahneydi. Sonraları Siyonist eleştirmenler Baronun yerleşimlerine kusur bulmaya kalktıklarında en sık söyledikleri şey, eğer yerleşim başarılı olmuşsa, bu sefer de küçük çiftçinin özgürlüğünün sabote edildiği olacaktı. Bu yerleşimlerde göze çarpan refah

işaretleri – evler, bahçeler, okullar ve benzeri şeyler – göz kamaştırmayı başarsa da, aslında ekonomik birer seraptı, geri kalmış bir ortamda emeğin değil, sermayenin zaferiydi.

Bu eleştirinin haklı olup olmaması, aslında o sıra var olan seçenekler arasında yapılan varsayımlara bağlı kalmak zorundaydı. Edmond de Rothschild 1887’de Samuel Hirsch’in acil talebine olumlu cevap verip Petah Tikva’yı girdiği kötü durumdan kurtarmaya razı olduğunda o yerleşim nasıl çökmenin eşiğindeyse, kısacık tarihi içinde şimdi de ikinci kere aynı duruma gelmişti. Sık sık, Türk hükümetinin talep ettiği çok yüksek finansal koşulları karşılayamaz, vergileri ödeyemez duruma düşüyordu. Araziye el konması tehlikesi de her zaman vardı – yerin sahibi olarak görünen Stampfer, Pines, Guttmann ve Salomon’un hepsi Kudüslüydü. Bir araya gelmiş, yerleşimin elinde tuttuğu azıcık parayı, evleri yapmak, olmayacak derinlikte kuyu kazmak, onu da yerleşimin birkaç mil kuzeydoğusundaki Yehudie’de, yani Petah Tikva’da çalışmak üzere tutulan işçilerin gece kalacağı yerde açmak gibi şeylere harcıyıp ziyan etmişlerdi. Çiftlik hayvanlarını, gereken araç gereci satın alacak para kalmayınca, çiftliklerin para kazanması imkânsız hale gelmişti. Hem zaten seksen ya da kırk (ya da bunların katları) kadar arazi almak üzere teklif vermiş insanların da kimi Kudüs’te, hatta kimi de Bialystok, Londra ya da New York gibi uzak yerlerde yaşamaktaydı.³³ İlk sahiplerden bir ikisinin, örneğin Berlin’den Herr Lachmann gibilerinin arazisi doğru dürüst bir çiftlik kuracak kadar geniştir. Onlar büyük bir ev yapabilmiş, ambarlar, ahırlar inşa etmiş, yerleşimin orta yerinde dikkat çeken çiftlikler kurmuşlardı, ama genellikle diğerlerinin arazileri tahıl ekecek kadar geniş değildi, üstelik arazinin tapu sahiplerinin de küçük çiftliklere uygun bağlar, portakal ağaçları diyecek parayı vermeye niyeti yoktu. Onların

³³ Petah Tikva’nın arazi bölünmesi için bkz. PICA 41/41 ve Scheid’in verdiği tablolar, Scheid, s. 413, 417-22.

tek derdi, arazi fiyatlarının yükselişini izlemek ve devletin orayı “ekilmemiş” diye geri almasını önlemektir. Bu nedenle o küçük alanları bile ufak ufak bölüp çok sayıda yarıcılara ektiriyorlardı. O bahtsız adamlar da, ya fazla hafif ve kumlu ya da bataklık ve hastalıklı bir karış yerden geçimlerini sağlamak zorunda kalmaktaydı. Sıtmaya ya da sarılığa yakananmayanlar, sürekli olarak yerel Arapların saldırılarına maruz kalıyorlardı. Yerleşimcilerden Hadad adlı birini öldüresiye dövmüş, sonra öldü sanarak bırakıp gitmişlerdi. Grodno’dan gelip toprağına sahip çıkan Diskin adlı biri de tarlada çalışırken bacağından vurulmuştu. Genelde onlara yardımcı olan Yafa’daki İran konsolosu Abraham Moyal yerinde kaldıkça, acil durumlarda kan verilmesi gibi işler için bazı hayırseverlerden, örneğin Rus çay taciri Wissotzky ya da İngiliz Siyon Sevdalılarından Samuel Montagu’den gelen paralardan yararlanmaları nispeten kolay oluyordu. Ama Moyal öldükten sonra, hastalanan yerleşimciler bölgeden ayrılmaya başlayınca, Petah Tikva artık ipin sonuna varmış gibi oldu.

1887’de Edmond’un zor durumdaki yerleşime yardımı çabuk geldi ve miktarı da büyük oldu. Birikmiş bütün vergi borçlarını ödedi, gelecekte ortaya çıkabilecek açıkları da ödeme niyetini belli etti. 1882’de Rishon Le Zion’da yaptığı gibi bu sefer de bu yerin yok olmasına izin vermemekte kararlıydı; maliyeti ne olursa olsun. İlk olarak Mikve Israel’den her zamanki öğretmen-yönetici ekibi ve *bahçıvanlar* gönderildi, yerleşimin fiziksel durumunun nasıl iyileştirilebileceği hakkında görüş bildirmeleri istendi.³⁴ Ama Rothschild yardımının etkileri ancak Joshua Ossovietzki’nin oraya gelmesiyle belli olmaya başladı. Bahçıvan Behor Alhadev’le birlikte oraya su temini için buharla çalışan bir pompa kurdular. Bu su hem evlerde hem de tarlalarda kullanılacaktı.

³⁴ Haim Hazan, sonradan (Alphonse Bloch’un Meksika’ya gitmesinin ardından) Rishon Le Zion’un başarılı müdürlerinden biri olacaktı.

Yerleşimin kenarında, Audja Nehri kıyısında bulunan en bataklık kesime okaliptüs ağaçları perde gibi dikildi. Bir eczane açıldı, Yafa'dan getirilen bir sağlık görevlisi dükkânı yönetmeye başladı, bir ebe getirildi, Rishon'un doktorunun da en az haftada bir kere orayı ziyaret etmesi ayarlandı. Edmond'un talimatıyla bir hahamla, İbranice, Arapça ve Fransızca öğretecek bir öğretmen atandı, kısa zamanda erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı hamamlar inşa edildi. Daha önce karşılanamamış temel ihtiyaçlar için gereken para da artık vardı. Yafa'ya doğru dürüst bir yol bağlantısı, ihtiyaç maddelerini alabilmeleri için bir dükkân gibi şeylere artık olanak bulunmuştu.

İyi de olmuştu, çünkü Baron de Rothschild'in yerleşimi kurtarmak üzere imdada yetiştiği bilgileri yayılmaya başladığında, Petah Tikva civarındaki arazilerin fiyatı birdenbire yükseliverdi. 1887'de dönümü 18 frank olan yerler için spekülâtörler artık inşaat yapılabilecek arazilerin dönümüne 100 hatta 300 frank istemekte bir sakınca görmüyorlardı. Scheid kayıtlarında, 1892'te yerleşim için arazi aranırken dönüm başına 500 frank isteyenlerin yüzüstlüğüne değinirken, aynı sıralarda Rishon'da aynı nitelikteki yerlerin 1000 franga satıldığını da hatırlamaktadır!³⁵ Yafa'daki kiralari yüksek bulan bir sürü kişi, hepsi çiftçilik amacı peşinde olmasa da, aralarında tüccarlar ve küçük sanatkârlarla birlikte akın akın Petah Tikva'ya göçmeye başlamış, kimi küçük bir parça toprak alıp bir ucuna derme çatma bir evle mutfak yaparak işe koyulmuş, böyle olunca da bölge artık spekülâtörlerin cenneti haline gelmişti. Ama bütün bu barakaların inşasından daha önemli olan şey, Edmond'un zaman ve para harcamaktan kaçınmaksızın tapu dairesiyle işleri halletmesi ve yerleşimle komşusu olan Araplar arasındaki sınırları kesin çizgilerle ayırmasıydı. Bu sağlanmadıkça, sürekli yer alan tahıl hırsızlıkları ve benzeri olaylar yüzünden, toprak-

³⁵ Scheid, s. 426.

tan ekmeklerini çıkarmaya çalışan bir avuç çiftçinin büyük zararlara uğraması önlenemezdi. Sınır bir kere haritalanınca, Edmond tüm çevreye derin bir hendek kazılmasını ve kenarına da okaliptüsler dikilmesini emretti. Böyle durumlar ona, belirsizliklerin bir avantaj değil, tersine dezavantaj olduğunu öğretmişti artık.

Ossovietzki 1888 sonbaharında Rosh Pinna'ya gitmeden önce bu tür işlerin bir kısmını gerçekleştirmiş, bu arada Baron Edmond ona, sahibi başka ülkelerde yaşayanların topraklarından mümkün olduğu kadarını satın alma talimatını vermişti. Fiyatlar sekiz ya da on frank dolaylarındaydı, ama bazı mal sahipleri de topraklarını elde tutmayı, yerleşim geliştikçe arazi fiyatlarının da artacağını umarak beklemeyi tercih ediyordu. Yüz dönüm ya da biraz daha fazla olan bazı yerlerin sahipleri bağımsızdı, bazı yerler de küçük gruplara aitti. Sonunda Petah Tikva'nın toplam alanının %40'ı kadar ek toprak alındı, Edmond'un kontrolüne giren arazi 4000 dönümü buldu. Bu alan, yönetimle 28 yerleşimci arasında paylaşılma durumundaydı. Baron 1100 dönüm iyi kalite toprağı (fidanlık için kullanmak üzere), 1500 dönüm hafif kumlu toprağı, 450 dönüm yarı bataklık alanı ve 200 dönüm tuzlu toprağı kendi kullanımı için ayırdı. Bu pek de açgözlülük sayılmazdı, ama Scheid geri kalan toprağın 28 yerleşimciyi sürekli destek istemeden geçindirebileceğinden pek de emin olamıyordu. Edmond ise, en azından ilk aşamalarda, yönetimin yeterli alanı olmasının, oralara bol zeytin, badem, narenciye ve diğer ağaçları dikmesinin önemli olduğunda ısrarcıydı. Edmond kimseye söylemeden, ayrıca 1000 dönüm kadar bir alana bağlar kurmayı, asmalar olgunlaştığında orayı da yerleşimcilerle tahsis etmeyi planlıyordu. Eğer bu arada kendi toprakları yetmez de ekilebilir arazi kıtlığı yaşarlarsa, Mazkeret Batya örneğini uygulayıp işin birazını da ortaklaşa yapabileceklerini düşünüyordu. Aralarında duvara çarpan olursa, bu da zaten sürecin bir parçasıydı – hangilerinin sağ kalmaya yetecek

becerilere sahip olmadığını belirleyip ayıklamaya yarardı. Aşırı bir durum olursa tabii destek verilecekti, ama ancak her bir durum adamakıllı incelendikten sonra.³⁶

Niyet ne kadar iyi olursa olsun, Edmond'un politikası aslında çiftçi-yerleşimcilerin (destek alsın ya da almasınlar) ekilen tarlalardan ve ağaçlardan hayatlarını kazanabilmelerini imkânsız kılan bir politikaydı. Zaten paylarına düşen alanların boyu da bir süre sonra küçülmüştü. 1897'deki 25 bağımsız çiftçiden (eğer Lachmann'la Stampfer'i koskoca bir narenciye bahçesi oluşturdukları için kapsam dışında tutarsak) yalnızca altısının arazisi 100 dönüm veya biraz üstündeydi, içlerinden 13'ünün alanı 50 dönüm veya daha azdı.³⁷ Ossovietzki ayrıldıktan 10 yıl sonra Petah Tikva artık bir yerleşim değil, neredeyse üç yerleşimdi: yönetim çiftliği, destek alan 28 çiftçinin küçük arazileri³⁸ ve kendi başlarına

³⁶ Edmond, Scheid'e, Petah Tikva'ya yeni yerleşimcilerin alınması konusunda şunları yazmıştı: "Petah Tikva ve Mazkeret Batya'da ortak çalışmalar olasılığını araştırın. Getirilen yenilikler nedeniyle bunun başlangıçta iyi işlemeyeceğini tahmin edebiliyorum. Ama oraya alıştıklarında, bu geçici olacaktır ... Zikhron Ya'aqov ve Rosh Pinna'da durum iyileştikçe her şey değişecektir. O zaman (PT'de) derslerini alırlar. Ama arabayı atın önüne koşmamak önemli (Edmond'un ifadesi: "*jeter la manche après la cognée*." [Her şeyden vazgeçtim] Bkz. Scheid, HI, s. 433-4.

³⁷ Aslında arazi boyutları her zaman başarıyla başarısızlık arasındaki farkı yaratan unsur değildi, bazen küçük alanlar da başarılı oluyordu. Aslında başarı daha çok aşılara, emek, toprak kalitesine bağlıydı. Örneğin çiftçi Rozenzweig'in 38 dönümü olmasına rağmen (babası 1885'te yerleşim içinde öldürülmüş olsa bile) aldığı ürün iyiyken, Schaenzvith Ailesi, yine yaklaşık olarak aynı boyutta topraklarından aldıklarıyla karınlarını zor doyuruyorlardı. En küçük alan, 18 dönümlüktü. PICA 41/41.

³⁸ Seçilen yirmi sekiz çiftçi, orta düzey çiftçilerdi, ortalama olarak 30 dönüm dolayında toprağı işliyor ve yerleşimde yaşıyor, topraklarında kendileri çalışıyorlardı. Scheid her birine en az 100 dönüm vermekten yanaydı, ancak o zaman arborikültürü tarla ürünleriyle birleştirebilirlerdi. Ama karma çiftçilik için o alan bile küçük sayılırdı.

bırakılan çiftçilerin irili ufaklı arazileri. Uzmanlıkların katkısı ve bol su kullanımı sayesinde, yönetimin bölümü tabii ki başarılıydı. Bataklık kısımların drenajı yapılmış, kumlu topraklar düzeltilmişti. Bölgenin geleceği hâlâ belirsiz olsa da, 350 dönümlük kesime 30.000 portakal ağacıyla yüzlerce limon dikildiğinde para da kazanılmaya başlamıştı. Ayrıca dut, badem, zeytin ve (tabii ki) kırmızı sardunyalarda büyüyordu. Fidanlıklar arasında pek az umut verenlerden biri çaydı. Hortikültürist yerleşimcilerden Chatel adında biri Hindistan'a, oradaki çay kültürünün sırlarını öğrenmeye yollanmış, dönüşte Petah Tikva'ya bu çayları getirmişti. İlk fidanlar nem ihtiyacı nedeniyle kısa zamanda yok olup gitmişti ama daha sonra, örneğin 1900 yılına gelindiğinde o fidanlık da düzenli ürün vermeye başlamıştı.

Destek alan 28 çiftçiye gelince, birbirinden hayli farklı durumları aslında Scheid'in kaygılarının çoğunu doğruluyordu. Bağlar onlara dağıtılınca (karşılığında onlar da kendi arazilerinden aynı miktarı geri vermek zorundaydılar) pek azı çiftliklerini kendi ayakları üzerinde durabilir durumda buldular. Önemli başarı sağlayanlardan bazıları, örneğin arazi teftişçisi Shlock gibi biri, başarısını yönetimin kendisine (özel bilgileri nedeniyle) başka işler vermesine ya da yeterli suyu bulup küçük narenciye bahçesini para kazanacak duruma getirebilmesine borçluydu. Scheid teftişe geldiğinde Shlock'un evinde kalıyordu. Yönetim binası inşa edilinceye kadar, Baronun yetkilileri de ona misafir olmuşlardı. Daha 'yoksul yerleşimciler karınlarını mısır ezmesiyle ve zeytinle doyurmaya çalışırken, o misafirlerine "Lucullus ziyafeti" dediği sofralar kurmaktaydı. İçi tavuk ve kumru etiyle doldurulmuş tarçınlı horoz, baş yemekti!³⁹

Baronun desteğinden yararlanan çiftçilerin şansları arasında büyük farklar olsa da, onlarla desteklenmeyenler arasındaki uçurum çok daha büyüktü. Yerleşimdeki paylaşımın

³⁹ Scheid, III, s. 438.

etkisi, özellikle de en iyi varlıkları kendi sektöründe tekelleştirme durumu, bağımsız çiftçilerin herhangi bir refah düzeyine ulaşmasını neredeyse imkânsız kılmaktaydı. David Spiegel gibi, Edmond'un özellikle kendi girişimine gelmesini isteyeceği zeki burjuvalar bile çok kötü etkilenmekteydi. Spiegel, Filistin'e 1887'de, cebinde 70.000 frank, sandıklar dolusu mobilya ve aile gümüşleriyle gelmişti. 180 dönüm kadar bir yer alıp iki ev yapmış (yerleşimcilerin çoğu iki ya da üç odalı küçük evler yapıyorlardı), beş oğluyla birlikte çiftliğini ayağa kaldırmak için çok çalışmıştı. Ama bağcılık konusunda teknik tecrübeye sahip olmamanın nelere mal olabileceğini iş işten geçtikten sonra öğrenmişti. Diktiği 50.000 asmanın cinsi, Rothschild mahzenlerinin istemediği türdendi. Yine kulağına gelen kötü tavsiyelere kulak vermiş, kendi şarap presiyle mahzenini kurarken sıcak iklimlerde fermantasyonu yavaşlatacak soğutma sistemini de kurmuş, sonunda da neredeyse iflasın eşiğine varmıştı. Bağlarını istila eden yabancı otlar, asma biti, gelmek bilmeyen kış mevsimi ve tahıl hasatlarının zayıflığı nedeniyle, yönetime gidip 20.000 frank özel kredi başvurusunda bulunmak zorunda kalmıştı. Bununla borçlarını ödeyecek, yeni asmalar dikecekti. Arazisinin bir kısmını da satarak onunla portakal bahçesi kuracak, üretimini çeşitlendirecekti. Aslında şansı vardı, çünkü çalışabilecek yaşta beş oğlu ve bir hayli arazisi olduğu için Paris'te insanlar onu "iyi yatırım" olarak değerlendirdi.

Diğerleri aynı konumda değildi; "ancak en sağlamlar ayakta kalır" yasasına göre yaşamak zorundaydılar. Tarlalarını terk etmek zorunda kalırlarsa, besbelli yönetim buna çok üzülecek değildi. Örneğin Isaac Chatel, Filistin'e 1882'de gelmiş, 10.000 frangı ve 320 dönüm toprağıyla yerleşimin ilk kurucularından biri olmuştu. 1897'ye gelindiğinde toprağı 46 dönüme inmiş bulunuyordu. Bunun 20'si portakala, 19'u da bağlara ayrılmıştı. Yıllarca bataklığın getirdiği hasta-

lıklarla boğuşmuş, iyi bir mahsul almaya uğraşmıştı ama bu da bir plantasyonu sürdürecektir harcamaları karşılamaya yetmiyordu. Neredeyse sahip olduğu her şey ya satılmış ya da rehine konmuştu. Arazisini 50 dönüme çıkarmak için yönetime kredi başvurusunda bulunduğunda, içinde umuttan çok umutsuzluk vardı.⁴⁰ Başarı şansı yönetim tarafından küçümşenenlerden bazıları çok büyük sıkıntılarla karşılaştılar. Yerleşimci Kassowski, Petah Tikva'ya 1885'te, 18 yaşında bir genç olarak gelmiş, önce ilk eşini, ardından iki kızını gömmüş, evi bir saldırıda yıkılmış, tasarrufları yok olmuştu. Sonunda yönetim yaşamasına izin versin diye gündelik işçiliğe razı olma durumuna düşmüştü.

İki çiftçi grubunun yaşları, toplam toprakları ya da nasıl yönetildikleri arasında pek büyük bir fark yoktu. Bağımsız grubun sürüp giden fakirliği, aslında karşı grubun da – eğer yönetimin desteği olmasa – başına geleceklerin aynısıydı. İkinci grup hasatta kendilerine Arap işçiler tutabiliyorken, birinci gruptakiler kendileri işçiliğe gidiyor, bu yolla kurtulmaları kapılarından uzak tutmaya çalışıyordu. Durumu en iyi idare edebilenler, aile içinde işleri bölüşenlerdi; buna tarla işçiliği de, evin ve yiyeceğin paylaşımı da dahil olmak zorundaydı. Vissoker Ailesinin babası Rusya'dayken terziydi. İsrail ve Koppel adlarında iki oğlu vardı, yaşları da 32 ve 22'ydı. 142 dönümlük arazilerini tahıllarla bağlar arasında ikiye bölmüşlerdi. Buna ek olarak, küçük oğul yerleşime demirci olarak hizmet veriyordu. Vissoker'ler tek bir evde on iki kişiydiler, ama güçleri neye yetiyorsa, ellerinden gelen her şeyi yapmaktaydılar. Aynı şey Smulevich'ler için de geçerliydi. Onların da iki yetişkin oğlu, yedi odalı bir evleri ve 137 dönümleri vardı. Oğullardan biri yönetimin fidanlığında baş ekici olarak çalışıyor, öteki hayvancılık yapıyordu. Karşı karşıya oldukları en ciddi tehditler, komşuları Abu Rabba'nın verdiği zararlara ek olarak, sığırlara ikide bir

⁴⁰ PICA 41/41 (Apfelbaum-Zadoc Kahn).

arız olan hastalıktı. Turkenich'in ise üç erkek kardeşi ve 107 dönüm (daha kötü kalite) toprağı vardı, sekiz kişilik ailenin karnını bile doyuramıyorlardı. Üç yıl boyunca tente altında yaşamış, yetiştirdikleri ürünlerle, bir de kardeşlerden birinin ayakkabıcı olarak kazandığı azıcık parayla beslenmek zorunda kalmışlardı. Sekizinci yıllarını doldurduklarında ellerinde yalnızca iki at, bir inek, bir de ufacık ev vardı. Öyle sıkışık yaşıyorlardı ki, ev sağlıkları açısından tehlike oluşturmaya başlamıştı. Diğer yerleşimciler arasında da buna benzer durumlar görülebilmekteydi. Gürcistan'dan gelen Hihinaschvili'ler 50 dönümleriyle sekiz kişiyi beslemeye çalışırken Gunzboug'lar yerleşimin bataklık ucundaki evlerinde, her odada beş kişi yatmak zorundaydılar.⁴¹

1897'de *bahçıvan* Apfelbaum kapsamlı bir rapor hazırlayarak hem Edmond'a hem de Maurice de Hirsch'in Yahudi Kolonileştirme Derneğinin (JCA) müteveli heyet üyelerine göndermişti. Rapora göre her iki grubun yerleşimcileri de, Edmond'un amaçladığı sağlam, kendi ayakları üzerinde durabilen, giderek zenginleşen çiftçilere benzemekten pek uzaktı. Desteklenen grubun tek başarısı, onlara verilen bağların ürünlerine garantili bir piyasa bulunmasından ve gerçek dışı fiyatlarla satış yapabilmelerinden kaynaklanıyordu. Yönetimle ilişkileri ise, bir arada yaşama ilişkisinden çok, asalaklık ilişkisiydi. Buna karşılık kendi akılları ve güçleriyle yaşamaya zorlananlar, yarıcı olarak da çalışamaz olmuş, plantasyonlarda gündelik işçi durumuna düşmüşlerdi. Toprağına sıkı sıkı sarılanlarsa bunu daha çok iradelerinin bir sembolü olarak görenlerdi. Bu açıdan, 1878 kuşağından farklıydılar; kâr getiren bir çiftçilikle ilgili umutları hiç kalmamıştı. Apfelbaum, daha önceki Rothschild *bahçıvan*larından farklı olarak, kendi de bir Zikhron yerleşimcisinin çocuğuydu ve Cezayir'deki bahçe kültürü kolejinde eğitim almıştı. Bu durumun bu şekilde sürüp gitmesinin imkânsız olduğu

⁴¹ A.g.e.

kanaatindeydi. Ona göre, destek almayan çiftçiler Petah Tikva'da öyle değersiz bir unsur haline gelmişlerdi ki, kolaylıkla gözden çıkarılabilirlerdi. Bir araya geldiklerinde 3000 dönümü temsil ediyorlar ve çiftçiler nüfusunun da yarısından çoğunu oluşturuyorlardı. Bu insanları yavaş yavaş mahvolmaya terk etmek yerine, kendisi yerleşimin geleceğiyle ilgili bir plan hazırlamıştı. Toplam kaynakların en rasyonel kullanımını öneren bir plan. Bir sektörün refahını diğer grubun cebinden satın almaktansa, ikisinin birbirini tamamlayacak şekilde çalışmasını öngören bir plan. Raporun ana fikri, top-rağı çok küçük olan çiftçilerin hayatlarını çeşitli kaynaklardan kazanmasına izin vermenin işe yaramadığıydı. Şuraya iki üç asma, buraya birkaç portakal ağacı dikmenin sonucu, hepsinde birden başarısız olmaya varıyordu. En iyisi, kendi topraklarına uyan bir tek ürüne odaklanmaları, arazilerin yeni baştan, daha geniş tarlalar halinde bölünmesi, gerekirse bitişik grupların işbirliği yapmasıyla daha geçerli ürün alınması olurdu. Tahıla ayrılmış 400 dönüm, ekonomik olamayacak parçalar halindeydi. Bunlar birleştirilebilir, o dalda en başarılı olan iki yerleşimciye verilebilirdi. Portakal bahçesi için yönetim, 170 dönümün üzerinde dikim yapılmak üzere fidan sağlayabilirdi (bu hesap, on beş dönümlük bir bahçenin orta boy bir aileyi geçindirebileceğine dayandırılmaktaydı). Tek tek bağlar da aynı şekilde birleştirilebilirdi. Yeni düzende insanlar, aşırı çeşitlilik ve tek tek monokültürün getirdiği büyük risklere karşı daha iyi korunacaklardı. Çiftlikler için olmazsa olmaz kaynaklar – su, tohum, çiftlik hayvanları, araç gereç, hatta hasat işçileri bile, yerleşimcilerin birleşik komitesi tarafından düzenlenebilirdi. Arap işçiler tutmak yerine, rotasyonla otuz iki kişilik bir işgücü alınabilir, bunlar gerektiğinde isteyen her çiftçiye de kiralanabilirdi. İşçilere ayda yetmiş frank dolaylarında bir para verilebilir (şimdiki ücretin yaklaşık iki katı), bu da gerekli malzemeden kendi paylarına düşeni ödeyebilmelerini sağlardı.

Apfelbaum'un önerdiği şey aslında *moşava* düzeniydi – yani tek tek çiftliklerin bileşimi. İnsanlar kendi başlarına çalışmanın insan ve malzeme kaynaklarına büyük maliyet getirdiğini fark edince, prototip bir *moşav*, bir tür çiftçiler kooperatifi oluşturabilmekteydiler. Önerdiği planı uygulamanın ucuz olmayacağını kendisi de kabul ediyordu. Düzeni sağlam bir programa oturtabilmek için her yerleşimcinin 6680 frank gibi bir desteğe ihtiyacı olacaktı. Ne olursa olsun, arazi haklarının yeniden tescili, ürünler falan da dikkate alındığında, programın tümü 121.565 franga patlayabilirdi. Edmond'un yalnız Petah Tikva sinagoguna 25.000 frank harcadığı, o sinagogun kırmızı-beyaz-siyah fayanslarıyla yerleşimin başarı anıtı gibi ayakta durduğu düşünülürse, Apfelbaum kendi hesabının hiç de o kadar pahalı olmadığı kanısındaydı.⁴²

1900 yılında yerleşimi Baron Edmond adına yönetmek üzere JCA gelinceye kadar hiçbir adım atılmadı. O zaman bile, Apfelbaum önerilerinin ancak hayli sulandırılmış bir versiyonu benimsendi, portakal bahçesi (önerilenden çok daha küçük) ve iki büyük tahıl çiftliği oluşturuldu, ama arazinin yeniden dağılımı fikrinden uzak duruldu. Petah Tikva esas olarak, çiftçilerin ekonomik duruma göre ya para kazanacakları ya da (Rothschild desteği almıyorlarsa) batacakları klasik bir *moşava* biçiminde çalışmaktaydı. Edmond'un bakış açısından önemli olan, şu ya da bu yerleşimcinin başarılı olması değil, yerleşimin topyekûn sağlam bir ekonomik tabana oturmasıydı. Bu amaçla da, bağlarla plantasyonların başarısını hiçbir şeyin engellememesi için elden gelen her şey yapılıyordu. Bunun sonucunda, Petah Tikva'da üç katmanlı bir toplum oluşmuştu: en üstte yönetim, ondan sonra iyi kazanan bağımsız çiftçiler, en altta da, aralarında pek

⁴² A.g.e. "Bir aileyi Filistin'e yerleştirmek ve onlara iyi bir gelecek sağlamak için, fazla bir para sayılmaz." Toplam paranın yarısından fazlası (71.170 frank) portakal bahçelerine harcanacaktı.

fark olmayan yarıcılar, topraksız işçiler ve kendi küçük toprağına sahip çıkmakta direnen küçük kiracılar vardı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan narenciye patlaması hatırlandığında, Petah Tikva'nın toprağı ve suyu açısından en spekülâtif alan olacağı zaten beklenebilecek bir şeydi, bu durumda buranın, çiftçilerle işçiler arasındaki ilişkilerin en kırııcı yaşandığı yer olması da kaçınılamazdı. Gruplar arasındaki kutuplaşma, sendikal organizasyon liderlerinin Yahudiler arası sınıf savaşına örnek gösterdiği bir olaydı ve temellerine kadar da programlanmıştı. Apfelbaum, politik tarafgirlik sonucu değil de, ampirik ekonomik gözlemleri nedeniyle bu gidişin yönünü saptırmaya çalışmakta, küçük çiftçilerin tüm özgürlüklerini yönetime kaptırmaksızın hayatlarını sürdürebilmesi için elinden geleni yapmaktaydı.

İşte önerilerinin Paris'te kabul görmesini zorlaştıran da bu oluyordu. Scheid kendisi de, "ortak çalışma" konusuna dost olmadığını itiraf eden biriydi. Onun her anını meşgul eden, masrafları azaltmak ... [ve] böylelikle de patronu memnun etmektir.⁴³ Gerçi Edmond onu (tarlaları değilse de) emekleri birleştirme konusunda hayli teşvik etmişti ama Scheid aslında dünya kadar sermayeyi başarısını kanıtlamamış çiftliklere boca etmenin kendisine teşekkür getirmeyeceğini (haklı olarak) varsaymaktaydı. Zaten her çiftliğin başarı düzeyi de Baronun pek umurunda değildi. Apfelbaum'a gelince, o da şimdiye kadarki tecrübeye baktığında, böyle bir girişimin başlangıçta büyük destekler verilmeden kendini kanıtlayamayacağını farkındaydı. Bunun dayandığı bir gerçek de, başarılı olanların aslında yönetimin çiftlik yönetme işindeki ustalığını değil, destek çekilirse ne duruma düşeceklerini gösteren bir durum olmasıydı. 1887 kurgusuna

⁴³ "Yerleşimleri her ziyaret ettiğimde, harcamalarını azaltmak için elimden geleni yaptım ... çok düşman kazandım, sorunlarla, kaygılarla karşılaştım. Ama her şeyden çok, patronu memnun etmeye çalıştım." Scheid, II, s. 251.

göre şu ya da bu nedenle yerleşimin içinde yer alamayanların durumu aslında “Piyer’den çalıp Paul’a ödemek”ten farksızdı. Böyle olunca da, yerleşimin tüm olarak düzeyini yükseltmek yerine, onu oluşturanları zayıflatmakla yerleşimi de zayıflatmış oluyorlardı. Apfelbaum kendisi de farkında olmaksızın, toprak fethetme konusuna yönelik on dokuzuncu yüzyıl yaklaşımıyla yirminci yüzyıl yaklaşımı arasındaki geçiş sürecinin köprüsü durumuna düşmüştü. Laffitte Sokağında tam olarak anlaşılamayan şey, bir aileye 100 dönüm toprak, iki öküz, bir çuval tohum, bir Arap sabanıyla tarak, birkaç tavuk ve bir katır vermekle, üstüne de ilerde zorluk çekerse destek verilebileceği mesajını aktarmakla, kendine yeterli çiftçiler yaratma planının baştan çökeceği gerçeğiydi. Yahudi çiftçi, ya bir ekonomi hayali ya da çok pahalı bir gerçek olma durumundaydı.

1900 öncesinde Filistin’e Yahudi tarımının nakli çabalarında bir dereceye kadar art niyetli çevrim unsuru vardı. Edmond’a göre deneme sürecinin bütün amacı, yerleşimlerin “getirisi olan kültürler” üretme yeteneklerini ve pek de uzak olmayan bir gelecekte de verilen desteğe ihtiyaç duymayacak hale gelip gelemeyeceklerini test etmekten ibaretti. Beri yandan, ilk başta bazı temel kaynakların (su, ilaç, bir okalıptüs perdesi, fidanlık plantasyonları, yollar, okullar ile uzman tarımcılar ve yöneticiler) sağlanmaması durumunda girişimin hiçbir yere varamayacağı da varsayılmıştı. Eğer Rishon Le Zion bir fikirle başlamışsa, o fikir, açılan artezyen kuyusuyla gerçekleşmişti. Yerleşimlerin boyu ve sayısı arttıkça ve ekonomik planları giderek daha iddialı oldukça, bu kaynakları sağlamak ve sürdürmek için gereken sermaye de ona göre yükselmekteydi. Tabii bununla birlikte, sabit yatırımın ölçülebilir bir getirisi olması gerektiğine ilişkin kaygılar da daha acil baskılar yaratıyordu. Buna karşılık, Mazkeret Batya’da ve Yesud HaMa’ala’da görüldüğü gibi, verilen

desteklerden en az yararlanabilenler, kendi yararlılıklarını kanıtlamak zorunda kalanlar oluyordu. Emek-yoğun olmayıp sermaye-yoğun olan kültürlerin ise ayağa kalkması için ilerdeki belirsiz bir tarihin beklenmesi gerektiği doğal kabul ediliyor, o alanlarda bir şey kanıtlamaya gerek görülüyordu.

Yönetimle ilgili en baskın sorunlardan biri, gerekli bir yatırımın hangi noktadan itibaren sürekli bir payandaya dönüştüğünü, çiftliğin verimini yükselteceği yerde insanların kafalarını kullanmasını engellemeye başladığını saptayabilmek, yani hangi noktada bir ziyankârlığa dönüştüğünü belirlemektir. Girdi-çıkı ilişkisini daha da karmaşık hale getiren bir önemli etken de, olaya çok sayıda hiç ekonomik olmayan bağımsız değişkenlerin karışmasıydı. Ne de olsa, Edmond'un niyeti Levant bölgesinde bir grup beyaz çiftçinin patronu olmak değildi, o yalnızca yeni bir Yahudi toplumu oluşturmaya heves etmişti. Bu nedenle bağış niteliğinde birtakım harcamaları göze almış, İbranice öğretmenin maaşını ya da yeni bir sinagog yapımını üstlenmişti. Bunlar onun kültürel envanterinin ayrılmaz parçalarıydı. Esas niyeti kalıcı bir yerleşimin temellerini atmak olduğuna göre, kâr-zarar hesaplarına önem veriyormuş gibi görünmesi aslında inandırıcı değildi; en azından, denklemin hep açık veren tarafındakilerin gözünde inandırıcı değildi. Bazı yerleşimler peş peşe yıllar boyunca sürekli zarar gösterirken ve ayakta kalabilmek için cömert sermaye akışlarına ihtiyaç duyarken de Edmond kemer sıkma yolunu seçmemişti. Ama büsbütün iptal söz konusu olmasa da, sosyal konsolidasyon talepleriyle operasyon maliyetleri arasındaki o çözülemeyen gerilim, yerinde duruyordu. Ne var ki, ipler şahsen Baronun elinde olduğu sürece, para konusu Yahudi yerleşimi projesinin efendisi değil, yalnızca sorunlarından biriydi.

Destek miktarlarının ticari sonuçlara değil de sosyal beklentilere bağ olması, boyut olarak daha büyük yerleşimleri

ayakta tutmanın gerçek ekonomik maliyetini gizleme yolunda bir etki yapıyordu. Bunun en açık şekilde göze çarptığı nokta da, 1900 yılında Filistin'deki Yahudi tarımının "lider sektörü" olan vitikültürde ortaya çıkmıştı. On beş yılı aşkın bir süredir şarapçılığın kaydettiği ilerlemelerden sorumlu olanların kendi başarılarından gurur duymaları elbette yerindeydi. Bir yüzyıldan ötekine geçilirken neredeyse 25.000 dönüme bağlar kurulmuş, 1894'teki asma biti salgını eski dikilenleri öldürdükten sonra 200.000'den fazla asma dikilmişti. Rishon Le Zion ile Zikhron Ya'aqov'un mahzenleri binlerce hektolitre kapasiteye sahipti ve o iki yerleşim en önemli üretim merkezleri olmuş, o sanayinin gelirleriyle zenginleşmişti. 1896'da Edmond'un doğrudan yardımıyla, Rehovot'un kurucusu Elyahu Lewin-Epstein bu sefer Carmel pazarlama teşkilatını kurmuş, Rusya ve Polonya'ya satışların ihracat tekeline sahip olmuştu. Besarabya ve diğer Kafkas şaraplarının sert rekabetine rağmen Carmel artık Pale Yahudi pazarına vaatkâr giriş kapıları da bulabilmişti. Almanya, İngiltere ve Mısır'da da olanaklar bulunmuştu, ama ABD'deki göçmen toplumlarına erişmek için yapılan bir girişim, zamanın henüz erken olduğunu göstermişti.⁴⁴ Piyasa her ne kadar dalgalı olsa da, Filistin şarap sanayinin geleceği var gibi görünüyordu. Ama hâlâ kuşkularını koruyanlar da vardı. 1899'da Adolphe Starkmeth, Zikhron'da mühendis ve yönetici vekiliyken upuzun bir rapor yazmış, yerleşimin yönetiliş biçimiyle ilgili en ciddi çekincelerini ortaya dökerek geleceğinden kuşkulu olduğunu ifade etmişti.⁴⁵ İddiasına göre şarap sanayinin tümü öyle ağır şekilde destekleniyordu ki, gerçek ekonomik performansını görebilmek mümkün ol-

⁴⁴ 1900 yılında bile ABD piyasası, "Carmel New York" kanalıyla toplam sevkiyatın %5'ini alıyordu. (PICA 1/608, 2/609).

⁴⁵ Bu çok önemli rapor (30 Eylül 1899) PICA 15/63'tedir, ama 1/49-9/57 dosyalarının hepsi (1880 ve 90'ların erken kayıtları) ile 1/49-9/57, Zikhron Ya'aqov tarihi açısından son derece değerli kaynaklardır.

muyordu. Starkmeth'in vardığı sonuçlar ne kadar can sıkıcı olursa olsun, bu sanayinin Edmond'un ilk planladığı rotadan hayli uzaklaştığı ve maliyetinin de Baronun kendisinin bile sinirini bozacak düzeye vardığı inkâr edilemezdi.

1880'lerde, yani asma biti ve küf hastalığının öncesinde Fransız sanayiinin zaafa düşmesiyle, doğu şaraplarıyla Kuzey Afrika (bu arada da tabii Amerikan) şarapları, durumdan büyük ölçüde yararlanabilmişti.⁴⁶ 1890'da Türkiye yılda yaklaşık 750.000 hektolitire (1,5 milyon galon) dolayında ihracat yapıyor, Fransa hükümeti de Cezayir'den 1,5 milyon hektolitire getirerek hafif olan Languedoc'ları güçlendirmeye ve piyasadaki açığı kapatmaya çalışıyordu.⁴⁷ Suriye ve Filistin'de aslında tabii şarapçılık, Kitab-ı Mukaddes zamanından gününden beri vardı, ama ilk modern bağlar Lübnan'daki Ksara'da ancak 1857'de, Societe de Jesus Papazlarının girişimleriyle kurulabilmişti. Dugourd 1882'de yazdığı ilk raporunda Filistin üzümlerinin potansiyeline değinmiş, 1884'le 1886 arasında Rishon çevresinden pek çok eskiden kalma asma sökülerek yerine Kuzey Afrika'dan getirilen daha dayanıklı türler, örneğin Bourdalou ve Braquet gibi türlerle İspanya'nın tatlı Alicante'leri dikilmiş, araya biraz da Amerikan asmaları katılmıştı. Ama ticari çapta bir şarap yapımıcılığı olanağının ciddi şekilde ele alınması ancak 1888'de, Ermens'in Scheid'le birlikte Rishon'la Zikhron'u ziyaret etmesi sırasında gerçekleşmişti.

⁴⁶ Bkz. George Ordish, *The Great Wine Blight* (Londra 1972), s. 168 vd. Asma biti, Filistin asmalarını 1890'ların ortalarına kadar etkilememişti – o sırada Fransa kendini bu zararlıdan yeni yeni kurtarmaktaydı. Bordeaux asmalarına ilk olarak 1882-83'te bela olan küf ise 1887'de doruk noktasını aşmıştı. Etkisinin daha da kötü olduğu tartışılmıştır, çünkü asma biti yalnızca kaliteyi etkilerken, küf, ürün rekoltesini de çarpıcı şekilde azaltmıştır. 1897'de Bordeaux asmalarını kara küf de vurmuştu.

⁴⁷ Bkz.C. K. Warner, *The Winegrowers of France since 1875* (NY 1960), *passim*.

Ermens aslında bu sanayiden elde edilebilecek servet konusunda neredeyse lirik düzeyin eşiğindeydi, ama Scheid ile Cezayirli vitikültür uzmanı Ben Daonou gibi o da, başlangıçta sıradan bir şarap yapmanın ya da tatlı bir kırmızıya yönelmenin, kaliteli bir *marka* şarabı yapmaktan daha tedbirli bir adım olacağını savunmaktaydı. Tabii Edmond'un niyeti başkaydı. Kendi diktirdiği klasik Fransız türlerde ısrarcıydı. Karşısındakilerin ikisi de buna fazla heves göstermeyince, onları kayıtsızlıkla suçlayıp bir güzel azarlamıştı. Scheid'a yazdığı mektupta, "uzmanlarımızla da, asmalarımızla da ilgili hep aynı saçmalıklar," diyordu. "Tamam, Cezayir'de bol bol kötü şarap yapmakta bir mantık var. Fransa'ya gümrüksüz giriyor. Ama biz mutlaka *iyi* şarap yapmak zorundayız. Ermens'e söyle, farklı fidanlarla denemeler yapsın, yalnızca iyilerini çoğaltsın."⁴⁸ Bu yüzden Rishon ve Zikhron'da bir yılın sağlıklı asma sökülmüş, asmaların da, dikim işinin de parası kendi ceplerinden çıkmadığı halde yerleşimcilerin bu katliamı sakın sakın seyredişi de Scheid'ı hayli şaşırtmıştı.⁴⁹ Sonunda sökülünlerin yerine Bordeaux fidanları dikildi: Malbec'ler Samarya'da bozulacak, Gironde'da çiçekleri meyve vermeden dökülecekti. Cabernet-Franc ve Cabernet Sauvignon'lar da dikiliyordu. *Pourriture noble* yapma uğruna biraz da Sémillon vardı. Bundan, tatlıların yanında içilebilecek tatlı bir beyaz şarap yapılabilirdi. Biraz Pinot bile vardı. Ondan da Filistin *şampanyası* üretilebileceği umulmuştu.

Edmond'un bu ihtirasları gerçi kesinlikle iyimserdi, ama belki 1889-90'larda, şimdi geriye bakıldığındaki kadar da abartılı görülmemiş olabilirdi. 1850-60'larda, Bordeaux'nun dorukta olduğu dönemde, büyük Yahudi ailelerin çoğu da spekülatif dalgalanmaların hep var olduğu o sanayiye doğru kaymıştı. Orada piyasanın oynaklığı tekstil sektöründen bi-

⁴⁸ Scheid, I, s. 148.

⁴⁹ A.g.e., III, s. 363.

raz daha azdı. Pereire'ler, Château Palmer'i almış, Fould'lar, Beychevelle ve Koenigswarter ise Arsac'ta Château Le Tertre'e girmişlerdi. 1853'te Nathaniel Rothschild (İngiliz Nathan Mayer'in üçüncü oğlu) eskiden Mouton-Brane olan firmayı almış, Edmond'un kuzeni Baron James de altta kalmamak için ömrünün son yılında (1868) Medoc'un incisi Lafite'e 4.140.000 frank gibi astronomik bir para yatırmıştı.⁵⁰ Ama bir yandan ağır vergiler, bir yandan da asma biti ve küf hastalığı yüzünden, yalnız Cezayir şarapları değil, İtalyan ve İspanyol şarapları da sanayiye derin bir durgunluğa sürüklemiş, o durum 80'lere kadar da devam etmişti. 1884'te Lafite piyasayı bir *tonneau* (900 litresi) 1500 franktan açmak zorunda kalmıştı, oysa on yıl önce o fiyat 5500 franktı.⁵¹ Edmond aslında château'nun dirilmeye başladığı sıralarda işe giriyordu, ama niyeti, *exquisite* olmasa bile, en azından iyi kalite bir şarapla, kendi kalitesine dayanarak satılabilen bir şarapla ortaya çıkmaktı. Çok değerli uzmanların danışmanlığından destek almaktaydı. Bordeaux'daki *Station Agonomique et Oenologique*'den Gayon ve Lafite'de *maitre de chai* olan Mortier, 1893 yolculuğunda Edmond'a refakat edip Filistin'e gelmişler, her ikisi de iklim ve jeoloji açısından Filistin claret'inin güçlü olabileceği yolunda görüş belirtmişlerdi. Medoc'ta kavrulmaya karşı Amerika'dan gelen aşılar konusunda hâlâ biraz direniş vardı, çünkü bunların *vins foxés* oluşturabileceği düşünülüyordu. Bunların Filistin'de gerekmeceği yolunda yanlış bir varsayıma kaydılar, ayrıca işçi ücretlerinin de daha düşük olabileceğini varsaydılar ki bu da yanlıştı. Edmond'a göre zaten Besarabya ve Gürcistan'da Rus *kıduş* piyasası için yapılan ucuz tatlı kırmızıyla da, Cezayir'in geniş alanlarından gelen kaba *ordinaire*'le de rekabete kalkışmanın yararı yoktu. Cezayir'de zaten işçi üç-

⁵⁰ Cyril Ray, *Lafite: The Story of Château Lafite Rothschild* (Londra 1968).

⁵¹ E. Penning Rowsell, *The Wines of Bordeaux* (Londra 1973), s. 31.

reti diye bir sorun bile yok sayılırdı. Zikhron Ya'aqov belki Château Lafit'in on beş katı alana sahipti ama Oran'ın yanık alanlarıyla, hatta Aveyron'la boy ölçüşemeyecek kadar da dezavantajlı durumdaydı. Yahudi yerleşimlerinin depolama kapasitesinin de, kısa nakliye imkânının da bulunmadığı, bu nedenle de "düşük piyasada" ölçek ekonomisi olarak rekabet edecek durumdan yoksun olduğu kanısındaydı.

Samarya ve Yahudiye *claret*'inin kaderinde *Quai des chartrons* pazarında sarsıntı yaratmak gibi bir başarı yazılı değildi, ama Edmond yine de parayla satın alınabilecek tüm uzmanlığı, ekipmanı ve kalite stokunu bir araya getirerek bu girişime doğru dürüst bir başlangıç olanağı tanıdı. Rishon'daki ilk *maitre de chai*, M. Dupuis adında biriydi ve Bordeaux'da bağcılık yapan eski bir aileden geliyordu. Presler, fıçılar hep Bordelais şartnamelerine göre ve o malzemeyle yapılmış, montaj parçaları bile Fransa'dan getirtilmişti. Rishon'da ilk montaj 1890'da başladı. Aynı yıl, Medoc'ta da ilk kendine gelme yılıydı. Fermantasyon ısısını kontrol etmek için kullanılan saman yalıtımın yeterli olmadığı, ancak Baron 500.000 frank para harcadıktan sonra ortaya çıktı. Optimum 32 santigrad yerine sıcaklık 40 hatta 42 dereceye yükseliyor, şarabın şekerini çabucak tüketiyor, ürünün sirkeye dönüşmesi tehlikesi belirliyordu.⁵² Ne gariptir ki 1893'le 1895 yazlarının kavurucu sıcaklığında Medoc da aynı durumla karşılaşmış, 1895'te Lafite'i kurtaran da Profesör Gayon'un tavsiyesiyle taşınıp getirilen buz blokları olmuştu. Küfün ayarını sağlamak için daha ileri yıllarda buz gerektikçe, bloklar kaplanarak mühürlü kaplar içinde indiriliyordu; ama Filistin'de fazla hızlı fermantasyon öyle kronik bir belâydı ki, Rishon ve Zikhron'un yeni tesisleri kurulurken soğutma cihazlarını da monte etmek şart olmuştu. Ermens ve Rishon'daki birinci mühendis Younes, fıçıların içinde kıvrılabilen serpantin borularla deneyler yapmış, soğuk

⁵² Scheid, III, s. 371; Starkmeth-Rothschild, 14 Ekim 1893, PICA 10/58.

suyun süreç boyunca sürekli dolaşmasını sağlamaya çalışmışlardı. 1893'te Edmond buz yapma makineleri yollamış, hem bağ bozumunda, hem de sonraki depolama sırasında kullanılmalarını sağlamıştı, ama yeni mahzenler yapılan kadar, yani 1893-1896 arasında, küfün ayarını tam olarak sağlamak yine de zorluk yaratmıştı. Rishon'da *maitre de chai* olan Boris Ossovietzki de, Starkmeth de, Doğuda şarap yapabilmek için soğutma meselesinin ne kadar önemli olduğunu anlayan insanlardı. Baş Mekanik Papo ile birlikte, ilk serpantin boruların daha iyileştirilmiş bir türünü tasarlandılar ve fermantasyon süresini yavaşlatarak 12 güne kadar uzatmayı başardılar.⁵³ Ürettikleri ürün, o günün yorumlarına göre, yumuşak, meyvemsi bir şaraptı, şekeri de, tanini de oldukça düşüktü ve Pauillac'a ya da St. Julien'e benzetmekten çok, Margaux'yu andırıyordu; ne var ki Fransa'da yapılan şaraplar kadar dayanıklı değildi. Ama inşa edilen mahzenler çok büyüktü. 50 metre boyunda, 8 metre eninde ve 5 metre derinliğindeydi; yeraltı depoları da şarabı düşük derecelerde tutabiliyordu. Starkmeth'in Zikhron'daki *kavi* olağanüstü bir başarıydı, üçer kata ayrılmış 42 alt bölüme sahipti, kapasitesi de 40.000 hektolitreye yakındı. Üzüm artıklarının distilasyonu için kendi imbiğine sahipti ve oradan *marc* ve ham bir *konyak* yapılabilirdi. Fransa'dan en iyi kalitede demir cevheri, metal levhalar ve kereste de getirilmişti ama her iki yerleşimdeki metal tesisi ve küçük fırın sayesinde bazı kısımlar oralarda da yapılıyordu. Bor'deaux-Grünberg'den gelen *tonnelier* tam kapasite çalıştığı zaman günde 50 fıçı çıkarabilmekteydi.

⁵³ Boris Ossovietzki hakkında bkz. Scheid, III, s. 372; soğutma aparatıyla ilgili ayrıntılar 16 Mayıs 1894 tarihli rapordadır. Starkmeth'in niyeti, pahalı buz yapma ve soğutma cihazlarını, bunları ticari işlevlerde de kullanmaktı, ama Yafa'daki Alman Konsolosunun bu ticarete hâkim olduğunu öğrenince, adım atmanın politik olmayacağı düşünüldüğü vazgeçildi (Konsolosu gücendirmek istememişlerdi).

Verim, en azından filoksera öncesi yıllarda, hiç problem değildi. Aslında öyle de etkileyiciydi ki, Rishon ve Zikhron'daki *kavlar* doksanlı yılların ortalarına kadar gereğinden fazla şarap üretmeye başlamışlardı. Organizasyonun asıl sakıncası maliyetiydi. Rishon'daki mahzen 1896'da tamamlandığında, presi, soğutucu boru tesisatı, demir atölyesiyle birlikte 6 milyon frank dolayında bir paraya patlamış, Zikhron'daki de 5 milyonu aşmıştı.⁵⁴ Bu meblağlar kulağa çok fazla gibi gelse de, operasyon giderlerini içermediği gibi, servis için gereken onca işçinin ücretleri de bunun dışındaydı. Sanayi büyürken şarap yerleşimlerinin nüfusu da artınca, yönetim ortak sosyal gerekleri – suyu, ilaçları, eğitimi ve bu gibi şeylerin işletilmesini aksamadan sürdürebilmek için daha fazla para kesmek zorunda kalmıştı. Edmond yine de ilk kararında direniyor, üreticilere yiyecek ve barınaklarını sağlayacak kadar paranın mutlaka verilmesini, onların da yerleşime olan taahhütlerini yerine getirip ilk kredilerinin faizlerini ödeyebilmelerini, bir sonraki ekim mevsimi için de biraz para ayırmalarını istiyordu. Böyle olunca üzümle rin fiyatı ve şarabın yapılma maliyeti, piyasada kaç a satılabileceğine bağlı olmaktan çok, sosyal gereksinimlere göre ayarlanmak zorundaydı. Yafalı tacirlerin Sarona'daki Alman manastırına her kantar (300 kilo) üzüm için 25.5 frank ödendiğini öğrenmiş olmalarına rağmen Edmond kendi üzümle rinin fiyatını kantarı 70 frank olarak belirledi, kendini avutmak için de bunun iki ürün arasındaki farktan kay-

⁵⁴ Druck, *a.g.e.*, s. 139. Baron Edmond'un erken dönem biyografilerinde, Filistin şarap sanayisi ile ilgili genellikle bu rakamlar verilse de, bunları Zikhron yönetimi kayıtlarıyla karşılaştırarak doğrulamak da, yalanlamak da mümkün değildir. Bu kadar pahalı bir de neysel tesisi çalıştırırken yapılan hatalar çok pahalıya patlayabilirdi. Başlangıçta Zikhron'da taştan veya betondan yapılmış koca küpler kullanılmaktaydı (15.000-litrelik). İçleri doldurulduğunda, betonun şarabı emdiği anlaşıldı, küplerin içi sırlanmaya başladı.

naklandığına, daha iyi ürünün daha az bir verimi olacağına inanmayı seçti.⁵⁵

Büyük ölçüde sübvansiyonlu bu fiyata ek olarak bir de alım garantisi söz konusu olduğuna göre, üreticiler kendilerini rahat hissetmeye başladılar (aksi halde ekonomik durumları hayli farklı olabilirdi). Tahmin edilebileceği gibi 1890'larda yeni mülteciler gelip ele geçirebildikleri birkaç dönüme on ya da on beş sıra asma dikince, üretim maksimum düzeye ulaştı ve ikide bir sürproduksiyon tikanıklıkları olmasına yol açtı. Ama durum 1895'teki gibi ciddi hale geldiğinde bile Edmond şarap fiyatını daha esnetmeye yanaşmadı. Elde bol bol kumlu toprak vardı, özellikle güneyde, Rishon, Petah Tikva ve Rehovot'ta bulunan bu yerler, bağlardan başka bir şey yetiştirmeye pek yaramazdı. Üstelik bağlar dört yılda olgunlaşıp mahsul verirken narenciye için sekiz yıl beklemek gerekiyordu. Hem Yahudilerin oraya gelmemesindenense, toprağı aktif şekilde işliyor olmalarını (sonunda fazla pahalıya üzüm yetiştiriyor olsalar bile) tercih etmekteydi. Hoş, adamların gerçekten para getirecek bir tarım yapıp yapmadıkları noktası da tartışmalıydı. Ticaret yapmanın hayırsever bir türü şeklinde tarif edilebilecek bu faaliyetler sırasında Edmond'un zararları da giderek artıyordu. Bloch, Rishon'da bulunduğu yıllarda, Yafa, Kahire, Beyrut, Selanik ve İstanbul'da koskoca depolar kurmuş, bu sayede oralardaki yerel piyasadan yararlanmayı ya da malı daha batı kesimlere satmak üzere buraları transit noktası olarak kullanmayı ummuştu. Ama Akdeniz pazarlarının hepsi doygun pazarlardı ve satılmayan ürünler de sıcaktan çabucak bozuluyordu. Eskiden Rishon'da çalışan Kaganowski adlı biri Hamburg'a, bir sevkiyat ofisi açmaya gönderilince, mallar Kuzey, Orta ve Batı Avrupa'ya doğru yolunu bulmaya ancak başlamıştı. Filistin şarabı stokları birikirken Scheid acı acı yakınıyor, kendilerine Siyonist diyenlerin hepsi Ana-

⁵⁵ Scheid, III, s. 374-8; PICA 14/62.

vatana sevgilerini ifade etmek için sürekli milliyetçiliklerinden söz edecekleri yerde orada üretilmiş malları satın alsalar, satış sorunu diye bir şey kalmayacağını söylüyordu.⁵⁶ Ne var ki esas sorun, Yahudi yerleşimlerinin yalnız gereğinden fazla şarap üretmesinde değil, yanlış türde şarap üretmesiydi. Pale halkı duygusal çağrılara olumlu cevap vermek istese bile, alıştıkları Rauzan-Gassy'lerin yerine "*fena değil ama fazla hafif*" denilebilecek bir şarabı almaları pek olası değildi. Fransa pazarına gelince, Filistin şaraplarına bindirilen yüksek navlun ve gümrükler, doksanlı yılların güzel hasat mevsimlerinde piyasayı dolduran türlü şaraplarla rekabet etmeye izin vermiyordu. Edmond'un istediği "*sıradışı Yahudi şarabı*"nı yaratabildiği halde, olağan kabul ettiği ticari basiretin eksikliği bu kadar ağır şekilde hissetmesi aslında şanssız bir paradokstu.

1894'te Lewin-Epstein Paris'e gelip de Rehovot üzümlelerini Rishon presine kabul etmesi için Baronu ikna etmeye çalıştığında, sorunla yüzleşmek şart oldu. Rehovot'un desteksiz çalışırken ayakta kalıp kalamayacağından her zaman kuşku duyan Scheid, Lewin-Epstein'a, önerisinin kabul edilebilmesi için o üzümlerden yapılacak şaraba garantili bir pazarın önceden bulunması gerektiğini söylemişti. Girişimciliğin timsali olan adam ise bu cevaptan hiç sarsılmaksızın dosdoğru Varşova'ya geçti, Carmel adlı toptan pazarlama şirketi için 25.000 ruble düzeyinde ödenmiş sermaye toplamayı başardı. Edmond onun bu zekâsından etkilenerek işletme sermayesini büyük ölçüde artırmaya ve bir zarar olursa kendisi karşılamaya, kârları ise yeniden şirkete yönlendirmeye razı oldu. Lewin-Epstein'ın Varşova'da yaptığı pazarlık aslında ritüel ve dini piyasanın istediği tür şarabı temin etmesine dayanıyordu ve Rehovot'un üretimi de tam buna uygundu. 1896-99 arasında filoksera salgını gücünü artırdıkça, asmalar söküldü, yerlerine Carignan ve Grenache gibi,

⁵⁶ A.g.e., I, s. 180.

daha kaba ve dayanıklı aşılar yapıldı. Filistin’de Baronun başlangıçta o kadar aşığıladığı tatlı Alicante’ye ek olarak bunlar da İsrail’de hâlâ güçlü türlerdi. O noktadan sonra Polonya pazarı hızla büyüdü, Filistin üretiminin büyük kısmını almaya başladı. 1897’de Carmel %10 temettü dağıtmayı başarmıştı.

Ama bu aslında ekonomik yönetimin değil, yaratıcı muhasebe tekniklerinin getirdiği bir başarıydı. Sanayinin yarı-bağımsız dalları, yani üreticilerle nakliyeciler/satıcılar doğru dürüst para kazanıyorlardı ama Carmel’in Tantura’da yüklenen şaraplar için ödediği paranın, üzümlere de, üretim giderlerine de yetmeyecek düzeyde olduğu ortadaydı. Eğer yetse, bu sefer satış piyasası daralacaktı. Bunun anlamı da, zararın en büyük kısmını ortadaki üreticinin, yani Rishon ve Zikhron’daki yönetimlerin sineye çekmesiydi. Bu fiyat-konun büyüklüğü Barondan bir dereceye kadar saklanabilmekte, iki yerleşimin zaten şişkin operasyon giderlerine emdirilmekteydi. 1890’lardaki yöneticiler, Rishon’da Haim Hazan, Zikhron’da ise Ben Schimol’du. En azından, yerleşimcilerle ilişkileri daha iyiydi, ama bunu da yönetim bütçelerinde kontrolü esnek tutmalarına ve üzüm fiyatlarının indirilmesi gündeme geldiğinde de yerleşimcileri desteklemelerine borçluydular. 1899’da Ben Schimol hastalanıp yerine Alphonse Starkmeth vekalet etmeye başlayınca, Edmond ancak Zikhron’daki durumun ne kadar ciddi olduğunu ilk defa öğrenebildi.⁵⁷ Starkmeth upuzun bir envanter çıka-

⁵⁷ Starkmeth, en azından Eylül 1896’dan başlayarak doğrudan Edmond’a raporlar yollamaktaydı, ama 1899 belgeleriyle karşılaştırıldığında, bu raporların örtülü ifadelerle dolu olduğu, “her şey tam yolunda sayılmaz” gibi bilgiler aktarıldığı ve daha çok şarap presiyle mahzenlerin sorunlarını anlattığı görülmektedir. Edmond, 1897’de Ermens’in yerine gelen Tarım Genel Müfettişi Albert Barbier’nin raporlarına çok güvenmekteydi. Barbier’nin ilerleme raporları büyük hevesle yazılmıştı. Bkz. Starkmeth-Barbier mektupları 14/62, 15/63. Starkmeth’in içini gerçek anlamda boşaltması ilk

rıp yerleşimin borç-alacak durumunu ortaya çıkarmaya, on beş yıllık performansını değerlendirmeye ve gelecekte neler olabileceğini tahmin etmeye çalışmıştı. Rapor, açık seçikliği ve dobralığı açısından dikkate değerdi, inanılabilirliğinden kuş-kulanmak için de bir neden yoktu, çünkü Starkmeth, Ben Schimol'un yerine yönetici olarak atanmayı istemediğini de or-taya koymuştu. "Huysuzluk etmek istemiyorum ama benim görüşlerimle burada sizin [Edmond'un] onayınızla yapılan uygulamalar arasında çok derin farklar var," diye yazmıştı. Ben Schimol'un bazı reformlar yapabilmek için uzun süre boyunca zor bir çaba gösterdiğini ifade ediyor, ama "özet olarak, [bugünkü durumdan] tümüyle yönetimin sorumlu olduğunu, olayların akış yönünü etkileme yolunda da pek az gayret gösterdiğini" yazıyordu. 1896'da Ermens'in has-talanması üzerine tarım müfettişi olarak atanan Barbier'yi Starkmeth umutla karşılamış, yeni bir düzenin kurulacağını ummuş, ama o bile "daha yüksek yetkililer" karşısında etki-li olamamıştı. Genel Müfettişin ise, astlarının kendisinden beklemeye hakları olduğu şekilde yardımcı olmadığını, öne-rilen en küçük tedbirleri bile "herkesi ayaklanmaya teşvik edeceği" nedeniyle dikkate almadığını ima etmekteydi.⁵⁸

Starkmeth raporuna bazı (acı verecek) matematiksel ve-rilerle başlamıştı. Sıraladığı verilere göre, Zikhron'daki *kav*

olarak 1896'da Zadoc Kahn, Rosh Hashanah'da karşılanırken yaz-dıklarında gerçekleşmişti (14/62) – belli ki o aşamada içini Barona ya da Scheid'e açmakta tereddütlüydü.

⁵⁸ "M. Scheid voit partout des ennemis. Seulement il dirige mal ses regards de les voir là ou il n'y en a pas," [Bay Scheid her yerde düş-man görüyor. Düşmanları olmadığı halde yanlış bir şekilde dikkati-ni sadece onları görmeye yöneltiyor.] PICA 15/63 (28 Ağustos 1899, Starkmeth-Apfelbaum). Starkmeth ayrıca Rothschild hizmetindeki "mâitres (de cultures);" *contre-mâitres, jardiniers* ve *chefs de cul-tures* gibi görevliler arasındaki hiyerarşiye de dayanamıyordu. On-ların Filistin'deki bir Yahudi yerleşiminden çok, Cezayir'deki bir Fransız sömürgesine yakışacağı kanısındaydı.

üzümleri kantarı 70 franktan almayı sürdürdüğü müddetçe, fıçılardaki şarabın her hektolitresinde 20-25 frank kaybetmek zorundaydı ki bu da şaşkınlık verici bir rakamdı. Bu durumda üreticiye ödenen fiyatın yarısından fazlası, katıksız sübvansiyondur.⁵⁹ Hatta 1898’de piyasanın daraldığı ve Carmel’in rekabet edemediği yolunda geri bildirimlerin gittiği zaman düşük tarife karar verilip (Edmond iyi üzüm için kantarı 40, *ordinaire* olanlar için 20’ye istemeyerek razı olmuş, bunu da üreticilerin çoğunun her iki türü de yetiştirdiği varsayımına dayanarak kabullenmişti) önleyici adımlar atıldığında bile, yerleşim navlun öncesinde her hektolitreden ancak 4 frank kazanmaya başlamıştı. Demek ki Zikhron ortalama olarak her hasatta 36.000 hektolitreye çıkarabiliğine göre, şarap sanayiinden yıllık bütçeye 150.000 frangın altında bir para aktarabiliyordu. Yerleşimi yönetmenin sermaye giderleriyle genel giderleri öyle ağırdı ki, 1893’ten beri brüt harcamaları yılda 950.000 frangın altına pek seyrek inmişti. Raporun yazıldığı 1899 yılında Starkmeth’in tahminine göre o rakam 1,3 milyonun biraz altına ulaşacaktı. Gerçi o yıl bazı aşırı pahalı harcamalar gerekmişti: 70.000 franga Bouskêla’nın Hadera’daki koskoca okalıptüs dikme programına ek olarak, filokseradan mahvolan 8000 dönümlük bağların yerine de beş yıla yayılan ve dönümü 500 frank tutacak dikim harcamaları söz konusuydu. En iyimser hesaba göre bile Zikhron Ya’aqov’un ilk 16 yılı Edmond de Rothschild’e 11 milyon frank kadar bir paraya patlamış oluyordu. Eldeki mevcutlar, örneğin binalar, fabrika, 50.000 okalıptüs, 100.000 badem ağacı, 20.000 dut, Curland sebze bostanı ve Mısır’da Yunan ya da İtalyan şarabı adıyla satılacak 3000 hektolitreye şaraba ek olarak ticari alacaklar da dikkate alındığında, o döneme ait *net* açık 7,2 milyon frank

⁵⁹ Bunlar ve daha sonraki rakamlar için bkz. *Inventaire* 30 Eylül 1899, PICA 15/63. Yerleşimin biriken borçları konusunda bkz. Bilançolar: 11/59, 12/60 ve 13/61.

gibi korkunç bir rakam olarak görünüyordu. Üstelik 1899'da %30 düşen bağ bozumu da hatırlandığında, bunu izleyecek üç yılda daha da düşeceği belli oluyordu. 200.000 yeni asmanın ticari ürün vermesi için 4 yıl beklenmesi gerektiğine göre, yerleşim o süre boyunca yılda 600.000 franklık açığı da göze almak zorundaydı.

Edmond 1.3 milyonluk zarar konusunda hayretini ve kırılganlığını Ben Schimol'e ifade ettiğinde, Starkmeth de Direktöre, "Keşke ona Temmuz Monarşisinde Thiers'in 1000 milyon franklık açıkla ilgili Temsilciler Meclisine yaptığı açıklamayı hatırlatsaydınız," demişti. Thiers'in milletvekillerine verdiği cevap, "*Beyler, bir daha asla göremeyeceğiniz o bir milyarı selamlayınız,*" şeklinde olmuştu. Starkmeth'e göre Zikhron'un milyonu için de aynı şey söylenebilirdi.⁶⁰

Starkmeth, elmadaki kurdun tam ne olduğunu tanımlama konusunda hiçbir kuşku duymuyordu. Başlangıçta yerleşimcilerin bağımsızlığa doğru ilerlemesine yardımcı olması için kurulan destek sistemi, zaman içinde kendisi bir amaç haline gelmişti. O destek kesilirse kesinlikle çökecek olan Zikhron Ya'aqov, tam tersine, yalnızca yönetimi ve sübvansiyon alan bağımlılarını ayakta tutmak için varlığını sürdürmekteydi. Baronun zaman zaman öfke patlamalarıyla bezeli inayetine alışan yerleşimciler, kendilerine ödenen paraların ekonomik gerçeklerle hiçbir alakası olmadığını, o paranın kendi hakları olduğunu varsayma noktasına varmışlardı. Starkmeth şu satırları da eklemekteydi:

... Yerleşimcilerin yaptıkları işe olan ilgilerini kaybetmelerinin en önemli nedeni, kişi sayısına göre düzenlenen sistemdir. Bugünleri ve yarınları, sizin güçlü korumanız sayesinde garantiye alınınca, yerleşimci-

⁶⁰ Starkmeth-Ben Schimol, 16 Temmuz 1899 (ayrıca bkz. 2 Nisan), PICA 15/63.

nin artık bağların durumu konusuna kaygılanmasına sebep kalmamıştır... Hiçbir çaba göstermedikleri halde geçimleri için verilen para, tüm değerini de kaybetmektedir. Böylelikle, bir köylü için son derece önemli olan ekonomi duygusu da ortadan kaybolmuştur ...⁶¹

Starkmeth'e göre Zikhron'daki ticaret ve küçük sanatlar, yani Filistin'e özgü olarak yaratılan o sanal *shtetl*, öncü çiftliğin *etos*'u olmaktan çok, köylü hayatıyla hiç alakası olmadığı gibi, yerleşimin gerçek toplu kaynaklarıyla da ilgisi olmayan bir hayata yönelik beklentiler yaratmıştı. İkinci olarak, yönetimin kendisinin de 1899 yılında tüm bütçenin beşte birine mal olmanın ötesinde, kontrolsüz kalmasına izin verilmişti. İkinci kuşak yerleşimcilerin (yani gençlerin) istenmeyen sosyal alışkanlıkları, inşaatlarda veya plantasyonlarda yardımcı olarak çalışmayı çiftçi olarak yaşamaya tercih etmeleri, ayrıca Zikhron'dan ayrılma arzusunu hep taşımaları da, Starkmeth'e göre, Baronun sağladığı mükemmel eğitim imkânlarının beklenen sonucu sağlamadığını göstermekteydi. Bunu şu sözlerle ifade ediyordu: "Gençler kendi arkadaşlarının beyefendi oluşunu, ziraatçi, yönetici, öğretmen, vb. oluşunu görüyor, doğal olarak kendileri de bunu taklit etmek istiyorlar." Onun gözünde klasik Fransız eğitimiyle dini İbranice eğitiminin bileşimi, öncü çiftçilere verilebilecek en kötü eğitimdi. Ama bunlar da aslında ikincil nedenler arasındaydı. Yerleşim kendine, ekonomik açıdan mantık dışı sayılabilecek girişimleri seçmiş ("*les fantaisies agricoles et industrielles les plus abracadabrantes*"), reçelcilik, parfümcülük, ipekçilik gibi, pazarı olmayan ürünlere yönelmişti. Asmaların sürekli kesilmesi, sökülmesi ve değiştirilmesi, yerleşimcilerin tarım uzmanlarına, itaat etmeleri istenen o uzmanlara inancını sabote etmiş, ardından da fi-loksera gelip son darbeyi indirmişti:

⁶¹ A.g.e.

Ülkeye genç ve sağlıklı olarak gelmişler, vaktinden önce yaşlanmışlar, yorulmuşlar ve ateşli hastalıklara yakalanmışlar. Şimdi sekiz yıl daha beklemek zorundalar. Şarabın satılamayacağını çok iyi biliyorlar ve bağlara da, geleceğe de yönelik tüm umutlarını kaybetmiş durumdalar.⁶²

Açıkça görülüyor ki Starkmeth, Scheid'dan farklı olarak, söyleyeceklerini diplomatik nezaket dilinde ifade etme becerisinden yoksundu, bunu istese de başaramayacak biriydi. Zaten niyeti de Edmond'u şoka uğratmak, yerleşimlerde köklü ve dallı tüm reformları yapmaya yöneltmekti. Paris'te bulunan ve Baronun öfke patlamalarına hedef olan Bel Schimol'e yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Barona inanılmaz görünen 1,3 milyon rakamına birlikte ulaştığımızı çok memnunum. Parayı gıdım gıdım isteyip gerçeği ondan saklamak yerine, olup biteni tüm olarak gözlerinin önüne serdik." Tüm açık sözlülüğüne rağmen Starkmeth de asıl suçu *Şef*'in kendisine yüklememiş, onu büsbütün masum göstermeye de çalışmamıştı. Hasta Direktöre yazdığı bir mektupta da, Edmond'un ziyankârlık konusunda pek çok sözler söylemesine ve geride kalan yedi yıl boyunca izlediği genel politikanın yerleşimcilere yönelik sonu gelmez tavizlerle dolu olmasına rağmen ... Baronun yine de siteilerini hep yönetime yönelttiğine işaret etmekte, oysa asıl sorumluluğun başka yerde olduğuna dikkat çekmekte, "hatayı yapan kendisidir" demektedir.⁶³ Kendi oynadığı role gelince, "Eğer Edmond'u durumun hayal edilemeyecek

⁶² A.g.e. Bu durumu "*faillite morale*" [ahlaki çöküntü] olarak tanımlıyordu.

⁶³ A.g.e. Starkmeth başlangıçta yorumlarını Baronun fazla karamsar bulacağından kormaktaydı, ama son kaleme aldığı raporda daha cesurdu. Yazının bazı yerlerinde, sorunların çoğunun "sizin aşırı iyiliğinizden" kaynaklandığını söylemekteydi.

kadar kötüleşmesini engelleyecek önlemleri almaya yöneltecekse, patlayacak fırtınayla yüzleşmeye hazır olduğunu” söylüyordu.

Starkmeth’in aklından geçen değişiklikler nelerdi? Durumu düzeltecek, yerleşimcilerin işlerini sürdürme ödenekleriyle üzüm fiyatlarının, koşullara uymasını sağlayacak iki temel adım olduğuna inanmaktaydı. Yerleşime normal işletme maliyeti olarak kesin bir maksimum bütçe verilmesi –220.000 frank– ve her mevsimde şarabın üretim maliyetinin ve pazar olanaklarının gerçekçi olarak hesaplanması gerekir, diyordu. Bu yolla en azından Zikhron Ya’aqov’un sürüp giden bir sadaka olayı değil, gerçek bir ekonomik birim olduğu varsayımından hareket edilecekti. Eğer hangi kalite üzüm olduğuna bakılmaksızın kantar başına 20 franktan fazla ödenmezse ve 36.000 hektolitrenin çoğunun da satılacağı varsayılırsa, Tantura’da gemiye hektolitresi 28.4 franktan yüklenebilirdi. Bu önerinin üreticilerin hoşuna gitsin diye yapılmadığı apaçık ortada olduğu gibi, Edmond’u ikna edemeyeceği de bir o kadar belliydi. Ama zaten Starkmeth iki tarafa da yaranmaya çalışmıyordu. Kantarı 20 frankla, rekabet edebilecek bir sofra ve tatlı şarabı üretilebileceğine, aynı zamanda yerleşimin borçlarını amortize edip işletme giderlerini de yeterince kontrol edebileceğine inanıyor, bunda ısrar ediyordu. Ayrıca Carmel’den gelen sinyallere göre, yüksek kalite şarap üretmekten de vazgeçmenin, ucuz bir sofra şarabı üretmenin gerekli olacağına inanmaktaydı. Mümkün olursa distilasyon kapasitesini yükselterek pahalı olmayan bir konyak ve ticari alkol de üretilebilirdi. Bütün bu tedbirler alınsa bile, şarapçılığın geleceği konusunda içi o kadar rahat değildi; belki ancak prestij değeri olarak, zararına satmayı göze alarak devam edilebilirdi. Üçüncü tur asma dikimine harcadığı onca parayla Edmond’un, kuru tarımla tahıl üretecek, mandıra ve etlik hayvancılık yapacak dört yeni yerleşime yatırım yapması daha mı iyi olurdu diye

düşünmekten kendini alamıyordu. Ne olursa olsun, yaptığı öneride Zikhron'un elindeki çok zayıf sığır sürüsünü (bir deney olarak) büyütmesini tavsiye etmişti – bu fikir Baronun hoşuna gitmek zorundaydı, çünkü daha o yıl Nuh'un gemisi gibi bir sevkியatta kaliteli damızlıklardan (Frisya inekleri, Livorno tavukları, Kıbrıs eşekleri, vb.) geniş bir stok yollamış, bunların Filistin'de üretilip üretilmeyeceğinin denemesini istemişti.⁶⁴

Bütün bu kuşkların gerisinde, Starkmeth'in son derece aykırı bir varsayımı yatmaktaydı: Zikhron Ya'aqov'un bir Yahudi yerleşimi olarak hiç de küçük bir yer olmadığı, ama yalnızca 13.000 dönüm olan ekilebilir arazisi üzerindeki 120 evle, kendini geçindiremeyecek kadar fazla bir nüfusa sahip olduğu kanısındaydı. Ya bu nüfusun (belki) Meir Shefeya ve Bar Shelomo'ya yayılarak seyreltilmesi, ya da yerleşimin cıvardan daha fazla arazi satın alması gerektiği kanısındaydı. Bunlar mümkün olmasa bile, Starkmeth'e göre, hiç değilse hane başına masrafın yılda 5000 franktan 3000 franga indirilmesi mümkündü ve bununla bir Arap işçi tutmaları, temel araç gereçle malzemeleri tedarik etmeleri de sağlanabilirdi.⁶⁵ Kafasındaki "ideal bütçe," yerleşime ikram edilmiş birtakım tesislerin veya faaliyetlerin de orantılı biçimde azaltılmasını, örneğin eğitim alanında, buranın kaynaklarına daha uygun bir düzeye indirilmesini gerektiriyordu. En önemlisi de garantili "idame" desteğinin haftada 20 franktan 15 franga indirilmesiydi. Bunun üstünde verilebilecek destekler, tarlalarda kaç saat çalıştıklarına, ne gibi sonuçlar elde ettiklerine bağlı olmalıydı, ailenin ne kadar kalabalık olduğuna değil. Starkmeth böylelikle yerleşimcilerin işlerinden ve ça-

⁶⁴ Bkz. Naiditch, *a.g.e.*, s. 233; Margalith, s. 133-4.

⁶⁵ PICA 15/63. Starkmeth ayrıca yerleşim bütçesinin %20'sinin idari harcamalara gittiğine de işaret etmekteydi. 1893 bütçesinde (PICA 11/59) binlerce frank paranın çeşitli elemanların maaşlarına ayrıldığını görmüştü ve bunlar arasında "arabalar şefi"ne verilen 50 franklık aylık da vardı.

lışkanlıklarından duyacağı gururu (kaybettiklerine o kadar hayıflandığı şeyi) yeniden geliştirebileceklerini umuyor, özel başarı kaydedenlere bir ikramiye sistemi uygulayarak teşviki daha da artırmanın mümkün olacağını düşünüyordu. Bu kemer sıkma durumu, yönetimi de kapsamak zorundaydı. Gereksiz harcamalara karşı bir "savaş" ilan edilmeli, bunu çabucak sağlamak için de 220.000 franklık genel amaçlar bütçesinin izin verdiği rakamlara sığmayan insanlara hemen yol verilmeliydi. Doksanların son yıllarında Zikhron'da tarım dışı istihdam edilenlerin sayısı 69'la 84 arasında değişecek, buna 4 kadın öğretmen, 2 zangoç ve çoğu gece bekçisi olarak tutulan 20 kadar Arap dahil olacaktı (Starkmeth aslında o işte de Yahudilerin çalışmasını istiyordu). Bu tedbirler sertti, çok da sıkı uygulanmak zorundaydı, ama sonunda yerleşimin genel yararına olacağından emindi. Yönetimin de, patronun da artık "direnmem" yolunu seçmekten vazgeçmeleri çok önemliydi. "Büyük ihlalleri ve imtiyazları önlememiz ne kadar önemliyse, tüm sızlanmalara kulak tıkamamız da bir o kadar önemlidir," diyordu.⁶⁶

Starkmeth bunları önerirken niyeti, Rothschild rejiminin ilk beş yılında o kadar sürtüşme yaratan katı paternalist düzene geri dönmek değildi. Tek istediği, öz-disipline ve yerleşimin insan ve malzeme kaynaklarından azami yararlanmaya daha fazla vurgu yapılmasıydı. Tabii bu arada Zikhron'un, hatta Rishon'un da yönetimlerinin, geçmiş on yıldaki tecrübelerine bakarken maliyetlere ve pazarlara daha fazla dikkat yöneltmesini de sağlamayı umuyordu. Baronun Zikhron'daki sorunları tarif ederken kullandığı "çıban"⁶⁷ nitelemesine katıldığı belliydi, ama bunu tedavi etmek için daha sade bir hayat biçimi ve çalışma sistemi-

⁶⁶ PICA 15/63.

⁶⁷ Starkmeth burada Edmond'un Ben Schimol'e yolladığı bir mektupta kullandığı "Zikhron Ya'aqov'u utandıran yozluk" ifadesine de atıf yapmakta, "bunun hak edilmediği söylenemez" demektedir.

ni benimsemek niyetindeydi. İki büyük şarap yerleşiminin kısacık bir süre içinde pompalanan sermayeyle fazla şiştiği, azmanlaştığı kanısındaydı. Belki yaptığı bu eleştirilerde bir dereceye kadar haksızlık görmek de mümkündü, çünkü 1893 yılında yerleşimde modern temiz su sistemi ve asfaltlanmış yollar bulunmuyor diye Edmond'a acı acı yakınmış olan da kendisiydi.

O eksiklikler giderilmiş, çok daha fazlası da getirilmiş, sonunda Zikhron, Filistin'de "küçük Paris" olarak isim yapmıştı. Nüfusu 1898'de 1000 kişiyi aşmıştı ama yerleşimci evleri yalnızca 125 tane olduğuna göre, geri kalan 500 kişinin büyük bölümü işçiler, ticaret yapanlar ve asalak güruhtu. Ben Schimol de sık sık, iş aramak için Yafa'dan ve Petah Tikva'dan göçerek gelenlerden yakınmıştı. Varılabilecek kesin sonuç, tali işlerin bir patlama gösterdiği, kafelerin, taver-naların ve misafirhanelerin arttığı, bazı yerleşimcilerin evlerini pansiyon olarak kiralamaya başladığıydı. Yiyecek ve yatak fiyatları Yafa'daki kadar yüksek, Hayfa'dakinden ise bir hayli daha yüksekti. Çiftçiler geleneksel Yahudi kasaba hayatının sosyal âdetlerini yaratacakları yerde, kendilerini başka bir düzenin içinde kaybetmiş gibiydiler. 1897'de Zikhron'daki çeşitli meslekler arasında, gerçekten işe yarayan ayakkabı tamirciliği, marangozluk, demircilik gibilerinin yanı sıra giderek artan sayıda dini ve geleneksel kurban kesiciler, ritüel banyo hizmetlileri, İbranice öğretmenleri, çok sayıda terzi ve elden düşme giysi satanlar, bir rehinci, bir piyango bileti satıcısı, hatta bir de faizci bulunmaktaydı.⁶⁸ Eğer Starkmeth'e inanacaksak, Zikhron'da normalden fazla bir "alt seviye hayatı" da vardı. Taklit mal yapanlar, sahtekârlar ve dolandırıcılar orayı Hayfa ve Yafa'da başlarına bela olan Türk polisinden kurtulma yeri olarak görmeye başlamış, yerleşimin muhtarı Horenstein'in başı birkaç kere Akra Kaymakamıyla ciddi şekilde derde girmiş, suç yuva-

⁶⁸ Starkmeth-Ben Schimol, 8 Haziran 1898 (PICA 14/62).

larını ayıklayamamakla ya da suçluları elinden kaçırmakla suçlanmıştı – ki bu da can sıkacak kadar sık tekrarlanan bir durumdu.⁶⁹ Kaçakçılık da genelde kabul gören *part-time* işler arasına girmişti. Bir seferinde, yerleşim kaçak tütün ve esrar (Doğu dünyasında bu ikisi arasındaki tek fark, fiyatlarıydı) satan birini yakalayıp tutukladığında, adamın Akra Müftüsünün kardeşi olduğu anlaşılmış, yönetim onu sessizce salıvermek zorunda kalmıştı. Kişisel ahlak değerleri de olması istenen düzeyde değildi. Filistin Yahudileri arasında sosyal cinsiyet eşitsizliği konusu her zaman sorundu, erkek sayısı fazla, kadın sayısı azdı ve misafirhanelerin çoğunun genelev gibi işleminde de şaşılacak bir şey yoktu. Starkmeth bu konuda özellikle Arapları suçlamaktaydı – ne de olsa, toplam nüfusun büyük bir kısmı onlardan oluşuyor, kızlar kadar erkek çocukları da fuhuşa yönlendiriyorlardı, ama satanların da, müşterilerin de, yalnızca bir gruptan oluşmadığı konusunda kuşkuya yer yoktu.⁷⁰

Starkmeth'in Zikhron'daki sosyal etos konusunda bu kadar düşmanca davranmasında ve söylediklerinin aslında Ahad Ha'am'ın 1891 ve 1893 ziyaretlerinde söylediklerinden bazılarını yansıtmada şaşılacak bir şey yoktu. Edmond'un yaptığı ziyaretlere gelince, Tantura Koyunda *Atmah* adlı yatından indiği anda karşılanmış, ona her zaman pırıl pırıl ve tertemiz bir yerleşim gösterilmiş, biçilmiş çimenlere, parklara, cemaatin doldurduğu sinagoga ve yemyeşil plantasyonlara hayran olması sağlanmıştı. Kaydedilen maddesel ilerleme gerçekten büyüleyiciydi. 1890'da ısmarladığı sedir ağaçları bulvarın iki yanında, üç yılda harika bir görünüme ulaşmışlardı. Meşeler Nezli tepesinde, Edmond'un narenciye bahçelerini görecek bir yerde kök salmıştı ve Zikh-

⁶⁹ A.g.e. Yerleşime gelip genç kızlara (sevdikleri erkeği etkileyecek) büyümlü muskalar, tılsımlar sayan (çoğu Samaritli) işportacıardan da söz etmekteydi.

⁷⁰ Starkmeth-Ben Schimol, 15 Eylül 1898 (PICA 14/62).

ron'un orta yerindeki kestane ağaçları da yerleşimin "küçük Paris" şöhretine katkıda bulunuyordu. Ama Starkmeth, bunca pahalı sosyal ve kozmetik süse püse kaş çatıyordu. Yerleşimin altta yatan yoksulluğu ve ihtiyaçları saklayan etnik bir vitrin olarak kullanılması kavramından hiç hoşlanmıyordu. Alman Kayzerinin (sonunda gerçekleşmeyecek olan) ziyareti yaklaşırken o işe 10.000 frank harcanmasına, yerleşimin normal hayatı altüst edilerek "Arc de Triomphe"lar dikilmesine, bunların tepesine Türk bayrağının mı, Fransız bayrağının mı, Alman İmparatorluğu bayrağının mı, yoksa her üçünün birden mi çekilmesi gerektiği konusunda sonu gelmez konferansların toplanmasına, Kayzerin en sevdiği şampanyanın hangisi olduğunu, Yesud HaMa'ala parfümünü içine koyup hediye edecekleri kristal şişenin (üzerinde Hohenzollern armasıyla) Paris'e ısmarlanıp ısmarlanmamasını tartışmaya onca zaman ayrılırken, beri yanda filoksera saldırısı altındaki bağların solmasına ve Zikhron'un borç batağına giderek daha fazla batmasına izin verilmesi onu çileden çıkarıyordu.⁷¹ Düzenli geziler organize etmekten hoşlanan Scheid'dan farklı olarak Starkmeth sonu gelmez ziyaretçi konvoylarının mahzenleri, bahçeleri ve plantasyonları dolaşıp durmasına da karşıydı. Eylül 1898'de ekâbirlerden bir Siyonist öğretmene Motzkin'i dolaştırmak zorunda kalması sonucunda şu öfkeli satırları kaleme almıştı:

Genelde yabancıların ve dışarıdan gelenlerin bu ziyaretlerinden hoşlanmıyorum, aslında hiçbir işe de yaramadıklarını görüyorum, çünkü %99'u kendileri-

⁷¹ Kayzerin ziyareti için yapılan şatafatlı hazırlıklara dahil, Paris 28 Temmuz, 6 Ağustos 1898. Kendince ziyankârlık saydığı 20.000 frank krediyi istemek için Ben Schimol'a telgraf çekmek zorunda kalmak pek ağırına gitmişti. Edmond'un Nezly and Meir Shefeya plantasyonlarıyla ilgili 1890 tarihli *Instructions Générales* talimatı için bkz. 14 Mart 1890, (Ermens-Ben Schimol PICA 17/65).

ne gösterilen şeyleri anlamıyor, yine de bir fikir beyan etmeyi görevleri sayıyor, o fikir çoğunlukla yanlış oluyor ve eskiden edindikleri önyargılara dayanıyor. Söylemek insana hüznün verse de, gelenlerin çoğu yerleşimlerde kendi görmek istediklerini görüyor, geliş nedenleri de samimi bir fikir edinmek için değil, daha önceden sahip oldukları görüşü destekleyecek kanıtlar bulmak için oluyor.⁷²

Ona kalırsa, sardunyalarla, yaseminlerle süslenmiş bahçelerdense, tahıllarla ya da sığır sürüleriyle dolu alanlar görmeleri daha iyi olurdu.

Aynı mantıkla da, şatafatlı bayındırlık işlerinin durdurulmasını, ya da bunlara ara verilmesini, onun yerine plantasyonların sınırsız geliştirilmesini isteyen biriydi. Eğer Hadera'daki o büyük drenaj projesi gibi 40.000 metreküp bataklığı yok edip 4 kilometrelik kanal yaratan, yerleşimlerin genel yararına bir proje söz konusu olursa, onu da Arap işçilerine değil, Yahudilere yaptırmak tercih edilmeliydi (bu isteğe Edmond da her zaman katılmaya hazırды). Starkmeth bu uygulamanın proje maliyetini daha da yükselteceğinin elbette farkındaydı, çünkü Yafa'da veya Petah Tikva'da bulunabilecek Yahudi işçilerin yevmiyesi Arapların iki katı kaddı; ama yine de yararlı olurdu, çünkü bu tür büyük projeleri başlatmadan önce iki kere düşünülmesini gerektirirdi. Hadera drenajında yarı Arap işçiler, yarı Mısır'dan gelme 'kontratlı işçiler çalıştırıldığı halde o iş 100.000 frank gibi bir paraya patlamıştı ve Bouskela'nın koskoca okaliptüs ormanı da bitirildiğinde o rakama bir 100.000 daha eklenecekti.

Bu girişimlerin insan ve finansman maliyeti gerçekten cezalandırıcı düzeylerdeydi. 1896'nın Temmuzuyla Ekimi arasında, ilk işgücü kadrosunu oluşturan 450 kişinin ancak yarısı işinin başında kalabilmişti. Günde altı ya da yedi

⁷² Starkmeth-Ben Schimol, 4 Eylül 1898 (PICA 15/63).

kuruşluk anlaşmaya imza atarak gelen yerli fellahlar, bu paranın bataklıklarda sıtma ya da sarılık kapmaya değmeyeceğini düşünerek akın akın çekip gitmişlerdi. Mısırlılar sonbahar yağmurları sırasında kalmış, ama sineklerden ve yorgunluktan sapır sapır dökülmüşlerdi. Starkmeth bu duruma rağmen Hadera projesinin devam ettirilmesi karşısında üzüntüsünü belirtiyor ve o olayı, özerk bir Yahudi işçi kadrosu bulundurmaya ihtiyaç olduğu tezine bir örnek olarak kullanıyordu.⁷³ Gerçi Yafa'ya yeni gelen göçmenler arasında yaygın olan daha sert siyasi tutumlarla ilgili kuşkuları da vardı, ama ya yerleşimlerin geliştirilmesi konusunda kolları sıvamaları, ya da o geliştirme işinde çapın küçültülmesi gerektiğine inanıyordu. Zikhron'da genel gidişin daha az değil, daha fazla Arap işçi tutma yolunda olduğunu gözlemlemekteydi. 1893 Ağustosundaki hasat sırasında 21 Yahudi işçiye karşılık 6 Arap tutulmuşken, 1897'de 27 Yahudiye karşılık 21 Arap tutulmuştu.⁷⁴

Zikhron'la ilgili ifşaata karşılık Edmond'dan uzun bir cevap mektubu bulunmamaktadır, ama dolaylı olarak, Ben Shimol'dan Starkmeth'e gelen mektuplardan bildiğimiz kadarıyla, karşı taraftaki öfke ve yılgınlığın içine bir miktar da hayal kırıklığı karışmış bulunuyordu. Baronun önüne konan rakamlar, 1899 ilkbaharındaki ziyaretinde ona gösterilen zengin plantasyonlarla, genişleyen köylerle taban tabana zıt olduğu için, görünümü gerçeklerle uyumlandırmaktan acı duyduğu ortadaydı. 1901'de, öfkeli bir zamanında, Paris'e kendisiyle görüşmeye gelen çiftçiler ve işçiler delegasyonuna, Rishon ve Petah Tikva'da Arap işçilerin ne kadar çok kullanıldığını ve üreticilerin hayat tarzının bir Yahudi köylüsüne uygun hayattan ne kadar uzaklaştığını gördüğü anda, doğrudan yönetime ve sübvansiyonlara son

⁷³ Hadera çalışmaları konusunda, Starkmeth-Rothschild, Aralık 1896-Ocak 1897 (PICA 14/62).

⁷⁴ PICA 11/59.

vermeyi kararlaştırdığını söyledi. Böyle fevri bir karar da aslında onun karakterine uygun olurdu. Ama Maurice de Hirsch'ten miras kalan Yahudi Yerleşimleri Organizasyonu (JCA) temsilcileriyle yaz başında bazı temaslar gerçekleştirse de, Edmond'un 1914 gezisinde yerleşimleri dolaşması sırasında bir veda havası izlenimi yaratacak işaretler bulunduğu söylenemezdi. Olgunlaşmakta olan bahçelerde ve narenciye ağaçlarında kendisini memnun edecek çok şey görüyordu. Rishon'da yerleşimcilere, bir zamanlar ancak yılanların yaşayabildiği bir yeri gerçek bir cennete çevirdiklerini söylemişti. Yönetimi kendi kişisel kontrolünden JCA'ya devretme kararında en büyük neden, yerleşimlerin geleceğiyle ilgili karanlık düşünceler değil, sağlığındaki ani bozulmaydı. Kafasında aslında Starkmeth'le Ben Shimol'un raporlarında önerdikleri türden reformları yapmak, bir yandan da kendisine 1914 Eylülünde sunulan Rishon ve Mazkeret Batya hesaplarının gösterdiği durum karşısında acil eyleme geçmek vardı. Ama fiziksel durumunun bozulması, ağır çalışmaları üstlenmesine olanak bırakmıyordu. Aslında Edmond 1899'da ölmek üzere olduğuna inanmıştı. Oğlu James henüz Cambridge'de öğrenciydi ve yerleşimlerle ilgili ağır iş yükünü kaldırmaya hazır değildi. Kendisi öldüğünde o yerleşimlerin yok olmamasını sağlamak zorundaydı. Bu durumda yönetimin transferi, sorumluluktan kaçmak değil, tam tersine, engeller ne olursa olsun o yerleşimleri ayakta tutma ve sonunda bağımsız olarak refaha kavuşmalarını sağlama yolundaki kararlılıktı. Edmond esasında neredeyse yirmi yıldır hastaydı, ama 1918'de geçirdiği büyük bir ameliyat, sağlığında önemli iyileşmeler sağlamıştı. Yerleşimler görünüşte JCA yönetimindeyken bile, günlük dikkatini de, kişisel fonlarını da onların refahı yolunda harcamaktan geri durmadı. JCA ile varılan mutabakata göre, 19 Kasım 1899'da bir dönem sona erecek, transfer 1 Ocak 1900'de yer alacaktı ve bu durum onun, sağlığı izin verdiği sürece girişimin

merkezinde olma isteğini yansıtıyordu. JCA Konseyinden üç üye, Edmond'un kendisi (Ömür Boyu Başkan) ve onun tayin edeceği iki kişiden oluşan büyük güce sahip bir *Filistin Komisyonunun* derhal kurulması sağlandı, Baron tarafından 15 milyon frank, işlerin yürütülmesi ve iyileştirilmesi amacıyla komisyonun emrine tahsis edildi. Daha sonra, ihtiyaç duyulduğunda ve değerlendirmeler yapıldığında, JCA'dan çok yine kendisi tek finansman kaynağı olmayı sürdürdü.

Resmi transferin ardında yatan gerçek, işlerin mümkün olduğu kadar eskisi gibi sürdürülmesi olmakla birlikte, Edmond'un bakış açısından JCA'nın yerleşimleri yönetiyor görünmesi yararlı olacaktı. Gereken reformlar, "kişiye ait olmayan," tutumlu bir organizasyon tarafından yapıldığında daha iyi karşılanacaktı. Belki yerleşimcilerin bile durumun ciddiyetini kavramalarını sağlayabilir, onlara her dar durumda Baronun cömertliğini beklememeyi öğretirdi. Yerleşimlerin finansmanındaki yükselen kriz, sonunda Baronu, yirmi yıl boyunca tüm çabalarının ve harcadığı paraların ne gibi bir sonuç getirdiğini düşünmeye itmişti. Yaşasa da, ölse de, bu girişimin devam etmesinde kararlıydı, ama şu ana kadar işlerin kendi beklentilerine doğru gitmediğini de inkâr edemezdi. Onun niyeti, geçersiz bir ekonomiyi okaliptüs ve dut perdeleriyle korumak olmadığı gibi, onları sürekli olarak kendi kendini üreten bir borçluluk konumuna sokmak da değildi; ama bir şekilde, sonuç böyle olmuştu. JCA'nın Genel Sekreteri Emile Meyerson'un yerleşimlerle ilgili olarak 1899 Ekiminde, kapsamlı bir Filistin gezisi sonrasında yazdığı raporda ifade ettiği gibi, ekonomik rasyonalite, tutku haline gelen bir teknik başarı seferberliği yüzünden feda edilmişti. Edmond bütün iradesini bu denemenin nihai sonucuna öylesine odaklamıştı ki, bunun işleyiş koşullarının yanlış şekilde kurgulandığını görememişti.

Ayrıca, politik Siyonizmin 1896-97 yıllarında önemli bir güç olarak ortaya çıkmasından beri, başka bir yönden de

baskı altında kalmıştı. Ailesinin ve genelde Paris'in seçkin Yahudi toplumunun takındığı, ya taş gibi bir duyarsızlık, ya da gülümseyen bir kuşkuculuk gibi tutumlar karşısında kendisi mertçe sebat ettikten sonra, Herzl'in ve Siyonist liderliğinin ona hayırseverliğini sinsi yollardan yapıyor diye çattığını görmüştü. Siyonistlerin dünyasında, Filistin yerleşimleriyle ilgili "ahlaken sinsi ve siyasal olarak mertlikten uzak" ne varsa hepsine birden kısaca "Rothschild yönetimi" denmeye başlamıştı. Bu durum, en iyi olasılıkla gelecekteki bir Yahudi devleti vizyonuna aykırı, en kötü olasılıkla da bunun gerçekleşmesine bir engeldi. 1897'de Basel'de toplanan ilk Siyonist Kongresinde, övgüden çok "nezaket jestini" ifade eder şekilde bir öneri seslendirilmiş, Baron Edmond'a yerleşim işiyle ilgili cömertliğinden ötürü teşekkür edilmesi istenmişti. Herzl bu teklifi gündemden çıkartmıştı. Rothschild'in kendisi zaten yerleşimlerin gelişimini çarpıtan *çıbanları* kendi ağzıyla tarif etmişti. Bu kadar curcunalı bir atmosfer içinde, o konuda gereken temizliği yapmasına yardımcı olacak başkalarını aramasında şaşılacak bir şey yoktu.

5

İLKELER VE UYGULAMALAR: JCA'NIN NEZARETİ ALTINDA 1900-1914

Edmond de Rothschild'in Filistin yerleşimlerini kişisel olarak yönetmekten çekildiği yıl, Rishon Le Zion kav- larında üretilen şaraba 1900'deki Paris sergisinde al- tın madalya verilmesi ve bu şarabın Lafite ve Margaux 1899 hasatlarıyla aynı konuma getirilmesi, bir çeşit *ironi* gibi gö- zükmetedir. Aslında bu tür onurlandırmaların bir süsten ibaret olduğunu, hak etmekten çok gösteriş olsun diye veril- diğini bilmeyen yoktu, ama durum daha iyi olsaydı, bu ödül Baronun Yahudiye'de sıra dışı bir şarap yapma çabalarını gerçekten onurlandırabilirdi. Ne var ki kendisinin de bildi- ği gibi, o başarının maliyeti Rishon'un hesaplarındaki rekor açıkta ifadesini bulmuş, Zikhron Ya'aqov'a harcanan para 1900 yılında 1,6 milyon franga ulaşmıştı.¹ Buna paralel ola- rak da, geçen yüzyılın son iki yılındaki bereketli hasatların sonrasında, hem *iyi* şarabın hem de *sıradan* şarabın fiyat-

¹ Barbier tarafından yazılıp Meyerson'un JCA'ya verdiği 5 Ekim 1899 tarihli raporda yer alan rakamlar, PICA (G), s. 43 vd. Doğrulayıcı malzeme ve 1900-01 bütçesi tahminleri için bkz. PICA 19/67, 20/68; ayrıca 43/43.

ları büyük ölçüde düşmüşken, yerleşimde JCA'nın 20 frank/kantar yolunda atacağı herhangi bir adıma karşı isyan patlamak üzereydi. Onlar filoksera mağduru asmalarını Amerikan ve Afrika aşılarıyla onarmaya çalışıp sınırlı üretimle 30 m. hektolitreye çıktı sağlamaya uğraşırlarken, 1898 şarabının üçte ikine yakını hâlâ Hamburg ve İskenderiye depolarında satılmayı bekliyordu. Özellikle Zikhron'da, aşıları tamamlamak bir yana, bazı asmaları sökmek daha akıllıca olacağı benziyordu. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, 1900'de Matulla bölgesindeki komşuları Dürzilerin saldırı ve yağmaları da patlama göstermiş, bu insanlar yerleşimi, kendi topraklarını haksız yere işgal eden bir sömürge olarak nitelemişlerdi. O yılın Kasım ayında Türk hükümeti, yeni Yahudi yerleşimleri konusunda ünlü "kırmızı kart"ını gösterdi. Artık ikamet izinleri yoktu. Zaten o belge bir kereliğine veriliyor, süresi dolunca da sınır dışı edilmeleri gerekiyordu.²

Bu curcunanın arasında, Baronun atadığı görevlilerin kontrolü JCA'ya devrettiği haberi gelince, Siyonist çevreler bunu bir tür "tahttan feragat," yani "deneme"nin başarısız olduğunun itirafı olarak algılamış, Rothschild yerleşimlerinin artık, finansal açıdan olmasa bile, manen iflas etmiş olduğunu düşünmüşlerdi. Herzl ise bunu, kendi düşüncesi-nin onaylanması anlamında algılıyor, Edmond'un da Hirsch gibi bu işe "boş vakitlerini dolduracak bir eğlence olarak" girdiğinin, getirdiği sıkıntılar verdiği zevki aştığı anda bir kenara fırlatılacak bir hobi gibi gördüğünün işareti olduğunu inanıyordu.³ Ama çok geçmeden, yeni rejimle ilgili tedir-

² Bkz. Mandel, a.g.e, s. 88-9. Yeni sınırlamalar, Kudüs'e "dürüst ve esneklikten uzak" bir mutasarrıf olan Tefvik Bey'in yerine daha esnek birilerinin getirilmesiyle bir dereceye kadar etkisizleştirilmişti.

³ 27 Temmuz 1895'te Herzl, daha önce kendi planlarını desteklemeye razı edemediği Hirsch'e şöyle yazıyordu: "Hakkınızda söylenmekte olan hikâyeler belli ki uydurma. Siz Yahudi davasına bir spor olarak katılıyormuşsunuz. Benim de itirazım asıl buna. Yahudi, hiçbir zaman bir oyuncak değildir." Edmond'la görüşmesinden sonra da

gin edici söylentiler Filistin'e yayılmaya başlamıştı. JCA'nın borcu yüksek olan bazı kiracıları yine yerleşimlerden çıkar- mayı düşündüğü, Yahudi işçileri atıp depoları kapatma teh- didiyle üzüm yetiştiricilerine çok düşük fiyatları zorla kabul ettireceği, tüm idame desteklerini kaldırıp hatta toprağın da bir kısmını Orta Avrupa ya da Yafa'daki özel alıcılara satmayı planladığı söylenmekteydi. Meyerson'un politik Siyonizme karşı olduğu zaten bilinmekteydi, bu nedenle de (haksız olarak) Yahudi işçilerin de düşmanı olduğu çıkarı- mı yapılmaktaydı. Başkan Narcise Leven'in Herzl ile arası bozulduğundan, ona da Ulusal Davanın temsilcisi olmaktan çok Paris seçkinlerinin adamı gözüyle bakılıyordu. Hatta Yıldız Köşkünde entrikalar çevirip Siyonistleri Sultan'a kötü göstermeye çalıştığı bile dilden dile dolaşır olmuştu.⁴

Kışkırtmalar öyle tehlikeli bir noktaya vardı ki 1901 Şubatında Odesa Komitesi çiftçilerden, işçilerden ve Filis- tin şarap sanayi temsilcilerinden oluşturulan özel bir de- legasyonu Paris'e yollayıp, Edmond'la konuşarak onu JCA politikalarını yeniden gözden geçirmeye razı ettirmeyi de- nemeye karar verdi. Başlangıçta delegasyona Herzl ile yar- dımcısı Max Nordau'nun başkanlık etmesi düşünülmüştü, ama Başkan, tahmin edileceği gibi, ricacı rolüne girmeyi reddetti. Delegasyon onun yokluğunda bile yine etkileyiciydi. Aralarında, yerleşim yolunda atılan pratik adımlara hiç de karşı olmayan Rus mühendis Menahem Ussishkin'e ek

Zadoc Kahn'a 26 Temmuz 1896'da şunları yazmıştı: "Filistin'deki hayırseverlik denemelerinin şimdi böyle bir durumla karşılaşma- sı [yani ya politik Siyonizmi desteklemek ya da 'dünyayı saracak bir öfke feryadının kopması riskini göze almak' durumu] ona [Ed- mond'a] haksızlık gibi görünebilir. Bu bir oyun değildi, eğlence de- ğildi, kendisi Filistin yerleşimine son derece ciddi bir girişim ola- rak başlamıştı." Raphael Patai, *The Complete Diaries of Theodor Herzl* (çev. Harry Zohn), (NY 1960), I, s. 218; II, s. 442.

⁴ A.g.e., s. 466-7. Herzl, Scheid'in bu sabotaja aktif olarak katıldığına inanmaktaydı.

olarak Ahad Ha'am, Serge (Yehiel) Tchlenow, Wolf Gluskin ve Rishon kavından Menashe Meirowitz'le yerleşimlerden birtakım önemli kişiler vardı: Rosh Pinna'dan David Shub, Rehovot'tan Moshe Smilansky ve Zikhron'dan Moshe Karmiel gibi.

Yahudi basınındaki ön haberler, yerleşimci sorunlarının yüküne dikkat çekmekteydi. Aslında Starkmeth ile Meyer-son'un iki yıl önce işaret ettiği noktalara temas etmekteydiler: Pahalıya patlayan tarımsal seçimler, ekilebilir arazide pek az çiftçilik yapılması, yönetim kadrolarının fazla pahalıya mal olması, Arap işçilerine aşırı ağırlık verilmesi ve kararların alınmasında Paris'e bağımlı olmanın getirdiği zorluklar sayılmaktaydı. Kendilerinin sorumluluk taşımaya hazır olduklarını belirtmekte, kendi işlerini kontrol edebilmek için yerleşimciler arasından seçilen komitelerin devreye girmesinin mümkün olup olamayacağını sormaktaydılar. Edmond tabii ki onları kabul ederken, kendi yerleşimlerini nasıl yöneteceği konusunda nutuklar dinlemeye hevesli değildi. Delegeler onun karşısında ayakta, kasketleri ellerinde, süklüm püklüm dururken konuşmaların çoğunu o yaptı, bir tek Ahad Ha'am (kendi anlattığına göre) dişlerini gıcırdatıp durdu.

Baron ilk önce, Paris'e (defalarca) gelmeye ayıracak zamanları ve paraları olduğuna göre, nasıl olup da işlerin yolunda gitmediğini hissettiklerine şaşırdığını ifade etti. Onları kabul edişinin, aslında yalnızca *kendisinin* onlara söyleyecek sözleri olduğu için gerçekleştiğine işaret etti.⁵ Ardından da onları bir sitem ve eleştiri bombardımanına tuttu. "Yişuv benim," dedi onlara açıkça. Hiç kimsenin onun

⁵ Bkz. PICA 39/39 "delegasyona hitap." Ahad Ha'am'ın bildirdiğine göre delegasyonun isteği, yerleşimlerin "bir kereliğine olsun, düzelmesi gerekenleri kendileri düzeltme hakkı, kimsenin omuzlarının üstünden bakıp onlara nezaret etmemesi, yapılanın sizin isteğinize uygun olup olmadığını denetlememesiydi..." Ayrıca bkz. Leon Simon, *Ahad Ha'am* (NY 1960), s. 153.

işlerine karışmaya, eylemleriyle ilgili fikir yürütmeye hakkı olmadığını söyledi. O güne kadar tüm yaptıkları:

Peşpeşe hatalar yapmaktan ibaret. Bana gelince, sizin için büyük, pek büyük fedakârlıklar yaptım. Tabii bunlar sizin şahsınız için değildi; yirmi yıl önce, Filistin'de iyi çalışan insanların yaşaması gibi soylu bir amaçla yola çıktım ve *kendi istekleriyle* Filistin'e gelenlere yardım etmeye karar verdim [Siyonist politikanın çekirdeğini oluşturduğuna inandığı tutuma bir taşlama]. Bu durumda benden ne istemeye hakkınız var? ... Kesinlikle hiçbir şey ... Her gün, benim geleceği hiç düşünmeden dağıttığım parayla yaşadınız. Kendi gözümle gördüğüm o lüks merakınızla, evleriniz ve hayat tarzınızla, günün birinde kendi toprağınızda bağımsız çalışanlar olabilmeniz mümkün mü? ...

JCA onlara ne kadar sert davranırsa, o kadar hoşuna gideceğine, çünkü bunun onlara tutumluluğun değerini öğretebileceğine işaret etti. Daha iki yıl önce kendisi tarlalarda ve evlerinde çalıştırdıkları Arap işçilerden acı acı şikâyet etmişken, şimdi nasıl olup da temsilcilerini Yahudi işçilere karşı olmakla suçlama cüretini gösterebildiklerini sordu. Kendi ellerinizi de kirleteceksiniz, diye emretti; ikide bir yönetime karşı kışkırtmalarda bulunmak yerine, karılarınızı, çocuklarınızı çalışmaya yollayacaksınız, *tarlalarınızla meşgul olacaksınız*. Bundan böyle kendi hayatını kazanabileceklerini gösteremeyenler *acımasızca elenecek*, dedi. Yerleşimcilerden seçilerek oluşturulacak komitelere yetki verme meselesine gelince, kendi işini bile yönetemeyenlerin eline fonlarımı teslim edeceğimi gerçekten ciddi ciddi düşünebiliyor musunuz, diye sordu.

Mayıs 1901 görüşmesinin, yerleşimcilerle velinimetleri arasındaki ilişkilerin en dibe vurduğu nokta olduğu söy-

lenebilirdi. En büyük zararı da, yönetimin JCA'ya devredilmesiyle yeni bir başlangıç olasılığını sabote etmesiydi. Bundan böyle JCA, daha önce yalnızca Edmond'a ve temsilcilerine yöneltilen problemlere ve polemiklere muhatap olacaktı. Tabii aslında politik Siyonistler de, yerleşimciler de, bu yetki devrine inanmamıştı. *Filistin Komisyonunun* JCA içinde özerk bir bölüm olarak Genel Konseye ancak yıldı bir kere rapor verdiğinin de, daha önemlisi, Edmond'un şahsen ömür boyu başkan olmayı sürdürdüğünün de farkındaydılar. Yani 1900 yılını izleyen on yıl boyunca, kendisi devrettiğini ne kadar söylese de, Filistin'deki yönetim görevlileriyle ilgili dilekler, dilekçeler ve şikâyetler hâlâ Barona iletilecekti – tabii varlığını her zaman hissettiren Meyerson bunları yolda durdurup gereğini kendisi yapmaya kalkışmamışsa. Bu durumda, Siyonistlerle Rothschild/JCA yönetimi arasındaki ilişkilere 1901 çatışmasından itibaren hâkim olan gerilimli hava ne yazık ki uzun sürecekti. Edmond'un kendisi, Meyerson, Narcise Leven ve JCA Genel Kuruluna başkanlık eden Belçikalı banker Franz Philippson gibi kişilerin hepsi, Siyonist liderleri, aşırıcı demagoglar olarak görüyor; Osmanlı Ortadoğusunun siyasi ya da ekonomik gerçekleri hakkında zerre kadar bilgi sahibi olmadıklarını düşünüyorlardı. İmparatorluk içerisinde özerk bir tür Yahudi vasal devlet için ne kadar bastırırlarsa ya da Avrupa saraylarını ve konsolosluklarını harekete geçirip Babıali'ye baskı yaptırmak için ne tür entrikalar çevirirlerse çevirsinler, Filistin'deki hayatlarını sağlamlaştırma yolunda dış tırnak uğraşan Yahudiler için de, bundan sonra Filistin'in kapalı ve sürgülü kapılarına dayanacak gelecekteki göçmenler için de durum her geçen gün zorlaşacak, o kapılar ancak sessizce yağlanarak açılabilirdi. Bu arada Siyonistler, Yahudi mazlumluğunun, yağcılığının ve dilencililiğinin baş sürdürücüleri olarak, Paris seçkinlerini her fırsatta soymaya devam edeceklerdi.

Mayıs toplantısının ardından Ahad Ha'am, kendi standartlarına göre bile aşırı itici sayılabilecek bir makale yayınladı. Başlığı, *Yoksul bir Halkın Elçileri* olan bu yazıda, Baronun karşısında ezilip büzülen delegeler de zorbanın ta kendisi kadar eleştirilmekteydi. Yahudi basını ve özellikle Siyonist Kongresinin yayın organı *Die Welt*, fırsatı kaçırarak yine JCA yetkililerini, ulusal politikalara da, demokratik temsilcilik fikrine de arkasını dönmüş cimri zorbalar olarak tarif etmekten geri durmuyordu. Siyonistlerin "politik" kanadı da, yani Herzl'in önceliklerini izleyen –ister El Arish'de, ister Uganda'da, ama ne olursa olsun bir ulusal kimlik ya da en azından sığınacak yer isteyenler de, "pratik" kanadı da– yani ille de Filistin'e adanmış, kırsal yerleşim fikrini büsbütün reddetmeyenler de, Rothschild rejiminin resmi hiyerarşisinin korkunç olduğu görüşünde birleşmişti. Herzl'in en sert Uganda tartışmaları sırasında yer alan ölümünden sonra,⁶ hatta onun savunduğu "asgari imtiyazlar garanti altına alınmadıkça bu ülkeye ne tek kişi, ne de tek kuruluş para" doktrini bir kenara bırakıldıktan sonra, tarafların bir dereceye kadar birbirine yakınlaşması sağlanabildi. Siyonist Kongresi, ülkenin ekonomik olanaklarını ayrıntılarıyla incelemek üzere bir Filistin Komitesi atadı ve Kasım 1907'de, Almanya'nın büyük hukukçu-genetikçi-ekonomist ustası Arthur Ruppın, Filistin'deki Yahudilerin nüfusunun yalnızca %10'unu oluşturması, sahip oldukları toprakların da yüzölçümünün %1'i kadar olması nedeniyle, henüz Türkiye'den özerklik isteme zamanının gelmediğini ileri sürdü.

⁶ Bu tartışma, İngiliz hükümetinin Doğu Afrika'da (aslında bugünkü Kenya sınırları içinde – ama Uganda'da değil) özerk bir kurumuş bölge teklifiyle başlamıştı. Herzl 6'ncı Kongreyi, "konuyu biraz daha incelemeye" yeni razı etmişti ama konu topluluğu ikiye bölmüş, kendisinin 1905'teki ölümünden sonra da Kongre tarafından reddedilmişti. Bkz. Robert G. Weisbrod, *African Zion: The Attempts to Establish a Jewish Colony in the East Africa Protectorate 1903-5* (NY 1968).

Sekizinci Kongrenin “sentetik Siyonizm” diye adlandırdığı bir yol seçildi, bir yandan diplomatik çabalar sürdürülürken bir yandan da yerleşimi güçlendirmek amacıyla, orada bazı temsilciler bulundurmak ve bunların bir tür “geçici çözüm” bulmak amacıyla JCA ile birlikte çalışması gerektiği saptandı. 1908’den itibaren Yafa’daki Siyonist Organizasyon Filistin Ofisinin yöneticisi olarak çalışmaya başlayan Ruppın, aradaki köprüyü kurmaktan sorumlu olacak kişiydi. Kendisi o sıralarda belki henüz ılımlı bir Siyonistti, ama Siyonistlerin sahip olduğu imkânların cıvırlığını farkında olacak kadar pratik bir adamdı. Yahudi Yerleşim Vakfının bir uzantısı olarak 1903’ten beri faaliyette bulunan Anglo-Filistin Bankasının 6 milyon frank kadar ödenmiş sermayesi vardı, ama Ruppın’ın hesabına göre Yahudiye ve Celile’de satılık olan arazileri alabilmek için 70 milyon gibi bir para gerekiyordu. Bankanın müdürü David Levontin, bu tür girişimler için böylesine büyük paraları riske atmaya niyetli değildi, Meyerson da 1914’te, şimdiye kadar hiçbir projeye 100.000 franktan fazla para harcamadığını iddia ediyordu. Yine Ruppın tarafından etkin şekilde yönetilen Filistin Arazi Gelişim Şirketi 1909 yılında, muhtemel yerleşimcilere eğitim vermek amacıyla kuruldu. İşe 1.5 milyon frankla ve büyük zorluklarla başladı.⁷ Yahudi Ulusal Fonu (KKL) binlerce küçük bağışçıdan toplanmış *şekel*’leri bir araya getirerek 14.000 sterlin biriktirmeyi başarmıştı. Bu para yarım milyon franktan azdı ve onun da çoğu zaten yönetime, uluslararası Siyonizmin propagandalarına ya da Herzl Ormanı gibi projelere harcanacaktı. Bunların hepsi, sembolik değeri ekono-

⁷ Ruppın’ın erken yılları konusunda bkz. Arthur Ruppın, *Memoirs, Diaries, Letters* (ed. Alex Bein) (Londra 1971), s. 80-118; Alex Bein, *Return to the Soil* (Kudüs 1932), s. 52; ayrıca bkz. Emile Meyerson’ın JCA Konseyine yazdığı rapor (30 June 1914), *L’Oeuvre Palestinienne et le Sionisme*, burada JCA’nın Siyonistler konusundaki Ortodoks bakış açısı yansımaktadır. Konsey bazı rakamlar da vermiştir; örneğin Konsey Claude Montefiore özellikle ve inatla anti-Siyonisttir.

mik değerinden önemli sayılan projelerdi. Böyle olunca da Ruppın ve diğer “pratik” Siyonistlerin, örneğin Profesör Otto Warburg gibilerinin, JCA metotlarını beğenmeseler de, yine de o organizasyondan yardım isteme zorunluluğu vardı.

Pek çok durumda o yardım da gerçekten veriliyordu. Filistin Arazi Gelişim Şirketine 350.000 frank kadar avans verilerek Karkur’u almaları sağlanmış, 1912’de de genel ihtiyaç akçesi olarak yarım milyon aktarılmıştı. Özellikle Meyerson’un Siyonistlere yönelik tutumundaki sertlik 1910’dan sonra bir derece yumuşamıştı ama JCA’nın Siyonist kurumlara fonlar vermesinin özel nedenleri de vardı. Tarlaların Araplarla Yahudiler arasında bölünmüş olduğu bazı nadasa bırakılmış yerlerde (Edmond kendi adının resmi belgelere geçmesini istemediği için) bazen mülkiyet JCA yöneticilerinden birinin adına tescil ediliyordu, yaşamasından örneğin Salomon Reinach ya da Narcise Leven gibi. Ama onların Paris’te yaşıyor olmasından ötürü, o toprağın *mahlul* (ekilmemiş) olması nedeniyle hükümetin eline geçmesi ya da eski sahiplerden yakında oturan birine geçmesi tehlikesi vardı. Ruppın’ın Yafa’daki ofisi adına ya da yine ona ait ekim organizasyonu adına tescil edilirse, sorun çözülebileceği gibi, arada oluşabilecek çekişmelerden da kurtulmak mümkündü – tabii genelde JCA’nın sırtlamak zorunda kaldığı yönetim yükünden kurtulmak da olasıydı. Beri yandan, Shabtai Levy, Chaim Kalvarisky, Yehoshua Hankin gibi bazı JCA yöneticilerinin de, klasik anlamda olmasa da bazı Siyonist inançları vardı, ayrıca Türklerle ve Araplarla ilgili zengin bilgileri Ruppın’ın işine yarayabilirdi. Böylece Baronun 1914’te yer alan dördüncü ziyaretine kadar Siyonistlerle JCA arasındaki ilişki, tam bir istekli işbirliği sayılamasa da, artık apaçık bir düşmanlık ilişkisi olmaktan sıyrılmıştı. Edmond’un o harekete yönelik duyguları da bir dereceye kadar yumuşamış bulunuyordu. Herzl’in yerine geçen David Wolfsohn 1896’da Paris’e geldiğinde, Baron onu daha bir sabır ve dikkatle din-

lemiştir. 1914'te, taktikleri çok farklı olsa da Siyonist amaçlarıyla kendi amaçlarının aynı olduğunu söylemekteydi. 1914'te Ruppın'e ve Weizmann'a karşı olan tutumu da, Herzl ile birbirlerine karşı hissettikleri tiksinti gibi değildi.

O iki kişinin arasındaki düşmanlığın getirdiği sonuçlar ne kadar abartılsa azdır. Yalnız Yahudi Filistin'in yakın geleceğini etkilemekle kalmamış, her ikisinin o geleceğin gerçekleşmesine yönelik katkılarının tarihe nasıl aktarıldığını da etkilemiştir. Herzl, tüm tutarsızlıklarına ve tepeden bakma eğilimine rağmen yine de Siyonizmin üretken gücü olarak, modern Yahudilik bilincini oluşturan kişi olarak görülmüştür. Karşısında yıpratıcı bir muhalefet bulunan, sürekli hayal kırıklarıyla mücadele eden, fiziksel açıdan yorgun ve kaderine erken ölüm yazılmış biri olarak, kendini "Yahudilerin Parnell'i" gibi görmeye başlamıştır.⁸ 18 Temmuz 1896'daki mutsuz görüşmelerinde Edmond tarafından reddedilmesi, geleneksel olarak, Herzl'ın Yahudi geleceğini değiştirme yolunda politik boyutlara katkılarının Baron tarafından anlaşılamaması olarak görülmüştür. Önce JCA'nın, daha sonra (1924 sonrasında) Filistin Yahudi Kolonizasyonu Birliğinin, Siyonist hareket tarafından benimsenen politikadaki merkez amaçlarla uyumlu olduğu kanıtlandığı halde, yani yerleşim, göçmenlik, Yahudi özsavunması gibi konularda iki organizasyonun da Siyonist politikalarını benimsemiş olduğunun bilinmesine rağmen, Herzl'ın kendi planlarını gerçekleştirmesine yardım etmeyi reddettiği için Edmond'a yönelttiği suçlamaların, politik ürkeklik, hukuk konusunda fazla titizlik, bürokratik tutkular gibi suçlamalarının etkisini silmek bir türlü mümkün olamamıştır. Oysa daha sonra şöyle yazdığı da bilinmektedir:

Edmond dürüst, iyi huylu, ürkek bir adamdır, konuyu kesinlikle hiç anlamamakta, bir korkağın gerekli

⁸ Patai, *Diaries*, I, s. 248.

ameliyatı olmaktan kaçması gibi, gidişi durdurmak istemektedir. Bence şu anda Filistin'e bulaştığına bin pişmandır, belki de Alphonse'a koşup "Sen haklıymışsın, Yahudilerin yerleşimi yerine yarış atlarıyla uğraşmalıymışım" diyecektir. Ve milyonlarca insanın kaderi de böyle adamların elindedir!⁹

Herzl'ın Edmond'u "amatör meraka sahip biri" olarak görmesinin çok ham ve yersiz bir görüş olduğunu söylemeye bile gerek yoktur. Belki de 1896 toplantısıyla ilgili o çok etkili açıklamaları, Edmond'un o sıradaki fiili tutumu konusunda da, Yahudi milliyetçiliğinin gerçekçi seçeneklerinin durumu konusunda da, haksızlık etmektir. Rothschild, Babıali hükümetinin labirentini, tapu senetlerinin devri konusundaki uzun süren, zahmetli görüşmeler olayında tanınmış bir kişi olarak, ayrıca İstanbul'un muhafazakârlarının da, reformcularının da, Yahudi yerleşimlerinin artışına karşı olduğunu temsilcilerinden öğrenmiş biri olarak, Sultanın sırf Düyunu Umumiye İdaresinden kurtarılmış olmaktan duyduğu minnet sonucu kapıları göçmenler için ardına kadar açacağı, viyaletlerinden birini Yahudilere ikram edeceği fikrini kabullenmeyi elbette zor bulmaktaydı. Sultanın kuşkuculuğunun dayanakları da sağlamdı. Abdülhamit de, sadrazamı da, gerçi Herzl'ın Yıldız Köşküne mekik dokumasına bir şey dememişlerdi ama aslında en ufak tavizler karşılığında ne kadar para koparılabileceğini görmekten başka bir amaçları yoktu.

Büyük güçlerin sırf kendi ülkelerindeki Yahudilerden kurtulmak hevesiyle Türkiye'ye baskı yapıp bir Yahudi devleti kurulması, ya da en azından böyle bir şeyin temel çerçevesini oluşturacak bir Yahudi Vakfı için izin koparacağı düşüncesi de Edmond'a bir o kadar inanılmaz görünüyordu. Herzl tabii ki doğruca en üst makama gitmeye alışkın biriy-

⁹ A.g.e., s. 429.

di. Durup dururken mektup yazdığı Bismarck'dan cevap gelmeyişine bozulmuş olmasına rağmen, yine de Baden Grand Dükünün ve Kayzerin sırdaşı Philipp Eulenburg kanalıyla Alman İmparatorunu ikna edip kendi himayesinde böyle bir vakıf veya şirketi kurdurabileceğine hâlâ inanmaktaydı. Sonunda Şansölye von Bülow'un açık muhalefetine rağmen Kayzeri görme olanağını kazanması, gerçi Herzl'in zorlayıcı etkinliğini ve sebatını göstermektedir; ama o maceranın sonucunu da (daha sonraki girişimlerinde olacağı gibi) absürd olmuş, 1898'de Kudüs surlarının dışına kurulmuş imparatorluk çadırında Kayzer "emperyal mavi gözleriyle – okyanuslar gibi mavi gözleriyle" ona bakmış, ama "konuyu inceleyeceğim" demekten öteye gitmemiştir.¹⁰ Edmond'un herhangi bir Alman girişimine inanmaması, yalnız kendi Fransız vatanseverliğinden ötürü de değildi. Aynı zamanda, Avrupa hükümetlerinin Ortadoğu konusunda hep uyguladıkları oynak tutumu bilmesinden de kaynaklanıyordu. Bu olayda da, politik gerçekleri iyi okuyabilme konusunda haklı çıkan yine Edmond olmuştu.

Bu anlaşmazlıklardan söz ederken, Edmond'un da Siyonistlere yönelik davranışlarında geçerli taktik uyguladığına işaret etmek gerekir. Mayıs 1896'da, kendisi Zadoc Kahn'ın aracılığıyla Max Nordau'yu Laffitte Sokağındaki banka binasında görmeyi kabul etti – Herzl'a göre bu hareket

¹⁰ *A.g.e.*, II, s. 727. "Gözlerim beni büyüleyen o zarif, içten, sevimli, ama cesur bakışlarındaydı ..." (Herzl'in İstanbul'daki ilk görüşmesinden). Herzl'in Filistin'e yolculuğu, ekim ayı sıcağında hissettiği rahatsızlıklardan ötürü ilginçti ("İlerideki günlerde seni hatırladığımda, ey Kudüs, pek keyifli anılar olmayacak"), ve 2 Kasım'da Siyonist delegasyonun imparatorluk çadırına kabulünde Kayzerin yalnızca "o konu daha çok incelenmeyi ve tartışılmayı gerektiriyor" demekle yetinmesi, "esas mesele bu," diye eklemesi de yeterli gelmemiştir. Herzl'in Kayzeri etkilediğinden (herhalde haklı olarak) kuşkulandığı Şansölye Bülow ise, "(sulamalar için gereken) para bizim için büyük problem, ama sizde bol bol var," demişti. (Patai, *Diaries*, II, s. 753-6).

bile kendi başına “hesaplanmış bir kabalık.” Narcise Leven Strasbourg’da Herzl’la görüştüğü zaman ona ne iddialı bir iş peşinde olduğunu anlatıp uyarıda bulunmuş, Herzl ona pek kulak asmamıştı. Herzl’ın anlattığına göre Paris’teki görüşme 63 dakika sürmüş, bunun 53 dakikasında Rothschild, 10 dakikasında da (zorlukla ve ancak kabalık yaparak) Nordau konuşabilmişti. Sonuçta Rothschild’in sorunu dinlemeye hiç niyeti olmadığı ortaya çıkmıştı ... “Benim yaptıklarımı, Yahudilerin vatanseverliğinden yararlandığım için ve kendi Filistin yerleşimlerine zararlı olduğu için tehlikeli sayıyor. Dolayısıyla onu bir kenara bırakıyoruz ve kendi gündemimize dönüyoruz.”¹¹

Herzl tüm tarihi Yahudilerden yana bir bakış açısıyla görmek ve sonra da onu dünyaya anlatırken geleceğin neler getireceğini de söylemek eğiliminde bir insandı. “Ben Rothschild’lere ve Büyük Yahudilere tarihi misyonlarını getiriyorum,” diye demeçler veriyordu. En dayanılmaz bulduğu şey de, para baronlarının bu tür kader mesajlarına duyarsız kalmalarıydı. Maurice de Hirsch’in “aydınlanmayı reddetmek” sözü, onun en sevdiği alıntılardan biriydi (bir yıl sonra da bu ifadeyi Edmond de Rothschild için kullanmaya başlayacaktı. İlettiği acil yardım çağrılarına Viyana’da kulak tıkayan, cevap vermeye bile tenezzül etmeyen Albert Rothschild, ona göre “adı ağza alınmayacak biriydi, ama bereket versin abartılı nezakete yönelip kendini küçük düşürmemişti.”¹² Rothschild’lerin tümü ona göre gerçek insan değil, Büyük Tasarımın yarattığı araçlardı. *Rothschild’lere Hitap* adlı yazısı aslında iddialarının *Der Judenstaat*’ta provası yapılmış en iyi versiyonlarından biriydi. Şeklen, Aile Konseyine hitap ediliyormuş gibi yazılmıştı. Besbelli Herzl onlara davranışlarını değiştirmelerini, paralarını da Yahudi Devleti idealini güçlendirme yolunda kullanmalarını önermekteydi. Zaten

¹¹ A.g.e., I, s. 352.

¹² A.g.e., I, s. 192.

böyle şatafatlı düşüncelere yöneldiği için Babıalı'nın de bir miktar finansal rahatlatmaya karşılık olarak Yahudilerin vatanını iade edeceklerini düşünüyor, Rothschild'lerin ya da tüm "cüce milyonerlerin" bu yüzden önemli olacağına inanıyordu. Yaradılış olarak yalvarmaktan nefret ettiği için de, Baronu kendi görüşlerine ikna etmeye çalışmak gibi bir şeye yönelmiyor, bundan hem tiksiniyor hem de çekiniyordu. Uyguladığı diplomasi, bir tehditler demeti olmaya fazla yakındı, çünkü ikide bir, "para aristokratları kanalıyla" çalışmayı tercih etmesine rağmen, eğer olmuyorsa, "para demokratları"na yöneleceğini, kitlesel bir tahrik unsuru olacağını, Rothschild'lerin de bu işi kendi başlarına açtıklarına pişman olacaklarını söyleyip duruyordu.¹³

Viyana'da Leven'le ve Haham Moritz Güdemann'la görüşmesinde karşılaştığı "ılık" denilebilecek hava, Herzl'in Edmond'la karşı karşıya görüşmekten pek fazla bir beklentisi olmamasına yol açmıştı. Zadoc Kahn'ın gerçekte ne düşündüğünden pek emin değildi, Nordau'ya hakaret meselesi de hâlâ aklından çıkmamıştı. Bu işe kalkışmasının tek nedeni, İngiliz Filistin perverlerinin, özellikle de banker Samuel Montagu'nun, Yahudi toplumunu ve vakfını destekleme karşılığında üç şart koşmasıydı: Büyük güçlerin onayı; JCA fonlarının harekete geçirilmesi; ve Baron Edmond'un da taraftar olması. Bu durumda, artık görüşmekten kaçınmamıştı. Aslında Avrupa hükümetlerini ikna etmenin ona Roth-

¹³ 14 Haziran 1895'te Herzl ekşi bir tavırla şunları yazıyordu: "Eğer Yahudi toplumu parası olan aristokratlar tarafından kurulamazsa, o zaman da parası olan demokratlar tarafından kurulur ... Her Yahudiyi içeri alırız, ama Rothschild'ler hariç." 18 Temmuz 1896'da, yani Edmond'la buluşmasından iki gün önce Herzl ve Nordau, Meyerson'la buluşup talepleri konusunda onu etkilemeye çalışmışlardı: "Ben bütün Siyonist grupların, özellikle de Hirsch Vakfının (JCA) ve Edmond Rothschild'in birleşmesini talep ediyorum. Ama o, bunu şarta bağlıyor ... Bana gelince, kitlenin liderliğinden çekileceğim. İstedğim şey demagojik bir hareket değil, ama mecbur kalırsam onu da yaparım. Sonuçları şüphesiz çok ciddi olabilir." (Patai, I, s. 425).

schild'i ikna etmekten çok daha kolay görüldüğü açıktı, ama Barondan para istemek zorunda olmadığına şükrediyordu. Ondan tek isteyeceği, prensibi onaylamasıydı. Bir tür soylu jest yapıp kendini feda etmeye, Siyonist hareketten tümüyle çekilip yerini Barona devretmeyi teklif etmeye karar vermişti, yeter ki kendi başlattığı yolda ilerlemekle ilgili bağlayıcı bir söz koparabilsin. Ne var ki, görüşmenin sonucunu daha başlamadan etkileyen iki faktör vardı. Bir kere, hiç eksik olmayan aracı Zadoc Kahn, daha Herzl Paris'e varmadan önce kentten ayrılmıştı. İkinci faktörü henüz Herzl de bilmiyordu, ama İngiltere'de kendine değerli bir müttefik olarak gördüğü Albay Albert Goldsmith, "kendi Daniel Deronda'sı saydığı kişi," Londra toplantısında (Rothschild yerleşimlerinin sızma politikası konusunda) Siyon Sevdalılarına çattığı için çok sarsılmış ve daha o gelmeden önce Edmond'a bir mektup yazarak "bu hırçın adamın aşırılıklarına karşı" onu uyarmıştı. Yaptığı başvuru üzerine 20 Temmuz günü Laffitt Sokağındaki banka binasında kabul edildiğinde, Leven ile Meyerson'un da orada bulunacağını öğrendi. Herzl o görüşmeyle ilgili olarak, "Yahudilik davası uğruna yaptığım en büyük fedakârlıklardan biri" diye yazıyordu. Toplantı öncesi bile onu tedirgin etmeye yetmişti: Önce Leven'in odasına alınıp onunla konuşma, ardından Meyerson'dan gelen "Baron da bizim gibi bir insan," sözü, daha sonra da seslendirdiği fikirleri terbiyeli bir anlayışla dinleyişleri! Herzl'ın Edmond'u fiziksel olarak tarif ediş biçimi, görüşmenin nasıl bir havada geçtiğini bize daha iyi anlatmaktadır:

Yaşlanmakta olan bir gence benziyor, hareketleri hızlı, ama biraz utangaç; açık kumral sakalı ağarmanın eşliğinde, burnu uzun, ağzı da çok fazla geniş. Kırmızı kravat takmış, ince vücudu üzerinde dalgalanıp duran beyaz bir yelek giymişti.¹⁴

¹⁴ A.g.e., s. 426.

Ne yazık ki Herzl'ın bundan sonraki olayları anlatışı, reddedilmenin etkisini yansıtmaktadır. Görüşme boyunca kendisi tepeden tırnağa özgüven ve denge yansıtırken Rothschild titiz, ön bilgiden yoksun ve asabî. Herzl tüm söyleyeceklerini sıralıyor, Edmond'un önceden tahmin etmesine izin vermemek için ünlü cümlesini söylüyor: "Bir yerleşim, küçük bir devlet gibidir, küçük bir yerleşimin içinde bir devlet. Siz küçük bir devlet kurmak istiyorsunuz, ben ise büyük bir yerleşim." Bunun ardından, Türk-Filistin master-planının ayrıntılarını ortaya seriyor – "Onun [Edmond'un] gözlerinde hayranlık ifadesi görüyordum." Ara sıra sözü, Meyerson'la Leven'dan gelen, papağan sesiyle söylenmiş birkaç sözle kesiliyordu (bunlar senaryoda Rosencrantz'la Guildenstern'e atfedilmiş sözlerdi). Bir iki kere Edmond, "İnsanın gözü, karından büyük olmamalı," gibi bir sözle, anlamadığını belli etmişti (Herzl buna, "Sanırım adamın felsefi derinliği de o kadardı," diye bir yorum eklemekteydi). Notların baştan sona genel havası, kendisine neden ihtiyaç olduğunu entelektüel açıdan daha aşağıda olan birine anlatma havasıydı. İki saat süren bu zorlu tırmanışın sonunda, şu sözleri söylerken neredeyse rahatlamış bir havadaydı:

Bir fikrin gücünü nereden mi anlıyorum? Karşımdakinin evet veya hayır derken ne kadar kararlı olduğuna bakıyorum ... Siz tüm bu denklemin anahtarıydınız. Reddederseniz, o ana kadar tasarladığım her şey mahvolacak. O zaman her şeyi farklı yoldan yapmak zorunda kalacağım. Kitlesel bir ajitasyon başlatacağım ve o zaman kitleleri kontrol altında tutmak daha da zorlaşacak ... Siz bu durumdaki kitlelerle iş görmenin bir bahtsızlık olduğunu düşünüyorsunuz. Ama ben planlanmamış bir ajitasyonla kitleleri harekete geçirirsem daha büyük bir bahtsızlık olur mu, bir düşünün.¹⁵

¹⁵ A.g.e., s. 428.

Her ne kadar Herzl'ın satırları o görüşmenin en kapsamlı versiyonu gibi görünse de, bu ültimatomu verirken Edmond'un itirazlarının gücünü yanlış anladığı da ortadadır. Elbette ki kendisi de halka yönelik bir propagandaya girişmeye fazla hevesli değildi, ama bunun nedeni, yaradılış olarak demokratik politikadan tiksiniyor olması değildi. Siyonist hareketin lideri olarak ortaya koyduğu performanstan da görülebileceği gibi, Herzl aslında sosyal hiyerarşi konusuna Edward'dan bile daha tutkundur. 1898'de kendisinin "dilencilerden, öğrencilerden ve gençlerden oluşmuş bir orduyu" komuta ettiğinden söz etmiş; önceki Komünard Leo Frankel'e Yahudi devletinin "aristokrat bir cumhuriyet" olacağını söylemiş, demokrasinin ancak ihtilal heyecanına kapılmış bir güruhun kararına dayanan politik bir saçmalık olduğunu ileri sürmüştür.¹⁶ Edmond'u kaygılandıran, binlerce Yahudinin kendilerini içermeye hazır olmayan bir Filistin'e akmasından doğacak yetersiz fiziksel durumdu; Herzl'a göre asıl mesele, Yahudi Devleti anayasasının yazılacağı silinip temizlenmiş tahtaydı. İtirazın geçerliliğini bir türlü kabul edemiyordu. Binlerce Yahudinin beslenmesi, barınağı, yerleşimi ona göre bir "idari ayrıntı"ydı. Hükümetin rutin işinden başka bir şey değildi. Ne de olsa, göçmenlerin gidişi düzenlenmiş olacaktı – yanlarında pasaportları ve belgeleri olacaktı. (Herzl'ın bu küçük düşürücü, yorucu ayrıntılara karşı sabırsızlığı belki de ancak Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda yaşayan birinde rastlanabilecek bir şeydi.)

İki adamın arasındaki asıl gerçek fark da buydu. Herzl gibi romantik bir milliyetçi için (fantastik *Altneuland*'ın da

¹⁶ Bein, *Herzl*, s. 237-8. Herzl yeni Yahudi Devletinin aristokrat asaletini nuhafaza etmesine çok önem verir, İngiliz sporlarına ve Fransız düellolarına tutkunluğunu hiç elden bırakmazdı. Onu bir Yahudi "krallığı" kurmak istiyor diye suçladıklarında (yani on dokuzuncu yüzyılın anti-semitik meraklarına tutkun olduğunu söylediklerinde), kafasında "aristokrat bir cumhuriyet" olduğunu söyleyerek cevaplardı.

gösterdiği gibi),¹⁷ en önemli şey politik iradeydi; bütün sosyal ve ekonomik sonuçlar oradan fışkırıp doğacaktı. Ekonomik yönetim konusunda çok acılı ve öğretici tecrübelerden geçen Edmond içinse, bu düşünüş biçimi tersyüz edilmek zorundaydı. Filistin'i gerçek bir ülke olarak görüyor, ekonomisinin yurtiçine dönük olduğunu, ikliminin cezalandırıcı olduğunu, hükümetinin yolsuzluk ve anarşiye boğulmuş olduğunu, yerel halkın ise iyimser mesihçi dualarla oradan yok edilemeyeceğini biliyordu. Sosyal ve ekonomik koşullar ampirik olarak değerlendirilmedikçe, gösterişli politik jestlerden bir sonuç alınamazdı. Aslında tabii ki 1896 ile 1914 arasında yer alan değişim tek taraflı olmayacaktı. O yıl gelinceye kadar, Ruppın gibi kişiler sayesinde, Siyonizmin hangi tempoda ilerleyeceğini iyi hesapladığı kanısına varmış, Weizmann'ın bilge liderliğinde ihtiyatlı davrandığını

¹⁷ Kitleseel göçün sosyal sonuçlarının "basit yönetim problemleri olduğunda, devletin başka görevlerinden daha ciddi sorunlar çıkarmayacağında" ısrar etmekteydi. 1 Ağustos 1896 (Patai, H, s. 445) Herzl, Edmond'un "oraya göçecek onca insanı organize etme, onlara iş bulma, yoksul olanların karınlarını doyurma gibi şeyleri başaramayacağımızdan korkuyor olması beni afallattı," diyordu. "Ama bunların hepsi idari problemler ... Bu büyük hayırseverlik hamlesinin, zekâsı yeterli olmayan bir tek kişinin muhalefeti yüzünden sapması çok yazık olur. Tanrı'nın istediği bu mudur?"

Altneuland bkz. Hayfa 1960 nüshası, Herzl'in "ahlaki peri masalı" dediği bu düşünüşün, Avrupa bilim ve teknolojisinin Filistin'e getirilmesiyle tüm ciddi sorunları aşabileceğini savunması konusunda, İsrail Devletinin tutumunu ve kaydedilen ilerlemeleri anlatmaktadır. Büyük oranda artan nüfusa yeterli elektrik de, onları besleyecek gıda da sağlanacaktır, Arap fellahların Yahudilerle birlikte dostluk içinde bir arada yaşaması da gerçekleşecektir – bu son nokta daha ilk kuşaktan beri Siyonistlerin ilkesi olagelmıştır. Aslında bütün bakış açıları da o kadar kusursuz sayılamaz. Daha 1896'da bile Herzl, Rus mühendis ve Siyonist Krementzky'nin fikirlerine ilgi duymaktaydı ve o da o zaman bile Lut Gölünde bir nitrat sanayi kurmaya yeterli önemli kimyasallar bulunduğuna inanmıştı (bkz. Patai, II, s. 456).

kabullenir olmuştu. Yine de, hemen eyleme geçmekle ölçülü düşünmek arasındaki gerilim ortadan kalkacağına benzemiyordu. Bunun sonuçlarının Yahudi Devletinde bugün hâlâ geçerli olduğu bile tartışılabilir.

Edmond ile Herzl arasında açılan uçurumun sonrasında, Herzl 1897'deki Birinci Siyonist Kongresi için kadrolarını organize etme işine koyulmuştu. Başlangıçta Zadoc Kahn'ı bir kere daha Baronla ilişkilerinde araya sokmaya çalışmış, "belki de ben çok sabırsız ve sarsak davrandım; ama davamız benim yüzümden zarar görmemeli," diye düşünmüştü.¹⁸ Ama aradaki uçurum fazla açılmıştı, Edmond'la yapılacak kısa bir konuşmayla oraya köprü kurulması kolay değildi. Leven, Herzl'a, bunun yerine Babıali'deki etkisini kullanarak yerleşim işini ilerletmesini önermişti. Eğer işler bir süre boyunca iyi giderse, Baron da durumu yeniden değerlendirebilirdi. Ama Herzl kendini "şartlı denek" durumuna düşürmek niyetinde değildi. Rothschild bundan böyle ömrünün sonuna kadar onun gözünde "istenmeyen kişi" olarak kalacaktı. Baronun da, JCA'nın da, Abdülhamit'le her türlü anlaşmanın önüne engel çıkarmak için ellerinden geleni yaptıklarına inanıyordu. 1898'de Kayzerle buluşmak üzere çıktığı Filistin yolculuğunda, Kayzer atının üzerinde çiftliğin önünden geçerken bir sohbete başladığında, Mikve Israel yöneticilerinin nasıl afalladığını görmek onu çok keyiflendirmişti.¹⁹ Rishon Le Zion'u pek gözü tutmamıştı: "Yoksul bir köy olarak, herhalde iyi durumda sayılır. Ama hayalinizde burayı yoksul bir köyden daha üstün bir yer olarak canlandırmışsanız, hayal kırıklığına uğrarsınız. Yollardaki toz, birazcık yeşillik ... Barona karşı duyulan korku her şeyin üstüne sinmiş." Kendisine kavlar törenle gezdirildiğindeyse izlenimleri şöyleydi:

¹⁸ Patai, II, s. 442.

¹⁹ A.g.e., s. 742-3. Herzl, Mikve yöneticileri için "Baron gibi küstah" demektedir.

Para olduktan sonra nerede olursa olsun sanayi kurabileceğinden zaten hiç kuşku duymamıştım. Burada kumlara boşaltılan milyonları, o arada çalınanı, çırpılanı da düşünürseniz, çok daha farklı sonuçlar elde edilebilirdi ... Biri çıkıp bir konuşma yaptı, Barona karşı yükümlülükleriyle bana olan sevgileri arasında bir uyum kurmaya çalıştı, ama o da ancak bir orkestra şefinin kemanlarla flütler arasında kurabileceği uyum kadar oldu. Koca davulun sesi hepsinden fazla duyulmak zorundaydı. Ben de birkaç kelime söyledim, onlara, amaçlarımız çok farklı olsa da yine de Barona minnet duymaları gerektiğini öğütledim.²⁰

Rehovot'u, bağımsızlığını bir dereceye kadar koruyabildiği için, daha hoş bir yer olarak görmüştü; Rishon'daki Dr. Masié (Anglikan misyonunun ajanı olarak çalıştığına dair masallar yayan adam – bu da Edmond'un saplantılarından biriydi) ile Mikve Israel'in direktörü Niégo, ziyaret sırasında komik denecek kadar utanç içinde bir ifadeye bürünmüşlerdi – Herzl bir kere daha ziyarete gelirse adlarının Siyonist yanlısına çıkacağından korkuyorlardı.

Rothschild yönetiminin küstahlığıyla ilgili varsayımlar, JCA'ya da olduğu gibi aktarılmış bulunuyordu. JCA'nın yaptığı işlere hiç de karşı olmayan Ruppın, oradaki görevlilerden zaman zaman "küçük despotlar" diye söz ediyor, ama onu temsil eden yöneticiler de (örneğin çok dedikodusu yapılan, ama işinin ehli olan Berman) çiftçilere karşı sert tavırında hepsini geride bırakıyordu.²¹ Ama 1901 fiyaskosundan sonra yavaş yavaş Filistin'de eski rejimle yeni rejim arasında bazı farklar olduğu anlaşılmaya başlamıştı. Eğer Edmond'un patronluğunu yönlendiren ilkeler Bonapartist paternalizm ve hiper-regülasyon ise, JCA'ninkini yönlendi-

²⁰ A.g.e., s. 740.

²¹ Bkz. Alex Bein, *Return to the Soil* (Kudüs 1952), s. 52-60.

renler, daha önce Rusya'nın Kerson vilayetinde, Türkiye'nin Anadolu kesiminde, ayrıca Arjantin, Uruguay ve Kıbrıs'ta da denendiği gibi, tümüyle farklı bir "etos"a dayalıydı ve on dokuzuncu yüzyılın *laissez-faire* liberalizmine dayanıyordu. Harcamaların kısılması, personelden ekonomi, piyasa kurallarına göre davranma, tutulan defterlerde her zaman dengeyi tutturmakta titizlik, zayıfları gözden çıkarma ve hepsinden önemlisi de "az yönetim iyi yönetimdir" ilkeleri, Meyerson'la ekibinin inandığı ilkelerdi ve 1900 öncesiyle taban tabana zıt bir tutumu temsil ediyordu.

1909'da Meyerson, denemenin kendi tahminlerini doğrularak "rejimlerin en iyisi özyönetimdir" tezini gösterdiğini bildirebilecek durumdaydı. Yerleşimcilerin de kendi açılardan, kendi ayakları üzerinde durarak çalışmaktan memnun olduğunu ileri sürüyordu.²² İnatla çalışıyor, neredeyse her girişimlerinde başarıya ulaşıyorlardı. Bu sözlerin abartılı olduğu kesindi, ama yeni seçilen yönün doğru yön olduğu konusunda da kuşkuyla hiç yer yoktu. Büyük yerleşimlerin o kadar başını ağrıtan o boğucu sosyal düzenlemeler artık yoktu, Edmond'un yerleşimci komitelerine karşı güvensizlik duymasına karşın, sağlık, su, ortak ihtiyaçlar gibi konular artık o komitelere bırakılmıştı. Meyerson üretici kooperatiflerine itiraz etmek bir yana, onları teşvik etmişti. Komiteler arasında en çok öne çıkanı, 1906'da kurulan *Société Co-operative Vigneronne (SCV)*, en büyük şarap merkezlerinden seçilerek gelen on üreticinin oluşturduğu bir konsey tarafından yönetilmekteydi. Pardess de 1912 yılında narenciye ürünlerini pazarlamak üzere kurulmuştu ve Filistin ihraca-

²² *La Colonisation Juive en Palestine* (13 Aralık 1914); ayrıca bkz. Filistin yerleşimleriyle ilgili basılı JCA raporu (1908-9), "*Là, encore une fois il a été prouvé que le meilleur des régimes est celui du self-government (sic). Les colons en sont aussi contents que nous ne comptant désormais que sur eux-mêmes ils travaillent opiniâtement et les colonies arrivent presque toutes à prospérer.*" Ayrıca bkz. PICA 43/43 Meyerson-Starkmeth, 5 Ekim 1900.

tının yaklaşık yarısını yönetiyordu. Starkmeth'in eski yönetimin ana kusurlarından biri olarak tanımladığı maaşlı bakım onarım sistemi de artık yoktu, onun yerine kolay şartlarla krediler veriliyor, çiftçiler yıllar içinde artan kaygıları yüzünden ana paralarını eritmekten kurtuluyorlardı. Eski den yerleşimcilere, Yafa veya Nasıra'daki faizcilere ciro edilebilen (kırdırılan) bonolar verilirken, şimdi o uygulamaya da son verilmişti. Böylelikle yerleşimciler yüksek faizlerle soyulmaktan da kurtuluyorlardı. Ayrıca insanlara artık tarla tahsisi de yapılmıyordu. Tahsis edilen tarlalar genellikle zaten yetersiz olmuştu. Belli süreli avans karşılığı tarla tahsis etmek yerine JCA, mümkün olan durumlarda insanların maraba olarak kaydediyor, yük hayvanlarını, tohumları, araç gereci ve toprağı da ürün değerinin bir payına sayarak veriyordu (burada her yıl biraz da fazlalık kalacağı varsayılmaktaydı). Avrupa ve Amerika'da marabalık bir çeşit kırsal kölelik olarak görülmekteydi, ama JCA bunu belli bir süre için kullanıyor, o süre bittiğinde, eğer ekimin sonuçları tatmin ediciyse, yerleşimciye uzun vadeli olarak işlediğı tarlalar kiralanıyor, borcu donduruluyor, ödemeleri de mümkün olduğunda tahsil ediliyordu.

Bütün bunların ardında yatan fikir, yerleşimcilerin hangerinin tarım işine uygun olduğunu görmek ve onları yalnızca garantili yaşamlarını sürdürme peşinde olanlardan ayırmaktı. Tabii bu ayrımın, Yahudiye ya da Samarya gibi, badem ve narenciye türünde ürünlerin fazla emek-yoğun olmadıkları halde yüksek kazanç getirdiğı yerlerde yapılabilmesi daha zordu, ama Celile gibi bir bölgede JCA sık sık tarım işine uygun bulmadığı küçük çiftçileri sistemden çıkarıyor, gerektiğinde harcadıkları paraları tazmin ediyor, onların yerine başka yerleşimcilerin ve işçilerin hevesli çocuklarını alıyordu. Aynı şekilde, hiç ticari kazanç getirmediğı anlaşılan türde ekimler de fazla uzatmadan tasfiye ediliyordu. Henri Franck, Louis le Grand'da James de Rothschild'le

aynı yıllarda bulunmuş bir mühendisken, sonradan yönetici olmuş biriydi. 1920'lerde Filistin yerleşimlerinde hâkim rol oynayacak kadar yetenekli bir insandı. İlk olarak 1903'te Filistin'e, en büyük kaygı nedenlerini incelemek ve gerekirse ortadan kaldırmak amacıyla gönderilmişti. İncelemeleri sırasında Rosh Pinna'daki ipek fabrikasının, her ne kadar 150 kadar işçi çalıştırdığı için bir sosyal başarı sayılsa da, yılda ancak 128.000 franklık ipek üretebildiğini ve her yıl 200.000 franga yakın açık verdiğini saptamıştı.²³ Yesud HaMa'ala'da parfüm konusundaki felaket deney de aynı şekilde sonlanmış, Rosh Pinna'daki şarap girişimi de zaman içinde sona ermişti. Yahudiye ve Samarya'daki fazla üretim ve bağ sökme sonucunda Celile bağcıları artık Şam, Beyrut ve Suriye pazarı için üretim yapma durumuna indirgenmişti. Ne var ki asıl ihtiyaçları kantar başına 15 frank olduğu halde, aracıları 9 franktan fazla tahsil edemedikleri için, 1908'e gelindiğinde Filistin şarap sanayi artık ancak neredeyse tümüyle batı ve güneydeki SCV merkezleriyle sınırlı duruma gelmişti.

JCA dönemi, sayısı azaltılmış personeli daha etkin ve verimli çalışmaya yöneltme çabalarının dönemiydi. Her yerleşimin, ne kadar küçük olursa olsun, mutlaka kendi yönetici kadrosuna sahip olması projesi yönetim kuruluna gitti, ama bölgesel yaklaşımın daha iyi olacağı sonucu seçildi. Gerçi Paris'in hâlâ her ayrıntının kendisine danışılması konusunda ısrarcı olduğu doğrudu, ama Beyrut'ta da bir ofisleri vardı; orası aslında yerleşimlerle Filistin Komisyonu arasında "yayı-yol karargâhı" gibi hareket ediyordu. O büronun başında Pariente adlı emekli bir okul müdürü bulunmaktaydı ve dedeleri gibi o da aslında *Alliance* damgasını taşıyan biriydi. Oldukça iyi çalışan bir bürokrat olmasına rağmen, sürekli protokol ayrıntılarıyla meşgul olup gündelik sorunları gözden kaçırmaması, 1905'e yaklaşılırken astlarıyla arasını boz-

²³ Rosh Pinna ipek fabrikasının sorunları konusunda bkz. 47/277; Meyerson raporu s. 50-5; Yesud, *a.g.e.*, 55-7, Şarap PICA 20/409.

maya başlamıştı. O tarihte görevinden alındı, Filistin JCA'sı Yafa'ya taşındı ve başına da, Sheid'in adımlarını takip eden Henri Franck, genel müfettiş olarak getirildi. Önceki rejimin en yetkin görevlileri, örneğin Papo ve Cantor gibileri görevlerini sürdürdüler, Starkmeth de Pariente ile sürtüşmeli bir dönem yaşamanın ardından, Zikhron Ya'aqov'a müdür tayin edildi.

Başlangıçta tüm Celile yerleşimlerinin Sedjera modeline göre, yani Celile Denizinin yirmi kilometre kadar batısında kurulup kısa ama zorluklarla dolu bir süre boyunca Cha-im Kalvarisky'nin komutasında yönetilen yerin modeline göre oluşturulması planlanmıştı. Ama bölgedeki yollar çok ilkel olduğu için tüm alanı, Metulla'dan Mishmar Hayarden'e kadar hepsini bir noktadan yönetmenin imkânsızlığı görülmüştü. Kalvarisky protestolar karşısında görevden alınıp kuzey grubunu yönetmek üzere Rosh Pinna'ya atanmış, Nasıra (Nazareth) ile Tiberya arasındaki alanın sorumluluğu da Jules Rosenheck adlı bir başka tarım uzmanına verilmişti. JCA yönetimindeki hiyerarşi hiçbir zaman fazla kesin çizgilerle belirlenmiş değildi. Pariente döneminde, doğru dürüst bir karar alabilmek için her sorunun Beyrut'a yansıtılması şartken, Kalvarisky ve Rosenheck'le gezici astlarının (Hankin, Shabtai Levy) dönemlerinde zaman zaman satın almaları, şeyhlerle aşar paylaşılması ya da çiftçilerle vergi değerlendirmeleri gibi konuları görüşürken anında kararlar verilmesi gerekli olduğundan JCA'nın baştan devreye girmesi gerekmekte, onlar da bunu nadiren reddedebilmekteydi. Kalvarisky, Filistin'de, özellikle de Celile'de hayatın Paris'teki gibi olmadığını, bakanlıklardan biri gibi temsilciler tarafından yönetilemeyeceğini, durumu bildirip harekete geçmek için cevap beklenilemeyeceğini Paris'e anlatmaya çalışmıştı. Tabii zaman zaman da (aşağıda göreceğimiz gibi) yetkilerini aştığı oluyordu; hele bölgenin ileri gelenleriyle ilişkilerinde boş çek verme alışkanlığı, başını birden fazla

kere derde sokmuştu. Rosenheck'le ilişkiler sık sık gerilimlere gömülüyordu. İkisi yapı olarak çok farklı insanlardı. Rosenheck daha resmi ve ihtiyatlı, Celile manzarasına saçılmış yerleşimler konusunda daha az heyecanlı, hesapların sağlam tutulmasına ve yerleşimlerde sorun yaratmaktan uzak durulmasına daha çok önem veren bir yaklaşımdaydı; ama iş uygulamalara geldiğinde, epey bir yetki verilmedikçe bunları yönetmenin imkânsız olacağının ikisi de farkındaydı; özellikle de 1908'deki Jön Türk ihtilalinin sonrasında!

JCA böyle daha gevşek organize edilmiş yöneticiler kadrosunun yanı sıra, küçük bir grup, işinin ehli silahlı profesyonel de bulunduruyordu – ki bunun da Filistin'de bir ihtiyaç olduğu kanıtlanmış durumdaydı. Kadroda örneğin Versailles'da eğitim almış bahçecilik uzmanlarının sayısı daha azdı ama ilk defa olarak hayvancılıkla ilgilenecek birkaç veteriner cerrah getirilmiş, ekilebilir topraklarla ilgilenecek botanistler de devreye girmişti. Geleneksel dini eğitim almaktan öteye gitmemiş *meladim*'lerin yerine artık fizik ve matematiğe ek olarak, uygulamalı tarım dersleri veren öğretmenler gelmişti.²⁴ JCA'nın sağlık bütçesi de 1900 öncesine göre çok daha cömertti. Dr. Yaffe'nin Zikhron'da, meslektaşlarının da Hula Ovası gibi yerlerde temin ettiği kinin ve başka bazı ilaçlara erişim kolaylaşmıştı. Beyrut'ta çalışan Rosenstock'un yanında maliyet muhasebecilerinden oluşan küçük bir ekip vardı, ofisleri uzakta bile olsa, Kalvarisky gibi daha fevri yöneticilerin diken üstünde kalmasını sağlıyorlardı. Ama en önemlisi JCA'nın avukatlarıydı. Hepsi son derece becerikli ve uygulamada tecrübeliydi. Kudüs'te Antebi, Şam'da Faraggi, Beyrut'ta da Yellin, İslam ve Os-

²⁴ Örneğin Yesud HaMa'ala'da, Kalvarisky'nin "pedagojik bakımdan eksikleri var" diye raporladığı okulda, Albert adında birinin yerine Kuzey Afrikalı, Daudji adında bir Yahudi getirilmişti, çok iyi Arapça konuştuğu gibi, matematik ve fizik derslerini de Fransız yöntemiyle verebiliyordu. PICA 45/285, rapor 7 Nisan 1909.

manlı hukuku konusunun karmaşıklığını çözebilen kişilerdi. İşleri daha çok, sorunlu tapu senetleriyle, istimlâk tehditleriyle, aşar konusunda vakıfla didişmekle, çiftçilerin vergileriyle ve şarap vergisiyle ilgili oluyordu.²⁵ Beyrut'ta bulunan Yellin, aynı zamanda Valinin yönetimiyle ilgili değerli bir bilgi kaynağıydı. Kimin işe alınıp kimin çıkarıldığını izliyor, Türklerin politikaları konusunda Paris'te kimsenin bilemeyeceği şeyleri biliyordu. 1910 yılına gelinene kadar Kuzey Filistin'de düzen öylesine bozulmuştu ki, adamın zamanını da, kazancını da en çok etkileyen olaylar, sığır hırsızlarına, katillere, ara sıra da politik kışkırtıcılara karşı dava açmak ya da korku dolu yargı yetkililerine dava açtırmaya çalışmak gibi şeylerdi.

Paranın değerini bilme ve gereksiz lüksten kaçınma tutumu JCA'nın da karakteriydi ve dikkatleri teknik iyileştirmelere ve tarımsal yönetime dönüktü. Yahudiye'deki plantasyonlarda ve korularda, özellikle de Petah Tikva ve Mazkeret Batya'da petrolle çalışan motor pompalarını teşvik ediyorlardı. Başlangıçta narenciye veya badem bahçelerine kurulan, katırların ya da öküzlerin çalıştırdığı dönme dolaplar yerine bunları kullanmanın, zamandan ve işçiden ne kadar tasarruf getirebileceğini Edmond'un kendisi hesaplamıştı.²⁶ Bu değişiklik için gereken para hemen geldi, ayrıca yol yapımlarının yaygınlaştırılması, özellikle Rosh Pinna ile Safed ve Samarya kıyısındaki yolların bütçesi da çabucak sağlandı. Bu yalnızca yerleşimcilerin yalnızlık duygusunu azaltmak için değildi (gerçi o da büyük baskı yaratan bir unsurdur), aslında güvenliklerini de büyük ölçüde artıran bir adım olduğu kadar, ürünleri develerle taşımanın maliyetini de saf dışı bırakıyordu. Deveyle taşımak, malların piyasa fiyatını

²⁵ Örneğin bkz. Rosh Pinna'da 1906'da gerçekleşen çok karmaşık tapu paylaşımı görüşmeleri, PICA 66/306; Yellin'in çalışmaları PICA 7/532.

²⁶ Starkmeth-Scheid, 27 Kasım 1896 (PICA 14/62).

çok fazla yükseltiyordu. 1904 sonrasında kuzeye daha çok sayıda işçinin gelişiyle, mevsimlik çalışanlar da dahil olmak üzere hepsinin geliri yükselmekteydi, hasat mevsimi bitince diğer işlerde de çalışabiliyorlardı.

Genel olarak, Filistin tarımının özellikleri artık daha iyi anlaşılmaya başlamış, baharda ve ekim ayında gelen o belirsiz yağmurlara uyum sağlanabilir olmuştu. Plantasyon kültürlerinin egemenliği azalınca, JCA polikültürel tarımı daha çok teşvik etmeye başladı, tek ürüne bağımlılık azaldı. Örneğin Zikhron'da artan talebe cevap verebilmek için toprağın bir kısmını tahıllara ayırabilmek amacıyla bazı bağlar sökülüyor, bunun yanı sıra etlik ve sütlük hayvancılık ve mandıra sanayii başlıyordu. Meyve bahçelerinin ve plantasyon ürünlerinin hâlâ en önde olduğu Mazkeret Batya'da bile karma tarımı başlatma girişiminde bulunulmuş, bununla hem yerleşimin kendi sebze, mandıra ürünleri ve yumurta ihtiyacı karşılanmaya çalışılmış hem de meyve piyasasının oynaklığına karşı önlem alınmıştı.²⁷ 1900 sonrasında en istikrarlı gelir getiren ürünler bademler ile zeytinlerdi. Her ikisinin de Filistin'de ve Kahire, Şam gibi yerlerde hazır piyasası vardı, bu da ürünleri daha uzaklara yollamanın navlun masrafını azaltıyordu. Ayrıca bunların gaddar iklim koşullarında bozulma sorunu da o kadar büyük değildi. Ağaçlar da, bir kere büyüyüp ürün verecek hale geldikten sonra, verimlerini sürdürmek için daha az yatırım gerektiriyordu.

Dugourd döneminden farklı olarak, JCA yöneticilerinin politikası, Batı Avrupa'nın ileri tarımını geri kalmış bir coğrafyaya uygulamaya çalışmaktan çok, buranın doğal koşullarına uyum sağlama yolunda olmuştu. Narenciye'nin getirdiğiyle ipek sanayisini karşılaştırmak, yerel kültürde güçlü köklere sahip ve yerel piyasaya hâkim ürünlerin ne kadar avantajlı olduğunu göstermeye yetiyordu. Yine aynı şekilde, doğunun yüksek rekolteye ve düşük değere sahip ürünle-

²⁷ JCA basılı raporu 1908-9.

ri – susam, sorgum, nohut ve fasulye gibileri – 1880’lerde ilkel Arap kültürünün sofralarına ait görülerek aşağılanan ürünler şimdi standart tahılların ve sebzelerin yanı sıra yetiştirilmeye başlamıştı. Hayvan yemi ihtiyacı nedeniyle arpaya buğdaydan fazla ağırlık verilmeye başlanmış, özellikle Yukarı Celile’de bunun yanında yonca, acı bakla, burçak ve kolza ekilir olmuştu. Hayvancılığa bakış da değişiyordu. Geçmişte yem dışardan (çok pahalıya) getirilmek zorunda olduğu için yerleşimlerde ancak çalışacak hayvanlar bulundurulmaktaydı. Meralara ise, çok büyük sürülere sahip Arap grupların lüksü olarak bakılıyordu; Yahudi çiftçilerin plantasyonlardan ya da tarlalarından böyle bir şeye yer ayırma olanağı pek azdı. Toprakta yorgunluğu önlemek için bol gübre kullanımı ve rotasyonla köklü bitkilerin ekimi arttıkça, yerleşimlerin mandıra ve ara sıra da et ihtiyacını karşılayacak kadar bir yeri mera olarak ayırmak, karma çiftçiliğin ayrılmaz bir parçası haline geldi. Yukarı Celile’de, Zikhron’un üzerindeki tepelerde koyun, daha çok da keçi yetiştirilmeye başladı, hele Rosh Pinna, Akra, Nasıra, hatta Şam pazarlarına sattığı keçi peynirinin haklı gururunu yaşamaya başladı.²⁸ Mazkeret Batya’nın 1908’de 146 baş hayvanı vardı, mandırasını kooperatif olarak işletiyor, Yafa’ya 50.000 litre süt satıyordu. Edmond Avrupa’nın en soylu cins hayvanlarını Levant bölgesi koşullarında yetiştirme fikrine çok merak sarmıştı. Tekrar tekrar denemeler yapıldı, sonuçları değişken oldu, üretken Frisia’ları dayanıklı Lübnan sığırlarıyla çiftleştirmek, Kıbrıs eşeklerini yerli hayvanlarla aşılama, hatta Leghorn kırmızı tavuklarını Türk türleriyle birleştirmek denendi. Ne var ki yeni soyları bölgenin çok çeşitli parazitlerine, virüs hastalıklarına karşı bağışık kılmak, veterinerlik biliminin Filistin’de ilerlemesini beklemeyi gerektiriyordu. 1903-04 yıllarında Celile sürülerinin %70’i, *rinderpest*’in öldürücü bir türü nedeniyle yok olup

²⁸ Kalvarisky-Rosenheck, 1909, PICA 69/309.

gitti. Bu olaydan sonra bölgedeki yerleşimler bir tür ortak sigorta ve kredi programı oluşturdular. Bu program, *Halvaa Vehisaon*'un Zikhron Ya'aqov'daki başarısı üzerine (1906'da %6 faizle 90.000 frank kredi verebilmişlerdi) kendini kanıtladı. Aslında Zikhron'un zenginliği, bağlara birinci derecede bağımlı değildi. 1908'de tarlalara 6000 dönüme yakın alan ayrılmış, yerleşimin sürüleri ise 187.000 frank değerini bulmuştu.²⁹

Comission Palestinienne şemsiyesi altında Filistin'deki Yahudi çiftçiliğine baktığımızda, aynı dönem içinde iki ayrı yöne doğru bir hareket görebiliyoruz. Kuzey Celile'de durum daha çok *Naturwirtschaft*'a doğru kayıyor, yani maraba Arap fellahlar, besin öz-yeterliliğine ulaşmaya çalışırken gelir açısından tahıllara güveniyor, hasadın kötü olduğu yıllarda destek olarak da plantasyon kültürlerini görüyordu. Güneydeki Yahudiye ve Samarya'daysa plantasyon ya da bağcılık *Geldwirtschaft*'ı görülmeye başlamıştı ve para getiren, kolay satılan ürünler hâlâ ön plandaydı. Örneğin Rishon Le Zion hâlâ çiftlikte kullanacağı hayvanlara yemi de, yerleşimcilerin temel gıdalarını da dışarıdan almayı sürdürüyordu. Zikhron Ya'aqov yakınındaki Givat Ada ve Wad-el-Hanin (Ness Ziona) gibi daha küçük yerleşimlerde kültürleri çeşitlendirme ve pamuk, muz, hatta kauçuk gibi yeni ürünleri deneme yolunda bilinçli bir çaba vardı ama ürün dağılımı genelde net bir "karma tarım modeline" göre olmaktan çok, piyasa trendleriyle ilgili tahminlere dayanarak yapılmaktaydı. İstanbul ve Kahire'de gülyağı talebi küçülürken, batı pazarlarından da ses gelmezken, Rishon ve Zikhron'daki sardunya ile gül yatakları da daralıyordu. Buna karşılık bu dönemdeki badem kültivasyonunun yükselişi çarpıcı düzeydeydi. Ağaçların bakımı gerektiği gibi yapıldığı takdirde Petah Tikva'yla Rishon arasındaki hafif ve kumlu toprakta da ağaçların köklenebilmesi bu sanayiye daha çok teşvik et-

²⁹ JCA raporu, 1908-9.

mekteydi. 1905 yılında yalnız Yahudiye’de 20.000 kilo toplanmasından sonra, 1912’de 264.000, 1913’te 376.000 kiloya çıkıldı ve yıllık hedef olarak da bir milyon kilo seçildi.³⁰

Güney yerleşimleri de aynı şekilde, Birinci Dünya Savaşı öncesinde emtia piyasalarındaki dalgalanmalar karşısında son derece kırılgandı. Filistin şarap sanayi durumun tipik örneklerinden biriydi. 1890’ların başlarındaki aşırı üretim sorunundan sonra filoksera belâsı vurmuş, onun ardından girilen ‘yeniden kurma’ döneminde fazla hızlı ve fazla ileri gidilmiş, 1900 ile 1903 arasında bir kere daha fazla şarap üretilmişti, ama aynı sıralarda dünya şarap fiyatları düşük, Carmel’in girebildiği pazarlar da doygun durumdaydı. Aşılama programını finanse etmek zorunda kalan Edmond, bu sefer de 1.5 milyon frank daha ödemek zorunda kalıyor, bu paranın bir kısmı söküm sonrası zarar gören bağcılara tazminat ödemeye, bir kısmı da arazilerin tarlaya ya da meyveliğe dönüştürülmesine gidiyordu.³¹ 1905’te piyasalarla üretim arasındaki makas öylesine açılmıştı ki, 1899’da üzümler ancak fiyatları yapay şekilde kantarı 20 frangın altına düşürmekle kaldırılabiliyordu – bu durum 1890’lardaki durumun tümüyle zıddıydı.

Üretim kooperatifi fikri 1903’te Wolf Gluskin tarafından ortaya atılmış, diğer yararları arasında, doğrudan yönetim sayesinde üretim maliyetini hektolitreye başına 4 frangın çok altına düşürebileceği iddia edilmişti. Rishon ve Zikhron’daki presler tam kapasitenin altında çalıştığı ortamda (zaten piyasa koşullarına bakılırsa başka çareleri de yoktu), bir de hasadın *brüt* değerine göre devletin bindirdiği esneklikten yoksun gümrük eklendiğinde, birim maliyeti daha yükselecekti. Ama SCV, kurulduğu 1906 yılından itibaren en azından üretimi JCA yönetiminden daha düzgün biçimde düzenlemeyi başarmaktaydı. Ne var ki 1907’ye girildiğinde, iyileşmeler

³⁰ Meyerson raporu, *Colonisation*, s. 9-11.

³¹ PICA 43/43.

yine fiyata bağlı olmaya başladı. Odesa ve Varşova'da satış fiyatları iyileşirken Carmel Mizrahi (Carmel Orientale) top-tancıları da orta kalite şarabı çok düşük fiyatlarla satmaya başladılar. Çabucak daha kaba bir şarap yapılmasıyla, mesafe nispeten kısa ve depolama maliyeti de düşük olduğundan, işin ehli satış uzmanları, bunlar arasında Selanik'teki Sciaka ve İskenderiye'deki Nessler gibi kişiler, Mısır ve Batı Türkiye pazarlarında genelde satılan ucuz İtalyan şaraplarının yerini alıp kendilerine pazar kazanmayı başardılar.³² Bu başarı aslında bu kişilerin ustalığı sayesinde olduğu kadar, SCV'nin esnek uygulamaları ve Mısır'da fiyatı Cezayir ve İtalya'dan gelen şarapların altına düşürmesi sayesinde gerçekleşmişti – bu tutum 1890'lardaki davranışların tam tersiydi.

Türkiye ve Mısır 1903'te üretimin %20-25'ini alırken 1909'da yaklaşık %40'ını almaya başlamışlardı. Yeni aşılmanın tutmasından itibaren Rishon'un mahsulü hektar başına yılda 21 kantardan 28 kantara yükseldi. 1912'ye varıldığında üretim hâlâ sürekli yükseliyordu. O yıl 45.000 hektolitreye vardığında, malın hepsi önceden pazarlanmıştı. Ertesi yıl Carmel Mizrahi ve Carmel Varşova %10 temettü verirken Carmel New York (genelde Rusya'dan gelen göçmen nüfusa hitap etmekteydiler) da küçük cirosuyla %6'yı tutturmayı başarmıştı. 1898 ve 1905 gibi felaket yıllarından beri ilk defa talep artık Rishon ve Zikhron'daki üretimin üstüne çıkmıştı ve her iki yerleşimde arazinin daha çoğu bağlara tahsis edilmeye başlamıştı. Sarafend, Meir Shefeya ve Givat Ada'da da bağlar dikilmekteydi. Ama ürettikleri ya Polonya ve Güney Rusya'daki *koşer* pazarına yönelik tatlı Alicante ya da Levant pazarına gidecek sıradan şaraptı. Batı Avrupa

³² Konişmentolar konusunda bkz. PICA 3/610. Dosya 2/609-7/614, diğer konular arasında, kooperatifin kurulması sonrasındaki yıllarda SCV sipariş defterleri tutmuştur. Kuruluşla ilgili olarak (oldukça resmi) PICA 41/41. Ayrıca Meyerson, *Colonisation*, s. 6-9.

pazarları (Viyana, Cenevre ve Londra'daki küçük miktarlar dışında) orta kalite bir *vin de marque* almamakta inat ediyordu. Edmond'un beklentilerinin tersine, temettü getiren aslında piyasanın tepesi değil, dibi gibi görünüyordu. Kalite pazarına satma çabaları Birinci Dünya Savaşı sonrasında da devam etse de, genel anlamda 1907-1914 arasında oluşan paternin kalıcı olacağı belliydi.

Bu süre içinde narenciye sanayinin gelişimine gelince, onun daha oynak ve kaotik olduğu söylenebilir. Şamuti portakalları on sekizinci yüzyılın sonlarından beri Yafa limanından Avrupa'ya, özellikle Marsilya ve Liverpool limanlarına gönderilmekteydi. Daha Yahudi bahçeleri dikilmeden önce bölgedeki Arap müstahsil yılda 200.000 kasa kadar ihracat yapıyordu. Şarap sanayinin tersine, orada preslerin zorladığı bir merkez teşkilat olmadığı için, düzenlemeler yapmayı gerektirecek bir durum da doğmamıştı. Ağır bir sabit sermaye yatırıma da gerek duyulmadığına göre (11 dönüm kadar bir yere on-on iki bin frank yatırıldığında, sekizinci yıl %15 getirmeye başlıyordu) portakal kültivasyonu sınırlı olanaklara sahip küçük aileler için idealdi. Yahudilerin getirdiği birtakım teknik iyileştirmeler her ne kadar ürünü devrimden geçirecek gibi değilse de, entansif tarımı ve daha yüksek mahsulü mümkün kılmıştı. Önce Petah Tikva'da, daha sonra Yafa ofisinde JCA görevlisi olan Daniel Bril, kendi de bir müstahsil olarak, bazı yeni aşları denemekte, California ve Florida'dan iyi cins örnekler getirip yerli limonların kalitesini yükseltmekte öncü olabilmıştı.³³ Greyfurt üretimi, Edmond'un tüm teşviklerine rağmen Jezreel'de savaşın öncesine kadar harekete geçemedi; ilk dönemlerinde tüm çabalar da Şamuti'ler üzerine odaklanmıştı. Böcek ilaçlarının kullanılmasına ek olarak motorlu pompaların derin kuyuları ve sulama kanallarını devreye sokmasıyla Yahudiler sonunda Arap rakiplerinin üretimini aşmayı başardılar, ama

³³ Ayrıca bkz. *inter alia*, PICA 25/154-30/163.

zaten piyasa da sonsuz genişleme olanakları getirecek gibiydi. 1907'de Petah Tikva yalnızca 28.000 kasa üretirken 1910'da o rakam 78.000 kasaya çıkmış, 1913'te tüm Filistin üretimi 413.855 kasayı bulurken de Petah Tikva'nın katkısı 263.000 kasa olmuştu.³⁴ 1900'de yerleşimlerde yalnızca 35 hektar (400 dönüm kadar) narenciyeye ayrılmıştı – bu aslında Nezly'deki deney alanından bile küçüktü. 1903'te o alan 100 hektara, 1900'de 400 hektara varmıştı. O sıralarda Petah Tikva'da bağcılıktan portakala geçiş artık kesinleşmişti. Zikhron ve Rishon'da bağlar sökülürken etkilenen kalabalıklar da nispeten çeşitlilik getiren kültürü cazip bularak Petah Tikva'ya akıyordu. 1914'te bu yerleşimin nüfusu, 2600 Yahudi yerleşimci, 600 kadar yerleşik Arap işçi ve 1100 kadar gezici Arap ile birlikte kilometrekareye 135'i bulmuş, Meyerson'un hesaplarına göre Fransa'nın üretim bölgelerinden çok daha kalabalık, hatta Zikhron'un iki katı kadar kalabalık bir yere dönüşmüştü.³⁵

Kurulan iki kooperatif –Pardess ve Merkaz– birlikte ürünün yaklaşık yarısını pazarladılar, ama aralarında Araplar da, Yahudiler de bulunan pek çok üretici de, Yafa'daki arabacılarla, sevkiyatçılarla doğrudan temasa geçmeyi tercih etti. Bu dönemde Liverpool borsasında ürünün kasa fiyatı 7 şilin dolayındaydı, ama yüksek mahsul yıllarında (1908 buna çarpıcı bir örnekti) fiyat bunun yarısına kadar düşebilmekteydi. Böyle durumlarda, kooperatifin koruması altında olmayan spekülatif üreticiler (Yafa'da %20-25'le borçlanmışlarsa ve karşılık olarak da mahsullerini göstermişlerse), kötü bir darbe alarak çekilmek zorunda kaldılar. Ama o istisnai krizi ölçüt olarak almazsak, o yıllar portakal üreticileri için harika yıllardı ve eğer araya savaş girmeseydi 1915 için hedef olarak 600.000 kasaya ulaşmaya çalışıyorlardı. Pardess'in

³⁴ Meyerson, *Colonisation*, s. 11-14.

³⁵ *A.g.e.*, s. 4. O sırada (1914) Zikhron'un nüfusu 1024 kişiydi – yani yaklaşık olarak 10 yıl önce olduğu kadardı.

özel ortaklarından bazıları (Petah Tikvalı Rokach, Bril ve çok yönlü Dr. Masié) iyi bir yılda 20.000 frank kazanabiliyorlardı. 20 dönüme sık ağaç diken küçük hissedarlar bile 3000-4000 bekleyebiliyordu – bu meblağlar normalde Celile bölgesindeki kiracı çiftçilerin gelirinin neredeyse üç katıydı.³⁶

Ne var ki portakal bahçelerinin kârı da işçilik maliyetinin ucuz olmasına bağlıydı. Motorlu pompalar, en yavaş ve en pahalı sulama metotlarını saf dışı bırakmıştı; budama, ilaçlama ve hasat için işçi gerektiğinde de genellikle Yafa'daki *moşava*'da bulunan havuzdan Araplar çağrılıyordu. Beri yandan, Yafa doklarına akıp duran Yahudi göçmenlerin sayısı da giderek artmaktaydı. 1905 ile 1914 arasında Filistin'deki Yahudi nüfusu neredeyse iki katına çıkmış ve 80.000'e dayanmıştı, üstelik buna, ülkeye gelirirken bile Amerika'ya, İngiltere'ye ya da beyaz dominyonlara gitmeyi planlayanlar dahil değildi.³⁷ O tarihte tarımda çalışanların sayısı on binden fazla olmadığına göre, diğerlerinin kent merkezlerine ya da 1909'da Yafa'yla Petah Tikva arasındaki kumullar arasına kurulan Tel Aviv gibi uydulara düzensiz şekilde yerleştiği ortadaydı.

Geç gelen göçmenlerle birlikte, Edmond'un tahmin ettiği gibi iş bulma fırsatları azalınca, Petah Tikva da Yahudi işçileri istihdam edebilecek potansiyel bir işveren olarak görülmeye başlamıştı. JCA tarafından desteklenen üreticiler³⁸ işçi ücretlerini iki katına çıkarmaya hevesli olmayınca,

³⁶ Pardess hesapları için 1907-9, PICA 20/409.

³⁷ Bkz. Mandel, s. 80, B. Dinur'dan alınma. Dinur, *Sefer Toledot Hagan* rakamları, Ruppın'ın 1913'te verdiği daha az güvenilir rakamlarla çelişki halindedir, *Die Juden der Gegenwart* (Berlin 1913), s. 284.

³⁸ *l'Oeuvre Palestinienne et le Sionisme*'de (JCA'ya hitaben basılmış rapor, Haziran 1914) s. 32'de Meyerson'ın da kabullendiği gibi *"rien de plus juste que la cause du travail juif; nous avons constamment fait tout ce qui était en notre pouvoir pour la favoriser. Mais c'est la pousser à l'absurde et à l'odieux que de déclarer que*

iş arayan Yahudiler de ortalama Arap ücretini kabul etmeye yanaşmayınca, Petah Tikva kısa zamanda "*emek fethi*"nin (*Avoda Ivrit*) ilk savaş alanı haline dönüştü – büründüğü bu rol 1920'lerde de çok acılı biçimde tekrarlanacaktı. Ama henüz üreticiler güçlü durumda olduklarından, 1906'da ayaklanmalar ciddileşmeye başlar başlamaz birleşip meyve bahçelerinde çalışacak Yahudi işçilere karşı genel bir boykot ilan ettiler. Ne var ki "tarımsal lokavt," daha sonra gelecek sermaye-emek savaşının yanında ufacık bir damla gibi kalmaya mahkûmdu. İkinci Dalga göçmenler (*Aliya Bet*) daha çok, genç öğrencilerden ve işçilerden oluşmaktaydı ve Minsk, Vilno, Kovno gibi kuzey kentlerinin dar sokaklarında çalışarak büyümüşlerdi. Yaşları yirminin biraz altında ya da üstünde olan bu insanlar, bulundukları yerde bir Yahudi sosyalist partisi varsa oralara özellikle *Bund*'a yazılmışlardı.³⁹ 1905'te korkunç pogromların yeni dalgası başlayınca da, ulusal ve sosyal özgürlük duygularını bir araya getirerek

le "travail juif" signifie l'exclusion de toute possibilité d'employer un indigène; et forcer un charretier arabe qui amène des matériaux de construction à les décharger a la limite de la colonie, ou ils seront repris par un charretier juif, ou proclamer la grève parce que l'administrateur se permet d'employer jusqu'à 20% d'ouvriers arabes, c'est vraiment fournir un aliment trop facile aux attaques des feuilles nationalistes de Beyrouth" (vurgu bana aittir). [Hiçbir şey Yahudilerin çalışma sebebinden daha haklı olamaz. Biz bunu desteklemek için elimizden gelen gayreti gösterdik. Fakat "Yahudilerin çalışmasını" absürd ve kötü göstermek için onu bir yerlinin bütün çalışma ihtimallerini ortadan kaldıran bir şey olarak sunarlar. Yapı malzemesi taşıyan bir Arap arabacı onları koloninin sınırında boşaltmaya zorlanır, burada Yahudi bir arabacı onları tekrar yüklenecektir. Yönetimin işçilerin en fazla %20'sinin Arap olmasına müsaade etmesi grev ilan edilmesine sebep olur. Bu gerçekten de Beyrut gazetelerinin saldırılarına çok iyi bir zemin hazırlamıştır.]

³⁹ Bkz. Ezra Mendelsohn, *Class Struggle in the Pale: The Formative Years of the Jewish Workers' Movement in Tsarist Russia* (Cambridge 1970); H. J. Tobias, *The Jewish Bund in Russia From Its Origins in 1905* (Stanford 1972).

Poalei Zion ve Hapoel Hatzair gibi Siyonist gruplara kaymışlardı. Bunlardan birincisine girenlerin sayısı Filistin’de henüz binler yerine yüzler düzeyindeydi ve Filistin’i yalnızca vatanları olarak görmekle kalmıyor, aynı zamanda Yahudi işçinin etnik kimliğinden ayrılmaz bir özgürlüğe kavuştuğu toplumun vatanı olarak görüyorlardı. Tolstoy’un kurtarıcı emek etiğine inananlar içinse, tıpkı Filistin’e 50 yaşında gelip mesihçi ihtiraslarını kana ve toprağa yönelten yazar A.D. Gordon gibi, konu ideal bir ilham anlamındaydı. Her iki grup için ortak olan inanç ise, Rus Sosyal Devrimcilerinin 1905 ihtilalinde ifade ettiği gibi, toprağın onu işleyene ait olduğuydu – tek farkı, Rus köylüsünün aynı tarlayı kuşaklar boyunca ekip biçmesi, Filistin’deki Yahudinin ise önce toprağını ele geçirmek zorunda olmasıydı.

Paradoks içeriyor olsa da, işçi hakları konusundaki sosyalist-popülist fikirler, JCA’nın işçiye deneme süresinde kullandıktan sonra maraba kiracılığını uzun vadeli bir kiralamaya dönüştürme fikriyle o kadar da uyumsuz değildi. Tabii JCA (daha sonra da PICA) toprağın sahipliğini kendi elinde tutuyor, tapuları satmaya kalkışmıyordu. Mevcut tarlalar üzerindeki göçmen sayısı baskısı yükseldikçe (1930’larda ve 40’larda olduğu gibi), PICA’nın hangi arazileri kirala-yıp hangilerini kiralamayacağına dair kararları da popülist doktrine aykırı olduğu için eleştirilecekti. Ama şimdilik yeni yerleşimcilerin ya da eskilerin çocuklarının haklarıyla JCA uygulamaları örtüşebiliyordu. Bu özellikle Celile’de, mümkün olduğu kadar çok alanı çabucak ekerek yerleşimlerin elinden alınmasını engellemeye çalıştıkları yerlerde daha belirgindi. Yukarı Celile yerleşimlerinde Edmond’un dev plantasyonları yavaş yavaş ortadan kalkarken, özellikle Rosh Pinna ve Yesud HaMa’ala ile Metulla ve Mishmar Hayarden’de geleneksel tahıl tarlalarına daha fazla yer açılmaktaydı – zaten bu da Kalvarisky’yle JCA yöneticilerinin tercih ettiği tür ekimdi.

Bundan da önemlisi, Celile Denizinin güneyindeki Kafr Kama'da satın alınan 60.000 dönümlük araziydi. Bu yerin en batı ucunda da 15.000 dönüm üzerindeki Sedjera (bugünün Ilaniya'sıyla hemen hemen aynı yer), Ossovietzki tarafından 1890'larda, ülkede yaşamayan bir Arap toprak sahibinden alınmıştı, çevresinde de pek dost canlısı olmayan Çerkeslerle, fellahların Bedu Arab köyleri vardı. Güneydoğuda, denize daha yakın yerde, birbirine yakın Mesha ve Yamma (bugünkü Yavniel) bulunuyordu ve 1904'te onlara Bedjen köyü çevresindeki alan (bugün Beit Gan diye bilinen kısım) eklenmişti. Beit Gan'ın on mil kadar güneyinde ve Ürdün Nehri kıyısında Melhamie (Menahemia) adlı, biraz sapa bir çiftlik vardı. Bunlar bir araya gelince, 1912 yılında 850 kişinin yaşadığı bir alan oluşturmaktaydılar.⁴⁰ Hem yukarı hem de aşağı Celile yerleşimlerinde (Sedjera hariç – çünkü orası en baştan itibaren model bir eğitim çiftliği olarak düzenlenmişti) tüm arazi 100-200 dönüm arasında tek ailelik alanlara bölünmüştü ama çoğu kayalıkla bataklıkla iyi kalite ekilebilir toprakla bir araya geldiği alanlardı. Metulla ve Mishmar Hayarden gibi, arazinin çoğunun ekilebileceğe çok yakın toprak olduğu yerlerde, civardaki araziye Araplardan, yüksek fiyata da olsa alma yolunda güçlü baskılar vardı. Erken dönem Celile yerleşimlerinin çoğunda alan, Yahudi tarlalarının arasına (eskiden mera olan) küçük Arap işletmelerinin de karıştığı şekilde bölünmüştü.

Yerleşimlerin sınırlarının tam net belirlenmemiş olması, birbirine komşu ve toprağın kullanma hakkının kendilerine ait olduğunu iddia eden Yahudilerle Araplar arasında sayısız çekişmelere ve anlaşmazlıklara yol açmaktaydı. Elleri verilen *kuşan*, Avrupa'daki tapu senedine benzer bir şey değildi. Genellikle kimden kime devredildiğini belirten ve "falan tepeyle filan bataklık arasında" şeklinde tarif edilen arazilerden söz ediyordu. Uygulamada ilk sorun, orayı eken

⁴⁰ Mesha: 243; Yamma: 216; Melhamie: 181; Sedjera 206.

ya da orada hayvanlarını otlatan taraftan ortaya atılıyordu. Eğer bir fellah ya da onun şeyhi, arazi sahibinin ülke dışında yaşayan biri ya da Beyrutlu araçlardan biri olduğunu kanıtlayabilirse (genelde de öyle oluyordu), ve kiralar da muntazam ödenmişse, o zaman yeni satın alanın haklarına itiraz edebiliyordu. Sahipliğin onda dokuzunun zilyetliğe dayandığına kuvvetle inanan Arap köylüleri, karşılarında çevresi sağlam çitlerle çevrilmiş, Çerkes nöbetçilerin koruduğu otlakları görünce, ya hayvanlarını onların üstüne salıyor ya da protestolarını rastgele şiddet olaylarıyla ve hırsızlıklarla ifade ediyorlardı. Görünüşe göre saldırgan Araplar, Yahudilerin açıkça suç saydığı bu davranışları, Tiberya ya da Beyrut mahkemelerinde kendi doğal ve meşru haklarının savunması olarak niteliyorlardı.⁴¹ Eylemleri hiçbir makam

⁴¹ Bkz. Kalvarisky'nin mektubu, 5 Ağustos 1906, PICA 50/290. Burada Metulla'daki karışıklığın toprak ifrazı nedeniyle çıktığını yazmakta, ama şunları da eklemektedir: "Ortak tapuyla Yahudileri sömürbildikleri o eski günlerin bitmesine hayıflanıyorlar." Ortak alan ve bölünmüş arazilerin haritalanmasındaki zaten karmaşık olan süreç, görüşmeleri yürütenlerin genellikle köylülerin kendileri olmayıp onları temsil eden (ve oraya gelmeyen, Beyrut'ta ya da Safed'de yaşayan) şeyhler tarafından yürütülmesi yüzünden daha da dolaşık hale gelmekteydi. Düzenlemeler ne kadar özenli, mafruz haklarına ve koşullarına ne kadar uygun yapılsa da, Avrupa'ya özgü mutlak mülkiyet ve kesin sınırlar kavramlarının doğu uygulamasına sokulması belli ki kolay değildi. Fellahlar okaliptüsleri söktüğünde ya da sığırlarını yerleşime ait tarlalara saldıklarında, Avrupa'daki çiftçilerin tarihte çekilen çitlere karşı protestolarını uyguluyor gibi görüyorlardı. Ayrıca bkz. PICA 45/275.

Celile bölgesindeki Yahudi-Arap ilişkilerinde Çerkeslerin oynadığı rol son derece ilginçtir ve dönemin adli kayıtları incelenirse değerli bilgiler edinilebilir. Bazı yerleşimlerin bekçileri olan bu insanların, Yahudilerin haklarını koruyup Bedevi ve Metuali'leri dışarıda tutma konusunda hayli sert tutum takındıkları görülmektedir. (Bkz. PICA 39/279, Papo-Kalv'sky, 21 Nisan 1905.) Bir keresinde Yesud HaMa'ala'da bu sertlikleri, sınırda kamp kuran bazı göçebe Ceza-yirli çobanların (Berberi?) çadırlarını sökmeleri, iki grup arasında

tarafından desteklenmeyince, genellikle talepleri vilayet mahkemeleri tarafından reddediliyordu, ama Metuali Araplarıyla Dürzilerin bataklıklarının, Metulla'da olduğu gibi Merdj işgalciler tarafından istila edilmesine yıllardır karşı çıkan Banias Piskoposu (bir Rum) olayında olduğu gibi mahkeme de, şiddet de, yıllar boyunca devam edebiliyordu.⁴²

Bu tür anlaşmazlıkları çözmenin bir yolu, yerel köylülerle bir *mafruz* (karşılıklı olarak Yahudi ve Arap tarlaları belirleme) anlaşmasına varmaktı. Ama bu da uzun vadede sorunlar yaratacaktı, çünkü eskiden ortak otlak olarak kullanılan yerlerin ayrılması gerilimleri artıracaktı. *Mafruz* ancak tüm ekicilerin ittifak kararıyla sağlanabildiği ve en daracak toprak şeritlerini bile dikkate aldığı için, sürecin sonu gelmek bilmiyordu. Yahudi yerleşimciler de, geri kalan arazilerini daha da yüksek fiyata satmaya hevesli Arap toprak sahipleri de, işin çabuk bitmesi için ya yerel bir şeyh kanalıyla, ya da Türk makamları aracılığıyla baskı uygulamaya çalışmaktaydılar. Hayim Kalvarisky, mümkün oldukça Arap sürü sahipleriyle doğrudan ilişki kurmayı tercih eden, üçüncü tarafları işe katmaktan hoşlanmayan biri olarak, Beyrutlu aracılar karşı sömürülen fellahların şampiyonu olarak görülmeye alışmıştı.⁴³ Bu tür arazi anlaşmalarının imparatoru sayılan aracı Elias Sursuq, 1906 yılında bir gün ofisine gelen Kalvarisky tarafından, kendine ait olmayan Pariente tepesinde bir araziye de yaptığı pazarlığa dahil ettiği için fena halde azarlanmıştı. Ama bu protesto da geri tepmiş, ken-

ciddi çatışmalara yol açmıştır. Beri yandan bu Çerkesler, kendi köylerine saldırıldığında da bir o kadar sert öz savunma yapmaktadırlar. Sedjera'da *mafruz* nedeniyle Kafr Kama'ya nakledilmelerinden acı acı yakınmış, 1905'le 1910 arasında Tiberya Kaymakamına ve Kadısına itirazda bulunmuşlardır.

⁴² Bkz. PICA 74/314; 75/315; 69/309.

⁴³ Kuzey Celile'de çalışan iki toprak acentesi vardı; Raşit Bey ve Abdel Rahman (Kalvarisky ikisini de hiç beğenmezdi, 1906'da her ikisini de "tehditkâr" diye tanımlamıştı.) PICA 50/290.

disine gangster ve soyguncu denilmesinden hoşlanmayan Sursuq daha sonra, fiyatı Pariente'nin düzeyine düşürmek için orayı da kattığını, eğer Kalvarisky istiyorsa pazarlığa yeniden oturup fiyatı ilk baştaki düzeye yükseltmeye hazır olduğunu iddia etmişti.⁴⁴

Kalvarisky kendisi aslında bu tür işlerin kurdu sayılabilecek biri değildi. 1910 yılında imzalamayı en çok istediği anlaşma, Emir Ali Paşayla pazarlık konusu olan, Safed'le Celile Denizi arasındaki 30.000 dönümlük yerle ilgiliydi. Orası alınırsa, Baronun Havran'da aldığı ve daha önce Bedevi ortakçılarının kullandığı arazi parçaları arasındaki boşlukların bazıları kapatılmış olacaktı. Ali Paşanın Babıali tarafından bir diplomatik misyonla Trablus'a gönderilmesi, işi yarıda bırakmıştı, ama Kalvarisky'nin orayı çok istemesinin nedeni, başlangıçta Emir'in köylerle köylüleri "şiddetsiz, sorunsuz" oradan çıkaracağı ve Ürdün Nehrinin öbür kıyısındaki yeni yerlerine taşıyacağı yolundaki vaa-di-ydi.⁴⁵ Her ne kadar Arap çiftçilerin belli toprak parçalarına fazla bağlı olmadıkları, yakın yerde iyi bir toprak veriliyorsa itiraz etmedikleri biliniyor olsa da, bu vaa-din büyük düşmanlıklar doğurmadan ve şiddete yol açmadan yapılabilmesi pek akla sığacak gibi değildi. Paylaşımlar sık sık (Nedjen'deki gibi) yapılsa da, ardından kavgaların yıllar boyunca sürmesi, Yahudilere iyi yerlerin verildiği, Fellahlara daha alt düzey toprakların kaldığı iddialarının seslendirilmesi çok olağandı.

⁴⁴ A.g.e., Kalvarisky-JCA, 26 Temmuz 1906.

⁴⁵ Kalvarisky-JCA, Ocak 1909, PICA 75/315- Bu tipik bir alışveriş teklifiydi, Ali verimli topraklar için dönüşüne 60 frank istiyor, Kalvarisky 17 veriyor, sonunda 30'a anlaşıyorlardı – bu da, 1900'den beri süren enflasyon dikkate alındığında, zaten ortalama bir fiyattı. Kalvarisky daha verimsiz topraklarla ilgili pazarlıklarda daha da başarılı oluyor, oralarda fiyat 10 franga kadar inebiliyordu. Kendisi İttihat ve Terakki'nin vaat ettiği toprak reformunun fiyat artışlarında etkili olduğu kanısındaydı.

Beyrut ve İstanbul'daki avukatları sürekli meşgul tutan bu hukuk sorunlarının ötesinde, Celile yerleşimlerinin 1907'ye kadar olan dönemde fiziksel durumları da son derece kırılgandı. JCA, çiftçilerin kendi ayakları üzerinde durması ilkesine sadık bir kuruluş olarak idame desteklerini kaldırmış, kiracılarına avansları iyi şartlarla vermiş, iki at (öküzlerden ucuz) ve koşum takımı bir araba, bir Avrupa sabanı, araç gereç için 50 frank, 150 dönüme yetecek tohum, bir miktar hayvan yemi, ilk hasada kadar yetecek beslenme harçlığını teslim etmiş oluyordu. Ama ondan sonra, yerleşimci artık kendi başınydı. Ne kadar kemer sıkarsa sıkınsın, iki yakasını bir araya getirip getiremeyeceği, toprağının kalitesine olduğu kadar da doğa koşullarına bağlıydı. Yesud HaMa' ala'da 1903 yılında 150 dönümlük araziye alan kiracının ortalama brüt geliri 900 frank dolayındaydı ve dört kişilik bir aileyi geçindirmekten hayli uzaktı. Aile kalabalık değilse, çiftçi tutacağı işçilerin ücretini de kendisi karşılamak zorundaydı (yalnızca Yahudi işçi çalıştırma kuralı burada henüz devreye girmemişti). Açık verdiğinde, ya Safed ve Tiberiya'daki Arap faizcilere koşup %25 veya %28 faiz ödüyor ya da Kalvarisky kanalıyla faizcilerden borç alıyor, bu da onun kendi "kişisel garantisi" karşılığında oluyordu.

Böylelikle bir yıl içinde (1906) Mesha ve Yamma'ya 6000'er frank, Melhamie'ye de 8000 frank yollandı. Kalvarisky bu aracı rolünün vazgeçilmez olduğunda direniyor, aksi halde geri ödeme konusunda adları kötüye çıkan Aşağı Celile yerleşimlerinin hiç kredisiz kalacağını savunuyordu. Tabii ki JCA önceki rejimden farklı olarak, yerleşimcilere yılda 1500 frank destek taleplerini genellikle duymazdan geliyordu ama bazı özel durumlarda tohum alınması ya da hasadın tamamlanması gibi sebeplerle belli paralar veriliyordu. Aslında Kalvarisky kredi koşullarının sert olmasının yerleşimcilere moral açısından sağlıklı etki yapacağını bile savunmuş ve şöyle demişti:

İnsanların ancak aşırı sadaka verdiğinde günah işleyebildiği bir diyarda, onları *dilencilikten* alıkoymanın tek yolu da ancak onları faizle borç almaya mecbur etmek olabilir. Belli bir vadenin sonunda ödemeye zorlanan yerleşimci, o senete imzasını atmadan önce iki kere düşünmek zorunda kalacak, en büyük çabayı da kendini daha fazla borca sokmama yolunda gösterecektir.⁴⁶

Onun önlem almaya çalıştığı tehlike, yerleşimcilerin işletme maliyetlerini karşılayabilmek için sürekli borç almaya güvenmeleri idi; 1907'den sonra hasatlar daha iyi olmaya başladığında bu sorun da azalmış, yönetilebilir boyutlara inmişti. Ama JCA, yapılmış ilk tesis yatırımlarının parasını – kısa ya da uzun vadede – geri alabileceğini asla düşünmemiş, buna göre de davranmamıştı. 1907 yılında yalnızca üç yerleşimin (Rosh Pinna, Merulla ve Yesud HaMa'ala'nın) borçları 2.748.239 frank düzeyindeydi ve bir milyonun dörtte üçüne yakını da tarımdan vazgeçmiş ya da Filistin'i temelli terk eden yerleşimcilere verilmiş avansları temsil ediyordu.⁴⁷

JCA yönetiminin Baronun rejiminden daha az paraya patladığı şüphe götürmez olmakla birlikte, salt ekonomik bağlamda öyle olup olmadığı tartışmalıdır. Celile çiftçilerinin çoğu açısından, sağ kalmakla felakete düşmek arasındaki çizgi aslında çok inceydi. Beklenmedik bir doğal terslik, bu dengeyi bozmaya yeterliydi – ve JCA da işte bu tür durumlarda ne kadar anlayışlı olduğunu ortaya koyabiliyordu. Bir dizi vasat hasadın ardından gelen 1903-04 sezonları, özellikle kötü geçmişti. Sonbahar yağışları aralık ayından önce gelmemiş, ilkbaharda da yoğun siroko rüzgârları soluk aldırmamıştı. 1903 hasadında tarlaları işgal eden sıçanlar ertesi yıl daha da belâlı hale gelmiş, Kalvarisky'ye göre birçok

⁴⁶ Kalvarisky-JCA, 8 Mayıs 1906, PICA 45/285.

⁴⁷ PICA 20/409.

yerde de zaten zayıf olan hasadın üçte birinden fazlasını yok etmişlerdi. Yerleşimciler arsenik kullanmaya, hayvanlarını etkileyeceği endişesiyle cesaret edemiyorlardı. O hayvanlar zaten epizootik hastalıkların acıları içindeydi. 1903 kışında Melhamie'de ortaya çıkan sığır zararlıları bir sonraki yıl Mesha ve Yamma'ya da bulaşmıştı. İstanbul'dan gelen serum gecikmiş, arada Aşağı Celile sürülerinin %70'i heba olmuştu. 1905-06 sezonunun sonu, bölgenin hem kuzeyinde hem de güneyindeki buğdaylarda pas hastalığıyla noktalanmıştı. O zamana kadar Mishmar Hayarden'deki durum "umutsuz," Metulla'daki "kritik," Mesha'daki de "çok ciddi" düzeye ulaşmıştı.⁴⁸

Ama zalim doğanın hesaba katılması durumunda bile Kalvarisky yine de yerleşimcilerin bu sonuçla ilgili tümüyle suçsuz oldukları kanısında değildi. Birçoğu hâlâ kendi kaynaklarıyla idare etmeyi öğrenebilmiş değildi, üstelik bir terslik oldu mu hemen karamsarlığa kapılıyorlardı. Metulla konusunda Kalvarisky özellikle sert davranmaktaydı:

Eski rejimden yenisine geçildiğinden beri yerleşimcilerle bitmeyen bir mücadele söz konusu. Tembel tembel oturup aylık destek paralarını tartışmakla vakit geçirdikleri günlerin sona erdiğini sonunda anladılar. Yeni hayat biçimine uyamayan ya da uymak istemeyenler ya ülkeden ayrıldı ya da ayrılmaya karar vermişlerdi.⁴⁹

Onların yerine daha genç, daha hevesli çiftçiler gelmiş, daha şimdiden dürüst çalışmaya yönelik adanmışlıklarını kanıtlamışlardı. Ama arada hâlâ bazıları:

⁴⁸ Örnek: Kalvarisky-JCA, 29 Haziran 1906, PICA 50/290.

⁴⁹ Kalvarisky-JCA, 4 Eylül 1906, PICA 45/285. Ayrıca bkz. Pariente'ye yazdığı mektuplar 49/289. Farklı ve daha dengeli bir vurgu için bkz. Barbier raporları PICA 50/683-54/687.

Tarlalarda çalışmayı sevmiyor ya da dışarıdan çok fazla işçi tutuyorlar. Metulla'da tüm işleri Araplar yapıyor, tarlayı Araplar sürüyor, ekini Araplar biçiyor, hasadı Araplar yapıyor, malı Araplar taşıyor, harmanı Araplar dövüyor. Metulla'nın Yahudi yerleşimcisi genellikle nezaretçi durumunda, onu da çok kötü yapıyor.⁵⁰

Doğuya özgü çalışma teknikleri devam ettikçe, Arap sabanları, Arap orakları, Arap tırpanları kullanıldıkça, nakliyeler develerle, katırlarla yapıldıkça, yerleşimin kaderini iyileştirmek de, kötü yılları desteksiz idare etmek de, mümkün olmayacaktı. Adamlar (onun kendi ifadesiyle) her zaman "hayal ekip kredi biçen" asalaklar olarak kalacaklardı. Kalvarisky, Merdj alanının drenajını yapıp daha fazla ekilebilir toprak elde etmeyi önermiş, ürünü çeşitlendirmeyi, eskiyen tütün ve dut alanlarına bademi sokmayı, tarlaları da büyütmeyi öngörmüştü. Kalvarisky aslında Filistin için *grande culture* fikrine tutkun biriydi. Tüm tersliklere rağmen Melhamie'de, toprak dağıtımının ve ürün rotasyonunun daha iyi yapılması sayesinde çoğu yerleşimcilerin eline (masraflar çıktıktan sonra) 800-1000 frank para kaldığını da kaydetmekteydi:

Filistin'de *grande culture*'ün geleceği açısından, yerleşimciler tarlalarını doğru dürüst hazırlar, vaktinde biçerlerse her zaman doğru dürüst bir hasat elde edebilecekler gibi görünüyor.⁵¹

Bu iyimserliği 1907 ile 1911 yılları arasında elde edilmeye başlayan sonuçlarla doğrulanmıştı da. Metulla'daki sonuçlar, havaların iyi gitmesi ve ayrılanların yerine yeni gelen 15 çiftçinin de ya eskilerin çocukları ya da topraksız yerle-

⁵⁰ PICA 45/285.

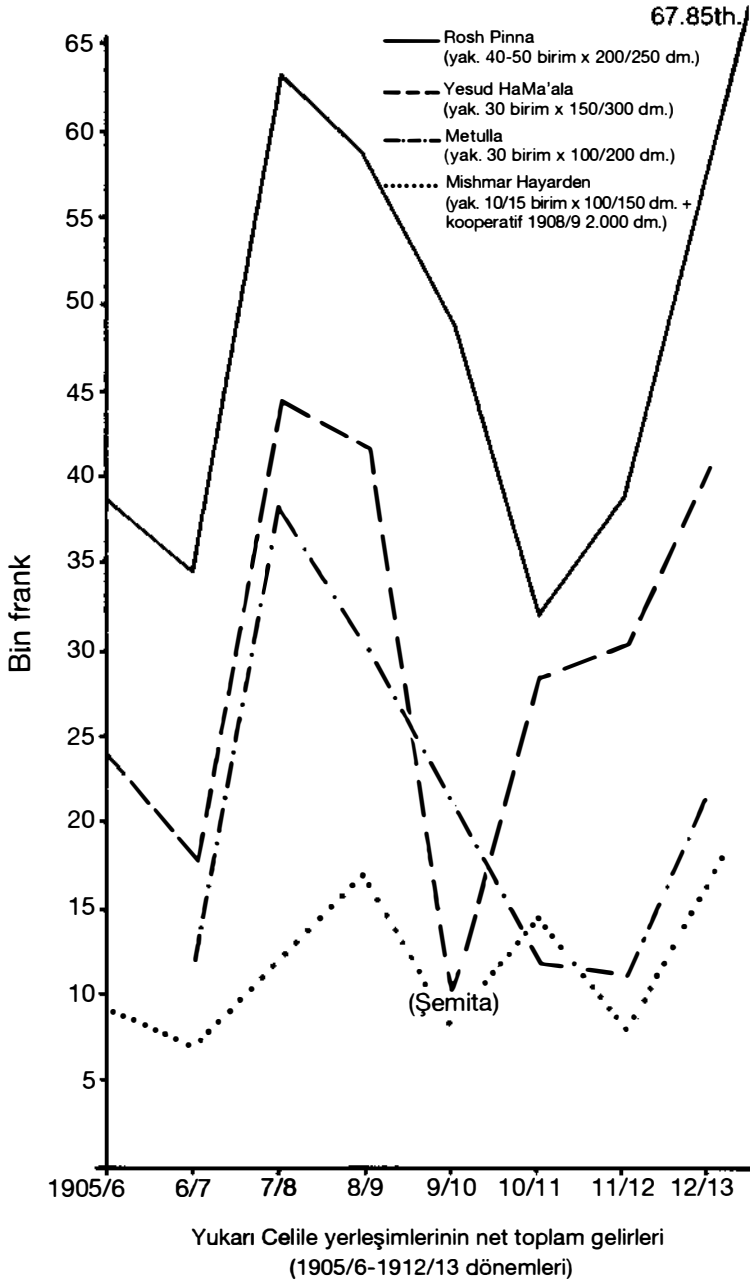
⁵¹ A.g.e., (1908-9 sezonu raporu).

şimciler olması sayesinde dikkati çekecek kadar iyileşmiş, yerleşimin toplu geliri 1905-06'daki 49.972 franktan, ertesi yıl 74.764 franga yükselmişti. Bir sonraki sezonda küçük bir düşüş olsa bile genelde yüksek rekolte ve tahılların geliri o dönemde devam etmişti. 1909'a gelindiğinde yerleşim eski borçların 30.000 frangını ödeyebilmiş, hayvanların sayısını iki katına çıkararak değerini 25.000'e vardırabilmiş, iki kiracı kooperatifi kurmuş (biri Tabha'da, diğeri drenajı yapılan Merdj'de), Arap ve Dürzi işçilerinin sayısını da yarıdan aza indirebilmişti. Artık Rosh Pinna gibi onlar da Safed ve Beyrut pazarlarında keçi sütlerini satabiliyorlardı. 1910'da tahıl fiyatlarının düşmesine rağmen her yerleşimcinin net kazancı 830 frank olmuştu.⁵² Tahminlerin tersine, en iyi mahsulü kaldıran kesim, Merdj'deki en küçük (ama en verimli) alan olmuştu; buğdayı sekiz, arpayı on beş, barbunya fasulyesini on, mercimeği on iki, çemen otunu on beş, burçağı dokuz kere biçmişlerdi. Neredeyse iki yıldır ciddi bir hırsızlık ya da şiddet olayı yaşanmamış, Metualî'lerle sorunlar başladığında da (1896'dan beri sorunlar hep Dürzilerle ilgili oluyordu) yerleşim artık kendi güvenlik önlemlerini alabilecek duruma gelmişti. Kalvarisky en azından bir şeye memnun olabilirdi, artık Metulla'ya yerleşip çalışmak isteyenlerin sayısı, ayrılanların sayısından daha fazlaydı.⁵³

Aynı şey Celile'nin başka taraflarında da geçerliydi. Yesud HaMa'ala yıllar süren zorlu mücadelelerin sonrasında nihayet biraz gün ışığı görebiliyordu. Yeni "doğu" ürünlerinden örneğin çemen otu, mercimek, sorgum, mısır ve susam, temel gıda tahıllarının yanı sıra çok değerli kış yedek ürün-

⁵² A.g.e. 18 Mart 1911 raporu.

⁵³ A.g.e. (2 Nisan 1910). Kalvarisky on beş Metulla yerleşimcisini 1909'da *aisance* sakini olarak sınıflandırmıştı; bazı zorluklarda altı-sekiz ve aşırı durumlarda beş kadar. Kendisi yerleşimin borçlarını JCA'nın üstlenmesi gerektiği kanısındaydı. Yerleşim artık borçlarını ve hizmet yükümlülüklerini azaltma kapasitesini kanıtlamış olduğuna göre, onları tefecilere yollamak doğru olmazdı.

leri haline gelmişti. Hula Bataklıklarının drenajıyla kazanılan yeni topraklar ve daha iyi tıbbi yardımlar sayesinde, "dilencilik ruhu adım adım siliniyor, yerleşimciler cesaretlerini yeniden kazanıyorlardı." Anne-babalar artık çocuklarını güneydeki kentlere ya da başka ülkelere yollamak yerine, yerleşimlerde onlara bir gelecek kurmak istiyorlardı. 1908'de çiftçi çocukları olan Behor ile Askenasy, yönetimden sırayla 250'şer dönümlük arazi, birer ev ve tohum kazanmanın yanı sıra, çiftçiliğe başlamaları için bir miktar fon da aldılar. Daha önemlisi, tüm Arap işçileri yerleşimden uzaklaştırma yolundaki prensip kararıydı. Yesud bu arada, Sedjera ya da Mesha'dan Yahudi işçileri çekebilmek için elinden geleni yapıyor, çalışma koşulları arasında bedava yemek, ilkel de olsa barınak vaat ediyordu.

1910'a gelindiğinde, Celile yerleşimlerinin alan olarak en büyüğü Rosh Pinna artık kalabalık bir merkez haline gelmiş, Hula Bataklığının yaydığı hastalıktan etkilenmez olmuş, üstelik yeni yollar sayesinde güneyde Safed ve Tiberya'ya, kuzeyde de Mettula'ya sağlam şekilde bağlanmıştı. 40-50 yerleşimci ailesi vardı ve küçük bir yönetici grubuyla birlikte nüfusu 450-500'e ulaşıyordu. O sıralar normal yıllık geliri 65.000 frank, yani yalnızca hasattan birim başına 1500-2000 frank dolayındaydı. 1909'da iki yerleşimci 2000-3000 frank kazanmış, biri de 5000 frank kazanmıştı ama bu sonuncusu kesinlikle bir istisnaydı. Mordechai Friedman, hayvancılığı kendi alanı olarak seçmişti, 60 ineği ve 250 koyunu vardı. Kalvarisky'nin tahminine göre, yemler ve aşılar çıktıktan sonra bir inek yılda 50 frank dolayında ek para, koyun da belki 8,5 frank getirebiliyordu.⁵⁴ Çoğu yerleşimcinin en azından bir ineği vardı ve onu çiftçinin eşi sağlıyordu. Genellikle

⁵⁴ A.g.e; ikinci çoban Boukschechter'ın sadece on iki kadar sığırı vardı, bu nedenle de Friedman'ın yalnızca hayvancılık yapmaya yönelmesi biraz istisna sayılırdı. Başka yerleşimcilerden bazılarının da mandıra işi için üçle altı arasında sığırı vardı.

bir de tavuk kümesleri oluyordu, çünkü Rosh Pinna kendi yu-
murtalarını, sebzelerini ve mandıra ürünlerini kendi üreten
bir yerleşimdi. Eski plantasyon alanlarının bir kısmına ba-
dem ve zeytinler dikilmişti. Bunları ortaklaşa topluyorlardı.
Yerleşimin tümü, savaş öncesi son on yıl içinde dikkate değer
bir iyileşmeye tanık olmuştu. Kalvarisky'ye göre yerleşimci-
ler kızlarını 600 frank, hatta bazen 1000 frank drahome ve-
rerek evlendirebiliyorlarsa, işler o kadar da kötü olamazdı.⁵⁵

Yukarı Celile artık o kadar fakir olmadığı gibi, daha sağ-
lıklı bir yer olmuştu. JCA, yerleşimcileri sağlıklarına ilgi
göstermeye teşvik etmek için, viziteye gelen doktora kendi-
leri de (masraflara karşılık) bir şeyler ödemeye razı olurlar-
sa, bütçeden yapacağı ödemeyi de artırmaktaydı. Mishmar
Hayarden'de bu çok önemli bir fark yaratıyordu. 1895'ten bu
yana Kalvarisky'nin kendisi tarafından yönetilen bu yerleş-
imin sağlık sicili Yesud HaMa'ala'dan bile kötüydü. Kuruldu-
ğundan beri ölümler her zaman doğumlardan fazla olmuş,
yerleşim sürekli sıtma ve sarılık salgınlarıyla zayıflamıştı.
1910 Aralık ayında Kantor adlı birinin damadı olan Rosent-
hal ölmüştü. On yıldan kısa bir süre içinde o evden beşinci
cenaze çıkıyordu. Önce Kantor'un yeğeni, herkesin iyi bir
çiftçi ve geleceğin parlak bir öncüsü diye tanımladığı deli-
kanlı, on beş yaşında hayatını kaybetmişti. Onun ardından
Kantor'un iki oğlu, sonra da kızı (doğum yaparken) ölmüşler-
di. 1910'da geriye bir büyükanneyle, annesini doğumda kay-
beden bebek kalmış, kadın bebeği alıp bölgeyi tümüyle terk
edince de pek kimse şaşırılmamıştı.⁵⁶ 1912'de yerleşimde bir
yeni eczane açılmış, JCA tarafından sarnıçlar yenilenip dü-
zeltilmişti – çünkü daha önce Mishmar, içme suyunu Ürdün
Nehrinin hiç de temiz olmayan yatağından çekip almaktay-
dı. Yeni bir okul yapılmış, bir okaliptüs fidanlığı kurulmuş,
nitelikli doktorlar düzenli ziyaretlere gelmeye başlamış, ki-

⁵⁵ A.g.e.

⁵⁶ Mishmar 56/296 ve 16 Aralık 1910: PICA 69/309.

nin ve diğer hayati ilaçlar bulunabilir olmuştu.⁵⁷ Nüfus artık 110 dolayında istikrara kavuşmuş, üç yılı aşkın süredir de doğumların sayısı ölümleri aşmıştı. Yine de, Yesud da, Mishmar da, aslında tam sağlıklı bölgeler sayılmazdı; birincisine kısa bir süre için kolera geri dönmüş, Metulla'da da 1912-12'de tifüs salgını olmuştu. Ama artık bölgeyi yaşanabilir bir yer, hatta ilerde refahını yükseltecek bir yer olarak düşünmek mümkündü.

Eğitimdeki değişim de bir o kadar önemliydi. Kalvarisky ile Henri Franck ilk başta Yesud ve Metulla'daki geleneksel okulların ne kadar geri kaldığını görünce şaşırdı. Mishmar'da eczacıyı okul müdürü olarak da görev yapmaya zorlamışlardı – aslında adam her iki alanda da *katıksız bir cahildi*. Öğretmenler hızlandırılmış bir süreçle emekli edildi, din eğitimi için ayrı bir sınıf tahsis edildi, bazı durumlarda da *melamdim* büsbütün kaldırıldı, yerine, İbranice, Arapça, matematik, fen, uygulamalı tarım ve doğa tarihi dersleri verecek ehil öğretmenler getirildi. 1910'da Metulla'da, kızlarla erkeklerin birlikte ders gördüğü sınıflarda yüzü aşkın öğrenci, üç “modern” öğretmen ve bir denetçi tarafından yetiştiriliyordu. Rosh Pinna'da durum daha bile etkileyiciydi. Sayıları iki yüze yaklaşan öğrenciler dört sınıfta ders görüyor, ayrıca da Matmazel Weidenfeld'in yönettiği Fransız tarzı bir hazırlık sınıfı bulunuyordu. Kalvarisky'nin raporlarına göre verilen dersler, onları “geleceğin çiftçileri ve yerleşimcileri” olarak yetiştirmeye dönüktü, “ticari gezginler” olmak üzere yetiştirilmiyorlardı. Tüm bölgede, kendisinin hazırladığı bir müfredat okutulmaktaydı, içeriğinde pratik ve teknik çalışmalara ağırlık verilmekte, edebiyat da önemli sayılmaktaydı. Tüm İslam dünyasında ilk defa olarak, ortaçağ Avrupa tarihi yerine Filistin'in tarihi ve coğrafyası öğretilmeye başlamıştı. Öğretmenlerin maaşlarını da, denetmenin ayda 45 frank olan maaşını da yönetim, açık bir fondan ödüyor, o

⁵⁷ PICA 56/296.

fona yerleşimciler öğrenci başına ayda 50 santim katkıda bulunuyordu.⁵⁸

Kalvarisky'nin ifadesiyle, "*dilenciler kabilesi*"nin yepyeni Spartan bir nesile dönüşmesi, özgüvenli, teknik olarak donanımlı ekici ve biçiciler haline gelmesi elbette ki akşamdan sabaha başarılacak bir şey değildi. Programında ara sıra geriye kayışlar oluyor, kendisi bunları cesaret kırıcı buluyordu. Örneğin Yesud HaMa'ala'da ve Mishmar Hayarden'de yerleşimcilerin 1909-10 sezonunda *shemita* (şabat yılı) uygulamayı planladıklarını öğrendiği zaman! Kendisi de, Henri Franck da, bu iki yerleşimde böyle apansız bir din gayretkeşliği patlamasına afallamışlardı, çünkü bu yerleşimlerin ikisi de 1902-03'te normal çalışmalarını aksatmamıştı. Franck yazdığı mektupta, "Bu aslında bir ilke ya da inanç meselesi değil, resmen *dilencilik* alışkanlığının başkaldırması," diye yazmıştı. "Safed Hahamı onlara, eğer *shemita*'ya uyarlarsa cömert *çaluka* vaat ediyor."⁵⁹ Franck ise daha bile açık sözlüydü: "Bu Safed Hahamlarının hepsini asmalı!"⁶⁰ Vardıkları sonuç, yerleşimcilerin aslında Haham'ın fanatik etkisi altında kaldıkları yolundaydı, onlara *çaluka* falan gelmeyeceğini anlatıp ikna etmeye çalıştıklarında başarı sağlayamayınca, bu sefer yönetim de zecrî tedbirler almaya karar verdi. Kalvarisky ile Franck, yerleşimcilerin sığırlarına el konulacağını, topraklarının yönetim tarafından Araplara kiralanacağını ve parasının da yönetime kalacağını ilan ettiler. Böyle bir önlem de aslında dini gereklere uygundu, çünkü aslında "Yahudi olmayan birilerine satış" sınıfına giriyordu, ama tabii yerleşimciler bunu resmen "yerleşimin Araplara teslim edilmesi" olarak algıladılar. Başlangıçta Kalvarisky'nin blöf yaptığını düşün-

⁵⁸ PICA 45/285 2 Nisan 1910 raporu.

⁵⁹ A.g.e., 4 Mayıs 1910 raporu. Kalvarisky Rosh Pinna'da şarabın *kosher* olmasını sağlayacak yerleşimde yaşayan bir haham istediğinde, başlangıçta Celile hahamlarıyla kapışmıştı. PICA 68/308.

⁶⁰ Franck-Kalvarisky, 29 Kasım 1909, PICA 75/315.

düler, ama iki yerel şeyh Hacı Baka ve Esat Efendi ile fiyat mutabakatına varıldığını duyduklarında işler daha ciddileşti. Haham bu sefer 1888-89'daki gibi dindar Diaspora Yahudilerinin vicdanını harekete geçirmeye kalkıştı, yerleşimciler de, eğer Araplar toprakları işlemeye kalkarlarsa onları kaba kuvvet kullanarak dışarı atacaklarını ileri sürdüler. İlk olarak at arabalarının tarlalara girmesini engellemeye çalıştılar ve fellahlara saldırdılar, ama şabat yılı ilerlerken arazi devirleri de gerçekleşmeye başladı. JCA her 300 dönüm için 300 frank kira topladı, Araplar da Mishmar ve Yesud topraklarında istediklerini yetiştirdiler. Neyse ki en azından yılın sonunda iade işlemleri sorunsuz gerçekleşti, yönetim de topladığı kiralari iki yerleşimin otofinansmanına kullandı.

O olayda Kalvarisky'nin yaklaşımı, kişiliğine uygundu. Hahamların üstüne gitmesi, iradi bir karardı, çünkü kendini modern dünyanın ilerici bir ferdi olarak görüyor, Yahudileri (ite kaka da olsa) ortaçağın batıl inançlarından ve dilencilik kültüründen kurtarmaya, yararlı hayatlar sürmeye yönlendirdiğine inanıyordu. Embriyon halindeki *Yişuv*'la ilgili olarak kendi çalışmalarının değerli olduğu konusunda hiçbir kuşkusu yoktu; aslında elini değdirdiği hiçbir şeyle ilgili kuşkusu yoktu. Rusya'yı terk ettikten sonra Mikve Israel'e gitmiş, orada önce öğrenci, sonra öğretmen olmuştu. Gerçi oradaki Fransızlaşmış eğitim biçimi onun yaradılışına, gösterişli davranışlarına tersti. 1895'te JCA adına Mishmar Hayarden'i yönetme fırsatı çıktığında, hevesle kabul etmişti. Pek çarpıcı sonuçlar elde etmese de (yerleşimin yeri ve JCA'nın tahsis ettiği kıt para dikkate alındığında, başka türlü olması da beklenemezdi), edindiği şöhret ömrü boyunca ona yapışıp kalacaktı: Türklerle ve Araplarla iyi ilişkiler kurmak için hiçbir fırsatı kaçırmayan, fiyakacı, savurgan, korsan bir fırsatçı. Kendisinden önce Celile'de görev yapan Ossovietzki gibi o da Yahudi yerleşimine en kısa zamanda en geniş toprağı kazandırmaya tutkundu (ama ikisi arasında

bundan başka bir benzerlik yoktu – çünkü bunu sağlamak için fellahlara sert davranma yanlısı değildi). En nefret ettiği kişilerin (Beyrut ve Paris’te oturan, JCA’nın sorunlarını hiç anlamadan yönetimini ha bire eleştiren o kasıntılar haric tutulursa) arazi simsarları, Sursuq ve o tür kimseler olduğu söylenmekteydi ama bu da aslında tartışmalıydı. Eğer ara sıra orada burada 1000 dönümlük bir yeri alabilmek için fiyatı düşürmeye çalışmışsa, kendisi bunun nedenini, “Araplar satmaya fazla istekli olduğu için” şeklinde açıklıyordu. Celile’de görev yaptığı süre boyunca satışa çıkan yerler her zaman Yahudi kurumların parasının yeteceğinden fazla, hatta ekip biçecek adam bulamayacakları kadar çok olmuştu. Kalvarisky’nin zamanının çoğu, fiyat pazarlığı yapmakla, dönümü 50 franktan 20 franga indirmeye çalışmakla, hileli satışları dürüst satışlardan ayırmaya, satıcının kendi hakkı olmayan bir yeri satmaya kalkışmadığından emin olmaya gidiyordu. Özellikle Hacı İbrahim’le iş yapılırken bu daha büyük olasılıktı, çünkü adamın bu konulardaki dürüstlüğü Kalvarisky’nin kabul edebileceği düzeyde değildi.⁶¹

Kalvarisky kibirli, inatçı, fevri ve duygusal bir insandı. Şeytanın art bacağı olduğunu reddedecek kimse yoktu, kendisi de etmiyordu. Olmazsa olmaz bir kurnaz olduğu daha

⁶¹ Özellikle bkz, Franck-Kalvarisky, 26 Ağustos 1909. Kalvarisky’nin teklifi Paris’e götürmeden Emir Ali’yle JCA adına anlaşmaya varması Franck’i tedirgin etmişti. Kalvarisky’nin kendi alanına müdahale etmesi konusunda son derece hassas olan Rosenheck, sürekli olarak onu Franck’a ve merkez büroya şikâyet etme alışkanlığı edinmişti. Bu sefer Franck, eğer kuzeyde büyük bir arazi alınma durumunu Hacı İbrahim’le konuşulacaksa, Hristiyan Arap çiftçilerin taleplerini destekleyen Djedeida Piskoposunun İslam mahkemelerinde elinin güçleneceğini düşünmekteydi. Zaten Hacı İbrahim’e o kadar çok para vermek fikrinden de hoşlanmıyordu, oysa Kalvarisky tapuları yasal olarak almak için bunun şart olduğunda ısrar etmekteydi. Gerçi Franck Metulla bölgesinde koskoca bir araziye alma fırsatının kaçmasına da acıyordu ama bu yine de böylesine kuşkulu bir girişimde binlerce frangı ziyan etmekten iyiydi.

bile kesindi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Filistin askeri valisi olan Cemal Paşa'nın ona şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Kalvarisky, günün birinde seni boynundan asılmış sallanırken göreceğim." Aldığı cevabın da şöyle olduğu söylenmektedir: "Ona hiç kuşku yok Ekselansları, ama daha önce o ipi size ben satmış olacağım." Bahşiş dağıtma konusunda pek bir çekingenliği yoktu, ama aslında suçlayanların iddia ettiği kadar da "düzenin kurucusu" olmadığı gibi, bu işin iplerini elinde tutan kişi de o değildi. JCA besbelli onu, akıttığı fonları bir daha asla göremeyeceği dipsiz bir kuyu olarak görmekteydi. Aslında Rosh Pinna istasyonu *Komisyon* 1914'te yalnızca 60.000 franga mal olmuştu, buna öğretmenleri, sağlık hizmetleri ve yönetimi de dahildi. Evet, gerçi sürekli olarak Konseyin kolunun yenine asılan, ekstradan fonlar ve tahsisatlar isteyen biriydi, ama o ufak tefek paralar olmasa, 1900-1907 yılları arasında çok kötü durumda olan yerleşimler herhalde iz bırakmadan batıp giderdi olurlardı. Çağın özelliği olan o para işlemlerinden biraz da kendisi yararlanmış olsa bile, genellikle parayı harcama hızı, alma hızını aşan biriydi ve kendi rahatı için harcadığı da pek nadirdi. Para evine mobilya almaktan çok, Beyrut Kadısına bir kasa şampanya yollamaya gidiyordu. Tamam, ruh yapısı olarak, müsrif adamdı. Ama 1930'larda kişisel durumu batıktı, iflas mahkemesine düşmeyişi de eski dostlarının müdahalelerine borçluydu.

Türklerin yönetimindeki bahşiş kavramını, iş dünyasındaki *altın tokalaşmalardan* ya da sıradan ikramlardan pek de farklı görmüyordu. Vergi görevlilerinin, polislerin, hatta yargıçların bile son derece düşük maaşlarla çalıştığı bir imparatorlukta, eğer bu insanlar hayatlarını ancak bu yamuk yöntemlerle sürdürebiliyorlarsa, Kalvarisky'nin de parayı, yetkililerle ilişkileri gereksiz sürtüşmelerden koruyacak makine yağı gibi görmesi ve öyle kullanması anlaşılabilir bir şeydi. JCA da bu gerekliliği (beğenmese bile) an-

lıyor, hesaplarında ayrı bir başlık halinde *bahşiş*'e de yer veriyordu. Kalvarisky hangi ofiste hangi uygun yaklaşımların iyi karşılanacağını bilmeyi iş edinmişti – Hacı İbrahim'e bir küheylan, Akra Kadısına ev hizmetkârlarının maaşları, Tiberya Kaymakamına halılar ve perdeler, vb. Bunların fiyatları hiçbir zaman pahalı değildi ve titizlikle harcanıyordu. Kalvarisky'ye göre bunların hepsi "halkla ilişkiler" faslına girmekteydi. Gerçi oldukça Yahudi dostu görünen Beyrut Valisi Sami Bekir Bey'in 1914'te Kalvarisky'yle birlikte Celile bölgesini gezerken yolda birkaç kasa şampanya içip seslendirdiği öneri yani eğer JCA buralara bir saray yaptıranın yolunu bulursa bunun bazı tapuların çıkmasını kolaylaştırabileceği şeklindeki öneri– Kalvarisky'yi bile şoka sürükleyecek türdendi.⁶² İmparatorluk yönetiminin çürümüş, kurtlanmış, günden güne çaresizliğe sürüklenen durumuna rağmen, Kalvarisky yine de Yahudilere ekstradan arazi hakları elde etmek için Avrupa ülkelerinin konsolosluklarını devreye sokmanın yanlış olacağına inanıyordu. Tam tersine, 1911'de İtalyanlara karşı (Trablusgarp) savaşa girildiğinde Safed'de toplanan 2000 franklık katkı parasına destek vermek için vatansever gösterileri teşvik etmekten yanaydı.⁶³ 1914'e gelindiğinde bile, savaşın sonucu ne olursa olsun, bittiğinde Türk İmparatorluğunun Filistin'deki varlığının süreceğine inanıyor gibi görünmekteydi.

Belki Osmanlı rejiminin ömrü konusunda fazla ileri görüşlü olmadığı söylenebilirdi, ama yerel Arap halkının duygularını dikkate almamanın yol açacağı sonuçları çok iyi görebildiği kesindi. JCA'ya kendini, kuzeydeki Arap ileri gelenleriyle

⁶² PICA 66/306, Kalvarisky-Franck, 26 Mart 1914. Sami Bekir Bey Yahudi çıkarları açısından duyarlı biri olarak ortaya çıkmış, Tabha'daki Dürzilere, "kimseye bir zarar vermeyen ve ülkeye çok yararı dokunan Yahudi komşularıyla barış içinde yaşamaları için telkinlerde bulunmuştur."

⁶³ Bkz. PICA 75/315, 10 Kasım 1911. Vatansever bağışın oluşturulması, Akra Mutasarrıfının Rosh Pinna'ya ziyaretiyle başlamıştı.

Yahudi yerleşimcileri arasındaki çok gerekli bir aracı olarak takdim etmekten, çoğuyla gayet iyi ilişkileri olduğunu göstermekten hoşlanıyordu. İki toplum arasında bir kutuplaşma oluşmasının tehlikelerini nice Siyonist liderden daha iyi görebiliyor, Arap milliyetçiliğinin ilk işaretlerini görmezden gelmiyor, 1905-1917 arasında Araplar arasında anti-Siyonist duygular yaratmaya en büyük katkıları getiren Yafa'daki *Al Falastin* Gazetesini, *Karmal*'da Necip Nasr'ın, Necip Azuri'nin kışkırtıcı yazılarının önemini fark edebiliyordu. Kalvarisky, ılımlı Arap görüşleriyle bir tür ortak anlayışa varabilmek için elinden geleni yapma hevesindeydi ve 1914'te Beyrut yakınlarındaki Bermanna'da on Arap ve on Yahudi delegenin katılacağı bir toplantıya hazırlanmaktaydı. Orada delegasyonlar sırasıyla Siyonist amaçlarını ve Arap korkularını seslendireceklerdi. Ama o toplantı hiçbir zaman yapılamadı.⁶⁴ Komis-

⁶⁴ Bkz. PICA 79/319, özellikle Nazif al Khalidi ile Kalvarisky arasındaki mektuplaşmalar; Mandel, s. 103-5. Bir Arap-Siyonist yaklaşması başlatma fikri ilk olarak bazı milliyetçi liderlerden doğmuş, böylelikle İstanbul'daki hükümete karşı muhalefeti biraz daha yoğunlaştırmak ve bir tür yerel yetki veya devir için bastırmak istemişlerdi. Bu liderlerin bir tür *modus vivendi* elde edebilmek için vermeyi düşündükleri karşılıklı ödünler arasında, Yahudi göçüne muhalefetin kaldırılması karşılığında Arap eğitimi için tesisler kurulup finansman sağlanması, kamu binaları için fon sağlanması ve Arap köylülerin herhangi bir Yahudi yerleşimi tarafından önyargılı muameleye maruz kalmaması ve yerlerinden çıkarılmaması gibi öneriler vardı. Sonunda Nazif Bey'in önerisinden bir şey çıkmadı, çünkü kendisi, böyle bir toplantıya katılmaya istekli on Arap bulamadı, oraya gelenler de anti-Siyonist tutumlarıyla bariz şekilde ödün vermez tavırlar sergilediler.

Kalvarisky JCA Konseyi ve Komisyonu tarafından, kendilerine önceden danışılmadan onları bir kere daha bu tür bir durumla karşı karşıya bıraktığı için azarlandı. Rosenheck, toplantının olması planlanan Temmuz ayında, katılacak kişilerden biri olan Ruppın'den gelen mesajla sarsıldı. Franck 15 Temmuz tarihli mektubunda pek örtülü ifadeler kullanıyor, "Baronla görüştüm, kendisi bu toplantıyı çok tehlikeli buluyor," diyor ve devam ediyordu: "Bizim yönetimimizin

yon da, Edmond da, Kalvarisky'nin kendilerine danışmadan böyle bir şeye burnunu sokmasından çok rahatsız olmuşlardı. O da kendini savunmak için, toplantı esasen gayri resmi şekilde fikir yoklama ve görüş teatisi niteliğinde olduğu için önceden danışmaya gerek görmediğini ileri sürdü. Aslında tabii Beyrut'taki Nazif Bey Al Halidi gibi, nüfuzlu, ama Kudüs'ün yerlisi olan ılımlı kişilerle anlayışlı ilişkiler kurmayı, onlarla direkt çalışmayı tercih ederdi. Onlara yerleşimlerin değerini ve yerel toplumla entegre olmasının yararlarını o zaman daha iyi anlatabilirdi. Kalvarisky tüm kariyeri boyunca

temsilcilerinin katılması, olaya yarı-resmi bir hava verecektir ve toplantıda alınacak her kararı da bizim taahhüdümüz sayacaklardır.” Kalvarisky kendini savunurken, toplantının niteliğinin yalnızca ön görüşme olduğunda ısrar etti; bağlayıcı hiçbir şeye girililmeyeceğini, bunun yalnızca “görüş teatisi” olacağını ileri sürdü. Ama hemen kabul ettiği görüşleri de şöyleydi (3 Ağustos 1914, Kalvarisky-Frank): “Yahudi-Arap yakınlaşmasına gelince, ben bunun bizim için en önemli şey olduğuna inanıyorum ve ne kadar çabuk gerçekleşirse o kadar iyi olacağı kanısındayım. *Araplar arasında çok güçlü bir milliyetçi parti oluşmak üzeredir.* Bu parti giderek Filistin'deki çalışmalarımıza karşı daha düşmanlaşacaktır. Düşmanlarımızın gücünü ancak sadık ve samimi anlayışımızla azaltabiliriz. MM. Rosenheck'le Hankin, iki hafta önce Hayfa yönetim ofisimizdeki bir görüşmemizde, Hükümet (Valinin temsilciliği) bizimle olduğu süreçte Araplara ihtiyacımız olmayacağı yolunda görüşlerini açıkladılar. Ben bu görüşü paylaşmıyorum. Valiler gelir, gider, ama nüfus kitlesi her zaman yerli yerinde kalır. Sosyal anti-semitizm, hükümetin anti-semitizminden her zaman daha tehlikelidir ...” Bundan sonra da, en azından Ruppin'in de kendisiyle aynı görüşte olduğunu söylemişti. Bu kehanetvari görüşü Kalvarisky ömrünün sonuna kadar hiç değiştirmede. Bu inancının kaynağı, Filistin Araplarıyla gün be gün yaşadığı tecrübelerdi ve çevresindeki daha militan milliyetçi olanları da bu yolda ikna etmeye çalışırdı. 1920'lerdeki *Brit Shalom* Siyonist hareketi (Covenant of Peace/Bariş Paktı) Judah Magnes tarafından yönetilmişti. Ne var ki 1914'te görüşlerini bu kadar net biçimde açıklaması, Arap kesiminde karşı konulmaz bir anti-semitik politik hareketin o zaman bile şekillendiğini, üstelik en azından bazı Yahudilerin (birtakım tarihçilerin anlattığının tersine) bunun getirebileceği sonuçların net biçimde farkında olduğuna işaret etmektedir.

hep Arap-Yahudi yakınlaşmasından yana olmuş, *Yişuv*'un ve kara bir kadere sahip *Brit Şalom*'un temellerinin ancak böyle sağlamlaştırılacağına inanmış, Judah Magnes'le birlikte 1920'lerde ve 30'larda hep bu yönde çaba sarf etmişti.

Filistin toprağında birkaç bin Yahudi yerleşimciyi tutabilmek için amansız bir mücadele içinde olan Kalvarinsky'nin, herhalde bir anda imal edilmiş bir Yahudi devletini Filistin'de ya da Uganda'da veya herhangi bir yerde oluşturmak gibi bir fikri aklından bile geçiremeyeceğini takdir etmek gerekir. Onun 1900 yılındaki idealizmi, ancak bir avuç özgüven sahibi ve tarım emeğinin ilkeleriyle donanmış işçi-köylü yetiştirilmesi, sonra da bu insanların ortaya çıkıp aynı idealler çerçevesinde yeni yerleşimleri teşvik etmesiyle sınırlı olmak zorundaydı. Bu üreticiler inancının nüvesi de, JCA'nın Sedjera'daki model çiftliği idi. 1901 yılı sonlarında Sedjera'dan alınıp Rosh Pinna'ya transfer edilmesi, Kalvarisky'nin yutmak zorunda kaldığı en acı ilaç olmuştu – her ne kadar maaşı 3000 frank artırılarak o hapın acısı bir dereceye kadar giderilmeye çalışılsa bile! O ayrıldıktan sonra yerine getirilen genç Ellie Krause'un (o sıra 26 yaşındaydı) daha önce Mikve Israel'de öğrencisi olması da onu daha fazla utandırmıştır, zira Komisyona itirazını sunmuş, transferin her ne kadar aslında gerçekten Sedjera'nın diğer Celile yönetimlerinden ayrılması nedeniyle atılmış bir idari adım olduğu iddia edilse de, Arap ve Türk dostlarının bunu mutlaka bir “tenzil-i rütbe” olarak göreceklerini, bu nedenle de onların gözündeki saygınlığının zarar göreceğini ileri sürmüştür.⁶⁵ Ondan sonra da Sedjera'yı her zaman *kendi* çiftliği olarak görmüştür, ayrıca Krause'un yönetim yaklaşımı kendininkinden hayli farklı olmasına rağmen

⁶⁵ Kalvarisky-Pariente, 24 Eylül 1901, PICA 35/372: “Eğer Tiberya bölgesinde, Sedjera dolaylarında yeni merkezler yaratacaksak, prestije, bir hayli prestije ihtiyacımız var. Bu civardaki yerel yetkililerin ve halkın duygularını iyi tanıdığım için sizi peşin peşin temin ederim ki benim bağlarımın koparılması (kasıtlı bir ima) olsa olsa kredimi düşürür ve bir tür küçümsenme olarak algılanır.”

Kalvarisky orada görev yaptığı süre boyunca oranın karakterine kendi damgasını öylesine basmıştır ki, Sedjera her zaman *Yişuv*'un "öncüler yuvası" olarak anılagelmıştır.⁶⁶

Sedjera dört ayrı sıradağların (Hattin ve Tiran kuzeyde, Yona ve Adami güneyde) çevrelediği 9000 dönüm ekilebilir arazi ve 9000 dönüm de kayalık toprak ve doğal vadilerden oluşan bir yerd, Emile Franck ve Ossovietzki tarafından, Um Cebelk, Mesha ve Sbeh yakınındaki araziyle aynı zamanda, Beyrutlu birinden satın alınmıştı. Alanın merkez kısmı Sedjera Köyüne yakındı, ama diğer Celile yerleşimlerinde olduğu gibi merkeze uzak bazı tarlalarla alanların sahipleri Sbehlî Sedjeralı, Kafr Kamalı Araplar da olabiliyordu. Kalvarisky baştan itibaren çiftliğin altmış yetmiş kişilik bir çırak işçi grubunu kullanarak doğrudan yönetilmesini istemişti. Bir iki dönemin sonrasında o işçiler ya kendileri yerleşimci, ya kooperatiflere ortak olacak ya da başka Celile yerleşimlerine yerleştirilecekti. Mikve Israel'den farkı, teorik tarım ve plantasyon botaniğine o kadar ağırlık verilmeyip daha çok tahıl ve temel gıda tarımına, Avrupa kök bitkilerine ve gübreli rotasyona pratik vurgu yapılması, bunun yanı sıra da Ortadoğu ihtiyaçlarına uyum sağlamasına dikkat edilmeydi. Kış mevsimi için hazırladığı program, buğday, arpa, mercimek, baklagiller ve burçağa, yaz programı da nohut, sorgum, burçak, mısır ve susama dayalıydı. Emrinde 35 çift öküz vardı ve bir buçuk ay içinde 4725 dönümü sürebileceklerini hesaplamıştı. Ayrıca yerleşimin birkaç katırı ve atı da vardı. "Çekirdek" sürüler düzeyinde inekleri, keçileri, koyunları ve tavuklar için kümes alanları da bulunmaktaydı. Aletlerin durumu, Kalvarisky'nin modern bir çiftlik için

⁶⁶ Filistin'e 1906 yılında David Grien olarak gelen David Ben-Gurion, Sedjera'da işçi olarak 1907 ve 1909'da iki kısa dönem geçirmişti. Ona göre bu düzen, Yahudiye ve Samarya'daki Arap işçilerinin ekici düzeyiyle karşılaştırıldığında, kurtuluşa giden ortak emeğin timsaliydi. Walter Laqueur, *a.g.e.*, s. 295'te Sedjera'yı, Degania ve Petah Tikva ile birlikte "ikinci *aliya*'nın üniversitesi" olarak nitelemektedir.

öngördüğünün hayli altındaydı. 25 sabanın çoğu Arap sabanıydı, biçerdöver makinelerden çok da orak ve tırmık vardı. Bu duruma karşı tedbir almak üzere hemen tumturaklı alet siparişleri verdi ve bunları Belçika ve Kanada firmalarına ısmarladı ve faturayı telaşa kapılan Pariente'ye sundu. "Eğer çiftçilere *cultures perfectionnés* yolunu gösteremeyeceksek, işe başlamanın hiçbir yararı olmaz," diyordu.

Programın merkezinde işçi ekipleri vardı. Kalvarisky onların bedenlerini sağlamlaştırırken zihinlerini de geliştirmeyi amaçladığı için küçük bir de kütüphane sağlamıştı. Burada İbrani ve Yidiş dillerinde dergiler, *HaDor*, *Tse Yehuda* ve *Der Jude* gibi gazeteler de bulunuyordu. Yetişkin işçiler için akşam kursları açılıyor, Sedjera'nın az sayıdaki çocukları için de modern müfredat uygulanıyordu. İşçiler için küçük bir yemekhane açılmış, bir arada çalışan bu insanlara yemeklerini de bir arada yemeleri olanağı getirilmişti. Barınaklar her zaman yetersizdi. Bazıları bir mevsim boyunca tente altında kalıyor, bazıları Sheh'e ya da Sedjera köyüne, fellahların arasına yerleşiyor, ama bunun için ayda 45 franklık maaşlarının karşılایamayacağı kiralar ödüyorlardı. Çoğu genç ve bekârdı. 1900-01'de ilk gelen 50 kişiden on beşi evliydi ve yalnızca yarısının çocukları vardı. 1905'ten itibaren kızların da çiftlikte faal olmaları teşvik edilmiş, yalnız mandırada ve tavuk kümeslerinde değil, tarlalarda da çalışmaya başlamışlardı. Krause bu eğilimi, Yahudiliğin geleceği açısından en sağlıklı işaretlerden biri olarak görmekteydi.⁶⁷

Algeria'daki JCA Djeida okulu müdürünün ziyareti için Krause tarafından derlenen veriler, bize Eylül 1900 ile 1908 sonbaharı arasında Sedgera'da çalışan 275 işçi hakkında bir hayli bilgi vermektedir.⁶⁸ O dönem aslında ikiye ayrılabilir,

⁶⁷ PICA 42/379. Krause orada daha çok kadınların çalışacağı özel bir tavuk kümesi ve mandıra tesisi kurmak niyetindeydi, ama 1908'de "çok sayıda genç kızın tarlalarda çalışması"ndan söz ederken onların da erkeklerle aynı işleri yapmasını kastediyordu.

⁶⁸ PICA 42/379, "*Statistique des ouvriers passés à Sedjera et leur oc-*

çünkü ikinci yarısında işçilerin bileşimi, işe alınış zamanları ve aslında yerleşimin niteliği tümüyle değişmeye başlamıştır. İlk dört yıl boyunca insanlar ya birkaç ay ya da üç dört yıl işe alınmaktaydı. Bazıları Rusya'dan, ama daha çoğu Filistin kentlerinden, özellikle Safed ve Tiberya'dan gelmeydi, aralarında Kürdistan'dan gelen büyük bir Yahudi grubu da vardı. İçlerinden bazıları eskiden zanaatkar olan kimselerdi, demircilik, eyercilik, dericilik, marangozluk, hatta tek tük de ayak-kabıcılık, düğmecilik veya kasaplık tecrübesine sahip olanlar bulunuyordu. Bunların umudu, Samarya yerleşimlerinde olduğu gibi yine eski işlerini yapmaya devam etmektir. Ama onun yerine tarlalara gönderiliyorlardı. Kimi sebat edip tarla işinin katı disiplinine alışıyor, kimi de, daha kontrat süresi dolmadan çekip gidiyordu. Kalvarisky ile Krause'un ifadelerinde, bu kişilerin toplumda öncü nitelikte olup olmadıkları konusunda kuşkular dile getirilmektedir. Krause 1902 yılında karamsar bir ifadeyle, "Emeğin ateşi henüz Sedjera'ya ulaşabilmiş değil," diye not almıştır. 1904-05'te JCA bir karar alıp orada da diğer Celile yerleşimlerindeki gibi çiftlik arazilerinin çoğunu 300'er dönümlük olarak kiraya açtığında, işçilerin sayısı da, kalitesi de birdenbire yükselmiş görünmektedir. Hatta Krause bu kadar çok sayıda potansiyel sahibi stajyeri geri çevirme zorunluluğundan üzüntü duymuştur. Talep daha da yükselince, görünüşe göre kontrat sürelerini daha da kısaltmış, altı aya ya da daha aza düşürmüştü, böylelikle kuzey çiftliklerinde çalışmaya gelenlerin biraz daha çoğunun Sedjera tecrübesini de yaşamasını sağlamaya çalışmıştır. Mayıs 1903'te gelen on dört kız işçiden oluşan grubun yalnızca bir ay kaldığı anlaşılmaktadır, ama 1907 başlarında Mania Wilbushevich'in dahil olduğu grup daha uzun süre çalışmıştır. Sedjera işçilerinin 1908'deki kayıtlara göre "nereden geldikleri, nereye gittikleri ve ne kadar çalıştıkları" aşağıdaki gibidir:

cupation actuelle." Bir yıl veya daha uzun kalan 174 işçiden yalnızca 111'i kırsaldıydı.

I - SEDJERA'DAKİ 275 İŞÇİNİN KÖKENLERİ 1900-8

	<i>Ocak 1904 öncesi</i>	<i>Ocak 1904- Haz. 1908</i>	<i>Tl.</i>
Safed	19	1	20
Tiberya	10	5	15
Yukarı Celile	3	2	5
Yaffa-Kudüs	13	5	18
Hayfa	3	1	4
Rusya	48	80	128
Ortadoğu (Kürdistan, Mısır, Şam ve Beyrut	32	5	37
Orta Avrupa ve Balkanlar (Galiçya, Romanya, Bulgaristan)	14	4	18
Bilinmiyor/okunaksız	20	10	30
	162	113	275

(İki veri kümesi için kaynak: PICA 379)

II - SEDJERA'DAKİ YAHUDİ İŞÇİLERİN GİTTİKLERİ YERLER

III SEDJERA'DAKİ İSTİHDAM SÜRELERİ (1900-1908)

9 x 5 yıl üzeri	
11 x 4-5 yıl	
23 x 3-4 yıl	
24 x 2-3 yıl	
46 x 1-2 yıl	
36 x 6 ay-1 yıl	
123 x 6 aya kadar	

Haklarında bilgi bulunan 183 işçinin üçte ikisinin işçi veya kiracı olarak tarımda kaldığı dikkate alınırsa, model çiftlik olma amacının oldukça başarılı biçimde yerine getirildiği düşünülebilir. 1906'da Krause gururla, "Sedjera çiftliği 6 yıl içinde, Mikve Israel'in 35 yılda getirdiğinden daha iyi sonuçlara ulaştı," diyordu.⁶⁹ Ermens'in yerine tarım müfettişi olarak gelen Barbier de, Mikve'nin müdürü Niego da, 1900-03 gibi zor bir dönemle ilgili olarak bile pırıl pırıl raporlar vermişlerdi. Ama JCA aslında Kalvarisky'nin yöneti-

⁶⁹ Krause-JCA, 24 Eylül 1906, PICA 40/377.

minden o kadar da memnun sayılmazdı. Bouskéla Ailesiyle (dedeleri ünlü Hadera *bahçıvanı*ydı) Landy adlı marangoz arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Kalvarisky bunu yatıştır-maya çalışırken Bouskéla'ların düşmanlığını kazanmıştı. Ara sıra şiddete de dönüşen bu kavga zaman içinde tüm yerleşimin düzenini bozdu, oradaki insanları Avrupa grubu ve doğu grubu diye ikiye ayırdı. Pariente birden fazla kere araya girmek zorunda kalırken, Kalvarisky'nin, "Buradaki herkes benim direktör olduğumu, bana itaat borçlu olduk-larını, ayrıca itaatsizliği ve uygunsuz davranışları en sert şekilde cezalandıracağımı da biliyor," demesinden de pek fazla etkilenmedi.⁷⁰ Kalvarisky'nin çalıştırdığı Çerkes bekçi-lerle muhafızların ara sıra işgüzarlığa kalkmasının, komşu köylerden gelip izinsiz giren Araplara veya işçilere "Direktö-rün otoritesine meydan okuyorlar" diye dayak atmasının da elbette olumlu bir katkısı olmuyordu.

Sedjera'daki rejim değişikliğini zorunlu kılan nedenler-den biri de belki JCA'nın aslında kuşku duyması, Kalva-risky'nin para harcama biçimine güvenmemesi olabilirdi. Bu aslında haksızlık olarak düşünülebilirdi, çünkü Yahu-di işçilere (Arap işçi sayısı yalnızca 6'ydı) yılda 450 frank vererek bordronun maliyetini 18.000 frank düzeyinde tut-mayı başarmıştı. Bu süre içinde normal yıllık bütçe açı-ğı 20.000-25.000 frank dolayında olmuş, ama olağanüstü harcamalar (arazi temizleme, vb.) katıldığında tabii daha fazla yükselmişti. Selefî gibi Krause da, Sedjera'nın hesap-larını dengeye getirmeyi başaramamıştı. Ama Kalvaris-ky'nin ayrılışı, sessiz ve itirazsız olmadı. Krause'un neden Sedjera'da olduğunu hiç bilmiyor gibiydi, bunun açıkla-masını Krause'un kendisinden duyunca da çok gücenmişti. O zaman inat etmiş, yerel yetkilileri, Arapları ve Türkleri yalnız kendisinin iyi tanıdığını, barışı onlar sayesinde an-cak kendisinin sağlayabileceğini, tahıl fiyatlarının düştü-

⁷⁰ Kalvarisky-JCA, 19 Şubat 1901, PICA 35/372.

ğü dönemlerde bile doğru dürüst sonuçlar almayı başardığını ileri sürmüştü:

Ben genelde kendimden söz etmeyi sevmem (bu inan-dırıcı bir iddia sayılmazdı), ama koşullar beni buna zorladığına göre, sizlere [JCA'ya] söylemek zorundayım ki, tevazu bir yana, ben bu yıl Sedjera çiftliğinde olağanüstü bir iş başardım. Çiftliği ziyaret eden ve bu işlerden anlayan herkes, bu kadar kısa bir sürede aşmak zorunda kaldığım bunca zorluğa rağmen kaydedilen ilerlemelere hayran kaldı.⁷¹

JCA Konseyi bu iddialardan da etkilenmedi ve Kalvarisky'yi kuzeye atadıktan sonra halefinin çiftliği daha ekonomik yönetmesini sağlamaya çalıştı. Pek o kadar ihtiraslı olmasa da, en azından daha metodik biri olan Krause, Kalvarisky'nin aslında finansal sorunları, abartmak bir yana, olduğundan bile küçük gösterdiğini öğrenecekti. İşçiler gün be gün, elden ağıza yaşamaktaydı; yönetim yalnızca işletme giderlerini karşılayabilmek için yerel tefecilere 1000 lira faiz ödüyordu ve 1901 hasadının tüm değeri de ancak 10.315 frank olabilmşti. Krause bu koşullarda, 35 kişinin yapabileceğine inandığı bir iş için 50 işçi çalıştırmayı zor buldu. Beri yanda küçük bir grup kiracı da 700 dönümlük bir yeri işliyordu ama son derece sefil durumdaydılar. 1901-02 sezonunda olağanüstü harcamalar bütçesi –pompaların montajı, arazi temizleme gibi işler (ama Kalvarisky ne derse desin, arazi temizlemeler de hemen bitecek gibi değildi), daha fazla sürü hayvanı satın alma, modern makinelerin temini, vb. gibi giderler– 58.000 frangı bulmuştu.

JCA ilk iki yıl içinde Sedjera'ya 150.000 frank kadar para harcamasına rağmen elde edilen sonuçlar çok sınırlıydı. Paris'in bakış açısından, orası da yeni bir finansal

⁷¹ Kalvarisky-JCA, 24 Eylül 1901, PICA 35/372.

felaket olacağı benziyordu. 1905'e gelindiğinde, işçi sayısının azaltılması ve bayındırlık işlerinin (yollar, evler, vb.) sınırlanmasıyla Krause normal bütçedeki açığı 10.000 franga düşürmeyi başardıysa da, tüm masraflar birlikte ele alındığında rakam yine 50.000 franktı. 1906 Martında, tüm çabalarına rağmen beş yıl boyunca bu çiftliğin JCA'ya yılda ortalama 100.000 franga patladığını kabullenmek zorunda kaldı. Nüfusu ise yalnızca 200 kişiydi. Böyle giderse Zikhron Ya'aqov'un 1890 rakamlarından bile daha pahalıya gelecekti.

Ne var ki tarımsal sonuçlar enikonu cesaret vericiydi. 1906'nın başında, yönetime ait bu çiftlikte neredeyse 4000 dönümde tahıllara ve yemlik ürünlere ek olarak badem ve zeytinler çok gelişmiş, hayvanlar da 30 ineği, 2 boğayı, 36 danayı, 174 keçiyi ve 147 koyunu aşmıştı.⁷² Açığı kapatmaya çalışan bir eğitim kurumu olarak ele alındığında, görevini yapabilen bir çiftlikti. JCA oraya bir dereceye kadar destek vermeye hazırdı, ama artık işlerin çığırından çıkmaya başladığı kanısındaydı. 1905 ilkbaharında çiftlik arazisinin büyük bir kısmını yirmi beş kiracıya kiralamaya karar verdi. Kiracılar ürünlerinden bir kısmını kira olarak bırakacak, buna karşılık da onlara ilk ihtiyaçlarını satın almaları için tüm diğer Celile yerleşimlerdeki kadar bir para verilecekti. Böyle yapmakla belki Sedjera eskisine göre daha az iddialı bir projeye dönüşecekti, ama en azından operasyonu daha ekonomik biçimde yönetme yolunda bir özendirici adım atılacaktı. Yönetimin deneme çiftliği yine kalacaktı ama ancak 20 kadar işçi çalıştıracaktı. Tabii bu kararların açıklanmasıyla birlikte çiftlikte ciddi huzursuzluklar başladı. Krause'un yardımcısı Misrahi (o da henüz yirmili yaşlarındaydı), işçileri temsil eden bir grubun saldırısına uğradı. İşlerinden biri onu fiziksel olarak tehdit edince, Çerkes muhafız saldırganı vurdu, ayağından yaraladı. Sonunda işçi çıkarılma-

⁷² Krause-JCA, 31 Ocak 1906, PICA 40/377.

sı kararından dönülemeyeceği açıklanınca öfkeler yatıştı – ama bu arada Tiberya’da dedikodular yayılmaya, Sedjera’da iki Yahudi grubu arasında “katliam” yaşandığı söylentileri dolaşmaya başlamıştı.⁷³

Yeni kiracılar grup olarak, genelde işçilerden pek de farklı olmadıklarını gösterdiler; çoğu (Abraham Rogatchevsky ve Baruch Dimond gibi) yirmili yaşlarındaydı ve işlerini kurmak için JCA’nın avanslarına ve kredilerine tümüyle muhtaç durumdaydılar. 1907’ye gelindiğinde 5500 dönüm kadar bir alanı işliyorlardı (her biri ortalama 200 dönüm) ve ilk ihtiyaçları için ellerinde 2000 frankları vardı. Metulla ve HaMa’ala’da olduğu gibi burada da başarılı olup olmayacakları hep hava koşullarına ve kendilerine düşen toprağın bereket düzeyine bağlıydı, ama 1910 yılında çoğu mütevazı sayılacak koşullarda da olsa, geçimini sağlayabilmeye başlamıştı. Sedjera’da çiftçilik yapmanın problemlerini daha da güçleştiren neden, tepelik kesimlerde alt toprağın su geçirmez olması ve Franck’a göre kış mevsimlerinde kısa sürelerle ama çok hızla yağan yağmur sularının üst toprağı çok ağırlaştırarak işlenmesini zorlaştırırken derin sulamaya da izin vermemesiydi.⁷⁴ Yağmur suyunu daha rasyonel dağıtacak alt kanallar açılması için planlar tasarlandıysa da, fazla pahalıya çıkacağı düşünüldükçe reddedildi. Franck’a göre yüzeyde açılacak kanallar da bir çare olabilirdi, nitekim savaş öncesinde böyle şeylere biraz yönelindi de, ama Sedjera’nın mikro-iklimi ve jeolojisi nedeniyle, çiftliğin 1930’larda hazin şekilde inişe geçmesi engellenemedi.

O sıralarda Franck, 250 dönüme sahip kiracıların (çoğunun tarlaları 200 dönümdü) yılda ortalama 1900 franklık mahsul elde edeceğini hesaplamıştı. Bu toplamdan düşül-

⁷³ 21 Ekim 1905 raporu, PICA 40/377. 3 Kasım’da Misrahi kendince ayaklanmanın elebaşları olarak gördüğü isimleri sıraladı: Isaac Krame, Braunstein ve Mendelovich.

⁷⁴ Franck-Krause, 12 Kasım 1907, PICA 53/389.

mesi gereken kalemler, tarım masrafları (gerekliyorsa işçiler dahil) için yaklaşık 800 frank, %20 tapu ve arazi vergisi, JCA kredisine geri ödeme taksidi olarak da %10, toplam 1370 franktı. Çiftçinin elinde, bütün ailesini bir yıl boyunca geçindirebilmesi için 500 frank kalacak demektir. Aynı sıralarda Rosh Pinna'daki nispeten mütevazı çiftçiler bunun iki katını kazanıyordu. Bu zor koşullarda sağ kalabilmeleri için *Naturwirtschaft* desteği –yumurta, peynir, süt ve benzerleri– şart oluyordu. Ama o yardımlara rağmen kiracı çiftçilerden bir kısmı ayrılıp başka yerleşimlere ya da kasabalara gitti. Onların yerlerini almak isteyenler hazırды. Sebat edenlerin şansına, dönemin bereketli hasatları yardımcı oldu. Rogatchevsky 1912'de artık kiracı çiftçilerin en yoksulları arasında değildi. Hem toprağı artmış hem de tavuk ve güvercin kümesleri genişlemiş, ona yılda 3000 frank kadar gelir sağlamıştı.⁷⁵ Krause adım adım kiracı çiftçilerin sayısının artmasına izin verdi, 1906'da 25 çiftçiye, 35-40 kişi oldular. İçlerinden birçoğı kısa süreler için alınsa da (genellikle altı aylık tek mevsim), Krause besbelli Sedjera'nın işlevini bir bakıma, Rusya'dan gelen pogrom mağdurlarını Filistin'e alıştırmak, onları tıkkışık kentlerin yozlaştırıcı baskısından uzaklaştırmak olarak görmekteydi. Ayrıca, tarlalarda çalışmaya can atar gözüken bu ihtiyaç içindeki gençleri kapıdan çevirmek ona çok güç geliyordu. "Rusya'dan akıp gelen, sağ kalmalarını sağlayacak ne iş olsa yapmaya hevesli bu insanlara hayır demek için insanın yüreğinin gerçekten pek katı olması gerekir," diye not düşmüştü.⁷⁶

⁷⁵ Bkz. "metayers" tabloları, PICA 46/383. Rogatchevsky, 1907 döneminde Ben-Gurion'un işverenydi. O sıralarda Rogatchevsky henüz 28 yaşındaydı, toprağı küçük, geliri de azdı.

⁷⁶ Krause-JCA, 22 Haziran 1904, 3 9/3 76. Krause'un kendine 1903-04 için 50 işçi tuttuğunu, yirmi iki başka işçinin de yakındaki Beit Gan yerleşimine gittiğini söylemesi ilginçtir. Demek ki Sedjera'da işçi almanın doruk noktası, Homel ve Kişinev pogromlarından kaçanla-

Bütün bu yıpratıcı olaylar, Celile’de giderek yükselen bir şiddet zemininin önünde cereyan ediyordu. Arap, Dürzi ve Çerkes köylerinde, Yahudi yerleşimlerine karşı her zaman belli bir düşmanlık beslenmekte, nedeni de bölünme konusundaki kafa karışıklığından olduğu kadar, arazi sınırlarına çekilen çitlerden kaynaklanıyor, bunu azaltan tek etken olarak da yerleşimlerde iş bulup çalışma olanakları ortaya çıkıyordu. Kuzeydeki yerleşimler bir politika kararıyla Araplar yerine Yahudi işçi çalıştırmaya yönelince, Avrupalı yerleşimcilerin Araplara ait toprağa sızması duygusu daha da canlanıyordu. Yahudiye ve Samarya’dakilere göre daha zayıf iletişim olanaklarının bulunduğu, ücra yerlerdeki köylerin sayısı da güneydekilerden fazla olduğu için, *Vilayet*’in kontrolü Kudüs Mutasarrıflığınınkinden daha zayıftı. Yahudi yöneticilere *Tiberya* ve *Nasıra* Kaymakamlıklarının dayanılmaz gevşekliği olarak gözüken tutum, yani kendi mülklerine saldıran ve hırsızlık yapanların yakalanıp yargılanmaması, aslında yalnız o kişilerin emrindeki kuvvetlerin çok zayıf olmasından değil, aynı zamanda bölgedeki karışık din grupları arasında daha fazla sürtüşme çıkmasını istemeyişlerinden kaynaklanıyordu. 1908’e kadar geçen sürede Sedjera’ya ve yakınlardaki Yamma ve Mesha’ya yönelik saldırıların çoğu, eğer basit hırsızlık değilse, köylülerin JCA’yı ikna edip *mafruz* anlaşmasını feshettirerek eski arazilerini, evlerini kendilerine geri vermesini sağlama çabasına dönüktü.

Kafr Kama’ya nakledilen Çerkesler, hayvanlarını Yahudi tarlalarına salmayı âdet edinmişlerdi; Sbeh’deki Bedeviler de dikilen badem fidanlarını sökmeyi tercih ediyorlardı. 1901 ilkbaharında Samarya’da bu tür eylemler fena halde sıklaşmıştı.⁷⁷ Arazi denetçileriyle kadastro memurları doğal

rın gelişinden önce yükselmişti. JCA’nın doğrudan işçiliğe ayrılmış alanları küçültme kararı ise 1905’te gelecekti.

⁷⁷ PICA 36/373 (Krause-JCA, 29 Ekim 1901). 18 Nisan 1901’de Kalvarisky, bir grup Bedevinin tarlalardaki Yahudi işçilere saldırdığını ve içlerinden dördünü ağır yaraladığını bildirmişti (PICA 35/372).

olarak her zaman hedefti, köylerde Krause ile Joshua Hankin'e yönelik kan dondurucu tehditler seslendiriliyordu. Sedjera çiftçilerinin evleri yapılarına kadar Arap evlerinde kalmaları da iki toplum arasındaki gerilimi elbette azaltacak değildi. Araplar, dinlerine ve âdetlerine Avrupalıların yeterince saygı göstermemesine fena halde gücenirken Yahudiler de berbat odalara, yutulamayacak yiyeceklere dünyanın kirasını ödemekten yakınıyor, yemeklerini çiftlikte yiyemedikleri zamanlarda zehirlenmekten, hasta olmaktan korkuyorlardı. Aslında 1902-03'ün kolera salgını Tiberya'da günde 20 can alırken her iki taraf da diğer tarafı hastalığın taşıyıcısı olmakla suçlamaktaydı. Kalvarisky, tahmin edilebileceği gibi, ayaklanmaya dönüşebilecek her tür olayı kendisinin bastırabileceğinden emin olagelmmişti. Bir keresinde şeyhlerden oluşan bir grubu Sedjera'ya davet etmiş, onlara "Aralarında barış ve uyum içinde yaşamaktan başka bir şey istemediğimi söyledim" diye anlatmıştı. Ama Krause ile JCA çok erken aşamalardan itibaren, Türk yetkililerinin pek güçsüz olduğu, güvenlik konusunda kendilerinin önlem almak zorunda olduğu kanaatindeydiler. 1902'de yerleşimde küçük bir cephanelik oluşmuştu bile: Dokuz tüfek ve Martini tüfekleri, iki çift ve bir de tabanca. Ama o sıralar hâlâ, Safed'den gelen bir Yahudi komutanın emrindeki Çerkes muhafızlarla ve 2000 franklık bütçeyle kendilerini güvene alabileceklerine inanmaktaydılar.⁷⁸

Temmuz 1908'deki Jön Türk isyanı ve *Hürriyet*'in gelişiyle bütün bunlar çarpıcı şekilde değişti. Hem İstanbul'daki "Meclis'e, hem de bölgesel konseylere temsilcileri seçmek için seçimler yapıldı, 1909 ilkbaharında da her türlü siyasi gerilimin ve anlaşmazlığın serbestçe seslendirilebilmesi yolunda ilk fırsatlar doğdu. Çok geçmeden, Filistin'deki Yahudi yerleşimlerine karşı hissedilen yoğun düşmanlığın, en azından bir kısım Arap ileri gelenleri ve aydınları arasında oldu-

⁷⁸ Krause-JCA, 12 Kasım 1902, PICA 37/374.

ğu kadar, okuma yazma bilmeyen halkın büyük çoğunluğu arasında da yaygın olduğu ortaya çıktı. Yerel düzeyde “hürriyet,” Krause’un Paris’e yazdığı mektuplarda da işaret ettiği gibi, politikanın güdümündeki yağmacılığa izin verme şeklinde algılanmaktaydı. Krause bu konuda, İttihat ve Terakki’nin Tiberya’daki Jön Türk Komitesini başta gelen saldırganlar olarak göstermekteydi; Necip Nasr’ın *Karmal* gazetesinde, Necip Hasan’ın Tiberya’da, Rum Patriğinin Nasıra Nicolos’da giriştiği kışkırtıcılıklar da son derece etkiliydi. Görünüşe göre antipatinin en güçlü olduğu alan, Hristiyan Arap toplumlarıydı, ya da JCA yetkilileri bunun böyle olduğuna inanıyordu. Dr. Mandel’in dediği gibi⁷⁹ bunun nedeni belki de Hristiyan ticaretinin ve kentsel gruplarının Yahudi kırsal ekonomisinden tümüyle dışlanmış, ayrıca yeterli eğitime ve politika bilincine sahip oldukları için de itirazlarını duyurabilecek konumda olmalarıydı. Protestolar yine de çok ilkel biçimlerde patlayabiliyordu. Nisan 1909’da Rus Yahudisi bir fotoğrafçı (o dönemde fotoğrafçılık Arap köylerinde hiç kabul edilemeyecek bir faaliyet gibi görülüyordu) Kafr Kama’da öldürüldü. Buna misilleme yapılacağı ya da bir Türk baskınının yer alacağı söylentileri, heyecanı daha da artırdı ve daha ilk haftanın sonunda Sedjera’ya genel bir fellah saldırısı yer aldı, hayvan sürüleri yağmalandı, tarlalar ateşe verildi, sabanlar ve diğer aletler çalındı. Garip bir şaşkınlığın sonrasında saldırı, Tiberya’dan gelen bir milis birliği tarafından püskürtüldü, ama hemen ardından, yerleşimcilerden ikisinin, Simon Melamed ile Israel Korngold’un öldürüldüğü ve sanılandan daha çok sayıda hayvanın çalındığı ortaya çıktı.

Kaymakamın harekete geçmesi çok zordu, çünkü görünüşe göre baskını düzenleyen, köyün şeyhiydi ve köylülerden en az yirmi biri şiddete doğrudan karışmıştı. Zaten Arapların Ya-

⁷⁹ Mandel, s. 93 vd. Najib Nasr kendisi inançlı bir Araptı. Nasıra kaymakamı Şükrü Bey el Asali 1915’te milliyetçi tutumu nedeniyle Cemal Paşa tarafından idam edilmişti.

hudilerle ilgili duyguları bu kadar alevlenmişken, yerel yöneticilerin bazıları, özellikle Nasıra'daki Şükrü Bey el Asali, açıkça anti-Siyonist, bazı durumlarda da anti-semitik kesilmişti.⁸⁰ Bu koşullar içinde JCA, "genel silahsızlanma"nın tercih edilmesi gerektiğine inanmayı sürdürse de, yerleşimcilere kendi savunmalarını kendilerinin organize etmesini telkin etmeye başladı. *Haichomer* tarafından organize edilmiş bekçiler Celile yerleşimlerinde yaygınlaşmaya başlıyordu. Haziran 1909'da Sedjera, en az on atlı muhafızdan oluşacak, parası ve donatıları kendileri tarafından karşılanacak bir ekip buldurmak üzere başvurdu ve gerekli izni aldı.⁸¹ Yerleşimcilerin başlangıçta sağlık hizmetlerini düzenlemek, okulları teftiş etmek, veterinerlerin çalışmalarını planlamak üzere oluşturdukları bölgesel komiteler, 1909-10 döneminin tedirgin atmosferi içinde zaman zaman savunma organizasyonunu da ele almaya başladılar. Kendi Yahudi muhafızlarını oluşturma kararıyla ilgili olarak Krause şunları kaleme almaktaydı:

Silah edinme kararımızın nedeni, iki kişinin öldürülmesi olmadığı gibi, bir anlık bir şaşkınlık da değildir. O karar çok dikkatli düşünülerek, soğukkanlılıkla ve *Commission Palestinienne*'in de bizden istemesi nedeniyle alınmıştır.⁸²

⁸⁰ 7 Haziran 1909 tarihli mektubunda (PICA 42/379) Krause, Sbeh, Kafr Kama ve Lubie köylülerinin dört beş yıldır silahlandığını bildiriyordu, ama bunun daha çok köyler ve aşiretler arasındaki anlaşmazlıklar için yapıldığı kanısındaydı. Jön Türklerin İttihatçı kanadını köylerde hır çıkarmakla, arazi anlaşmazlıklarını kışkırtmakla suçluyordu. Eğer Nasıra Kaymakamı düşmanca tavır takınıyorsa, Tiberya Kaymakamı da anarşiden çok çekindiği veya gücü çok az olduğu için düzeni sağlamakta yetersiz kalmaktaydı. Zaten görünüşe göre emrinde yalnızca 10 *hayal* vardı.

⁸¹ Aynı ayın içinde Sedjera'ya 1398 franga on beş tüfek alınmıştı.

⁸² A.g.e., Krause-JCA, 7 Haziran 1909.

Sedjera'daki ilkbahar şiddeti mayıs ortalarında diner gibi ol-
duysa da, Kalvarisky'nin dediği gibi, havadaki ağırlık devam
ediyordu. O yılın ağustos ayında David Grien (Ben-Gurion)
Sbeh'de uğradığı bir Bedevi saldırısında bıçaklandı, bir baş-
ka Yahudi bekçi de tarlalarda öldürüldü. Yerleşim 1910'dan
itibaren kendini yeni bir Kafr Kama baskınından korumak
üzere tetikte kalmayı sürdürdü. Ülkede genel politik durum
karanlık ve anarşikti. Arap politikacıları İttihat ve Terakki
Komitesini Yahudilerle işbirliği yapmakla, İmparatorluğun
bir eyaletini daha kaybediyor olmakla suçluyordu; 1912'de
Balkan Savaşları kötüye giderken, bu suçlamaların dozu
da güçlendi. Ara sıra bazı yakınlaşma işaretleri de ortaya
çıkıyor, bunlar genellikle Arap ileri gelenlerinin Kahire ya
da Beyrut'ta adem-i merkezîyet konusunda Yahudilerin işe
yarayabileceğini düşündükleri zamanlarda belirginleşiyor-
du, ama her seferinde de anti-Siyonist ve yerleşimler karşıtı
lobilerin gücüyle bastırılıyordu. 1913'ün sonunda İttihat ve
Terakki Komitesi, Beyrut ve Kudüs valilerinin de desteğiyle,
kırmızı kartları (oturma izni) tümüyle kaldırdı – ama zaten
o kartlar çoktan beri işe yaramıyordu, çünkü birtakım do-
lambaçlı yollarla o engel aşılmıştı. Sonuçta Yafa, Kudüs ve
Hayfa'da olduğu gibi Filistin dışında da birtakım dik baş-
lı anti-Siyonist dernekler oluşmaya başladı. Böylelikle Si-
yonistlerle ılımlı Arapları birbirine yaklaştırmaya yönelik
girişimler de 1914 yazında, rüzgârda kalmış saman çöple-
ri gibi uçup gitti, çünkü o sırada çok daha güçlü fırtınalar
oluşmaktaydı.

Büyük savaş yaklaşırken başarılanlar nelerdi? Daha son-
raki gelişmeleri dikkate alınca, o dönemi Yahudi yerleşim-
lerinin Filistin'de sağlam şekilde kök salma dönemi olarak
görmek mümkünse de, henüz büyüme hızları çok sınırlıydı
ve çok büyük masraflarla ayakta tutulabiliyorlardı. 1882'den
beri gelen 30.000-40.000 Yahudi göçmenin yalnızca dörtte
biri toprakla uğraşıyordu, onların da çoğu güneydeki yerle-

şimlerde yoğunlaşmıştı. Öz yeterliliğe sahip ekici idealine, Celile'deki çiftliklerin pek azında ulaşılabilmişti. Bunların finansmanı JCA yönetimi için her zaman bir baş ağrısıydı, güvenlikleri ise ciddi düzeyde tehlikelerle yüz yüze idi. Yine de, bir tür başlangıcın yapıldığı ileri sürülebilirdi. JCA'nın nezareti yerleşimleri, finansal şımartmalarla iflas tehlikeleri arasında gidip gelen bir dönemden kurtarmış, potansiyellerin ve sınırlılıkların daha soğukkanlı, daha gerçekçi değerlendirilebildiği bir döneme getirmişti. Şarap ve narenciye sanayileri sağlam bir temele oturmuş gibiydi, kooperatifler malların üretilmesini ve pazarlanmasını sağlayabiliyor, *Yişuv*'un ekonomik bağımsızlığını bir adım ileriye taşıyordu. Ama savaş sonrasında dünya emtea fiyatlarının gösterdiği keskin değişiklikler karşısında hâlâ çok kırılgan durumdaydılar. Celile yerleşimlerinin çoğunun gelirinin önemli bir kısmını oluşturan tahıl söz konusu olduğunda, bu daha da çok belirginleşiyordu. Yine de, sırf ayakta kalanları bile, Arap işçilere muhtaç olmadan ve dev sübvansiyonlarla desteklenmeden Yahudi tarımının başarılı olabileceğini kanıtlamaktaydı. Bu açıdan bakıldığında, JCA'nın başlangıçta işaret ettiği bir görüş, yani önceki dönemin paternalist yönetiminin yerleşimleri ilerletmediği gibi, üstelik engellediği görüşü, neredeyse kanıtlanmış gibiydi.

Siyonist histogriografisindeki eğilim, JNF yerleşimleri ni –Degania ile Kinneret'i– Yahudileri Filistin'e yerleştirme yolundaki planın ilk gerçek yaratıcı adımı olarak görmek ve onları Rothschild yerleşimlerinin gelişiminden kesin şekilde ayırmak olmuştur. Zaman zaman, Rothschild yerleşimlerinin Paris'e ve Barona sürekli selam duran bir grup kukla tarafından yönetildiği savunulmuştur. Buna karşılık yeni yerleşimlerin özgürlük ve yoldaşlık havasını soluyan, *falça* piliçlerini yaygınlaştırırken soylu öncülük ruhunu da yayan farklı yerler olduğu ileri sürülmüştür. İşin aslı hangisi olursa olsun, Metulla ve Mishmar Hayarden gibi yerleşim-

leri şöyle bir incelemek bile, burada el pençe divan durmaya işaret eden herhangi bir şey olmadığını, tam tersine, şu ya da bu yetkiliye karşı uzun süreli ve acılı uğraşlarla dolu bir yaşamı gösterdiğini anlamaya yeterlidir; çünkü çoğu durumlarda Kalvarisky de, ondan daha resmiyetçi tipler olan Rosenheck, Franck ve Starkmeth de, cezalandırmaktan çok yardım etmeye çabalamış, bunu da içinde bulundukları objektif ekonomik koşullara sığdırmaya çalışmışlardır. İlk grup göçmenlerin ve yerleşimlerin sosyal popülizmi ne kadar tutkulu olursa olsun, onların erken dönem tarihi de hep aynı sorunlarla dolu geçmiştir. Celile’de herkese yetmeyecek kadar az saban, az hayvan bulunduğu, ayrıca kırılğan güvenlik ve Arap işçilere güvensizlik düzeyi hatırlandığında, tarlayı sürmeyi de, hasadı kaldırmayı da işbirliğiyle yapmak akla yakın bir davranış olmuştur ve bu Kinneret’te de, Yesud HaMa’ala’da da değişmemiştir. Zaten Siyonist yerleşimler de bir önceki kuşakta Rothschild yerleşimlerinin başına belâ olan insani sorunlardan ari değildir. Degania’da yönetici Berman’la, otokratik yönetim altında Arap işçi çalıştırma konusunda şiddet çatışmaları yer almıştır. Ruppin’in olaya hakemlik etmeye kalkıştığında benimsediği tutum da akla Rishon ayaklanmalarını getirmektedir – orada da bir yandan yönetici görevden alınırken, bir yandan da göstericilerin elebaşları azarlanmıştır. Bunlar zamanın yöneticilik yöntemlerini yansıtmaktadır: “Verim ve kârlılık amaçlarını sosyal hakkaniyetle nasıl uyumlandırmalı?”

Gerçi zaman zaman JCA ile Siyonist Organizasyonun yollarının tatsız şekilde kesiştiği durumlar da doğuyordu. Edmond 1908’de Israel Belkind’in Ben Shemen’deki tarım okulu için fon tahsis ettikten sonra, her nasılsa Mikve Israel’in 200 öğrenci daha alabileceğini, 50 öğrencinin Ben Shemen’e gitmesinin zorunlu olmadığını öğrenince, o parayı geri çekmeye ikna edilmişti. Yehoshua Hankin Fule’deki (Merhavia) Jezreel vadisinde 9000 dönüm araziye dönümü 40 franktan

aldığında da, anlaşma imzalanıncaya kadar JCA'ya haber vermeyi ihmal etmişti. *Commission Palestinienne* tabii ki çok öfkelenmiş, kendilerine denetleme ve pazarlık yapma fırsatı verilmeden arazi alınmasına tepki olarak, Hankin'in talebinin reddedilmesinde, Ruppin'e ve PLDC'ye geri gönderilmesinde (artık sonuna kadar orada hizmet edecekti) direndi.⁸³ Meyerson, *Commission*'la Siyonistler arasında daha iyi bir anlayış geliştirilmesinin önündeki başlıca engel durumundaydı. Sokolov'la Weizman'ın Siyonizm içinde daha önemli mevkilere yükselmesiyle, politik taktikler açısından aralarında farklılıklar olsa bile, yine de gündelik pratik çalışmalarda anlaşmaya varmak mümkün olabilmeye başladı. Ama Meyerson, Siyonist basındaki ardı arkası kesilmeyen propagandadan hâlâ çok rahatsızdı. Kendisi de, JCA da, o yazılarda resmen "yerleşimcileri dilenci gibi gören ve onlardan nefret eden sırmalı asiller" olarak takdim edilmekteydiler. Ayrıca da, işçi ücretleri arasındaki farklar bazı yerleşimler için ölüm kalım meselesi olabilecekken prensip kararı alıp Arap işçileri tüm yerleşimlerden dışlamanın da çok saçma olduğu düşünülüyordu. Aslına bakılırsa bir bakıma Meyerson'un Yahudi yerleşimcilerle Arap halk arasındaki ilişkiler sorununu, "ulusal vatan" tutkusuyla hareket edenlerden daha sağlıklı değerlendirdiği de söylenebilir. 1909 Mayıs'ında Starkmeth'ten, Arap saldırılarına silahla misilleme yapmak isteyen ateşli yerleşimcileri sakinleştirmeye çalışmasını rica etmişti. Yazdığı mektupta şöyle diyordu:

Genelde iyi geçinmek için ellerinden geleni yapmalılar. Ülkedeki Yahudi nüfusunun anlaması gerekir ki arazi alabilmek için izlemek zorunda olduğumuz yol – yani fellahların oradan çıkarılması, vb., haklı bir kızgınlık doğurabilir, dolayısıyla da bunun için elden gelen her şeyi yapıp onları yatıştırmak en önemli husustur.

⁸³ Bkz. Arthur Ruppın'ın verdiği bilgiler, *Memoirs, a.g.e.*, s. 113-15.

Müslümanlarla yakın ilişkiler kurulmasına hizmet edecek her şey, yalnızca kişisel dostluklar düzeyinde bile olsa, teşvik edilmelidir. Beri yandan “nasyonalist” olmaya özenen gösterilerden de uzak durmak gerekir, çünkü bunlar nüfusun bir kesiminde ancak haklı öfkelerle yol açacak şeylerdir ve onlar da haklı olarak bu ülkeyi kendi ülkeleri saymaktadırlar ...⁸⁴

Ne gariptir ki tam o sırada Edmond, milliyetçi militan tutumlardan çok uzak olmakla birlikte, JCA Konseyini devralmış bulunuyordu ve o konseyde de Claude Montefiore gibi bazı anti-Siyonistler de bulunmaktaydı. Aslında Edmond hiçbir zaman “emekli” olmuş da sayılmazdı. Sağlığı düzeldiği anda, *Commission*’un başkanı olarak yerleşimleri gözden uzak tutmamak için faaliyetini hep sürdürmüştü. Weizmann’a 1924’te söylediği gibi, son otuz yıl içinde Filistin’le ilgili bir şeyler yapmadığı bir saat bile geçirmemişti. Weizmann 1907’de oraya yaptığı bir ziyaretten döndüğünde, Barona yöneltilen eleştirilere rağmen şöyle bir gözlemde bulunmuştu: “Kendisinin başardıkları, Siyonist organizasyonun tüm çabalarının toplamından fazladır ... Baronun çalışmaları, bir devlet adamının çalışmaları düzeyindedir.”⁸⁵ Ruppın de buna yakın ifadelerde bulunmuş, Edmond’un “Filistin’i konuşmaya her zaman hazır olduğuna, genellikle de en çok konuşanın o olduğuna” dikkat çekmişti. Ruppın’in “tam Siyonist saymadığı, ama kibar bir beyefendi olarak değerlendirdiği Henri Franck da Ocak-Mart 1914’teki Filis-

⁸⁴ PICA 45/234 (Mayıs 1904).

⁸⁵ Aynı sıralarda Weizmann, Rothschild’in yerleşimlerde yaptığı işin “ulusal olmadığını, hayırseverliğe dayalı olduğunu, gettolarda olduğu gibi bağımlılık ve dilencilik ruhunu teşvik ettiğini ve yerleşimlerde acılı trajediler yarattığını” söylüyordu. Bkz. *The Letters and Papers of Chaim Weizmann* (Gen. Ed. Meyer Weisgal), cilt Y, Seri A (ed. H. Weiner ve Barnet Litvinoff) (Londra-Kudüs 1974), Giriş, s. xx-xxi.

tin ziyareti sırasında Baronla gerek yatında, gerekse Celile turu sırasında defalarca konuşma fırsatı bulduğunu belirtmişti.⁸⁶ Kinneret'te Baron, Ruppın'e açıkça, kendi ofisinin çalışmalarını asla bağışlanmaz hatâlar olarak görmemekle birlikte, başkalarının da arazi satın almasını ve yerleşimler kurmasını sevinçle karşıladığını ve bu çabaları genişletmek için yardım etmeye hazır olduğunu ifade etmişti. Kooperatif yerleşimcileri onun onuruna kamp ateşleri yakmış, danslar ve şarkılarla onu eğlendirmeye çalışmışlardı. Kafasındaki Yeni Filistin gözlerinin önünde gerçekleşiyor gibiydi. Kudüs'te binlerce kişi onu dokunaklı şekilde alkışlamıştı. O görünüyü lekeleyen tek şey, alkışlar arasında kulaklarını tırmalayan ısrarcı ısıklık sesleri olmuştu. Sonradan, "o ısıklar Rus göçmenlerden geliyordu ve hâlâ kulaklarımda çınlıyor," demişti.⁸⁷

⁸⁶ Ruppın, *a.g.e.*, s. 116. Baronla Baronesin 1914 gezisiyle ilgili Franck'in anlattıkları için bkz. kendi özel notları (PICA (G), özellikle Franck-Meyerson, 11 Şubat 1914 – burada, "Baron yerleşimlerdeki düzenin Mısır Grand Otelleri gibi olmadığını unutuyor, istediğimizi içeri almak, istemediğimizi almamak gibi bir durumumuz yok," diye yakınmakta, bu notu da Kahire'deki Hotel National'da kalırken yazmaktaydı. Edmond'un gezi programında Rishon, Hadera, Zikhron ve Tiberya yerleşimleri de vardı. Kuzeyde Tabha ve Metulla'ya kadar gitmeyi, oradan Şam'a ve Baalbek'e geçmeyi planlamıştı, ama görünüşe göre yolların tamamlanmaması olması nedeniyle gezinin o kısmını iptal etmişti. Franck'in mart ayında ve 5 Nisandaki raporlarında yazdıkları (aynı dosyada), Meyerson'a savaşın arifesinde yerleşimlerin aktif ve pasifleri konusunda çok değerli bilgiler vermektedir. En yeni yerleşimlerden Bitania, yalnızca 440 dönümlük toprağıyla, şimdiden narenciye plantasyonlarını kuruyordu; bu meyveler oranın marka ürünü olacak, bunlar arasında Edmond'un tercihi greyfurtlar çok yaygınlaşacak, Tiberya yakınındaki Mizpe'de (Ain Kaleb) ilk yedi kiracı, toprağın kötü kalitesine rağmen kendi işletmelerini kuracaklardı.

⁸⁷ Weizmann-Siyonist Küçük Eylemler Komitesi, 13 Nisan 1914, *Letters and Papers*, VI (1974), s. 319-20.

Ama o olay onun dikkatini, kafasında dolaşan projeler portföyünden uzaklaştırmaya yetmemişti. 1899'dan farklı olarak, bu sefer altmış yedi yaşına rağmen yepyeni bir canlılığa ve hevese kavuşmuş gibiydi. Türk valilerden İsmail Bey sık sık ciddi baş ağrıları çektiğinden yakındığında, Baron ona sabahları erken saatte bir yudum konyak içmesini tavsiye etmiş, hemen ardından da kendisine bir kasa konyak yollamıştı. Toprak konusundaki eski hevesi geri dönmüş gibiydi. Kalvarisky'ye Emir Ali ile pazarlık yapması için izin verilmişti ve söz konusu olan da Bedjen yakınında, Kafr Sabt ve Sha'araa dolayındaki 10.000 dönümlük Celile arazisiydi. Bu alanın, Barona ait Hauran'daki bir başka araziyle değiş tokuş edilmesi düşünülüyordu (bu arada Emir Ali öldüğü için pazarlık hiçbir sonuca ulaşmayacaktı). Celile'de yerlerinden edilen fellahlara Ürdün Nehri ötesindeki diğer alandan yer tahsis edilmesiyle, Emir Ali tarafından bu kişilerin "patırtısız gürültüsüz" nakledilip yerleştirilmesi planlanmıştı.⁸⁸ Edmond, Ruppın'e, Jezreel Vadisinde ve Samarya Ovasında, yani Hadera ve Zikhron Ya'aqov'a yakın yerde arazi alınması için 6 milyon frank harcamaya hazır olduğunu da söylemişti. Tek bir şart koşuyordu, o da aracı kurum olarak PLDC'nin devreye girmesi, yerleşimcilere tarlaları onların satması, Edmond'un turfanda sebze yetiştirme deneyleri için sınırlı bazı alanları elinde tutmasıydı.⁸⁹

Ruppın'e göre bu konunun en sevindirici yanı, araziyi satın almak için ödenecek paranın yalnızca %30'unun kulanacak kişilerden alınacağı, geri kalanın ödenmesinin yıllara yayılacağıydı. Anlaşma bir kere bağlanırsa, Siyonistlerle Baron Edmond arasında ilk defa önemli bir işbirliğini simgeleyecekti, üstelik Baronun seyahati sırasındaki imalarına bakılırsa, sonuncu da olmayacağı anlaşıyordu. Aynı sıralarda daha başka alımlar da yapılmaktaydı. Akdeniz kıyı-

⁸⁸ Bkz. *infra* (PICA 75/315).

⁸⁹ Ruppın, *Diaries*, s. 118.

sında, Hayfa'nın güneyindeki Atlit yakınındaki kumullu ve bataklık alan, Türk hükümetinin verdiği imtiyazla ıslah çalışmalarına dönük olarak kiralanmış, Kudüs'te de Zion Dağı ve Siloam Havuzu yakınındaki arazi, kazı yapılmak amacıyla alınmıştı. Edmond'un arkeolojiye olan büyük ilgisi bilinse de, aslında kendisi etnik bulguların peşindeydi. Yaptırdığı kazılar tarihi aydınlatmaktan çok, Yahudi geçmişiyle Yahudi geleceği arasında bağlantı kurmaya yönelikti. Weizmann'ın ifadesiyle Baron bir keresinde, "*les fouilles, je m'en fiche; c'est la possession*" [aramak umurumda değil, mesele bulmak] şeklinde bir yorum yapmıştı.⁹⁰

İşte bu yenilenen hevesin hemen ardından, 1914 Martı'nın sonunda, Chaim Weizmann'ın yine Paris'e dönerek Edmond'dan, Kudüs'te kurulması umulan bir üniversitenin çekirdeğini oluşturmak üzere yeni kurulacak bir Yahudi araştırma enstitüsü için destek vaadi almaya çalıştığı görülmektedir. Bu proje Weizmann'ın gözbebeğiydi, kendisi bundan "Yahudi Dretnotu" diye söz ediyor, bunun Yahudi umutlarının odak noktası olacağını, entelektüel değeri yüksek, başlangıçtan beri silah gücünden daha üstün beyin gücünün örneklerini ortaya koyacak bir proje olacağını savunuyordu. Daha önce Paul Ehrlich'in yardım vaadini almıştı bile. Erlich tam Siyonist olmamakla birlikte, Yahudi eğitiminin ve biliminin ilerlemesi konusunda hevesli biriydi ve Filistin'de Sıtmayla Savaş Derneğinin çalışmalarında etkili rol oynamıştı. Weizmann Paris grubu üyelerinden Jacques Bramson ve diğerlerinin sayesinde Edmond'un arazi alma konusundaki ilgisinin yeniden yükseldiğini 1913'te öğrenmiş, özel sekreteri Gaston Wormser de ilk görüşmesini 2 Ocak 1914'te yapmıştı. Baronun üniversite fikrine sıcak baktığı daha baştan belliydi – ama hemen değil! Ayrıca en yetenekli Yahudilerin cazip bulup geleceği bir bilim ve entelektüel merkez kurma konusuna da ilgi duyuyordu. Weizmann'a şöyle demişti:

⁹⁰ Chaim Weizmann, *Trial and Error* (Londra 1949), s. 178.

Filistin bizim gelecekteki ölkemiz ve orada üniversitelere ihtiyacımız var. Ben üniversitenin önemini şu an için, en iyi anlamıyla, bir Yahudi kültür ve bilgi merkezi olarak görüyorum. Eğer Erlich Frankfurt'ta çalışıyorsa, bunun bize bir yararı yoktur; Almanlar onu yiyip yutar; ama eğer Kudüs'te çalışırsa, bu Yahudiliğin en büyük değerlerinden biri olur.⁹¹

Onun kafasından geçen, şimdilik en iyi bilim insanlarından otuz kadarının öğrencileri Kudüs'e çekebilmesi ve zaman içinde de bu çekirdekten büyük bir üniversite doğmasıydı.

Mart sonuna gelindiğinde proje hayli olgunlaşmıştı. Daha önce Atlit'teki Deneysel Tarım İstasyonunu ve Kudüs'teki sağlık merkezlerini destekleyen Amerikalı hayırsever Nathan Straus, binayı yapmayı ve bakım onarım giderlerini paylaşmayı önerdi. Edmond ilk başta öne sürdüğü programa kendini bağlamış gibiydi, ama Weizmann onun işe üniversiteyle başlamayacağını, önce bir enstitüyle başlamak istediğini öğrenmişti. Kuşku ları besbelli politik nedenlere dayanıyordu. Weizmann o Rus ısıklıklarının hâlâ Baronun canını

⁹¹ Weizmann, *Letters*, VI, s. 199. Weizmann, Edmond'un Filistin'de bir Yahudi araştırma enstitüsü fikrine epeyden beri adanmış olduğunu kabullenmekteydi. Dolayısıyla bu programa yaklaşımının yalnızca Siyonist projesine karşı bir savunma tepkisi olmayıp, ayrı bir fikir olarak geliştiği kabul edilmeliydi. Weizmann iki projenin dikkatli bir diplomasiyle sonunda bir araya gelmesinin büyük bir şans olduğu kanısındaydı. 18 Nisanda Naiditch'e şöyle yazmıştı (s. 329): "Kendisi [Edmond] de üniversiteyi bizim kadar istiyor, ama konuyu tartışmak istemiyor. Kafasındaki düşünceler ve arzular, Nordau'nun ve Zangwill'inkilerin toplamından daha geniş. Eğer Baron bizim üniversite konusundaki tutumumuzun ciddi olduğunu görürse, yalnızca teorik acıma ifadeleriyle sınırlı olmadığına ikna olursa, vaat ettiğinden de fazlasını yapacaktır." Bu mektup, Edmond'un amaçlarının 1896-1900 dönemindeki kavga günlerine göre Siyonistler gözünde ne kadar daha iyi anlaşılmaya başladığının bir göstergesidir.

sıkmayı sürdürdüğünü düşünmekteydi. Gerçekten de, yeni dirilen hevesi ne düzeyde olursa olsun, Edmond'un kafası hâlâ Siyonistlerin uluslararası düzeyde izlediği politikayla fazlaca meşguldü. *Deutsche Hilfsverein*'a ve Hayfa Technion'da kurduğu hâkimiyete düşmanlığı, daha çok İbranice dilinin ateşli bir savunucusu olmasından kaynaklanıyordu. Ulusal dil İbranice olmalıydı, Almanca değil. Ama bir yandan da *Kaiser Juden*'ine ve "topluma güneşin altında bir yer bulma" çabalarına yönelik antipatisi de söz konusuydu. Filistin'de bazı JCA görevlileriyle ve SCV başkanı Wolf Gluskin'le konuşur, oradaki durumu nasıl gördüğünü anlatırken, Türklere yönelik olarak hâlâ son derece dikkatli hareket etmek gerektiğine inandığını söylemişti:

On yıl önce Siyonistler her istediklerini söyleyebiliyor, yazabiliyorlar, kimse de onları ciddiye almıyordu; ama şimdi herkesin her kelimeyi dikkatle dinlediğini görüyoruz. Eğer küçük bir enstitüden söz ediyorsak, Türkiye de, büyük güçler de, bundan rahatsızlık duymayacaklardır. Ama söz konusu olan bir üniversite olursa, bu çok büyük bir şey demektir ve politik olarak da önemi büyüktür. Eğer Rothschild'in bu konuda kendini Siyonistlerle özdeşleştirdiği duyulursa, giderek büyüyecek zorluklarla karşılaşabiliriz.⁹²

Weizmann önce onu daha geniş bir bakış açısına yöneltme girişimlerinde bulundu. Ne de olsa, Siyonistlerin dikkatini çeken kavram üniversite olmuştu ve aralarında daha fazla kabul görüyordu. Ussishkin, Jabotinsky gibi kişiler, uzun vadeli stratejiden taviz verilmesine, konunun sulandırılmasına çok karşıydılar. Ama Edmond'u sınırlı görüşünden uzaklaştırmak mümkün olmuyordu. Weizmann eşine yazdığı mektupta, "Baron yaşlandı ve hayli de inatçı," diyor-

⁹² A.g.e., s. 320.

du. "Bu nedenlerle de, onunla tartışmak kolay değil. Onun karşısında insan kendini bir heyelanla karşı karşıya hissediyor, ikide bir insanın sözünü kesiyor: *Vous comp. Vous comp. Une université – c'est une chose dangereuse, pas un sou, mais un institut, c'est autre chose, vous comp. Il s'emballe ...*"⁹³ [Anlıyo... Anlı... Üniversite tehlikeli bir şeydir, beş para etmez, fakat bir enstitü, iste o başka bir şeydir, anlıyor musunuz. O ilgi çekicidir...] Eğer bu tartışmalar onun üzerinde herhangi bir etki yapıyorsa, olsa olsa onu ilk taahhütlerinden uzaklaştırıyor gibiydi. Bakım onarım rakamı olan yıllık 300.000 frank, önce 200.000'e, daha sonra 150.000'e inmişti, ama bunun yanında inşaat gideri olarak yarım milyon daha taahhüt etmişti. Projenin bütünü inşaat olarak 2 milyon, bakım olarak da 600.000'e geliyordu, ama Edmond bu rakamları biraz şişirilmiş buluyordu. Aynı zamanda oradaki çalışmaların yalnızca mikrobiyolojiyle sınırlı olması gerektiği kanısındaydı – bu da, daha sonra üniversitenin yalnızca insani bilimlerle uğraşması gerektiğini savunurken benimseyeceği görüşle ters düşüyordu. Weizmann'ın onu, tıp eğitimi için fizik ve kimyanın da müfredata girmesi gerektiğine razı etmesi hiç kolay olmamıştı. Son görüşmelerinde kendisine bir orta yol formülü önerildiğinde, önce hepten reddetmiş, sonra üzerinde değişiklikler yapmaya başlamış, geriye önerinin ilk halinden hemen hemen hiçbir şey bırakmamıştı. Sonunda Wormser'in teşvikiyle daha açık konuşmaya karar veren Weizmann ona, "Türkiye'de ne kadar yanlış anlaşılırsa anlaşılınsın, üniversite bekleyen binlerce Yahudi gencinin bu umudunu söndürmeye hakkınız yok," demiş, o fikrin muhafaza edilmesi ve sonunda eksiksiz gerçekleştirilmesi gerektiğini söylemişti. O kadarını zaten Baron da kabul ediyordu, ama kendisinin o projeye herhangi bir ilgisi olmasını istemiyordu. Ama bu söz üzerine yaklaşımını değiştirdi, Weizmann'a bunun ne

⁹³ A.g.e., s. 308 (2 Nisan 1914).

kadar zaman alacağını sordu. Weizmann "on yıl" diye cevap verince de hemen, "*Fazla uzun!*" deyiverdi.⁹⁴

Kesin olmayan bu sonuca rağmen Weizmann'ın, zamanı geldiğinde Edmond'un projeyi destekleyeceğine inanması için bazı nedenler vardı. Zaman içinde Edmond'un görüşlerinin Siyonist Organizasyonun bakış açısına yaklaşacağına inanmaktaydı ve yılın sonunda, savaşın tam eşiğinde onunla yaptığı görüşme de yanılmadığını göstermiş gibiydi. Baronun Hayfa Technion'daki İbrani dili ısrarı cesaret verici bir işaretti. Hepsinden önemlisi de, Siyonist Kongrelerinde sürekli olarak Yahudi "para babalarının" ve "JCA Dükleri"-nin kınanması gibi şeyler Weizmann'ı pek etkilemiyor gibi görünüyordu. En azından 1907'den beri Baronun her şeye rağmen devam eden desteğini görmekte, bunun istisnai bir durum olduğunu düşünmekteydi. 1914'te kendini karşı konulmaz biriyle konuşmaya hazırlamış, bunda da yanılmamıştı. Edmond'un "harika bir ihtiyar," "iyi bir Yahudi" olduğunu düşünmekteydi. Weizmann'ın *Deneme Yanılma*'daki klasik kalemi Baron hakkında neler yazdıysa, durum yine aynıydı. Adamın kusurlarına da sevapları kadar yer veriyor, bunları tartıp ölçerken de inanılmaz bir duyarlılık sergiliyordu:

Baron Edmond'la ilk karşılaştığımda yaşı altmışlardaydı, her şeyin son derece farkında, hâlâ pek şık, ama çok tecrübeli ve çok bilgeydi. Onunla ilişkili olan her şey son derece zevkliydi; giysileri de, evi de –daha doğrusu evleri de– mobilyaları da, tabloları da ... üzerinde de hâlâ eskiden beri sahip olduğu o hedonist havası vardı. Tavır olarak çok nazik veya çok gaddar olabiliyordu; bu da onun bölünmüş kişiliğinin bir yansımasıydı; çünkü bir yandan kendi gücünün farkında olan, bunun küstahlığını taşıyan biriyken, bir yandan

⁹⁴ A.g.e., s. 320.

da sanki bu onu korkutuyormuş gibiydi, ki bu da ona *kaçamaklı* davranan biri havası veriyordu...⁹⁵

Weizmann'ın vardığı sonuca göre analizin özeti şöyleydi: "O bir milliyetçi, ama milliyetçi harekete güvensizlik besliyor ... Her şeyin sessizce, düzenli biçimde, milliyetçi hareketten uzak yapılmasını istiyor. Organizasyonun teçhizatından hoşlanmıyor. Bir seferinde Ussishkin'le bana, 'Neden ortalıkta dolaşıp nutuklar atıyor, dikkat çekiyorsunuz' diye sordu. Ussishkin yarı şakayla, 'Baron Edmond, bize kasanızın anahtarını verirseniz, bir daha nutuk atmayacağımıza söz veririz' dedi."

Edmond'la Weizmann ilk olarak on sekiz yıl önce, çitle- rin, kalıp kuşku- ların ayırdığı engellerin iki yanına yaklaşarak konuşmuşlardı. Dikkat çekici bir fark aranırsa, Herzl'in Baronu görmeye gittiği için duyduğu utanç sonucu saldırgan bir özsavunmaya geçmiş olması, yine bir o kadar gururlu bir insan olan Weizmann'ın ise kendi konumuna pek o kadar kaygılanmaksızın enstitü/üniversite projesinde istediği so- mut sonucun peşine düşmesiydi. Eğer savaşın patlaması bir kesinti yaratmasaydı, belki girişim daha bile iyi bir sonuç alabilirdi. Bu olamamışsa bile, Edmond'un, Straus'un ve Si- yonist Organizasyonun taahhütleri ortadaydı, Rothschild'le ve Siyonist adaylarla kurulan komitenin finansal ve genel yönetimi üstlenmesine destek vermeyi kabul etmişlerdi. We- izmann, şimdiye kadar Siyonizm hareketinin kenarlarında oyalanmış bu kurumun, insanların şimdi aktif şekilde fon yaratabilmesini, hatta açıkça politik propagandaya katkıda bulunabilmesini sağlayacağı kanısındaydı. Haziran 1914'te bu çalışmayı, Edmond'un oğlu James de Rothschild'in baş- kanlığında sürdürmek üzere bir yönetim komitesi kuruldu, Weizmann da henüz çok erken aşamalarda James'in eşi Do- rothy'yi, kendisiyle İngiliz-Yahudi ve Yahudi olmayan İngi-

⁹⁵ *Trial and Error*, s. 177.

liz çevreler arasında bağlantı görevlisi olarak seçti. James'i, Filistin'de bir Yahudi vatanı yaratma yolunda feda edilmez bir müttefik olarak görmekteydi. Hayal kırıklığına da uğramayacaktı.

Baron Edmond kendi oğlunu yönetici komiteye aday olarak takdim ettiğinde, genç adam henüz 36 yaşındaydı, uzun boylu, dik duran, gururu her halinden belli olan biriydi. Weizmann'a "çok makul ve basit," ayrıca babasına göre daha kolay yaklaşılabilecek biri gibi görünmüştü. *Louis le Grand* Lisesinde klasik Fransız eğitimi almış, İngilizceyi Cambridge'deki Trinity College'da öğrenmişti. Oradayken "Shakespeare ve Yaşadığı Çağ" konusunda yazdığı bir denemeye Harness Ödülünü de kazanmıştı. 1905'ten sonra Paris'teki bankada çalışmış, ama Laffitte Sokağının ufkunu genişletebileceğine dair bir varlık göstermekten uzak kalmıştı. Daha sonraki ayrılışı, babasının maceracı ruhuna sahip, ayrıca da özgürlüğüne çok düşkün olduğu izlenimi yaratmıştı. At binmeye merakı, İngiltere'deki bir yarış sırasında düşüp beyin sarsıntısı geçirmesine yol açmıştı. Giderek yükselen sabırsızlığı, bankada çalışmasını zaten zorlaştırıyordu, bu kazanın sonrasında da çarpıcı bir adım atıp ayrılmaya karar vermişti. Önceden haber vermeden, ailenin araya girip kendisini caydırmasına da fırsat vermeden, Avustralya'ya giden bir gemiye, kasara altı yolcusu olarak binmişti. Finans dünyası konusunda neler hissettiği, yanına para da, çek defteri de almadan yola çıkmasından, böylece izinin bulunmasını daha da zorlaştırmasından belliydi. Bu yolculuğa yalnızca zekâsına, cesaretine, bir de "Rothschild değilken yaşamının nasıl bir şey olduğu merakına" güvenerek çıkmıştı.⁹⁶ On sekiz ay boyunca sefertasından yaşayan, kimsenin tanımadığı biri olmuş, ailesine ve tanıdıklarına başvurmaksızın sağ kalma ve hayatını kazanma yeteneğini kullanmıştır. Bu sürenin sonunda izi bulunmuş, buna rağmen kendi kazandığı

⁹⁶ Ek anma ilanındaki ifadeden alıntı, *The Times*, 13 Mayıs 1957.

özgürlüğünü feda etmek istememiş, ama babasıyla ve ailesiyle arasında var olan sevgi bağları nedeniyle Fransa'ya dönmüştür.

Bu durumun açıkça ortaya koyduğu gerçek, tıpkı Edmond gibi James de Rothschild'in de alışılmış bir Fransız-Yahudi seçkini olmadığıdır. Otuz kırk yıl önce babası nasıl tüm enerjisini ve yeteneklerini bir taahhüde yatırmaya hazır idiye, o da aynı durumdadır. Edmond, oğlunun yerleşim ve tarımsal kolonizasyon konusuna ilgisi bir kere uyanınca, tıpkı kendisinininki kadar tutkulu olacağı yolundaki öngörüsünün tam anlamıyla gerçekleştiğini görmüştür. O adanmışlık güçlendikçe, Weizmann'la James arasındaki kişisel ilişkiler de güçlenip bir dostluğa dönüşecek, karşılıklı saygıyla başlayan bu ilişki, Filistin'deki Yahudi toplumunun büyük güçlerinden birini oluşturacaktır.

6 DÖNÜM NOKTALARI 1914-1930

I - Ulusal Vatana Doğru

Tarihe baktığımızda garip görünen bir nokta, Walter'in (ikinci Lord Rothschild'in adı) Balfour Deklarasyonunun en tepesinde ortaya çıkışıyla, İngiltere ve Fransa'daki ailelerin bu konuda oynadığı rolü netleştirmesinden çok, karmaşılaştırmasıdır. Israel Sieff'in ifadesiyle "Yeni Yahudi milletin politik anayasası" diye tarif edilen bu belge konusunda İngiltere Rothschild'lerinin derin ve acı şekilde bölündüğü herkesçe bilinen bir gerçektir.¹ Leonard Stein, yazdığı klasik tarih eserinde deklarasyonun, protokol gereği "rastlantısal" olarak Lord Rothschild'e hitaben kaleme alındığına işaret etmiştir.² Weizmann da, belgenin uzun süre sonra bile olsa kabul edilebilmesine yönelik görüşmelerdeki rolü dikkate alındığında, elbette belgenin olası adresleri arasında bulunmaktaydı, ama en azından resmi

¹ Isaiah Friedman, *The Question of Palestine 1914-1918* (Londra-New York 1973), s. 288.

² Leonard Stein, *The Balfour Declaration* (Londra 1959), s. 548.

düzeyde, Siyonist hiyerarşisi içindeki yeri (kendisi İngiliz Siyonist Federasyonu Başkanıydı), Dünya Siyonist Organizasyonu temsilcisi Nahum Sokolow'dan sonra ikinci sırada olmak zorundaydı. Weizmann'ın Sokolow'u gücendirmek gibi bir niyeti yoktu; ne de olsa o da, Manş ötesinde Fransızları bu girişime katma yolunda epey katkıda bulunmuş biriydi,³ hem zaten böyle bir belgenin dünya Yahudiliğine yöneltilmesi, o toplumun herhangi bir kesimine yöneltilmesinden daha doğruduydu. Ama Sokolow, Kuzey Londra'da, Haverstock Tepesinde ikamet etse de, ne de olsa resmen Rus vatandaşıydı ve bu nedenle de Majestelerinin Hükümetinden gelen bir mektubun alıcısı o olamazdı. Bu nedenle Lord Rothschild, söz konusu toplumun politik bağlantılardan uzak seçkinlerinden biri olarak seçilmişti. Bunun nedenleri yalnızca nominal de sayılmazdı. 1917 Temmuzunda yer alan ve sonunda anti-Siyonist kulislerin yenilgisiyle sonuçlanan sert görüşmelerde de başkanlık yapan kişi oydu. Gruba geç katılmış ılımlı bir taraftarken, zaman içinde sıcak bir taraftara dönüşmüş, 18 Temmuzda Balfour'a sunulan taslak "program"a adını ve saygınlığını katmayı uygun bulmuştu.⁴ Ama aslında bu önemli belgenin uygun alıcısı olma rolünü, "Anglo-Yahudi ileri gelenlerinin en çarpıcı kişisi" olmanın amblem konumuna borçluydu.

Lord Rothschild'e gelecek kuşakların dikkatini çekecek bu olayın bir bakıma yapay rastlantılar sonucu olması, hatta ona bir bakıma çaresizlik sonucu yüklenmesi, başka bazı Rothschild'lerin ilgisinin de yalnızca gecikmiş bir formalite olduğu yolundaki izlenimleri silmeyi zorlaştırmaktadır. Walter'ın amcası Leopold'la eşinin milliyetçi ilkelere yöne-

³ Friedman, *a.g.e.*, s. 170 vd. 1917 yazında Sokolow'un Paris ziyaretinde yer almış olay konusunda Weizmann'ın bu üstünkörü sözlerinin yarattığı izlenimi haklı olarak düzeltirken, İngilizlerin deklarasyonunun ön şartı olarak Cambon'un özel sözlerini ortaya getirmesini ele almaktadır.

⁴ Stein, *a.g.e.*, s. 4.

lik her türlü konuya karşı inatçı düşmanlığı sık sık gündeme gelmiştir. Bunun nedeni, Claude Montefiore gibi liberallerle birlikte İngiliz Yahudileri Birliğini kurmuş olmaları nedeniyle, deklarasyon gereği “çifte sadakat”le suçlanmamak içindir. Walter’ın babası (ilk Lord) Nathaniel, konunun tümüne her zaman uzak durmuştur. Gerçi 1902-03’te⁵ Joseph Chamberlain’e yönelik El Arish yaklaşımında Herzl ile teğet bazı temasları olmuştur, ama o konuya hiçbir zaman hevesle yaklaşmadığı gibi saçma bulduğu başka maceralardan da hep kaçınan biri olmuştur. Siyonizme taraftar kazanma çabalarının geçmişi her ne kadar pek tekin değilse de, Yahudilikleriyle gururlanan Rothschild’ler buna yalnızca şekli de olsa bir destek vermeye razı olmuşlarsa (bu da, ileride göreceğimiz gibi, tam doğru sayılmazdı), bu jestin de bir değeri olmak zorundaydı. Neyi temsil ediyor gibi görünüyor olurlarsa olsunlar, onların desteği, daha önce böyle şeylerden uzak duran birtakım gösterişli Anglo-Yahudi toplumu üyelerinin gözünde ideolojiyi meşrulaştırmaya katkıda bulunacaktı. Kesinlikle Siyonizm aleyhtarı olan Hahambaşı Herman Adler’in yerini pro-Siyonist Hertz’in alması da, se-

⁵ Herzl 1902’de kurulan Kraliyet Komisyonunun önüne çağrılmış, Yahudilerin İngiltere’ye kitlesel göçünün yarattığı sorunlarla ilgili tanık olarak dinlenmişti. Birinci Lord Rothschild, Filistin’e Yahudi göçü fikrine çok karşı olan Nathaniel Meyer, onu çok soğuk karşılarken, kardeşi Alfred Charles ise daha anlayışlıydı. Sonradan çok daha acı şekilde ortaya serilecek fikir ayrılıkları o zaman bile vardı. Herzl günlüklerinde (Diaries, New York 1956), cilt IV, s. 367 vd., Hereford’lu Lord James’in kendisini, El Arish dolayında ve Sina Yarımadasında (İngiliz-Mısır himayesinde) bir yerleşimi Rothschild’lerin hevesle karşılayabileceklerine ikna etmeye çalıştığını, ama hükümete bu yönde herhangi bir baskı yapılmadığını anlatmaktadır. Sonunda Joseph Chamberlain’in desteğine rağmen, bu plan Viceroy Lord Cromer’in itirazlarıyla akim kaldı (Herzl onunla buluştuğunda sonuç bir felaket olmuştu) ve böylesine kurak bir yerde sulama sorunlarının projeyi uygulanamaz hale getireceği söylenmişti.

küler otorite kanalıyla değilse bile dinsel otorite kanalıyla, benzer bir etki yapmak zorundaydı. Topluluğun ağırlık merkezindeki bu fikir kayması, anti-Siyonistlerin Yahudi milliyetçiliğinden yana çıkmaktan çekinmesini, kralın gözünde sadık Yahudi tebaanın kredi kaybetmesine yol açacağı yolundaki tereddütlerini de gözden düşürebilir, böyle bir şeyin anti-semitlerin elini güçlendireceğine dair korkuları hafifletmiş olabilirdi. Manş Denizinin iki yanında da kimse çıkıp Rothschild'lerin vatanseverliğini sorgulayacak değildi.

Ne olursa olsun, Fransız ve İngiliz aile üyelerinin Filistin'de bir Yahudi "vatanı" oluşturma yolundaki resmi ifadelere onay vermesi, sırf sözde kalmanın ötesine geçti ve "gerçek" Siyonistlerin kuklaları olmadıkları da belli oldu. Bu insanlardan bazıları etkin çevrelerin merkezindeki kişilerdi; bir yanda Harry Sacher ve Israel Sieff gibi Manchester Siyonistleri, diğer yanda kabine sekreteryasında, savaş bakanlığıyla dışişleri bakanlığının alt düzey makamlarında, Leo Amery, Theo Russel ve Robert Cecil (Lord Salisbury) gibi kimseler üzerinde etkili olabilecekleri ortadaydı.⁶

Rothschild'ler tarafından üstlenilen ikna hareketinin, içeride Yahudi toplumuna ve dışarıda politikacılarla devlet adamlarına yönelik çatallı stratejisi, yine her zaman olduğu gibi, Paris'teki Baron Edmond'dan geliyordu. Savaş yılları boyunca Weizmann, onun Faubourg St Honoré Sokağındaki evini ve Boulogne-sur-Seine'deki villasına düzenli ziyaret etmişti. Daha sonra Weizmann *Deneme Yanılma* adlı kitabında da Baronun sarsılmaz adanmışlığına cömert övgülerini ifade etmeyi sürdürmüştü:

⁶ Russell, Grey'in diplomatik sekreteriydi; Cecil, parlamentonun dışişleri müsteşarı olarak 1915-18 döneminde hizmet etmiş (ve 1916'da blokaj bakanı olarak kabine üyeliği almıştı); Amery Derby ve Milner dönemlerinde savaş kabinesi yardımcı sekreteri, olmuştu – bunlardan Milner zaten Siyonist davası konusunda son derece anlayışlıydı.

Yahudi sorununa yönelik ilgi elbette değişkenlikler gösteriyordu; bazıları için bir kaygı nedeni, bazıları içinse, en azından bir süre için, gerçek bir uğraş düzeyindeydi. Ama bir kişi için, kesinlikle bir tutkuydu ve o kişi de Parisli Baron Edmond'du. Onun gücüne ve yardım etme kapasitesine sahip bir düzine kişi olsa, Filistin'in tarihi değişir, anti-Siyonist Yahudiler engelli açılır, Yahudi dünyasındaki tereddütlerin ve mualefetlerin sonu gelirdi. Ama ortada öyle birileri yoktu.⁷

1914'ün Aralık ayında, savaşın patlamasından sonraki ilk ziyaretinde Weizmann, Edmond'un *politik* Siyonizm yolunda ne kadar mesafe kat ettiğini görünce şaşkınlığa uğramıştı. Eskiden iyi niyetli bir seyirciyken, şimdi aktif bir suç ortağına dönüşmüş gibiydi. Eşine yazdığı mektupta, "Baron muhteşemdi," diyordu. "Bu yolda sonuna kadar gitmeye hazır. Onunla beş saat boyunca, iki seans halinde konuştuk. İsteddiği bir *devlet*, asla ondan azına razı değil."⁸ Weizmann belki sevinci ve hevesi nedeniyle aşırı bir hayalperestliğe kapılıyordu, çünkü Edmond'un ağzından daha sonra çıkan şeylerin hiçbirisi bu varsayımları doğrulayacak şeyler değildi – en azından, kısa dönem için. Ama Fransa ve İngiltere'de stratejik makamlarda bulunan kimseler nezdinde kulis yapılmasına destek vermeye hazır olduğu doğrudu, tek şartı da bunun ihtiyatlı bir şekilde ve mümkün olduğu kadar sessizce yapılmasıydı. 1914'te o da, Siyonistlerin liberal asimilasyoncu anti-Siyonist Yahudi seçkinleriyle işbirliği yapmaması gerektiği konusunda Weizmann'la aynı fikirdeydi, hatta Herzl'in eskiden ileri sürdüğü görüşü yeniden ortaya getiriyor, imtiyazlı bir şirket kurularak Yahudi Filistin'in finansmanının ve ekonomik gelişiminin koordine edilmesinden söz ediyordu.⁹

⁷ *Trial and Error, a.g.e.*, s. 206.

⁸ Weizmann, *Letters and Papers*, VI, s. 100.

⁹ Weizmann Uluslararası Siyonist Teşkilatına verdiği tam raporda (*Letters and Papers*, VI, s. 108-19) Edmond'un, "Herzl tarafından

Nasıl oluyor da Edmond Aralık 1914'te, on beş yıl önce Theodor Herzl tarafından sunulduğunda öfkeyle reddettiği kavramları dikkate almaya, hatta savunmaya kalkabiliyordu? Bir kere, aynı yılın başlarında yaptığı Filistin ziyaretinden ve enstitü/üniversite konusunda Weizmann'la yaptığı işbirliğinden sonra Baron artık Siyonist girişimleri konusunda ki temel tutumunu bir hayli yumuşatmıştı. Baş başayken, Nordau gibi, hatta Ahad Ha'am gibi figürleri yanlış değerlendirdiğini itiraf etmekteydi – ama tabii Herzl'ın kendisi söz konusu olduğunda hâlâ içi kaynıyordu.¹⁰ İkincisi ve daha önemlisi, politik amaçların somut ekonomik imkânlarla boyun eğmesi gerektiği yolundaki ısrarları, aslında Osmanlı gücünün devam etmesinden kaynaklanan bir tutumdur. Edmond'a göre, Türkler Levant bölgesinin efendisi olmayı sürdürdükleri sürece, oraya bir Yahudi kimliği dikmek gibi büyük planlar "ütopya"ydı. O imparatorluğun içinde bulunduğu koşullar ne kadar "güve yeniği" bir hale gelmiş olursa olsun, apayrı bir Yahudi devleti gibi iddialı amaçlara karşı düşmanlıkları, sessizce yapılabilecek göçlerin ve yerleşimlerin tehlikeye girmesine yol açar, diye düşünüyordu. Ama Türklerin (biraz geç de olsa) savaşa İttifak Güçleri tarafından katılmasıyla, artık o durum tümüyle değişmişti. İmparatorluğun parçalanmasının her tür savaş gündemine dahil olacağını Edmond da, Weizmann veya Herbert Samuel kadar net görebiliyordu – ve tabii Yahudilerin böyle bir durumdan yararlanmaması çılgınlık olurdu. Evet, gerçi zamanlamanın pek de ideal olmadığıнын farkındaydı. Weizmann onun bu konuda, "Bu durum başımıza beş on yıl erken geldi," dediğini ifade etmekteydi:

önerilen Charter fikrinin şimdi ele alınabileceğini" söylediğini ifade etmektedir. (s. 118).

¹⁰ Isaac Naiditch'e sözlü olarak bildirilmiş ve Y. Ever Hadani yazarla konuşmasında ifade etmiştir, 28.3.71.

Ben Filistin’de yerleşimlerimi oluşturduğum zaman, günün birinde Filistin’in kaderinin bıçak sırtına geleceğini öngörüyor, o güne kadar dünyanın da oradaki Yahudileri dikkate almak zorunda kalacağını umuyordum. Son on, on beş yılda çok şey başardık; niyetimiz bundan sonra da daha çok şeyler başarmaktı, ama bu kriz bizi faaliyetlerimizin tam ortasında yakaladı. Yine de gerçeklere göre davranmak gerekir – biz de bir daha karşımıza çıkmayabilecek bu fırsatı kullanmak zorundayız.¹¹

Edmond’u Filistin’de bir sığınağa ihtiyaç olduğu düşüncesi-ne yaklaştıran daha başka, daha karmaşık nedenler de vardı. Yahudilerin o ülkedeki gelecekleri konusunda bir dereceye kadar iyimser olsa bile, Rusya’da ve Orta Avrupa’daki gelecekleri açısından içi en karamsar kaygılarla doluydu. 1915 ilkbaharında gelini Dorothy’ye yazdığı bir mektupta, Rusya’nın daha önce girdiği büyük savaşlara dikkat çekmiş, her seferinde askeri hezimetlere uğradığına, bunların da hep şiddete ve pogromlara yol açtığına işaret etmişti.¹² 1878 savaşının da, 1905’in de sonu öyle gelmişti, şimdiki pan-Avrupa çatışmasının büyüklüğünün de sonunda Rus Yahudilerinin acılarını artıracığından emindi – kovalanacak, avlanacaklar, Almancaya tehlikeli derecede benzeyen bir dilde konuştukları için “beşinci kol” muamelesi görecektelerdi. 1915’in feci olayları zaten bütün bu korkuları doğrular nitelikteydi. Polonya-Rusya sınırındaki Pale’ye sıkışmış Yahudiler, askeri çatışmaların tam ortasında kalmışlardı. Bu yüzden de, her zamanki mahrumiyetlerine ve tahliye zorlamalarına ek olarak, potansiyel ya da gerçek sabotajcılar olmakla suçlanmışlardı. 2 Mayıs’ta von Mackensen saldırısının

¹¹ *Letters and Papers*, VI, s. 117.

¹² Edmond de Rothschild-Dorothy de Rothschild, 20 Şubat 1915. (Orijinali Bayan Rothschild’dedir.)

dan sonra Rus hatları çöküp de askerler güneye ve doğuya doğru çekildiklerinde, terör alanının çerçevesi de ona göre kaymıştı. Mayıs sonunda Moskova'da ayaklanmalar çıkmış, yabancıların, hatta adları Rus adına benzemeyen Rusların bile üstüne gidilmişti.¹³ Kaçınılmaz olarak da aynı tür olaylar hızla başka kentlere yayılmış, Ağustos ayında Kiev, Elisavetgrad, Berdiçev, Odesa gibi yerler büyük şiddet olaylarına tanık olmuş, büyük kısmı devlet yetkilileri tarafından görmezden gelinmişti. Askeri hezimetten rahatsız olanlar dikkatleri yine başka taraflara çekme gereği duymaktaydılar. *Stavka*'nın General Yanuşkeviç gibi nispeten daha anti-semitik üyeleri, Varşova'yla Vilna'nın düşmesinden sonra yüz binlerce Galiçya Yahudisinin oturdukları bölgelerden gaddarca atılmasına sevindiklerini saklamamışlardı.¹⁴ Resmi politika olan "yanan toprak" yaklaşımı, 1812 zaferine ait bir terimken, bu sefer savunmasız Yahudi köylerine saldırıp mümkün olduğu kadar çoğunu yağmalama eylemlerinin adı haline dönmüştü.¹⁵

Ağustos 1915'te, Yahudilere kötü muamele edilmiş edildiğini Rus hükümeti bile kabullenmek zorunda kalmıştı. Onları Pale'ye kapatan yasalar *geçici olarak* kaldırıldı – bu pek de cömert bir ikram değildi, çünkü Pale'nin de çoğu kesimi Almanlarla Avusturyalıların işgali altındaydı – bu arada EKOPO'ya da (Yahudi Savaş Mağdurlarına Yardım Derneği) bir dereceye kadar resmi "tanıma" verildi. Yahudilerin çektiği acılara (özellikle Ukrayna'da) batılı yardım kurumlarının dikkatini çekmeyi başaran da bu kurum oldu. 1882'de ve 1905'te olduğu gibi, Edmond bu sefer de yardım elini ilk uzatanlardan biri olmuştu. Kitlesele gaddarlıklar, bölgelerin boşaltılması, sinagogların yakılması ve Yahudi köylerine

¹³ Baron, *a.g.e.*, s. 188-95.

¹⁴ Greenberg, *a.g.e.*, II, s. 95 vd.

¹⁵ Bkz. Norman Stone, *The Eastern Front 1914-1917* (Londra 1974), s. 183-4. "En aşırı anti-semitler bile Yahudilere yapılan muamele karşısında duygulanmışlardı," bir kurmay raporundan.

yönelik askeri saldırılarla ilgili raporlar onu şoka sürüklemişti. Ama savaş nedeniyle, müttefik bir ülkenin tutumunu, ima düzeyinde bile olsa eleştirme, o ülkenin iç işleriyle ilgili yorumlarda bulunma olanakları çok sınırlıydı. Üstelik bu sefer Yahudilerin Rusya'dan çıkıp batıya doğru akma olanakları da yoktu. Kısa vadeli bakıldığında, Filistin'i bir sığınak olarak görmek de söz konusu değildi tabii. Türkler o bölgeyi garnizon haline getirmişlerdi, komutan Cemal Paşa da Süveyş'teki İngilizlere yönelik bir saldırıya hazırlanıyordu. Ama Rus dindaşlarının bu umarsız durumu, Edmond'un uzun vadeli mantığını harekete geçirmişti. Bu mağdurların gidebileceği ve kapris sonucu kovalanmayacağı bir yer gerekiyordu. Bu faciaya neresinden bakılırsa bakılsın, Rus senaryosu, Siyonist iddialarını destekler durumdaydı. Eğer tahmin ettiği gibi askerlerin gerilemeleri birbirini izlerse, ortaya dayanılmaz bir baskı çıkacak, bunun da kurbanı yine Yahudiler olacaktı. İhtilal başarılı olursa, Yahudilere ıslah olmaz küçük burjuvalar denecek, Rus köylüsünün sömürücüsü olmakla suçlanacaklar, başarısız olursa, o zaman da Çarın polisleri onları tanrısız Marksistler olarak avlamaya başlayacaktı. Hangisi olursa olsun, onlar bir kere daha günah keçisi durumuna düşecek, geleneksel sosyal düzeni bozmakla suçlanacaklardı.¹⁶

O halde, Yahudilerin sonunda bir dereceye kadar soluk alabileceği bir Filistin sığınağına olan ihtiyacı görmemek mümkün değildi, ama mesele, "Entente Cordiale" güçlerinden hangisinin buna geçerli bir koruma sağlamaya daha yatkın olacağıydı. Görünüşe göre Edmond'un, o sarsılmaz vatanseverliğine rağmen, savaşın başından itibaren İngiltere'yi bu konuda Fransa'dan daha umut verici olarak gördüğünü varsayabiliriz. Yüzeysel bakıldığında bu tercih bir tür paradoks gibi görülebilirse de, aslında dayanağı, Fransa'da her an bir ultra-Katolik dalganın yükselme olanağının bulunması, ay-

¹⁶ Mektup 20.2.15, Edmond/Dorothy de Rothschild.

rica Filistin'e sızmalarına izin verilirse bunun ileride oradaki Yahudi nüfusu için çok kötü sonuçlar getirebileceğiydi.¹⁷ Edmond komplo teorilerine fazlasıyla yatkın biriydi. Daha önce de İngiliz kilisesinin Rus Yahudilerini ayartıp kutsal topraklara yollamak istediğinden, orada onları etkileyip kitale halinde Protestan olmaya zorlayacağından kuşkulananmıştı. Ama Dreyfus olayının ve Assumptionist'lerle Garnier gibi Katolik anti-semitler arasında bir hain ittifak oluşmasının sonrasında, Fransa'nın bu gibi tehlikelere daha açık olduğuna karar verdiği belliydi.¹⁸ İngiltere İmparatorluğu, hoşgörüsü, demokrasisi, donanımlı ve tetikte deniz kuvvetleriyle, hâlâ güçlü bir devlet olarak, genelde daha iyi bir seçim gibi görünüyordu.

Bunun üzerine Edmond, Weizmann'ı bir an önce İngiltere'ye dönerek oradaki politik havayı *en yüksek düzeyde* yoklamaya teşvik etti. İngilizlerin Yakındoğu'daki stratejik çıkarlarının Siyonist talepleriyle çok iyi örtüşeceği savunulabilirdi. Ama yaklaşma noktalarının hepsi de iyi düşünülmüş değildi. Örneğin İngiliz Büyükelçiliği, Faubourg St Honoré No. 41'deki Rothschild evine neredeyse komşuydu ve o sıra orada görev yapan Francis Bertie (sonradan "Bence Siyonizm zırva" diyecek kişi), günlük notlarına şöyle yazmıştı: "Edmond de Rothschild Manchester'de oturan bir dindaşını, bence çok saçma olan bir planı konuşmak üzere yolladı..."¹⁹ Bertie'nin de tıpkı Londra'daki Philip Magnus gibi, dosttan çok hasım ve İsrail devletine tümüyle karşı olduğu daha sonra anlaşılacaktı.

¹⁷ *A.g.e.*, ayrıca bkz. *Letters and Papers*, s. 117, "Bu tehlikeler önce Katoliklerden gelebilir; onlar Yahudilerin Filistin'e yerleşmesini önlemek için ne olsa yaparlar. Bu tehlike, şu sıra Katolik dalgasının Fransa'da yükselmesi nedeniyle daha da büyümektedir."

¹⁸ Gamier organizasyonunun anti-semitizmi konusunda bkz. Stephen Wilson, *Journal of Contemporary History* (1975, Cilt 10, s. 667.)

¹⁹ Stein, *a.g.e.*, s. 304; F. Levenson (ed.), *The Diary of Lord Bertie of Thame* (Londra 1924), I, s. 105.

Edmond genellikle Siyonist davayı kulislardan desteklemekten, gerektiğinde otoritesini ve desteğini bu yolda kullanmaktan hoşnuttu. Olaya daha doğrudan girmesine, hem bozulan sağlığı hem de ara sıra ciddi karamsarlıklara düşmesi engeldi. Baron her zaman pek düzensiz geçmiş olan, coşkular ve krizlerle dolu hayatının yetmişinci yılına giriyordu. 1914'ün başında hevesinin doruğundayken, savaş ilerledikçe karşısına çıkan ve planlarını aksatan, arazi satın almasına da, ekonomik ve eğitim projelerine sekte vuran olayların etkisiyle keyifsizleşmişti. Her iki oğlu da (James ve Maurice) Fransız ordusuna yazılmışlardı. Çatışmaların gidişatı, onların güvenliği konusuna da kaygılanmasına yol açıyordu. Yetişkin yaşamının önemli bir kısmı 1870'le 1914 arasında geçmişti, kendisinin de askeri görev yaptığı savaş hezimetini hatırlıyor, sık sık kendini umutsuzluklara kapıyordu. Sonbahar geldiğinde Bordeaux'ya taşındığı sırada, Fransız hükümeti de benzer bir karar vermiş, kendini Alman topraklarının menzilinden uzaklaştırmıştı. Weizmann 28 Aralıkta onu ziyarete geldiğinde, biraz iyileşmiş gibiydi. İlk saldırılar savuşturulduğuna göre, sonunda zaferin kazanılabileceğini düşünmeye başlamıştı. Ama bunun da ancak uzun mücadelelerden sonra gelebileceğinin farkındaydı. Şu an için manzara karanlıktı. 1915 başında, çoktan beri başına dert olan koliti nüksetti, bir süre hastaneye yatmak zorunda kaldı. Ama ocak ayında kaygı verici bir haber geldi: James cepheye geçirdiği bir kazada yaralanmıştı. Binddiği kamyon devrilmiş, kendisi aracın altında kalmıştı. Sonunda durumunun korkulduğu kadar ağır olmadığı anlaşıldı, ama bir süre boyunca Edmond, tahmin edilebileceği gibi, büyük üzüntüler geçirmişti.

Konu yalnız baba oğul arasındaki güçlü bağlardan ibaret değildi. O zamansız kaza üzerine Edmond, hayatının uğraşısı tehlikeye girmiş gibi hissetmeye başlamıştı. Nedeni de, üniversiteyle ilgili görüşmeler sırasında gözlemlediği heves

ve adanmışlığın, kendi hissettikleriyle eşdüzey olduğunu sezmesi, James'in günün birinde Filistin yerleşimlerinin yönetimi konusunda kendi yerini alabileceği konusunda umutlanmasıydı. Sağlığına yeniden kavuştuğunda artık görüşleri yoklama, dostlar kazanma ve insanları etkileme alanlarında James'le eşi Dorothy'nin öne çıkması gerekirdi. Balfour Deklarasyonu bütün bu zorlu uğraşların sonucunda ortaya çıkabilmişti. İngiltere ayağında onların oynayabileceği rol önemliydi, çünkü James her ne kadar Fransız ordusunda görevli olsa da, artık çift dilli olmanın yanında çift milliyetli bir kişilik olmuştu. Cambridge'de aldığı eğitim, *Anglo-Sefar-di* bir evlilik yapması ve İngiliz safkanlarına olan tutkunluğuna bir de esnek liberalizmin politik "etos"una duyduğu hayranlık eklenince, kendini giderek Manş Denizinin öbür tarafında konumlanmış gibi bir durum doğmuştu. Daha şimdiden Park Sokağı-Mayfair'de bir evi vardı ve askeri hizmetteyken bile izin alıp hem eşini görmeye hem de önde gelen bazı Siyonist sözcüleriyle görüşmeye gidebiliyordu.

Weizmann'la bu tür görüşmelerden biri, 25 Kasım 1914'te gerçekleşmişti.²⁰ Sonradan dönüp geriye bakıldığında, o görüşmenin de (küçük de olsa) bir dönüm noktası olabileceği ortaya çıkmaktaydı. O sıralarda Siyonistler, ABD'de bir fon toplama ve kamuoyu yaratma kampanyası yapmayı düşünmekteydiler. Edmond bu plana kesinlikle karşıydı. Bunun nedeni, olayı hiç işe yaramayacak türden yeni bir demagoji ve kışkırtıcılık olarak görmesi kadar, o sıralarda Amerika Birleşik Devletlerini de fazla Alman yanlısı bir tutum içinde görmesiydi.²¹ James bu görüşlerin bazılarına katılıyor,

²⁰ Konuşmayla ilgili Weizmann'ın özeti için bkz. *Letters and Papers*, VI, s. 55-6.

²¹ Edmond, Berlin'de kurulan Siyonist Küçük Eylemler Komitesi üyesi Shmaryahu Levin'in faaliyetleri konusunda özellikle kuşku duymaktaydı; adam savaşın başında New York'ta tuzağa düşmüş ve orada kalmıştı. 1921'de James Amerika'da Levin'le bir konferans ve fon yaratma turu paylaşmıştı – bu çaba, görünüşte Weizmann'ın

ama bunları birtakım kritik gerekliliklerle bir arada düşünüyordu. Bir kere, Weizmann'ın karamsarlığına rağmen, Ortadoğu'da bir Yahudi ulusal kimliğini desteklemenin taktik ve stratejik değerine İngiliz devlet adamlarını ikna etmeye çalışmak için gerçek nedenler vardı ve bu sağlanabildiği anda, İngiliz Yahudileri arasındaki inatçı muhaliflerin de düşmanlığının hafifleyeceği kanısındaydı. İkincisi (işte bu Weizmann'ı hayli şaşırtıyordu), James günün Siyonist programını da, gerçekleşebilecek bir Yahudi devleti konusunda fazla suskun kalmakla suçlamaktaydı. Kendilerini yeni doğan devletlerin koruyucusu gibi görmekten hoşlanan (Lloyd George gibi) devlet adamlarının hayal gücünü etkileyebilmek, gururunu harekete geçirmek için, pragmatik düşünmek kadar, bir tür kahramanlık ruhuyla düşünmenin de gerekli olduğu inancındaydı. "Bu nedenlerle, Yahudilerin yalnızca Filistin yerleşimlerinin desteklenmesini talep etmek, fazla mütevazı bir hareketti ... Daha fazlasını, bir *Yahudi Devleti*'nin oluşması yolunda bir şeyleri talep etmek gerekirdi."²² Bu da, kalıpların tersyüz edilmesi demekti. Otokrat-paternalist Baron de Rothschild'in oğlu, kendini Yahudi ulusal politikasının nöbetçisi olarak ortaya koymuş kişinin oğlu, kalkıyor, Siyonist liderliği korkaklıkla suçluyordu.

James de Rothschild'le Weizmann arasında, sosyal davranışları açısından olsun, taktik değerlendirmeler açısından olsun, büyük farklar bulunmasına rağmen, ikisi arasında

gelecekteki Siyonist politika görüşüne destek vermek içindi ama Levin'in yaptığı konuşmalar müthiş alkış topluyordu. Yine de James, daha sakın bir diplomasi ve kişisel temaslarıyla bazı Amerikalı Yahudi ileri gelenlerinin yararlı desteğini kazanmayı başarmıştı –bunlar arasında özellikle Felix Warburg'la Yargıç Lehman da bulunmaktaydı– yargıç o zamana kadar ya anti-Siyonistti ya da bu harekete karşı soğuktu, aktif ve içten bir destek vermemişti. Ayrıca Kanada'da Sir Mortimer Davies gibi iyi niyetli, ama tarafsız kalmış bazı kimselerin de daha aktif desteğini almakta başarılı olmuştu.

²² *Letters and Papers*, VI, s. 56.

yalnız nihai amaçlarda mutabakata değil, birbirlerinin kişilik değerine duydukları saygıya da dayanan, yakın ve uzun ömürlü bir çalışma ilişkisi başlıyordu. James'e göre Weizmann, romantikle pratiğin, eşine az rastlanır bir karışımı, bir yanda Yahudi ırkının geleceğine ilişkin ateşli, hatta mistik milliyetçi patlamalara eğilimli, öbür yanda da politika oyununda hasımlarının hep bir adım önünde kalmak amacına dönük zeki, pragmatik ve hesapçı bir gözlemciydi.²³ Weizmann'a göre de James, anlaşılması zor, karmaşık ve hayranlık uyandırıcı bir figürdü, dıştan bakınca sert, hatta ürkütücü, babası gibi bükülmez bir soylu dürüstlüğüne sahip ve içinde Yahudi milletin gerçekleşmesine dönük büyük ihtiras taşıyan biriydi.

Fransız ordusundaki askerlik görevine yaralanmasının da eklenmesi nedeniyle uzun süren bir nekahet dönemine girmesi, savaşın başlamasından itibaren 18 ay boyunca, 25 Kasım görüşmesiyle ilgili amaçların peşine eşinin düşmesini gerektirmişti. Bu çalışmalar boyunca Dorothy, Weizmann için olağanüstü değerli bir çalışma arkadaşı olduğunu ortaya koydu. Yaşı henüz çok gençti –eşiyle arasında on yedi yaş fark vardı– ama çekiciliğini, zekâsını ve çelik gibi kararlılığını uygun dozlarda bir araya getirerek, kararsızlarda inanç, ılımlılarda heves ve kayıtsızlarda sempati yaratmayı başardı. James nasıl babasının ilkelerini savunmaya adanmışsa, o da eşi için aynı tutumu benimsemişti. Edmond'un ikinci derecedeki delege siydi ve kocası cephedeyken onunla Edmond ve Weizmann arasında posta kutusu gibi de görev yapıyordu. Baronla aralarında mükemmel bir kayınpeder/gelin ilişkisi vardı, birbirlerine sevgi besliyor, aynı esprilere gülüyorlardı. Kafasındaki kaygıları ona anlatmak Barona

²³ Paris'te Edmond'la görüşüp geri döndüğünde Weizmann, eşine şöyle yazıyordu: "İsrail'in canlanması hikâyesini paylaşma fırsatı bize mi nasip oluyor, sevgilim? Bizim neslimiz güçsüz, bölünmüş ve kopmuş, İsrail'in geniş bakış açısından uzak (Ruşçadan çeviri). *Letters and Papers*, VI, s. 102.

bir rahatlama sağlıyordu ve o da öğrenmeye çok istekliydi. Baronun ona yazdığı uzun ve izahlı mektuplar, Dorothy'nin Filistin çalışmalarıyla ilgili bilgilerinin ilk kaynağı olmuş, ayrıca kendisini bu işi üstlenmeye hangi nedenlerin ittiğini de genç kadının anlamasını sağlamıştı.

Weizmann başlangıçta daha dayatmacıydı. Görünüşe göre onunla 1914'teki ilk görüşmesine giderken kendini şımarık bir sosyete kızıyla görüşecekmiş gibi hissediyordu. Notlarına, "İlgiliydi, yardıma hazırdı, ama konuyla ilgili hiçbir şey bilmiyordu," diye yazmıştı.²⁴ Ama çok geçmeden, onun yalnız apaçık görünen adanmışlığından değil, Siyonist hareketin karmaşık politikalarını bu kadar hızlı öğrenip kavramasından da etkilendi. Nezaketle haddini aşma arasındaki çizgiye her zaman çok dikkat etti, ama ona yönelik yaklaşımının sıcaklığı içinde, bir dost ve bir işbirlikçi olarak ona her zaman güvenebileceğini (haklı olarak) varsaydı.²⁵ 1915 boyunca düzenli olarak haberleştiler, Rusya'daki feci durumla ilgili haber ve havadisleri paylaştılar, Weizmann da ona kendi çalışmaları hakkında son bilgileri verdi. İlkbahar geldiğinde onu, Hamursuz Bayramını birlikte geçirmek üzere ailesinin evine davet etti.²⁶ Minnet duymakta haklıydı.

²⁴ *Trial and Error*, s. 206. IZO Yöneticisine yazdığı raporda (*Letters and Papers*, s. 113) Weizmann (Kasım ayı toplantılarıyla ilgili olarak) şöyle demektedir: "Bayan James'ten, çevresindeki birinci Lord Rothschild gibi Yahudilerin şu sıra bir eyleme istekli olup olmadıklarını öğrenmeye çalıştım, ama Bayan James bu konularda fazla şey bilmiyordu. Duydukları azdı. Yine de soruya büyük ilgi duydu ve neler olup bittiğini öğrenmeye çalışacağına söz verdi - öğrenebilirse; düşünecek ve bana da çok geçmeden bildirecek ..."

²⁵ Kendine istekli ve adanmış bir yardımcı bulduğundan emin olan Weizmann, artık Baron Edmond'a danışmadan ve ona da (mümkünse eşine de) haber vermeden hiçbir kesin adım atılmayacağına söz vermeye istekliydi. *Letters and Papers*, s. 113.

²⁶ *A.g.e.*, s. 272. 1914-15'te *English Review*'da Stephen Graham'ın Rusya Yahudilerinin geleceğiyle ilgili savurduğu balonlar konusunda bkz. *Letters and Papers*, (hereafter *L & P*) s. 132-3, dipnot 3-5.

Dorothy yorulmak bilmeksizin, ama ihtiyatlı bir sosyal diplomasiinin sınırları içinde, çeşitli etkileme ve ikna kanalları açmayı başarmış, bunu da en çok ihtiyaç duyulan zamanda yapmıştı. Boulogne-sur-Seine'den, Barondan gelen haberlerin kuvvetli desteğiyle, İngiliz klanındaki kararsızları yönlendirdi, özellikle de ailenin koskoca bir kesimi, geleneksel tarafsızlıklarından kopup Siyonist davasının aktif adanmışları arasına katıldılar.²⁷

Rothschild hanımları arasında, Bayan James'ten sonra en faal kişi Bayan Charles, yani Roszika Wertheimstein'di. Kocasının (Weizmann'a göre) "melankolik" tutumuna rağmen, bu kadın çok girişken ve ağzı laf yapan bir avukat kesilmişti.²⁸ Crewe Markizi ve Edwin Montagu'den önce Hindistan Bakanı olarak görev yapan şimdi Konsey Lord Başkanı olan kişinin eşi de Weizmann'ın çekici kişiliğinin ve Yahudilere yönelik zulümleri tarif edişinin etkisinde kalan kişilerden biriydi. Margaret Primrose olarak dünyaya gelmişti, Lord Roseburry ile eşi Hannah'nın kızıydı ve Hannah da Baron Mayer de Rothschild'in biricik evladıydı. Bu durumda, hem liberal çevrelerle hem de Anglo-Yahudi seçkinleriyle temaslar açısından son derece uygun bir konumdaydı. Weizmann onun Curzon Sokağındaki evinin "salon"unu, yeni taraftarlar bulmaya en uygun av alanı olarak

²⁷ 1915 ilkbaharında Bayan de Rothschild'e özel bir mektup geldi. Edmond ondan mektuptaki bilgileri Anglo-Yahudi toplumu liderleriyle ve ayrıca İngiliz Rothschild'lerle paylaşmasını istiyordu. *L & P*, s. 173, n. 1; s. 181.

²⁸ Nathaniel Charles, birinci Lord Rothschild'in küçük oğluydu, entomologdu ve Allied Insurance Co.'nun başkanıydı. Weizmann başlangıçta onun ve Bayan Charles'ın adanmışlığından pek emin olamasa da, 29 Mayıs 1915'e gelindiğinde Bayan James'e sevinçle, "Siz yokken Bayan Charles çok iyi işler başardı" diye yazabiliyordu. 3 Haziranda da, "Sanırım Bayan Charles'ın ciddi işbirliği niyeti konusunda hiç kuşku yok," demekte ve şöyle devam etmekteydi: "Ama tabii her şey yine de Baron James'in ne yapacağına bağlı." *L & P*, VI, s. 201-3. Ayrıca bkz. Bayan Chas.'dan Weizmann'a, Weizmann Arşivi (22.3.13).

görmeye başlamıştı. Nisan 1916'da Vera Weizmann, Bayan James'e yazdığı bir mektupta, böyle bir toplulukta bulunabildiği için çok memnuniyet duyduğunu, çünkü orada bir ara, (o sıra Parlamento Dışişleri Müsteşarı olan) Robert Cecil'in (Lord Salisbury) Lady Crewe'a, "burada hepimiz Weizmanitleriz," dediğini duymuştu.²⁹ Daha başkaları da, bu kadar açıkça olmasa bile, Siyonist lobiye anlayışla bakmaya başlamıştı; bunlar arasında, 1917'de Savaş Bakanı Lord Derby'nin Sekreteri Leo Amery ve Dışişleri Bakanı Grey'in Diplomatik Sekreteri Theo Russell da vardı. Rothschild bağlantılarına gelince, Bayan Leopold-Edwin Montagu-Claude Montefiore ekseri bir kenara bırakılırsa, nispeten daha ikinci derece bakanlıklardaki pek çok kişi de yine Yakındoğu stratejilerini etkileyebilecek konumdaydı ve onlar da Siyonistlerin safına kazandırılmış görünüyordu. Bu durum itibarın ve kararlılığın ödülüydü, ama sonunda büyük kazançlar getirdiği görülecekti.

Weizmann'ın 1915 ve 16'da Siyonist kampanyanın ivmesini canlı tutması hayati önem taşıyordu, çünkü o dönem, Ortadoğu politikalarıyla ilgili resmi görüşlerin dalgalanıp durduğu bir dönemdi. Çanakkale'de dökülen kanlar ve deniz operasyonunun fiyaskoyla sonuçlanması, savaş kabinesindeki Churchill ve Milner gibi "doğucuların" süngüsünü düşürmüş, bu tür "yan gösterilerin" en azından bir süre için ertelenmesi ve tüm dikkatlerin Flander'de kazanmaya odaklanması kaçınılmaz olmuştu. İngiliz politikasında, Türk cephesi tümüyle çökerse neler yapılabileceğini ele almak üzere kurulan Bunsen Komitesinin vardığı sonuca göre en iyisi, dışişlerinin yine başarılı geleneğine uymak ve toprak kazanmaktan kaçınmaktı; Osmanlı İmparatorluğunun topraklarını müttefikler arasında paylaştırmaktansa, etki alanları ve kendilerini yöneten vilayetler kurulması daha iyiydi.³⁰ Bu

²⁹ Stein, *a.g.e.*, s. 184-3.

³⁰ Bkz. Friedman, *a.g.e.*, s. 19-20.

muhafazakâr tutum elbette ki hem Siyonistler için, hem de bir Türk yenilgisini umutla bekleyen (Araplar ve Ermeniler gibi) diğer gruplar için kötü haberdirdi. Sir Henry McMahon ile Mekke Şerifi Hüseyin arasında yer alan “konuşmalar” sırasında, Türklere karşı başarılı bir isyanın sonunda bağımsız bir Arap devleti kurulmasından da söz edilmişti ama bu konuda Filistin’in adının hiç geçmediği günümüzde artık kesinlikle ortaya çıkmıştır.³¹ Siyonist diplomasinin yolundaki önemli engellerden biri de Başbakan Asquith’in kuşkuculuğuydu. Aralık 1914’te, Yerel Yönetimler Kurumu Başkanı Herbert Samuel tarafından yazılıp önce Grey’e sunulduktan sonra Kabineye dağıtılan *Filistin’in Geleceği* adlı belgeden söz ederken Venetia Stanley’e, hayli alaycı bir ifadeyle, “abartılı memorandum” dediği biliniyordu.³² Grey başlangıçta, Samuel’in Filistin’deki Yahudi yazgısını şaşılacak kadar ateşli şekilde savunmasına, hatta bir Yahudi *nidus*’unun İsrail’in tümünde en iyi olan her şeyi harekete geçireceğine inandığını ileri sürmesine, anlayışla bakmıştı.³³ Ama aradan bir yıl geçtiğinde, herhangi bir politik ya da askeri taahhüt gerektiren her projeye daha soğuk bakan bir tutum benimsemişti.

Gerçi 1915-16 koşullarının tümü de Siyonizmin avantajlarına ters değildi. Weizmann’a gizlice, “Toplar atışı kestiğinde belki Kudüs’ü ele geçirebilirsiniz,” diyen Balfour, Samuel’in ayrılmasından sonra onun yerine Kabineye “Deniz Kuvvetleri Birinci Lordu” olarak girmişti. Daha da önemlisi, imparatorluğun öncelikleri konusunda her zaman Asquith’den daha duyarlı olan Lloyd George da, önce Savaş Malze-

³¹ Elie Kedourie, *The Anglo-Arab Labyrinth* (Londra 1975); ayrıca bkz. “Cidde’de Hicaz şerifi Hüseyin’e Hogarth Mesajı” (4 Ocak 1918) McMahon-Hüseyin görüşmeleriyle ilgili HMSO tarafından 1939 Komitesi için yayınlanan metin.

³² Alıntı, Martin Gilbert (ed.), *Winston S. Churchill*, cilt HI, 1914-16 (Londra 1971), s. 343. Ayrıca bkz. Friedman, *a.g.e.*, s. 9.

³³ Stein, *a.g.e.*, s. 105, n. 8.

mesi Bakanı, ardından da Kitchener'ın ölümü üzerine Savaş Bakanı olmuştu. Zaten önceki görevindeyken Weizmann'ı hükümete kimya danışmanı olarak almış, Lister Enstitüsünde kurduğu laboratuvarın başına onu, "aseton ve kardit" araştırmaları için geçirmişti. Lloyd George sonradan her ne kadar, "Aseton beni Siyonist yaptı," dese de, büyük olasılıkla o sıra, savaş amaçlarına Yakındoğu'da destek bulma açısından Yahudilerin yararlı olabileceğini görmüş; sonrasında da İngilizlerin koruması altındaki, ya da 1915'te dediği gibi "arabuluculuğu altındaki" bir Filistin'in, Suriye'deki Fransa varlığına olduğu kadar, Boğazlardaki Rusya ilgisine de karşı bir denge oluşturabileceğini hesaplamış olmalıydı. Yeterli güçle savunulursa, Yahudi davası İngiltere'ye "yardımsever" bir imaj kazandırabilir, kontrolü istemeyerek devrilmek zorunda oldukları izlenimini güçlendirebilirdi. Yani 1916 sonrasında benzeri görülmemiş bir icra gücünü ele geçirecek bu politikacı, Siyonizmi bir silah olarak geliştirmeyi, önce düşmanlara, daha sonra da müttefiklerine karşı kullanmayı düşünüyordu.

Balfour ve Lloyd George gibilerinin Samuel ve James de Rothschild'le flörtleri, anti-Siyonistlerin de gözünden kaçmıyordu. Onlar da atak sözcülerini, 1916 Temmuzunda Lloyd'un yerine Cephane Bakanlığına getirilen (kaderin cilvesi) Edwin Montagu'de bulmuşlardı. O sıralarda, Sacher'in *Siyonizm ve Yahudi Geleceği*'ne karşı anti-propagandalarını yoğunlaştırmaya başladılar, o zamandan bu yana da Yahudi historiografisinde, kaybeden tarafların her zamanki sığınağı olan hazin unutulmuşluğa mahkûm edildiler. Davalarını savunmakta kullandıkları tezlerden bazıları hükmen mağlup sayıldı. Birleşik Yabancı Komitede³⁴ (Conjoint Fore-

³⁴ Birleşik Yabancı Komite, Fransız Alliance'a oldukça yakındı, hem politikası hem ileri gelenlerinin sosyal bileşimi (akademisyenler, hukukçular, sosyal yardımseverler ve işçiler), hem de kuruluşu (1878'de Temsilciler Heyeti ve Anglo-Yahudi Derneği tarafından

ign Committee) üyelerinden bazıları –örneğin tarihçi Lucien Wolf ve Claude Montefiore– iktidar yalakası olmadıkları gibi, tipik Siyonist karikatürüne de uymuyorlardı. Ayrıca, Filistin'deki Yahudi tecrübesini büsbütün reddedecek kadar da dünyadan habersiz değildiler. 1916 yılında Grey'e baskı yapıp İngiltere hükümetinin Filistin'deki çeşitli halklarla ilgili tutarlı bir politikaya ihtiyacı olduğunu savunan, Wolf'un kendisiydi. O sıralarda, toprak alımlarını, yerleşimleri, daha serbest göç düzenini, organize bir ekonomik kalkınmayı, Yahudiler için kültürel, hatta politik özerkliği, oradaki Arap nüfusu için de yapılabilecek benzer düzenlemeleri desteklemeye hazırdılar (aslında Wolf, Siyonistlere yönelik bir miktar anlayış bulunduğu Sacher'i inandırmıştı bile). Ama itiraz ettikleri nokta, Weizmann'ın "Siyonist politikasının merkezinde yatan şey" olarak belirlediği noktaydı: "ulusal kimlik." Anti-Siyonistler Yahudilerin ayrı bir millet ya da ırk olduğunu hiçbir koşulda kabul etmeye razı değildiler. Böyle bir ilkeyi savunmak onlara göre, oradaki yerel halkın kitle-sel bir Yahudi göçüne düşmanlığına dayanak kazandıracak, pratiklikten uzak, üstelik tehlikeli olacak, Avrupa'nın ulusal politikasını da büyük risklerle karşı karşıya getirecekti. Böylesine temel bir anlaşmazlık, ilerde çıkacak her türlü yakınlaşma fırsatını başarısızlığa sürüklemeye yeterdi.

Oysa 1916 sonbaharında Edmond'un iradesiyle tam da böyle bir adım atılacaktı. Wolf, Baronla Paris'te Temmuz ayında görüşmüş, ardından Aristide Briand'a söylediğine göre Edmond kendisine, Siyonistlerin iki toplumu birbirine yakınlaştırma yolundaki bir formüle karşı çıkmayacağına

yurtdışındaki ezilen toplumların çıkarlarını savunma yolunda lobi yapmak amacıyla kurulmuştu) açısından benzerlik vardı. Birinci Dünya Savaşına kadar geçen sürede giderek anti-Siyonist olmuşlardı. *The Jewish Guardian*, başlangıçta etkili non-Siyonist bir Yahudi gazetesi olarak başlamıştı, Siyonizmin var olduğunu, ama besbelli güçsüz durumda olduğunu savunmaktaydı. Bilimsel araştırmalara da değer veren bir gazeteydi.

dair Fransız hükümetine güvence verebileceğini söylemişti. Yani anti-Siyonist çizgi açısından, Faubourg St Honoré ile arası bozulmuş değildi. Belli ki Edmond o sırada Yahudi toplumunu ikiye bölecek bir kavga istememişti – eğer Filistin’le ilgili önerilerine kabul edilme şansı tanınacaksa, taraflar arasında yakınlaşma olmalıydı. Bütün bunlara karşın, Weizmann, Sacher ve hatta C.P. Scott’la Moses Gaster, Rothschild’lerin bu yumuşak tutumu karşısında afallamıştı. Onlar James’in “devlet olmaya doğru giden bir politika”da ısrar etmesini ve Edmond’un İngiliz Yahudilerini yerleşim çalışmalarını zorlaştırmakla suçlamasını, artık Wolf’la veya Birleşik Yabancı Komiteden gelen hiç kimseye yüz vermeyecekleri anlamında yorumlamışlardı. *Siyonizm ve Yahudi Geleceği*’nin yayımlanabilmesi için gerekli fonlara Edmond’un kendisi de katkıda bulunmuştu; o kitap zaten Birleşik Yabancı Komitenin başarılı olmuş (üç bin adet satmış) propagandasını çürütmek için başvurulmuş bir projeydi.³⁵ Weizmann’ın olayı “tam bir u-dönüşü” olarak algılaması bu yüzdendi. Edmond’un ısrarlı talebi üzerine James, 17 Ağustos 1916’da kendi evinde iki tarafı bir araya getirecek bir toplantı düzenledi, hükümete Yahudi toplumunun görüşü olarak sunulabilecek bir ödünleşme programında birleşilip birleşilemeyeceğini yoklamaya teşebbüs etti. Tahmin edilebileceği gibi o toplantının sonucu tam bir felaket oldu, tarafları ortak bir formülde ne kadar uzak olduklarına ikna etmekten başka işe yaramadı. Üstelik Weizmann’la Rothschild’ler arasında da geçici bir süre için gerilim yarattı; Weizmann kendisini zorla bir fars oynamaya mecbur ettiklerini, ayrıca Siyonizmin ana ilkelerinden de ödün vermeye kalk-

³⁵ Kitabın editörü Harry Sacher’dı ve taslaklar pek çok elden geçmiş olsa da onun bıraktığı iz barizdi. Stein, s. 304; Weizmann, *Trial and Error*, s. 231’de yayınlanması için Edmond’un 250 sterlin sağladığına işaret etmekte, ama James de Rothschild’in ikide bir yaptığı bağışların herhalde toplamda bu rakamı aştığını söylemektedir.

tıklarını hissediyordu. 21 Eylül 1916'da Bayan James'e şu satırları yazmaktaydı:

...elbette ki asla inanmadığım bir konuda hevesli olmayacağımı anlarsınız (yani ortak bir belge çıkarma olasılığımız konusunda). Böyle bir taviz, ardından bir ikincisini, sonra üçüncüsünü sürükleyip getirir ve sonunda kendimizi, elimizde Bay Wolf'la arkadaşlarının isteklerine uyan, "ehlileştirilmiş" bir Siyonizm hareketiyle buluruz. İki yıllık uğraşlarımızın bizi sonunda böyle bir noktaya getirmesi çok yazık, ama besbelli elde edilen sonuçların değerini fazla abartmışım ... Bizim, yani Siyonist organizasyonun umabileceğimiz ve emin olabileceğimiz tek şey, Filistin'de yarattıklarımızı sürdürmek, onları yok olmaktan özenle korumak, böylece savaş bittiğinde bazılarımızın oraya giderek işe koyulmasını, savaştan önce olduğu gibi çalışmayı sürdürmesini mümkün kılmak. Umarım hiç kimse bunu yapmamızı engellemez. Sizin "garip sürtüşme" dediğiniz bugünkü durumun doğrularına da, yanlışlarına da, geleceğin Yahudilik tarihçisi karar verecektir. Söyleyebileceğim bu kadar.³⁶

Günün utancından kurtulmak için yapılabilecek en iyi şey, biraz uzaklaşıp beklemektir; bunu Birleşik Komite de kabul ediyordu; kamuoyu önünde Siyonist harekete açık saldırılarda bulunulmamalıydı. Tüm çalışmalarının yolunu saptırma tehlikesi olarak algıladığı durumla karşı karşıya kalınca, Weizmann surat asmayı seçmişti, bu da beklenebilecek bir şeydi. Gerçek ya da hayali sosyal sataşmalara karşı birdenbire aşırı duyarlı kesilmiş, ileriye ya da geriye dönük olarak

³⁶ L & P, VII, s. 298. Wolf da 17 Ağustos 1916'da Weizmann'la görüş-tükten sonra, "Aramızda önemli ve uzlaşmaz prensip ve metot farklılıkları var," demişti. *a.g.e.*, s. 297, n. 2.

Rothschild'lerle aralarında var olan görüş ayrılıklarını daha bir önemser olmuştu. Bu tür bir durumda Bayan James'e yazdığı satırlar şöyleydi:

... insan bazen, tüm çabaları bir ironi gibi görünmeye başladığında, umutsuzluğa kapılabiliyor, kendini denizin suyunu kovayla boşaltmaya kalkan bir budala gibi hissediyor.

İşte size itirafım, Bayan James. Sizin hayata bakışınızın farklı olduğunu biliyorum, zaten aramızdaki tüm görüş farkları da bundan kaynaklanıyor. Kendi bakış açımı vurgulamaya çalıştıkça sizin hayatınıza müdahale etmekte olduğumu, belki yarardan çok zarara yol açtığımı hissediyorum.³⁷

Bu arada Rothschild'ler de onu avutmak, aralarındaki ilişkide beliren tuhaf durumu silikleştirmek için ellerinden geleni yapmaktaydılar, ama ekim ayının başlarındaki bir Park Street toplantısında Birleşik Komite temsilcilerinden biri Sokolow'la ilgili hoş olmayan sözler söylediğinde, James'le Weizmann arasında sert bir atışma yaşanmıştı. Aynı ayın 15'inde Weizmann, aileyle arasındaki son iletişim olabileceğini düşündüğü yazıyı kaleme aldı. Tartışmalar sırasında Weizmann, Anglo-Fransız Yahudi toplumlarının tutumlarıyla ilgili sıradan uydurma haberlere cevap verirken, bu konuya zerre kadar önem vermediğini, çünkü en yüce ideallerinin asilimasyon olduğuna inandığını belirtmişti. Onu elde edecekler, elde etme yolundalar ve ne kadar çabuk elde ederlerse o kadar iyi. Ben yalnızca onların o ateşli arzusunu bir kere daha ifade etmiş oldum, diyordu.

... Şimdiki durumda onlar (anti-Siyonistler) belki son iki buçuk yıldır başarılanları yerle bir edecek güce

³⁷ A.g.e., s. 314.

sahip olabilirler, ama bizim Filistin’de kaydettiğimiz ilerlemeyi durduramayacaklar – sonunda tek önemli olan da o. Buradaki başarı belki harekete de, genelde Yahudilere de, çok yararlı olabilir, halen Yahudiler arasında ortaya çıkan didişme ise bir tür manevi pogrom niteliğindedir. Onunla da yüzleşeceğiz!

Bu nedenle, ilkesel noktalarda ödün vermem beklenemez. Sizin [James’in] barışçıl bir çözüm bulma arzunuzu çok takdir ediyorum. Konuyu birlikte konuşup tartışma olanağımızı her zaman büyük bir imtiyaz olarak kabul etmişimdir. Filistin’de birlikte çalışacağımız, babanızın başlattığı o muhteşem girişimi ilerleteceğimiz günleri hevesle bekliyordum. Acaba öyle bir zaman hiç gelecek mi? Bilemiyorum. Ama ne olursa olsun, bu zor, ilginç, ama samimi tartışmalarımızın anılarını muhafaza edeceğim. İkimiz de, gettonun değilse bile, Galouth’un çocuklarıyız, ama sizin zincirleriniz altından, benimkiler ise demirden, sizin Galouth’unuz güzelken benimki katı ve korkunç. O yüzden benim cömertliğim daha az, ben daha az tahammüllüyüm ve “geniş fikirli” olma yeteneğim sınırlı. Lütfen bağışlayın ve unutun! Tutumumu mazur göstermek için söyleyebileceklerim bu kadar. Bizim için yeni zahmetleri göze almak, zamanınızın ziyanı açısından değer mi, değmez mi, onun kararını size bırakmak zorundayım. Elinizden gelenin en iyisini yaptığınızı siz de, biz de, biliyoruz.³⁸

Tahmin edilebileceği gibi bu derece duygusal bir mesajın James üzerinde yapacağı etkinin ne olduğu, yalnızca bizim hayal gücümüze kalmıştır, çünkü bir cevap verilip verilmediğine de, verildiyse nasıl bir cevap olduğuna da dair hiçbir bilgi yoktur. Ne olursa olsun, James artık sonuçsuz kalan

³⁸ A.g.e., s. 304-5.

yakınlaşma konusunda (*ortodoks* Siyonistlerden uzak olan o yakınlaşma konusunda) babasına karşı sorumluluğundan kurtulmuş olarak, 1916 sonunda kendini hemen hemen onlara bağlamış bulmaktaydı. Wolf'la Birleşik Komitecilerin kalkıştığı, Anglo-Yahudi kamuoyunun sancağını Siyonistlerin elinden kapma yolundaki delice ve zamansız girişim, onu Siyonistlere doğru daha da fazla itmişti. Ama James zaten hareketin İngiltere'deki liderleri olan Sacher, Sieff, Marks ve Cowen'i de, Tchlenow ve Sokolow gibi uluslararası temsilcilerini de çok iyi tanıdığına göre, yeniden o saflara katılması fazla da zor olmadı. İlişkilerin gergin olduğu zamanlarda bile, bazı yeni ikna olmuş (Samuel ve Mond gibi) kişilerle Picadilly ofislerinde düzenli olarak buluşup konuşmaktaydı. Weizmann'ı yalnız James ve Dorothy ile değil, aynı zamanda Walter'la da bir araya getiren 15 Kasım 1916 tarihli Londra toplantısı, tam anlamıyla bir barışma fırsatı sayılırdı. Gerçi James'in o zaman bile geçmiş küskünlükle ilgili bir tür memorandum çıkabileceğini umduğu inkâr edilemezdi ama Weizmann'ın izlenimine göre artık bunun pratik bir politika olabileceğine kendi de inanmıyor gibiydi. Ödüllü ilkelerin yol açacağı bedel, fazla yüksek olabilirdi.³⁹

Aralık 1916 tarihi, Siyonizmin kaderi açısından son derece önemli bir tarih olacaktı. Lloyd George'un başbakan olması, Balfour'un da dışişlerine gelmesi, herhalde bu kaderi olumsuz etkileyecek değildi. Bundan da daha ön planda önem kazanan bir husus, Sir Mark Sykes'in savaş kabinesi sekreteri olmasıydı. Sykes zaten daha önce hükümete Ortadoğu konusunda özel danışmanlık yapmış, tanımı pek de sarih olmayan bu görevdeyken George Picot ile, bölgeyi Fransız ve İngiliz etki alanla-

³⁹ A.g.e, s., 316. 15 Kasım'da Weizmann, Sokolow'a yazdığı mektupta, "Jimmy babasının görüşüne katılmıyor, çünkü babası buradaki durumu anlamıyor," diye yazmıştı. Beş gün önce de Edmond, Lewin-Epstein'a bir kere daha CFC formülünün şimdilik beklenebilecek en iyi şey olduğunu söylemişti.

rına ya da yönetim alanlarına ayırma konusundaki ünlü (ya da bakış açınıza göre “adı kötüye çıkmış”) görüşmeleri yapmıştı. Bu düzenlemelerin tarih boyunca bir tutku haline getirilmesi ve “emperyalist dalavere” nitelemesiyle damgalanması, olayın gerçek önem düzeyini bile aşmaktadır. Bunsen minimalizminden atak bir ayrılışı temsil ettiği de, Hüseyin-McMahon mutabakatını da ortadan kaldırdığı da doğru olmakla birlikte, sıra barış anlaşmasına geldiğinde ne kadar etkili olacağı hiç belli olmadığı gibi, Fransız bölgesi olan Suriye ile Kuzey Filistin arasındaki sınırın sonunda tam olarak nereden geçeceği bile netlikten uzaktı.⁴⁰ Lloyd George’un kendisi, Tiberya’dan denize doğru çekilecek çizginin güneyinde herhangi bir Fransız varlığına kesinlikle karşıydı, Sykes’in bizzat katıldığı bir mutabakattan kolaylıkla caymaya ikna edilebilmesi de, bunun net bir savaş amacı haline dönüştüğünü göstermeye yetmemektedir.

24 Ocakta James, Sykes’la bir araya geldiğinde, Weizmann gibi onun da Sykes-Picot mutabakatından haberi yoktu, ama bu mutabakatın ana çizgileri ortaya çıktığında, her ikisi de ülkenin “Solomonik” bölünmesine tabii ki iyi bakma-

⁴⁰ Rusya, diplomatik kartlar destesindeki joker gibiydi. Sykes, eğer Türkiye’nin bölüşülmesi sonucu Boğazlarla ilgili eski arzularını gerçekleştirme olasılığı bulunmasa, Rusya’nın savaştan çekilebileceğini söylemişti; Bunsen’in “etki bölgeleri” minimalizminden uzaklaşmak da bu nedenle gerekli olmuştu, oysa o yaklaşım dışişlerinin geleneğine daha uygundu. Picot, Rusya’yla herhangi bir anlaşmanın kendilerine İskenderun Körfezini ve Silisy’a’yı da içeren bir “Suriye” yükümlülüğü getireceğini iddia etmekteydi. Görünüşe göre İngilizler baştan beri hep Fransızların güneye doğru sarkmasını sınırlamaya çalışıyor, bunu ya geniş ve bağımsız bir Arap devletiyle ya uluslararası kontrol altında bir Filistin’le ya da herhangi bir şekilde mutlaka sağlamaya çalışıyordu. Bu durumda Sykes’in bizzat Lloyd George’u teşvik ederek (hoş, teşviğe pek ihtiyaç olmadığı da bir gerçektir) Yafa kuzeyindeki Fransız alanıyla ilgili durumu değiştirmeye çalışması ve kendisinin Picot ile çalışmalarının (lafzını değilse bile) ruhunu değiştirmesi de şaşılacak bir şey değildir.

dılar – özellikle de Celile yerleşimlerinin Fransız bölgesinde kalması hiç hoşlarına gitmemişti. 1917 başlarında güçlerini birleştirerek, ya Filistin’de bir “kondominyum” oluşturulması, ya da kuzeydeki aslan payının Fransızlara verilmesi yolunda ilerleyen anlaşmaya karşı çıktılar. James’in de, Weizmann’ın da hedefi, bir tür Yahudi kimliğini de içerecek tam bir İngiltere korumasıydı.

Proje ne kadar iddialı olursa olsun, askeri koşullar bunun iyi bir ışık altında sunulmasına izin verecek gibi görünüyordu. 1917 yılı birçok bakımdan, müttefikler için çok kötü bir yıl oldu. Nivelles saldırısı engellenmişti; Pétain ağzını açtıkça sesi yenilgi yansıtıyordu; Fransız ordusunda da bir isyan havası yayılmaya başlamıştı. Petrograd’daki İhtilal, geçici hükümetin “vatansever savaş son işgalci Rus topraklarından temizlenene kadar sürecektir” yollu güvenceler vermesine rağmen, karamsar düşüncelerin de kapısını açıyordu. Çöldeki duruma gelince, General Sir Archibald Murray’ın Gazze’ye taarruzu bile ancak kısmi bir başarı sayılırdı, Hükümetteki kötümserler Türkiye’yi ittifak güçlerinden koparacak ayrı bir anlaşmayı ciddi ciddi düşünmeye başlamışlardı. Siyonistlerin şansı yaver gitti, Lloyd George da, kabineye yeni giren Milner de, hatta haziran ayında katılan Smut da bu görüşü paylaşıyorlardı. Eğer İngiltere, Mezopotamya ve Filistin’de karşısına çıkan fırsatı kapmazsa, öbür Avrupa güçleri (müttefik ya da düşman) kesinlikle durumdan yararlanacaklardı. İmparatorluğun uzun vadeli geleceğini dikkatle düşünmek gerekirdi; eğer Almanlar Irak’ı alırsa Süveyş kanalının ne önemi kalırdı? Görünüşe göre Hindistan savunması Audja ve Fırat’ta yapılmalıydı. Allenby gerçi Türkiye’nin dördüncü ve sekizinci ordularının gücünü gerçekte olduğundan fazla sayan konvansiyonel görüşü paylaşan biriydi ama yine de onun komutanlığa atanması aslında “ileri” bir adımdı.⁴¹

⁴¹ Friedman’ın, *a.g.e.*, s. 203 vd.’ye göre Allenby, iki bütün Türk bölüğüyle iki Alman bölüğünden oluştuğu düşünülen kuvvetleri alt

Başbakanı ve Dışişleri Bakanını da etkileyen Kelt fundamentalizmi ve Galik mistisizm bir yana, bu karar bir kere verilince, çeşitli yerel halkların, Arapların, Ermenilerin ve Yahudilerin rolü çok önemli bir askeri değer kazanmaya başladı. Hicaz'da bir Arap ayaklanması ya da Samarya kıyısında bir Yahudi isyanının, başarıyla başarısızlık arasında hayati bir fark yaratabileceği düşünüldü. O halkları bu yönde etkilemeye, cesaretlendirmeye çalışanlar arasında James'le Weizmann'ın da, Sykes'la Leo Amery'nin de bulunduğu kesindi. Yafa'da ve Petah Tikva'da önemli bir Yahudi nüfusun yerleşmiştiğine, Hayfa'nın kuzeyindeki yol üzerinde ve Kudüs'ün doğusundaki demiryolu boyunca yerleşimlerin bulunduğu dikkati çekebilmek için çaba gösterdiler. İngilizler, Türk askerlerinin mevzileriyle ilgili istihbarat konusunda Yahudi kaynaklarına muhtaçtı; aslında Murray'in Gazze'deki başarısızlığına da, bu raporların gerektiği şekilde değerlendirilememesi yol açmıştı. Aaron Aaronsohn adlı yetenekli genç bir ziraatçi (Zikhron Ya'aqov'da doğmuş, Edmond'un sağladığı parasal destek sayesinde Avrupa'da eğitim görmüş, Atlit'deki tarımsal araştırma istasyonunda beyaz buğdayın oluşumu ve evrimi konusunda çok önemli çalışmalar yapmıştı), 1915'te Türk ordusundan kaçarak Port Said'te İngiliz istihbaratıyla temasa geçmişti.⁴² Filistin'de paha biçilmez bir ağ kurarak 1917'nin sonlarına doğru Be-

etmek için yarım milyon askere ihtiyaç olduğu kanısındaydı. İngilizler buna 1000 askerle katılmaya hazırdı.

⁴² 1916'da Aaronsohn Kahire'den İngilizler adına casusluk faaliyetlerini yönetiyorken sonradan, Petah Tikva ve Yafa/Tel Aviv'in boşaltılması sırasında bir "Filistin Yahudilerine Yardım Özel Komitesi" kurmuştu. 1918'de "Nili" şebekesinin yok edilmesinden sonra yeniden Filistin'e Siyonist Komisyonuyla birlikte dönmüş, oradan Weizmann'la birlikte Barış Konferansına gitmiş, bir yıl sonra da Manş üzerinde bir uçak kazasında ölmüştü. Bu kişi yarı efsanevi bir figür haline gelmişti. Edwin Samuel, *A Lifetime in Jerusalem* (Londra 1970), s. 33'te onun mehtapsız gecelerde Akdeniz kıyısına inerek kız kardeşinden bilgiler aldığını söylemektedir.

ersheba'nın (Birseba) düşmesine büyük katkılarda bulundu. Eğer 1909'dan kalma ilk plan uygulansaydı ve Samarya kıyısına bir çıkartma yapılması fikri harekete geçirilseydi, Yahudi yerleşimlerinin desteği besbelli çok önemli olabilirdi.

Dikkate alınması gereken daha başka, düşünülmesi zor stratejik mülahazalar da söz konusuydu. İhtilali yaşamakta olan Rusya'nın savaşta kalıp kalmayacağını saptamak (Churchill'in inancına göre Pale kitlelerinin gönlünü kazanmak için Siyonizm ile Bolşevizm arasında dev bir mücadele gerekli olabilirdi),⁴³ ya da ABD'nin savaşa girip girmeyeceğini kestirmek gibi konularda, o ülkelerdeki geniş Yahudi toplumların rolü çok önem kazanacaktı ve İngiltere'deki Siyonistler de bu izlenimi hafifletme yolunda hiçbir şey yapmıyorlardı. Amerika'nın ortak güç olarak savaşa girdiği nisan ayından sonra, İngiliz Siyonistleriyle karşı taraftaki Brandeis, yargıçlardan Mack ve Frankfurter gibi kişiler arasındaki temaslar daha düzenli olmaya başladı. Balfour Amerika'ya, Başkan Wilson'la görüşmek üzere bir ziyaret yaptığında, Siyonistlerin tutumuna destek verilmesiyle ilgili başkandan bir taahhüt alabilmek için (özellikle Brandeis tarafından) hayli çaba gösterildi. Gerçi muğlak bir sempati mesajından fazlasını çıkaramadıysa da, Wilson'un bir Anglo-Amerikan kondominyumunu reddetmesi de Siyonistlerin avantajına oldu, İngiltere koruması konusunu daha büyük bir güçle desteklemeye koyuldular.⁴⁴

7 Şubat 1917'de Moses Gaster'in evinde bir toplantı yapıldı ve buna (Balfour'un kendisi hariç, tüm "deklarasyon" koalisyonu katıldı. James'le Herbert Samuel resmi tutumu öğrenebilmek için sondajlarını, önce *Manchester Guardian*'ın editörü C.P. Scott kanalıyla, daha sonra da Sykes

⁴³ Gilbert, *a.g.e.*, IV, s. 484. Bu Churchill'in bilinen bir tutkusuydu. 1920'de 3-4 milyonluk bir Yahudi Devletin, Trotsky amacını (Yahudi egemenliğinde bir dünya komünist devletini gerçekleştirme amacını) saptırabileceğini öngörüyordu.

⁴⁴ See *L & P*, VII, s. 406-7, n. 6.

kanalıyla yapmışlardı. Ayın 7'sindeki toplantı öncesinde Gaster, Sykes'a önerilen Siyonist programın bir versiyonunu göndermiş, talebin Filistin'de bir Yahudi ulusal "vatanı" (Sokolow'un ifadesi) olduğunu ve buranın ekonomik gelişimi, göç, dini ve kültürel işlerinin imtiyazlı bir şirket tarafından yönetilmesi gerektiğini açıkça iletmişti. Toplantıda Hebert Bentwich, James ve Walter Rothschild'in yanı sıra, Cowen, Sokolow ve Weizmann da bulunmaktaydı. Sykes hiç vakit kaybetmeden, Araplardan ve diğer Müttefik güçlerden gelebilecek itirazların neler olabileceğini belirtti. Ama Siyonistleri bu taleplerini ileri sürmeye teşvik ederken – ve hükümetin buna cevap olarak istedikleri kamusal veya özel güvenceyi vereceğini tahmin ettiğini söylerken, kendisinin bir yıl öncesinden düşünülebilecek bir "deklarasyon" yolunda bazı ilerlemeler kaydettiğini de açıkladı. Sonradan aklına gelmiş önemli bir nokta olarak da, Siyonistlerin kendi tezlerini güçlendirmek için başka yerlerdeki Arapların tezlerini açıkça desteklemelerinin iyi olacağını ekledi.⁴⁵

İlkbahar sonlarında olaylar birbirini daha hızlı izlemeye başlamıştı. Rusya'da "Yahudilere Filistin'de bir vatan" talebini destekleyen gösteriler yapıldığının haberi, o ülkede bu fikri kabule eğilimli geniş kitleler olduğunu gösteriyordu. 3 Nisanda Allenby Kuzey Necef'e yürümeye hazırlanırken Lloyd George da Scott ve Weizmann'la sabah kahvaltısı ediyordu. Onlara "çöl harekâtının bu savaştaki tek ilginç bölüm olduğunu" söyledi.⁴⁶ Yafa ve Petah Tikva'nın Cemal Paşa ta-

⁴⁵ *Trial and Error*, s. 238. Israel Sieff gibi (sınırını Hicaz demiryolu hattının çizdiği, hatta Şam'ı bile içeren bir "Filistin" isteyen) aşırı Siyonistler arasında, Sykes'ın Yahudi davasından çok Arap davasından yana olduğuna dair bir kuşku vardı. Bu kuşku aslında yersizdi. Ama Sykes da tıpkı Weizmann gibi, İngiliz Filistin Komitesinin 1916 sonlarında yayınlamaya başladığı *Palestine* haftalık dergisinde Sidebotham, Sacher ve Leon Simon'un yazdığı fantastik makaleler nedeniyle zor durumlarda kalmaktaydı.

⁴⁶ *L & P*, VII, s. 331, n. 5.

rafından gereksiz bir acımasızlıkla boşaltılması (8000 Yahudinin bölgeden çıkarılması, yağmalar, baskınlar), Aaronsohn'un sansasyonel raporları geldiğinde yaygın bir merhamet duygusuyla karşılandı. Rusya'da 1915'te olanların anıları canlandı, Edmond 2000 sterlin yardımda bulundu. Bir Yahudi piyade lejyonunun oluşturulması –38'inci Piyade Tugayı– rozetlerinin Davut Yıldızı olması, bir dereceye kadar tartışmalı olsa bile, Weizmann ve atak genç Vladimir Jabotinsky tarafından hevesle önerildi. Temmuz ayı sonunda Savaş Dairesi böyle bir birliği 38'inci Birlik adıyla kurmaya karar verdi, ama etnik alametler taşımalarını istemedi.⁴⁷ Görünüşe göre fikirler hep aynı yöne doğru akıyordu. Balfour'un resmi ziyaret için Amerika'ya giderken yolda "Ben bir Siyonistim," şeklinde demeç verdiğine dair bilgiler geldi. Artık hükümetler, Weizmann, Samuel ve James'in savunduğu davaya onay vermek üzere sıraya girmiş gibiydiler. Mayısta Sokolow, İtalyanlardan Filistin girişimi konusunda resmi onay kopardı ve ayın 28'inde de Weizmann kendini, Yahudilerin ulusal umutlarını *The Times*'ta yayınlayacak kadar güvende hissetmeye başladı. James daha da ileri gitmiş, Oxford'da uluslararası hukuk profesörü olan Ernle Richard'tan İngiliz Filistini için bir anayasa taslağı kaleme almasını istemişti.⁴⁸ Bulmacanın önemli bir parçasının daha yerine oturması, Sokolow'un

⁴⁷ İngiliz ordusundaki Yahudi birlikler ilk olarak *Zion Mule Corps* ile Mısır'da, 1915'teki Gelibolu savaşıyla ilgili olarak başlamış, aslında 1912'de Filistin'e yerleşmiş Joseph Trumpeldor adlı eski bir Rus subayının çabalarıyla gerçekleşmişti. Jabotinsky o birlikte hizmet vermiş, daha sonra da bölükteki 120 kişiyle birlikte İngiliz ordusunun asli birliklerine katılmaya gönüllü olmuş, ilk olarak Londra Birliğinin 20'nci taburunda görev almıştı. Bir Yahudi alayının kurulması, Weizmann'a göre Jabotinsky için bir takıntı haline gelmişti, Sokolow ve birtakım Siyonistler buna şiddetle karşı çıkmış ama Weizmann bu akıma katılmamıştı. 1917'de, bunun en iyi olasılıkla dikkatleri *asıl* görevden çekecek tedirgin edici bir sapma olduğunu söyleyecekti.

⁴⁸ *L & P*, VII, s. 333, n. 2.

Cambon'dan (Fransa Dışişleri Bakanlığının resmi bir üyesi) haziranın ilk haftasında aldığı bir belgeyle gerçekleşti. Bu belgeye göre beklentiler aşağıdaki gibiydi:

... İsrail halkının bunca yüzyıl önce sürüldükleri vatanlarında yeniden dirilişleri konusunda ... bu savaşa haksız saldırılara uğramış halen hakkın yerine gelmesi için mücadelelerini sürdüren halkları savunmak amacıyla giren Fransa hükümeti, davanıza anlayışla yaklaşmakta, zaferinizin müttefiklerin zaferiyle birlikte gerçekleşeceğine inanmaktadır.⁴⁹

Isaiah Friedman'ın haklı olarak kaydettiği gibi, Yahudi milliyetçiliği savının meşrulaştırılması, peşinden yalnız Balfour Deklarasyonunu değil, Siyonist amaçları müttefiklerin savaş amaçları arasına alan İngiliz belgesini de getirmiştir. Bu kadar destekleyici ve bu kadar beklenmedik bir gelişmenin sağlanmasında Edmond'un bir katkısı olması pek uzak bir ihtimaldir. O sıralarda kendisi, Londra'da kaydedilen ilerlemeleri onaylamakla birlikte, aslında anti-Siyonistlerin *Alliance*'a yönelik olumsuz tepkilerini elinden gelen diplomatik inceliklerle savuşturmaya çalışmaktaydı.⁵⁰ Ama kesin olan bir nokta varsa, o da Fransa hükümetinin "Cambon Deklarasyonu" diye adlandırabileceğimiz tutumu onaylamasının asla Filistin'de tek taraflı bir İngiltere aksiyonunu da onayladığı anlamına gelmediği, tam tersine, böyle bir şeyin önüne geçme işaretlerini taşıdığıydı.

⁴⁹ Friedman, *a.g.e.*, s. 162.

⁵⁰ Bkz. *Sokolow Papers*, 4-8 Nisan. Sokolow kilit kişinin Georges Picot olduğunu çabucak keşfetti ve Fransa'nın "tüm Filistin'i almak istemesine" başlangıçta bozuldu. Edmond Londra taslağından ve İngiliz himayesinden yana olmakla birlikte, kendi etkisinin Paris görüşmelerinde pek de dikkate alınmayacağını hissetmekteydi. Sokolow'un etkisi ise "solo bir çaba" niteliğindeydi – belki bu nedenle fazla da üzerinde durulmamıştı.

Bütün bu olanlar İngiliz (yıldırım hızıyla olmasa bile) daha yeni adımlar atmaya yöneltti. 19 Haziranda Lord Rothschild'le Weizmann, Balfour'u ziyarete gitti ve ona artık hükümetin kamuoyuna bir tür açıklama yapmasının zamanı geldiğini ifade ettiler. Tahmin edilebileceği gibi Dışişleri Bakanı onlardan, Siyonist Organizasyonun kabul edileceği bir ileti taslağını kaleme almalarını, kendilerinin de kabineden buna onay almaya çalışacaklarını belirtti. Bir ay sonra, 18 Temmuzda yollanan belge, aslında Samuel-Rothschild'in Sykes için hazırladığı taslağın yeniden gözden geçirilmiş şekliydi ve Filistin'in "yeni Yahudi Ulusal Vatanı" olarak onaylanmasını, Yahudilerin göçüne serbestlik getirilmesini ve göçenlere tüm siyasi ve medeni hakların tanınmasını; bir Yahudi Şirketine imtiyaz verilmesini; Yahudi nüfusunu yönetecek bir yerel yönetimin oluşturulmasını ve İbranice dilinin resmen kabul edilmesini" talep etmekteydi.⁵¹ Ama bu taslağın kabinenin önüne konmasından önce Temsilciler Heyetinin onayını alması gerekiyordu. Daha üç yıl önce Walter'ın başkanlığı altında oyların kahir bir ekseriyetle anti-Siyonist olduğu bu heyette bu sefer 56'ya 51 gibi bir sonuçla kazanılması, Rothschild'lerin her iki kolunun da dokümanı ne kadar kuvvetle desteklediğinin bir işaretiydi.

Deklarasyonun daha sonraki aşamalarında çeşitli gecikmeler oldu. Önce konuyu Savaş Kabinesi eylül başlarında görüştü – o sırada Lloyd George da, Balfour da uzaklardaydı. Savaş Kabinesi iki alternatif metni karşılaştırdı; biri Balfour tarafından az miktarda değiştirilmiş, diğerine Milner epey müdahalelerde bulunmuştu. "Filistin içinde yaşayan (komşu değil, *içinde*) yerel nüfusun haklarının, Yahudi ulusal vatanı nedeniyle herhangi bir zarara uğramaması" maddesi, bu ikinci versiyonla gündeme girmiş oluyordu. Lord Rothschild, Milner'in bu tashihindeki yaklaşım karşısında büyük bir güceniklik duymuş, bir Yahudi vatanının *nasıl olup da*

⁵¹ Stein, s. 369.

Araplara herhangi bir zarar verebileceği imasını öfkeyle reddetmişti, ama sonunda metin, Milner'in önerisi doğrultusunda şekillenmişti. Kabine Siyonist görüşlerin yanında anti-Siyonist görüşleri de dinlemekte ısrar ederek, normalde iç çembere dahil olmayan Montagu'yu da tartışmalara davet etmişti. Onun acı itirazlarına rağmen, Weizmann'ın sabırsız önerisi sonrasında nihai belge 31 Ekimde kabul edildi ve 2 Kasımda Balfour tarafından gönderildi.

Beş gün sonra Allenby, Birseba'yı aldı. Ayın sonunda Lid-da ve Ramle'ye girmiş, Lloyd George'a Kudüs'ü Noel hediyesi olarak vermeyi vaat ediyordu. 2 Aralıkta Lord Rothschild, Royal Opera House'taki özel bir Şükran Bayramı toplantısına başkanlık ettiğinde, deklarasyonun oluşturulmasında önemli rol oynayan kişilerin çoğu da oradaydı. Robert Cecil, Sokolow ve Weizmann'ın kendisi, heyecanlı konuşmalar yaptılar; Samuel, Paschal vaazını "*Leshana Haba'ah beyerushalayim*"i, yani "*Gelecek Yıl Kudüs'te*"yi tınlata tınlata okudu. Platformu paylaşılanlar arasında James de vardı, ama karakterine uygun olarak bu coşkunun arasında sessiz ve son derece kontrollüydü. Yine de birkaç gün sonra Manchester Hipodromunda Sykes'la yan yana duruyor, İngiliz Siyonizminin beşiği olan bu kentte James de, babasının duyularına her bakımdan layık bir mesaj veriyordu:

İngiliz Hükümeti, hiç kuşkusuz, aydınlanmış ve geniş yürekli bir demokrasinin temsilcisi olarak, Siyonist programı onaylamış bulunmaktaydı. Yahudi halkı tarafından istenen, artık programlar değil, eylemlerdi, onlar da modern Makabe'leri destekleyenlerin yakın gelecekte Yahudiye Tepelerinde çarpışarak ilerlemeye başlayacaklarını ummaktaydı. Yahudilerin talebi adaletin talebidir ve aynı zamanda Arap ve Ermeni taleplerinin de temelidir, ayrıca Yahudiler o talepleri de tümüyle desteklemektedir. İngiltere yeni doğan Ya-

hudi milletin destekleyici annesi konumundadır ve husumete karşı çelikleşmiş, ama umudun gururuyla dolu olarak kendini gerçek bir evlat niteliğiyle ortaya koymasını beklemektedir.⁵²

Laf değil, iş –tam bir Rothschild sloganı– James'i teşvik etmiş, İngiltere'de oluşturulan ikinci bir alayın, 39'uncu piyade birliğinin Filistin'e gönderilmesine destek vermesini sağlamıştı. Böylelikle savaştaki ikinci tur görevi, yani Weizmann'a 1914'te verdiği sözün, Filistin'de Yahudi davası için elinden geleni yapma vaadinin yerine getirilmesi de gerçekleşiyordu.⁵³ Bütün bunlar, Louis-le-Grand'dan da, Trinity'den de, Laffitte Sokağından da, Royal Ascot'tan da çok uzak şeylerdi.

II - Savaş Zamanı

Bir yandan Mayfair ve Westminster ofislerinin salonlarında Yahudi milletiyle ilgili plan taslakları haritalanırken, Vaat Edilmiş Topraklarda yaşayanlar da türlü düşmanlıklar karşısında sağ kalmak gibi çok daha dünyevi bir mücadeleyi sürdürmekteydiler. Türkiye'nin savaşa girmesi, JCA'nın kolonizasyon çalışmalarıyla ilgili tüm tedbirlerini yıkıp geçmişti. "Kapitülasyon Anlaşmaları" diye bilinen mevzuatın ortadan kaldırılması, yönetimi de, yerleşimcileri de, konsolosluklar kanalıyla elde ettikleri korumadan yoksun bırakmıştı. Şimdi artık "savaşa taraf uluslar" sınıfına giren herkes, ya vatandaşlıklarını çok yüksek bir fiyat karşılığı satın almak ya da fırsat varken buralardan göçüp gitmek gibi iki seçenekle karşı karşıya kalmıştı. Kıt kaynaklarını tarlalardaki

⁵² Bayan James de Rothschild evrakı arasında kupür.

⁵³ *L & P*, VII, s. 112-13.

mücadelelerinde tüketen çok sayıdaki yoksul yerleşimci için her ikisi de imkânsızdı. Tek yapabilecekleri beklemek, saldırıya uğramayacaklarını ummak ya da bazı küçük memurlara rüşvet verip durumu görmezden gelmelerini sağlamaktı. JCA yetkilileri de bir açmaza sıkışmış durumdaydılar. Eğer çiftliklerle plantasyonlara el konmaması ya da her şeyin terk edilmemesi gerekiyorsa, Filistin’de en azından iskelet bir kadronun kalması şarttı. Ama durumun gelişme biçimine bakılırsa, bu kalanların çok poliglot (çeşitli dilleri konuşabilen kişiler) olması gerekiyordu. Eski Kayserya’daki arazilerin Baron tarafından adına kaydettirildiği Rosenheck, Fransızdı ve niyeti de hep Fransız olarak kalmaktı. Rosh Pinna istasyonunda Kalvarisky’nin dışındaki üç kişi Rus vatandaşlığında kalmışlardı, ayrıca üç Avusturya-Macaristan vatandaşı (Adolphe Starkmeth dahil – o da 1916’da koleraya yakalanacaktı), bir de Samuel Segal adlı Amerikalı vardı, bu sonuncusu da kendi vatandaşlığına sınıksız sarılmış biriydi. Türk vatandaşı olanlar birkaç memur, beden işçisi, şoför, hademe ve benzer işlerde çalışanlardı ve bazıları *Sefardi*, ya da Kürt asıllıydı.⁵⁴

Savaşa taraf ülkelerin vatandaşları adına arazilerin kaydedilmiş olması karmaşık bir durum doğuruyordu. JCA’nın patronu Franz Philippson Belçikalı, *Commission Palestinienne*’in sekreteri Salomon Reinach Fransızdı ve ikisi de bu kategoriye giriyorlardı. Bütün herkese pılısını pırtısını toplayıp ayrılması söylenemiyordu. Chaim Kalvarisky, karakterine uygun olarak, Celile’de kalmakta kararlıydı. Türk yöneticiler arasındaki tanıdıklarının oluşturduğu güçlü portföyün onu sağ salim savaşın sonuna ulaştıracağından emindi. Jules Rosenheck, Türkiye’nin savaşacağına baştan beri hiç inanmamıştı, kasım ayında bile savaşın en geç bahara biteceğini söyleyip durmuştu, ama yine de telaşlıydı. En kötüsü de, kalacak olanların JCA’dan ne tür bir destek bekleyebileceklerinden emin değildi. Onun ve Kalvarisky’nin

⁵⁴ PICA 82/322, Kalvarisky-Rosenheck, 16 Ağustos 1914.

eşlerine ağustos ayında gönderilen kutu kutu çikolatalar da kaygılarını gidermeye pek yetmemişti.⁵⁵ Kasım ayının üçüncü haftasında Rosenheck, hâlâ fırsat varken Fransa'ya dönmeye karar verdi. Paris ofisiyle mektuplaşmış, dişe dokunur bir destek ve koruma gelmeyeceği sonucuna varmış, onu da yanında çalışanlara bırakmayı seçmişti. Ayın 24'ünde Ben Tsur'a yazdığı bir mektupta, uyarıda bulunuyordu:

Yerleşimcilerin de, yönetimin de, yanlış fikirlere kapılmaması çok önemli. Bununla zaten kötü ve herhalde daha da bozulacak olan finansal durumu kastediyorum. Önemli olan, gerekli tedbirleri herkesin anlaması ... Çalışanlarımız kendilerine maaş ödeyecek imkânımız olmadığını, şimdiye kadar aldıklarıyla idare etmek zorunda olduklarını anlamalı ... Genellikle Paris'in bizi her türlü belâdan koruyacağı, çalışanların bu krizi zarar görmeden atlatacağı hayal ediliyor. Bu çok büyük bir hata. Paris'in bize para yollama imkânı yok, Osmanlı bankalarıyla Anglo-Filistin bankaları da bize fon aktaracak durumda değil ...

Yerleşimcilerin tahılı var; kendi emekleri var, evleri var. Bu krizde bizden zaten daha fazlası beklenemez ... Bunu iyice anlamaları ve kendilerini kandırmamaları çok önemli ...⁵⁶

Ben Tsur'dan bu mesajı tüm Celile yerleşimcilerine dağıtmasını istiyordu – Yahudiye ve Samarya'dakiler durumu zaten biliyor olmalıydılar. Yapabilecek olanlar hiç gecikmeden Türk vatandaşlığına başvurmalıydılar. Yapamayanlar ya da yapmak istemeyenler, sınır dışı edilmeleri halinde JCA'dan hiçbir yardım beklememeliydiler. Bunun dışında yapılabilecek tek şey, birbirine yaklaşmak, yerleşimcilerle yönetim

⁵⁵ PICA 95/335.

⁵⁶ PICA 7/433, Rosenheck-Ben Tsur, 24 Kasım 1915.

arasındaki hırlaşmaları kesmek ve çatışmaların Filistin'den uzak yerlerde kalması için dua etmektir. Hayfa ya da Yafa'ya yanaşacak ilk gemiye binmeyi umduğunu havalı bir şekilde ifade ederken, "Umarım yerleşimler savaştan pek fazla zarar görmez de döndüğümde onları mükemmel durumda bulurum" diye ekliyordu. "Bu benim en samimi arzum ... *Adieu, donc, et bonne chance.*"⁵⁷ [O halde hoşça kalın ve iyi şanslar.]

Bu mesajın çiftliklerde ve yerleşimlerde moralleri yükseltmesi beklenemezdi. Olayların gelişmesine baktığımızda da, Rosenheck'in Filistin sivil yetkilileriyle ilgili öngörülerinin doğru çıktığını anlıyoruz. Savaş, katılan diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de yoğun ve gösterişli bir milliyetçilik spazmı yaratmıştı ve bu duygunun imparatorluk içindeki azınlık vatandaşları da etkilememesi düşünülemezdi – yalnız Yahudileri değil, Ermenilerle Rumları da. Filistin belki stratejik öneminden ötürü ağır bir askeri birikimi taşıyor, nedeni de İngilizlerin Mısır'a yapabileceği bir saldırıyı durdurmak ya da herhangi bir Arap ayaklanmasını önlemek amacıyla kaynaklanıyordu. Dördüncü Ordu komutanı ve vali Cemal Paşa, askerdi, aşırı milliyetçiydi ve imparatorluğun etnik ve dini azınlıklarına yönelik duygularını saklamayan biriydi. Başyaveri Bahaddin, üzerinde Ermenilerle çatışmaların kan izleriyle yeni dönmüştü ve eline fırsat geçerse aynısını Yahudilere de yapmak için sabırsızlandığını söyleyerek övünüyordu.⁵⁸ Yafa askeri valisi Hasan Bey de

⁵⁷ PICA 10/436, Rosenheck-Raphael Kohn, 25 Kasım 1914. Ne olur ne olmaz diye şunu da eklemişti: "*Je ne doute pas que vous suivrez rigoureusement toutes les instructions qu'ils [geçici yönetim] fourrent avoir à vous donner et que vous vous soumettez à leurs décisions.*" (Geçici hükümetin size vereceği bütün talimatlara eksiksiz uyacağınızdan ve bütün kararlarına boyun eğeceğinizden kuşku duymuyorum.)

⁵⁸ Bkz. Aaron Cohen, *Israel and the Arab World* (Londra 1970), s. 113 vd., Alex Bein, *Return to the Soil*, s. 155 vd.

aynı görüşleri paylaşan biriydi ve üçü bir araya geldiğinde, Yahudilerin Türk Filistin’de başlarına gelmiş gelecek en sert, en otoriter rejimi temsil ediyorlardı.

Yine de bu sözler, savunmasız bir topluluğa yönelik bir zulüm ve işkence kampanyasının başlatıldığı anlamına gelmemektedir. Batıda barbarca acımasızlık kanıtı olarak tarif edilen bazı tedbirler, aslında kendilerinin “medeni” olduğunu iddia eden bazı batı ülkelerindeki azınlıklara yapılanlardan daha sert veya daha ayırımçı değildi. Evet, gerçi yayınlarda İbranice dilinin kullanılması yasaklanmıştı, gazeteler, ilan panoları, afiş ve posterlerde de kullanılamıyordu, ama bu daha çok, Türklerin o dille ilgili eğitim almaması nedeniyle bu durumun bir sabotaja yol açabileceğinden kuşulanmalarının sonucuydu. Yasaklayıcı yasaların çoğu ufak tefek şeylerle ilgiliydi ve zorbalık yansıtmıyordu. Görünüşe göre Türkler daha çok *devlet içinde devlet* tehlikesine duyarlılık gösteriyor, akıl almaz zalimlikler, gereksiz tutuklamalar gibi şeylerle ilgilenmekten çok, üzerinde Herzl’in, Nordau’nun resmi bulunan posta pullarını, Zikhron, Petah Tikva ve Rishon’da tedavülde olan paraları durdurmak istiyorlardı.

Bahaddin, elbette şiddete eğilimli içgüdülerini dışarı etme fırsatını, ara sıra da olsa bulmuştur. 17 Aralıkta, öğle saatlerinde, Yafa’da bulunup da henüz Türk belgelerine sahip olmayan *tüm* Yahudilerle ilgili sınır dışı emri yayınlamış, sevk emrinin öğleden sonra saat dörde kadar uygulanmış olması için de aileleri –emziren anneler ve kundakta bebeler de dahil olmak üzere– kentin cezaevlerine tıkmıştır. Ama bu tecrübe ne kadar tatsız olursa olsun, yine de sınır dışı edilenlere sistematik kötü muamele uygulandığı bir düzeye yükselmiş değildir. Ayrıca 1914’te Türk yetkililerin aldığı bazı önlemler de (istemeyerek de olsa) yerleşimlerin işine yaramıştır. Örneğin sivillerin elindeki her tür silahın derhal yerel yetkililere teslim edilmesi emri, başlangıçta

Samarya Ovasında ve Celile’de sık rastlanan eşkıyalık ve yağma olaylarına karşı tek savunmalarından yoksun bırakıldıkları korkusunu doğurmuş olsa da, ikinci bir emirle yerel savunma mangaları oluşturma izni muhtarların emrine bekçiler verilmesi, böyle bir tehlikeyi hafifletmiştir – bazı durumlarda muhtarlar da Yahudi olabilmektedir. Böylece birinci emre uyularak toplanan silahlar, ikinci emir gereği yeni bir dağıtımla değerlendirilmiştir.⁵⁹

Savaşın erken dönemlerinde, Osmanlıda rafine edile edile bir kültür düzeyine getirilen beceriksizlik ve açgözlülük, herhalde Filistin’de kaygılar yaratmış, bu kaygılar Yafa’daki kuklaların yarattığını bile aşmıştır. Türkler ülkedeki (Anglo-Filistin gibi) tüm yabancı finansal kurumların burunlarını kesmenin dışında, düşman ülkelerden fon girişlerini de yasaklamıştır. Bunun sonucu olarak para arzında hızlı bir düşüş yer almış, Türk parası değer kaybederek hemen hemen işlemlerde kullanılamayacak düzeye inmiş, göklere fırlayan gıda ürünleri fiyatları, temel gıdalardan elde kalanın yüksek kâr umuduyla stoklanmasına yol açmıştır. Yahudi yerleşimciler açısından bu durum ciddidir. Narenciye gibi, yeni şarap gibi kolay bozulabilecek ürünlerle ilgili dış pazarların kaybına ek olarak, bir de iç pazarlar açısından yük hayvanlarının vesikaya bağlanması ve nakliyelere de

⁵⁹ PICA 13/439, Wechsler-Kohn, 17 Ocak 1915. Ama bazen yerleşimlerin nispeten uzak kesimlerini koruma konusunda Arap bekçilerle temas kurmak da gerekli oluyor, bu genellikle altı ayda bir gerçekleşiyordu. Bkz. Zarganie (Kayserya yakınında) Abdul Malik kontratı örnektir. PICA 14/439. *Vaad Moshava* Zikhron, milis kuvvetleri kurma konusunda emir aldığı anda, en azından görünüşte son derece vatansever davranmış, sirküler yayınlayarak “Bize böylesine hüsnükabul gösteren [*bien acueilli*] ve bu milis gücüne katılmamıza izin veren hükümete sadakatimizi göstermek görevimizdir” ifadesini kullanmıştır. (PICA 10/436). Ne var ki o sıra Zikhron-Atlit bölgesi “Muhtar”ı, Aaronsohn’dan başkası değildi – bu da yerleşimcilerin o sıradaki gerçek niyetlerine kuşku gölgesi düşürmeye yeterliydi.

sınırlar getirilmesiyle doğan sıkıntılara katlanma zorunluluğunun yanı sıra, "vatanseverlik katkıları" etiketi altında vergilere ve öşürlere de ezici artışlar getirilmiştir. Eğer vatandaşlık haklarını satın almaya yetecek parayı buldularsa (12.000 Yahudi bunu başarmıştı), bu sefer de 21-45 yaş arası (daha sonra 18 ve 50 olarak değiştirilecekti) tüm erkeklerin askeri hizmet borcu doğuyordu. Muafiyeti satın almak mümkündü (Osmanlıda neyi satın almak mümkün değildi ki!), yani, Müslüman olmayanlar için mümkündü, ama fiyatı çok pahalıydı. Ordudaki koşullar gereği, askerler kendilerine tayın olarak verilen undan kendi ekmeklerini pişirmek zorundaydı, en temel ilaçlar bile dağıtılamıyordu (genelde parayla satılıyordu); bu yüzden, muafiyet herkesin istediği bir şeydi. Türkler de bunu hiç çekinmeden bir ek gelir olarak kullanıyorlardı. Bir yıl süreli muafiyetin bedeli 1000 altın liradan başlıyor, tahıl karşılığı olarak 2500 altın franga ya da Türk parasıyla 10.000 kaimeye yükseliyordu. Temerrütün cezası, ameale alaylarına alınmaktı ki bu da düzenli orduda hizmet etmekten bin beter koşullarla yüz yüze kalmak demekti.⁶⁰

Bu tür zorluklar karşısında, Filistin'deki Yahudi nüfusunun 1914'te 85.000 kişiye dört yıl sonra 58.000'e inmesine de pek şaşırmamak gerekir. Tifüs ve kolera salgınları, mecburi askerlik gereği Kafkasların ya da Mezopotamya'nın ücra yerlerine gönderilme gerçeği ve 1917'nin açlık eşiğine indirdiği koşullar, etkilerini elbette göstermiştir, ama nüfus azalışının nedenleri arasında dışarıya göçün en önemli tek neden olduğuna kuşku yoktur. 1915'in ortalarına gelindiğinde bile 11.000 dolayında Yahudinin ülkeyi (isteyerek veya istemeyerek) terk ettiği bilinmektedir.⁶¹ Bunların arasında, *Yişuv*'un oluşumunda çok önemli rol oynamış kişiler de var-

⁶⁰ Bein, *a.g.e.*

⁶¹ A.g.e; Cohen, *a.g.e.*, s. 113. 1915'in sonunda, 11.277 kişinin başka ülkelere göçtüğü kayıtlara geçmiştir (Askere alınanlar dışında).

dır ve Hankin, Dr. Ruppın, 1916'da da David Yellin örnek olarak sayılabilir.

Kalvarisky gibi geride kalanlar içinse, yerleşimleri savaşın en zararlı koşullarından koruma işi kesinlikle çok becerikli bir yönetimi şart kılmaktaydı. Erken aşamalarda karşılaştıkları sorunların sakatlayıcılıktan çok "kapis" düzeyinde olduğu bir gerçektir. 1915'in Ocak ayında birdenbire Hasan Bey, cephelere yollanmak üzere Nezli bahçelerinden on bin portakal talep etmiştir.⁶² İki ay sonra Zikhron Hastanesindeki ve yönetim binasındaki tüm yatakların kereste olarak kullanılmak üzere sökülmesi, Dr. Yaffe'nin gürültü koparan itirazlarına rağmen emredilmiş, "şarap kavlarında yatmanın da yeterince rahat olacağı" ileri sürülmüştür.⁶³ Ama en kaygı yaratana, çiftlik arabalarına ve onları çeken katırlarla öküzlere el konması olmuştur. Mazkeret Batya ve Rehovot, tam hasada başlayacakları sırada gelen bu emirden büyük zarar görmüştür. Buna karşılık Celile'de Kalvarisky (Nasıra ve Tiberya kaymakamlarıyla arasının çok iyi olduğunu söylemeye bile gerek yok), 1914 hasadından kalan yüklü miktarda tahıl stokunu çok abartılı fiyatlara satmayı başarmıştır.⁶⁴ Diğer temel ihtiyaç maddeleriyle ilgili olarak da, hiç vakit kaybetmeden variller dolusu petrol, çuval çuval şeker, pirinç ve fasulye alıp önlem olarak bunları gelecekteki ihtiyaçlar için Rosh Pinna'da depolamıştır. Bu alımları finanse edebilmek ve JCA çalışanlarına en azından onları hayatta tutacak kadar para ödeyebilmek için Kalvarisky Şam'daki Arap faizcilerden korkunç faizlerle borç almak zorunda kalmıştır. Sonradan Paris'teki koltuklarında otu-

⁶² PICA 13/439. Wechsler-Raphael Kohn, 17 Ocak 1915.

⁶³ A.g.e., Joffe-Kohn, 22 Mart 1915.

⁶⁴ PICA 83/323. Buna rağmen 1915 ortalarında Kalvarisky, Shabtai Levy'ye kendisinin metelsiz olduğunu söylemiştir – ama bu da kendisi için pek rastlanmadık bir durum değildir.

rarak konuşan görevliler tarafından *müsrifliği* nedeniyle eleştirilse de, yurtdışından ne kadar az para gelebildiğine (çoğu Berlin ve Cenevre üzerinden) bakılırsa, bu yapının alternatifini kesin yok oluş – ya da öşür ve arazi vergilerinin ödenememesi sonucu topraklara el konmasıydı.

Savaşın çoğu boyunca belgeler Celile'nin (ve Kalvarisky'nin konumunun) askeri aktiviteden pek büyük bir zarar görmediğini ortaya koymaktadır. Çok iyi becerdiği sosyal nezakete özen göstermeyi sürdürüyor, elinde koca koca hediyelerle Tiberya Kaymakamı Kerami Beyin kızının düğününe gidiyor, Hayfa Valisiyle yemek yiyor, Akra Mutasarrıfının törenlerdeki onurunu yüceltmek için ona Yerusud'dan ballar ve Muskat üzümleri yolluyor, pırl pırl cilalı otomobilini Safed Kaymakamı Fevzi Bey'in hizmetine veriyordu.⁶⁵ Kalvarisky bütün bunları yaparken, yeri geldiğinde (nezaket çerçevesinde) nasıl diklenmesi gerektiğini de iyi biliyordu. 1916'da kendisine çok kere teklif edildiği halde Safed ve Tiberya'ya vesikayla yeterli tahıl dağıtımından sorumlu kurumda görev almayı reddetmişti. Barones Edmond'un Safed'de kurduğu park alanına diktirdiği (ve mutasarrıfın göz diktiği) ağaçları korumak için üç yıl boyunca canını dişine takarak mücadele vermişti.⁶⁶ Cemal Paşa bile ona boyun eğdiremiyordu. Gerekli malları gerekli zamanda temin edebilmesi sayesinde Celile yerleşimlerini çok daha büyük zararlardan kurtardığına hiç kuşku yoktur. Gariptir ama Kalvarisky'nin Türklerle ilgili izlenimleri, Batıda yaygın olandan çok daha iyidir. 1917 başlarında Petah Tikva ve Tel Aviv'in boşaltılmasıyla ilgili haberler, genelde Aaronsohn'un propaganda ağından geçerek batıya yayılırken, o ısrarla, Yahudilere savaş boyunca hiçbir zorluk çıkarılma-

⁶⁵ A.g.e., bkz. Kalvarisky-Kerami Bey, 8 Aralık 1915.

⁶⁶ A.g.e., Kalvarisky-Wechsler, 9 Ekim 1916. Zaferin kazanılmasından önce Levi'nin Akra Mutasarrıfına giderek Baronesin tezini savunması gerekli olmuştur.

dığını savundu, zaten Türklerin “pek de dost olmayan bir yerleşik grubu İngilizlerin ilerlediği yolun üzerinde öylece bırakmaları da beklenemezdi” dedi ve savaş sonrasında da bu iddialarını sürdürdü.⁶⁷

1916 sonlarına kadar olan dönemde yerleşimlerdeki hayat, birçok bakımdan sanki savaş yokmuş gibiydi – özellikle kuzeyde öyleydi. Rosh Pinna’da çalışanların daktilo şeridi bulma sorunu, cepheden gelen haberlerden –*mirabile dictu*– daha önemli sayılmış, hatta bir ara 1916 yılının *şabat* yılı olarak kabul edilip tarlalarda çalışmalara ara verilmesi konusundaki o tanınmış tartışmalar bile yapılmıştı! Bir önceki yılın en zarar veren olayları, insanlardan çok, doğa ve iklimle ilgili olanlardı. Olağandışı meteorolojik koşullar sonucu çok büyük çekirge akınları gelmiş, Filistin’in yeşil mahsulüne saldırmıştı. Sedjera, Mesha (Kfar Tabor) ve Bedjen’deki tüm nohutlar neredeyse yok olmuştu. Ben Tsur’un tahminine göre yalnız Celile’deki zarar 40.000 frangı aşılıyordu. Bitania’da, savaşın hemen öncesinde Edmond tarafından kurulan deneysel meyve çiftliğinin en seçkin cins greyfurtları, kayısıları, erik ve bademleri de aynı akıbete uğramış, çekirgeler daha güneye de sarkıp Nezly, Rehovot ve Mazkeret Batya’ya da zarar vermişti.⁶⁸ Yahudi Yerleşimler Federasyonu bu zararı telafi etmek için kredi bulmayı başarmış, Edmond da ABD’deki Brandeis organizasyonu kararıyla 15.000 frank yollamıştı. Ama para söz konusu olduğunda Türkler normal tutumlarını sürdürme niyetinde değildi – iştahları nedeniyle verdikleri zarar hemen hemen çekirgelerin verdiğiyle boy ölçülebilecek düzeydeydi.

⁶⁷ PICA 95/335.

⁶⁸ Çekirge saldırısı konusu, Ben Tzur’un raporlarına göre, PICA 137/439. Genellikle salgının 1916’da başladığı kabul edilmektedir. Bu belgeler ise olayın bir yıl öncesinden başladığına işaret etmektedir. Ben Tzur, yerleşimcilerin bu zararlıya karşı kayıtsız kaldığından, topraktaki çatlaklarda bulunan böcek yumurtalarına ilaç püskürtmediklerinden yakınmaktadır.

Paris'in paternalist otoritesinin yönetimden kalkması, eskiden uykuda olan zekâ pırıltılarının yalnız yerleşimciler arasında değil, bazı alt düzey çalışanlar arasında da boy göstermeye başladığını belli etmekteydi. Birçok yerde yeterince işçi bulunamaması, daha yoğun bir işbirliğini en azından hasatta, tarla sürmede, alet paylaşımında işbirliği yapmayı, kaçınılmaz kılıyordu. Ayrıca Zikhron ve Rishon'daki bazı seçkinlerin özentili yaşam tarzından da vazgeçmesini gerektirdi. Rosenheck'in kendi yokluğunda yerleşimi yönetme görevi verdiği Wechsler ve Levy, Dr. Yaffe'nin kamusal binaları konuk ağırlamak için kullanmasını hoş görmüyor, şu satırları yazıyorlardı:

Yaffe'lerin ve onun gibilerin eskisi gibi dünyayı kendi bahçeleri olarak görmelerinin, çalışanlara ikram emirleri vermelerinin, emir çabucak yerine getirilmezse kırbaça cezalandırma tehditleri savurmalarının günleri artık geride kalmıştır. Bunların devamına izin verilemez.⁶⁹

Paradoks gibi görünse de, işçi bulma sıkıntısı, birbirine zıt eğilimde bulunanların tutumlarını da sertleştirmekteydi. Bir yanda emek yoğun işler için daha çok sayıda Arap işçi tutmak isteyenler, diğer yanda da tarla işlerini kolektif gruplar halinde yapmaktan yana olanlar vardı. Bunlar arasında *Haşomer*'den gelme gruplar söz konusuydu. *Haşomer* savaşın başlarında Türklerin baskı yapıp dağıttığı bir organizasyondur, en kuzeyde, Metulla yakınlarında Kfar Giladi ve Tel Hai yerleşimlerini kurmuşlar, JCA da (en azından Kalvarisky) o yerleşimleri onaylamıştı. Ama daha kavgacı başka gruplar da bulunuyordu. Örneğin Aralık 1916'da bir grup genç Yahudi işçi, Kinneret'e bitişik bir araziye resmen işgal etmişti – niyetleri orada ellerinden geldiğince tarım

⁶⁹ A.g.e., Wechsler ve Levy-Kohn, 27 Haziran 1917.

yapmaktı. Tatsız bir tartışmadan sonra Levy onları oradan attırmak için Türk milislerini çağırmak zorunda kalmıştı. Ama jandarmalar yolda çiftçilerden bazılarının direnişiyle karşılaşmış, tehditler ve hakaretler arasında, yakaladıkları adamları serbest bırakmak zorunda kalmışlardı. Grupla birlikte gelen JCA avukatı Abadie, işgalcilere karşı bir "pogrom" yönetmekle şahsen suçlanmış, olayı dağıtmak ancak Türk yetkilileri Kinneret yerleşimine tümüyle haciz koyma tehdidini savurduktan sonra mümkün olabilmıştı. Levy bu olay üzerine çok sarsılmış, Kalvarisky'den daha fazla etkilenmiş, "bizim amacımız bu anarşist ruhluları buralardan atmak olmalı, çünkü Bitinia'daki daha barışçı yerleşimcileri kötü etkileyebilirler," demişti.⁷⁰

1917 yılı Filistin'de de, dışında da, bir dönüm noktası oldu. İki yılın berbat hasatlarına bir de dışardan tahıl it-halâtının imkânsızlığı eklenince ülke açlığa mahkûm olmuştu. Kudüs'te her ay yoksul ve yaşlı dindarlardan 300'ünün öldüğü söyleniyordu ki bu sayı tahminlerin çok üstündeydi.⁷¹ İşe yarayan yedek çareler, örneğin Hedera Ormanından kereste getirip Hicaz demiryoluna traversleri döşemek gibi parlak buluşlar da sonuçsuz kalmıştı, çünkü Türkler işlerine yarayacak her şeye el koyuyor, para ödemeyi akıllarına bile getirmiyorlardı.⁷² Talepleri arasında malzemeler kadar, insanlar da vardı. Askere alınma muafiyetinin fiyatı çok fazla artmış, JCA avukatı Eli Faraggi 1917'ye kadar her nasılsa askere alınmaktan kurtulmuş, ama o yıl o da ordu saflarına katılmıştı.⁷³ Yine de şanslı çıkmış, küçük memurlardan bi-

⁷⁰ PICA 7/433 (Levy-Krause, 22 Aralık 1916).

⁷¹ *A.g.e.*, 9 Temmuz 1916'da yönetim, Adolphe Starkmeth'ı kanserden kaybetmenin acısını yaşamaktaydı.

⁷² PICA 93/333; 93/325; 7/433 (Mart 1917).

⁷³ Faraggi'nin savaşın sonuna doğru yaşadığı deneyimleri anlatışı için bkz. JCA'ya mektup, 28 Ekim 1918 (JCA Arşivleri ve PICA (G), 1918.)

rinin nüfuzu onu Halep garnizonuna gitmekten kurtarmış, Kudüs askerlik şubesine atanmıştı. Oradayken dindaşlarının en çaresiz durumda olanlarına biraz yardım etme olanağını da buluyordu. Görevinin bir avantajı da, şubenin bölge sansürüyle birlikte çalışıyor olmasıydı. Sansür görevlisi olan arkadaşının masasına (belli etmeden) biraz sokulmakla Faraggi bazı kuşkulu muhaberata el koyabiliyor, suçlanacağını farkında olmayan bazı insanların başını dertten kurtarıyordu. Böyle durumların birinde, suçlu bulunup sonradan idam edilen Belkind kardeşlerin Meirowitz'e ve Rishon kavındaki başka bazı kimselere yazdıkları, para isteyen, nüfuz kullanmalarını talep eden mektupları görünce de, sanıkları vaktinde uyardı. Başarmış, sorguda işkence görmemelerini ayarlamış, en azından görünüşte adil bir yargı süreci sağlamıştı. Bütün bunlar onun yetki alanının çok ötesinde şeylerdi, ama Meirowitz'le arkadaşlarının hayatını kurtaran herhalde o olmuştu.

Petah Tikva, Tel Aviv ve Yafa'nın boşaltılmasıyla Yahudiye plantasyon ve çiftliklerinin Türk askerleri tarafından yağmalanması dışında, 1917'nin en büyük felaketi "Nili" casus örgütünün eylül ayında yakalanması olmuştu. Aaronsohn'un kız kardeşi Sarah gibi bazı kimseler işkence sırasında ölmüşler, ama teşkilatın çökertilmesi ancak o sorgularla başarılı olmuştu. Bu olaylar çok geniş çevreleri etkiledi ve tehlikeli oldu. Aaronsohn'u tanıyan, Atlit'te onunla çalışan herkes ya Şam'da hapse atılmış ya da daha beteri, Anadolu'nun veya Mezopotamya'nın iç kesimlerine götürülmüştü. Bu komplo Cemal Paşanın tüm kuşkularını doğrular nitelikteydi, Yahudileri nankör, güvenilmez, iflah olmaz hilekârlar olarak gösteriyor, Filistin'de her an beşinci kol gibi çalıştıkları izlenimini yaratıyordu. Paşa, ibret olacak bir ceza düşündü. İki yüz asker kaçağı (yani askerlik şubelerinden uzak durmaya çalışanlar) Zikhron Ya'aqov'da yan yana dizildi, sırayla her onuncu kişinin, diğerlerine örnek olarak asıla-

cağı söylendi. Faraggi'yle birlikte yine Türk ordusuna çalışan başka Yahudi avukatlar idamları yeterince geciktirmeyi başardılar, sonunda idamları gerçekleştirmenin de tehlikeli olabileceği bir noktaya varıldı. Söz konusu yirmi kişinin canı bir şekilde kurtulmuştu, ama yılın sonunda hürriyetin gelmesine kadar kilit altında tutuldular.⁷⁴

Samarya yerleşimleri, tam Dördüncü Ordunun son savaş yeri olacak Megiddo'ya doğru geri çekilirken izleyeceği yolun üzerinde bulunmalarına rağmen, geri dönen JCA yetkilileri oraları şaşılacak kadar iyi durumda buldular, 1918'de hasarın envanteri çıkarıldığında da bu durum onaylandı. Mahsul, plantasyon ve bina hasarlarının çoğu Yahudiye yerleşimlerinde yer almış, Celile yerleşimleri belki atlarını, arabalarını, öküzlerini ve hayvan sürülerini (keçi, koyun, tavuk ve bazı sığırlar) kaybetse bile pek de yoksullaşmamışlardı.⁷⁵ Bir teftiş turundan sonra Meyerson'a mektup yazan Henri Franck, "Memnuniyetle ifade etmek isterim ki Yukarı Celile'de savaş buraların yerleşimlerine çok fazla zarar vermemiş," diyordu.⁷⁶ Gerçi Kalvarisky'nin Paris'le haberleşemediği dört yıl boyunca yaptığı harcamalarla ilgili tahminlerine biraz kuşkuyla bakıyordu, ama adamın başardıklarına (istese de, istemese de) hayranlık duymamak mümkün değildi. Raporunda, "Biliyorsunuz, Kalvarisky tam da tasarufun modeli sayılmaz, ama yerleşimlerimizi onca çektiklerine rağmen neredeyse sapasağlam korumasını takdir etmek

⁷⁴ Bkz. PICA 13/439. Wechsler-Kohn, 13 Ekim 1917. Segal, Cemal Paşayı yumuşatmaya, asker kaçaklarının suçlanmasını sınırlamaya çalışmışsa da fazla başarılı olamamıştır. Ayrıca bkz. Eli Misrahi, PICA 89/329.

⁷⁵ Bkz. James için hazırlanan listeler. PICA 95/335. Filistin'de Deeds'in politika yardımcı görevlisi İngiliz Ormsby Gore'la birlikte, James zaten Edmond tarafından yerleşimlerin teftişiyle görevlendirilmiş bulunuyordu ve Segal de ona yardımcı olmak, eksiksiz bir bilanço sunmak için çok çalışmıştı.

⁷⁶ JCA, Franck-Meyerson, 1 Mart 1919.

şart," diye yazıyordu.⁷⁷ Bu da diğer görevlilerin "Filistin'in anormalliği"⁷⁸ dediği şeylerden biriydi; savaşın sonrası, çatışmaların yer aldığı bu küçük yerin sorunlarını çok aşan yeni sorunlar getirecekti.

III - Semiz ve Cılız Yıllar: Tarımın Durumları 1918-29

Tarihte Megiddo savaşı diye onurlandırılmış olan 19 Eylül 1918 hezimet ve Cemal Paşa kuvvetlerinin hızla çözülmesi, Filistin'deki Türk egemenliğinin sonu oldu.⁷⁹ Celile'ye yayılan Yahudi çiftlikleri ve yerleşimleri, özellikle de kuzeyde bulunanlar açısından, bunu izleyen barış da neredeyse savaşın kendisi kadar sorun dolu oldu. Lloyd George ile Clemenceau arasında 15 Eylül 1919'da yapılan Deauville görüşmesinde önerilen sınırlar, Sidon'la (Sayda) Akra arasındaki bir noktadan başlayıp bugünkü İsrail-Lübnan sınırını boyunca uzanarak Holeh vadisine varıyor, böylelikle Metulla'yı ve savaş sırasında kurulan dört yeni *kvutzot*'u –Manahaim, Ayelet Hashahar (Nidjmet Subieh), Tel Hai (Talha) ve Kfar Giladi'yi (Hamara)– dışarıda bırakarak Filistin'in geri kalanından ayırıyordu. Bu çok tatsızdı, üstelik Metulla'yla Rosh Pinna ve Tiberya arasında henüz asfalt yol da bulunmadığından, bu bölgeyi Franko-Suriye kesimine dahil eden net bir karar bile daha iyi olur, en azından nihai kararın çıkması beklenirken doğan anarşiyi önler, oraların nötr ya da

⁷⁷ A.g.e., Yerleşimlerin sürdürülmesi konusunda Rosh Pinna'nın 1.5 milyon franga patlayacağı tahmini söz konusu olsa da, Kalvarisky'nin hesaplarının dikkatle incelenmesi sonunda bu rakam bir miktar azaltılmıştır.

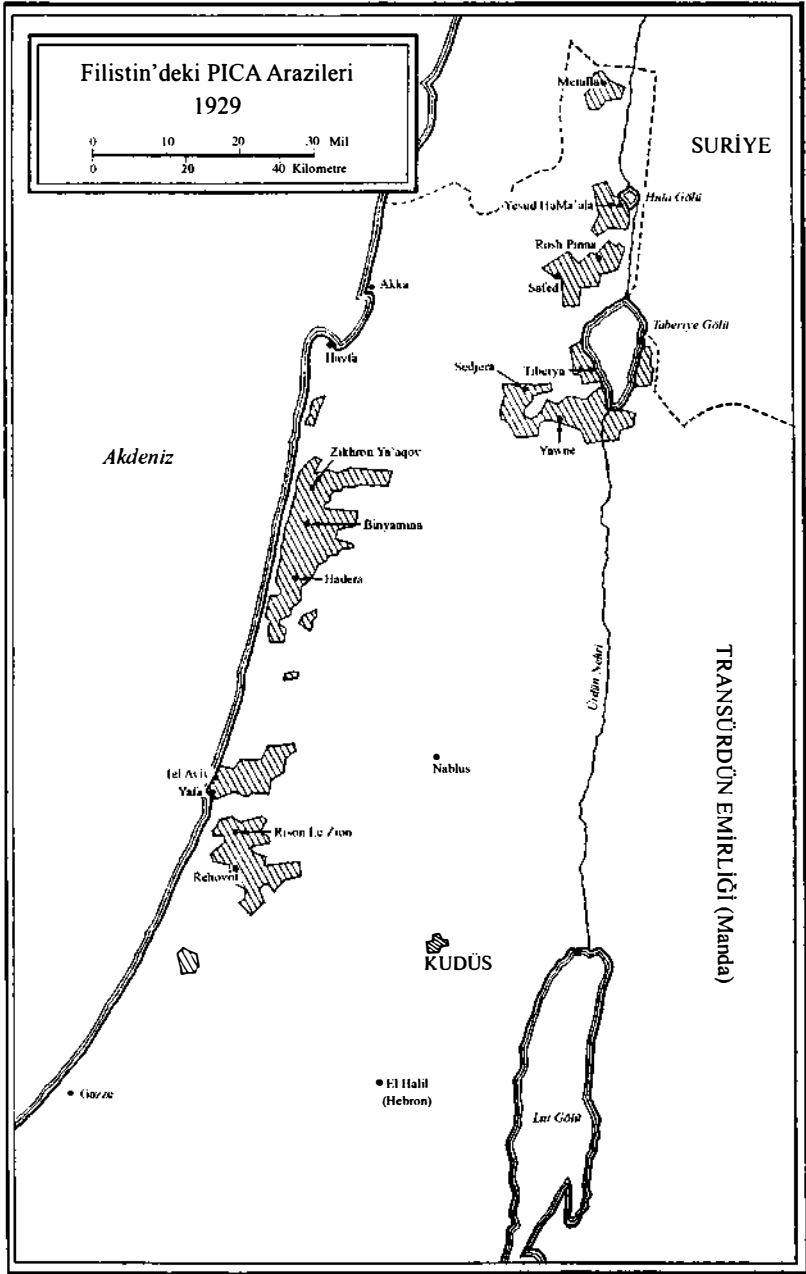
⁷⁸ Victor Kohn. Bkz. *infra* s. 223-5. Savaş sonrası stok sayımıyla ilgili diğer hesaplar için bkz. Rosh Pinna dosyaları, PICA 93/333.

⁷⁹ Bkz. Cyril Falls, *Armageddon 1918* (Londra 1967), *passim*.

“sahipsiz toprak” (no man’s land) olması durumuna yol açmazdı. Bedevi ve Metuali Araplarının atlı gruplar halinde ve bol silahlı olarak giriştikleri saldırılar (bu silahlar Arap Ayaklanması sırasında İngilizler tarafından verilmişti), hem sıklaşıyor hem de daha tehlikeli hale geliyordu. Ayaklanmaların sonunda daha büyük bir Arap devleti kurulacağı yolunda Lawrence’ın ve diğerlerinin yarı vaatlerinden sonra Suriye’nin Fransa’ya verilmesi, Şam merkezli bir isyanın patlamasına yol açmış, Emir Faysal bir tür tutarlı düzen oluşturma çabalarına girişmişti. Kendisi Şam rejimini yerleşimlere saldıran gruplardan ayrı tuttu, saldıran çeteleri haydutlukla suçlayarak kınadı, ama bu davranışlarında samimi olsa bile (o sıralarda Siyonist liderlerle nispeten iyi ilişkiler içindeydi),⁸⁰ Faysal otorite sağlamayı başaramıyordu. Bir yandan Fransızlara karşı bir direnişi sağlamlaştırmaya çalışırken bir yandan da Golan ve Hauran’daki koskoca aşiretleri kendine düşman etmek, ölümcül bir hataydı. Sonunda Fransız kuvvetleri onun yükselişini durdurmayı başardılar ve ancak bunu sağladıktan sonra bölgede bir tür barış oluşturma çabalarına yöneldiler.

Yerleşimlere yönelik saldırıların hepsi de Arapların uğradıkları ulusal hayal kırıklıklarının sonucu değildi. 1920

⁸⁰ Faysal ile Weizmann arasındaki 3 Ocak 1919 tarihindeki anlaşmaya göre Faysal Yahudi göçünü kabul ediyor, yani Balfour Deklarasyonunu kabulleniyordu ama bunu ancak Müslümanlara özgür ibadet hakları tanınması ve Arap fellahların çıkarlarının tehlikeye girmemesi karşılığında yapıyordu ve bu da herkes tarafından bilinmekteydi (bkz. *Trial and Error*, s. 303-7). Mart ayında Faysal, Felix Frankfurter’e şöyle yazmaktaydı: “Biz Araplar, özellikle aramızdaki eğitimliler, Siyonist harekete derin bir anlayışla bakmaktayız ... Hepimiz birlikte, reformları yapılmış ve yeniden canlanmış bir Yakındoğu için çalışmaktayız ...” 1918’de, Balfour Deklarasyonunun birinci yıldönümünde bile – yani *Al Falastin* ve *Karmal* gibi tüm Araplar için matem ilan edilen günde bile, Faysal, David Eder’e “ortak dostluklarından” söz eden sıcak ifadelerle dolu bir mektup yollamıştı.

Şubatında Metulla'ya yapılan saldırıyla Melhamie (Menahe-mia)'daki kanlı olaylar, siyasal bir öfkeden çok sığır hırsızlığıyla ilgili gibi görünüyordu. Bu tür yağma girişimleriyle tehlikeli yollarda gidip gelen vagonlara yönelik saldırılar zaten savaş öncesinde de çok sıklaşmıştı. Ama kriminal hırsızlıkları, özellikle de buğday tarlalarını hiç sebepsiz ateşe vermek, binaları yıkmak gibi girişimleri, kayıtlara geçseler bile, altta yatan politik hınçlardan ayırt etmek kolay değildi. Bazen Metuali ve Bedevi Arapların Fransız koruması altındaki Hristiyan köylerine saldırıları sırasında Yahudiler iki ateş arasında kalıyorlardı.⁸¹ Fransız birliklerinin (aşağı Celile'ye de İngiliz birliklerinin!) yerleştirilmesi, doğal olarak Yahudileri işbirlikçi gibi gösteriyor, Arap milletini doğal mirasından yoksun kılmak amacıyla kurulan komplonun parçası oldukları izlenimi yaratıyordu. Franck ile Kalvarisky, düzenli savunma olanakları konusundaki baskılar üzerine, yeniden oluşturulan *Hashomer*'in silahlı direnişine yetki verdiler. 1920 ilkbaharında bir süre boyunca bir avuç muhafız, zor durumdaki yerleşimlerin savunulması konusunda etkileyici başarılar sağladı. *Shromrim*'ler Fransa korumasını kabul etme konusunda pek istekli olmadıkları gibi, Siyonist liderliğinin tehlikedeki çiftlikleri boşaltmaları çağrılarına da cevap vermiyorlardı (oysa Metulla'da yaşayanlar, tehlike büyüdüğü anda tarlaları hemen boşaltmışlardı).⁸² Gordon'un kan ve toprak birliği düsturuna sarılan Tel Hai savunucuları 4 Nisan 1920'deki "son siper" direnişinde ilahlaştırıldılar.

⁸¹ Bkz. PICA 95/335, Kalvarisky-Ussishkin, yukarı Ürdün Vadisinde Metuali Araplarının bir Hristiyan köyüne (Um Cebel) saldırısıyla ilgili olarak, köylülerin Fransızlar tarafından silahlandırıldığı ifadesi bulunmaktadır. Birkaç gün süren kuşatma sırasında "pek çok kişi" öldükten sonra köy boşaltılmış ve yağmalanmış, mülteciler Safed'de ortaya çıkmıştır (Mart 1920).

⁸² Franck-Meyerson, 2 Mart 1920 (ICA); PICA (G) Franck'in evrakı; Metulla saldırısı için bkz. Kalvarisky-Franck, 2 Şubat 1920.

Joseph Trumpeldor ile şehit yoldaşlarının Tel Hai'deki kaderi, hem *Yişuv*'da hem de onun dışındaki Yahudi dünyasında müthiş bir duygusal dayanışma yarattı; çiftçiliği savaşçılıkla birleştiren yeni bir Yahudi kuşağının öncüleri olarak alkışlandılar. JCA böyle bir şeyi elbette ki hiç bekle-miyordu. Paris'in onlara talimatı, Fransız askeri yetkilileri-ne güvenmeleri yolundaydı, ama bu yeni doğan durum karşı-sında, şehitlerin yasını tutanları da, bunun sembolize ettiği yeni ruhu da görmezden gelemezlerdi. Tel Hai'nin kaderi Edmond'un kendisini de çok etkilemişti. Hasar gören yerle-şimlerin yeniden onarılması için ihtiyaç duyulduğu tahmin edilen 112.000 *Suriye lirası*'nın önemli bir kısmını *Commis-sion Palestinienne*'in sağlaması için emir verdi.⁸³ Bu durum aynı zamanda onu, bir tür tarım organizasyonu kurulmasına izin vermeye de yöneltti – oysa şimdiye kadar böyle bir şeyi “fazla politik” bulduğu için hiç istememişti. Henri Franck da (Edmond da James de, yerleşimlerdeki durumlara ait bu yeni müfettişin raporlarına giderek daha bağımlı hale gel-mekteydiler) bu kolektif teşkilatlardan etkilenmekteydi – ba-zıları “etos”ları itibarıyla Borokovizm türü abuk sabuk bazı sosyal ideolojilere fazlaca eğilimli olsa bile:⁸⁴

Kadınlı erkekli Yahudi emekçilerden oluşuyorlar, hiç-biri asla Arap işçi çalıştırmıyor, Yahudi işçi bile al-

⁸³ En azından bu, hasarı değerlendiren komisyonun verdiği yasal tah-mindir. Bkz. Kalvarisky'nin yerine gelen Celile müfettişi Triffon, PICA 95/336 (1920).

⁸⁴ Ber Borokhov, *Poalei Zion*'un kurucusuydu ve içlerinden pek çok adanmış kişi çıkaran ilk kitlesel Sosyalist-Siyonist organizasyon-dan gelmeydi. Siyonizmi Marksist terimlerle tanımlama çabası içindeydi, Yahudi orta-sınıf sermayesinin Filistin'e simbiyotik ola-rak cezbedilmesi ve çalışan sınıf kitlelerinin Filistin'e akmasıyla gerçek etnik sınıf mücadelesinin gerçekleşebileceği inancındaydı. Franck ile Meyerson'un bu söylemlerden tedirgin olmasında şaşıla-cak bir şey yoktu.

mıyorlar, faaliyetlerini kendilerinin şahsen başa çıkabilecekleri kadarıyla sınırlıyorlar. Bu tür grupların, yerleştiği çiftliklere girip nasıl bir hevesle çalıştıklarını görmek insana büyük bir zevk veriyor. Erkekler tarlalarda çalışırken kadınlar da evlerinin çevresindeki sebze bahçeleriyle uğraşıyor, çiftliğin ev işleriyle ilgileniyorlar – yemek yapıyor, çamaşır yıkıyor, dikiş dikiyor, sığırlara ve çiftliğin kendi hayvanlarına bakıyorlar. İnsan onların tüm sosyal teorilerini kabul etmese de, oluşturdukları örneğin çok güzel olduğunu, belki zaman içinde komşu çiftçileri de etkileyip onları da Arap işçi çalıştırmaktan caydırabileceklerini düşünüyor. Bu insanlar işin organizasyonu, yapılması ve elde edilen kârın paylaşılması gibi alanlarda kendi komünist teorilerini uygulasalar bile, aile hayatı açısından daha şimdiden en katıksız bireyciliğe doğru yol aldıkları gözle görülebiliyor, çünkü mümkün olduğu kadar konfor da istiyorlar. Bunun en iyi kanıtı, içlerinden evlenmeye hazırlanan, komün hayatından çekilecek olanlar için evler yapmak üzere benden kredi talep etmeleri.⁸⁵

Evlenmek her ne kadar bu insanların o saf komünizm hevesini bir dereceye kadar sulandırsa da, Franck bu tür grupların *kvutzot*'tan uzaklaşıp tanıdık aile burjuvazisine yöneldikleri düşünürken elbette ki fazla iyimserlik gösteriyordu. Ama içinde bulunulan çok kötü koşullara rağmen kaydedilen başarıyı da takdir etmekten geri kalmıyordu. Yarım düzine insanla başlayan dört kolektifin 1918 yılında 112 üyesi olmuş, 4000 dönüm kadar toprak ekmişlerdi. O toprakların çoğu JCA-Rothschild mülküydü ve başlangıçta Metulla'ya tahsis edilmek üzere alınmış, ama henüz o yerleşime eklenmemiş topraklardı. Kfar Giladi ile Tel Hai'nin bulundu-

⁸⁵ Franck-JCA, 18 Şubat 1920 ('Groupes ouvriers').

ğu kesimler, nemli ve bereketli Merdj-aoun toprakları olup savaş öncesinde kavga nedeni olmuş yerlerdeydi, Ayelet de Kalvarisky'nin fırsatçı davranıp aldığı bir araziyle ve Türk devletinden kiralanan yerlerle genişletilmişti. Başlangıçta insanlar Arap kiracıların koşullarıyla ekime başlamış, yarıcı olarak çalışmışlardı ama savaş bittiğinde ellerindeki kolektif haklar tanınmış, yasal olarak kiralanmış birimler sayılmıştı. JCA yönetimi de, Siyonist Organizasyon da, çiftliklerin donatımına yardım etmiş, kaba inşaatla evler yapılmasına da 2:1 oranında katkıda bulunmuşlardı (her ne kadar bu duruma tarih yazınlarında pek değinilmese de).⁸⁶

Genelde aynı kültivasyon paternini uygulayan dört yerleşim de kuru tarım yapıyor, biraz da yardımcı ürünler ekiyorlardı. Örneğin Mahanaim'de 16 erkek ve 10 kadın, 1920'de 1000 dönüme temel tahılları ekmiş, arazinin yarısını da kışlık doğu tohumları ve yemlik ürünlere ayırmışlardı; 500 dönümlük kısım, temizlenmemiş kayalık alandı, 85 dönüme de okaliptüs, asma ve badem dikmişlerdi. 150 tavuklu bir kümesleriyle 50 kadar da sığırları vardı.⁸⁷ Savaş sonrasında yeniden yerleştirildiklerinde, 50 ailelik bir kooperatif için iddialı planlar yapılmış, her aileye küçük bir ev, paylaşılan 3000 dönümlük alan ve çiftlik ekonomisinde daha merkezi bir rol oynayacak bir de arborikültür kesimi düşünülmüştü. Ama Franck'a göre bu projenin maliyeti 70.000 sterlin düzeyinde bir tutara ulaşacaktı ve Siyonistler de, komisyon da, böyle bir yatırıma 1920'in sonlarına kadar yanaşmamıştı.⁸⁸

Mahanaim ve komşusu Ayelet Hashahar, pahalı çiftlik aletlerini, traktörleri, mekanik harman makinelerini; meyve hasadı zamanlarında işçiliği de paylaşabiliyorlardı. Ayelet de yeniden kurulurken kırsal komünizminden vazgeçmiş,

⁸⁶ Bkz. örneğin, Ayelet Hashahar finansmanı ile ilgili bilgiler, PICA 44/732.

⁸⁷ PICA 19/455.

⁸⁸ Bkz. *infra* s. 284-5, Pardess Hanna planlaması.

kendini 'emek kooperatifi' olarak düzenlemiş, amaçlarını da şu şekilde belirlemişti:

Üyelerin ekonomik çıkarlarının, kooperatif ilkeleri çerçevesinde teşviki ... yerleşimde tarımın tüm kollarını, mandıra çiftçiliğini ve toprak iyileştirme çalışmalarını da kapsayan tüm çalışmalarda ortak işbirliği ...⁸⁹

Ayelet'in Borokhovist bir işçi kooperatifi şeklindeki imajına rağmen, bazı ilkeleri de tanıdığı ortadaydı – bireysel sorumluluklar ve iflas, temettü dağıtımı gibi şeyler buna örnekti. Böyle durumlar Franck'i rahatlatıyor, kırsal sosyalizmin gerçekten de geçici bir heves olduğuna, zaman içinde kırsal kapitalizme dönüşeceğine yönelik umutlarını yükseltiyordu. Tıpkı Mahanaim gibi Ayelet Hashahar da klasik *kvutzot* modelinden geçici olarak uzaklaşıp daha *moşav* türü bir kooperatif sistemine geçerek bireysel topraklarını 125 dönüme kadar yükseltti. Ama 1928'de yerleşimde 32'si erkek ve 26'sı kadın olmak üzere toplan 58 yetişkinle 12 çocuk vardı, eskiden çorak olan arazide 4000 dönümlük bir alanı ekip biçiyor, PICA'nın avanslarıyla inşa edilmiş kendi evlerinde yaşıyorlardı. Orası *kibbutz* olduğuna göre, yemekler hep birlikte yeniyor, para yerine kuponlar kullanılıyor, ev ihtiyaçları bir tek ortak dükkândan dağıtılıyordu. Mandıra sürülerinde sayı 60'a, tavuk çiftliği 1510 tavuğa, koyun sürüsü de 295'e yükselmişti. Ayelet'in arıcılık (Edmond'un Celile için beslediği heveslerden biri) için öngördüğü arborikültür alanı genişletilmiş, kovanlar genel kazançlara anlamlı katkılar yapıyordu.⁹⁰

Bütün bu yüzeysel refaha karşın, yerleşimlerin zarar göstermediği yıllar pek de sık gelmiyordu. Gerçi tahıl piyasası-

⁸⁹ PICA 44/732.

⁹⁰ Bkz. 18 Şubat 1920 (Franck-Meyerson) raporu; Ayrıca PICA 732. Tel Hai için, PICA 29/455 (1922).

nın da bu duruma büyük etkisi vardı. Yeni yerleşimlerin konsolidasyonu bir bakıma savaş sırasında buğday ve çavdarın yüksek fiyata satılabilmesi sayesinde gerçekleşebilmiş, 1917 ve 1918 hasatlarının çok zayıf olması da o fiyatları daha bir süre için yüksek tutabilmişti. Ama 1920 yazında dünya fiyatları dik bir düşüşe geçmiş, 1921 hasadı da bir önceki yıldan 61 milyon kental daha fazla olunca fiyatlar dibe vurmuştu. Filistin için durumun ciddiyetini artıran bir etken de iki eski pazarlarının İtalya ile Yunanistan'ın, korumacı önlemler getirmeleriydi. Çabuk bozulabilen ürünlerde spekülasyon, trendi daha da güçlendiriyordu. Çok yüksek olan işçilik maliyetiyle piyasa değerleri arasındaki uçurumu kapatmak amacıyla Filistin çiftçileri fiyatlarını gerçekçi düzeyin üstüne çekiyor, böyle yapmakla da Avustralya'dan gelen "değirmende çekilmiş un"a yönelik talebi göklere çıkarıyorlardı.⁹¹

Yalnız mamûl ithalâta değil, tereyağı ve un gibi işlenmiş tarımsal emtiaya da böylesine bağımlı olmak, JCA'nın yetenekli tarım müfettişi Victor Kohn'a⁹² göre, kuru tarıma bağlı kalmanın sonucuydu. Celile'de tahıllara odaklanmak, Filistin tarımının o kırılğan sektörünü, dalgalanıp duran dünya piyasalarının insafına terk etmişti, sebebi de en azından bölgesel piyasaları etkileme yeteneklerini fazla abartmış olmalarıydı. ABD'nin orta-batı kesiminde ya da Ukrayna'da koskoca alanlara temel tahılları ekip bir monokültüre yönelmek kolaydı, oralarda mekanize tekniklerle birim fiyata üretim yapmak mümkündü, o fiyatlar, fiyat dalgalanmalarından

⁹¹ Kohn-Rosenheck, 2 Şubat 1922 raporu (JCA ve PICA [G], Kohn evrakı).

⁹² A.g.e. Kohn da Rothschild-JCA ziraatçı eğitiminin bir başka tipik eseri idi, Rusya kökenliydi, eğitimi kısmen Mikve Israel'den, kısmen Fransa'dan geliyordu. Görüşlerinin çoğu Apfelbaum'la uyumluydu, ama ikisinin yakın tanışıp tanışmadıkları konusunda bir ize rastlamış değilim. Görünüşe göre Apfelbaum Fransa'ya dönmüş, Kohn Filistin'de kalmış, PICA'da *chef de service* [servisin başı] olmuş, daha sonra da başka Siyonist kuruluşlarda, bu arada Çiftçiler Federasyonunda çalışmıştı.

pek de etkilenmiyordu, üstelik büyük üreticilerin garantili işleme pazarlarına erişimi de sağlamdı. Küçük çaplı, elden ağza üretim yapılan Filistin’de o tür koşullar yoktu, bu uygulamanın doğurduğu tüketici talebi de, tarım gelirlerinin umutsuzcasına düşük olmasından ötürü karşılanamıyordu.

Kohn’un (Apfelbaum’un eleştirisini yankılayan, ama Sedjera etos’una ters düşen) inancına göre tek çözüm, geriye doğru büyük bir sıçrama yapmaktı: ikinci ve üçüncü *ali-yot*’un çok düşük olan sosyal tırmanış umutlarının yerine, özyeterli köylü tarımını getirmek şarttı. Daha büyük emellerin peşine düşmeden önce, kendi topraklarında, kendilerine ve ailelerine yetecek gıdayı üretmeye odaklanmalarının gerekli olduğuna inanıyordu.⁹³ Aynı şey *kvutza*’nın kolektif ailelerine de teşmil edilebilirdi. Bunu başarmak için elbette ki toprağın daha fazlasını tahıldan alıp daha polikültürel, daha çeşitlendirilmiş çiftlik ekonomisine tahsis etmek gerekirdi. Bir tarım bürosu kurulabilir, görevi de mikro-iklimleri ve toprağın koşullarını dikkatle incelemek olabilirdi (daha önce toprak alınırken hep nerelerin satılık olduğuna göre davranılmıştı). Aynı büro teknik rehberlik sağlayabilir, hangi kültürün (narenciye, meyve ağaçları, hayvancılık, turfana-

⁹³ *A.g.e.*, s. 5-6. Kohn Filistin moshavat’larının geniş alanlarda ucuz işçi çalıştırmasının sorunlarını da görebiliyordu, ayrıca monokültür yapanların piyasadaki değişimler karşısında ne kadar kırılgan duruma düştüklerinin de farkındaydı. “Toprağının verebildiği tavukçuluktan, yumurtadan, tereyağından (mandıra), zerzevattan ve meyvelerden yararlanmasını bilen çiftçi, daha iyi ve daha güvenli bir hayat sürer, hatta krallardan bile rahat yaşar.” Aynı zamanda da JCA’nın mistik “bilgi” inancına sadıktı, bilgisiz ama adanmış tarla işçiliğinden, o sadaka kültürü ve alışkanlığından bir şey çıkmayacağını farkındaydı. “Tarım çok karmaşık bir iş,” diye yazmıştı. “Bundan kuşku duyana, tarım kolejlerinde okutulan türlü konuların uzun listelerine göz atmalarını tavsiye ederim – çok şaşıracaklardır – ama aynı zamanda da tarımın bir zekâ gerektirdiğini, o zekâyı ulaşmak için de çiftçinin bir şeyler bilmesi ya da öğrenmeye çalışması gerektiğini anlayacaklardır.”

da sebzeçilik) hangi noktada başarılı olabileceği konusunda yön gösterebilirdi. Ama genelde Kohn, Celile yaylasının iklim ve toprak koşullarına göre mandıracılığın ciddi şekilde ihmal edildiği kanısındaydı ve eğer doğru dürüst veteriner hizmetleri ve sigorta olanakları sağlanırsa, geçmiş başarısızlıklardan geleceğin başarılarına sıçramanın mümkün olacağını düşünüyordu.⁹⁴ Çiftçiler bir kere kendi temel ihtiyaçlarını karşılamak için üretmeye geçer, yapay şekilde şişirilmiş tüketici piyasalarından kurtulduğunda, nakit para getirecek üretim fazlaları yaratabilirlerdi. Topu topu birkaç bin kişilik nüfusu ilgilendiren bir ekonomik sektör için, koşmaya kalkmadan önce yürümeyi öğrenmesi, bu yolda sendelemeyi de göze alması, ekonominin bir gerçeğiydi.

Kendinden önceki nice ziraatçiler gibi Kohn da yerleşimlerin potansiyeliyle başarıları arasındaki farkı gördükçe karamsarlıklara sürüklenmekteydi – hem yalnız Celile’deki değil, tüm ülkedekini. Yaygın bir kuşku (Meyerson’da daha güçlü, Franck’da daha az) bir dereceye kadar o da paylaşılmaktaydı: problemin bir kısmı da bu insanların sosyal bileşiminden ve zihinsel bakış açılarından kaynaklanıyor olabilir miydi? Üçüncü *aliya* (1918-23) içinde, ihtilal sonrasında çok sayıda sosyal ideoloğu bulunmaktaydı ve onlar da Filistin çiftçiliğinin yıpratıcı gerçeklerine, şimdi yakınıp durduğu Metulla, Mazkeret Batya, Zikhron ve Yesud Ha-Ma’ala dilencileri kadar uyumsuzdular.⁹⁵ Kohn biraz daha anlayışlıydı. Özellikle Yesud’da ortaya çıkan sosyal kutuplaşmalar karşısında gerçi o da şaşkıındı, ama uzun yılların hastalık dolu yoksulluğunu, kuraklık, tarla zararlıları ya da

⁹⁴ Bir tarımsal danışma bürosu kurmayı da istiyordu. Hatta bir tane Hayfa’da, bir tane de Yafa’da kurulmalıydı. İklim, toprak, toprak kimyası, vb. konularında bilgi yaymalı, yerleşimciler de bu bilgilere dayanarak daha iyi kararlar alabilmeliydiler.

⁹⁵ Bkz. JCA raporları 1922-3, bu konuda bazı eleştirel satırlar da içermektedir.

Araplar nedeniyle gelen belâlarını hatırlayınca, en azından bir dereceye kadar hafifletici sebepler bulabiliyordu. Ayrıca, öncü bir çiftçi olabilmek için gereken idealist adanmışlığı toprağı işleme becerisiyle bir araya getirebilmek için de insanlara en az üç kuşak gerekirdi. Menahem Gedulter 33 yaşındaydı ve Kohn'un görüşüne göre de arazisinin boyutları, çalışkanlığı ve tüm nitelikleriyle, 1922'de Yesud'da yaşayan 24 çiftçinin en başarılısıydı. O on beş yaşındayken ölen babası, başarısız bir yerleşimciydi, dedesi ise ondan da beter bir tipti. Gedulter görünüşe göre bir yandan aile büyükle-
rinin borçlarını ödemeyi, bir yandan da koyunların sayısını 30'a, süt ineklerini 12'ye, danaları 26'ya yükseltmeyi, bu arada hem kendi topraklarını hem de komşu Araplardan kir-
aladığı yerleri ekip biçmeyi başarıyordu.⁹⁶

Ne var ki Gedulter'in mütevazı başarı öyküsü, Yesud Ha-
Ma'ala'daki genel kuralı kanıtlayan istisna gibiydi – zaten orası da Rothschild yerleşimlerinin en şanslısı sayılamazdı; aslında Kohn'un çizdiği sendromun klasik kurbanına ben-
zeyen bir yerdi. 1909 sonrasının kabul edilebilir hasatların-
dan sonra Sedjera örneğini uygulamış (orası da 1920'lerde tehlikenin eşiğindeydi),⁹⁷ Baronun günlerinden geriye kalan
plantasyonlarını terk ederek tahıl ve yemlik ürün ekmeye
odaklanmıştı. Savaş yıllarında çok zorluklar çekmiş, ara sıra
imdadına Kalvarisky'nin hovarda sadakaları yetişmişti. Ama

⁹⁶ Yesud için bkz., özellikle 27 Haziran 1922 tarihli Kohn raporu. (JCA PICA (G) (Kohn)).

⁹⁷ A.g.e. (1927 raporu). Sedjera'da dönüm başına ortalama gelir, yir-
mili yılların ortalarında yalnızca 50 kuruş ya da yerleşimci başına
75 Filistin lirası olarak hesaplanmıştı. Bu rakam, nispeten iyi iklim
ve hasat koşullarına rağmen, çok düşüktü. Örneğin badem plantas-
yonlarıyla ilgili sorun hâlâ sermaye yetersizliğinden kaynaklanı-
yor, ilaçlama gibi tedbirlerde tasarruf mecburi oluyor, dolayısıyla
da parazit istilalarına karşı kırılgan durum yaratıyordu. Sedjera
görünüşe göre henüz kendine özgü drenaj sorunlarına da çare bul-
muş değildi. Bkz. PICA 10/698.

sonunda çekirge felaketine, kötü ürün belâsına ve düşen tahıl fiyatlarının gadrine uğramıştı.⁹⁸ 1922'ye gelindiğinde, Kohn'a göre kendini geçindirebilen çiftliklerin sayısı 5-6'yı geçmiyordu. Toprağında kendi çalışan çiftçi sayısı da çok azdı. On altı ailenin, hayvanlarını (eğer varsa) hırsızlıklardan ve parazitlerden koruyacak ağılı, ambarı ya da bahçesi yoktu, çok sayıda hayvan telef olup gidiyordu. Beş ailenin ancak kendi başlarını sokacak tek bir binası vardı, tavuk beslemek istiyorlarsa komşunun kümesinden yer kiralamak zorundaydılar.⁹⁹ Öbür uçta da, yerleşimcilerden yalnızca üçü, karısı ölen Moshe Vorhaftig, Behor Alhadeff'in sağ kalan oğlu Yehuda, bir de Astrakan'dan gelen, yaşı sekseni aşmış Jacob Dubrowiner vardı, bunların toprakları bir araya geldiğinde neredeyse 1700 dönüm ediyordu. Vorhaftig ile Dubrowiner, birer oğullarının ve tuttukları Arap işçilerin yardımıyla bu koca alanı ellerinden geldiği kadar işliyorlardı. Ama Yehuda Alhadeff'in durumu daha karmaşıktı. Sedjera ve Yesud'un çabuk parlayan bahçıvanı Behor Alhadeff'in oğlu, araziye miras olarak, yirmi bir yaşındayken devralmıştı (ağabeyi savaş sırasında bir Türk hapishanesinde ölmüştü). Kendini hiç beklemediği bir sırada bu mutlu konumda bulunca, Yesud HaMa'ala'nın ağası olmaya kalkmış, toprağının bir kısmını yalnızca yarıcı Araplara ektirmiş, bunun rantıyla da, ahırların ve dört ambarın ortasındaki altı odalı güzel evinde rahat rahat yaşamaya başlamış, tüm yerleşimin imrendiği bir hayata kavuşmuştu. Kohn durumu, "*il vit dans l'oisiveté la plus absolue*" [aylaklığın en dibinde yaşıyor] diye özetliyordu.¹⁰⁰

Ortalama bir çiftçi (en yoksulu ya da en zengini değil), orta düzeyde ya da kötü hasatlı bir yılda yaklaşık 20-25 Mısrır lirası düzeyinde bir zarar beklemek zorundaydı. Bu tür

⁹⁸ PICA 95/335. Yerleşimlerdeki bozulma konusunda bkz. Kalvarisky'nin Levy'ye verdiği rapor, 29 Eylül 1917.

⁹⁹ 27 Haziran 1922 raporu, s. 3-4.

¹⁰⁰ Bkz. ekli "*Fiches Individuelles*," Yehuda Alhadeff.

birimlerden birinin 1920-21 sezonuyla ilgili hesap dökümü aşağıdaki gibiydi:¹⁰¹

I BRÜT GELİR

Buğday	(%450 hasat)	60 Mısır lirası
Arpa	800	30
Fasulye	550	10
Mercimek	150	2
Burçak	200	2,25
Nohut	300	8,35
Çemen	1400	6
Mısır	?	6,50
Yumurta		5
		130 Mısır lirası

Bu çiftçinin, yılın yedi ayında ihtiyaçlarını karşılayacak bir tek süt ineği vardı.

II HARCAMALAR

Aileye (eşi ve iki çocuğu) yiyecek	30 Mısır Lirası
Giyecek ve ilaç	10
Evin bakım onarımı	10
İki katırın yemi (tüm arpa mahsulü)	30
<i>Moshava</i> toplum giderleri	6
Öşür (125 Mısır lirasının %12,5'i)	15
Arazi vergisi	2
Hasat üstünden taksit ve faizi	12
Tohum	15
İşçilere ödeme (bir kısmı aynı)	25
	155 Mısır lirası

¹⁰¹ 27 Haziran 1922, s. 6.

Böyle olunca çiftçi o mevsimi 25 Mısır lirası düzeyinde bir zararla kapatıyor, bu da hektar başına 5 liralık bir mahsûl anlamına geliyordu. Yıl içinde katırlarından birini kaybettiğine göre (böyle şeyler o sıralarda neredeyse her Filistinli çiftçinin başına geliyordu), ayrıca 70 liraya yeni bir de katır almak zorundaydı. Toplam zararın düzeyi öyle yüksekti ki, bunu izleyen yıllar daha bereketli olsa bile büyük olasılıkla bu borcu daha fazla kazanarak ödemesi neredeyse imkânsızdı ve dolayısıyla nice kişi gibi o da bir borç girdabına kapılacak, yirmili yılların tipik *moshavot* yoksulluğu içinde eriyip gidecekti.

Durum yalnızca Celile'ye özgü de değildi. Mazkeret Batya ülkenin öbür ucundaydı. Yafa ofisinde görevli olan Bril'in tahminine göre orada ortalama borçluluk 800-1200 Mısır lirası arasında değişmekteydi.¹⁰² Bunun telaş verici yanı, yerleşime en son gelenlerden bazılarının çaresiz göçmenler olmamasına, içleri idealizmle dolu öncüler de olmamasına karşın başka pek bir şey de olmamasıydı. Örneğin Krasnitzky, Rehovot bankasındaki 200 Mısır lirasıyla gelmişti ve Margolis'te dört yıllık tarım tecrübesi edinmişti. Petah Tikva'da çalışmış, ondan önce Kırım'da tahıl çiftçiliği yapmıştı. Bunlar az paraları olan ve onun da hepsini batırmış kişilerdi. Sefil hasatlarla, acınacak fiyatlarla umutsuzca mücadele ederken yok olmuştu her şeyleri. 1922'de bir kere daha karşlarına tarla farelerinin istilâsı çıkıyordu.¹⁰³ Gelen 22 çiftçinin (Bril'e göre) yalnızca 9 tanesinin elinde ailelerini bu yıl boyunca doyuracak ve gelecek yıl da tohum ekebilecek imkânları vardı. 10 tanesi tarlayı sürebiliyordu ama ailelerini doyurabilmek için ya dilenmeleri ya da borç almaları şarttı. 3 tanesi ise, ne ekim yapabilecek, ne de sağ kalmayı başarak durumda görünüyordu. Bazıları gelecek hasadı ipotek ederek Arap sarraflardan borç almış, onunla çiftlik aletleri

¹⁰² Bkz. PICA (G) Yafa bürosu dosyaları (Moshavot 1923).

¹⁰³ A.g.e., Bril-JCA, 2 Kasım 1921.

tedarik etmiş, eski borçlarının bir kısmını ödemiş, ama sonunda yeni aldıkları aletleri de satmak zorunda kalmıştı.¹⁰⁴ Yerleşimi bu yeni sorundan kurtarmak amacıyla, güney kesimi tarım müfettişi Friedmann, JCA'nın en azından adamların temerrüde düşmüş borçlarını, daha makul bir faiz oranıyla devralmasını, yeni hayvan ve yem tedarik etmeleri için de küçük krediler vermesini önerdi. *Commission* da, Transilvanya süt ineklerinden alabilmeleri için ek kredi verdi. Söylentilere göre bu hayvanlar Yahudiye'de sorun olan hasatlıklara karşı dirençliydi. 1923'te Mazkeret günde 100 litre kadar süt üretiyor, akşam trenine yüklüyor, hemen tüketilmek üzere Yafa'ya ve Tel Aviv'e yolluyordu.¹⁰⁵ Ama bunlar da ancak delik tıkamaya yeterdi, yerleşimi ayakta tutmaya yeterli gibi görünmüyordu. 1924'te en büyük kreditör olan önemli bir bankadan tüm hasada el koyma tehdidi geldi ve yerleşim PICA'nın yeni bir destek vermesiyle bir kere daha kurtarıldı.

Böyle bir durumla karşılaşma olasılığı, *moshava*'da daha yüksek, ama kooperatif ya da kolektif çiftliklerde daha düşüktü. Kinneret yerleşimi Celile Denizi kıyısındaydı, bir kısmı *kvutza*, bir kısmı da görünüşte kooperatif şeklinde çalışan çiftçilerden oluşuyordu. Ama onlar da büyük problemlerle karşılaştılar.¹⁰⁶ Bir bakıma, *kvutza*'nın 36 üyesi

¹⁰⁴ Bazı küçük başarı örnekleri de vardı. Kubowitz adlı bir yerleşimci 150 dönüm kadar yeri, daha önce *leasing*'le almış, fakat bırakıp California'ya gitmiş bir başka yerleşimciden devralarak kiralamıştı. Kubowitz çiftliğine 4300 Filistin lirası yatırım yaptı, bu paranın çoğunu hayvancılık için sürülere ve mandıra işine harcadı –tam Kohn'un hoşuna gidecek yaklaşım– inkübatörler, modern ekipman satın aldı, sürüsünü genişletmek için de bir 1000 sterlin daha harcamaya hazırlandı. Moshavot'ta yaşayan ve toprağını ticari düzeyde kullanmak isteyen biri için bu harcama normaldi. O dönemde JCA-PICA tiplemesine bu kadar uyan çiftçi sayısı da fazla değildi.

¹⁰⁵ Bkz.1923 üretim rakamları (Bril-JCA, 19 Nisan 1923).

¹⁰⁶ PICA 29/455 (özellikle Kfar Giladi ile bir karşılaştırma için, 25 Aralık 1922).

1100 dönüm kadar yeri ekiyor, monokültürün tuzaklarına düşmekten de kaçınabiliyordu. Ülkenin ilk yoğun sulama avantajına sahiptiler. Tatlı su gölünden yararlanıyor, turfanda sebzeleri suluyor, çoğunu da çiftlikte tüketiyorlardı. 20 dönüme Mısır ve Yahudiye muzunu dikmişlerdi (yani Mikve ve Israel'in geliştirdiklerinden). Bir 20 dönüm de zeytin ve portakal ağaçlarının alanıydı. Ama Beyrut ve Şam ineklerinden oluşan küçük sürüleri, Avrupa türlerinden daha sağlam olmalarına rağmen, yine de Mazkeret'tekilerin uğradığı hastalıklara yakalandılar, beklenen sütü veremedikleri gibi, çiftlikte kullanılması umulan gübreyi bile veremediler. Çiftliğin daha bataklık kesimlerinde kum ayarı ve drenaj için gereken sermaye yatırımı ihtiyacına rağmen *kvutza* ilk yirmi yıl boyunca sebatla uğraştı. Ama *moshav*'ın hikâyesi çok farklı gelişti. Kohn'un 1922'de bildirdiğine göre sekiz çiftçinin yalnızca ikisi topraklarını kendileri işliyorlardı. Geri kalan altısı, kamyon taşımacılığı ve mal taşıma işi yapan bir oluşum geliştirmiş, Kalvarisky'nin savaş sırasında, Celile yerleşimlerinin pazarlara erişimini kolaylaştırmak için yaptırdığı Nasıra-Tiberya yolunu kullanarak çalışıyorlardı.¹⁰⁷ İçlerinden bu firmayı yöneten ikisinin (Kwaschner ile Nahum Levin) 100'er dönüm dolayında toprağı vardı, orayı da ya Arap kiracılara ektiriyor ya da nadasa bırakıyorlardı.

Bu can sıkıcı sorunlar karşısında ne yapılabildi? JCA borçların geri ödenmesi, eskiyen makinelerin, ölen hayvanların yerine yenilerinin temini gibi konulardaki pinti tutumunu değiştirmedikçe, pek bir şey yapılamazdı. Bu kemer sıkma tutumları elbette ki savaştan önce, Edmond rejimini izleyen liberal kaos sırasında anlayışla karşılanmıştı, ama artık 1920'lere gelindiğine göre, koşullar çok değişmişti. Tahıl fiyatları dip düzeyden başını kaldırıp normale doğru biraz yükselmeye başlasa bile, yine de geniş çaplı kuru tarımla para kazanıp hayatta kalmak mümkün değildi. Sonu

¹⁰⁷ A.g.e., Kohn-JCA, 24 Aralık 1922.

gelmeyecek gibi görünen yoksulluktan kurtulmak amacıyla yerleşimciler Kwaschner'le Levin'in seçtiğine benzer yollar seçseler de kimse onları suçlayamazdı, çünkü aksi halde kendilerini meteliksiz kent işsizleri arasında bulmalarından kaçınılamazdı. Eğer *moshavot*, Kohn'un önerdiği çeşitlendirilmiş polikültüre yönelecekse, JCA ve yetkililerinin daha esnek bir tutum benimsemeleri, traktörlere, pompalı sula-maya, piyasada yeni yeni yer bulmaya başlayan kimyasal ilaçlama ve gübreye, deneysel hayvancılığa, yeni hortikül-türel ve botanik türlerin araştırılmasına, daha iyi yolların yapımına, kısacası Filistin tarımını modern dünyaya taşıya-cak bir yığın teknolojiye sermaye yatırımı yapmaları zorun-luydu. Elbette ki bunun anlamı, klasik Fransız ideali olan "çiftçi kendi tarlasını işler, öküz sabanıyla sabahtan akşama çalışır, karısı da bağları budar" yaklaşımını terk etmek de-mekti, ama belki böyle şeylerin geride bırakılması zamanı artık gelmişti.

Gariptir ama, Edmond seksen yaşlarına yaklaşırken, es-kisinden daha katı muhafazakâr olacağı yerde, tam tersi bir yöne doğrulmuş, Bitania'da yetiştirilen çekirdeksiz greyfurt konusuna, "Büyük Filistin Guavası" dediği yeni tür kokulu sardunyaya ve benzer şeylere fanatik bir adanmışlık geliştirmişti.¹⁰⁸ Genelde hayal gücünden yoksun, abus bir bürokrat olarak tanınan Franck gerçi Edmond'un pıtrak gibi orta-ya çıkan planlarına biraz fren koymayı sürdürüyordu ama durum pek de o kadar umutsuz değildi. Bir keresinde Edmond, genel müfettişinden söz ederken, "*Que voulez-vous,*" [Ne istiyorsunuz] demişti. "Ben çok optimistim, Franck ise pesimist. Birlikte çalıştığımızda orta yolu buluyoruz."¹⁰⁹ Franck aslında JCA'nın cesaret edebileceğinden çok daha genişlemeci bir politika uygulanmasından yanaydı. Bir kere, koşullar ne kadar zorlayıcı olursa olsun, Filistin'deki Ya-

¹⁰⁸ A.g.e., 21 Mayıs 1923 (Bitania için) ve Kohn evrakı PICA (G).

¹⁰⁹ Naiditch, a.g.e., s. 56.

hudi tarımının, özellikle de kooperatif formunda olanların (tabii sosyalizm gibi yıkıcı bir şeyi onaylamayı asla düşünmezdi ama) gerçekten bir geleceği olabileceğini kendi gözleriyle görmüştü. Buna karşılık Meyerson savaşın bitiminden sonra değişmiş, 1914 bilançosunu çıkardığı günlere göre bu fikirleri çok daha soğuk karşılar olmuştur. Bunun nedeni biraz da, yerleşimcilerin insani niteliklerinin düzelebileceğine olan inancını kaybetmesiydi. 7 Haziran 1922'de Franck'a şu tedirgin satırları yazmıştı:

[Metulla'da] tarif ettiğiniz durumun çok kaygı verici olduğuna kuşku yoktur. Dış koşulların etkilerini, yani yerleşimcilerin serbest iradesi dışındaki etkileri saymasak bile, yine de suçun onlarda olduğu bir gerçek; bir de tabii kapıldıkları o rehavet havası, nasılsa yaradım geleceği inancı var ki, o zaten Filistin yerleşimcisinin karakteri oldu – her ne kadar yirmi yıldır buna karşı azimle mücadele etsek de! Sanırım bu bir dereceye kadar da bu ülkenin genel atmosferinden kaynaklanıyor. Siz bana, son zamanlarda bunun biraz değiştiğini söylüyorsunuz, ben de bunun gerçek olmasını umuyorum, ama aramızda kalmak üzere itiraf edeyim ki bence bu bakış açısı oldukça sınırlı ...¹¹⁰

Meyerson'un ya da *Commission Palestinienne*'deki *Alliance*-yanlısı üyelerin Celile ve Yahudiye'de görebildikleri hiçbir şey, onları bu yerleşimlerin büyük destekler olmadıkça ayakta kalabileceğine inandıracak gibi değildi. Mazkeret Batya kırk yıllık ömrünün hangi aşamasında başarılı olmuştu ki? Yesud HaMa'ala'nın kendi borçlarını kendi başına ödeme konusunda ne gibi bir umudu olabilirdi? Yamma (Yavniel)'daki çiftçilerin işledikleri arazilerin fiyatını abartıp olmayacak düzeylerde düşünmeleri, onunla birik-

¹¹⁰ PICA (G); Franck evrakı; Meyerson-Franck; 7 Haziran 1922.

miş borçlarını ödeyebileceklerine inanmaları, hangi somut kanıtlara dayandırılabilirdi? Eğer arazinin getirdiği para, ancak harcanan sermayenin bir kısmını çıkarabiliyorsa, o arazinin nasıl bir değeri olabilirdi?¹¹¹ Kısacası, Meyerson giderek Filistin girişiminin, ekonominin gerçekleri bazında ölçüldüğünde (yani Edmond'un yönetimi JCA'ya devrederken dikkate aldığı kriterlere göre ölçüldüğünde), zarara mahkûm bir girişim olduğuna inanmaya başlıyordu. Belki bu birikim yük artacak, geleceğin bir noktasında acı bir faciayla bitecekti. Söylemeye bile gerek yok, Meyerson, Barondan ve oğlundan farklı olarak, Siyonistleşmemişti. Tam tersine, Arap milliyetçiliğinin güçlü gerçeğine inanıyor, eğer Siyonistlerin sınırsız göç isteği gerçekleşirse bu iki toplumun nasıl yakınlaşacağını hiç düşünemiyordu. Ayrıca kabul etmek gerekirdi ki, eğer Edmond bu "deneme süresi"nde ilk baştaki muhafazakârlık ilkesine bağlı kalsaydı, o zaman yirmili yılların başında ya da ortasında Meyerson'la aynı görüşe varması, tekrar tekrar yardım istemeye gelen yerleşime kapıyı kapatması, o yerleşimin duvara çarpmasına izin vermesi ve organizasyonun kendisiyle ilgisini kesmesi gerekirdi. Ama tabii Edmond bu arada Yahudi milliyetçiliği idealine kendini tümüyle kaptırmıştı. 1925'te yaptığı ziyaret onun ilahlaştırıldığı an olacak, ne kadar sürerse sürsün, ne kadar para giderse gitsin, mutlaka Filistin'de işlerlikli ve dengeli bir Yahudi ekonomisi yaratılması gerektiği yolundaki en derin inançlarını da onaylayacaktı.

Demek ki *Yişuv*'un gelişim sürecinin bu duraklama noktasında, Yahudi göçünün bir tek yılda (1925) 35.000 gibi şaşırtıcı bir rakama ulaştığı ve daha da yükseleceğinin belli olduğu o noktada, Baronun o zengin hayal gücü, Meyerson'un ihtiyatlı muhafazakârlığından daha geçerli (belki daha riskli

¹¹¹ A.g.e, Meyerson, Yavniel başvurusu için "hayal peşinde" demiş, acımasız bir iskat önermişti (yani hiç para kazanamayacak gibi görünen yerleşimcileri çıkarmaktan yanaydı).

ama yine de daha geçerli) olacaktı. JCA onun teşvikiyle, 1924 yılında yerleşimleri ve arazileri resmen yönetme konumundan çekildi, yönetim yeniden bir Rothschild'in başkanlık ettiği bir kuruluşa devredildi. Aslında bu el değiştirme olayı, görüldüğü kadar da büyük bir olay sayılmazdı, çünkü *Commission*'un başkanı olan James zaten ancak bilge babasına verilebilecek bir görevin sorumluluğunu taşıyor durumdaydı. Hayfa ve Yafa'daki önemli ofisler devam ediyordu (Rosh Pinna'daki 1919'da kapanmıştı), önde gelen ziraatçılar ve mühendisler –Friedmann, Kohn, Rosenheck, Bril– hepsi yeni organizasyonun parçasıydı ve yeni organizasyonun adı da Filistin Yahudi Kolonizasyon Derneği (Palestine Jewish Colonization Association – PICA) şeklindeydi. Kurumun temelinde işe devam etmek ve çok sayıda yeni programları finanse etmekteki kararlılık yatıyordu: kuyu kazmak, drenaj yapmak, kum ayarı, mekanizasyon, sınai yatırım, daha iyi nakliye imkânları yaratmak ve Edmond'un hem ham hem de işlenmiş tarım ürünleri için büyük bir tüketici pazarı haline geleceğinden emin olduğu oluşuma hizmet etmekte. Bunlar aslında Siyonistlerin de, Londra'daki Filistin Ekonomik Kurulu'nun da, elektrifikasyonun başı muhteşem Pinhas Rutenberg gibi bireysel girişimcilerin de gündeminde olan şeylerdi.¹¹²

Yerleşime yeni olanaklar yaratma çabasının *dünyasal* düzeydeki sembolü, Zikhron Ya'aqov'un güneydoğusunda bir tepe yamacı olan Chouny'de kurulacak olan Binyamina'ydı (Edmond'un adı). Bu çiftlik her zaman sıra dışıydı, çünkü ilk başta bir grup öncü Californialı tarafından, Temmuz 1920'de JCA'dan leasing'le kiralanan arazide kurulmuş, daha sonra onlara daha küçük bir Hollandalılar grubu katılmıştı. Tarıma yönelik tutumları açısından her iki grup da tam anlamıyla "batılı" olmanın yanında, elverişsiz iklim ve toprağın sorunları konusunda tecrübe sahibiydi – Califor-

¹¹² Bkz. PICA 28/454 (Haziran 1924).

nialılar çok kuru iklimi, Hollandalılar da bataklık ve alüvyonlu toprağı tanıyorlardı.¹¹³ Grubun liderine göre, amaçları model bir çiftlik kurmak, “en son ve en ekonomik çalışma metotlarını uygulayarak beden işçiliğinin yerine basit ve ucuz makineleri kullanmak, ekonomik ve ticari bakımlardan önemli yeni bitkileri lanse etmek, hayvancılıkta yeni türlere yönelmek, çeşitli kültürlerle ilgili denemeler yapmak, çiftlik yönetiminin çeşitli sistemlerini deneyerek tarımsal yönetimi en güncel hale getirmek ve bölgede yetiştirilen alfalfa ve adi yonca gibi kök ve yemlik ürünleri işlemek” şeklindeydi.

Baron Edmond’un aşağı Celile’deki favori projesi Bitania’da da bir araştırma geliştirme istasyonu vardı, orman ve meyve kültürleri konusunda ihtisaslaşmıştı ve yukarda değinilen tür hizmetleri bir dereceye kadar zaten sunuyordu. Gerçi oradaki fidanlıkları işletmek pahalıya mal oluyordu ama yalnız şeftali, mandarin portakalı, erik, incir, ceviz, şamama, karpuz, nar ve şamfıstığı gibi ürünlerin yeni türlerini Levant koşullarıyla uyumlandırarak yetiştirmeyi başarmakla kalmamış, bambu, sekoya, kasava ve sapota ağaçlarının daha egzotik türlerinde de başarılı olmuştu.¹¹⁴ Ama Bitania toprağının, turfanda sebze – domates, lahana, patlıcan, hatta karnabahar – yetiştirmek için fazla alkalın olduğu anlaşılmıştı. Bu ürünlerin kentsel piyasalarda işe yarayacağı düşünülmüştü. Alkalın toprak, Edmond’un göz bebeği olan hortikültüre de o kadar uygun değildi – 1890’da yarıda bırakılan Filistin parfüm sanayisini diriltme umutları aslında ölmemişti. Binyamina’da iklim oldukça nemli, toprak biraz tuzlu, bulunabilecek işçiler de kentlerden taşanlarla Arap fellahlar olmasına rağmen, orası daha vaatkâr gibi görünüyordu. Orası 1923 Ekiminde kurulurken temel niyet, bilimsel hayvancılık ve mandıracılığın en son metotlarını, süt soğutucularını kullanarak ve modern veteriner bakımı sağlayarak uygulamak, entansif sebze tarı-

¹¹³ PICA (G); Franck belgeleri, Ağustos-Eylül 1922; sonbahar 1920.

¹¹⁴ PICA 29/455.

mına yönelmek, yeni sürgü, tırmık, disk ve yaylı dişli araçları kullanmak ve çiçeklerin ticari üretimiyle birlikte hemen yerinde esansa dönüştürülmesini sağlamaktı.

İddialı bir plandı ve Edmond da, James de, gelişmeleri büyük bir ilgiyle izliyorlardı. Başlangıçta çabalar başarıya ulaşacak gibi göründü. Arpa, buğday, yulaf ve sorgumun yanı sıra Californialılarla Hollandalılar karpuz da ektiler, hepsi de tuttu, büyüdü ve 1922-24 arasında iyi hasatlar alındı. Ama bazı erken dönem sorunları da çıktı. Yirmi yerleşimcinin yalnızca dördü, alınması gereken modern teçhizatın gerektirdiği sermayeyle gelmişti. Kaçınılmaz olarak JCA'ya talepler yağdı ve çoğu reddedildi – ama PICA kurulduktan sonra Paris ofisi biraz daha anlayışlı davranmaya başladı. Binyamina'ya gelen ilk kuşak, kafası tekniğe işleyen, giderek ilerleyen küçük toprak sahipleri (Edmond'un idealeine daha yakın kişiler) değil, başka yerleşimlerdekilere benzeyen tiplerdi; yarıcılığa yöneliyor, küçük krediler alıyor, sınırlı küçük tarlaları işliyorlardı. Üstelik en önde gelen sığırıcı, yani sağlam, verimli sürüler yetiştirip Zikhron, Hayfa, Yafa gibi yerlerin mandıra ihtiyaçlarını karşılaması beklenen Herman Niadro da yönetimle büyük anlaşmazlığa düşmüştü, özellikle Zikhron'daki JCA temsilcisi Samsonoff'la hiç geçinemiyordu. Niadro, Filistin çiftçilerine hiç benzemeyen biriydi. Önce işçi, sonra Lindley'in Santa Cruz'daki çiftliğinde yönetici olarak on altı yıl çalışmış, Corcoran, California'da Bailey'in çiftliğinin yöneticiliğini yapmış, Batı Washington Araştırma İstasyonunun Stamford merkezinde mandıra şefi ve hayvan yetiştiriciliği bölümünü yönetmişti.¹¹⁵ Böyle bir geçmişle, büyük düşünen biri olması doğaldı – ve tabii kendisinin olması gereken mevkide birtakım Fransızlaşmış bürokratların oturuyor olmasına dayanmıyordu. Örneğin Samsonoff onun 1500 Mısır lirasına küçük bir Holstein sürüsü satın almasına itiraz ettiğinde, Niadro'nın çıkışı tipikti (ve ayrıca istifasını da ifade etmekteydi):

¹¹⁵ Franck evrakı, 11 Ağustos 1922.

Buna cesaret ettim, çünkü ben Holstein'larla on altı yıl çalıştım ve insanlığı besleyecek şeyin Holstein olduğunu biliyorum, Filistin'de de var olacağını, benden başka da kimse bilmiyor. İneklere harcadığımız 1500 Mısır lirası ziyana gitmiş değil; mandıra ve tavukçuluk sanayileri için sağlam bir çekirdek oluşturduk [Binyamina'da kuluçka teçhizatının bulunmasını da sağlamıştı]...¹¹⁶

Né var ki Niadro'nun tüm deneyimine rağmen, çözüm bulunamayan aklimatizasyon sorununu fazla azımsadığı görülecekti. İyi bir başlangıç yapıldı, Binyamina mandırası sütünü Hayfa'da ayda 50 Mısır lirası düzeyinde bir kârla sattı, ama 1924 yazında piroplozmoz salgınında sürünün çoğu öldü, sonbaharda da onların yerine alınan daha pahalı inekler öldü.¹¹⁷ Californialılar bunun üzerine, tüm uyarılarına rağmen modern ağıllar ve veteriner taramaları sağlamayan JCA'yı suçladı, ama Yahudiye benzer bir sürü salgından sağ kurtulmayı başardığına göre, deniz kıyısına yakın yerdeki henüz drenajı yapılmamış bataklıklarda virüsü taşıyan parazitlerin üremiş olması da mümkündü.

Parfüm imalatıyla ilgili denemeler ise sonunda daha beter bir başarısızlığa mahkûm oldu. Bu sefer sorunlar üretimle değil, pazarlamanın yönetimiyle ilgiliydi. Edmond tüm kayıplara rağmen Filistin'in sonunda mutlaka, Guerlain ve Worth parfümleri düzeyinde olmasa bile, iyi bir parfüm üreterek piyasalara girebileceğinde direndi, özellikle ABD'de satış olanakları bulunabileceğini ileri sürdü, çünkü orada kitlesel düzeyde moda pazarlaması olmadığı gibi, büyük çapta bir yerli parfüm sanayinin de olmaması bir tür fırsat sunuyordu. Bu gözlemlerin hepsi de saçma şeyler değildi. En ucuz *eczane* parfümleriyle en pahalı Fransız parfümlerinin

¹¹⁶ A.g.e.

¹¹⁷ A.g.e., Franck-JCA, Mart 1924.

arasında bir yerde, gerçekten yararlanılabilecek bir dilim vardı, ama Sharon güllerinin o dilimi dolduracak kadar üretim yapıp yapamayacağı son derece kuşkuluydu. Edmond'un diğer tutkusu şarap gibi, parfüm hortikültürü de, geçerli bir imalata imkân verip yeterli stok oluşturacak ürünü veremiyordu. 10.000 kilo taç yapraktan ancak bir kilo esans çıkıyordu. Edmond'un potansiyel ara piyasasının büsbütün çökmesi için yıllar geçmesi, yeni bir depresyon spazmının gelmesi gerekti. 1933'te Franck, yılda 100-150 kilo esans satmakla Binyamina fabrikasının 2000-2500 Mısır lirası tutarındaki operasyon masraflarının karşılanamayacağını ileri sürerek James'e yakınmaktaydı.¹¹⁸

Parfüm başarısızlığı da, Edmond'un teknik yenilikler hevesiyle tutucu ticari içgüdüleri arasındaki çarpıcı farkın yeni bir göstergesi oldu. Piyasa araştırması ya da reklam gibi yaklaşımlara karşı klasik Fransız kuşkularından kurtulamıyordu. Ona ABD'de yeni parfüm markalarının kitlesel pazara lansmanı için en azından yarım milyon dolarlık bir destek kampanyası gerekeceği söylendiğinde korktu, tüm girişimin çökmesine izin verdi. Buna karşılık, Binyamina'daki hortikültür aslında kusursuzdu. İki uzman, Grasse'dan gelen Antoine Brino ve Kheifetz adlı eğitimli bir Rus, girişimin başındaydı. İyi sulanan 80 dönüm kadar arazi çeşitli kültürlerle tahsis edilmişti: yasemin, gül, sardunya, Şam atar gülü, zambak, fulya, gardenya, akasya ve portakal çiçeği ekilmişti ve bunlardan son ikisi, yerleşimin verimli kovanlarını besleme niteliğine de sahipti. Üç yıllık üretimden sonra Kheifetz'in tahminlerine göre, dönüm dönüm değerlendirildiğinde Binyamina'nın mahsulü Grasse'inkinden bile üstündü. Başlangıçta esans fabrikasına malın sebze bahçelerine bitişik alanlardan ve tek tek yerleşimci evlerinin etrafından geleceği düşünülmüş, yani ana gelirin hayvancılıktan ve ta-

¹¹⁸ A.g.e., Nisan 1933; Franck, Edmond'un parfüm merakı için "İspanya'da şato kurmak" diyordu. (35-6).

hıldan gelmeye devam edeceği varsayılmıştı. Ama üretim düzeyi ve ara dönemlerde gerekli kalifiye işçi ihtiyacı öyle önemliydi ki, zamanla sürekli kullanılan ve işbirliğiyle işlenen alanları model olarak seçmek gerekmişti. Filistin’de Amerika’dan bir buçuk yıl önce başlayan depresyondan önce bile girişimin geleceği problemlili görünüyordu. Üreticilerin bu işi sürdürmesi yalnızca Edmond’un hevesine duydukları saygıdan ötürüydü. Ama çıkan sonuca bakıldığında, nakit kültürlerine geri dönülmesiyle çiftçileri piyasa fiyatlarının tahakkümünden kurtarmak bir yana, yüz yüze oldukları tehlikelere daha yeni boyutlar eklenmiş oldu.

Aynı şey, 1920’lerde hayli büyüme kaydeden bir başka önemli temel ürün için de geçerliydi: Tütün. Başlangıçta önce Celile, ardından Yahudiye’de bu ürüne gösterilen hevesin nedenini anlamak kolaydı. Narenciyede fiyatlar dibe vurmuş, küçük alanların entansif sulama ihtiyacını karşılamak zorlaşmıştı; ama tütün, neredeyse kuru tarımla üretililebilirdi, fazla emek de istemezdi; vitikültürle ya da hortikültürle karşılaştırıldığında, çok çekici görünmesi doğaldı. Yahudiye ve Celile’deki tepe yamaçlarının kuru iklimi ve kumlu toprağı buna çok uygundu. 1923’e kadar *moshavot* çiftçileri hızla bu ürüne kaydı. Bril bunu “gerçek bir akın” diye tarif ediyor, Kohn ise, “Geçen yıl (1923’t) kendilerine iyi para kazandıran, başkaları tehlikeyle yüz yüze onları darlıktan kurtaran bir ürüne kaymalarını yavaşlatmak çok zor,” diye yorumda bulunuyordu.¹¹⁹ Patlama öyle büyük oldu ki Rosenheck yirmili yılların ortasında bu aşırı üretimin fiyatları yeniden düşüreceğine dair gerçek korkuları olduğunu ifade etti. Zaten tam talebin belirsiz olduğu zamanlarda sürprodüksiyon yapmak, Filistin tarımının klasik paterni haline gelmişti. Hem Yahudiye hem de Celile üreticileri kooperatifler kurdular, bu tehlikeden korunmaya çalıştılar. Yahudiye’deki organizasyon, hiç kimsenin 5 dönümden

¹¹⁹ PICA 28/454, 4 Ocak 1924.

fazla tütün ekemeyeceğini ilan etti (dönüm başına en çok 55 kilo yaprak alınabiliyordu), kùltivasyonda Arap işçi çalıştırılmasını yasakladı, piyasa kontratlarının kesinleştirilmesini beklerken de kooperatifin dönüm başına 3 Mısır lirası düzeyinde bakım parası avans yatırmasını istedi.¹²⁰

Bütün bunlar iyi, hoştu ama *Yişuv*'da hep olduğu gibi kooperatifler arasında pek az işbirliği vardı. Yahudiye organizasyonunun elindeki alan 300-400 dönüm kadardı, yani bölge üretiminin yaklaşık yarısıydı, Celile kooperatifiyle ilişkileri de "soğuk" ile "düpedüz düşmanlık" arası bir yerde sayılırdı. Nedeni esas olarak iki kuruluşun da çok sınırlı, çok statik piyasa fırsatları için rekabet halinde olmasıydı. Rosh Pinna çevresindeki Celileli üreticilerin avantajı, esas olarak Yunan ve Yenice yapraklarının kalitesinin doğu pazarları için uygun olmasıydı. Edmond tabii Virginia, hatta Küba türleriyle de deneyler yapılmasını istemekteydi, ama Bitania'daki alan dışında pek kimse "batı" tütünü üretmek için çaba göstermedi. Satış olanakları gerçekten sıkışık-tı. Fiyatlar kilosu 15 kuruşun altındayken, Türk yapımı sigaraların piyasadan çekilmesiyle 25-30 kuruşa çıkmıştı ve sanayinin tümü gözlerini komşu (Suriye-Lübnan) piyasalara dikmişti. Ama yaprağı yetiştirmek çok kolay olduğundan, en ilkel fellah ekiciler de tütün üretebiliyorlardı. Rosenheck İngiliz yetkilileri, Arap köylülerini, nakit ürüne yöneltip tütüne teşvik etmekle suçlayacak kadar ileri gitti.¹²¹ Ortalama çıktı olan 200.000-250.000 kilo üretimin dörtte üçünü sağlayan Celile üreticilerinin bu malları satabilmesi, ancak aracı bir toptancı kullanarak standart fiyat aralığında (kalitesine göre) işlem yapmasıyla mümkündü.

Bunu yapacak ilk bayi, *Maison Maspéro*'ydu, niyeti Filistin ve Suriye'deki tüm sigara imalatını tekelleştirmek ve yerel köylü üreticilerin rekabet etme potansiyelini bas-

¹²⁰ PICA (G) Yafa Bürosu; Haziran 1923.

¹²¹ PICA 28/454.

tırmaktı. Maspéro'nun fiyatları iyiydi, hatta öyle iyiydi ki, çok kısa bir süre için aşırı üretimi teşvik ederek kendilerini işin dışına ittiler. Derken Genel Müdür Abdullah ile Albay Beddington (kendisi aynı zamanda Filistin Ekonomik Kurulu Başkanı Walter Cohen'in yeğenydi) gelip üründen numune aldılar, sonunda da, nice Filistin ürünü için olduğu gibi, bunun da Balkan yaprağına bir alternatif olamayacak kadar pahalı olduğuna hükmettiler. Maspéro'nun yerini Alman sigara imalatçısı Lubliner aldı, onlara bütün Celile stoğunu alıp götürmesi için biraz daha aşağı fiyat verildi: 19-25 kuruş arası. Bu anlaşma aracının işine geldi, ama Safed'e gelip bir sigara fabrikası kurmasıyla ilgili plan yine de gerçekleşmedi. Dönüm başına 10 Mısır lirası tutarındaki gelir, üreticiler için her şeye rağmen iyi sayılırdı, çünkü genelde 5 ile 9 arası bir gelir elde edebiliyorlardı. Giderek daha çok yere tütün ekildikçe, alıcı piyasası adım adım güç kazandı. Yurtiçi tüketimi olmayan ürünü satmakta zorluk çektiği için güçlüklerle karşılaşan Lubliner 1925'te çekilince, Polonya *reji* idaresi (devletin tütün tekeli), iki Varşovalı Yahudinin (Rosenberg kardeşler) aracılığıyla ortaya çıktı. Birkaç yıl boyunca stok 20-21 kuruş civarında satıldı, ama otuzlu yılların başındaki depresyon sırasında o kontratın da uçup gitmesiyle tüm tütün sanayi de çöktü. 1934-35'te, yerel bir servis olmanın dışında, artık yok sayılırdı; bu da Yahudi-Filistin'in tarihine, dünya emtia piyasalarında sağlam ve kazançlı yeri olan ürün arayışının yeni bir başarısızlığı olarak yazıldı.

' O yönde ufak da olsa hamle yapan (narenciye dışındaki) tek endüstri olan vitikültür de, 1920'lerin çoğu boyunca hayli kötü durumdaydı. 1919'un zayıf hasadının ardından, ertesi yıl da ancak 48.650 hektolitire gibi tampon bir ürün getirebildi, ama bunun ancak 38.000 litresi –9000'i Fransa'nın Beyrut'taki ordu garnizonuna olmak üzere– satılabildi.¹²² Bunu

¹²² Bkz. PICA (G) Schapiro, SCV konusunda *Dossier Personnel*; özellikle 1925-7 raporları; Franck belgeleri, *passim*.

izleyen altı yılda pek az yağmur yağması ve çok az bağ ürünü gelmesi, bazı alanların sökülmesini gerekli kılıyordu. Ortalama çıktı 22.000 ile 30.000 hektolitreye arasında değişmekteydi. Daha çok olsa, büyük olasılıkla fiyatları daha da aşağıya çekecekti. Ama asma sökmek de zordu, çünkü kavlara, preslere, soğutuculara, separatörlere ve distilasyon cihazlarına yapılan büyük sabit sermaye yatırımını çıkarabilmek için en az 30 hektolitrelilik ciro şarttı. Teçhizat şimdiden kaba Stock brendi yapmaya ve arakla denemelere başlamıştı. Sonunda tanınmış hikâye tekrarlandı, peş peşe açık verildi, sorunlar büyüdü. Birim maliyeti düşürüp ucuz İtalyan, Fransız ve Cezayir şaraplarıyla rekabet edebilmek amacıyla Wolf Gluskin artık Rishon Le Zion'daki işçi sayısını da düşürmüştü ve 1923'te Franck'ın desteğiyle, ücretleri %10-15 düşürmek niyetindeydi.¹²³ Bu durum, yerleşimde bir patlama etkisi yaptı, çünkü oradaki 2000 kişi neredeyse tümüyle yaşamlarını bu sanayiden kazanıyorlardı. Gluskin'le üreticiler arasındaki zaten uzun zamandır süren gerilimin tek nedeni, Gluskin'in ekonomi yönetimi değildi, ama Haziran 1923'teki SCV Genel toplantısında ifadesini buldu, kasım ayında da, Gluskin karşısında neredeyse yekpare bir muhalefet bularak istifa etmek zorunda kaldı.

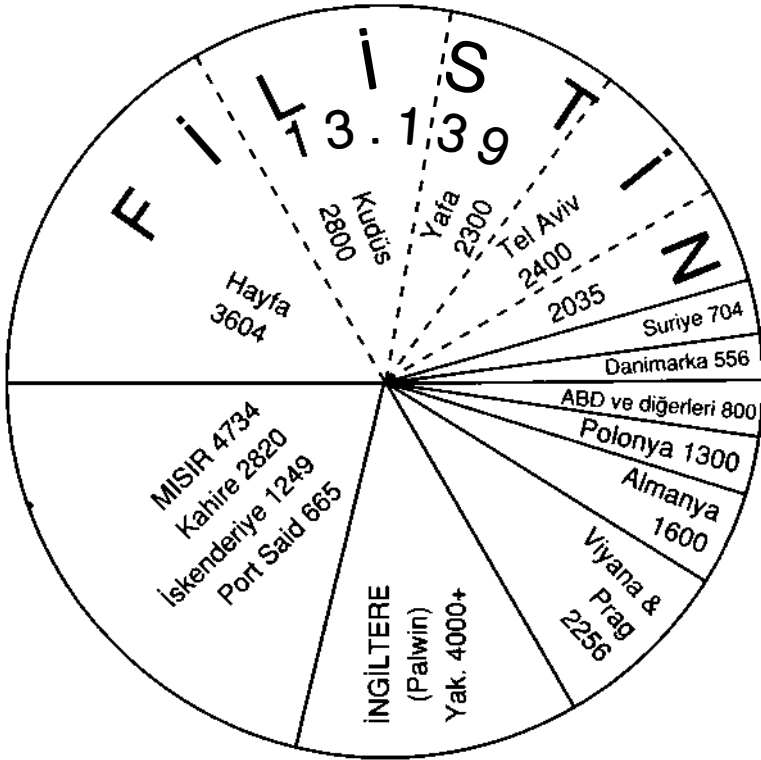
Yerine önce Meirowitz, daha sonra da Schapiro geldi, ama onlar da vitikültürü depresyonun pençesinden kurtarmayı başaramadı. Hatta Yahudi işçilere kaydıkça, Filistin şarabının dünya piyasalarındaki şansı daha da azalıyordu. Schapiro en azından biraz esnekleşen PICA yönetimini ikna etmeyi başardı, eğer şarap sanayinin şansı olacaksa, JCA'nın daha önce vermediği yeniden stoklama paralarının ödenmesi gerektiğine inandırdı. On yıllık sürenin en son üç yılında Rishon'da 1800 dönüm, Zikhron'da 2000 dönüm, Gedera'da 600 ve Rehovot'ta da 600 dönüme yeniden dikim yapıldı. Yönetimdeki gereksiz israf (çünkü Gluskin'in diğer nitelikleri ne olursa olsun, pek de tutumlu olduğu söylenemezdi) önlen-

¹²³ Yafa Bürosu-JCA, 27 Kasım 1923.

di, Rehovot da üretimini Rishon preslerine yollamak yerine, pres, şıra konsantresi gibi işlemleri kendi yerinde yapıp öyle sevk etmeye başladı (her beş bin beş yüz kantar üzüm yerine 500 ton şıra). Ama Almanya, Orta Avrupa ve Polonya'da yavaş yavaş açılmaya başlayan yeni piyasalara rağmen SCV'nin alıcıları neredeyse savaş öncesinden beri hep aynıydı, üstelik Rusya pazarının da bir kısmını kaybetmişlerdi, çünkü oraya da artık yalnızca Kafkasya'dan ve Besarabya'dan ürün giriyordu.

1929 HASADI SCV ŞARAPLARININ PAZAR DAĞILIMI¹²⁴

(toplam=29.095 hekto) Kaynak: *SCV Yıllık Rapor 1929-30 sezonu*.

¹²⁴ SCV özel raporundan (Schapiro belgeleri PICA (G)) 1929 sezonu.

1920'lerin sonunda artık kooperatiflerin geleceğinin, ürettikleri şarabın üçte biriyle yarısı arasında bir miktarını *ordinaire*'e çevirmeye bağlı olduğu, bunun yerli piyasaya ve doğu piyasalarına satılacağı, geri kalanının da tatlı, genellikle yemek üstüne yenilen tatlıyla birlikte içilecek veya törenlerde kullanılacak şaraplar olarak Avrupa'ya ihraç edilebileceği açıkça ortaya çıkmıştı. Meirowitz cesur bir atakla biraz daha iyi kalite tatlı kırmızı yapıp "Malagas," "Muscats" diye reklam etmeyi denerken bir de güçlendirilmiş Filistin "Porto"su yapmaya çalıştı. Piyasalar hâlâ cevap vermiyordu, yine bir arz fazlası durumu vardı. Orta veya iyice bir yılda toplam Filistin hasadı 60 milyon hektolitreye varıyor, bunun 40-50 kadarını SCV ürettiyordu. Ama 1929'da olduğu gibi zayıf bir hasat yılında bile (dünya ekonomik krizinin yılı), üretici için fiyat yine diplerdeydi ve 70 kuruş gibi acınacak bir düzeyde gidiyordu. Başka vitikültür ürünlerine kayarak çeşitlendirme yapmak tek yol gibi gözükmekteydi. Ülkede çoğu dibuki, sultana ve malaga-muskat olmak üzere yılda 475.000 kilo üzüm yetişmekteydi ve bunların pazarlanması o zamana kadar ciddi biçimde organize edilmiş de değildi. Ama yüksek şeker içeren konsantre üzüm suyunda, pekmez (*miel de raisin*) ve sofralık üzümde olduğu gibi, eğer Filistin üzümü İngiltere piyasasında doğru dürüst rekabet edecekse, "imperial tercihli tarife" verilmesi şarttı. Filistin hükümeti gerçi bir Üzüm İhraç Komitesine sponsorluk etmeye ve temmuz sofralık üzümlerinden numune olarak bir miktar yollamaya hazırdı – diğer *imperial* üzümler hazır olana kadar belki bir niş doldurmak mümkündü. Ama 1927'de Westminster'i, önemli bir gelirden vazgeçmeye, Filistin'i gerçek bir Manda ya da Dominyon olarak kabul etmeye razı edemediler. Zaten Port Said veya Yafa'daki üzüm ambalajlama ve sevk olanakları da hâlâ çok ilkel, üstelik Güney Afrika'da siyahların emeği ile Filistin'de Yahudilerin emeği arasındaki ücret farkı, o pazara girmeyi imkânsız kıldı.

Bu durumda, 1929'da Binyamina'daki vitikültüre ayrılan birkaç dönüm alanın da narenciyeye dönüştürülmesinde şaşılacak bir şey yoktu. Zaten Rosh Pinna'da da üreticiler aynı amaçla PICA'ya dilekçe vermiş bulunuyorlardı. İyi bakılan asma sıraları, soğutulmuş mahzenler ve modern tesisler, Milner gibi, Northcliffe ya da Samuel'in yerine Yüksek Komiser olan Lord Plumer gibi seçkin ziyaretçilerin teftiş ettiği üretimle, bu sanayinin nasıl yönetildiğine ilişkin karamsarlık arasında büyük bir çelişki vardı. Yeni çağrılar, yeni aşı, daha fazla işletme sermayesi, açıkları telafi edecek destek gibi konulardaki başvurular, tıpkı kırk yıl önce Edmond'a yönelenlere benziyordu. Rishon komitesi, "Kaderimiz sizin elinizde, cömert koruyucumuz," diye yazıyordu. "Rishon'u ancak sizin ağzınızdan çıkacak bir söz kurtarabilir. Burası İsrail toprağını diriltme yolundaki harikulâde girişiminizin ilk meyvesi."¹²⁵ Görünüşe göre Zion'un kendi ayakları üzerinde durabilmesi için daha hayli mesafe kat etmesi gerekiyordu.

Bağlar ve plantasyonlarla ilgili bu umut kırılmalarının tek istisnası narenciyeydi. Ruppın onu "tarımın en tehlikesi" diye tarif ediyordu ve bir dereceye kadar da haklıydı.¹²⁶ 10-15 dönümlük nispeten mütevazı bir koruya bile başlangıçta 800-1000 Mısır lirası gibi bir yatırım gerekiyor, bu yalnızca toprağı hazırlamaya, fidanları almaya ve yeterli suyu sağlamaya gidiyordu. Ondan sonra altı yıl, hatta genellikle sekiz yıl, hiçbir beklentiniz olamıyordu. Ama bir kere meyve vermeye başladılar mı, kazancı iyiydi. Hasatlar tarla ürünlerindeki gibi fazla inişli çıkışlı olmuyordu, Yafa'daki piyasada da 1920'lerde iyi gitmekteydi. Ayrıca sitrikültür, gelen dördüncü göç dalgasının insanlarına da iyi gelmişti. Bunlar Pilsudski'nin Yahudi düşmanı Polonyasındaki sıkışık kent hayatından kaçarak gelmiş insanlardı. Hasat zamanı geldi-

¹²⁵ PICA (G) Yafa dosyaları, 17.10.1928.

¹²⁶ Bein, *a.g.e.*, s. 341.

ğinde ucuza Arap işçi tutabiliyor ya da Yafa veya Tel Aviv'de sayıları giderek artan işsiz Yahudilerden çekip alabiliyorlardı. Yanlarında küçük birikimleriyle gelenler çoktu, hayallerinde Petah Tikva'nın ya da Rehovot'un eteklerinde misk kokan küçük bir koruya sahip olmak vardı. Celile'nin tepeleriyle bataklıklarında ekmeklerini çıkarabilmek için çırpınan *kvuzot* öncüleri gibi iddia sahibi değildiler.

Sonuçta iş bir "trend"ten çok, bir tür ticari hezeyana dönüşmekteydi; bir yanda satılık toprağı olup da satmak isteyenler, öbür yanda da ağaçların büyüme süresi boyunca faizle borç vermek isteyenler arasında bir spekülasyondur gidiyordu. *Yişuv* liderlerinin duruma tepkisi olumluydu. Her şeyden önemlisi, tartışmasız bir ekonomik başarıyla karşı karşıyaydılar. 1923-24'te, Türklerin gerilemesi sırasında mahvolan ağaçların yerine dikilenler olgunlaşmış, mahsul savaş öncesindeki 1.5 milyon kasaya yeniden ulaşmıştı. On yıl dolduğunda o rakam iki katının üstüne yükselip 3.75 milyon kasaya ulaşacaktı. Otuzlu yıllarda fiyatlar yeniden düşmeye başlayınca kadar yaygın umutlar, kırklı yıllara gelinceye kadar altı milyon kasaya varma yolundaydı.¹²⁷ Ayrıca Yafa portakalı mucizesi artık ekonomik bir istatistik olmanın ötesine geçmişti. Özellikle Diaspora'da garip bir mistik oluşmuş, o portakal, yeniden doğan Yahudiye'nin amblemi olarak, çölden ve bataklıktan kurtarılan toprakta el emeğiyle sağlanan zaferi temsil etmeye başlamıştı. Güneşten yanmış öncülerin meyveleri toplarken ya da arabalara yüklerken çekilmiş fotoğrafları, o dönemde Yahudi Filistin'le ilgili her kitapta, her broşürde yer bulmaktaydı.

Ama ikinci ve üçüncü dalganın daha yaşlı kişileri, içleri Rusya'nın sosyalist ve popülist kavramlarıyla, kolektif işçilik gibi ideallerle dolu olduğundan, Yafa portakalını bir tuzak,

¹²⁷ Narenciye rakamları için bkz. PICA (G) Yafa dosyaları (Bril-JCA/ PICA 1921- 30). Filistin için genel rakamlar, Pardess Kooperatifi ve Pardess dışı üretim ve satış olarak bölünmüştü.

bir hayal kırıklığı olarak algılamaktaydılar. Yahudileri yeniden kent banliyölerine ve kentlerin içine çekiyordu. Yahudi koru sahipleriyle (patronlarla) Yahudi işçiler arasında zehirli ilişkiler geliyor, ya da daha beteri, Yahudi koru sahibini Arap işçilerine bel bağlamış sömürgeci gibi klasik pozisyona oturtuyordu. Orta ve Doğu Avrupa gettolarının küçük burjuva şartlanmasını tersine çevireceğine güçlendiriyor, tamahkârlığı, bencilliği artırıyor, saf insanların küçük birikimlerini de, ya kendi ırklarının ya da başka ırkların faizci sülüklerinin eline teslim ediyordu. 1928 yılında Petah Tikva'da olay şiddet dolu bir işçi grevi şeklinde patladığında, Yahudi sendikalar üreticilerini bastı, evlerini yağmaladı, Smilansky gibi bazı ekiciler kendilerini korumaları için Yafa'dan İrlandalı polisleri çağırdılar,¹²⁸ eleştirenler de haklı çıktıklarını kara kara düşünmeye başladılar. Schapiro aslında kesinlikle öncü sosyalist falan değildi, ama etnik üzümün şampiyonu sayılırdı. Üzümün portakala karşı durumuyla ilgili yaygın duyguları en iyi o ifade etmişti. "Filistin'de biz bir şeyler yaptığımızda, ölümüne yapıyoruz [*moudre ce qui est moulu*]" diye yazmıştı, "Biz şu anda bir dereyi izlemekteyiz ve altın nehir de portakal."¹²⁹

Her ne kadar vitikültür 1920'lerin sonlarına doğru bir diriliş sergilemiş gibi görünse de, yatırılan sermaye ve ölçülebilir kazançlar açısından narenciye'nin karşısında sönük kalmaktaydı. Narenciye'nin fiyatları istikrarlıydı, Liverpool ve

¹²⁸ PICA, Yafa dosyaları, Aralık 1928. Üreticiler Kooperatifinin grev kırıncılarla ilişki kurmak üzere gizliden gizliye sağcı Revizyonist Emek Organizasyonu'yla temas kurması da işleri daha beter etmişti. Greve ve gösterilere binden fazla işçi katılıyordu; ama Komite ofisini tarumar etmenin dışında, kişisel şiddet gözlemlenmemişti. Smilansky ile Yafa Vali Yardımcısı Binbaşı Campbell arasında, sorumluluğun hangi tarafta olduğuna dair uzun görüşmelerden sonra, yerleşimin korularına her akşam İrlandalı polisler gelip oraları korumaya başladı; üç işçi olay çıkardıkları için tutuklandı. Ayrıca bkz. PICA 109/797, 108/796.

¹²⁹ SCV Genel raporu 1927-8 sezonu.

Londra borsalarında ortalama olarak bir kasanın fiyatı 15s [şilin]-1 sterlin, ağaçtayken fiyatı 6s-7s 6d [peni] oluyordu. Bunlar yatırımın sağlıklı geri dönüşü sayılırdı, olgun aşamada işçi ücretlerinden ve sulama maliyetinden biraz daha fazlaydı. Bu meyveler için en büyük arayla birinci pazar İngiltere'ydi ve ürünün %40-50'sini alıyordu (1928-30 yıllarında 1,5-2 milyon kasa).¹³⁰ 1930'a gelindiğinde Yafalar (portakallar bu isimle tanınmaktaydı) artık jenerik olarak tanınıyordu, ama aşılar köken olarak California "Sunripe"ları ya da Shamuti-oryantaldi; o sırada İngiltere ithalatının %20'si düzeyindeydiler ve o zamana kadar İspanyolların hâkim olduğu piyasada paylarını daha da artırmaktaydılar. Nakliyecilerle ve aracılarla güvenilir anlaşmalar yapılmaya başlandığında, ortaya başka pazarlar da çıkmaya başladı. 1923-26 döneminde Almanya 14.000 kasa Filistin portakalı almışken, 1929'da bu sayı 421.000'e çıktı.¹³¹ Yeni açılan pazarlar arasında Avusturya, Çekoslovakya ve Bulgaristan da vardı. Romanya ise hasara uğramış meyveleri daha düşük fiyattan almaya başladı. Sovyetler Birliği bile sınırlı bir miktar almaya hazırды, ama kuşkuvarı nedeniyle bunu Anadolu ürünü olarak işaretledi. Bu yükseliş elbette ki daha başka narenciye türlerine de müthiş bir ivme kazandırdı. Limonlar, özellikle de California Eureka türleri, İngiltere'de iyi para ediyordu, bu nedenle de artık portakal bahçelerinin kenar şeritlerinde ekilmek yerine, kendi alanlarını kazandılar. Edmond'un savaş öncesinde Bitania'da yaptırdığı Marsh greyfurt denemeleri de artık kazançlı olmuş, 1925'te yalnız Yahudiye ve Samarya'daki 2000 ağaç yepyeni bir piyasaya hitap etmiş, malın çoğu da İngiltere ve Almanya'ya gitmeye başlamıştı – yine de o on yılın sonuna doğru Fransa da küçük bazı partiler ithal etmeye başladı. Son olarak, konserve ve meyve suyu sanayi de Filistin'de

¹³⁰ Bkz. örneğin, Bril Raporu (1903-10 sezonlarından beri kendisi de bir narenciye fanatığıydı), 14 Ocak 1921. Yafa dosyaları (G).

¹³¹ Örneğin, 1928 Pardess Raporunda piyasanın çöküşü anlatılmaktadır; Yafa dosyaları 1929.

gerçek anlamda gelişmeye başladı, Assis şirketi 1929 yılında 150.000 şişe dolayında mal üretti.¹³²

Bu yükseliş öyle çarpıcı ve öyle kontrolsüzdü ki, kaçınılmaz olarak kendi türünde bir kaosu da yarattı. Petah Tikva, Ness Ziona ya da Rehovot'ta 10 dönüm, hatta 5 dönüm yer kapmak için öyle bir yarış başladı ki, spekülâtör emlakçılar ve Yafa faizcileri yeni gelmiş göçmenlerin birikimlerini, hatta gelecekteki meyveleri ipotek ederek elde ettikleri paraları kapmakta zorluk çekmediler. Pazarlama kooperatifi Pardess, hem *Keren Hayesod* hem de PICA ile birlikte çalışarak üretime ve dağıtıma bir düzen getirmeye çalışıyor, özellikle de makul fiyat düzeylerini tehdit edebilecek arz fazlasını kontrol altına almak üzere çaba gösteriyordu. Ama kusursuz yönetime ve tek tek üreticilerin çıkarlarının demokratik temsiline gösterilen özene rağmen Pardess bu yükselen piyasada, büyük müşterilerin daha iyi fiyat arayışı içinde kendi temaslarını kendilerinin yürütme yolundaki isteklerini engelleyemezdi. Bu dönem içinde toplam üretimin en çok %10-15'ini kontrol edebildiği zirvelere ulaştı, Yahudi koruları üzerindeki hâkimiyeti bile her zaman sallantılı oldu. Arap üreticiler her zaman son derece önemliydi. 1920'lerin sonunda bile, toplam Filistin üretiminin %60'ı onlardan geliyordu, yurtiçinde ya da bölgesel pazarlardaysa bu daha da yukarılara tırmanıyordu. Bu sanayide bu kadar güçlü olmaları, üreticiler odası türünde bir birleşik kurum oluşturup düşük fiyat verilmesini önleme ve navlun konusunda da standart tarifeler uygulama ihtiyacını ortaya getiriyordu. 1921'de Narenciye İhracatı Komitesi Yafa'da kuruldu ve ne mutlu ki o yılın vahşi komün ayaklanmalarından sonra da yaşamını sürdürdü. Her salı günü, önemli üreticilerden Said Efendi Hadra (kendisi aynı

¹³² Franck belgeleri, Genel Rapor 1929. Greyfurt fiyatları, portakaldan daha hızlı değişebiliyor, piyasaların dengesiz durumundan ötürü kasası 5'ten 2/6 ya da net 3/-'e inip çıkabiliyordu. Aşı sayısı için, Yafa dosyaları 26 Nisan 1930'da ilk Filistin Greyfurt Üreticileri Derneği kuruldu.

zamanda milliyetçi eğilimli İslam-Hıristiyan Çemberinin de üyesiydi) başkanlığında toplanıyorlardı. Bu komite, Araplarla Yahudilerin iş konularında birlikte ve uyum içinde çalıştığı ender örneklerden birini temsil etmektedir.¹³³

Filistin narenciye üreticilerinin olumlu bir geleceğe güvenle bakması, otuzlu yılların başlarında kısa bir süre için, dünya fiyatlarının düşmesi ve kredi kıtlığı nedeniyle duraklamaya girdi. Ama tütün ve parfümden farklı olarak narenciye bu dar boğazdan kurtulacak, yeniden ekonominin lider ihracat sektörü olarak eski yerine ulaşacaktı. Otuzlu yılların sonlarında 13 milyon kadar kasa üretiliyor, Filistin'i dünyanın ikinci en büyük narenciye üreticisi durumunda konumlandırıyordu. Bu ancak ek sermaye yatırımıyla, hasadın, seçme ve ambalajlamanın mekanizasyonu, meyve suyu sektörünün de paralel olarak büyümesiyle, nakliye ve liman tesislerinin iyileştirilmesiyle, yarı soğutulmuş gemi hizmetlerinin sağlanmasıyla ve maliyeti ne olursa olsun tüm alanlarda batırma sulaması uygulanmasıyla gerçekleşebilecek bir şeydi.¹³⁴ Sermaye birikimi ve işçilik daha konsantre hale gelir, arazi daha entansif kullanılmaya doğru giderken, eskiden tarımın yalnızca bir yan kolu olarak başlayan şey, *majör* bir endüstri haline geldi. Elbette ki Filistin'de Yahudi girişiminin iyiliğini isteyen insanların buna sevinmemesi mümkün değildi, ama beri yandan, sitrikültürün artık Edmond'un kafasındaki ekici tipiyle hiç ilgisi kalmadığını kabullenmek gerekiyordu. Ailesiyle birlikte korularının bakımını yapan, karma tarımdan elde ettiği geliri, birkaç at arabasına yükleyip yolladığı o altın meyvelerle zenginleştiren mazbut çiftçi, görünürlerde yoktu.

¹³³ PICA (G), Yafa dosyaları 1921-3.

¹³⁴ "Batırma sulaması" (California usulü), koruları üç haftada bir pompalar kullanarak suya doyurma şeklindeydi ve uzun süre boyunca sık sık püskürtme-sulama yapmaktan çok daha randımanlı görünüyordu. Ama bu da fazla su gerektirdiğinden, üreticiye pahalıya gelmekteydi. Bkz. Bril-Franck, 8 Nisan 1925; raporlar: Ekim-Kasım 1923.

IV - PICA ve Ekonominin Çeşitlendirilmesi

Edmond hiçbir zaman pastoral bir hayalin peşine düşmüş duygusal biri değildi. Bir yandan hâlâ Filistin'deki Yahudi ekonomik güvenliğinin mutlaka tarıma dayalı olmasında ısrar ederken ve Tel Aviv gibi kentlerin yıldırım hızıyla yükselişine kuşkuyla bakarken, bir yandan da 1926'ya kadar gözlemlediği göçmen artışının daha önceki "adım adım" planlamalarını artık geride bıraktığını çabucak görebilmişti. Onun yaklaşımı, ülkede bir sanayi toplumu alt yapısı kurulmadan, kamu hizmetleri (gaz-su-elektrik), modern ulaşım ve iletişim sistemleri, güçlü finans kurumları yerleşmeden kitlesel bir göçün düşünülmemeyeceği şeklinde ki Brandeis tezinden farklıydı. "Amerika'nın büyük bir ulus olması öyle gerçekleşmedi" demekten pek hoşlanırdı. Diğer bakımlardan olmasa bile en azından bu bakımdan, Edmond seksenlerine geldiğinde daha radikal biri olmuştu. O kibar duruşunun, soylulara özgü bıyıkların gerisindeki yaşlı adam, gerçi telaş etmiyordu ama, uzun süre boyunca kendisinin bile "iyimser bir hayal" şeklinde nitelediği "Yahudi commonwealthi"ni görmek için sabırsızlanmaktaydı. Brandeis'ten farklı olarak, Türk döneminde politikaların nasıl kaprisli dönüşlerle ilerlediğini görmüş biriydi; İngilizlerin yönetiminde de aynı tutarsızlıkların tekrarlanmayacağını varsayamazdı. Eğer mandanın ilk döneminde, oğlunun arkadaşları Churchill'in 1922 Beyaz Senetinde (White Paper) Balfour Deklarasyonunun önemli ilkelerini tekrarlarlarken, İngiltere hemen hemen sınırsız bir göçe izin vermişse, o zaman dünya Yahudilerinin tüm organları buna hiç çekincesiz sarılmalıydı. Ayrıca sınai gelişmenin de, eğer iyi planlanırsa, tarım yerleşimlerine göre çok daha geniş bir nüfusu kucaklayabileceğinden emindi.

Ama eğer Edmond ilk baştaki tutkusundan, toprağı bir refah ve rehabilitasyon aracı olarak görmekten vazgeçse bile, görünüşe göre JCA vazgeçmiş değildi. O kuruluş “kolonizasyon” etiğine bağlı kaldığı sürece de, herhalde sınai ya da kentsel gelişme gibi spekülâtif bir şeye fon vermeye hevesli olmayacaktı. PICA’nın kurulmasına yol açan nedenlerden biri de, ticari olmayan faizlerle işletme sermayesi ve sabit sermaye yaratma ve bunu yaparken de bir kâr beklememe ihtiyacı olmuştu. 1924’te bir genel hizmet şirketi olarak sicile geçen kurum, ekonomik gelişimde kendi oynayacağı rol konusunda baştan itibaren, selefi olan kurumdaki çok daha geniş bakışlıydı – hem de yönetici konseyi hemen hemen eski *Commission*’la aynı olduğu halde böyleydi.¹³⁵ 1924’ten çok önce bile Edmond, sınai ve kentsel gelişmeyi arazi yerleşimleri kadar öncelikli bir amaç olarak görmek gerektiği yolundaki düşüncelerini Samuel ile paylaşarak onu teşvik etmişti.¹³⁶ Sonunda bir şey çıkmamış olsa da, Weizmann’la Julius Simon’un 1918’de önerdiği özel ekonomik komite fikrini hevesle karşılamıştı. Böyle bir komite gerçekten de Siyonist Komisyonun yanı sıra çalışmalarını sürdürebilir. Tabii Mond ile James de Rothschild’in yanı sıra *ekselansları* John M. Keynes’in de dahil edilmesi gerekirdi.

James ‘gelişimci Siyonizmin önde gelen liderleriyle iyi ilişkilerini sürdürdü: Hollandalı Nehemia de Lieme, Siyonist Kongrelerinde konuşmalarına genellikle, ‘bir işadamı gözüyle’ diyerek başlayan kişiydi. Onun yanında, Simon’un kendisi, Pinhas Rutenberg ve Harry Sacher vardı. Rutenberg’in elektrikleştirme fabrikası gibi bazı önemli projelerde PICA, söz konusu şirketin kurullarında temsil edilmek zorundaydı.¹³⁷

¹³⁵ James baştan itibaren başkan olduğu, Polak da Konseye kaydırıldığı halde.

¹³⁶ Samuel-Edmond de Rothschild, 31 Aralık 1920 (Bayan James de Rothschild belgeleri).

¹³⁷ James 1920’de kurulan Ekonomik Kurulun üyesiydi. Kurulda çok sayıda Anglo-Yahudi büyük işadamları bulunuyordu – Mond, Re-

Ama James'in Filistin Ekonomik Kurulu gibi mutlaka ekonomik kriterlere göre çalışan daha muhafazakâr kurumlarla Siyonist *Keren Hayesod* (Vakıf Fonu) gibi daha yüce bir etiğe adananlar arasındaki pozisyonu her zaman pek de rahat bir konum sayılamazdı. 1920'deki Londra Kongresi sırasında Weizmann öncülüğündeki Siyonistler "ekonomik reform" savunucularına karşı çıktıklarında, Weizmann kesinlikle James'in Brandeis politikalarına fazla yakın durduğunu düşünmüştü. James'in büyük hayranlık duyduğu, her fikirlerine katılmasa bile saygı duyduğu Amerikan liderliği ise mandanın gelişiyse Siyonist politik aktivizminin sonunun geldiği kanısındaydı. Bu durumda, ekonomik rollerle politik roller arasında bir fark oluşturulması, ikinci gruba girenlere çok daha az bir bütçe verilmesi, hatta bunun yalnızca *Yişuv*'un kültürel, refah ve dini kurumlarının gelişimiyle sınırlanıp, geliştirme yönünü Filistin'e finans yöneticilerini cezbedecek, işletme sermayesi sağlayabilecek bir kuruma bırakmaları gerekirdi. Weizmann bu Amerikan yaklaşımından nefret ediyor, onu Siyonist hareketin temelini oluşturan demokrasiden bir sapma olarak görüyordu. Yeni bir seçkincilik yaklaşımıydı bu; kamuoyunun verdiği desteği mahvedebilirdi. Washington'la Pinsk arasındaki bu kavgada James tuhaf bir konum almıştı. Brandeis yanlılarının son siperinde can verecekler arasında değildi, ama yine

ading, Waley-Cohen gibiler, Brandeis'in görüşüne katılır, büyük çapta operasyon sermayesi çekmenin işe yarayacağını düşünürken, Siyonist hareketi adem-i merkezileştirmekle, kültürel ve yan politik faaliyetleri sınırlama eğilimiyle ilgili görüşlerinden yana değillerdi. Kurulum sekreteri Walter Cohen'di.

Brandeis ve takipçilerinden Mack ve Frankfurter, Weizmann karşısında yenilgiye uğrayınca Amerika Siyonist örgütündeki görevlerinden istifa etmiş, ama sermaye projelerinin promosyonu için Filistin Kooperatif Şirketine çalışmayı sürdürmüşlerdi; o şirket 1925'te Filistin Ekonomik Şirketine dönüşecek, kentsel ve sınai gelişme faaliyetlerinde PICA'nın ve Kurulun önemli bir iş ortağı olacaktı.

de Simon'la de Lieme'in yönetimden çekilmesine üzölmüştü. 1921 ocak ayında yaptığı Amerika ziyaretinde, Shmaryahu Levin ile birlikte bu bölünmeyi onarmaya, Weizmann'ın pratik yaklaşımını izah ederek Amerikalıları o yöne çekmeye çalışmaları, ancak aradaki uçurumun ne kadar büyük olduğunu göstermeye yaramış, verdikleri çeşitli konferanslarda da alkışı daha çok, ateşli konuşan, sesini yükselten Levin toplamıştı. Aynı yılın haziran ayında Weizmann'ın Amerika'daki bazı destekçileri (Julian Mack, Frankfurter, Nathan Straus), artık bu işlerden elini çektiğini açıklayan Brandeis'in peşi sıra birlikte Siyonist hareketten ayrılmışlardı.¹³⁸

Weizmann'a sevgisi ne kadar büyük ve Brandeis'in de *Yişuv*'un güçlenmesi konusundaki fikirleri ne kadar dar görüşlü olursa olsun, James'in de (ve babasının da) yargıcın kuşkularından bazılarını paylaştığına kuşku yoktu. Yirmili yılların ortalarına gelindiğinde, Siyonistlerin fona 25 milyon sterlin toplayabilecekleri öngörülerine rağmen, toplanan para ancak 5 milyon düzeyinde kalmış, o da büyük zorluklarla toplanabilmişti. Siyonist Organizasyonun kendisi de açık vermekte olup, eğitime ve kendi yönetimine deli gibi para harcamayı sürdürüyordu. O dönemde yer alan olayların hiçbirisi Brandeis'in önceki uyarılarının gücünü azaltmış olmadığına göre, James PICA'nın gelişim çalışmalarında eşit, ama *ayrı* partner olarak kalmasında kararlıydı. Bu bağımsızlık kaçınılmaz olarak emek-Siyonist etosunun kuşkusunu çekecekti – o akım da 1930 *Yişuv*'unda yeniden yükselişe geçmişti. Genelde gelen eleştiriler, aşırı seçkinci tutuma, finansa yaklaşımında fazla Batılı ve esneklikten uzak olduğuna ve potansiyel Siyonizmin orada muhasebeciler, avukatlar ve bankerler tarafından tıkandığına ilişkindi. Bunlar aslında PICA'nın işleyiş ilkelerinin doğru bir yansı-

¹³⁸ James'in gezisiyle ilgili malzeme için bkz. Bayan James de Rothschild belgeleri 1921 dosyası. Bkz. özellikle James de Rothschild-Samuel, 16.2.21.

ması değildi. James'le Edmond hiç de enseklikten uzak muhafazakârlar değildi ve gelişimin sağlanması için gereken fonların hem Siyonist Kurum Fonundan hem Yahudi Ulusal Fonundan (JNP) sağlanarak buna PICA'nın yönettikleri de dahil olmak üzere dış kaynaklardan gelecek paralara ek olarak ülkenin içinden ve dışından, ticari kâr arayanların doğrudan aktaracakları paralarla da desteklenmesi gerektiği görüşündeydiler. Bu yaklaşım 1920'lerde ve 30'larda olduğu kadar, 1970'e kadar da geçerli olmayı sürdürdü. Edmond başlangıçtan beri Siyonist ve ekstra-Siyonist organizasyonların birbirini dışlamasına gerek olmadığını, iyi niyetle aynı amaca yönelik çalışmanın mümkün olduğunu izah etmeye çalışmıştı. "Siz ulusal kapitali yaratın, ben de özel kapitali getireyim," demişti Weizmann'a; sonra da yönetim ilkelerini bir bir saymıştı:

PICA'nın niyeti, çok verimli işler yapan *Keren Hayesod*'la (Siyonist Vakıf Fonu) rekabet etmek değildir. Tam tersine, ben Siyonist Organizasyonun dostuyum. PICA'nın amacı, İsrail toprağında büyük çaplı projeler için Yahudi sermayesini, bireysel veya birleşik olarak, cezbetmektir. PICA onların planlarını, kâr amacı gütmeksizin uygulayacaktır.¹³⁹

Bu yaklaşımdan ilk yararlananlardan biri (daha PICA kurulmadan önce) Pinhas Rutenberg olmuştu. Tam Edmond'un hoşuna gidecek gözü kara girişimcilerden biriydi. Kaygısız, can sıkacak kadar özgüvenli biri olan Rutenberg'in o ataklıklarla dolu geçmişine eşlik eden romantik bir çekiciliği de vardı. Rusya'dayken adanmış bir popülist olarak, Sosyal Devrim Partisinin önde gelen üyelerinden biri olmuş, o parti 1905 ihtilalinde önemli rol oynamıştı. Daha sonra ortaya çıkan tepkiden kaçarak İtalya'da *Pro Causa Ebraica*

¹³⁹ Kressel, *a.g.e.*, s. 89.

komitesini kurmuş, Birinci Dünya Savaşı sırasında Ortadoğu'da müttefikler safında savaşacak bir Yahudi lejyonu fikrini savunmaya çalışmıştı. 1917'de kısa bir süre boyunca Petrograd'da Kerensky valiliği yapmış (imrenilecek bir görev değil), o rejimin çöküşünden sonra, kaşla göz arasında Odesa'ya kaçmış, liman bölgesinin Fransa işgali altında olmasından yararlanarak, Bolşevik idam mangalarına aday olabilecek pek çok kişinin kaçmasını organize etmişti. Kıscası Rutenberg bir yönüyle dâhi, öbür yönüyle deli fişegin tekiydi. Filistin'e yerleşmesinden bir yıl sonra, 1920'lerde manda yetkililerinin önüne koyduğu plan bu iki karakterin bileşimi gibiydi. İngilizlerin, geleneklerine uyarak iç yönetim maliyetini yonta yonta kuşa çevirme peşinde olduğunun farkındaydı. Bütün Filistin için o yılki bütçe 8 milyon sterlin düzeyindeydi. Rutenberg onlara, işi (ve o parayı) "tek imtiyaz sahibi" olarak devralabileceğini, kilit hizmetleri yönetebileceğini önermekteydi. Kafasındaki fikir, hızla gelişen Yafa-Tel Aviv kentsel kesimine elektriği, Audja (Yarkon) Nehri üzerine kurulacak, petrole çalışan bir santralden vermektir. Buna ek olarak Hayfa'ya da bir jeneratör kurmak, oradan da kuzey bölgelerine elektrik vermek için ikinci bir opsiyon daha istiyordu ve almayı da başardı. Bu seferki de Yarmuk sularından yararlanacak iddialı bir hidro elektrik santraliyle ilgiliydi, Ürdün ve Jezreel vadilerine elektrik verecekti.¹⁴⁰

Elektrik gelmesinin Yahudi Filistin'de doğuracağı mad-desel ve teknolojik olanakların derin etkisini ne kadar abartsak azdır. Mekanize tarım, kimyasal tarım ilaçları ve gübrelerle bir araya geldiğinde, hem yurtiçi ekonomiyi de-ğiştirecek, hem de ülkeyi Ortadoğu'da benzersiz bir kimliğe dönüştürecekti. Ama o sıralarda, Rusya'dan gelmiş çok sayıda mühendis ve bu projede girişimci olan Yahudilerin gözünde, Rutenberg'in fikirleri ne kadar büyükse, kesesi de o kadar boştu. Onun dışa dönük, afili yaklaşımı, Londra'da-

¹⁴⁰ Franck-Wormser mektubu, 9 Haziran 1923.

ki Filistin Ekonomik Kurulundaki ihtiyatlı centilmen finansörleri tedirgin ediyordu. Onların çoğu, sermaye tedarikinde Brandeis'in yaklaşımlarını miras olarak devralmışlardı. Yayılmının öbür ucundaki Ortodoks Siyonistler (Ussishkin gibileri) de Rutenberg'i bir maceracı olarak görmekte, vatanseverliğinin ancak kendi cebine faydalı olduğu süre boyunca devam edeceğine inanmaktaydı. Ama Edmond onun fiyaskosunu da, tecrübe birikimini de beğenmişti. Rutenberg, Paris'te Baronu ziyaret etmeden önce kendine ince planlar, çizimler, maliyet hesapları çıkarmış, hepsini patronun önüne koyuvermişti. Sonuçta da Filistin Elektrik Şirketine 100.000 sterlin para verilmesi, tek şartın da Siyonist Vakıf Fonu veya Filistin Ekonomik Kurumunun da aynı miktarı koymasına kararlaştırılmıştı. Şirketin nominal sermayesi 1 milyon sterlin olacak, ayrıca daha iyi erişim için anayollar yapılması ve elektrikle pompalanan suyun da hem konutlara hem de sanayilere verilmesi sorumluluğunu da birlikte yüklenecekti.

Bütün bunlar bir araya gelince, ortaya etkileyici bir girişim çıkıyordu. Hükümetten de olumlu cevap bekleyen Rutenberg, hemen gerekli makineleri yükledi, Yarkon'daki araziye sağlama aldı ve 1921'de operasyona hazır olduğundan, açılan ihaleye davet edildi. Ama plan, Rutenberg'in de, (etkilemeye dikkatle özen gösterdiği) Koloni Sekreteri (Sömürgeler Bakanı) Churchill'in de tahmin ettiğinden daha tartışmalı karşılandı. Daha önce teklif veren bir İngiliz-Mısır firması, Samuel tarafından reddedilmişti; onların verdiği fiyatlar her ne kadar Rutenberg'inin iki katı düzeyinde olsa da, Yahudi Yüksek Komiserinin Rutenberg'e tercihli muamelede bulunduğu kuşkuları giderilemiyordu. Yafa'daki Arap kamuoyu (özellikle de 25.000 Mısır lirasıyla katılmaya karar veren, Arapların hâkim olduğu belediye) olayı, tüm nüfusa yönelik bir hizmet olması gereken şeyin bir Yahudi tekeline teslim edilmesi olarak görüyordu. Standart Siyonist savunma ise (haklı ya da haksız olarak) elektriğin tüm nüfusun

hayat standardını yükselteceği, dolayısıyla rasyonel Arap tezlerinin buna karşı çıkmaması gerektiği yolundaydı – ama fazla ikna edici olamıyordu. Oysa Rutenberg’e ihtiyacı olan araziye –aşırı fiyatlara bile olsa– satan yine her zamanki gibi Arap ileri gelenleri olmuştu. Lübnan Sursuk’u da Yarmuk’la Ürdün sularının kesiştiği ve Yahudi Ulusal Fonunun kolonize ettiği yeri, ayrıca Hayfa’dan Akra’ya giden kıyı şeridini sağlamıştı. Arap tezinin Parlamentoda Joynson-Hicks gibi güçlü sözcüler tarafından savunulması ve Filistin hükümetindeki alt düzey görevlilerin yol açtığı engellemeler, işin uzamasına yol açıyordu. Sonunda Churchill ancak 4 Temmuz 1922’de Avam Kamarasında gerekli oyu sağlayabildi ve Rutenberg Santralinin inşaatına başladı.¹⁴¹

Rotenberg’in uyguladığı metotlarla ilgili nihai değerlendirmeler ne olursa olsun, Tel Aviv ve Yafa’nın elektriğe kavuşması ve endüstriyel çapta enerji sağlanması, Filistin ekonomisinin ilerlemesinde çok kritik rol oynadı. Tel Aviv’i modern bir “Avrupa” kenti haline getirdi, kentin nüfusu da

¹⁴¹ Filistin (İmtiyazlar) 4 Temmuz 1922 (Avam Kamarası); 21 Haziran 1922 (Lordlar Kamarası). Lordlarda, Islington’un manda koşullarından ayrılma önerisi 60’a 29 oyla kazandı. Avam Kamarasında Churchill, hitabet yeteneğini başarıyla kullandı. “Şu anda ben Filistin’in su sorununu çözmek için 3 ya da 4 milyon kredi istesem ne olurdu? Derhal reddedilirdi. Ortaya özel bir şahıs çıkar ya da bir imtiyaz verilir diye ölesiye korkuyoruz, belki adam bir şeyler kazanır diye kuşkuluyoruz. Olayların çoğunda –hatta açık ara çoğunluğunda– değerli işleri üstlenen yok, hükümetten ihaleyle alanların da parası batıyor. Üç-beş kuruş kazanabilen bir avuç girişimci çıkarsa, bu sefer sorumlu bakana ‘hırsız’ diye bağırılıyor, değerli kamu imtiyazlarını bireysel spekülâtorlere verdi diye onu suçluyorlar...” Avam Kamarasının Rutenberg spekülasyonu ile ilgili kaygısını, daha doktriner olan Siyonistler de paylaşıyordu. Ama tam haklı değillerdi, çünkü Filistin kimseye kolay kâr sağlamadığı gibi, başlangıçta büyük para koymak gerekiyor ve ilgililer paralarını çok uzun süre içinde, azar azar geri alabiliyorlardı. Bu durum diğer önemli müteahhitler gibi Rutenberg için de geçerliydi. Arap muhalefetiyle ilgili, bkz. Bril, 6 Aralık 1921.

1927 yılında 40.000'e ulaştı. İrili ufaklı başka sanayilerin kurulmasını da sağladı, onlara da gerekli enerjiyi sağlayan – ama genellikle tartışmalı fiyatlarla sağlayan – Rutenberg'in santrali oldu. PICA bundan sonra ülkenin doğal kaynaklarından yararlanan çeşitli girişimlere yöneldi, Atlit üzerindeki Filistin Tuz Şirketi (Londra'daki Ekonomik Kurulun yerini alan Filistin Şirketi tarafından) geliştirildi, bu arada bazı temel ithalât maddelerine bağımlılıktan da kurtulunmuş oldu (Nesher Çimento ve *Grands Moulins de Palestine* [Filistin Un Fabrikası]). PICA birçok durumda bir ticaret bankası gibi işlev görüyor, girişimcilerden ve mühendislerden gelen teklifleri inceleyip değerlendiriyor, uzmanlara danışıyor, yatırım çekmeye çalışıyor, PEC veya PC ile birlikte sabit ve likit sermaye sağlıyor, bu da girişimcileri ilk aşamada ayakta tutuyordu. Tek önemli farkı, Edmond'un da dediği gibi, PICA'nın kredilerini verirken ticari faiz almayışındı. Teminat da istemiyor, vadeleri (ilerlemeler sürdükçe) uzatıyordu. Bunun bedeli de, tabii ki, diğer önemli partnerler arasında PICA'nın da firmaların yönetiminde söz sahibi olmasıydı. Buna fonların nasıl kullanıldığına da karışması dahildi ve sık sık çıkan sürtüşmeler de genellikle buradan kaynaklanıyordu.

Elbette ki her şey, firmanın yapısındaki sağlamlığa bağlıydı. Meir Dizenfogg'un Tantura'daki cam fabrikası kötü bir ders olmuştu. Edmond oraya bol bol bedava kum sağlanması sayesinde her şeyin iyi gideceğini ummuştu. Ama üretim maliyetlerinin ve piyasaların iyi değerlendirilmesinin ne kadar önemli olduğu da o olayda ortaya çıkmıştı. Özellikle piyasalar, ölçek ekonomileri söz konusu olduğunda daha da ağırlık kazanıyordu. Büyük çaplı üretim için, yeterli talebin var olup olmadığı önceden kontrol edilmeliydi. İki savaş arası dönemde Filistin'deki imalat mallarının çok büyük kısmının, Polonyalı ya da Orta Avrupa'nın diğer ülkelerinden gelme küçük işadamlarının sahip olduğu şirketler tarafından sağlandığı unutulmamalıdır. Ama bazı sermaye girişimlerinin de baş-

langıçta büyük yatırım yapabilecek şirketlere ihtiyaç duyduğu bir gerçektir. Hayfa'daki Nesher Portland Çimento Şirketi, inşaat sanayisini coşturan, aynı zamanda da hem sosyal hem de sınıai katkıları olan bir örnektir. Nesher, PICA finansmanının dolaylı bir sonucudur ve sonunda da PICA, firmanın yönetiminden çekilmiştir. Kurucusu ve baş yöneticisi, Bakülü petrol işletmecisi Mikhail Polak'tır. İhtilal sırasında büsbütün mahvolmasını, Edmond'un zamanında gelen kararı önlemiş, sonra da portföyü Paris'ten yönetilmiş, çökmenin hemen öncesinde likide edilebilmiştir. Polak besbelli öyle büyük bir minnet duygusu hissetmiştir ki, Edmond'un öğüdünü tutarak Filistin'e yerleşmiş, servetinin çoğunu orada, çimento işinde batırmıştır. Nesher işe 250.000 Mısır lirası düzeyinde bir parayla atılmış, bu girişim kimseye de pişmanlık getirmemişti. O sıralarda (1925) Filistin, yılda 120.000 Mısır lirası düzeyinde çimento ithal ediyordu, göçlerin artırdığı talep de inşaat sektörünü canlandırıyor, bu rakam daha da yukarılara çıkma eğiliminde görünüyordu. Nesher de hem bu yükselişten, hem de konut ve ticari binalarda birim fiyatlarının yurtiçinde düşük tutulmasından yararlandı. Edmond'un davetiyle PICA yürütme konseyinin üyesi oldu ve 1954'teki ölümüne kadar da üyeliğini sürdürdü.

Yeni teknolojik süreçleri içeren projeler Baronun daha da çok dikkatini çekiyordu. Moses Novomeyski adlı bir başka Rus mühendis de, önce Sibirya'da ve Çin'de çalışmış, savaş öncesinde Filistin'e gelince Gedera'ya yerleşmiş, kafasını Lut Gölü'nden elde edilebilecek salin ve fosfata takmıştı. Ama Franck, yirmili yıllarda henüz pek spekülâtif görünen böyle bir girişimi destekleme konusunda kuşkuluydu.¹⁴² Başka iki Rus bilim adamı-girişimci de (gerçekten 1905'le 1920 arasında türlü becerilere sahip Rus Yahudilerinin sayısı çok artıyordu), Cassel ile Suedin'di. Bunlar Atlit'teki bir alanı, hükümetin Edmond'a tanıdığı bir imtiyazdan yararlanarak leasing'le

¹⁴² Bkz. Filistin Potas dosyaları, PICA (G) 1921-48.

kiraladılar ve orada Filistin Tuz Şirketini kurdular. Bunlar Filistin standartlarına göre bile yaman adamlardı. Cassel, Dresden’de mühendislik eğitimi almış, Minsk’e dönmüş, ihtilal dönemini Rutenberg gibi Petrograd’da geçirmiş, Filistin’e 1920’de gelmişti. Filistin’de, Kırım’dan iki yıl önce gelen Surdin’le tanışmıştı. Surdin, Rusya’daki salin buharlaştırma sürecinin öncülerindendi, 1907’den beri de Perkop’ta kendi tesisini işletiyordu. Birlikte Edmond’a başvurup Atlit’te sağlam zemine oturmuş havuzlar için 50.000 Mısır lirasını aşan bir para istediler. Onların teknik uzmanlığından ve ticari becerisinden çok etkilenen Franck, Edmond’a, Halep’ten ve Mısır’dan korkunç fiyatlarla tuz ithal etmek zorunda kalan Filistin’in bir tuz tesisine sahip olmasının ümit verici olduğunu söyledi. Anlaşma PICA’dan geçti, Filistin Şirketi ile birlikte (Ekonomik Kurul’un halefi olan kuruluş) yeni kurulacak şirketin en büyük ortakları oldular. Başka anlaşmalarda olduğu gibi PICA yine bir holding şirketi gibi davranmayı tercih etmiş, şirketin yönetiminde kontrol edici duruma gelmekte ısrar etmemiş, yalnızca işler fena halde ters giderse müdahale hakkını elinde tutmuştu. Hükümetle yapılmış leasing anlaşması konusunda sonu gelmez hukuk sorunları birbirini izlese de (Atlit, Türkler tarafından talep edilmekteydi ve savaş sırasında da askeri amaçlarla fiilen kontrol altına alınmıştı), Tuz Şirketi gücünü artırmayı sürdürdü.¹⁴³

PICA’nın tüm sanayi girişimleri böyle başlangıçtan itibaren kolayca büyüyor değildi. Girişimler, yerli hammaddelein, hesaplanmış iç ve dış pazarların, pahalı ithalâtın ikamesi amaçlarının gereklerini karşılıyor olsa bile, akla hayale gelmeyecek bazı şeyler, örneğin kötü yönetim, kırıkcı işçi işveren

¹⁴³ Atlit için, PICA 67/755; ayrıca Samuel’le görüşmelerle ilgili: Franck-JCA Ocak-Mart 1921. Görünüşe göre Samuel o sıralar Yahudi projelerini kayırma suçlamalarına karşı kendini oldukça zayıf hissetmekte, bu yüzden tam tersine davranmaktaydı. Cassel ve Surdin olayının hikâyesi için bkz. Franck belgeleri (Haziran 1920) ve Filistin Tuz Şirketi dosyaları, PICA (G).

ilişkileri, yapay olarak desteklenmiş hammaddeler ya da Siyonistlerin işsiz Yahudiler havuzundan (1927’de 8000 kayıtlı işsiz) mümkün olduğu kadar çoğuna iş yaratmak amacıyla dikte ettiği olmayacak birim fiyatları yüzünden, başlangıçtaki tahminler gerçekleşmeyebiliyordu. 1923’te Hayfa’da PICA finansmanı ile kurulan *Grands Moulins de Palestine* un fabrikaları, durumun en göze batan örneklerinden biriydi.¹⁴⁴ Yüzeysel bakıldığı zaman, bu fabrikalarla ilgili pek çok iyi şey söylenebilirdi. Yirmili yılların tahıl krizleri sonrasında, yerel gıda işleme tesisleri kurmak iyi bir fikir gibi görünmüştü. Hükümet de emek-yoğun imalatı teşvik etmek istediğinden, ithal un tarife korumaları konusunda anlayışlı davranmıştı. Ayrıca bu tesisler, Celile çiftçilerinin de üretimi artırmaları için bir özendirici olacaktı. Ama burası Filistin olduğuna göre, tesislerin kurulmasını gerektiren nedenler, aynı zamanda bazı özel sorunları da beraberinde getirdi. Üreticiler fabrikayı *garantili* bir pazar olarak gördüler ve 1920-21’deki gibi yeniden batmamayı sağlamaya dönük aşırı yüksek fiyatlarda direndiler. Tiberya-Hayfa yolu artık çok daha iyileştirilmiş olmakla birlikte, nakliye ücretleri hâlâ (örneğin) Fransa’daki aynı mesafeyle kıyaslanınca fazla yüksekti.¹⁴⁵ Eski JCA yöneticilerinden biri ve teknik yaklaşımı ticari sezgilerinden daha yüksek olan Gurevich’in başında olduğu yönetim sert çıktı, *Histadrut*’un hızla yükselen gücü tarafından korunan iş gücüne ödenen ücretler de malın fiyatını rekabet edebilir düzeyin üzerinde sürdürdü. Altı yıllık üretimin sonunda varılan nokta, sürekli açıklar vermektir, bu açıkları PICA’nın iyiliksever yaklaşımının nasılsa kapatacağı varsayılıyordu, çünkü bu onların *Yishov*’a karşı bir göreviydi.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Erken dönem için bkz. PICA 10/864; ayrıca SCV-Schapiro dosyaları, PICA (G).

¹⁴⁵ Bkz. *Moulins* genel raporu – 1930.

¹⁴⁶ Franck yönetimdeki kadro şişkinliğinin etkilerine de işaret ediyordu; sermeye sıkıntısı içindeki “Matzot” fırını da kötü durumdaydı, elemanlar arasında hırsızlık bile başlamıştı (Şubat 1930).

1930 ilkbaharında bir kere daha (ama tabii son kere değil) anlaşmazlık doruk noktasına ulaştı. SCV müdürü Schapiro, un fabrikalarının genel politikasından da sorumluydu. Henri Franck'a çok eleştirici bir mektup yazdı.¹⁴⁷ Yönetimin daha yalın hale getirilmesi gerektiğine işaret ederek Gurevich'in görevden alınmasını, yerine bu işi daha sağlam biçimde yönetecek birinin atanmasını önerdi. Üstüne üstlük, Hamursuz için hem iç pazara, hem de ihracat pazarına yönelik imal edilen mayasız hamurla yapılmış *Matzo* bisküvileri de (bunlar ABD'de "Kitab-ı Mukaddes'in diyarından *Matzo*" şeklinde reklam edilmekteydi), yüksek fiyatlarından ötürü ciddi bir zarar kaynağıydı. Operasyonun o bölümünün, bir maliyet düşürme tedbiri olarak bir süre için kapatılması önerilmekteydi. Ama ekonomik açıdan ne kadar makul olursa olsun, böyle bir önlemin hiç zamanı değildi. *Histadrut* liderlerinden bazıları Schapiro'ya şahsen yaklaşımda bulunarak, "acaba böyle bir zamanda Baron, Filistin'deki çabalara destek çıkabilir mi?" diye sordu.¹⁴⁸ Bunu uzun süren, gürültülü bir pazarlık dönemi izledi, kaç işçinin çıkarılacağı ve ellerine ne kadar tazminat verileceği tartışıldı. Sonunda, hem Siyonist liderliğinden hatta hem de PICA konseyinden gelen baskılarla (onlar da sessiz sedasız bir çözüm istiyorlardı), Schapiro ödün verdi, bir yandan da, "ücretler de, tazminatlar da ticari düzeyde olmamakla birlikte, bunlar Filistin'e özgü ve *bonkör* Yahudi tarzında rakamlar," diye yakınmayı ihmal etmedi.¹⁴⁹

Bu tabii ki *Grands Moulins*'in sorunlarının gerçek anlamda çözümü sayılamazdı; daha çok, on beş yıl sonra daha yıkıcı biçimde patlayacak temel krizin ertelenmesi anlamı-

¹⁴⁷ Schapiro-Franck, 2.2.30 (PICA 10/864).

¹⁴⁸ *A.g.e.*

¹⁴⁹ *A.g.e.* PICA yönetimi bu varsayımları değiştirmeye ancak 1950'lerde karar verebildi. O sıra Çalışma Bakanı olan Golda Meir, PICA'ya yardımcı oldu, ama çabaları basından pek az takdir alabildi. Bkz. *infra* s. 311 vd.

na geliyordu. Ama yine de PICA'nın, emek-Siyonistleriyle kâr-zarara dönük bakış açısına sahip PEC (Filistin Corporation) arasındaki sıkışık ve rahatsız durumuna dikkat çekmeye yaramıştı. PICA'nın finansal politikası aslında yeterince hayırsever bir politikaydı ve Siyonistlerin onları "yatırımın geri dönüşünü düşünmeksizin *Yişuv*'a sermaye sağlayan, istihdam yaratan bir kurum" olarak görmesine, bunu o kurumun görevi saymasına izin veriyordu. Sanayiler de, yerleşimler de, henüz emekleme çağında olduklarına göre, bunların verimliliğini gelişmiş ülkelerdeki ölçütlere göre değerlendirmenin haksızlık olacağı her zaman ileri sürülebilirdi ve sürülüyordu da. PICA kendini kâr amacı gütmeyen bir kurum olarak ilan etmişse bile, yine de birbirini izleyen zararları kapatmaya, en uçarı verimsizlikleri sineye çekmeye, sırf "*Yişuv*'a ihanet ettiler" dedirtmemek için çiftçilerin yan gelip yatmasını sağlamaya da mecbur değildi. Ama beriyandan, bu kusurları düzeltmek üzere harekete geçtiğinde de kaçınılmaz olarak bunun tersiyle suçlanıyordu. 1957 yılında tasfiye edilmesine kadar itibarının portresini lekeleyen de hep bu sendrom olmuştu.

PICA'nın iyi niyeti istismar da ediliyordu; zaten sınai fonlama konusunda en cömert yaklaşımlar bile pek ılımlı bir iklimde olamazdı. Sahar mum fabrikası, 1921 yılında Yafa'da kurulmuştu. Kısmen JCA finansmanıya, o sıra İngilizlerin egemenliğindeki Suriye pazarıyla Mısır pazarına açılması düşünülmüştü. Ama kurucusu Berlin'in PICA'dan neleri bekleyebileceği konusunda biraz laubali bir tutumu vardı. 1922'de ithal edeceği parafinin fiyatını kendi tahminlerinin çok üstünde bulunca, PICA'ya 2500 Mısır lirası kredi için başvurmuştu – oysa işin başında araziyi kiralamak, binaları dikmek ve makineleri ısmarlamak için aldığı 10.000 Mısır lirası kredi de henüz ödenmişti.¹⁵⁰ Sonunda anlaşıldığına göre, adam Sahar ile JCA'nın aslında aynı şey oldu-

¹⁵⁰ Franck belgeleri (1923); Bril-JCA (Yafa bürosu). Eylül 1922.

ğu, onların kefalet edeceği yalanını söyleyerek bir Filistin bankasından da kredi almıştı. Bu yetmiyormuş gibi, krediyi zorla alabilmek için JCA'ya, eğer reddederlerse kendi itibarlarının zedeleneyeceğini de söyleme cüretini göstermişti. Bu aslında zayıf bir ticari şantajdı ama ardından da Berlin'in maliyetlerine bakıldığında, kendine ve yardımcılarına aşırı şişkin maaşlar ödediği, ürününü de (piyasa fiyatının ton başına 30-35 Mısır lirası olduğunu bildiği halde) 40 Mısır lirasından pazarlamaya kalktığı ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Franck hiç tereddüt etmeksizin bu işten elini eteğini çekmiş, Berlin'i kendi pislliğini temizlemek üzere yalnız bırakmıştı.

Franck bu Sahar'ın mumlarının alevinde parmak uçlarının yandığını hissederek 1923'ten itibaren başvuran orta boy işletmeleri iyice incelemeyen bir şey vermemeye dikkat eder oldu. Bazen aşırı tedbirli davranıyordu. Elinde Joles Rosenheck'in referansı ile gelen çikolata imalatçısı Raanan'a da yardım etmeye pek hevesli değildi – oysa işletme sermayesinin kıtlığı nedeniyle Raanan'ın şekeri toptan ve ucuza alma olanağına sahip olmadığı açıkça görünüyordu.¹⁵¹ PICA'nın sanayi projeleriyle ilgili fonlamaları her zaman çok hassas konuydu. Örneğin eskiden bir tesisin yenilenmesi ya da depolama kapasitesinin artırılması konusundaki bir başvuru geldiğinde hasis davranılırsa, proje baştan bataabilir, ama fazla cömertlik de PICA'yı pişman edebilir, onca başvuru sıra beklerken bir kumarı seçmiş olmanın sorunlarını yaşatabilirdi. *Moulins* gibi koskoca işçi kadrosu çalıştıran bir kuruluşa bir kere taahhütte bulunulmuşsa, maliyet düşürme çabasıyla ekonomik kuralları uygulamaya kalkmak, olmazsa işten çekilmeye yönelmek de *Yişuv*'un gelişimini kösteklemeye kadar varabilirdi.

¹⁵¹ Franck-ICA, 12 Mayıs 1923.

V - Sorunlar ve Başarılar 1918-29

Edmond kendini her zaman, bir ekonomik mekanizmayı yamayıp durmaktan daha fazlasını yapan biri olarak görmüştü. Politik labirentlere bulaşmaktan her zaman özenle kaçınmasına rağmen, kalkıştığı işin mantıksal sonucunun bir tür Yahudi vatanı olduğunu da inkâr etmiş değildi. O ulusal kimlik Filistin’de mi gerçekleşir, yoksa şimdi Suriye toprağı sayılan ve bazı Kitab-ı Mukaddes topraklarını içeren Golan’da mı olur, işin orası henüz çözülmemiş konulardan biriydi. Onun kişisel yeni Yahudiye’si de her mesihçi Siyonistinki kadar romantik olmakla birlikte, yine de Rothschild duygularını revizyonistlerinkiyle bir araya getirecek her türlü açıklamadan uzak duruyordu.¹⁵² Hatta tam tersine, parola hâlâ “ihtiyat”tı. Balfour Deklarasyonu daha açık bir angajmanı davet eden bir çığır açmış olsa bile, Edmond da, James de, *Commission Palestinienne*’in, daha sonra da PICA’nın özgür eylem olanağını ellerinde tutmaları konusunda kaygılıydılar – bu da zaman zaman Siyonist liderlerle aralarında görüş farkları yaratıyordu. 1918’de James, kraliyet hafif piyade birliğinde hizmet ederken, bir yandan da İngiliz askeri misyonuna katılmasını tercih ettiği Yahudi lejyonunu organize etmekteydi. Bunu Ormsby-Go-

¹⁵² Revizyonizmin klasik ifadesi için bkz. Vladimir Jabotinsky, *Basie Principles of Revisionism* (Londra 1929). Yahudi militant milliyetçiliğini tarif edecek kelime, yani taktik ve ihtiyattan vazgeçip hemen Yahudi devleti isteme davranışı, aslında Flerbert Samuel’in 1919’da yaptığı bir konuşmayla özdeşleştirilmekteydi. Bkz. Laqueur, *a.g.e.*, s. 338-83. Jabotinsky politikasına bir de Yahudi ordusu talebini ekledi – bu artık Siyonizmin sosyalist girdisine saldırıydı. Kitlemel yerleşimle akıp gelen göçü nasıl bir araya getireceğinden hiç söz etmiyordu. Belki de tek çare olarak, toprağı zorla almaktan yanaydı. Ama konuşmaları, hem Weizmann’ın pratik Siyonizmi hem de *Histadrut*’un sosyalist Siyonizmi ağırlıklıydı.

re'la birlikte yapıyor, grubun komisyon üyesi olmaktansa Siyonist Komisyonuyla birlikte hareket etmeyi istiyordu. Bu da iyi bir şeydi, çünkü Allenby'nin askeri yönetimindeki pek az subay ve görevli Balfour Deklarasyonuna anlayış göstermekteydi, oysa Siyonistlerle bağlantıya çok ihtiyaç vardı.¹⁵³

Daha da garip olanı, Komisyona Edmond'un özel talimatıyla Sylvain Lévi'nin de alınmasıydı. Kendisi doğu dünyasının bilim adamlarındandı ve *Alliance*'ın da başkanıydı. Mevkisini Siyonizme taşlamalar ve eleştiriler yöneltmek için kullanma fırsatını hiç kaçırmayan biriydi. Zaman zaman hakarete varan sözleri, Paris Barış Konferansına da sızmayı başarmış, Lévi orada yaptığı konuşmada, Avrupa anti-semitizmini coşturan ve Arap ulusal duyarlılıklarını inciten standart anti-Siyonist yalanlardan pek çoğuna değinmiş ve – görünüşe göre bu konuşmayı bizzat Edmond kaleme almıştı!¹⁵⁴ Yıllar sonra bu hareketi haklı göstermeye çalışırken Baron, “o sıralarda daha girişken bir Siyonizmi savunmak ancak en aşırı Arap milliyetçilerinin işine yarar, Siyonistlerin Filistin’i çaldığı yolundaki uyarılara haklılık kazandırır-
dı,” demişti. “Barış Konferansından, tüm Arapları bize karşı çıkmaya yöneltecek kesin bir Yahudi Devleti kararı çıkmasını istemiyordum ...Bizim Filistin’de bir Yahudi Devletini Yahudiler olmadan savunacak tek bir güç merkezimiz bile yoktu.”¹⁵⁵ Ruh yapısı olarak da zaten etnik haklılık savunmalarını tiksindirici bulan biriydi – daha da beteri, bunların taktik olarak da zararlı sonuçlar getireceğine inanıyordu. 1931’deki Paris Sergisinde Filistin ürünlerini çok gösterişli bir şekilde sergilerken bile (bunlar arasında, “Rachel’in Kabri” biçiminde inşa edilmiş bir pavyonda, Kheifetz’in Pardess Hanna ve binyamina’da ürettiği en son parfüm esansları da

¹⁵³ Bkz. James de Rothschild-Churchill, Mayıs 1921 mektubu. James, Deedes’i bilerek gözlemlerinin dışında tutmuştu.

¹⁵⁴ Naiditch, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁵⁵ *A.g.e.*

bulunmaktaydı) Revizyonistlerin pavyona mavi-beyaz bayrağı çekme talebine karşı çıkmıştı. “Öyle yaparsak Arapların büyük bir protesto gösterisine yol açarız, bu da yarardan çok zarar getirir,” demişti. “Biz Filistin’i emeğimizle kazanabiliriz, bayraklar çekerek değil. Filistin’de vatanımıza sahip olduğumuzda, bayrak çekecek bol bol vaktimiz olacaktır. Ama şimdilik, ülkede henüz küçük bir azınlıkken, böyle jestleri göze alamayız. Siz Siyonistler hep işe temelden başlamak yerine çatıdan başlamak istiyorsunuz. Aramızdaki fark da bu.”¹⁵⁶

Siyonizmin daha girişken dallarının hareketlerine karşı Arap tepkilerine duyduğu bu kaygı, PICA’nın yerleşimlere yönelik “adım adım” politikalarına da sinmiş, örneğin karşılıklı mutabakata varılmış *mafruz* bölüşümlerinin tercihine yol açmış, kurumun politik muhafazakârlığını, 1936 sonrasında giderek kötüleşen şiddet ortamına kadar da sürdürmüştü. Organizasyonun en tepesinde James ve Edmond, Weizmann’ın 1919’da Faysal’la bir tür anlaşmaya vararak Filistin Yahudilerinin “vatanının” Arap umutlarıyla uyumlandırılması çabalarını tümüyle onaylamışlardı.¹⁵⁷ JCA-PICA hiyerarşisi içinde, tek tek şeyhlerle ve Arap ileri gelenleriyle iyi ilişkileri olan arazi uzmanları, mühendisler ve yöneticiler, iki toplumun gırtlak gırtlığa gelmesini önleyip yumuşama sağlayacak çalışmalar yapmaktaydılar. Bril, Kohn, Hankin, Lévi ve Dizengoff gibi pek çok kişi –hâlâ PICA elemanı olsalar da, olmasalar da– Filistin’e savaştan epey önce gelmişlerdi, hatta bazıları ikinci *aliya*’dan bile önce gelmişlerdi ve Arapçayı da İbranice kadar akıcı konuşabiliyorlardı. Sosyal olarak Araplarla bir arada bulunmaya, onlarla birlikte çalışmaya alışkın insanlardı ve sadece Yahudilerin yaşadığı bir ülke akıllarının ucundan bile geçmiyordu.

¹⁵⁶ A.g.e., s. 94.

¹⁵⁷ PICA 11/437.

Yahudilerle Arapları asla uzlaşamayacak iki düşman kampa bölebilecek kutuplaşmayı önleyen bir *modus vivendi* bulmak önemliydi. Edmond'un kadroları arasında hiç kimse bu nankör çabalarda Chaim Kalvarisky kadar sebatkâr gayretler göstermemiştir. Kaçınılmaz sonuçtan kurtulmaya çalışan bir avuç başka insan arasında, Siyonist tarih Kalvarisky'yi de küçümseyerek "Don Kişot Optimistleri" sınıfına almış, katı tarihsel gerçeklere karşı kendi zekâ dolu iyi niyetlerinde direnenlerden biri olarak algılamıştır. Onun *Brit Shalom*'u (Barış Vaazı) 1930'lu ve 40'lı yılların kara günlerinde bile sağ kalmaya uğraşırken belki bu hüküm doğru olabilirdi, ama savaş sonrasındaki şekillendirici dönemde Kalvarisky'nin 1914'te ara verdiği çabalarını yeniden canlandırması, Siyonistlerle Arapları bir tür uzlaşmada bir araya getirmeye çalışması için her türlü neden vardı. Kendinden Arapsever Siyonist diye söz ederdi, ama barış ve toplumlararası uyum çabalarının tümü de üstlerinin onayını kazanamıyordu. Rosenheck yine her zamanki kadar kuşkucuydu, Henri Franck da 1922'ye gelindiğinde iki ulus arasındaki uçurumun neredeyse giderilemez olduğu sonucuna varmış, Kalvarisky'nin Arap Komiteleriyle Siyonist kurumları arasındaki sonu gelmez gidiş-gelişlerini inanılmaz masraf faturaları olarak görmeye başlamıştı.¹⁵⁸ James kendisi de Kalvarisky'nin şatafatını, finansal sorumsuzluğunu hoş karşılamıyordu ama en azından gösterdiği çabaların düzenli para desteğini hak ettiğini hissediyor, bazılarını JCA bütçelerinden, bazılarını da kendi özel fonlarından karşılama yolunu seçiyordu. Edmond'a gelince, onun gözünde Kalvarisky, tam da *Yişuv*'un ihtiyaç duyduğu iflah olmaz bir hayalperestti, böylelerinin yokluğunda zaten "*Yişuv*'un yaşayamayacağını, yaşamayı da hak etmeyeceğini" düşünmekteydi.

¹⁵⁸ Franck-Wormser (JCA), 20 ve 23 Mart 1922. James'in Kalvarisky'nin davranışını onaylamayışi konusu için bkz. 17 Ocak 1922 tarihli mektup.

Ama hepsinin ortak inancı, klasik bir Kalvarisky gafının, tüm organizasyonun itibarına zarar vermemesi gerektiği idi. James bu nedenle Rosenheck'in önerisini hevesle kabul etti, Rosh Pinna istasyonunun kapatılarak Celile yönetimi merkezinin Hayfa'ya kaydırılmasını kabul etti. Bir süre boyunca Kalvarisky, Arap, İngiliz, Fransız askeri yetkilileriyle Siyonistler arasında, pek de iyi tanımlanmamış yetkilerle çalışmasını sürdürdü, ama bunun ardından kendisinin Siyonist Komisyonundaki *Vaad Ha Le'umi* (Yahudi Temsil Konseyi) delegelerinden biri olması tavsiye edildi. Bunu kabul etmeye kendisi de hazırды. Ama o zamana kadar bazı atak inisiyatiflere de girişmiş bulunuyordu. Militan milliyetçi Najip Nasr, onun yolladığı "barışma mektupları"nı *Karmal*'da yayınlamayı reddedince, Kalvarisky (tabii yine JCA fonlarıyla) Yafa'da daha uyumlu tutumda bir Arapça gazete çıkarmaya karar vermişti. Bu girişimi gerçekleşmese de, en azından 1921 ayaklanmaları sonrası dönemi yatıştırmaya yardımcı dokundu. Kudüs'teki manevralarının başarısı ise daha düşük düzeydeydi. Orada önde gelen dört aileyle temas etmişti –bunlar genelde birbiriyle hep kavga eden ailelerdi– Selim Ayub, Baghat Bey el Nashashibi, Djamal Bey ve Said Bey (her ikisi de) el Huseini. Niyeti, çatışma yanlısı İslamo-Hıristiyan Derneklerinin artan etkilerine karşı mücadele etmek ve ciddi anlaşmazlıkları çözmek için bir tür tahkim mekanizması oluşmasını sağlamaktı. Ama bu plan görünüşe göre geri tepmişti, çünkü Kudüs [Arap] gençlerinden gelen şiddet ifadeleriyle dolu bir mektup, dört aileyi Siyonistlerden rüşvet almakla suçluyor, İngilizleri Kalvarisky ile birlikte Arapları bölmeye, Yahudi göçü konusunda onları aldatmakla suçluyor, sonucun ancak "barışçı insanları" şiddete teşvik etmek olacağını iddia ediyordu.¹⁵⁹

Aslında tüm girişimleri kısır kalmamıştı. 1919'da Şam'daki Nedeth-el Arab Kulübünü ziyaret etmiş, kendi kafasındaki

¹⁵⁹ PICA 89/329 (12 Mayıs 1919).

çift-toplumlu Filistin fikrini yaymaya çalışmış, dinleyicileri tarafından da iyi karşılanmıştı. İslamo-Hıristiyan kulüpleriyle rekabet edebilecek bir ulusal İslamîk (*Watanie*) dernekler ağı oluşturma niyeti, o derneklerin Yahudilerin kuklaları olarak algılanması yüzünden başarısız olmuşsa da, Celile’de çift dilli ilkokul eğitimini başlatma planı için Edmond’dan, Herbert Samuel’dan ve Hayfa Belediye Başkanı Omar Bitar Efendiden gerekli onayı zaten almıştı. Belediye başkanını, Shabtai Levy’nin yakın arkadaşıydı ve böyle bir program belki iki toplumun arasındaki uzun süren ve sonunda tam husumet düzeyine varan gerilimleri durdurmanın pratik bir yolu olabilirdi.¹⁶⁰

Kalvarisky’nin her iki taraftaki ılımlıları harekete geçirmeyi amaçlayan 1919 “manifesto”su büyük ölçüde hayaller dünyasına gömülüp kalsa bile, bu onun değerini alçaltmamalıdır.¹⁶¹ Filistin’in aslında orada yaşayan herkesin vatani olduğunu ileri süren bir tezdi: Yahudilerin de, Müslümanların da, Hıristiyanların da, eşit haklara sahip vatandaşlar olduğunu ileri sürmekteydi. Yahudilerin “ulusal kültürlerini geliştirecek” bir toprağa ihtiyacı vardı, Filistin de onların gözünde, “okyanus ortasında bir küçük ada”yı temsil ediyordu. Her şeyden önemlisinin de, Araplarla Yahudileri, ayrı ayrı değil, birlikte geliştirmeye çalışmak olduğunu ifade ediyordu – hem yalnız eğitimde değil, sağlıkta, ekonomide ve kültürel faaliyetlerde de. Ama Kalvarisky’nin politikasında bazı önemli tutarsızlıklar da vardı. Toplumsal dışlayıcılığa son vermekten söz ederken, ülke ekonomisini diriltmek için sınırsız Yahudi göçünün ve dış sermayenin gelmesinin de yararlı olacağını söylüyordu. Bu tür ucu açık bir taahhüdün

¹⁶⁰ Bkz. Abrevaya raporları (Yafa Bürosu)-JCA, Ağustos-Eylül 1922. Franck’a göre İngiliz yetkilileri Kalvarisky’nin savunduğu İslam kulüplerine pek kulak asmıyor, 1922-28 dönemi tedirginliklerini başka nedenlere yoruyorlardı.

¹⁶¹ PICA 89/329.

Arap kamuoyu gözünde kabul edilebilir olacağını düşünüyorsa, gerçekten de hayal dünyasında yaşıyor olmalıydı.

Edmond, bilindiği kadarıyla, "Arap problemi" konusunda sabit bir fikre sahip değildi, ama Siyonistler arasındaki deterministlerden farklı olarak, Yahudi devleti yaklaşırken Arapların sihir gibi eriyip yok olacağını da varsayamazdı. Passfield'in önerdiği sınırlı yerleşim ve göçe ya da giderek artan toplumlararası şiddete bir alternatif olarak, Edmond yine her zaman olduğu gibi büyük düşünmeyi seçti. 1929 yılı sonunda, ancak kendisinin ciddiye alabileceği, soluk kesecek kadar iddialı bir planı aktif şekilde düşünmeye başladı.¹⁶² Ekim ayında, görünüşe göre, o yıl çıkan ayaklanmaların kök nedenlerini incelemek üzere PICA arazi departmanının başı olan Eisenberg'i, bu konuyu tartışmak üzere çağırdı. Eisenberg'in görüşüne göre Kudüs Müftüsüyle militan destekçileri (kimi Müslüman Yüksek Konseyi üyesiydi, kimi de değildi), Arapların dini korkularını bilerek tahrik etmekte, Yahudilerin gelip onların toprağını çaldığını söylemekteydi. Ayrıca Arapların kuşkuvarını bu şekilde tahrik etmenin çok da kolay olduğunu, İngiliz yönetiminin de gevşek davrandığını, şiddet eylemlerini caydırma yolunda hiçbir şey yapmadığını söylemekteydi. Daha da ilginç, Eisenberg (1948'de) Baronun, yerinden edilmiş *Araplar* için toprak satın almak niyetinde olduğundan da söz ettiğini yazacaktı. Bir bakıma bu çok tartışmalı bir ifadeydi, çünkü bazı Arapların gerçekten yerinden edildiğini kabullenmek demekti, ama başka bir görüşe göre de bu aslında *mafruz* anlaşmalarının genişletilmesinden başka bir şey değildi, vakfın ve Arap yargıçlarının, toprağı Arap ve Yahudi toplumları arasında bölüş-türmesi anlamına geliyordu. Gerçi bu, toprağı Arap ekiciler için satın almakla aynı şey değildi, ama geçmişte de PICA politikaları arasında küçük çaplı örnekleri görülmüş bir tutumdur. 1940'larda Shadmot Dvora (Bayan James'in adına)

¹⁶² PICA (G) files: *Eisenberg* (12 Ağustos 1948 tarihli rapor).

kooperatifi çalışanları için topraklar alınırken, yerinden edilen Golanlı köylüler için de aynı miktarda arazinin alındığı bilinmekteydi.

Görünüşe göre Eisenberg zaten daha önceden, Trans-Ürdün Kralı Abdullah'ın binlerce dönüm araziye Filistin Araplarına verilmek üzere Edmond'a ve PICA'ya satmaya hazır olduğunu, kendi inisiyatifiyle araştırıp öğrenmişti. Kral da elde ettiği bu yeni topraklara ek olarak, aldığı parayla kendine enerjik ve nispeten iyi eğitilmiş yeni vatandaşlar alacak, PICA'nın *moshavot*'a verdiği sermayenin şartlarıyla modern tarımı oralarda geliştirecekti. Ağustos ayında Eisenberg, Abdullah'ın başbakanı Hasan Halit Paşayla ve Eğitim Bakanı Rıza Tevfik Paşayla Deraa'da görüşmüştü. Bu Arapların her ikisi de projeyi hevesle karşılamışlardı, ama tabii eğer Filistinliler Ürdün Nehrinin öbür yakasına yerleşmeye ikna edilebilirlerse. Ekim sonunda Rıza Tevfik, Eisenberg'in Hayfa'daki ofisine, Abdullah'ın programa olumlu baktığını bildirmiş, ondan Amman'a giderek konuyu Kralla görüşmesini istemişti.

Bu noktada doğal olarak, istikşafi görüşmelere başlamak için Edmond'un izni alınmalıydı; Eisenberg, Bois de Boulogne'un çevresinde otomobille yapılan ve hayli uzun süren birkaç tur boyunca Edmond'la konuşarak bu izni kolaylıkla almayı başardı. Ama Eisenberg konuyu âmiri Franck'tan saklamak için de gerekli tedbirleri almıştı. Tabii beklenebileceği gibi, Franck olayı sonradan Paris'te öğrendiğinde, planı en iyi olasılıkla saçma, en kötü olasılıkla da "tehlikeli" olarak niteledi. Eisenberg'e, "Sen de biliyorsun ki Baron artık yaşılanıyor ve vaktimizin de, paramızın da yetmeyeceği fantastik projelere heves duyuyor," dedi.¹⁶³

Bu olayın aslını doğrulamak hiç kolay değildir, belki ancak Trans-Ürdün kaynaklarına başvurularak doğrulanması

¹⁶³ Franck belgeleri PICA (G) 1931; Hauran toprakları için, bkz. 1/689; 2/690.

mümkün olabilir. Eisenberg her zaman kendini, en romantik ve hayal gücü zengin projeleri getiren, hepsinin de Franck tarafından soğuk bir duşla mahvedildiğini seyretmek zorunda kalan kişi olarak görmeğe eğilimli bir insandı. Ama Ürdünlülerle konuştuğu kesindi, zaten o sıra başka taraflardan da benzer teklifler gelip duruyordu. Böyle şeyler, Edmond'un sürekli bozulduğunu gözlemlediği bir duruma belki de çare olabilirdi, zaten o da tam bu tür gösterişli bir plana ilgi duyabilecek biriydi. Ama tabii sonunda hiçbir sonuç elde edilemedi. Franck, Eisenberg'in Ürdün temaslarını durdurmayı başardı, PICA'nın böyle bir şeye kalkışmaya niyetlendiğini de kesinlikle yalanladı. Plana prensip olarak daha sıcak baksaydı da, yine uygulatmazdı, çünkü o sıra PICA fonları en kıt döneminden geçmekteydi – Wall Street çökmüş, dünya ekonomik krizi başlamıştı. Ayrıca PICA planlarının içine bambaşka Siyonist önerileri de karışıyor, Abdullah'tan Ürdün Nehri ötesinde arazi satın alınması, ama Araplar için değil, *Yahudiler* için alınması isteniyordu. Bunun üzerine her iki toplumun militan kesimlerinden öyle militan bir muhalefet yükseldi ki, sonunda Kral kendini bu söylentilerden arındırma gereğini duydu ve tüm görüşmeleri kesti.

PICA'nın ılımlı Arap kamuoyunu duyarlı konularda gereksiz yere tahrik etmekten mümkün olduğunca kaçınma kaygıları ve yerel ileri gelenlerle elden geldiğince dostane anlaşmalara varılması gayretleri, tedirgin İngiliz yetkilileri tarafından iyimser bakışlarla izlenmekteydi.¹⁶⁴ Revizyonistlerin taşkın hareketlerinin PICA tarafından durdurulması, örneğin Ömer Camisi önünde çekilen Siyonist bayrağının indirilmesi, İngilizlerin de desteklediği toplumsal yakınlaşma politikasının benimsenmesi olarak görülmekteydi. Franck, Rosenheck ve Bril (haklı veya haksız bir değerlendirmeyele)

¹⁶⁴ Bril ve Abrevaya da Yafa'da Dizengoff ve Siyonistlerin irtibat görevlisi Kisch kadar önemli rol oynamaktaydı; 1921 ayaklanmaları sonrasında atmosferi yatıştırmak için büyük çaba sarfetmişlerdi.

“mantıklı” Yahudiler olarak, neredeyse birer “centilmen” olarak görülmeye başlamıştı, hükümet yetkililerinin Slavonik histrioniklerden, muğlak Avrupa ideolojilerinden gelebilecek tepkilere kaygılanmaksızın onlarla makul şekilde iş yapabileceği düşünülüyordu. Bu durum, Franck’le arka daşlarının hoşuna gidecek bir şey değildi. Genel Sekreterin birçok kere ifade ettiği gibi, Siyonistlerle aralarındaki gerçek yaklaşım farkları ne olursa olsun, “yabancılar karşı biz hepimiz Siyonistiz” sözünün arkasındaydılar. Ama yine de, utanç verici bir ayrışmanın suçlusu durumuna itiliyorlardı. Yerleşim ve göçlerin sıkı kontrolünü öneren Passfield Beyaz Senedi, hem Arap hem de Yahudi ekicilerin yararına saydığı PICA kolonizasyonu, çok daha dışlayıcı karaktere sahip Yahudi Ulusal ve Siyonist Vakıf Fonu yerleşimleri arasında bir ayrım yapmayı bile uygun bulmuştu.¹⁶⁵ İşin aslı ne olursa olsun, PICA bu iltifatı “gelme daha iyi olurdu” havası içinde algılamaktaydı.

PICA’nın aslında İngilizlerin cebinde olduğu yolunda ki basit varsayım, ya da en azından, önemli konularda hiç itiraz etmediği yolundaki algı, aslında dayanaksızdı. Mayıs 1921’de James’in, Churchill’e sert bir mektup yazarak yetkililerin, polis ve askerler arasında özellikle alt düzeyde yaygın olarak benimsediği düşmanca tavırdan ve Balfour Dek-

¹⁶⁵ *Palestine: Statement of Policy by HM Government...* (1930), s. 17, paragraf 18 ...”... yapılması gereken ... Filistin Yahudi Kolonizasyonu Birliği yerleşimleriyle Siyonist şemsiyesi altındaki yerleşimleri birbirinden ayırmaktır.”

PICA’nın geçmişteki politikası incelendiğinde, yerleşimlerin kurulmasından Arapların çok yararlandığına kuşku yoktur ve yerleşimlerle Arap komşuları arasındaki ilişkiler de geçmişte kusursuzdur. Bugün Yahudi yerleşiminin çevreye yararlı olduğu yolunda verilen örnekler hep PICA yerleşimleriyle ve Filistin Vakfı Fonunun (Keren Hayesod) devreye girmesinden önceki döneme aittir. Ayrıca bkz. Kohn-Wormser, 30 Mayıs 1930 – İngiliz bakış açısıyla PICA’nın Siyonizme göre farklılıkları konusu.

larasyonunun belirleyici şartlarını görmezden gelmesinden şikâyet ettiği bilinmektedir.¹⁶⁶ Yahudilerin de, İngilizlerin de, hatta Arapların da tümüyle suçlu ya da tümüyle masum olmadığını, tüm tarafların ayrımcılık yaptığını PICA yetkilileri de biliyordu. Victor Kohn 1929 ayaklanmalarıyla ilgili olarak Paris'e yazdığı raporda, suçu Arap sabotörler, ölçüsüz Yahudi ultra-milliyetçiler ve ihmalkar ya da kasten taraflı İngiliz görevlileri arasında hakkaniyetli biçimde bölüş-türmeye özen göstermişti.¹⁶⁷ Hatta bu son kategorinin içinde Kudüs'te Saunders ve Cust ya da Nasıra'da Andrews gibi "görevini yapanları" ve Yafa'daki Crosbie veya Kudüs'teki Keith-Roach gibi genel olarak Siyonistlere antipatilerini saklama zahmetine bile girişmeyenleri birbirinden ayırmaya bile dikkat etmişti. *Hagana* Yahudi milislerinin küçük bir birliği, *Grands Moulins*'e yönelik bir Arap güruhunun saldırısını def ederken bazı ölümlerin yer aldığı olayda, Hayfa polis şefi binbaşı Foley, Gurevich'i, "fabrikayı bir cephaneliğe çevirmek"le ve "bir katiller çetesini beslemek"le suçlamıştı. Oysa aslında saldırı yer aldığı anda, fabrikada yalnızca on iki revolver ve dört *Hagana* muhafızı bulunmaktaydı.¹⁶⁸

Ayaklanmalar sırasında eğer bazı İngiliz yetkililerinin davranışı PICA ile İngilizler arasında var olabilecek "özel ilişkiler"i etkilemişse bile, sorunları ve Beyaz Senetin yayımlanışını incelemek üzere kurulan Shaw Komisyonunun bulguları bunu hiç dikkate almamıştı.¹⁶⁹ Yahudi Ajansının (1929 yılında kurulan ve hem Siyonist, hem de Siyonist olmayan fikirleri temsil eden bir küresel kurum) Onursal Başkanı olan Edmond, Weizmann'ı Siyonist Başkanlığından istifa etmeye

¹⁶⁶ Bkz. yukarıda, not 152.

¹⁶⁷ PICA (G) Kohn belgeleri. Önemli bir belge: "Note sur les Troubles de Palestine Août-Septembre 1929." n.b. bölüm başlığı: "Imprudence de la part des juifs" (s. 4). 4 Ekim 1929.

¹⁶⁸ A.g.e., p. 9.

¹⁶⁹ Naiditch, a.g..e., s. 84.

teşvik etmekteydi. Franck ve Wormser'in Weizmann'ı caydırma yolundaki girişimlerine rağmen, Edmond *The Times* Gazetesinde bir açık mektup yayınlamış, "tüm dünya Yahudilerinin" büyük bir şoka kapıldığını, kendisinin de kutsal taahhütlerin ihlali karşısında büyük üzüntü duyduğunu ifade etmişti. Isle of Ely'den Liberal milletvekili seçilen James de mecliste nadir konuşmalarından birini yapmış, Beyaz Seneti kınamış, Balfour Deklarasyonundan geriye doğru kayanların etkisini azaltmaya çalışan Filistin Parlamento Grubunun kurulmasında da rol oynamıştı.

Rothschild'ler açısından da, Chaim Weizmann açısından da, 1930 tarihli Beyaz Senet, her ne kadar Ramsay MacDonald tarafından Şubat 1931'de¹⁷⁰ reddedilmiş olsa da, barışçı adımlarla bağımsız bir Ulusal Vatan'a doğru ilerleme yolunda 1917'den beri besledikleri umutlar açısından sonun başlangıcı olarak nitelenmekteydi. Ekonomik ve kültürel konsolidasyonu asertif politik milliyetçiliğin önünde bir yere yerleştiren Weizmann-Sokolow liderliğinin savunduğu "adım adım" ya da pratik Siyonist yaklaşımına göre, problemler ne olursa olsun, İngiliz Hükümetinin bir Yahudi milleti amacına yönelik ilerleyişi, ne kadar uzun sürerse sürsün, aktif olarak *engellenmeyecekti*. 1921'de, manda yönetiminin Deklarasyonu nasıl yorumladığının resmen açıklanmasından önce, o sırada Sömürgeler Bakanı olan Churchill, Kahire'de toplanan ve İngiltere'nin Ortadoğu çıkarlarını tartışılacağı bir konferansın sonrasında Filistin'e geçerek Samuel'le, Siyonist ve Arap liderleriyle ve artık yeni kurulan Ürdün'ün kralı olmuş olan Abdullah'la görüşmüştü. Ona eşlik eden heyette James ve Dorothy de Rothschild

¹⁷⁰ Bkz. Leonard Stein, *The Palestine White Paper of 1930* (Londra 1930); Passfield'in raporu tüm partilerin milletvekilleri tarafından çok eleştirilmişti. Sonunda maddeleri yorumlayacak bir komite kuruldu, Yahudi ajansı üyeleriyle birlikte, Ramsay MacDonald'dan Weizmann'a bir mektup yazıldı, mandaya güvenildiği ve 1922 pozisyonunun korunacağını ifade edildi.

da bulunmaktaydı. Onlarla birlikte önce Tel Aviv'i, ardından da Rishon de Zion'daki bağlarla plantasyonları ziyaret etti. Yerleşimde kendisi her zamanki gibi törenlerle, atlı bir şeref kıtası tarafından karşılandı, palmiyelerle süslü, portakallar ve üzümlerle dolu sofralarda ağırlandı. Geleneğe uyarak yerleşimin gençlerini teftiş ettikten sonra Meirowitz'in kaçınılmaz konuşmasını dinledi, ardından da kendi güçlü Churchill performansını sergiledi. "Yolunuza hiçbir engel çıkarılmayacak; yalnız kendinize değil, ülkenin geri kalan halkına da katkıda bulunacak çalışmalarınızı hiç kimse durduramayacak ... Tapınağınızda Tanrınızdan kralım ve hükümetim için her dua edişinizde ben de size kendi kutsamamı sunacağım," dedi.¹⁷¹

Bütün bu süslü püslü kutlamalara karşın, önlerine konan Beyaz Senette geleceğin ihanet tohumlarını görenler hâlâ vardı. Weizmann o belge üzerine İngilizlerle işbirliğini istemeyerek tavsiye etmiş biri olarak, Balfour Deklarasyonundan geriye kuru laftan başka bir şey kalmadığı kanısını benimseyenler arasındaydı. Belki bu da fazla karamsar bir bakıştı. Churchill aslında hükümetin Deklarasyon şartlarını yerine getirmekte kararlı olduğunu söylemiş, yani Yahudi halkının gururla yaşayabileceği bir merkez yaratmak istediğini teyit etmiş, bunu da göç ve yerleşimler yoluyla yapacağını belirtmişti. Ama aynı zamanda da, ancak ekonominin izin verdiği ölçüde, yerel halkın toprağına ve istihdamına zarar vermeden sağlanması gerektiğini de söylemişti (bu şartı Siyonistler zaten isteyerek kabul etmiş bulunuyorlardı). Yani Yahudi milliyetinin hiçbir şekilde Arap çoğunluğa zarar vermemesinin önemine işaret etmişti.

Bu durum, her iki tarafta ikna çabalarına dayanıyordu ve James de 1922 politikasının hem Filistin'de hem de İngiltere'de en iyi şekilde yorumlanması için yorulmaksızın çaba göstermekteydi. Politikacılar olsun, etki sahibi diğer kişiler olsun, (yani Milner gibi dost ya da Northcliffe gibi karşıt

¹⁷¹ Bkz. Bril'in ziyareti anlatışı için – Yafa Bürosu, 2 Nisan 1921.

olanlar dahil), gruplar halinde Filistin’de gezdirilmiş, yerleşimler ziyaret edilmiş, Yahudi gelişiminin nasıl Filistin’in tümüne yararlı olduğu gösterilmeye çalışılmıştı.¹⁷² Ama Samuel, yönetiminde Rothschild’lerin eski dost ve tanıdıklarından kişilerin de bulunmasına rağmen (örneğin Bentwiches), yine de çok ihtiyatlı ve tarafsız davranmak zorundaydı. Edmond’un gözünde, Samuel bir hayal kırıklığıydı. Güçlü bir pro-konsül ve bayrağının altında yeni Yahudiye’yi hızla inşa edecek bir Nehemiah olmak yerine, adam sanki makamının gerektirdiği hassasiyet nedeniyle titiz bir bürokrata dönüşmüş gibiydi.

Samuel’e gelince, o da Edmond’un sanki tüm güçlerin efendisiymiş gibi davranmasına izin vermek niyetinde değildi. Kudüs’te, Zion Dağı dolaylarındaki Siloma’da bir arkeolojik alanın sahibi olduğu da zaten tartışmalıydı, daha da önemlisi, Atlit’in devlet egemenliğinden kurtarılması meselesi de neredeyse iki yıldır uğraşılan bir konuydu ve antik Kayserya Limanı dolayında, o sıralar değersiz sayılan geniş sahil kumluklarını da içerir hale gelmişti. Ürdün Vadisinde, Beisan’da Bedu fellahların kiralayarak ektiği topraklar, yerleşim için satın alınabilecek yerlerin dışında sayılıyordu. Gerçi sonunda Samuel, Atlit’in güneyindeki Kabara bataklıklarıyla ilgili olarak hükmünü PICA’dan yana vermiş (yerel mahkemeler de PICA’dan yana karar vermiş, mandala-

¹⁷² Northcliffe ziyaretiyle ilgili, PICA 13/646. Basın lordu, Rishon’daki sıcak karşılamaya ve Meirowitz’in sunduğu çiçeklere karşı aşırı duyarsızdı. Gerçi yerleşimcilerin çabalarını övdü, ama bir yandan da Yahudilerin Balfour Deklarasyonunu ciddiye almakla hata ettiğini, Araplara büyük haksızlık edildiğini söyledi. 300.000 Yahudiye karşılık 60 milyon Arabin varlığı karşısında, İngiltere’nin çok geçmeden mantıklı sonuca varacağını ifade etti. Tolkowsky, Walter Cohen ve Meir Dizengoff’la birlikte ziyarete gelen Milner’ler ise çok daha hevesliydi. 24 Mart 1922’de Lady Milner, Bril’e bir mektup yazarak “Güzel cennetinizde bize unutulmaz bir gün yaşattığınız için teşekkür ederiz” dedi. Bril’e göre Milner’e korular ve yeni ambalajhaneler gösterildiğinde, “harika, harika,” deyip duruyordu.

rıyla birlikte su kenarında yaşayan yoksul köylüler davayı kaybetmişti) ve bu karar derneği zor durumda bırakmıştı.¹⁷³ Hükümetin bütün bu davalarda ortaya koyduğu tutum, büyük farklılıklar gösterebiliyordu. Edmond bunu, yerel Arapları kışkırtıp şiddete yönlendirme, Yahudilere saldırttırma çabası olarak yorumlamaktaydı. Samuel'in Yafa'daki 1921 ayaklanmalarından sonra ilk işinin göçleri askıya almak olduğu, yani karşısındaki güce boyun eğmek olduğu hatırlanır, sonradan Kudüs'teki benzer olaylarda benzer sahneleri yaratanlara hafif cezalar verilmesi de dikkate alınırsa, o olayları kışkırtanlardan biri olan Hacı Emin el Hüseyini'yi Kudüs Müftüsü gibi kritik bir göreve atamasına da şaşırma-mak gerekirdi.¹⁷⁴

Baron her şeye rağmen 1925'te Filistin'e beşinci ve son ziyaretini yaparken durum biraz daha umut verici görünmekteydi. Yeni Yüksek Komiser Vikont Plummer doğru dürüst bir adamdı, selefini o kadar rahatsız eden vicdani sorunları da yoktu. Göçler daha önce görülmemiş şekilde artmış, Yahudilere iki yıllık ikametlerinin sonunda vatandaşlık verilme-yeye başlamıştı. Gemilerden Yafa Limanına çıkanların hemen hapse tıkmalarına yol açan gösteriler de bir süre için azalmış gibiydi, ama tabii militan Arap basını yine eskisi kadar haşindi. 1921-23 depresyonu atlatılmış, yeni bir durgunluğu getirecek inşaat balonu da henüz patlamamıştı. İbranice artık ülkenin üç resmi dilinden biriydi, Scopus Dağındaki İbrani Üniversitesi (halen üç enstitüsü vardı: Kimya, mikrobiyoloji ve Yahudi oryantal araştırmaları) ile Hayfa Technion da ar-

¹⁷³ Ne var ki Rosenheck de, Franck da, (bkz. Franck belgeleri 1923)Atlit ve Kabara Bedevilerinin en azından tazminat almaya hakkı olduğunu kabul ediyorlardı. Franck şunları kaleme almıştı: "Uzun yıllardır buradalar ve geçimlerini o topraktan sağlıyorlar. Onları bir tazminat bile vermeden buradan gaddarca atmak insanlık dışı olur."

¹⁷⁴ Franck 1920-21 sorunlarıyla ilgili olarak kendi ifadelerine bakılırsa, Hacı Emin'in sorumluluk kabul etmesinden memnundu – bu konuda yargılanan ve mahkûm edilenlerin yapmadığını o yapmıştı.

tık Weizmann'la Edmond'un 1913-14'te oluşturduğu planları hayata geçirmeye başlamışlardı. Uzayıp giden hukuk mücadelelerinin sonunda nihayet Kabara'yı sıtmadan ve bataklık-tan kurtaracak çalışmalara da başlanmıştı. O büyük iş ancak dokuz yılda bitirilebildiğinde 5000 dönümü düzeltmek, 40 kilometrelik borularla 4000 pınar ve kaynak oluşturmak için 100.000 Mısır lirasına yakın para harcanmıştı. Boruların çoğu, yerinde imal edilmiş, şartnameleri yapacakları işe uygun olarak tasarlanmış borulardı. Sonunda bölge, sebze, mısır yetiştirmeye ve balık çiftlikleri kurmaya uygun, alüvyonlu tarım toprağına dönüştürülmüş, Hadera ile Hayfa arasındaki sahil şeridi de kokudan ve hastalıktan arındırılmıştı.¹⁷⁵

Gerek işin ölçeğı, gerekse kullanılan teknik kaynaklar düşünüldüğünde, Kabara'nın drenajı tam da Edmond'un özel yeteneklerinin tanığı olabilecek düzeydeydi. Seksenli yaşlarında bile yeniliğe ve deneylere duyduğu heves bir türlü doymak bilmiyordu. Petah Tikva'yı Tel Aviv'e bağlayan ilk otoyol onu çok heyecanlandırmaktaydı. Franck'a PICA'nın Rosh Pinna havaalanının yapılmasında mutlaka pay sahibi olması talimatını verdi. Boulogne-sur-Seine'in serasından *castor* fasulyeleri getirildi, Samarya'da denemelere başlandı, kendisi ziyarete geldiğinde de beyaz incirlerin –*mirabile dictu*– ve Bartlett armutlarının ilk hasadı alındı. Binyamina'daki Holstein ineklerinin kara kaderine rağmen, Edmond onların yerine standart Beyruti ve Şam sığırları getirilmesini sağlamanın ötesinde, Montbéliard ve Breton mandıra inekleri de temin etmiş, çiftlikte kurulan mandıra ve kaymak tesisine yeterli süt sağlanmasını mümkün kılmıştı. Kfar Giladi çevresindeki çayır-lara bakıldığında (yerel fellahlar buna çok şaşırmış olmalıydılar) merinos koyunları ve Ankara keçilerinin otladığı görülüyordu. Onları da yine Edmond, ileride Carmel'de kurulmasını düşündüğü tekstil fabrikasına hammadde sağlamak için getirtmişti.

¹⁷⁵ PICA.

Yatından yine her zamanki gibi Tantura'da inip kara-ya ayak bastığında, Edmond'un çoktan *Yişuv*'un doğuşunu mümkün kılan efsanevi bir kişiliğe dönüşmüş olması doğaldı. 1921'de Tel Aviv'de, Churchill'in katıldığı ayinde Kral George ve Kraliçe Mary için dua edildiğinde, Baronla Baronesin adları da anılmıştı. *Avi Hayishuv* (Yerleşimlerin Babası) ya da *Hanadiv Hayedua* (Bildığımız Velinimetimiz), artık zikir tekerlemesi olup çıkmıştı. Eski hasmı Herzl mezarından dirilip gelse, bundan büyük bir mesih mucizesi sayılmazdı. Belki 1914'tekine göre biraz daha muzip bir hali vardı, ama yine bir o kadar zarifti ve halkının arasına dönen bir *nasi* (peygamber-prens) havasındaydı. Samarya kolonilerini dolaşıp Tel Aviv'e doğru ilerleyişi, zafer kazanmış komutan gibiydi, kaldırımlardaki büyük kalabalıklar kendilerinden geçiyorlardı. Her yerde karşısına kendi resimleri çıkıyordu. Dükkân vitrinlerinde, bina cephelerinde, yollardaki "tak"larda – bazen de Herzl'in resmiyle yan yana! Tel Aviv'de onu, bir zamanlar birlikte çalıştığı insanlar karşıladı; Hankin, Dizengoff, Kalvarisky, *Yişuv*'un aydınlarından şair Bialik, hatta geçmişte onu otokrat diye eleştirmekten asla vazgeçmeyen Ahad Ha'am. Emrindeki yöneticilere ne tür sert eleştiriler yöneltilirse yöneltilsin, tüm kusurlarına rağmen kafasındaki Siyon dirilişi vizyonuna sımsıkı sarılan bu ihtiyara sitem etmek mümkün değildi.

Ziyaretin doruk noktası 10 Mayıs günü, Tel Aviv Büyük Sinagogunda, kapılara, pencerelere üşüşmüş kalabalıkların da duyacağı şekilde, onun "ruhani duasının" halka, onun önünde okunmasıyla geldi. Doğrusunu söylemek gerekirse, Baron Edmond pek de derin ve "ruhani" sayılabilecek biri değildi. Hayal gücü ne kadar romantik ve mistik olursa olsun (kesinlikle de öyleydi), huyu açısından, dünyevi güdülere ve başarılarla en güçlü şekilde cevap veren biriydi. O sırada bile ısrarla, "Kudüs ruhsal bir kent olarak, öncelik sıralamasında en son gelmeli; ilk olarak temelleri atmak daha acil – toprak, sanayi, köyler

ve Tel Aviv,” diyordu.¹⁷⁶ Ama özellikle ileri yaşlarında, Yahudiliğe, gerek bir bağlılık şekli olarak, gerekse Yahudilere özgü bir manevi etos’u kutsallaştırması açısından, daha bir önem verir olmuştu. Bir yakınlaşma sağlamak amacıyla *Aşkenazi* Baş Hahamı Kook ile Filistin Yahudilerinin *Sefardi* kanadını bir araya getirmeye bile çalışmıştı. Yahudi eğitiminin ve ibadetinin, *ki-butz*’larda ve sendikalar arasında yaygın olan agnostik sosyalist popülizm tarafından yutulup gitmesi onu daha çok korkutuyordu. 1923’te Yahudi okulları fon yetersizliği yüzünden bir süre için kapanmak zorunda kaldığında, onları zor durumdan kurtaracak parayı vermeye razı olmuş, ama bunun için de dini eğitimin müfredata (bir daha asla çıkarılamayacak şekilde) eklenmesi şartını koşmuştu.¹⁷⁷ Söylemeye bile gerek yok, Liberal Yahudiliğin temsil ettiği “dinin sulandırılması” fikrine, daha da beteri, karma evliliklere karşı biri olarak kalacaktı. Tel Aviv vaazında, umudunun her zaman, “İsrail’in dünyaya ahlaki ve ruhani değerlerini çalışmalarıyla kanıtlayıp göstermesi” olduğunu söyledi. Her ne kadar çevresinde yepyeni bir Yahudi kuşağının tomurcuklandığını görüyorsa ve de toplumun ilerideki geleceği ne kadar problemlili olsa da, o tek amaç şaşılacak şekilde yerine gelecekti. Shmuel Mohilewer’in ateşli ve hayalperest konuşmasını dinlediği günün üzerinden kırk üç yıl geçmişti ve şimdi içinde o sözlerle inanılmaz bir cevabın yükseldiğini hissediyordu. Şimdi o da bir tür *Wunder-rebbe* sayılırdı, o da kendi kişisel mucizesini özetleyen biriydi:

Ülkenin o zamanki, taşlarla, dikenlerle, çalılarla kaplı halini hatırladığımda, insanların o çorak topraklarda zayıf bir mısır ürününü yetiştirebilmek için nasıl çırpındığını gözümün önüne getirdiğimde – bana sanki gerçekten rüya görüyormuşum gibi geliyor.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Naiditch, s. 94.

¹⁷⁷ *A.g.e.*, s. 45-6.

¹⁷⁸ Kressel, *a.g.e.*, s. 96-8.

7

STRESLER 1930-1940

Edmond de Rothschild, Balfour Deklarasyonunun on yedinci yıldönümünde öldü: 2 Kasım 1934. Gerçi seksen dokuz yaşına geldiğine göre, ölmesi pek de beklenmedik bir şey değildi, ama yine de Yahudi dünyasını fena halde sarstı – onu *kalıcı* bir dede olarak görmeye öyle şartlanmışlardı ki! Ömrünün son on yılında gözleri neredeyse görmez olmuş, haber ve havadis alabilmek için birilerine bağımlı hale gelmişti. Biri ona okumak zorundaydı.¹ Diğer bakımlardan, neredeyse tümüyle sağlamdı, hareketliydi, kafası da her zamanki gibi çalışıyordu. Seksenlerinde kiraz çekirdeklerini hâlâ dişleriyle çatlatabiliyor, böylece konukları eğlendiriyor, artık Baronluk görevi gereği Filistin’i ziyaret edemese de, oturduğu koltuktan teftişlerini sürdürüyor, ne zaman yerleşimlerin biriyle ilgili bir haber gelse, uşaktan atlası getirmesini istiyor, çalışmayı eski temposunda sürdürmeye çalışıyordu. Bu son yıllarda ruhsal durumu ve öfke patlamaları adamakıllı kestirilemez olmuştu. Bir bakıma, pek az kişiye nasip olan bir yere ulaştığını, hayatını adadığı işin somut sonuçlar getirdiğini görmenin tatmini vardı.

¹ Bayan James de Rothschild’e kayınpederinin son yıllarıyla ilgili bu ayrıntılar için şükran borçluyum.

Kfar Giladi'den gelme şeftalilerin kâseleri yemek salonunda duruyordu, Kabara'ya döşenen boruların fotoğrafları da ayrı bir başarının müjdecisiydi.² Ama daha yapacak öyle çok iş vardı ki! Seksenlik beyninde planlar, projeler, büyük girişimler fırıl fırıl dönüp duruyordu. Fanilik, şu masanın üzerinde duran onca işin kesintiye uğramasını temsil eden sarsıcı bir kavramdı. Sabırsızlığı bazen kazandırıcı biçimlere bürünüyordu. Zaten budalalara tahammül edemeyen bir insandı, yaşlanınca da, karşısındakinin cümlesini devralıp görüşmeyi kendisi bitirmek gibi bir huy edinmişti – o sıra varılan nokta ne olursa olsun, kim ne demiş olursa olsun, karşısındaki kim olursa olsun. Faubourg St Honoré'nin kütüphanesinde kendisine kimin laf ettiğini önemsemesizin, birdenbire koltuğundan kalkıp tatlı tatlı gülümseyerek elini uzatıp veda edebiliyor, Galler aksanı taşıyan İngilizcesiyle, "Peki, *hoşçakalın*," deyiveriyordu.

Meşguliyetlerinin büyük bir kısmı yine her zamanki gibi, "benim" yerleşimlerim demekten hoşlandığı yerlerdeki tarım inovasyonları ve iyileştirmeleriyle ilgiliydi. Celile tütünün inişli çıkışlı geçmişi onun azmini kırmamış, üstün kalite, ticari değeri olacak lüks bir ürün yaratma çabaları eksilmemiş, kendi iyimserlik standartlarını bile aşarak Küba'dan usta bir üretici, Fransa'dan da Havana tütününün kuzey Filistin'de ne gibi bir şansı olabileceğini değerlendirecek bir toprak kimyageri göndermişti. Gelen raporlar, böyle bir şansın bulunmadığına işaret ediyordu.³ Muz konusunu Baron her zaman, tıpkı greyfurt için yaptığı gibi, tüm gücüyle desteklemişti, ama orada sonuç farklıydı. Entansif sulamanın sağlanmasıyla birlikte, Güney Akdeniz piyasalarına giriş de sağlanınca, o meyvelerin her ikisi de iyi nakit getiren ürünlere dönüşmüştü.⁴ 1932'de yeni ileri teknolojiyle derin

² Bkz. Resimler.

³ PICA (G) Kohn belgeleri, Haziran 1932.

⁴ A.g.e. (Şubat-Mart 1930); PICA 44/470. 1932 hasadının değeri 10,000

kuyu açmak mümkün olduğunda, Yavniel ve Beit Gan dolaylarındaki zengin yeraltı suyuna kavuşmak Edmond'u öyle sevindirmişti ki, kariyerinin sonunda da bir kere daha, Ris-hon Le Zion'daki ilk kuyu açıldığında duyduğu hisleri yaşıyordu. Yeraltı suyunun yerleşimler ekonomisini devrimden geçirebileceğini çabucak anlamıştı. Artık yaşayabilecek bir aile çiftliğinin boyutlarını 200-300 dönümden 20-30 dönüme indirmek mümkündü. Bu durumda, kültivasyon fonuna daha fazla kaynak aktarılabilirdi.

Ne var ki, Filistin'deki bu ilerleme belirtilerinin sevinci, Almanya'daki Yahudilerin üzerinde toplanan kara bulutlar nedeniyle gölgelenmekteydi. Edmond'un çalışmaları hep Yahudi toplumunun ve kültürünün kendi ayakları üzerinde durabileceği şeklindeki iyimser bakış açısına dayanmış, ama bir yandan da tehlikelerin hemen ilk köşenin ardında beklemekte olduğu varsayımını silememişti. Hitler'in ve nasyonal sosyalizmin yükselişi ise, Dreyfüs olayından da, pogromlardan da daha beter işaretler taşıyordu. En büyük felaketler o öldükten sonra boy gösterecekti, ama yine de kötülüğün boyutlarını doğru tahmin etmiş, Almanya'dan ayrılacak durumda olanları hemen o yola teşvik etmişti – hatta Avusturya ve Polonya'da yaşayanları da. Vakit kaybetmeden, varlıklarının birazını yanlarına alarak çıkabilmek hâlâ mümkünken. Bu son felaketten belki de enerjik, güçlü bir orta sınıf doğabileceğini ummaktaydı. Hem kırsal hem de kentsel. Onları Filistin'e yerleştirmek istiyordu. Paris'te bir kere daha bir yardım komitesi kuruldu, Edmond yerinden edilen bir grubu kendi evine çağırıp onlara *Yişuv*'da yeni bir hayat yaratmanın olanaklarını anlattı. Ama zaten Filistin'de de, Yahudiyle Yahudi arasında (onun yüzünü kızartan) çatışmalar yer alırken, bilinmezler son derece sinir bozucuydu. Sonuna doğru artık kendini öyle yorgun hissetmeye başla-

Filistin lirasıydı ve Tnuva, Yunanistan'da ve Yugoslavya'da pazarlar bulmuştu.

mıştı ki, olup bitenleri soğukkanlı düşünmeyi zor başarıyordu. 1934'te Naiditch'e, "Kafamda hep planlar, planlar," demişti. "Gece uykum kaçınca aklıma türlü türlü projeler geliyor. Ama düşünmek yoruyor beni. Yorgunum, çok yorgunum."⁵

Paris'teki cenaze merasimi sırasında, *Yishov*'dakilerin hepsi çalışmayı bıraktı, saygıyla onun yasına katıldı. Ülkenin her yanında halka açık toplantılar, anma duaları düzenlendi, onun adıyla bağlantılı her yerleşimde, onun çalışmalarını sıradan kabul edenler bile yaygın derin üzüntüyü hissettiler. Tel Aviv Büyük Sinagogunda yapılan ayinde olağanüstü bir heyecan duygusu vardı. Katılanlar arasında, Yüksek Komisyoner Arthur Wauchope, Hahambaşı Kook ve Siyonist hareketin liderleri de bulunuyordu: Ussishkin; Sokolow; Ruppın. Girişimlerin ilk başlangıcı sayılan Rishon Le Zion'da, Weizmann duygusal bir konuşma yaptı, onun azminden, inancından, etnik adanmışlığının kaynaklarından söz etti. Rishon'un ilk sulama pompalarının olduğu yere, Yerleşimlerin Babası'nı anmak üzere bir müze kurulmasına karar verildi. Mart 1936'da oğluyla gelini birkaç yeri ziyaret ettikten sonra, Zikhron Ya'aqov'un yakınında (günümüzde Ramat Hanadiv diye bilinen) bir yer, onun ebedi istirahatgahı olarak seçildi – vasiyet ettiği, içine gömülmek istediği tür bir kaya orada vardı. Nahum Sokolow büyük bir ileri görüşlülükle, Edmond'un da hoşuna gideceğini bildiği güzel bir veda cümlesiyle katkıda bulundu: "Tarlalarda, plantasyonlarda çalışan, bağlarıyla, ağaçlarıyla uğraşan Yahudi, ölümsüz Baronun ölmeyecek anısını temsil etmektedir."⁶

Oldukça kısa bir süre içinde, Edmond'un Filistin çalışmalarına en yakından katılanlar da mezarı ziyaret ettiler. Barones Adelaide birkaç ay sonra Père Lachaise'de onun yanına yatırıldı. 31 Ocak 1937'de *chef vénéré* Henri Franck,

⁵ Naiditch, *a.g.e.*, s. 102.

⁶ Kressel'den alıntı, s. 106-7.

Edmond'un benliğindeki idealizm ve pratik sebat karışımını en iyi bilen kişilerden biri de hayata veda etti, aynı yılın kasım ayında da Paris'teki görevdaşı Gaston Wormser öldü. Edmond'un özel yardımcısı, sekreteri ve "kalemkâr"ı olmanın yanında, muhaberatını yöneten, Baronun çalışma odasının eşliğini açacak insanları yöneten Wormser, James'in özel öğretmeni olmuş, ara sıra vicdani dertlerini dinlemiş biriydi. Onun ortadan silinmesiyle, Paris'teki Rothschild yönetiminin Galik *esprit de service*'i de ortadan kalkmış oldu. Kariyerleri ikinci *aliya*'dan önce başlayan bazı başkaları da o sıralarda hayata veda ettiler. 1936 yılı, Yafa ofisinin başı olan Bril'in yardımcısı Abrevaya'yı da alıp götürdü (Bril de onun ardından çok uzun yaşamayacaktı). Shomron'un öncüsü sayılan Meir Dizengoff da, Edmond'un Tantura'daki cam fabrikasını ayakta tutmaya çalışan, sonradan Tel Aviv Belediye Başkanlığı yapan adam da gidenleri izledi. Böylece, Franck'in *patron* dediği kişiyle birlikte kurucuların koskoca bir kuşağı ortadan yok oldu; Baronun kişiliğinin gücünden etkilenen bir etos yok olmuştu. Barones Adelaide ölmeden önce bu kaçınılmaz değişimi öngörmüş ve ifade etmişti: "Eşim temelleri attı, şimdi artık o çalışmalarını bitirmek tüm insanlara kaldı."⁷

Yışuv açısından son derece kişiselleşmiş olan Rothschild-PICA yönetimi ve diğer kolektif Yahudi kurumları (Yahudi Ajansı, Vakıf Fonu ve Ulusal Fon) da 1930'larda değişecekleri kesin olan kurumlardı. PICA'nın içindeki bazı değişiklikler, James'in başkan olması nedeniyle pek göze çarpmıyordu. Bu görevi zaten 1924'te devralmıştı, Edmond o sırada haklı olarak, tecrübe kazanmanın ona yararı olacağını düşünmüş, mecbur kalıp görevi üstlenmeden önce

⁷ Bayan Kalvarisky'ye söylenen bu sözü Kalvarisky, Kasım 1939'da, Edmond de Rothschild'in ölümünün 5. yıldönümünde, Zikhron Ya'aqov'da yaptığı konuşmasında alıntılanmıştı. Bkz. PICA (G) *Pres. Papers* 1939.

onu bu konuma getirmişti. Gerçi o on yıl içinde Edmond'un ön koltuktan arka kanepeye geçtiği pek de söylenemezdi. Herhangi bir memurun Filistin'den yazdığı bir raporu Baronun "şahsi dikkatine" sunmaması durumunda, "vay haline" denilebilecek bir durum söz konusuydu. Sorun da zaten oradaydı. Edmond kendisinden sonra işin durmak zorunda olmadığını bilmekten büyük bir rahatlama duymaktaydı ve sık sık da James'den "kendi veliahtı" olarak söz edip duruyordu. Gerektiğinde oğlunu, kendi inisiyatifini kullanmaya da teşvik ediyordu. Ama öte yandan, Baron hep (metaforik anlamda olduğu kadar gerçek anlamda da) oğlunun omzunun üzerinden bakıyor, olup biteni izliyor, kendi vesayeti altında herhangi bir şeyin ters gitmemesi için önlem alıyordu. Sonunda da tabii Edmond gerçekten sahneden çekilince, oğlunun "evlada düşen görevlerle" ilgili duyguları genç adama ilham verdiği kadar da bir yük şeklinde ortaya çıkmıştı. Edmond'un James'ten işi konsolide etmesini, çekip çevirmesini istediği açıktı, ama hızla değişen bir *Yışuv*'da PICA'yı nasıl geliştireceği pek o kadar net değildi. Edmond nasıl biri olursa olsun, hareketlerinin genellikle önceden kestirilemez olduğu kesindi.

Müteveffa Baron James nasıl en küçük oğlunun gözüne tahakküm eden, aşırı güce sahip, baskıcı biri olarak görünmüştü, Edmond da kendi oğluna, en azından bazen, öyle görünmüş olmalıydı. James babasından, dimdik duran o gururlu aristokrat kişiliğini ve o ince mizah duygusunu devralmıştı. Babası gibi onun da ruhsal durumu hiç uyarısız değişebiliyor, bir an sevimli ve cesaret vericiyken, bir an sonra son derece ciddi ve yanına yanaşılmaz birine dönüşebiliyordu. Biraz daha zayıf olan sağ gözüne yıllardan beri taktığı monokl yerine, 1919 yılında normal bir gözlük taktı – o yıl onun İngiliz vatandaşlığına geçtiği yıldır ve sol gözünü de bir golf kazasında kaybetmişti. Ama o zamana kadar da monokl zaten onun değişmez alameti farikası haline gelmiş bulunuyor-

du. Ne de olsa, monokl takan Siyonistlerin sayısı pek de fazla değildi. Lordlara özgü tavrı ve duruşu da, yersiz olmadığı gibi, hak edilmemiş de değildi. 1922'de James'le Dorothy'ye akıl durduracak kadar gösterişli, yetmiş odalı Waddesdon Manor konağı miras kalmıştı. Bina Baron Ferdinand adlı, Viyana'dan gelme bir Rothschild tarafından, 1870'lerde Buckinghamshire tepelerinden birinde, tipik Loire şatosu üslubunda inşa edilmişti. Yalnız Waddesdon'un tamir bakımı ve içindeki eşsiz on sekizinci yüzyıl mobilyaları koleksiyonuyla *objets d'art*'ların hak ettiği özen bile devasa bir sorun olmaydı.⁸ Ama James bunu da, bir yandan sürdürdüğü liberal politikalar ve yarış atları merakına paralel olarak, mükemmel şekilde başarıyordu. 1929'da Isle of Ely'den Avam Kamarasına seçildi. Samuel'in "katıksız" liberallerinin yolundan gitmeyi seçti. Bu tür kişiler 1935'ten itibaren küçülmüş, bir avuç kişiye inmişlerdi. Liberal politikaları savunmak gerektiğinde ya da Filistin ve dünya Yahudilerinin sorunları söz konusu olduğunda, çıkıp konuşmalar yapıyordu.⁹

Bütün bu zaman ve enerji tüketici faaliyetlere rağmen James, PICA'nın yönetimini de kahramanca götürmekteydi.

⁸ Bkz. A. Blunt (ed.), *The James A. de Rothschild Collection at Waddesdon Manor* (Fribourg 1967).

⁹ Kariyeri, bazı tarihçilerin dediği kadar da sessiz geçmiş değildi. James pek çok sorunla ilgili konuşmalar yapmış, özellikle "koloni" işleriyle, tarımla ilgili her konuda olduğu kadar, tabii ki seçim bölgesinde yaşayanların çıkarları açısından da sık sık söz almıştı. Hatta bir seferinde "jambon" sanayisine hükümet desteği konusunda söz almıştı! Samuel'a gösterdiği sempati, 1937 yılında sert bir darbe aldı; bir önceki Yüksek Komiser, Lordlar Kamarasında yaptığı konuşmada Yahudi göçünün kontrol altına alınması gerektiğini savunmuş (1921'deki görevi sırasında kontrol yasalarını getiren de kendisiydi), yerleşim alanlarının da sınırlandırılmasını istemişti. Bu konuşması onu Siyonist tarihinde sevilen biri yapacak değildi. James 1932'de de çok çalışmış, ama Filistin ürünleri için İngiltere'de tercihli ithalat haklarını almakta başarılı olamamıştı. Bkz. Frank-JdR 7 Şubat 1932.

Babası öldüğü anda, onun başladığı işi sonuna kadar başarmaya karar verdiği belliydi. Yerleşimlerin her ayrıntısını, sanayilerini, kamusal alandaki faaliyetlerini, PICA dosyalarından öğrenmeye, önemli kararları bilgi sahibi olarak vermeye çalıştı, hazırlandı. Gerçi babasının fiziksel gücüne sahip biri değildi, ama yine de ara sıra müthiş enerji patlamaları sergileyebiliyordu. 1936 Martında PICA'da çalışanlar onu, uçağı Hayfa'ya ineli henüz iki saat olduğunda ofisin kapısından girerken gördüklerinde, hiç vakit kaybetmeden de dopdolu bir günün programını uygulamaya başladığına tanıklık ettiklerinde, çok şaşırmışlardı. Hayfa yönetiminden biri, notlarına, "Başkanımız yorulmak diye bir şey bilmiyor," diye yazmıştı. "Ona hafifletilmiş bir program sunduğumuzda, hemen itiraz etti. Hayfa'dayken bir dakika bile durup dinlenmedi."¹⁰ Birkaç gün dolmadan, diğer işlere ek olarak, Hayfa kadrosunun ücret ve iş şartları taleplerini halletmiş, Pardess Hanna yerleşimcilerinin büyük sorunu olan su arızasını çözmüş,¹¹ Kayserya'daki arkeolojik çalışmalar konusunu ele almış, geleceğin çiftçileri için açılacak yeni staj okulunu, Mallaha'daki su kullanımını karara bağlamış, Yüksek Komiserliğe arazi talepleriyle ilgili olarak kadastro kayıtlarının güçlüklerini izah eden bir de memo yollamıştı.

PICA işlerinin ağır yüküne ek olarak bir de bu tür önemli kararların devreye girmesi, hem yöneticiler için hem de ağır işlemek zorunda kalan mekanizma için hiç kolay değildi. Edmond'un ölümünden sonra bile, her yazı üç kopya olarak yazılıyor, biri Londra'daki James'e, biri de hâlâ "merkez" olmayı sürdüren Paris ofisine gönderiliyordu. Wormser'in yerine genel yönetici olan kişi, yine bir o kadar hiperdikkatli Robert Gottlieb'di. Paris bürosu da Hayfa'daki görevlilere,

¹⁰ Gottlieb-PICA, 28 Mart 1936.

¹¹ Pardess Hanna yerleşimcilerinin kullandığı elektriğin bedelini nasıl ödedikleri sorunu da vardı. Tıpkı Kayserya imtiyazının bedelsiz kullanımı konusunda olduğu gibi, Rutenberg bu görüşmelere de karışmıştı.

adeta başkentten sömürgeye emirler gönderir havasında davranıyordu. PICA'da mevki ve otorite konuları belki de biraz fazla gelişmişti. Özellikle de Siyonist organizasyonun gayri resmi havasıyla karşılaştırıldığında, kesinlikle öyleydi. PICA ofisinin tercih ettiği kolalı yakalara, ona göre kıyafetlere bakan yerleşimciler, karşılarında terzilerin kaprisini görüyormuş gibi değil de, bambaşka bir "etos"un bayraklarını görüyormuş gibi oluyorlardı. Farklı, dertlerini anlayamayan bir zihniyet! Edmond'un gününde bir tutkuya dönüşen ihtiyat ve gizlilik de PICA'nın resmîyetine eklenince, genel etkisi, kendi kolektif vicdanından başka hiçbir Yahudi kuruma hesap vermek zorunda olmayan, *Yişuv* için en hayati konuları, Filistin'in uzağında, kapalı kapılar ardında yapılan toplantılarda konuşan bir yabancı kurum şeklinde oldu.

Aslında yaratılan bu etki, doğru değildi. Organizasyon içinde karar alma usulleri karmaşık olsa da, anlaşılabilir türdeydi. Yeni bir kredi verilebilmesi için (miktarı az bile olsa), diyelim bir Celile *kibutz*'una silo lazım olsa ya da ıssız bir yerdeki çiftliğe *Hagana* muhafızları gerekse, işlemler hep aynı adımlarla yerine getiriliyordu. Yerleşim komitesinin sekreteri, kendilerini ziyaret eden müfettişe başvurusunu yapıyor, sonra müfettiş, durumu Hayfa ya da Yafa'daki *chef de service*'e bildiriyor (her servisin, mühendislik, arazi inceleme, tarım, vb. gibi, kendi kadroları vardı), şef durumun bir özet raporunu yazıp genel sekretere yolluyordu. Sonra da aynı öneriyi Paris'teki genel müdüre bildiriyordu. Paris'teki genel müdür, Londra'daki başkana yazarak konunun bir sonraki PICA yönetim kurulu toplantısının gündemine alınmasını istiyordu. Böyle bir süreç elbette ki yıldırım hızıyla işleyemezdi. Bir çiftliğin güvenliği, hasadını ya da insanların canlarını tehdit eder durumdaysa, bu tür gecikmelerden kaçınmak gerekirdi. Elbette ki acil durumlarda yerel karar alma yetkisi de gerekli kişilere verilmişti, ama o da genellikle Genel Sekreter oluyordu. Yetki delege etme konusu da ince düşünülmüş bir

sürece göreydi. İstisna sayılan durumlar seyrekti, PICA'nın sırtında hiç beklemediği finansal ya da politik yükler birikiyor, herkese rezil olmayı göze almadıkça bunları sırtından silkeleyemiyordu. Paris-Yafa ya da Paris-Hayfa dosyalarında, yetkileri dışına çıkan memurlarla ilgili pek çok yazı vardı.¹² Yetki almadan iş görmenin riskleri, PICA çalışanlarını iki farklı gruba bölmüş gibiydi: Biri, Kalvarisky gibi, ya da Celile'de onun yerine gelen Leonard Triffon veya Victor Kohn gibi, kendi tecrübelerine ve sezgilerine göre hareket edip, bürokrasiyi pek takmayanlar, biri de, Franck ve Rosenheck gibi, çok acil bir durum olmadıkça çizginin dışına çıkmamaya özen gösterenlerdi. Ama sonuçta, tam da giderek hızla bozulan sosyal düzenin bağımsız inisiyatifte ihtiyaç gösterdiği bir zamanda, cesur davranışlar kısıtlanmış oluyor, üstelik bu iş, önce harekete geçip sonradan akıl yürütmesiyle tanınan bir Yahudi toplumunda yer alıyordu.

Ne var ki, bu *hareketsizlik* eğilimi de, yapısal bir bürokrasi yatınlığı kadar, PICA'nın 1930'larda kendini içinde bulduğu ortamın koşullarından kaynaklanmaktaydı. O sıra kurum, kendi tarihinin bir kavşak noktasındaydı. Edmond'un ölümü sırasında elinde hâlâ müthiş bir gayri menkul birikimi vardı: 440.000 dönüm (80.000'i Ürdün'ün öbür yakasında olmak üzere) bir alan üzerinde 30 yerleşim, ya bu kuruluş tarafından başlatılmış ya onun tarafından fonlanmakta ya da ondan yardım görmekteydi. Bunlardan üçü, yani Petah Tikva, Rishon Le Zion (her birinin nüfusu 5000 kadar) ve Hadera (orada 5000 kişiye ek olarak asfaltlanmış yollar, 25 odalı bir otel, bir de yerel banka bulunmaktaydı), büyük köy olmaktan çok, küçük kentleri andırıyorlardı.¹³ Fi-

¹² Leonard Triffon görünüşe göre bu başarısızlığından ötürü cezalandırılmıştı – Yukarı Celile'ye atanan biri için böyle şeyler neredeyse otomatikti.

¹³ Bkz. (PICA-G) tarafından, Hope Simpson Toprak Komisyonu için 1930'da ve Woodhead Komisyonu için 1938'de hazırlanan malzeme (1.7.38).

listin'in geri kalanındaki çarpıcı büyümeyle karşılaştırıldığında ise, Rothschild kurumu yerinde sayıyor gibiydi. 1900 yılında elindeki arazi 145.000 dönüm, yani Filistin'deki Yahudi topraklarının %67'siydi; 1914'te o rakamlar 235.000 ve %56 olmuş, 1930'a gelindiğindeyse 400.000 ve %34 düzeyine yerleşmişti.¹⁴ 1914'te toplam 45 Yahudi yerleşiminin 24'ü JCA elindeyken, 1931'de o denge, 124 yerleşim içinde 30 olarak görünmekteydi. Savaşın hemen sonrasında Edmond, Elias Sursuq'la ve yurtdışında yaşayan bazı Beyruti toprak sahipleriyle, çoğu aşağı Celile ve yukarı Ürdün yöreleriyle ilişkili birtakım anlaşmalar yapmıştı. Ama Siyonist kurumların alabildiği önemli araziler –Jezreel vadileri ve Beisan (Beit Shean)– PICA'nın pek ilgi gösterdiği bölgeler değildi.¹⁵ Ayrıca 1930'larda Yahudi Ulusal ile Siyonist vakıf fonlarından akıp gelen sermaye de, PICA'nın boy ölçüşebileceğinin çok üzerindeydi. 1921'le 1937 arasında o iki Yahudi kurumu ülkeye 11 milyon sterline yakın para getirirken, PICA'nın kamusal alanlara, sanayi girişimlerine, kadastro işlemlerine ve diğer konulara yaptığı yatırım herhalde bunun üçte biri düzeyindeydi.¹⁶ Giderek artan bu dengesizlik daha başka rakamlara da yansiyordu. 1932 ile 1939 arasında kurulan yetmiş iki yeni yerleşim içinde PICA yalnızca sekiz tanesinden sorumluydu.¹⁷

Diğer sektörlerde de PICA etkisi, genel ekonomik gelişmenin içinde görece sınırlı düzeylerdeydi. Emek Siyonizmi eti-

¹⁴ I. Rosenfeld tarafından 1944'te PICA arazileri konusunda yazılan rapor, Haziran 1944 (PICA-G).

¹⁵ *Keren Hayesod*, savaştan sonra Jezreel Vadisinde yaklaşık 100,000 dönüm arazi almış, Hankin'in 1914'te kurguladığı anlaşmayı bu sayede gerçekleştirmiş, drenaj ve toprak iyileştirme projelerine de 50.000 sterlin harcamıştı. Yeni yerleşimler arasında, ilk moshav kooperatiflerinden olan Nahalal, Migdal Ha'emek ve Tel Yosef de vardı.

¹⁶ Bkz. Rosenfeld, "Qisarya"; 24 Nisan 1944, s. 3.

¹⁷ Shekhunat Ya'akov; Ashdot Ya'aqov; Givat Hapoel; Mishmar Hash-losha; Gesher; Mayan Tzevi, Hazorim ve Shadmot Dvora.

ği yaygınlaşıyor, *Yișuv*'un her kilit kurumuna yerleşiyordu. İşçi sendikalarının pazarlık gücü savaş öncesinde pek zayıfken, şimdi birleşen *Histadrut*'la güçlenmiş, 1930'da *Mapai* siyasal kanadını oluşturacak düzeye ulaşmıştı.¹⁸ *Tnuva* ve *Hamashir* gibi kooperatifler, çiftlik üretimleri toptancılığı yapmayı sürdürmekteydiler ama onlara da işçi organizasyonları egemen olmuştu. Sağlık ve eğitim tesisleri de işbirliği içinde yönetilmekteydi. Bu gerçeği 1920'lerde fark eden Edmond, okul müfredatına mutlaka dini eğitimin de dahil edilmesini çok istediği halde, PICA'nın o kurumları yönetmekle ilgili sorumluluklarının hepsini *Vaad Ha Le'umi*'ye (Yahudi Ulusal Temsil Konseyi) devretmişti. İşçi örgütlerinin ağırlıklı baskısına tek itiraz, liderliğini Jabotinsky'nin üstlendiği militan sağ kanat revizyonistlerinden gelmekteydi. Edmond onların tekel sosyalizmine karşı olmasını anlayabiliyor, ama militarizmle flört etmelerinden, şiddet ve etnik mesianizm eğilimlerinden, Jabotinsky'nin demagogilerinden, üstelik de 1930'daki Siyonist Kongresinde Weizmann'ı devirmesinden hiç mi hiç hoşlanmıyordu.

Filistin'deki parti politikalarına doğrudan karışmamak, PICA'nın yerleşik bir ilkesi haline gelmişti. Her tür politik gruplara finansal destek sağlayabiliyorlardı, yeter ki o gruplar yaşayabilecek yerleşimlerin kurulmasına katkıda bulunacak güce sahip olsun. Hazorim (1939) aslında dini *Mizrahi* organizasyonu ile ilişki içindeydi; Ma'yan Tzevi geniş tabanlı bir *kibutz* organizasyonu olan *Ihud*'la yakındı ve Bahalat Jabotinsky de (adından belli olduğu üzere) revizyonist kanadı oluşturuyordu. Rakip gruplar arasındaki rekabetin son derece ateşli olduğu bir ortamda tarafsızlığını sürdürebilmesi PICA'nın başarısıydı, ama bunu yaparken de yerleşimciler üzerindeki etkisinin birazını kaybediyor, yönetimin olup bitenlere mesafeli kaldığı izlenimini güçlendiriyordu.

¹⁸ Bkz. P. Y. Medding, *Mapai in Israel: political organisation and government in a new society*, (Cambridge 1972), bölüm 1.

Son olarak, otuzlu yılların ortalarında Filistin (eğer eskiden öyle olmuşsa bile) artık kırsal bir toplum olmaktan da çıkmıştı. *Yişuv*'un sadece %14'ü geçimini yalnızca tarımdan sağlıyor, onun da %8'i ya üzüm ya da narenciye yetiştiriyordu. Geriye *kibutsizm*, *moşavim* ve *moşavot*'tan geçinen yalnızca %6'lık bir kesim kalıyordu. Nazi kıyımından kaçıp gelen beşinci *aliya* da bu oranları pek değiştirmede. 1934'te Almanya'dan gelen 13.500 göçmenden 6000'i Tel Aviv'e, 4000'i Hayfa'ya gitti (o dönemde kuzey kıyısındaki Nahariya Köyü ile birlikte bölgenin tümünde güçlü bir Alman Yahudisi sosyal etkisi hâkim oldu), geriye kalan yalnızca 2500 kişinin de hepsi *full-time* tarıma yanaşmadı ve kırsal yerleşimlere gitmeyi seçmedi.¹⁹ Edmond'un vizyonunu oluşturan, toprakla uğraşıp bağlarını yetiştiren bağımsız küçük çiftçiler toplumu hayali, onun asla öngöremeyeceği koşullar altında adım adım gerilemekteydi.

Durum böyle olduğuna göre, PICA ne tür adımlar atmalıydı? Siyonist kurumlarla ilişkileri nasıl olmalıydı? Kaynaklarının hangi oranda bir kısmı gelecekte arazi alıp yerleşimler kurmaya ayrılmalı, ne kadarı kurulmuş olanları konsolide edip iyileştirmeye harcamalıydı? Sermaye, ticari portföy ile tarım portföyü arasında nasıl bölüştürülmeliydi? Akla gelmesi zor olan bu tür ağır durumlar için Edmond herhangi bir rehber bırakmışmamıştı. O, Filistin kolonizasyonunun kılavuzu olmuştu, ama yolun nerede son noktaya varmasını beklediğini hiç açıklamamıştı. 1929'da başlayan dönemde, yani Samarya'da son yerleşimi, Pardess Hanna "orta-sınıf" yerleşimini kurup sırf narenciyeye yönlendirmesi ve bunu 1937'deki ölümüne kadar sürdürmesi sırasında ortaya çıkan

¹⁹ Bkz. emek memorandumu, PICA (G), 10 Ekim 1934. PICA, Hayfa Limanı inşası ve Yafa Limanındaki iyileştirmeler gibi emek-yoğun kamu projelerini destekleme konusunda kaygılıydı, ama hükümet de böyle projelere genel gelirlerden sübvansiyon verme konusunda isteksizdi.

sorunlar ancak Henri Franck'in değerli katkıları ve kesin kararlarıyla aşılabilmişti.

Franck'in upuzun kariyerinin sonunda bu konularla ilgili düşünceleri, kuşkularla dolu ve muhafazakâr eğilimdeydi. Çok fazla sayıda yüksek umutların yıkıldığını, kulağa harika gelen nice projenin üretim gaflarından, sarsıntılı piyasalardan ötürü çöktüğünü görmüş biri olarak, şimdi yeniden sabit ve operasyon sermayesi enjeksiyonuna kalkışıp karşılığında ne faiz ne de kârlı geri dönüş göremeden hareket etme konusunda elbette kuşku duyuyordu. 1903'te JCA adına mühendislik ve araştırma çalışmalarına başladığında, ortadaki senaryo (sonradan PICA da aynı yolda ilerlemeyi seçecekti) çok basit görünmüştü. Dernek toprağı satın alacak, yerleşimcinin orayı ekip biçmesine tahsis edecek, ona ve ailesine ilkel de olsa barınak sağlayacaktı. Ona kullandığı arazinin mülkiyet hakkını kendi elinde tutarak (küçük bir depozito), tohum, hayvan ve başlangıçta yük hayvanlarıyla tarım aletlerini temin edecekti. Verilecek kredilerde hiçbir zaman ticari faiz uygulanmıyor, yüzde 2 ya da 3 faiz uygulanıyor, borçlar çok küçük taksitlerle ve çok uzun sürede geri ödeniyor, bu süre 50 yıla kadar çıkabiliyordu. Çiftçinin tecrübesi artıp çocukları büyüdükçe, (teorik olarak) yalnız borcunu ödeyebilmekle kalmayıp, toprağını da PICA'dan satın alarak bağımsızlığa ulaşabilecek, daha çok kazanıp ileride yeni göçmenlerin gelmesine, yerleşmesine yer açacaktı. Ama 1930'lara gelindiğinde, sistemden en iyi yıllarda bile yararlanabilen bir avuç insanın ancak plantasyon üreticileri olabildiğini, bunu şu ya da bu nakit ürünü sayesinde yapabildiğini Franck çok iyi görmüştü. Artık bu sistemdeki bazı varsayımları ortaya koyup düşünmenin vakti gelmiş olmalıydı.

Bir kere, yurtiçi özyeterliliğe doğrusal yolla ulaşma yolundaki iyimser bakış açısı, ulusal refaha giden yolda ne büyük zorluklar ve sarsıntılar çıkabileceğini hesaba katma-

mıştı. Manda döneminde bile cezalandırıcı (çoğu zaman da rastgele) vergi alınması, savaş ortamı, Araplarla Dürzilerin düşmanca şiddet dolu davranışları, parazit hastalıklarının insanlara, hayvanlara ve bitkilere zarar vermesi, işçiliğe ödenen abartılı ücretler, komşu pazarlardan dışlanma ve erişebildikleri piyasalarda da sürekli dengesizlikler, ikide bir karşılarna aşılmaz gibi görünen krizleri getirmişti. Mazkeret Batya veya Metulla gibi *moshavot* yerler tam biraz (refaha değilse de) istikrara kavuşur gibi görünürken, karşılarna yeni bir felaket çıkıvermişti. Tabii ki Franck bu bahtsızlıkların tüm suçunu yerleşimcilere yüklemiyordu, ama onları büsbütün masum da bulmuyordu – tıpkı beceriksiz JCA-PICA yönetimini de masum bulmadığı gibi. Ama 1930’ların koşullarına baktığında, PICA’nın her isteyene kurtarma kredisi vermeyi sürdürmesinin de her şeyi nasıl düzelteceğini pek göremiyordu. Franck de, Gottlieb de, destekler gelmezse herkesin ülkeden kaçışının başlayacağı ve suçun da PICA’nın üstüne kalacağı yolundaki uyarıları duymaktan bıkmış usanmışlardı.²⁰ Gerçi ürünlerin satış fiyatları düşerken insanların topraktan kaçıp kentlere yöneldiği, reel gelirin daha yüksek olduğu yerleri tercih ettiği doğrudu, hatta 1934’te bin kadar kayıtlı işsiz görünüyordu, bu durumda toprağın çorağa döneceğinden ya da yeniden Araplara verileceğinden, bunun da bir yarı-dini damgalanmaya dönüşeceğinden korkulmuştu. Ama Franck’a göre işler bundan böyle, iyiye değil, kötüye gidecekti. Arap şiddetinin düzeyi her geçen yıl biraz daha yükseliyor, daha kasıtlı kış-

²⁰ PICA, Franck-Gottlieb, Nisan 1932. Franck ayrıca Tesud HaMa’ala, Metulla ve Mishmar Hayarden’deki yerleşimcilerden de bezmişti. Onlara sulama fonu verilmiş, aletleri ve hayvanları satın alsınlar diye de 3-400 Filistin lirası kredi sağlanmıştı, ama onlar Sharon Sahiline inmiş, portakal bahçelerinde ücretli işçilik yapmaya kalkmışlar, hatta çoğu gitmeden önce parasını PICA’nın verdiği malzemeyi de satmışlardı. PICA, Franck-Gottlieb, 2 Mayıs 1934; Gottlieb-Franck, 10.4.34.

kırtılıyormuş gibi görünüyor, hem silah, nöbetçi kuleleri, telefon, vb. gibi savunma çarelerine daha çok para harcamak gerekiyor hem de hasat zamanı *moshavot*'ta Arapların yerine tutulması gereken Yahudi işçileri bulmak zorlaşıyordu. Örneğin Mishmar Hayarden'de JCA yerleşimi tarlalarında elli Arap, on beş Yahudi işçi çalışmaktaydı, güvenilir ulaşım yollarının henüz sağlanmadığı Safed ve Rosh Pinna ise kendilerini çok tehlikede hissettikleri için 1936 sonrasında Arap işçilere ağırlık vermekten çekiniyorlardı.²¹

Franck'i karamsarlığa iten daha başka nedenler de vardı. Celile'de sürdürülebilir bir hayvancılık oluşturma yolundaki tüm çabalara rağmen 1930'ların ortalarında Filistin hâlâ et ihtiyacının üçte ikisinden fazlasını ithal etmek zorundaydı ve çoğunu da Romanya ve Bulgaristan'dan alıyordu.²² Yüksek rakımlardaki otlaklar, özellikle de orada koyun yetiştirmek, Celile ve Golan'ın yağmacı Bedevileri için kolay hedefti, hele de son zamanlarda, hep yaptıkları saldırılarını dayandıracak bir savaşçı ideolojisine kavuştukları dikkate alınırsa! Sonuç olarak özellikle kuzeyde, yalnız kesimlik et kıtlığı doğmakla kalmıyor, sanayinin tüm yan kolları da etkileniyordu. Sürüleri geliştirmek için onca çaba gösterildikten, doğru dürüst veteriner hizmeti de sağlandıktan sonra Ayelet Hashasar'da 1935-36'da tüm yemlerin girişimci Vilentchuk'tan alınmak zorunda kalınması, Franck'i şoka uğratmıştı.²³

Ona sık sık, derin kuyu sulamasının, traktör, mekanik ve kombine araç kullanımıyla bir araya gelmesiyle, zorluk çeken yerleşimleri kurtarmanın mümkün olduğu söylenmekteydi. Ama Franck'in tek görebildiği, sermayenin garantisiz şekilde saçılmasının o yerleşimleri borç batağına sürükleyeceğiydi. 1921'de Djisr Melhamie'de, Ürdün ve Yarmuk

²¹ PICA 37/725; 37/718.

²² Rosenfeld raporu.

²³ Gottlieb-Franck, 9 Ocak 1936.

sularının birleştiği Menahemia'nın güneydoğusunda 1000 dönümlük bir arazide başlatılan *kvutza* Gesher'e Franck kendisi 3000 dönüm daha ekleyebilmişti, ama tutulan kayıtlar yine de pek sevinçli haberler getirmiyordu. 1929'da kooperatif bankalarının birinden (PICA'nın garantisiyle) gelen bir liberal kredi de, entansif sebze ve sofralık meyveler için nehirlerden sağlanan yeterli sulama olanakları da, Rutenberg'in Yarmuk üzerine kurduğu elektrik santrali de orayı kurtaramamıştı. 1933'te Ashdot Ya'aqov (James'in adı) olarak yeniden kurulacak Gesher'in başı büyük dertteydi. 1931 sonunda borcu, PICA'nın kuruluş sırasında verdiği 5500 Filistin lirasından, 21.000 Filistin lirasına yükselmiş bulunuyordu.²⁴

Bu meblağın tümü de savurganlıklara harcanmamıştı. Harcama kalemleri arasında "en az gerekli" sayılabilecek olanı, çocuk yatakhanesiydi (1541 Filistin lirası). Ama diğer harcamaların hepsi yerleşimin bekasıyla ilgili kalemlerdi. Beisan bölgesi için şart olan derin sürme ve taş temizleme işine 2000'den fazla, sulamaya (Rutenberg'in su, pompalar, kuyular ve motorlar için aldığı) 1500, altı yıllık tohuma 1000, traktör, tırmık ve diğer araç gerece 750, yeme ve sürünün bakımına 2100 ödenmişti. 21.000 Filistin lirası ödenmemiş borç olarak görünmeyi 1937'de de sürdürdü. Görünüşe göre yerleşim, üyelerinin karnını doyurmaktan ve genel giderlerin bazılarını ödemekten fazlasını yapamıyordu. Fazla iddialı programlara girmeksizin, henüz *kvutza*'nın kendini savunmak için harcayacağı paralar da devreye girmemişken, borçları PICA'nın hiçbir yerleşim için öngörmediği düzeylere yükselmişti. Yarısı Nezly korusu alanında, yarısı da (geri kazanılmış) Kabara toprağında olmak üzere 1938'de Ma'yan Tzevi (Franck'in adına) kurulduğunda, 25 aile için en azından 20.000 Filistin liralık bir bütçe gerekeceği tah-

²⁴ Gesher/Ashdot iç ekonomisi konusunda, PICA 29/717, özellikle 30 Eylül 1931.

min edilmişti. Ama Franck'in tüm karamsarlığına rağmen, Edmond da, James de, Gesher/Ashdot'un sonunda başarılı olacağına inanmaktaydılar. Rutenberg de güçlü bir savunucuydu – hem yalnız bu *kvutza*'nın ona iş kazandırmasından ötürü değil. Edmond ise entansif sulamayla muz, mısır, alfalfa, sofralık meyve ve yonca üretimini sağlayarak orayı verimli hale getireceğine inanmıştı. Grubun sebatı, azmi ve çalışkanlığı konusunda Franck bile pek yakınacak bir durum göremiyordu. Destek devam etti, kredi tavanı yükselmeyi sürdürdü ve Ashdot Ya'aqov sonunda PICA'nın *kibutz* faaliyetlerinin mostralık bir örneği oldu – 100 dönümde entansif tarım ve ülkenin ilk sebze konserve fabrikasıyla!

Gesher/Ashdot'a gösterilen müsamahaya rağmen Franck yine de finans musluklarını her istendiğinde açmaktan yana değildi. 1928'de aşağı Celile'deki bir teftiş turundan döndüğünde şu kayıtları girmişti:

Baronun elindeki kaynakları, kendisini pek de tatmin edemeyen yerleşimlerimiz harcamak yerine kendi bilimsel vakfına [*Institut de Biologie Physico-Chimique* – Paris] harcamayı tercih ettiğini anlıyorum. Celile yerleşimlerini ayakta tutma çabaları herhalde bir vakit ziyarı, çünkü kırk yılı aşkın süredir yapılan fedakârlıklar bile onları hâlâ sağlam bir zemine oturtamadı.²⁵

Franck burada herhalde Edmond'dan değil, kendi duygularından söz etmekteydi, çünkü Edmond yerleşimler konusunda sonuna kadar hep iyimser bakışını korumuştü; zaten başlattığı Filistin projeleri ile Filistin dışı projelere yöneltilen kaynaklar konusunu da hiçbir zaman bir rekabet olarak düşünmüş değildi. Yukarıdaki gözlemde fark edilen kemer sıkma tutumu daha çok Franck'in, kendisi dümendeyken PICA

²⁵ Franck genel raporu, PICA (G), 20 Nisan 1928.

fonlarını tutumlu kullanma kararlılığını ifade etmekteydi. Rutenberg'in Hayfa santrali projesi ortaya getirildiğinde, maliyetin 185.000 Filistin lirasını da aşacağı tahminleri karşısında şiddetle itiraz etmiş, ama başarılı olamamıştı, çünkü konsey o sırada Filistin biracılığının finansmanında ve yönetiminde önemli rol oynamaya karar vermişti.²⁶ Daha küçük kalemlerin savurganlık sayılarak reddedilmesi politikası sürdürüldü: Rehovot'da bir lise kurmak, Mikve Israel'i bataktan kurtarmak için desteğe devam gibi şeyler reddedildi. Baronun ilk kuşak yerleşimcilerini ve yöneticilerini yetiştiren okul, artık zor durumdaydı. Stajyerlerin çoğu ya Celile'deki Kadoorie Koleje gidiyor, ya da Lydda'nın doğusundaki Ben Shemen okulunda eğitim alıyorlardı. Franck'a göre Yafa da artık pratik çalışmalara uygun bir yer olmaktan çıkmıştı, çünkü Krause'un ekibi teknik gelişime ve inceliklere çok fazla ağırlık vermeye, Filistin'de sağ kalmanın daha gerçekçi koşullarını kavrama meselesini ihmal etmeye başlamıştı.²⁷

Franck'in eleştirel bakışı, günün cari harcamalarından daha başka alanları da kapsamaktaydı. Parfüm fiyaskosunu sürdürmenin, ona göre hiçbir anlamı kalmamıştı – hele de depresyon nedeniyle Amerikan piyasasında kazanın dibi çıktıktan sonra! Tütünün durumu da daha iyi değildi. 1930 hasadından hiç satış yapılamamasının yarattığı zorluklar bir yana, Celile üreticileri (ikisi hariç) ekim alanını *daha da genişletmiş*, 1600 dönümlük yeni alan eklemişlerdi. Franck'a göre adamlar herhalde Baronun 1890'da (piyasa fiyatına bakmaksızın) bağcıların ürün fazlasını satın aldığı gibi durumu kurtaracağını varsaymaktaydılar. Böyle bir varsayım son derece yersizdi, çünkü Üreticiler Birliği 1932 yılında zaten 15.700 Filistin lirası düzeyinde bir borcun altındaydı. Fiyatlar yirmili yılların ortalarından beri dik bir inişe geç-

²⁶ Franck-Gottlieb, 13 Mart 1934.

²⁷ Franck-James de Rothschild, 12 Eylül 1932 (PICA-PP).

miş, Maspéro o sıralar 25 kuruştan aldığı mala önce 17, şimdi de 10 kuruş vermeye başlamıştı. Üretim maliyeti 1932'de (Arap işçi kullanıldığında) kilo başına 10 kuruş düzeyinde olduğuna göre, girişimin tümü ekonomik olmaktan çıkmıştı ve Franck artık Metulla ile Yesud HaMa'ala'da sökümler tavsiye etmekteydi.

Portakal üretimi de bir başka dertti. 1931'den sonra fiyatlar yükselmeyi kesmiş, peş peşe bol ürün gelmesi de düşüş yolunu açmıştı. Filistin üretimi İngiltere piyasasında bir türlü %20'nin üzerine çıkamıyor, Güney Afrika üretimi tarafından tehdit altında tutuluyordu. Avrupa pazarları da doygundu. 1931'de Almanya'ya yollanan yarım milyon kadar kasa, herhalde rekor rakamdı, çünkü ondan sonra Avrupa pazarları daralmaya başlamış, 1933 sonrasında durum daha da hız kazanmıştı. Ekonomik Kurul'dan Walter Cohen ile Osmond d'Avigdor Goldsmid, bir tarım kredileri bankası kurulmasını, köprü krediler sağlayarak üreticilerin geçici sorunlarına çare getirmesini önermişlerdi, ama Franck son derece kuşkuluydu. O da, Edmond da, portakal üretiminin 3,5-4 milyon kasadan 6 milyon kasaya çıkarılmasına kuvvetle karşı çıkmışlardı, şimdi de eğer böyle bir yola gidilirse, kendilerine başka alan bulmaya çalışmaları gereken üreticilere o bankadan kredi verilecek (çünkü herhalde bankanın yönetim kurulunda da önemli üreticiler bulunacak), durum hiç iyileşmeyecekti. Aldığı notlarda, "Aslında bu plan, büyük üreticilerin kendi plantasyonlarını genişletmek için kurguladıkları bir spekülasyona benziyor – onları teşvik etmek, bizim kuruluşumuzun görevi değil," diye yazmıştı.²⁸

²⁸ Buhranın genel etkileri için bkz. Franck-Paris mektubu, 31 Aralık 1931: "... faaliyetlerimizi elimizdeki sınırlı kaynaklara göre ayarlamaya mecburuz; tüm yeni işlerden vazgeçmeli, sıradan harcamalarımızın ana maddelerinde de ciddi azaltmalar yapmalıyız." Portakallarla ve kredi bankasıyla ilgili olarak, bkz. Franck'in genel raporu, Eylül 1932.

Franck'ın önemli yatırıma gerçekten ihtiyaç duyduğuna inandığı bir tek sektör varsa, o da yeraltı su kaynaklarının araştırılmasıydı. 1930'larda PICA yukarı ve aşağı Celile'de sondaj ve pompalamalara 100.000 Filistin lirasının üstünde para harcamış, başarı düzeyleri farklı farklı olmuştu. Sulamaya (ve daha iyi dreneja) çok ihtiyaç olan Sedjera'daki Kfar Tabor'da hemen hemen hiçbir olumlu sonuç alınamamıştı. Ama Ayelet Hashahar'daki iki kuyu 1938'de saatte 440 m³ veriyor, kibutz'un ayakta kalabileceğinin işaretlerini taşıyordu. Bir başka başarı da Yavniel ile Beit Gan'da elde edildi, orada da iki kuyu sırasıyla saatte 350 m³ ve 200 m³ vermekteydi.²⁹ Yesud HaMa'ala, Mishmar Hayarden ve Kinneret (gölden) yine benzer olanaklar sağlamış, bir derece entansifikasyona yönelebilmişlerdi, ama otuzlu yılların sonuna gelindiğinde PICA'nın toplam alanında bu tür tarım hâlâ çok sınırlıydı: yukarı Celile'nin 40.000 dönüm ekilebilir arazilerinden 1500 dönümü ve aşağı Celile'nin 50.000 dönümünden de ancak 2300-2500 dönümü sulu tarım yapıbiliyordu. Başarı sağlanabilen yerlerde, entansif sulamanın yararları gerçekten de onu savunanların dediği kadar çarpıcıydı. Yavniel'de bir aileyi geçindirebilecek ortalama arazi birimi 200 dönümden 32,5 dönüme inmişti (17,5 sulanan, 15 kuru rezerv).³⁰ Bu sayede PICA'nın elinde, başka grupları yerleştirebileceği arazi kalıyordu. Ya da, yerleşimin kendisi genişletilebilirdi. Ayelet Hashahar, alanı küçülürken bile üyelerini iki katına çıkarabilmişti. Otuzlu yılların sonunda orada (çok iyi tanıdığımız) çitlerin ve kulelerin gerisinde yeni bir yemekhane, 70 üyeyi yerleştirebilecek 28 oda, 4000-6000 Leghorn'u alabilecek bir tavuk kümesi, 30 inek ve 3 Hollanda boğasından oluşan bir sığır sürüsü, 350 koyuna ek olarak, bağ, greyfurt, zeytin, okalıptüs ve sulamalı

²⁹ Bkz. rapor (PICA-G) "Water in Celilee" (1938?); s. 6-7.

³⁰ A.g.e; ayrıca "Statement on the Colonies of the PJCA in Upper and Lower Celilee;" s. 7; PICA 18/706; 19/707.

turfanda sebzeyle muzlara ayrılan yaklaşık 3000 dönümlük bir alan vardı.³¹ Kfar Giladi de zenginleşmişti, ama orada entansif sulamanın avantajı söz konusu değildi. Orası da üye sayısını 80'e çıkarmıştı (her ne kadar Almanya kökenli olan beşinci *aliya*'dan gelenlerin çoğunun yalnızca orada bir iki yıl kaldığı yolunda göstergeler var olsa bile), 1920'lerde dikilen olan meyve ağaçları da artık iyi gelir getirmeye başlamıştı.³² Sürüler açısından durum pek o kadar parlak değildi. Edmond'un getirttiği ithal merinos koyunları vesiküler bir hastalığa uğramış, Ankara keçilerini otlatmak da, Kuzey Celile tepeleri tehlikeli hale gelince, güvenlik açısından bir hayli zor olmuştu.

Bu başarılar, entansif sulama olanağına kavuşamayan yerleşimlerin acınacak durumuna daha da dikkat çekmekteydi. Kfar Tabor'da tahıldan gelen gelire katkı olsun diye dikilen bademlerle sofralık üzümler, otuzlu yıllarda haşarelerden, mantar hastalıklarından çok zarar görmüş, onların yerine zeytin dikmek için de alanın yetersiz olduğu kanısına varılmıştı. Ekilebilir alanlarda erozyon büyük sorundu, PICA'nın buna çare olarak yöneldiği rezervuar projesi (kaynak sularıyla vadi sularını toplama projesi) de saatte ancak 8-9 m³ su sağlayabiliyordu. Ancak içme suyuna ve yerleşimci evlerinin bahçelerindeki ürünleri sulamaya yetecek olan bu kadarcık suyu sağlamak bile PICA'ya 4000 Filistin lirasına patlamıştı. Ama Kfar Tabor yine de komşusu Sedjera'ya göre iyi durumda sayılırdı. JCA'nın su bulma yolunda üç girişimi (o'kuruluş o sıralar hâlâ yerleşimin sorumluluğunu taşımaktaydı), hiçbir sonuç getirmemiş, üstelik de çok pahalıya mal olmuştu. Bir Bain'deki, Araplarla ortaklaşa kullanılan kaynaktan gelen su, saatte 2-3 m³ dolayında olduğundan, çiftçiler beş mil ötedeki Kfar Tabor'a gidip içme sularını oradan kamyonla getirmek zorunda kalıyorlardı. Sonuçta Sedjera

³¹ PICA 43/731; 44/732; ayrıca Kohn belgeleri 1932 raporu.

³² PICA 15/703.

yüksek maliyet, düşük hasat ve yıldan yıla kuraklıkla seller arasında boğuşan 200'er dönüm tarlalarıyla baş başa kalmıştı. Çiftlik makinelerini modernize edecek sermaye de olmadığından, traktörleri Mitzpa ve Kfar Tabor'dan ödünç almak zorunda kalıyorlardı. Ambarlarında, hatta evlerinin de bazılarında hâlâ zeminler döşenmemiş, duvarlar da badana edilmemişti. Kalvarisky'nin 1900 yılında görüp Yahudi Filistin'e örnek olacak mükemmel "model" diye tanımladığı yerleşimin durumu buydu. Gerçekten de, Orta Fransa ya da İtalya'daki köylere en çok yaklaşan orasıydı. 500.000 m³ su tutan bir barajın, oraya saatte 30 m³ su verebileceği, bununla 5 dönüm kadar yerde sulu tarımla sebze ya da meyve yetiştirilip yerleşimi ayağa kaldırabileceği düşünülmüştü (nitekim daha sonra yerini alacak İlaniya da öyle olacaktı) ama 1939'da böyle bir projenin fiyatı 25.000 Filistin lirasıydı, bu yüzden de batık işe boşuna para yağıdırmak olarak değerlendirilmişti.³³

Bu genel kuralın mantıksal dayanağı, başarısız yerleşimlerin batmasına izin vermek, onları *Yişuv*'un politik organlarının eline terk etmektir. Sedjera'nın başına gelen de aşağı yukarı bu oldu. Franck daha başka yerleşimlerin de aynı kötü sona uğramasına kendini hazırlamıştı. Aslında bu, uygulaması zor bir ilkeydi, çünkü yerleşimci komitelerinin de sık sık ileri sürdüğü gibi, kriz dönemlerinde gereken kredinin verilmemesi, kendi kendini gerçekleştiren bir kehanet gibi etki yapardı. Kendisi hiç müsrif biri olmayan Robert Gottlieb bile 1936'da Mishmar Hayarden'in (sonradan zenginleşecek bir yerleşim) her yıl tohum parasını gıdım gıdım dilenmek zorunda bırakılmasından yakınmıştı.³⁴ Ama eğer Franck'ın halefleri, ellerine onun tutuşturduğu baltayı kul-

³³ PICA 6/697; "Water in Celilee," para H; PICA 44/470, özellikle rapor 27 Kasım 1931.

³⁴ PICA (G), Gottlieb-Franck, 2 Mayıs 1934. Mishmar da Sedjera gibi resmen hâlâ bir JCA yerleşimiydi ve sorumluluğu PICA devralmıştı.

lanmakta tereddüt etmişlerse bile, yine de PICA'nın rolünü, yeni yerleşimlere yönelmeyip var olanların konsolidasyonunu sağlama ve onları iyileştirme şeklinde gördükleri bir gerçektir. Kayıtlara göre Gottlieb daha 1930'da, Filistin'de kırsal sektörü genişletmek için kentlerin üretimleri tüketebilecek duruma gelmesini beklemek gerektiğini söylemişti.³⁵ 1936 Temmuzunda Filistin'de Franck'ın yerini alan Cambridge mezunu ekonomist Harry Wolfson da, daha 1920'lerde, 30'larda kurulmuş yerleşimler kendilerini kanıtlayamadan, sırf ideolojik baskılar nedeniyle yeni yerleşim dizileri oluşturma'nın çığgınlık olduğu kanısındaydı.³⁶

Bu görüşler pek popülerlik kazanacak gibi gözükme de, gelen göçün çok zayıfladığı, global olarak Yahudilerin durumunun genelde sefalet olduğu bir dönemde, yine de yutulabilirdi. Ama 1933'le 1936 arasında sayıları azaltmaya dönük sınırlamalar uygulanmaya başladığında, Nazi zulmünden kaçan 165.000 Yahudi Filistin'e kaçak giriş yapmıştı.³⁷ Elbette ki şuraya 20 aile, buraya 30 aile yerleştirmek, onları Celile'nin ortasına öylece bırakıvermekten fazlasının yapılmadığı varsayılsa bile, büyük çaptaki bir göçün getireceği

³⁵ Gottlieb-James de Rothschild, 30 Mayıs 1930: "*la Palestine ne saurait assurer l'existence d'une population agricole plus nombreuse que celle qui l'habite actuellement.*" [Filistin şu an barındırdığından çok daha fazla tarım nüfusu barındırabilir.] Bu sözler Hope Simpson Arazi Komisyonunun lağvedilmesiyle ilgiliydi.

³⁶ Bkz. Paris'e Ağustos-Eylül 1939 raporlarındaki ifadeleri, Neve Yam'la ilgili sorunların ilk dile getirilişi. Wolfson, söylemeye bile gerek yok, sosyalist değildi ve mandanın devamını tercih ederdi – başka işe yaramasa bile, en azından Yişuv'da *Histadrut-kvutza* etosunun hâkim olmasını önlerdi. Ayrıca bkz. Wolfson-Gottlieb, 10 Temmuz 1936.

³⁷ Rakamlar Peel Raporundan alınmadır (German baskısı, *Bericht fiber Palestina*) (Berlin 1937), s. 99. Daha net olmamasına rağmen, 1918-1936 arasında manda yönetimindeki olayların duygulardan arınmış bir anlatısı da artık mevcuttur. Raporun sonunda verilen yerleşimler haritasının bir değeri yoktur.

sorunları çözmenin yöntemi olamazdı, ama durumun tehlikeleri duygusal açıdan öyle bir baskı yaratıyordu ki, PICA'nın elinde arazi tutması ve yerleşim yeri açmaması da inanılmaz bir kalpsizlik gibi görünecekti. Ayrıca bir sorun daha vardı. 1937'de Peel Komisyonu bir karar almış, "İki ulusal toplum arasındaki önlenemeyen anlaşmazlıklar ancak ülkenin bölünmesi bağlamında çözülebilir," demişti.³⁸ Bu durumda Siyonistlerin, Celile, Beisan ve Yahudi nüfusunun zayıf olduğu diğer yerlerde iddia sahibi olmak için güçlenmeleri zorunlu görünüyordu. Araplara geri verilme gereğini düşündürecek bir santim toprak bile boş bırakılmamalı, gözden kaçmamalıydı. Özellikle Siyonist basının pompaladığı bir efsane yerleşmeye başladı: PICA'nın geniş çapta boş araziye elinde tutması ve yerleşim açmaması, bir ölçüde yerleşimcilerin politik tutumlarının sonucu, ama daha çok da, Yahudi Ulusal Fonu gibi depozitosuz ve uzun vadeli arazi kiralamak yerine, oraları yüksek fiyata satmayı planladığı içindir, deniyordu.³⁹

Bu iddianın çoğu uydurmaydı. James'in kendisi defalarca yeni yerleşimlerin sınırlandırılmasına karşı olduğunu söylemiş, yalnız 1933'te Ashdot'un değil, Yavniel yakınındaki "Mas-sada" grubunun (sonradan Mishmar Hashlosha olacak yer) açılmasına da kendisi önayak olmuştu. PICA'nın 1914'ten beri aldığı 65.000 dönüm ekilebilir arazinin 45.000'i 1940'a kadar kiralanmıştı.⁴⁰ Savaş zamanında yaşadıklarının far-

³⁸ *A.g.e.*, s. 422-3.

³⁹ Bkz. örneğin Yavniel'le ilgili Ha'aretz'de yayınlanan makale, 16 Mart 1937; ayrıca bkz. Wolfson'un düşmanca yazılarla ilgili raporları, Temmuz 1936 (Hayfa-Paris).

⁴⁰ Ne var ki PICA'yı elinde tuttuğu ve hemen kullanımadığı araziler konusunda eleştiren saldırılara karşı Gottlieb'in "ekilebilirlik" kavramını biraz fazla kullandığı da gerçektir. Savaş öncesindeki arazilerden en az 30.000 dönümü ekilmiş değildi ve çoğu Zikhron uydularının genişletilmesine (Bat Shlomo ve Givat-Ada) ve Mishmar-Hashlosha'nın kurulmasına harcanmıştı, PICA 25/713.

kında olan ve elinde toprak bulunan tüm kurumlar, yerleşimlerin her türü için kuyruğa girmişlerdi. Gottlieb-Wolfson rejimi artık Edmond'un orijinal planını, yani birbiriyle gevşek bağları olan küçük çiftlikler kurup, araziyi, kendini kanıtlayabildikleri takdirde kolektiflere ya da kooperatiflere en kolay koşullarla kiralama planını terk etmeye hazırdı. *Davar* ya da *Ha'aretz* gazetelerinin PICA'ya önerdiği gibi her isteyene arazi sağlamasının da önünde bazı engeller vardı. 1920'lerle 30'ların tecrübesinden bir şey öğrenilmişse, o da çiftçilerin adanmışlığı, idealizmi, çalışkanlığı ne kadar yüksek olursa olsun, bunların tarımda başarıyı garantiye alamadığıydı. Aradan geçen zaman içinde "öncü ruhu" sözünün anlamı, teknolojiye doğru kaymış, en iyi öncünün biçerdöver olduğuna inanılmaya başlamıştı. Bir yerleşimin karma üründe başarılı olması için gereken, önceden toprak iyileştirmesinin yapılması, analizlerin tamamlanması, alanın derin sürülmesi, entansif sulanması, hastalıklara dayanıklı modern sürülerin alınması ve veteriner hizmetlerinin mükemmel olmasıydı. Kimyasal gübreyle tarla ilaçlamaları da şarttı. Bütün bunların ilk yerleşim bütçesine konulması gerekiyordu. Karşılanması gereken şişkin maliyetin ve ekstra harcamaların, geri dönülmez bir anlaşmaya girmeden önce ince ince değerlendirilmesi de şarttı. Yoksa zaman, toprak ve para ziyanından kaçınılamazdı.

Dikkate alınması gereken bir önemli nokta daha vardı. 1936-37'ye gelindiğinde, yerleşimlerin artık yalnızca ekonomik açıdan sağlamlığı yeterli olmamakta, savunulabilir olmaları da gerekmekteydi. PICA topraklarının pek çoğu, bu alanların birbirinden ayrı yerlerde olmasının, aralardaki topraklarda da Arap kiracı çiftçilerin tarım yapmasının doğal olduğu bir zamanda satın alınmışlardı. Bazı alanlar da elbette ki ortaklaşa kullanılmaktaydı. 1930 tarihli Hope Simpson Toprak Komisyonundan bu yana, İngiltere hükümeti yetkilileri (makul bir tutumun sonucu olarak) örfi hak-

ların ihlaline yol açmamak için çok özen göstermişler, böyle olunca da birbirinden ayrı arazi parçalarının konsolidasyonu, ortak kullanım alanlarının ayrıştırılması da, *mafruz* konusunda çok uzun süren ve sabır isteyen görüşmelere bağlı kalmıştı. Bu sürecin, Ashdot Ya'aqov yakınındaki Delhamie'de ya da Rishon Le Zion yakınındaki Sarafend'de olduğu gibi, dostane bir sonuca ulaştırılması yıllar boyunca sürebilmiştir.⁴¹

Daha eski *moshavot*'lar da kendi sorunlarını eklemekteydi. Yüzeysel bakıldığında, bu arazi kıtlığı durumunda 30 çiftçinin Yesud HaMa'ala'da 10.000 dönümü ekip biçmesi, her birine ortalama 300 dönüm ve onun iki katı bazı paylar düşmesi (hele Alhadeffler gibi, aile reisinin uzaklarda yaşayan, adı çıkmış biri olması durumunda), gerçekten arazi ziyankârlığının dayanılmaz bir örneği gibi gözüküyordu. PICA aslında "orta sınıf" yerleşimleri destekleyen, *kvuzot*'ları ve *moshavei ovdim*'leri (işçi kooperatifleri) kollayan bir kurum olduğu halde, bu durumdan memnunmuş gibi davranması da göze batıyordu. Aslında Wolfson da, kendisinden önce görev yapan Franck gibi, büyük arazilerin kiracılarını ikna edip toprağın birazını boşaltarak yeni yerleşimlere yer açmalarını sağlamak için büyük çabalar sarf etmekteydi. Ama bu da toprağın sulanabilirliğine yakından bağlıydı. Yesud'da 1938 yılında 400 dönüm sulanabiliyor, bir 100 dönüm için de planlar yapılıyordu, ama örneğin Rosh Pinna gibi, çiftçi başına yaklaşık benzer miktarda yer düşen bir yerde, arazinin rasyonel kullanımına yol açmak için su kaynakları arama çabalarından hiçbir sonuç alınamamıştı. Biraz daha kuzeyde kalan Mahanayim ise susuzluk yüzünden terk edilmiş, *mahlûl*'dan kaçınmak için arazisi Rosh Pinna ile Ayelet Hashahar arasında paylaştırılmıştı. Ama yeniden yerleşimi mümkün kılacak kadar su bulunan yerlerde bile, durum hiçbir zaman pek net değildi. Yesud'da PICA'nın ikna etmeye

⁴¹ Delhamie için bkz. PICA 29/717.

çalıştığı büyük çiftçiler, bu yerlerin dünya savaşı öncesinde verildiğini, teklif edilecek tazminatı kabul edip etmeme hakkının kendilerine ait olmasını, yüzleri kızarmadan talep ediyorlardı. Söylemeye bile gerek yok, bu yüz­süz kampanyanın elebaşı ve devasa çiftliğinin tek dönümünü elden kaçırmakta kararlı olan Yehuda Alhadeş, herkes tarafından eleştirilmek bir yana, PICA bürokrasisinin zavallı bir kurbanı gibi gösteriliyor, uzun yılların hizmetine karşılık babasına ödöl olarak Baron Edmond tarafından verilmiş “yuvasının” istimlâk edilmek istendiği söyleniyordu.⁴²

Bu kavgalar, ister kasten abartılmış olsun, ister olmasın, karşı tarafın tartışma üslubuna göre, değişik düzeylerde zarar vericiydi. Bir kere PICA zaten halkla ilişkiler kampanyaları düzenleyen bir kurum değildi, yasa ne diyorsa ona harfiyen uymayı, gerekirse anlaşmazlığı mahkemeye taşımayı tercih eden bir kurumdu. Ayrıca, karşı tarafın eğilimi de hep basını kullanma, yasa ihlallerini de “Yişuv’un güçlenmesine yarayacaksa iyidir” şeklinde yorumlama eğiliminde oluyordu. Üsluplar bir yana, bu farklı yaklaşımların altında yatan

⁴² Bkz. PICA (G) Franck belgeleri, 1934; 35/723, 36/724. PICA, Yehuda’nın dava ettiği Alhadeş alanı üzerinde mülkiyet hakkının devam ettiğini iddia ediyordu. Yehuda’nın iddiasıysa alanın tümünün Scheid kanalıyla verildiği ve Edmond’un da bunu 1912’de onayladığı yolundaydı. Ayrıca Chaim Kalvarisky’nin de, babaları sarıktan öldüğünde gelip ağabeyiyle konuştuğunu, araziye ellerinden alabilmek için onu buralardan gitmeye, kendini hastalıktan kurtarmaya, ikna etmeye çalıştığını da ileri sürüyordu. Ama ağabeyi kalmayı yeğlemiş, kendini hastalığa ve Türklere teslim etmeye razı olmuş, sonunda da orada ölmüştü. Bu dava on yedi yıl sürdükten sonra anlaşmayla sonuçlanacaktı. Görünüşe göre aslında Edmond, baba Alhadeş’e yalnızca 400 dönüm vermiş, geri kalanını Yehuda sonradan, başka yerleşimcilerin ölmesi ya da ayrılmasıyla ele geçirmişti (Edmond’un hizmetindeki Bouskela’lara, bir tür emekli maaşı yerine arazi verildiği bir gerçektir). Yehuda’nın iddiasını zayıflatan, Franck’in eski olayları hatırlayıp baba sağken olanları ortaya sermesi olmuştur. (Bkz. F-G 26 Temmuz 1929.)

daha büyük sorun da, tarafların ortadaki mülkle ilgili anlayışlarının farklı oluşuydu. *Chalutzic* öncülük etosuna adanmış Siyonist liderler büyük ölçüde Rus popülist köklerine sadık kalmaktaydılar. Çernişevski ve A.D. Gordon ruhuyla, toprağın işleyene, onun verimini muhafaza edene ait olmasını doğal saymaktaydılar. “*Kullanmak*” onlara göre hiçbir tapu senedinin, hiçbir ticari işlemin etkileyemeyeceği, ortadan kaldıramayacağı bir haktı. *Keren Hayesod* gibi kuruluşların tüm Yahudi milletine hesap vermek zorunda olan kurumlar olduğu inancı da (ne de olsa herkesten para toplayan kurumlardı) buna eklenince, o kurumların Filistin’de sahip olduğu arazilerin durumu da aslında gerçek sahiplik değil, yalnızca “emanetti.” Demek ki Siyonistlere göre Filistin’deki tüm Yahudi toprakları “ulusal” sayılırdı, kurumlar arasındaki dağılım da yalnızca bir “muhafızlık”tan öteye gidemezdi. O toprakları işleyebilen, işlediğini gösterebilen herkes oranın sahibiydi. Tabii PICA’nın arazi mülkiyetine bakış açısı, daha çok Batı Avrupa teamüllerine uyuyordu. Onlar zilyetlikle sahiplik arasında bir fark görüyorlar, kontratların ve borçların tescil ve kabul edilmesinde ısrar ediyorlardı (haciz hakkı olmasa bile). Kurumun kendi parasıyla satın aldığı ve üstüne dünya kadar özel sermaye yatırdığı bir toprağın nasıl kullanılacağına dair öğüt dinlemeye niyetleri yoktu. Hepsinden önemli olarak da, yasanın onda dokuzu sahipliktir varsayımını, bu gibi konularda Siyonist emrivakilerine başvurmak gerektiğini asla kabul edemezlerdi. Onlar, kanunsuzluk temelleri üzerine kurulmuş bir Yahudi toplumunun, kurucularını hak edemeyeceğini savunmaktaydılar.

Birbirinden temelde böylesine uzak iki varsayımın işlevlikte olduğu düşünüldüğünde, arada bu kadar çok sürtüşme çıkmasına da şaşmamak gerekirdi. Bunların bazıları ufak tefek şeylerdi, ama basın bunları büyütüyor, en feci boyutlara getiriyordu. Yavniel’deki işçi grubunun olayı tipikti. James onların yerleşime yakın bir yerde kalmasını prensip olarak

kabul etmişti, ama bu da, 1936-37 ortamında, buna uygun ve güvenli bir yer bulunmasına bağlıydı. Wolfson işi çaresizlikten uzatıyor, *Davar*, *Palestine Post* ve *Ha'retz*⁴³ gazeteleri de onu neredeyse çarmıha geriyordu. İşçileri kasten yoksullukla ve tehlikelerle yüz yüze bıraktığını ileri sürmekteydiler. Yavniel ile Beit Gan arasındaki yolda işçilerden Moshe Sasson adında biri öldürüldüğünde, ardından yazılanlar öyle müthişti ki (onu kusursuz bir öncü olarak tanımlıyorlar, kibutz idealine kendini adanmış biri olduğunu, her sabah saat altıda tarlada çalışmaya başladığını, günde 200 kuruş gibi düşük bir paraya çalışıp durduğunu iddia ediyorlardı),⁴⁴ bu arada Wolfson'un bir ara "Kim çağırırdı ki bu işçileri buraya" dediği yalanı bunların yanında hiç kalıyordu. Resmen işçilere karşı kayıtsız oldukları ileri sürülmekteydi.

Bu karşıt bakış açılarını ortaya seren bir olay da Ginnosar olayıydı ve ancak 1947'de grup halkın önünde özür dileyip PICA da onları bir kibutz olarak yerleştirtince sona erebilmişti.⁴⁵ Patlamanın tüm koşulları hazırды. Grubun çoğu *Hanoar Haoved*'in (İşçi Gençlik) Filistin doğumlu *sabra* üyeleri idi, yaşları da ya yirmiye yaklaşıyordu, ya da en çok yirmiydi. Bazıları Kfar Giladi ve Rishon Le Zion'daki PICA yerleşimcilerinin çocuklarıydı, aralarında Nahalal tarım kolejinden bir grup kızla birkaç da bölgeye yerleştirilecek ilk genç *aliya*'sı göçmen vardı. Ben Shemen Koleji ve Ürdün Vadisinde-

⁴³ Wolfson-Gottlieb, Temmuz 1936.

⁴⁴ Yavniel'le ilgili olarak, isyan sırasındaki olaylar – PICA 18/706; Sasson, Guelter ve Eliavitz'in öldürülmeleri konusunda, PICA (G) PP; 16 Mart 1937. Guelter, *Moatzet Hapoelim* adlı bir başka öncü işçiler örgütünün sekreteriydi ve David Eliavitz de Yavniel'deki bir başka yerleşimcinin oğluydu.

⁴⁵ Ginnosar için bkz. özellikle Ghweir'deki *kvutza* Hanoar Haoved'den James de Rothschild'e giden yazılar: PICA (G), 22 Temmuz 1937 *et seq.*; ayrıca Wolfson-JdR, Temmuz-Eylül 1937; 28/661; 30/663; ayrıca bkz. Avraham Harzfeld'in daktilo edilmiş anıları (ed. Aharoni Meirowitz), s. 45 vd. Özür yazısı: 22 Aralık 1947.

ki staj çiftliğinden mezundular, tarım işleri için nitelikleri kusursuzdu, ama kibutz kurma niyetlerini saklamıyorlardı ve bunun da o sıralarda Franck'in 1935'te onlara kalıcı bir yerleşim vermemesinin nedeni olduğu söylenmekteydi. Gençlerin kafasındaki yer, Celile Denizinin kuzeybatısındaki Shweirdi ve Migdal'a iki mil uzaklıktaydı. Söz konusu yer o sıra, hakkında *mafruz* görüşmelerinin devam ettiği bir yerdi, Franck da araziyle ilgili talebini güçlendirmek için orada ekimi devam ettirmekteydi; ama yine de, ilerde oranın nasıl kullanılacağı konusunda PICA'nın seçeneklerini açık tutmak istiyordu. Grubun belli bir süre için o toprağı işlemesi, daha sonra da başka yerlere yerleşme başvurusu yapması üzerine bir kontrat düzenlendi.

Kvutza bu şarta razı olmuştu, ama yine de, araziye boşaltmaya hiç niyetleri yokmuş gibi davranmayı sürdürüyordu. Orada bulunanların hepsi bu yerin, 1935-36'da hayli tehlikeli de olsa, çok güzel ve cezbedici bir yer olduğunu onaylayacaklardır. Dağlarla gölün arasındaki bu cennette, ellerindeki doğal kaynaklarla ayakta kalabilecek bir çiftlik yaratmak için hem sebat hem de zekâ gerekiyordu. Beş yıl boyunca grup, gölden balık tutarak, gerideki tepelerde taşçılık yaparak ve asgari sulamayla sebze ve meyve yetiştirerek hayatta kalmayı başardı, aynı zamanda da yağmacı Arap çetelerinin vahşi saldırılarını savuşturmak zorunda kaldılar, kampı korumak için de çevreye çit çekip gözcü kulesi diktiler. PICA'ya göre bu, kabul ettikleri anlaşmayı uygulamaya niyetleri olmadığının, ne olursa olsun orada temelli kalmaya hazırlandıklarının işaretleriydi. Alanı boşaltma çağrıları birkaç kere reddedilince, Gottlieb ile Wolfson, konseyin ve başkanın tam desteğiyle bunu bir ihlal sayarak hukuksal işlemleri başlattı.

Araya bazı uzlaştırmacılar (Çiftlik İşçileri Sendikası'ndan Avraham Harzfeld gibi) girmeye çalıştıkça anlaşmazlık giderek kızıştı. Ginnossarit'ler "kutsal Yahudi toprağını işgal

edip kurtarmanın kendileri için hayati bir görev" olduğunda direndiler; buraları pervasızca ele geçiren PICA onların kendi kuruluşu değildi. Bu arada Yahudi Kurumu, *Vaad Ha Le'umi* ile *Keren Kayemet*, PICA'nın görüşünü resmen kabul ettiler, baskı yapmayacaklarını açıkladılar. Basın her zamanki gibi kendi baskısına devam etti, yerleşimcileri "Asi gibi görüyorlar," diyerek PICA'yı suçladı. *Ha'aretz*, Yahudi yerleşimlerinin bunca zorluk karşısında sağ kalması için tek çarenin, Ginnosar kalibresindeki grupların idealizmini ve enerjisini kullanmak olduğunu ileri sürdü. PICA'nın onları tahrik etmek yerine, derhal liberal bir yerleşim bütçesi hazırlamasını istedi. "PICA'nın günün koşullarına uyum sağlaması, karşısındaki insan unsurunun tipine uyması acaba mümkün müdür?" diye sordu.⁴⁶ İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde bile kavga henüz bitmemişti. Ama PICA, grubu zorla yerinden atmaktan vazgeçti. Kopan gürültünün arasında, grubun iki üyesi iki yıl hapse mahkûm edildi. *Kvutza* suratını asıp direndi, gerçi tüm PICA desteklerinden mahrum kaldı, ama Kibbutz Hameuhad tarafından kabul edildi. Artık nüfusları 130 kişiye çıkmıştı ve buna 25 çocuk da dahildi. Bu arada da otantik İsrail moduna uygun olarak, bir "hayal" olmaktan çıkıp bir "gerçek" haline gelmişti. 1947'de pes ettiler, bir yerleşim bütçesi yapılması karşılığında, iddialarını geri çektiler – ve kavga sona erdi. Ama PICA'nın asla kamu-

⁴⁶ A.g.e., Harzfild'e göre Wolfson, *kvutza*'nın mülkiyet iddiasında ısrarı yüzünden, Paris yönetimini kendilerine düşman ettiklerini hissetmekteydi ve sonradan yazdıkları barışma mektubu da pek bir etki yaratamamıştı. Eğer şimdi kullandıkları alanın ilerisine geçmezlerse, PICA dava açma tehdidinden vazgeçecekti. Anlaşılabilirlerdi bile pek uzun sürmeyeceğe benziyordu, çünkü Ghweir grubunun yaşayabilmek için daha çok toprağa, ayrıca sulama için 1936-37'de ellerinde olandan çok daha fazla paraya da ihtiyaçları vardı. Harzfild'in kanısına göre (Siyonist çevrelerde yaygın kanı) grup gerçekten kaderini o toprağa bağlamıştı, üstelik tüm zorluklara rağmen amacına da hep sadık kalmıştı.

yunun belleğinden silemeyeceği bir kara lekeye bulaştığı da bir gerçektir.

Ginnosar olayı belki PICA'nın uğradığı en uzun süreli ve en utandırıcı anlaşmazlık olabilir, ama ne yazık ki tek değildir. Benzer durumlar Sharon kıyısında, PICA'nın kısmen sahip olduğu (hükümetten imtiyazla kiraladığı) araziyle ilgili olarak da baş göstermişti. Atlit'teki Neve Yam ve Kayserya'daki Sdot Yam *kvuzot*'ları da Ginnosar gibi kendilerini balık tutarak idare ediyor, Hayfa Limanında yükleme işçiliği, bir yandan da Atlit ve Kabara bataklıklarından geri kazanılmış arazinin birazında çiftçilik yapıyorlardı. Onlar da Celile grubunu taklit ederek birkaç "yarı geçici, yarı kalıcı" bina yapmış, oradan atılmamak için de bunu Arap baskınlarına karşı korunmak amacıyla yaptıklarını ileri sürmüşlerdi. Sahildeki durumu daha da hassas hale getiren bir unsur da, balıkçı kayıklarının geceleri yasadışı göçmenleri getirmek için kullanılıyor olmasıydı.⁴⁷ Bu hareketle insanların davranışındaki yasadışılığın daha da vurgulandığı bir yana, zaten PICA'nın (diğer Siyonist kurumlar gibi) "katıksız kötülük" diye nitelediği bir politikanın uygulanmasında işbirliği yapması düşünülemezdi. James de babasının ruhuna uygun davranmış, Avam Kamarasında 1939 Beyaz Senetini kınamış, bunun yalnız Arap terörüne teslim olmakla kalmayıp, üstelik Avrupa Yahudi toplumunu ellerindeki son sığınabilecek yerden yoksun bıraktığını ileri sürmüştü.⁴⁸

Bu tatsızlıkların hepsi de "etos"ların ve ideolojilerin çatışmasından kaynaklanan şeyler değildi. En karmaşık anlaşmazlıklardan biri, dördüncü *aliya*'nın tipik orta sınıf temsilcilerinden oluşan ve küçük arazilerini işleyen Pardess Hanna yerleşimcileriyle ilgiliydi; onlar kendi davalarının aslında borçlar kanununun yorumundan kaynaklandığına inanıyorlardı. Yerleşim PICA ile Filistin Ekonomik Şirketi (PEC)

⁴⁷ Harzfeld, s. 5 8-60; PICA 89/777.

⁴⁸ 22 Mayıs 1939; bkz. *infra* s. 293.

ve Jewish Agency tarafından dikkatle planlanmıştı. Hadera ile Binyamina arasındaki alüvyonlu alanda bulunuyordu. 1929'da kurulurken yirmişer dönümlük 100 alana ayrılmıştı ve herkesin kendi sebzelerini yetiştirmek üzere 5 dönümlük bahçeleri de vardı. Ekiciler bu alanları PICA'dan satın alacak, PICA onlara ağaç fidanlarını, sulama suyunu (dönümü 14 Filistin lirası karşılığında) sağlayacak, ellerine de ipotek karşılığı 800-100 Filistin lirası avans verecekti. Franck'a göre bu örnek alınacak bir programdı, California'da sermayesi az, umutları yüksek olan, ekonominin yükselen bir sektöründe kendilerine yeni bir hayat kurmak isteyenlere uygulanan "meyveci köyler" modeline uygun, üstelik de yerleşimcileri arazi spekülâtörlerinden ve Petah Tikva'nın toptancı aracılarından korumak isteyen bir modeldi. Bunların hepsi teori olarak iyiydi, hoştu, ama Pardess Hanna'nın ilk yılları pek umulan cenneti yaratamadı. Bir kere, zamanlama yanlıştı. Planlar yapıldığında narenciye sektörü doruğunu yaşamaktaydı; yerleşimin açılışı ise "depresyon"a rastlamış, meyveler olgunlaştığında ise fiyatlar dibe vurmuştu. Geç kılınlsa da, yerleşime çeşitlendirme olanağı vermek için tavukçulukla birlikte, küçük bir mandıra sürüsü düşünüldü, ama arazi sürü beslemeye uygun değildi, üstelik yem fiyatları da 1937'de korkunç bir borç piramidi oluşturmuştu.

Çıbanın başı su olmuştu. Çiftçiler erken dönemlerden itibaren suyun kendilerine aşırı fiyatla verildiğinden yakınmaya başlamışlardı, çünkü rayiç fiyat dönüm başına 6-10 lira arasındaydı.⁴⁹ PICA'nın sulamanın gerektirdiği su miktarını

⁴⁹ Pardess Hanna tarihi için bkz. Misrad Haifa dosyalarından bu uzun süreli anlaşmazlığa hasredilen dosya (PICA-G) 1937 ve özellikle Wolfson'un Paris ofisiyle mektuplaşmaları. *Ha'aretz* (4.8.37) Siyonist görüşünü uzun, ama pek tutarlı olmayan bir makalede ele almıştır. Ayrıca PICA 120/808-127/815, *passim*. Su tahsis edilmesi, yerleşimlerin ekonomisi için hayati bir unsurdur ve spekülasyona çok açıktı. Mekorot kooperatifi sonunda Histadrut'la ve Tnuva, Hamshabir gibi başka kooperatiflerle birleşerek bu önemli kaynağa

fazla düşük, kendi kuyularının kapasitesini de fazla yüksek tahmin ettiği ortaya çıkınca, şikâyetlerin dozu daha da yükselmeye başladı. Üç ile sekiz gün arası, yüzeysel taşıma yöntemiyle bir sulama yerine, bu sulamalar bölgede üç dört hafta sürüyor, bu da üreticilerin kendi paylarına düşen suyu alabilmek için birbiriyle rekabet etmesine yol açıyordu. Giderek büyüyen bu düzensizlik karşısında PICA yeni kuyular bulmak için çaba gösterdiyse de, sonunda sulamanın sorumluluğunu kendi uydusu olan Samarya Su Şirketi ile, üreticileri kurmaya zorladığı kooperatif arasında yapılacak görüşmelere bıraktı. Sorun, şirketin alacağı su parasıyla daha önce ödenmiş su paraları arasındaki fark konusunda patladı. O paraların çoğu borç olarak üreticiler tarafından PICA'ya ödenmişti. Üreticiler *gerçek* maliyetin aslında çok daha düşük olduğunu, yükseltme sebebinin, şirket yeni kuyuların, boruların, pompaların amortismanıyla işletme genel giderlerini de hesaba kattığı için olduğunu ileri sürüyor, ısrar ediyordu. PICA anlaşma gereği olarak kendilerine *yeterli* miktarda suyu (ne kadarının *yeterli* olduğu çok uzun süre tartışıldı) "hakkaniyetli bir fiyatla" sağlamanın sorumluluğunu üstlendiğine ve kendi borçları da bu maddeye uyulmamasından kaynaklandığına göre, en azından yeni fiyatın yeni yatırım maliyetine denk gelecek kadarını PICA'nın ödemesi gerekirdi. O zaman üreticiler de yalnızca işletme maliyetinden sorumlu olurlardı. Başka türlü, PICA'nın beceriksizliğinin ve durumu yanlış değerlendirmesinin cezasını kendilerinin çekmesi anlamına gelecekti. Bunu savunuyor, baştan doğru hesap yapılsaydı kendilerinin hiç bu işe yatırım yapmayacaklarını söylüyorlardı.⁵⁰ Yeni durumun maliyeti ile kendi ödedikleri paralar arasındaki farkın hesaplanması için de bağımsız hakemlik talebinde bulunuyorlardı.

tahakküm eder hale gelmişti, ama o sıralarda yalnızca Celile ve Yahudiye bölgelerine su temin edilmekteydi.

⁵⁰ Wolfson-Gottlieb, Ağustos 1937.

Wolfson ile (Parness Hanna sorununu yatıştırmak üzere 1937 yazında Paris'ten geri çağırılan) Gottlieb'in bu son talebi kabul etmeyecekleri kesindi. Böyle durumlar basın tarafından hep abartıldığı için, yayınlardan etkilenmemiş tarafsız hakem bulunabileceğine güvenmeleri beklenemezdi. Ayrıca, ortak bir risk girişimi olan bu durumda, karşı tarafın şantaj yapmaya kalkması olarak gördükleri olay karşısında teslim olmaya da razı değillerdi. Wolfson, "PICA ilk verdiği krediyi tahsil etmeye kalkışmadığı, bu işten bir kâr da elde etmediği halde, zararları neden karşılarsın?" diye soruyordu. PICA'nın yeni kuyulara harcadığı paranın zaten ilk su fiyatları diye toplanandan daha fazla olduğunu ifade ediyor, şirketle yapılan özgür bir pazarlık sonucu saptanan bir fiyata neden kendilerinin sübvansiyon vermek zorunda kalacaklarını merak ettiğini de ekliyordu. Asabiyet tehlikeli düzeylere yükselmekteydi. Eski kuyulardan biri pompalamayı bütünü kesti, PICA da yeni anlaşma imzalanana kadar orayı onarmayı reddetti. Ödenmemiş borçların ödenmesi baskılarına paralel olarak (bazılarının borcu 1500-2000 Filistin lirasını bulmuştu), çözüme ulaşmak için verilen suyun durdurulması da işe yaramadı. Kuyuların ve ekipmanın mülkiyetinin işçi kooperatifine devredilmesi önerisine karşı Gottlieb, kendi önereceği bir hakemin saptayacağı sabit fiyatla su hesaplanmasını teklif etti. Üreticilerden biri borçları nedeniyle mahkemeye verildi, ama olumsuz yayınlar nedeniyle davadan sessizce vazgeçildi. Bir başkasının ikinci ipotek anlaşması yapılırken de PICA yönetiminin belirleyeceği fiyatı kabul edeceğine dair peşin peşin taahhüt alındı.

1937 Aralık ayında Amerikalı bir üretici olan Katz, kendisinin ve eşinin çok yüksek tıbbi giderlerini ödemek zorunda kaldığında, trajikomik bir olay yaşandı. Zaten birikimleri tükenmiş, ağaçları da sulama suyunun kesilmesi yüzünden mahvolduğundan, adam PICA'dan zarar ziyan tazminatı talep etti. Hayfa ofisi ona Paris bürosuna baş-

vurmasını önermiş, ama Katz oradan da bir cevap alamamıştı. Daha sonraki başvuruları da cevapsız kalınca, Katz Hayfa ofisinde oturma grevine gitti, gazetecileri çağırıp bayraklarını da dikerek gösterişli bir eyleme girişti. İki kere Hayfa polisi marifetiyle oradan atıldı, ama ikinci seferinde çıkarken Wolfson'un burnuna kötü bir yumruk atmayı başardı. Bunun üzerine, intihar edeceğini açıkladı, içinde barbital bulunduğunu söylediği küçük bir şişeyi bir fincan çayı içine boşaltıp dibine kadar içti – bunu orada durumu seyredenlerin, polislerin ve şaşkına dönen PICA çalışanlarının gözü önünde yapıyordu.⁵¹ Bunun yalnızca bir gösteriden ibaret olduğu anlaşıldı, çünkü o küçük şişede barbital değil, daha hafif (saptanamamış) bir başka madde olduğu bulundu. Katz ölmedi, Wolfson da, gururunu ve burnunu koruyarak, bir çözüm yolu buldu, kullanılabilecek durumdaki bütün boru, pompa, motor, vb. gibi malzemeyi kooperatife devretti. Böylece PICA, kendi su tesisatından kaynaklanan tüm zararları üstlenmeyi kabul ediyordu.⁵² Yönetimle yerleşimciler arasındaki ilişkiler zaman içinde onarıldı, ama ancak savaş bitip narenciye piyasası eski durumuna geldikten sonra Pardess Hanna'da barış ve huzur gerçek anlamda sağlanabildi.

Bütün bu anlaşmazlıklarda Gottlieb'le Wolfson hep "prensip" olarak gördükleri şeylere bağlı kaldılar ve bu konuda onları başkan ve konsey de destekledi. Ama her ne kadar yasal veya etik konularda kusursuz davransalar da, zaman zaman belki ortama biraz duyarsız kaldıkları söylenebilir. Gottlieb yapı olarak da, huy olarak da, kalıplı biriydi, bürokratik düzene ve protokola da fazlaca tutkundü. Şık giyinen ve son derece pragmatik biri olan Franck'ın tam ter-

⁵¹ PICA (G) dosya "Nataniel Katz" (1937).

⁵² Ama hâlâ muhalifler vardı. Bkz. Leon Urbach davasıyla ilgili muhaberat, Nisan-Mayıs 1940 (PICA-G 1940, Gottlieb, Wilenkin -James de Rothschild).

siydi. Franck'in görünüşü sakın, kararları güçlüydü. O günlerde, konseyin idari organı olan Paris ofisinin neye yaradığı pek belli olmazdı. Gottlieb'in yılda bir kere Hayfa ofisine gelişleri ise (orası da PICA'nın Filistin'deki işlerinin merkezi olmuştı), Siyonistlerin karikatürize ettiği *imparatorluk içinde imparatorluk* kavramına destek verir cinstendi ve prokonsüler adımlara benziyordu. Bu "temsili" görünüme karşın Wolfson müthiş bir etki yaratıyordu. İkisi yan yana getirildiğinde, o daha olgun, daha ihtiraslı, kesinlikle daha zeki ve daha bilgiliydi. Göz kamaştırıcı entelektüel analizlere girer, duru bir İngilizceyle memo üstüne memo yazardı (oysa Gottlieb'in dili kasıntı bir Fransızcaydı). Ama Wolfson da hiçbir sorunu kesin ve hızlı bir sonuca bağlayamayan tiplerdendi. İkisi arasındaki bu zıtlık, ikisinin de asla çizgi dışına çıkmayı göze alamamasına, konseyden eleştiri gelmesini istememesine yol açıyordu. Bu tür bir frenleme de elbette PICA'nın çevresinde durmadan değişen koşullara uyum sağlamasını güçleştirmekteydi.

Otuzlu yılların sonlarında PICA'nın dahil olduğu anlaşmazlıkların önemi, dünya Yahudiliğinin o sıra yaşadığı kaynaşmanın yanında sönük kalmaya başladı. Başka nice Yahudi kuruluşu gibi onun da *Yişuv* içindeki konumu, 1936 Arap ayaklanmasının ve İkinci Dünya Savaşının patlamasına kadar pek çok yerleşimin neredeyse kuşatma altına girmesiyle temelli değişti. Şiddetin çapı, 1920-21'de olanlarla, hatta 1929'daki hain katliamlarla ölçülemeyecek kadar büyüktü ve sonunda geride 1300 yaralıyla 300 ölü bırakmıştı. Nisan 1936'da Yafa'daki ilk ayaklanmalarda dokuz kişi ölmüş, 35 dolayında kişi de yaralanmıştı. Ama bıçaklarla taşların yerini artık tüfekler, fişekler, limpet mayınları ve dinamit lokumları almaya başlıyordu. Aşağı Celile'de o gece çatışmalarının sesini dinleyen Faraggi, o yılın ağustos ayında şu satırları yazmaktaydı: "Ben Birinci Dünya Savaşında siperlerin iki kilometre uzağında '*no man's land*'deydim, ama

buradaki kadar yoğun yayılım ateşi de, bomba patlamaları da duymadım.”⁵³

Üç taraflı bir iç savaşa dönüşen olaylarla ilgili, PICA yönetiminin de kendine göre, manda rejiminin başından beri inandığı bazı varsayımları vardı. Bunlardan biri, kötü niyetli Arap politikacılarının iki toplum ve yakın komşuları arasındaki barışı sabote etmek amacıyla yaptıkları hileler ne olursa olsun, sonunda bunu başaramayacaklarıydı. Baskınları da, hırsızlıkları da, yüzeysel olarak politize edilmiş suçlar olarak görüyor, bir ulusal direnişin tezahürü saymıyorlardı. PICA çalışanlarıyla çok sayıda Arap muhtarları ve şeyhleri arasındaki kişisel ilişkiler her ne kadar Celile ve Sharon kesimlerinde bunun doğru olduğuna işaret etse de, 1936 sonrasında durum artık farklıydı. Koskoca köyler, genciyle yaşlısıyla tüm köylüler, Kudüs Müftüsünün ve Arap yöneticilerin talimatına uymuş, ekonominin Yahudi bölümünü boykot ediyor, işçilerini kentlerden ve yerleşimlerden çekiyordu. Hayfa Limanı ve Yafa’yla demiryolu bağlantısı neredeyse sıfıra inmiş, Tel Aviv’deki liman değiştirilerek, Yafa’nın kapanmasıyla ortada kalan servislere yer açılmaya çalışılmıştı. Arap köylüleri, Fevzi el Kaukçi gibi savaşçıların organize ettiği çetelere de yardım ve yataklık ediyorlar, Suriye ve Irak’ta eğitim almış kuvvetler getiriyorlardı. Bazı gruplar Ürdün ve Yarmuk’u kendileri geçmiş, aşağı Celile ve Beisan’daki Arap köyleri onlara silah sağlamış, Yahudi yerleşimlerine ve İngiliz askeri mevzilerine gece baskınları yapmalarına olanak vermiş, İngilizler buna karşı önlem almaya ancak iş işten geçtikten sonra, 1936 Ağustosunda olaylarından sonra başlamışlardı.

⁵³ Faraggi-Gottlieb, 24 Ağustos 1936. Faraggi raporları isyanın başlaması ve büyümesiyle ilgili çok değerli yorumlar içermektedir. İlk bahar ve yaz başlarında çok şaşırtıcı bir çatışmada hükümetin uyukluğunu gözlemlemiştir. İsyanın geldiğini Gottlieb de görmüştür (bkz. rapor 9 Ocak 36). PICA yerleşimlerinin bu tehdide Siyonist yerleşimleri kadar hazır olmadığını fark etmiştir. Yafa isyanları için bkz. Wolfson raporu 12 Nisan 1936.

Danışıklı anlaşmalara yönelmek de tehlikeli bir iş olurdu. Acımasız Arap şiddetinin önemli bir bölümü, Yahudilerle oldukça iyi ilişkiler sürdürdüğünden kuşkulanan, bir boy-kota katılmayan ya da *cihad* kavramına yeterince ateşli sarılmayan diğer Araplara yönelik oluyordu. İbret olsun diye uygulanan idamlar, sakatlamalar, ağaçlardan sallandırılan cesetler de büyük etki yapıyordu. Örneğin Triffon'la Kalvarisky'nin eskiden beri tanıdığı olan Abel Eti şeyhi, Rosh Pinna plantasyonlarındaki çiftliklerin korunması için oraya güvenilir bekçiler temin etme sorumluluğunu üstlenmişti, ama baskılarla karşılaşınca bu işten hızla çekildi.⁵⁴ Yahudi göçü konusunda yürütülen İngiliz politikasına karşı bir silah olarak Arap Yüksek Komitesinin grev çağrısı yapması, *moshavot*'u sandığından daha olumsuz etkiledi, çünkü hem ücretler daha ucuz olduğu için hem de iki yerel toplum arasındaki bağları koparmamak için, fazla sayıda Arap işçi çalıştırılıyordu. Bir Yahudi yerleşiminde çalışmayı sürdürdüğünden kuşkulanan her işçi hedef seçiliyordu; bu bahtsızlardan dördünün cesetleri, ağızları ve elleri bağlanmış durumda, Tiberya'ya birkaç mil uzaklıktaki Kiryat Shmuel'de bir mağarada bulundu. Buna karşılık, Arap işçilerin yerel coğrafyayı ve yerleşimlerin iç planlarını iyi bildikleri yerlerde, tarlalar tahrip ediyor, hayvan sürüleri öldürülüyor, ağaçlar sökülüyor, ıssız çiftlik yollarında saldırılar yer alıyordu. Örneğin Zikhron'da 10-12 Mayıs 1936'da bir zeytinlik tümüyle tahrip edilmiş, harman yeri yakılmıştı. Aynı sıralarda Ayelet Hashahar'da da inekler uzun bıçaklar kullanılarak öldürülmüş, tarlalar ateşe verilmişti.⁵⁵ Tulkarm terörist merkezine oldukça yakın olan Givat Ada ve Bat Shelomo da hedefteydi, sık sık oralara ateş açılıyor, saldırılar yer alıyordu. Hadera özellikle tercih edilen bir yerdi. 1936 Ağustosunda bağlardan 3500 asma söküldü, bir Yahudi bekçi öldürüldü ve 50

⁵⁴ Wolfson-Gottlieb, Şubat 1937.

⁵⁵ Ayelet saldırısı için bkz. rapor 8 Şubat 1937.

inekten oluşan bir sürünün tümü yok edildi. Hayvanların öldürülmesi veya sakat bırakılması, vekaleten girişilmiş saldırıların ötesinde, mesajı olan bir eylemdi. Celile'de de durum daha iyi değildi. Yavniel'de ürünler tarlalarda yakılmış, üç Yahudi işçi yollarda öldürülmüştü. 1938'de Mishmar Hayarden'de, Mitzpa'da, Tiberya'da ve Rosh Pinna'da ölenler olmuştı. Bitania'da Ben Tsur, 1936 yazında bölgeyi pençesine alan korkunç "anarşi"den yakınmaktaydı. Hayfa ofisine şöyle yazmıştı: "Daha önceki güvenimiz, komşu köylerdeki insanları tanımamızdan, uysal kişiler olduğunu bilmemizden, özellikle 1929'un acılı olaylarından sonra köylerinden kıpırdamayı istemeyen insanlar olduklarına inanmamızdan kaynaklanıyordu... Ama şimdi akıllarına eseni yapıyorlar ve yağmalarla, soygunlarla dolu eski günlere geri dönmüş gibiler."⁵⁶ İkisi de aşağı Celile'de bulunan Lubie ve Abadiye (bunlardan Abadiye, daha bir yıl önce Yevniel ile tatmin edici bir *mafruz* düzenlemesi yapmıştı), Ürdün Cephesi Kuvvetleri aracılığıyla Tiberya bölgesine kaçak getirilen silahların saklanma yeri olarak belirlenmiş, terörist planlarının buralarda koordine edildiği anlaşılmıştı.

Beri yandan PICA, Sheid'in gününden beri Arap liderleriyle sürdürdüğü yüksek düzeyli temasların artık pek işe yaramadığını da görüp öğrenmişti. Triffon'un 1939'da Şam'da (eski müftünün sürüldüğü yerde) görüşmeye gönderildiği Emir Faour, Hacı Emin'in Yahudilerle her zaman iyi ilişkileri olduğunu ileri sürerek 3-400 bedeviye emrinde tutma talebini reddetmiş, bu nedenle hain ve düşman ilan edilmiş, Arap siyasi dünyasındaki tüm ağırlığını kaybetmişti.⁵⁷ Faraggi, müftünün tutumunu anlama amacıyla gönderilmiş (uzak bir olasılık), ama PICA'nın eskiden temaslarını sürdürdüğü ve güvendiği birçok kişinin, örneğin Hayfalı avukat Şeyh Dajani, Kudüslü avukat Faiz Bey Hadad ve müftünün akrabası,

⁵⁶ Ben Tzur-Paris, 2 Haziran 1936.

⁵⁷ Triffon-Haifa, 27 Ocak 1939.

Hebron Vakfının müdürü ve Kudüs'teki teşkilatın eski bir çalışanı olan İbrahim Bey Hüseyini gibi kimselerin şimdi en militan milliyetçiler arasında olduklarını öğrenmişti.⁵⁸

Yerleşimlerin bu tehlikeli durumu, PICA ile Siyonistleri 1937-38'de bir araya getirmiş, güvenliği ve savunmayı koordine bir şekilde sağlamaya çalışmalarına yol açmıştı. Bu aslında ortak bir girişim değil, daha çok PICA'nın önyak olduğu bir düzenlemeydi. Artık sökülen ağaçları, yakılan ürünleri, katledilen hayvanları ve kaçıp kaybolan bekçileri telafi edecek fonları yoktu. Çiftliklerin birbirine uzak olduğu *moshavot*'lar, örneğin Metulla'dakilerin köyden uzak kısmı, savunması zor ve pahalı yerlerdi. Ashdot Ya'aqov gibi bir kibutz'da bile (orası stratejik bir noktada ve son derece dağınık bir yerleşimdi), nöbetçileri beş güçlendirilmiş noktada toplamak, yeterli şarapolleri kurmak, tarama projektörlerini, nöbetçi kulelerini ve iç telefonu monte etmek, tahminlere göre 10.000 Filistin lirasına çıkacaktı.⁵⁹ PICA gerçi bu kritik ihtiyaçlar için fon vermekten asla yüksünmüyordu, ama Wolfson yine de Yahudi Ajansının en azından artan sayıda polis ve Yahudi korumalar için yükü biraz paylaşacağını ummaktaydı. 1937 yılı gibi bir zamanda bunların "acil ihtiyaç" olduğu kanısındaydı, ama Paris'e gönderilen acil ihtiyaç taleplerine de cevaplar her zamanki gibi çok geç geliyordu.⁶⁰ Ajansın yetkilisi Dov Joseph'den aldığı cevap, oldukça soğuk bir cevaptı. PICA kendi bağımsızlığına bu kadar çok önem verdiğine göre, kendi yerleşimlerinin ihtiyaçlarını da kendi fonlarıyla karşılamalı, diyordu. Ayrıca da ajansın zaten bu tür masraflara yeterince katıldığına işaret ediyordu. Ama Wolfson bunları önemsiz sayıp bir kenara itti, eğer *Vaad Ha Le'umi* İngilizlerle görüşmelerinde tüm *Yișuv*'u temsil etmek niyetindeyse, koșer olan ve olmayan yerleşim-

⁵⁸ Faraggi-Paris, 15 Ağustos 1938.

⁵⁹ Wolfson-James de Rothschild, Mart-Nisan 1937.

⁶⁰ Wolfson-Gottlieb, 8 Mart 1937.

ler arasında ayırım yapmasının ahlaki sınırların dışında olacağını savundu. Ajansın bir yandan PICA'nın çıkarlarını da savunduğunu iddia ederken bir yandan da PICA yerleşimcilerinin her başvurusuna, "Bize niye geliyorsunuz? Sizin PICA'nız var. Ona gidin. Size bakacak güçleri var," diyemeyeceğini anlaması gerekir," diye yazıyordu.⁶¹ James, ajansın politika departmanı başkanı Moshe Shertok'la görüşmelerinde bu konuyu da masaya getirdi. Görüşmelerin akışı sırasında, PICA'nın geleceğinin ayrılmaz şekilde *Yișuv*'un diğer önemli Siyonist kurumlarıyla bağlı olacağı belli olmuştu. Emek Siyonistlerinden olan ve Baron Edmond'a büyük hayranlık duyduğunu sık sık ifade eden David Ben-Gurion'un zihni, *Pekidut Habaron* konusunda bile önyargılarla pek o kadar gölgelenmiş değildi; savunma ve güvenlik konusunda Wolfson'la Shertok arasında ortak bir program geliştirilip PICA yerleşimlerinin en acil önceliklerinin 1938 başlarında ele alınmasından yanaydı – sonunda böyle bir program hazırlanabildi.⁶²

O karanlık yılların sonunda, PICA'nın İngiliz Hükümetine yönelik son kalan güveni de kayboldu, artık İngiliz subaylarının Filistin'deki Arap terörizmini bastırabileceğine hiç inanmaz oldular. Düzensizliğin başlama yılı olan 1936'nın ilkbahar sonlarında Wolfson, pek çok bölge kontrolörlerinin ve polislerin silahlı yardım sağlamadaki isteksizliğini zaten görmüştü, nerede kaldı sayıları artan Yahudi muhafızlara talep ettiklerinde silah vermek! Wolfson, Paris'e şöyle yazıyordu: "Yerleşimlerimizin yakın tehlike altında olması ve hükümetin kendi sorumluluğunu tümüyle görmezden gelmesi karşısında, kendimizi uzun süreli bir savaşa hazırlamak zorundayız."⁶³ Yukarı Celile için kendisinin organize ettiği ve finansmanını da bulduğu yeni 120 kişilik bekçi ekibini görev-

⁶¹ A.g.e.

⁶² A.g.e., 11 Mart, 9 Nisan 1937.

⁶³ A.g.e., 8 Mart 1937.

lerine 1937’de yerleştirdi; ama İngilizlerin teröristleri yakalama ve cezalandırma politikasını benimsemesinden sonra bile bunun samimi bir tutum olduğuna hiç inanmadı. Mart 1937’de Tiberya bölgesi komutanı Bailey ona, Siyonistlerin bu saldırıları fazla abarttığını, bunların da aslında 1929’dakilerle aynı düzeyde olduğunu, kendisi yerleşimci olsa, ambarda yatıp uyumayı yeğleyeceğini söyleyerek, PICA neden bunları öngörüp de baştan buralara yeterli savunma sağlamadı, diye sorduğunda, Wolfson gerçi o sıralarda böyle bir tehdidin sözü konusu olmadığını söylemişti, ama Bailey de, bunca muhafızla, aslında olayın pek de iyi saklanamayan yasadışı bir Yahudi ordusu olduğunda direndi.⁶⁴ 1938’de Yahudi silahlı grupları Araplara karşı daha agresif taktikler benimsediklerinde, her ne kadar nedenlerle sonuçlar birbirine karıştırılıyor olsa da, bu tür görüşler de kuvvet kazandı. İngilizlerin hakkaniyet duygusu zaman zaman yerini öfkeye bırakmaya başlamıştı. 1938’in Aralık ayında Zikhron’daki Yahudi köylü-çiftçilerle yerel Araplar arasında çatışmalar başlayınca, yerleşimin genç üyelerinden bir grup, Arap köylülerin seksen koyunuyla yirmi ineğini kaçırarak Binyamina’daki narenciye bahçelerinde sakladılar, sonra da götürüp Tel Aviv’de kestirdiler – bunu Arapların bir ay önce Zikhron’da yaptığı bir eyleme misilleme olarak yapmışlardı. Bu olay üzerine Tümgeneral Bernard Montgomery bir hışımla yerleşime geldi, herkesi toplayıp onlara “bu ayıp davranışları” nedeniyle azarladı, bir daha böyle bir şey olursa Binyamina ve Zikhron’daki bütün silahları toplatacağı tehdidini savurdu.⁶⁵

Yahudilerin gücenikliğine rağmen, aslında hükümetin bu tutumu kasıtlı bir taraf tutma değil, daha çok bir beceriksizliğin sonucuydu. Elllerinde yeterli para da, adam da, ekipman da yoktu, üstelik Arapların gece taktikleri (Wingate’in

⁶⁴ 3 Mart tartışması; 9 Mart 1937.

⁶⁵ Triffon-Gottlieb, 6 Aralık 1938.

Özel Gece Servisi gibi bir şeyle karşılaşana kadar) savunma sisteminin zaafalarını bulgulamak için de idealdi. Ama yine de, orada bazı dürüst ve ahlaklı yerel subaylar da vardı – Andrews gibi. Yahudilere, Arapların Celile bölgesinde yekpare bir Yahudi devleti kurulmasından korktuğunu anlatmaya çalışırken Nasıra’da öldürülmüştü. Bailey’in silah arkadaşlarından Faraday ve Blackbourne, amirlerinin inatçı tutumuna rağmen Wolfson’a ellerinden geldiğince yardım etmeye çalıştılar ve Hayfa Keith-Roach’da, yeni belediye başkanı Shabtai Levy ile birlikte, Yafa’nın en aşırı saldırılarından birini önleyerek limanı açık tutmayı başardılar.

Balfour Deklarasyonunda ortaya konmuş ve 1922’de de teyit edilmiş vaatlerin ihlali üzerine Churchill’in, “Yahudiler Filistin’de bulunuşlarının bir müsamaha değil, bir hak olduğunu bilmelidirler,” şeklinde konuşması ise James de Rothschild’i fena halde üzmüştü. Weizmann gibi o da İngiltere’nin iyi niyetine inanmış biriydi ve İngiltere’nin bu çaptaki kalleşliği her ikisine de çok ağır gelmişti. 1936’da da onca kanıta rağmen, manda yönetiminin yürürlükten kalktığına ve Arap-Yahudi taleplerinin kesinlikle uzlaşamaz olduğuna da inanmamıştı. 21 Temmuz 1937’de Avam Kamarası, ülkenin bölünmesini öneren Peel Komisyonu raporunu tartışırken bir konuşma yapan James, sorunların müftüyle komitenin sistematik sabotajlarından kaynaklandığını, esasen komitenin de tüm Filistin Araplarını temsil etmediğini ifade etmişti. Modern Arap kamuoyunun, seslerini duyuracak bir platformu olmadığına ya da seslerinin zorbalıkla kesildiğinde ısrar etmişti. Bunlar doğrudu –ve PICA da, Kalvarisky’nin oluşturduğu Arap-Yahudi İşbirliği kurumuna mütevazı da olsa yardımlarda bulunmayı sürdürmekteydi– ama bir yandan da, uzlaşmacıların sesleri giderek zayıflamaya başlamıştı. Mandanın kalkmasını kendi kişisel trajedisi olarak algılayan Weizmann ise, ülkenin budanması konusuna derin bir kuşkuyla bakmaktaydı, ama Siyonistlerin bunu

yine de kabul edeceğini ummaktaydı, çünkü en azından ege-
men bir Yahudi kimliğine yer açacağını düşünmekteydi. So-
nunda kongrede, yaşlı Ussishkin'in başı çektiği muhalefet
karşısında yenilgiye uğramıştı, zira Siyonistler bunu "Ulusal
Vatan" olamayacak kadar küçük bir oyuncak devlet olarak
görüp reddetmekteydiler. James de, belki şaşılacak şey ama,
onlarla benzer duygular içindeydi. "Tek Ülke" vizyonununun
ortadan kalktığı, özgürlüğün, özsaygının ve barışın herkesi
koruyacağı, başka ülkelerde yaşayan Yahudilerin de türlü
zulümlere uğraması tehlikesinin ortadan kaldırılması fırsat-
ının kaçırılacağını düşünmekteydi. Komisyonun kendi ilke-
lerini yırtıp attığını ... mandayı da, Balfour Deklarasyonunu
da yok ettiğini söylemekteydi. "Daha da ileri gittiler, Filis-
tin'i de parçaladılar," demektedir.⁶⁶

PICA yönetiminden bazıları, özellikle de Wolfson, duru-
mun çok kötü olmasına rağmen, Peel Komisyonunun genelde
durumu doğru değerlendirdiğine, bölgedeki politik karma-
şayı herhangi bir tarafsız komiteden beklenebileceği kadar
doğru anladığına inanmaktaydı. Coupland ile Peel'i Zikh-
ron'da ağırlamıştı. Bir şişe iyi cins şarabın olgunlaşması
için Filistin'de bile altı yedi yıl geçmesi gerektiğini Lord'a
anlattığında, aldığı cevap, "Sakla o şişeyi, Wolfson, bölün-
menin sonrasında içeriz," şeklinde olmuştu.⁶⁷ Ama 1938'de

⁶⁶ 21 Temmuz 1937 (Sömürge Sekreteri Ormsby-Gore'un Peel Komis-
yonu Raporuna cevabı).

⁶⁷ Wolfson-Gottlieb, Ağustos 1937. Aynı ziyarette Wolfson, Peel'e,
bazı kimselerin Yahudi Devletini İmparatorluğun bir dominyonu
olarak görmek istemesinin, "kısmen de *Histadrut*'un hâkimiyetine
girmesini istememelerinden kaynaklandığını" söylemişti. Peel de
görünüşe göre Wolfson'a, seçme şansı olsaydı güney kesimi için
Kudüs'ü mü, Necef'i mi tercih edeceğini sormuştu. Wolfson soru-
dan kurnazlıkla kaçmış, bunların birbiriyle karşılaştırılamayacağı-
nı ifade etmiş, her ne kadar Necef ilerdeki yerleşimler için değerli
olacaksa da, Yahudiliğin ve Siyonizmin kalbi de, ruhu da Kudüs'tür,
 demişti.

Woodhead Komisyonu raporunu yayınlayıp da sınırlar belli olduğunda, ortada kutlanacak bir şey olmadığı da belli oldu. Yahudilerin alanı, Peel'in çizdiğinden bile daha küçüktü. James bunu en doğru şekilde tarif etmekte, "burayı yarım milyon kişinin vatanı olarak onaylayan temsilcilerin seçim bölgelerinden bile daha küçük, ayrıca Celile'nin büyük kısmı da kaybediliyor, bunlar arasında PICA'ya ait, özellikle Rutenberg imtiyazıyla alınan kesim de kaybediliyor," demekti. Siyonistler Peel önerilerini bile kabul etmediğine göre, bir yıl sonra gelen bu teklifi seslendirmeye bile değmezdi. Araplar tabii her türlü bölünmeyi reddediyor, göçlerin derhal durdurulmasını ve iktidarın temsilci hükümete devredilmesini istiyorlardı. Mandanın başarısız olduğunu ifade eden 1939 Yuvarlak Masa Konferansında, Peel-Woodhead bölünmesi de başarısız olacak, hatta Müftünün temsilcisi halen Filistin'de bulunan sayısı belirsiz Yahudinin de çıkarılması gerektiği yolunda bir tehdit seslendirecekti.⁶⁸

Bütün bunlar, 1938'de Evian'da Yahudi mültecilerin kaderine kaygılanıyormuş gibi davrandıkları halde sonradan bu konudaki tüm sorumluluklarından sıyrılan büyük güçlerin akla sığmaz senaryosu önünde gerçekleşmekteydi⁶⁹ ve bu arada Avrupa Yahudilerinin durumu da giderek daha umutsuz hale gelmeyi sürdürüyordu. Son rezalet mayıs ayında, Yahudi göçünü 75.000'le (çoğu yaşlı veya çocuk 25.000 kişi de dahil olmak üzere) sınırlandıran Beyaz Senetin yayınlanmasıyla geldi, bundan sonra, Arapların mutabakatı sağlanma-

⁶⁸ James, Avam Kamarasındaki konuşmasında bundan alıntı yapmıştı. Müftü Filistin'de bulunan 400.000 Yahudinin bir Arap devletinde asimile edilemeyeceği varsayımını kabul etmiş bulunuyordu. O zaman kendisine, "Yani bazılarının, acılı ya da acısız bir süreçle çıkarılması mı gerekecek?" sorusu yöneltildiğinde, verdiği cevap, "Bunların hepsi geleceğe kalmalıdır," şeklinde olmuştu.

⁶⁹ Bkz. Arthur D. Morse, *While Six Million Died* (Londra 1968), Bölüm. XI; ayrıca bkz. *Wiener Library Bulletin*, No. 3, 1961.

dıkça hiçbir göç olmayacağı açıklandı. Churchill bunu kendine özgü ifadesiyle “bir inkâr” olarak tanımladı, “Bu da bir başka Münih” benzetmesini kullandı. Avam Kamarasındaki Leo Amery ve Herbert Morrison gibi kimseler, olayı “içler acısı bir kandırmaca” olarak gördü, “aslında güçlü tarafa teslim olunuyor ve bu da uygun bir çareymiş gibi gösterilmeye çalışılıyor,” şeklinde yorumladılar.⁷⁰

James 22 Mayıs'ta söz alıp belirgin bir heyecanla konuştu. Almanya'daki bir yetimhaneden gelen 35 çocuk için vize almaya çalışıldığında, mültecilerin önüne çekilen engellerin tecrübesini bizzat yaşamıştı. Almanya'da bir gün daha geçirmenin felaket anlamına gelebileceği bir sırada, göç bürokrasisi tümüyle başka yöne savrulmuş, vize vermez olmuştu. Göçmenlikten sorumlu subay Mills, yetimhanenin (orta yaşlı ve kendileri de sığınacak yer arayan) iki bakıcısına geçici vize vermeyi bile hiçbir koşul altında kabul etmemişti.⁷¹ James yaptığı konuşmada, “Beyaz Senet tam anlamıyla, İngiltere'nin kendi yükümlülüklerinden elini çektiğini gösteriyor,” demişti. “Bunun ancak 10 yılda gerçekleşebileceği, Filistin'den çıkmalarının 10 yıl süreceği ifade ediliyor. Kim istedi hükümetten böyle bir şey yapmasını? Sorunları, düzensizliği ve ölümleri başlatan müftü ile yanındakiler istedi.” Kendisi dominyon konumunda bir Yahudi vatani istemişti, hâlâ da istiyordu. Bu senette yazılı olanların uygulanması yerine, tam ve gerçek bir dominyonu tercih ederdi. (1955'te bile o hâlâ İsrail'in İngiltere Commonwealth'ine dahil olmasını ummaktaydı).⁷² İşin aslı tüm çıplaklığı ve basitliğiyle ortadaydı. “Filistin'e giden Yahudilerin çoğu açısından mesele, göçmekle fiziksel olarak yok olmak arasındadır; Araplar için ise ellerindeki geniş arazilere yenilerini eklemektir.”

⁷⁰ 22-3 Mayıs 1939 Tartışması.

⁷¹ Wolfson-Paris, 18 Ocak 1939 raporu.

⁷² Bkz. tarihsiz mektup (1955) James de Rothschild-Churchill; Bayan James de Rothschild belgeleri, memo ile birlikte.

Bize Chamberlain'leri açıklamaktan çok James'i ifade eden bir jestle başbakana, "1903'te babanızın ilk adımlarını attığı taahhüdü onurlandırın, İngiltere İmparatorluğunun El Arish'te bir Yahudi vatanı yaratma yolunda attığı adımları tamamına erdirin," diye ricada bulundu.⁷³

181 red oyuna karşı 280 kabul oyuyla (ve birkaç muhafazakârın çekimser oyuyla) geçti. Bundan da az sayıda muhafazakâr da hâlâ hükümete karşı oy kullanmakta direnmişlerdi. İngiltere politikası bir süre boyunca, kaçak kıyı göçlerini engellemek için sahil koruma ekiplerini sıkılaştırdı, müftü de Berlin'de ağırlandı gibi bir onura ulaştı. Ama savaş, bu garip ihanetin yarattığı kırgınlığı bile hafifletti, James de Ben-Gurion gibi, "Beyaz Senet yokmuş gibi savaşmak ve savaş yokmuş gibi Beyaz Senete muhalefet etmek" düsturuna razı oldu. Ama 1940'ın ilkbaharında, bir otomobil kazasında yaralandı, uyluğunu kırdı. Tekrar ayağa kalkabilmesi altı ay sürdü, o zamana kadar da, babasının başlattığı büyük girişimin kaderi büsbütün belirsiz bir duruma gelmişti.

⁷³ Bkz. Laqueur, *a.g.e.*, s. 121-2. Herzl'in Mısır girişimini saptırma çabalarına sert cevabı, "Biz Mısır'a gitmeyeceğiz – o tecrübeyi eskiden yaşamıştık," şeklindeydi.

8

SONLAR VE BAŞLANGIÇLAR 1940-1957

PICA'nın sona eriş biçimi kadar kendine yakışacak bir son düşünülemezdi. Filistin'deki Rothschild girişiminin tarihi için bir simetriyi garantiye alır gibiydi: bitişi de, tıpkı doğuşu gibi, baskın bir ahlaki görkemin sonucuydu. Edmond'un Rusya ve Romanya'daki kurumuş kuyulardan bir tür köylü yaşamı çıkarmaya çalışan bir avuç kavgacı Yahudinin yazgısını değiştirecek vizyonu nasıl çok geniş olmak zorundaysa, aradan 75 yıl geçtiğinde elde kalan 150.000 dönümü, ilk taahhüdün ürünü olan fabrikaları ve tesisleri İsrail ulusal kurumlarına devretmek de, farklı, ama yine bir o kadar hayal gücü ve kararlılık gerektiriyordu. 1957'de yeni bir Knesset (parlamento) binası yapılması için bağışlanan 1,2 milyon sterlinlik "hediye" de her iki Rothschild'in Yahudi devletini batı siyasi toplum gelenekleri içinde muhafaza etme kararlılığının uygun bir sembolüydü.

Her iki adım da tarihi akışın tersine davranışlardı. Edmond'un 1882-83'te verdiği karar ve onu izleyen zor yıllarda gösterdiği kararlılık, tüm Rothschild'lerin Frankfurt Judengasse tozlarını ayaklarından silkelemeyi çok istedikleri, ne olursa olsun asla etnik mücadelelere bulaşıp da yeni seçkin-

lerin liderleri arasındaki yerlerini tehlikeye atmayacakları yolundaki yüzeysel varsayıma meydan okuduğu anlamına geliyordu. James'in vasiyetnamesi de, PICA'nın resmiyete tutkun bir yabancı kurum, hep kendi şirketini sağlamlaştırma peşinde, Yahudi bir ulus devlet kurulması gibi daha yüce değerlere eğileceği yerde hukuksal ayrıntılara gereğinden fazla enerji harcayan bir kurum olduğu yolundaki yerleşmiş o karikatür imajını, en azından bir süre için siler gibi olmuştu.

Tabii bunu söylemek, PICA'nın çalışmalarını bu kadar görkemli bir biçimde bitirmenin, öylesine *önceden tasarlanmış* bir karar olduğu anlamına gelmez. Edmond'un *Nadiv* olarak oynadığı rol nasıl bir anlık mistik aydınlanmadan kaynaklanmış değilse, bu da asla öyle değildi. Her ikisi de çok özel tarihi durumlardan, olağanüstü ileri görüşlü danışmanların öğütleriyle şartlanmış eğilimlerden doğmuştu. 1936 Arap ayaklanmasından beri, PICA'nın giderek Yahudi Ajansına yaslanmaya başlaması ve sermaye aktarımlarının daha çok Yahudi kurumları aracılığıyla gelmesi, kurumun müthiş bir anomali haline geldiğinin işaretlerini zaten taşıyordu. Yahudi devletin ilan edilmesinden sonra bağımsız bir kurum olarak devam etmesi, "işlev"den çok "etos"tan ötürü olabilirdi. Bunda biraz *s'chut avot* –ataların imtiyazları– belki biraz da, elinde bulundurduğu miktarı belli olmayan arazi ve paralarla ilgili efsanelerin rolü olabilirdi. Ne var ki İsrail devletinin erken dönemlerinde, PICA'nın kurabildiği her yerleşime karşılık Yahudi ajansının 100 yerleşim kurabildiğini artık PICA yöneticileri bile anlamıştı, üstelik ortada uçsuz bucaksız, ama boş bekleyen ekilebilir topraklar da olmadığına göre, zaten elverişli sayılabilecek her dönüm toprağa ya insanlar yerleşmiş, ya da orada bir koloni kurulmak üzere alan beklemeye alınmıştı. Bu operasyonların finansal dengesi de çarpıcı şekilde değişmişti. 1949'da *Keren Kayemet*'in yerleşimler bütçesi, PICA'nının neredeyse on iki katı kadardı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Ruppın'ın ofisiyle Filistin Arazi Geliştirme Şirketi, Ürdün Vadisi ve Celile'de arazi alabilmek için PC'nin

yardımına ihtiyaç duyarken, 1954'te Yahudi Ajansı artık PICA'nın yeni yerleşim bütçesinin neredeyse %80'ini ödüyor, üstelik evlerin inşası masraflarını da üstleniyordu. Son genel müdür olan Max Rowe o yıl temmuz ayında raporunu verdiğinde, PICA artık kendi yerleşimlerinde bile "küçük ortak" durumuna düşmüştü.¹

Yahudi devletinde PICA'nın konumunu yeniden ele alıp değerlendirmenin zamanı gelmişti. Oysa 1943 baharının sonlarında Robert Gottlieb (Vichy hükümetinin düşmesiyle Paris'ten Lizbon'a sürülmesinin ardından) savaş Filistinine geri döndüğünde, *departman yönetiminin* çalışma düzenini teftiş amacıyla gelmiş gibiydi.² Ve çalışma düzeni de iyiydi. İşgal altındaki Avrupa'dan gelen haberler ve bu konuda elden bir şey gelmeyişi ne kadar olumsuz duygulara neden olsa da, Filistin Yahudiliği nispeten sakin, hatta kazançlı bir savaş dönemi geçiriyor gibiydi. Ülke 1941 Haziranına kadar tam bir askeri ortama girmemişti, girdiği zaman da, tatsız bir dönem olsa bile, kısa süreli oldu – Raşid Ali, Bağdat'ta Berlin yanlısı bir darbe yaptığında, Suriye de Vichy hükümetinin tarafını tutmuştu, Rommel ise o sıra Mısır'ı almak üzere hazır bekler durumdaydı. Mihver güçleri İngilizleri Ortadoğu'dan temizleyecekmiş gibi görünüyordu. *Hagana* örgütü bir Yahudi lejyonu daha oluşturup ulusal bayrak altında savaşmasını önerdiyse de başarılı olamadı, onun yerine *Palmach* komando birlikleri kurarak, eğer bir Alman işgali söz konusu olursa onları düzensiz

¹ PICA (G), Rowe-Gottlieb, 5 Temmuz 1954, "PICA – Work and Administration," s. 4.

² Bkz. örneğin Gottlieb-James de Rothschild, 23.6.43-25.8.43 (Bayan James de Rothschild belgeleri). Robert Gottlieb 1950'lerde bile Hayfa yönetimini eleştiriyor, "*tutelle*"lerini gerektiği gibi yapmadıklarını söylüyordu. 1 Temmuz 1953'te Bay Rowe "Bu konudaki tedirginliğiniz yerinde mi, merak ediyorum," diye sormuş ve sonra da, "Bana kalırsa İngilizlerin 'nezaret etmek' sözüyle 'yönetmek' sözü arasında dünya kadar fark var. Ben 'yönetmek' kelimesini kullandım, siz ise Fransızca '*tutelle*'i kullandınız," demişti. Rowe-Gottlieb belgeleri (PICA-G).

partizan birimler olarak kullanmaya hazırlandı.³ PICA bürolarında çalışanlardan bazıları askere yazıldı, ama bunu yerel görevlerine ek olarak yaptıkları için kurum yine de görevlerini eskisi gibi yürütmeyi başardı. Aynı şey, *Chel Mishmar*'ın (*Hagana*'nın milis kısmı olan "vatan muhafızları") bir yandan askeri görevlerini, bir yandan çiftlik işlerini dikta yöntemiyle yönettikleri yerleşimlerde de geçerliydi.

1939'deki krizin başlangıcında Akdeniz ablukası nedeniyle Filistin'e gerekli malların girişinin de, ürünlerin pazarlara ulaştırılmasının da durduğu sırada işsizlik rekor düzeylere yükselmışti ama, daha sonra savaşın yarattığı taleplere ve İngilizlerin mevcudiyetine ekonomi inanılmaz bir enerjiyle cevap vermişti. Devletin desteğiyle, stratejik ihtiyaçları karşılayacak havaalanı, liman, yol ve fabrika inşaatlarıyla ilgili projeler, iş gücü fazlasını emebilmişti. 1938-1943 arasında tarım ürünlerinin fiyatları %100-250 yükseldiğinde, tarım sektörü, savaş öncesinde gelen yeni dalga yerleşimcileri kulanabilmiş ve performansı etkileyici olmuştu. Aynı dönemde sebze üretimi %51 artarken Yahudi nüfusu yalnızca %19 arttı ve hayatını tarımdan kazananların sayısı da hiç görülmemiş düzeylere indi.⁴

	1938	1940	1943
Patates (ton)	2200	7600	13.900
Buğday (ton)	10.000	12.000	15.000
Narenciye dışı meyve (ton)	5700	6300	9000
Süt (milyon litre)	34	37	46
Yumurta (milyon)	48	55	60
Domates (ton)	2800	5600	5800
Salatalık	1300	2400	2900

³ Palmach'dan (*Plugot Machatz*) murat, gerekirse etkin bir güç olarak ve Hagana kontrolünde olmaksızın savaşmaktır. Bunun tarihi için bkz. S. Peres, *David's Sling: The Arming of Israel* (Londra 1970).

⁴ Rosenfeld memorandumundan alınmış veriler; bkz. *supra* s. 256-7.

Bazı emtia (narenciye ilk akla gelen örnektir) piyasaların kaybından öyle büyük zarara uğradı ki, İsrail'in istiklal savaşı sonrasına kadar kendine gelemedi. Ama nakit ürünlerindeki plantasyon fazlalığına rağmen, Yahudi Filistin'in kronik sorunu (özellikle dördüncü ve beşinci *aliya*'lardan sonra) artan kentsel nüfusu yerli kaynaklarla besleyememesi olmuştu (hele de fiyatlar bu kadar yüksekken). Savaş bütün bu süreçleri tersine çevirdi. Aynı zamanda da bazı önemli ekonomik yan ürünlere şanslı fırsatlar doğdu. Sharon kıyı şeridinde arazinin yarı meşru işgali (çoğu PICA toprağıydı), Sdot Yam ve (tümüyle meşru) Ma'yan Tzevi gibi balıkçı *kvuzot*'ların, daha içerilerdeki, eskiden tümüyle Arapların yerleştiği rezervasyonlara erişimini sağladı. 1938'de Filistin'de tutulan tüm balık ürününün (Celile Denizinde) yalnızca %2,2'sini sağlayan bu insanlar, paylarını 1943'te %21'e yükseltti. Kişi başı yıllık tüketim henüz hâlâ 15 kilogram dolayındaydı. Bu tüketim balık çiftliklerini ve soğuk hava depolarını 1950'lerde pek gerektirmediğinden, piyasa ancak arzla büyüyebiliyordu.⁵

Tarım sektöründeki bu canlanma, kazancının tehlikeli şekilde "kâğıt" niteliğine rağmen (aslında savaş zamanının yüksek talebinden kaynaklanıyordu), sıkışık durumdaki yerleşimlerin eski borçlarını ödemelerini, bazı durumlarda gelecek için biraz sermaye biriktirmelerini sağladı. Kfar Tabor o zamana kadar hep aşağı Celile'nin nispeten yoksul yerleşimlerinden biri olarak kalmış, ilave su kaynaklarına büyük ihtiyaç duyarken, çiftçilerin birçoğu alacaklılarını (bu arada PICA'yı da) tatmin edebilmiş, Hayfa ofisini çok şaşırtarak yıllık kredi haklarını almayı reddetmiş, onun yerine kendileri çocuklarının ileride gideceği bir yerleşim için rezerv fonu oluşturmuşlardı.⁶ Yavniel ve Beit Gan da aynı bölgedeydi ve

⁵ A.g.e., s. 11.

⁶ Kfar Tabor'un savaş sırasındaki ilerleme raporu için, PICA 15/703; ayrıca bkz. Gottlieb-James de Rothschild, 16 Kasım 1945.

onlar da benzer durumdaydı (ama Yavniel'in yeni kuyuları büyük fark yaratmıştı). 1945'e gelindiğinde yerleşime 25 yeni aile alabilmiş, 30 çiftçi çocuğuna tarlalar ayırabilmişlerdi. Filistin standartlarına göre "refah ivmesi" sayılabilecek bu durum karşısında PICA 1944 yılında kendini yeterince güvende hissederek iki yeni yerleşim kurmaya kalkmıştı – Beit Keshet ve Shadmot Dvora – her ikisi de aşağı Celile'deydi. Bu arada Mahanaim ile Bitania'yı da *kvuzot*'a kiralamışlar, bunlardan ikincisi olan Alumot 1946'da resmen kurulabilmişti.

Gottlieb aslında, Shadmot Dvora'nın (Bayan James'in adı) kendini kibbutz yerine bir *moshav* kooperatifi olarak sınıflandırmak istemesine memnundu; görünüşe göre, aşırı kolektivizm kavramına duyduğu soğuk duygulardan vazgeçmiş gibiydi. Beit Keshet'e yerleşen *kvutza* genellikle genç üyelerden oluşuyordu, bunlar Filistin doğumlu olup Kedoorie Tarım Koleji mezunlarıydı, çalışmaları da Gottlieb'e bir hayli iltifat toplamaktaydı. Onlara 1944 Eylülünde "şarta bağlı" bir leasing anlaşması sundu, ama ileride onları daha uzun vadeli bir leasing programıyla daimi yerleşimci olarak görmeyi umduğunu da söyledi. "Her zorluğa rağmen kendilerini bu yere uyumlandırmayı başardılar; evler kötüydü, hastalıklara yol açıyordu, katırlarından ikisini Afrika at hastalıkları nedeniyle kaybettiler ... ama grubun düzenliliği, temizliği ve hevesi, insana keyif veriyor."⁷ Sdot Yam ve Ginnosar'daki işgalcileri onaylamaya bir türlü yanaşmasa da (onlara hâlâ Ghweir diyordu), Gottlieb en azından bu iki *kibbutz*'un ilerdeki performansını görüp değerlendirene kadar hukuksal işlemleri ertelemeye razı olmuştu. Bu daha hoşgörülü, daha esnek tutumu, başka alanlara da yansiyordu. Kfar Giladi ile Ayelet Hashahar gerçi tam malzeme fiyatları yükseldiği bir sırada yeni inşaat işlerine kalkıştığı için ağır bir borca girmişti, ama bunun da yeni yerleşimciler için yapılması Gottlieb'i taleplerine olumlu cevap vermeye, onlara

⁷ A.g.e., PICA 26/714.

sırasıyla 12.000 ve 14.000 Filistin lirası kredi vererek çiftlik makinelerini yenileme ve bir yemekhane kurma olanağı tanınmasına yetmişti.⁸ Borç-alacak konularını düşünürken sosyal ihtiyaçların da maliyet hesapları kadar dikkate alınması gerektiği kavramı, aslında bir Siyonist aksiyomdu ve Gottlieb eskiden bu ilkeyi, savurganlığın eş anlamlısı diyerek küçümserdi. Kasım 1945'te Ashdot Ya'aqov'u ziyaret ettiğinde, takdir edecek birçok şey daha gördü. Eğitim bütçesinin 35.000 Filistin lirasına yükseltilmesini, raporunda bir eleştiri olarak değil, bir iltifat olarak zikretmekteydi; çocuklar bölümü gerçek bir "cennet"ti, ayrıca yerleşime, bir seferde 600 kişinin yemek yiyebileceği daha büyük bir yemekhane de gerekiyordu. Belki de yanlış bir kelime seçimiyle, Ashdot'un "lüksünü" *istisnai* diyerek tarif etmişti.⁹

O cennet (ne yazık ki) kısa zamanda yok olacaktı. Ashdot Ya'aqov, Ürdün'ün öbür kıyısında, yani Birleşmiş Milletler Komitesinin bölünme sırasında Yahudi devletine verdiği alanın dışındaydı; tıpkı ikizi olan Gesher Nahalim gibi. Üstelik de 14 Mayıs 1948'de İsrail'in bağımsızlığı ilan edilip İngilizler bölgeyi terk eder etmez başlayacak Irak istilasının da tam yolu üzerindeydi. Bir ay geçmeden her iki *kibutz*'un yerleşimcileri, çocukların hepsini Kibutz Yagur'a, hayvanları da Yavniel'e göndermeye karar verdiler. Ashdot da, Gesher de, Arap askerleriyle başıbozukları tarafından neredeyse yerle bir edildi, konserve fabrikası yakıldı, tarlaları ateşe verildi, evleri viraneye döndü. Yalnız Ashdot'un kaybı 16.240 Filistin lirası düzeyinde tahmin ediliyordu. Kibutz bu travmadan bir daha asla kendini tam anlamıyla kurtaramadı, çünkü 1950'lerin başlarında iki ayrı politik inançları nedeniyle birbirindenler uzaklaştılar ve 1956'dan itibaren de iki ayrı yerleşim oluşturdular.¹⁰

⁸ Gottlieb-James de Rothschild, 19 Kasım 1945; 45/733-

⁹ *A.g.e.*

¹⁰ Rowe-Gottlieb, 16 Aralık 1951 (kuzey yarısı Mapai, güney yarısı Mapam), 17.12.5 2, Şubat-Kasım 1955, *passim*.

İstiklâl Savaşı, PICA yerleşimleri açısından tam bir “ateşle imtihan”dı, özellikle Celile’de öyleydi, ama 1948 yazından çok önce, İngiliz mandasının can çektiği zamanlardan beri zaten ülkedeki şiddet ve düzensizlik neredeyse dayanılmaz düzeylere yükselmişti. Churchill’in 1945 tarihli ara yönetiminde kısa bir süre için alt düzey bakanlık alan, ama o koltuğu genel seçimde kaybeden James de Rothschild, Beyaz Senet politikasının Attlee hükümetini geri getirişini kaygıyla seyretmekteydi. Bevin, Anglo-Amerikan Komitesinin 100.000 mülteciyi derhal DP kamplarından Filistin’e nakletme tavsiyesini kabul etmemişti.¹¹ 1946 sonunda (köprüler gecesinde) askeri ve sivil tesislerin *Hagana* tarafından havaya uçurulmasının ardından, Yahudi Ajansının tutuklanan 2700 üyesi arasında James’in çok sayıda dostu ve tanıdıkları vardı (Moshe Shertok da onlardan biriydi). Ama Gottlieb ile Wolfson’un terörist saldırılara, *Irgun*’a ve Stern Gang’a karşı duyduğu tiksintiyi aslında James de paylaşıyordu – King David Oteli havaya uçurulup Arap, İngiliz ve Yahudi toplam 100 kişi öldüğünde, bu duyguları daha da kesinleşmiş olmalıydı. King David Oteli yalnız İngiliz askeri ve sivil yönetiminin Kudüs’teki merkezi olmakla kalmıyordu, PICA da otelin kısmen sahibiydi. Oranın patlatılması, İngiltere commonwealth’i içinde bir Yahudi dominyonu umutlarına da kesinlikle son vermişti.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 29 Kasım 1947’de bölünmeyi kabul etmesiyle İngilizlerin bölgeyi terk etmesi arasındaki sürede PICA yerleşimleri, ülkedeki tüm diğer yerleşimler gibi kendilerini baskınlara, ulaşım tuzaklarına ve otuzlu yıllardan beri süregelen gece saldırılarına karşı ellerinden geldiği kadar savundular, ama artık bunu daha bir hınçla yapıyorlardı. 12 Aralıkla ayın sonu arasında 126 Ya-

¹¹ Bu çok daha olağandışıydı, zira Bevin ittifakla gelecek bir tavsiyeyi beklemediğinden, daha baştan komitenin bulgularını uygulamaya söz vermişti.

hudi, Araplar tarafından öldürülürken, 90 Arap da Yahudiler tarafından, ya savunma sırasında, ya da karşı saldırılarda öldürüldü.¹² İngilizler gerçi Arap şiddetini önleme konusunda isteksiz davranmışlardı, kendilerini en temiz şekilde ve bir an önce bu keşmekeşin dışına atmaya çalışmaktaydılar, ama Yahudi çiftlikleri çok daha iyi silahlanmış ve organize durumdaydı ve *Hagana* onları saldırılara karşı koyma konusunda eğitmişti. Ama beri yandan, kendi içlerinden çıkan “aşırı heveslilerin” yarattığı durumlarla da başa çıkmak zorundaydılar. Hayfa’da, *Grands Moulins*’in yan hatlarında duran trene konulan *Irgun* bombası, tesisin depolarını yıkmış, işçilerden birini öldürmüştü, ama eğer bomba önceden fark edilip binalar arasından uzaklaştırılmasa, çok daha zarar verici olabilirdi. O olay 15 Nisanda gerçekleşmiş ve birkaç gün önce de *Irgun Zvai Leumi*, Pardess Hanna ile Hadera arasında bir trene saldırmış, üç İngiliz askerini öldürüp dördünü de yaralamıştı. Wolfson nefret ettiği Yahudi teröristlerin bu eylemlerinden öyle sarsılmış durumdaydı ki, bir ara onların Hayfa ofisine saldırmayı planladıklarından kuşkulunmaya başlamıştı!¹³

Bu arızı çatışmalar açık bir savaşa dönüşürken, Irak, Suriye ve Mısır birlikleri de nisan başlarında güçlerini birleştirmeye başlarken, belli başlı kent merkezleri –Yafa, Kudüs, Hayfa, Tiberya– askeri çatışmaların alanı olmuş, İngilizler de yavaş yavaş çekilme sürecini ilerletmişlerdi. 21 Mart -13 Nisan arasında Hayfa’daki savaşın kendi çevresinde doruğa vardığını gören Wolfson, büyük bir soğukkanlılık gösteriyor, ofisinden hiç çıkmıyor, bir yandan da Yahudi can ka-

¹² Rakamlar Martin Gilbert’ten, *The Arab-Israeli Conflict, its History in Maps* (Londra 1974), s. 39-44.

¹³ Bkz. PICA (G), Wolfson-Gottlieb, Temmuz-Eylül 1948. Wolfson, özellikle IZL lideri Menachem Begin’den nefret ederdi; Ürdün’ün öbür kıyısına yönelik umutlara çok karşıydı, hele “Gilead’ın münbit toprakları Yahudi sabanını bekliyor” gibi sloganlarla, hep alay ederdi.

yıplarının hesabını tutuyordu (150 Araba karşı 22). Bayan Gottlieb'in şemsiyesinin bir ay önce kentten apar topar ayrılırken kaybolmasına da bir o kadar kaygılanmaktaydı.¹⁴ 23 Nisan günü öğle vakti, çok yoğun çatışmaların sonunda kent artık *Hagana* ve *Irgun*'un kontrolüne geçti. Aynı gün, belediye başkanı Shabtai Levy'nin ve daha pek çok belediye ileri gelenlerinin "Hayfa'yı terk etmeme" yolundaki içtenlikli çağrılarına rağmen, Arap nüfusunun tümü kuzeye doğru kitlesel bir kaçışa geçtiler ve aynı trajedi ülkenin pek çok yerinde tekrar tekrar yaşandı.¹⁵ *Hagana* karşı saldırısı Tiberya'yı 19 Nisanda, Safed'i (Suriye askerleriyle yoğun çatışmaların sonrasında) 11 Mayıs'ta, Yafa'yı da bir gün sonra geri aldı, böylelikle bu kentlerin yakınlarındaki PICA yerleşimleri de işgalden aşağı yukarı kurtulmuş oldu, ama tabii iletişimleri yine (sabotajlar nedeniyle) ikide bir kesilmeyi yılın sonuna kadar sürdürdü. Geriye bakıldığında, Kfar Giladi, Metulla ve kuzey merkezlerin, Rosh Pinna yolundaki konvoylarla ilgili sorunlara rağmen mayıs ayında Suriye işgaline uğramaması şaşılacak bir şey gibi görünse de, sonuçta Hula Vadisinin hemen hemen tümü 1 Haziranda İsrail'in elindeydi.

Bu tüm çiftliklerin savaştan yararsız beresiz sıyrıldığı anlamına gelmemektedir. Ayelet Hashahar'a bir Suriye bombası düşmüş, dört yerleşimciyle iki çocuğu öldürmüştü; 22 Hazirana kadar boşaltılan Menahemia'ya ateş açılmış, ardından orası yağmalanmıştı; Gesher yoğun ateşe ve tekrar

¹⁴ Wolfson-Gottlieb, 10 Nisan 1948. O (ve Robert Gottlieb) aslında Gottlieb'in gramofonuyla plak koleksiyonunun sağ salım gönderilmesi için çok uğraşmışlardı. (9 Mayıs 1948).

¹⁵ Bu sorunun duygulardan arınmış bir özeti için bkz. Ronan E. Gabbay, *A Political Study of the Arab-Jewish Conflict* (Cenevre 1959); Nadiv Safran, *From War to War: the Arab-Israeli Confrontation 1948-1967* ve D. Peretz, *Israel and the Palestine Arabs* (Washington 1958). Ayrıca bkz. düzenlenen yardım çalışmalarıyla ilgili olarak Hayfa Hristiyan Araplarından Victor Khayat, Wolfson'un raporu, 11 Mayıs 1948.

tekrar üstün güçlerin saldırısına maruz kalmış, Alumot ise bombardımandan ciddi hasar görmüştü.¹⁶ Birleşmiş Milletlerin bir mütareke sağlayabildiği 11 Hazirandan hemen sonra Suriyeliler, Hula'nın güney ucundaki Mishmar Hayarden'e saldırdılar. Yerleşimcilerin hepsi (çıkmayı reddeden ve sonunda istilacılar tarafından öldürülen Eliezer Segal dışında) boşaltıldığından, köy yerle bir edildi, işgalin sonuna kadar yağmalandı. Bu durumda Yesud HaMa'ala, cephenin hemen kuzeyinde kalmış oluyordu. Orası boşaltılıp insanlar bölgeyi terk edene kadar, Suriyelilerle Iraklılar orayı yoğun bir bombardımana tuttular. Hedefe isabetlerin dakikliğinden çok, açılan ateşin "heves" dozuyla tanınan o saldırıda evlerin önündeki çimenlerde beş metrelik kraterler açıldı, köyün sinagogu, okulunun bir kısmı, kooperatife ait tavuk kümesleri yıkıldı, bir de inek öldü, ama insan canı heba olmadı. İsabet alan tek barınağa on altı kişi sığınmıştı, ama bereket versin o ev ateş almadı.¹⁷

Ağustos ve eylülde yerleşimciler ürünlerinin az miktar-daki geri kalanını hasat etmek üzere döndüklerinde Manahaim'da gerçekten çok az kalmıştı, Shadmot Dvora ve Yavniel'de yaprak döken ağaçların neredeyse tümünü ve sebze ürünlerini toplamak niyetindeydiler – orada Arap kaçışının feci şekilde değiştirdiği bir manzarayla karşılaştılar. Aynı şey, Ürdün Vadisi kıyısındaki Sharon kıyısında bulunan Samarya'da ve tabii Yafa, Safed, Tiberya ve Hayfa'da da geçerliydi. Komşularıyla nispeten iyi ilişkilere sahip bazı yerleşimler (Alumot gibi), Abadiye Arap köyü gibi bazı yerlere göz kulak olacakları yolunda Arap çiftçilere söz vermiş, sonra durum gereği oradan ayrılmışlardı. Döndüklerinde tabii verdikleri sözleri asla yerine getiremeyeceklerini gördüler.¹⁸ Meir Shefeya'nın batısındaki Furedeis gibi pek az sayıda

¹⁶ A.g.e.

¹⁷ Wolfson-Gottlieb, 4 Ağustos, 21 Eylül 1948.

¹⁸ A.g.e., 30 Temmuz 1948.

köy, paniğe aldırış etmemeyi başarmış, yerlerinde kalmış, üstelik insanların Zikhron bağlarında ve Pardess Hanna plantasyonlarında çalışmaya yollamayı sürdürmüşlerdi. Sharon'da Fureidis, 1948 öncesi Arap köyleri arasında, toprak ve insan kaybına uğramamış pek az sayıdaki köyden biriydi. Adları Yahudi çiftçiler tarafından çok iyi bilinen nice köy, Hirbet esh Sherkess, Bureike, Ain Ghazal, Ain Ha'ud ve Ein Hod, Tulkarm ve Jenin'den gelme düzensiz Arap kuvvetlerini kabul etmeye silah zoruyla razı edildiklerinden, şiddetli *Hagana* saldırılarına hedef olmuşlardı. Kaşla göz arasında birçoğu "hayalet-köy"e dönüşmüş, yıkık evleri ve bakımsız tarlaları ortada kalmıştı. Köylerin boşalması sonucu, İsrail'in kullanabileceği ekilebilir topraklar artmış, tahminlere göre eskiden sahip olduklarına en azından yarım milyon dönüm eklenmişti.¹⁹ Boşaltılmış arazilere ek olarak, Arapların panik içinde kaçarken geride bıraktığı bir hayli gıda malzemesi ve hayvan sürüleri ve tarlalarda ürünler de kalmıştı. Bunlar İsrail'in savaş nedeniyle düştüğü kıtlıkların etkilerinin giderilmesine yaradı ve 1949 başlarında mülteci kamplarını dolduran yeni göçmen akınlarının karnını doyurmaya yardımcı oldu.

1949'da İsrail'i saran barış sevinciyle ulusal gurur havası içinde, Wolfson maliyeti hesaplamaya kalktığında ayılıverdi. *Grands Moulins*'in hasarı en az 25.000 tahmin ediliyordu; Kfar Giladi ile Ayelet Hashahar'ınki ise, en ekonomik onarımlar için bile 10.000'er İsrail lirasıydı. Alumot'un yolladığı tahminler de yaklaşık olarak aynı düzeydeydi. Bu rakamlara, yeni hayvan stoku maliyetiyle tarlaların yeniden ekimi dahil değildi. Mishmar Hayarden'in içler acısı durumu gerçi JCA ya da yeni hükümete devredilebilirdi, ama Gesher ve Ashdot, PICA ile Yahudi Ajansı arasında anlaşmazlık çıkmasına sebep oldu. Yerleşimin durumu acınacak gibiydi. Yeni balık çiftliklerini koruyan barajlar düşman tarafından par-

¹⁹ A.g.e., 16 Ocak 1949.

çalanmış, balıklar da, borular da yok olmuştu. Yagur'a yolladıkları sığırlar hâlâ sağdı, ama müthiş bir ürün kaybı söz konusuydu. 1948'de sağdıkları süt, bir yıl öncekinin yarısıyla dörtte üçü arasındaydı. Parfüm esansı ve sebze konserve fabrikaları mahvolmuş, sofralık üzüm bağları da sulanmaktan ötürü elden çıkmıştı. 400 yumurtalık tavuk, susuzluktan ölmüş, Gesher'deki narenciye ağaçları da boynunu bükmişti. Ashdot kendi hasarının (ikamelerin gerektireceği hariç) 127.212 İsrail lirası olduğunu bildirmiş (ama Wolfson bunu fazla yüksek bulmuştu), başka destekler arasında yeni fabrika için 10 yıllığına 7000 İsrail lirası, tarımını yeniden kurgulamak için de 20 yıllığına 18.000 İsrail lirası krediyi PICA'dan mümkün olan en düşük faizle istemişti.²⁰

Yaz sonunda acil kredilerle ilgili ilk yaklaşımlar belli olduğunda, Wolfson kaygılarını belli etmişti bile. İsrail hükümeti ya da Yahudi Ajansı bazı *ad hoc* hibe kararları alırsa, bunu aslında tüm sorumluluğu PICA'nın sırtına yüklemenin bir yolu olarak kullanabilirlerdi. Gottlieb'i uyarırken şunları ileri sürmekteydi:

Nispeten küçük bazı meblağlarla iyi niyetimizi göstermeye çalışmayı tercih etsek bile karşılığında bu çabamız için bize teşekkür edilmesi bir yana, herhalde yardımımızın yetersiz olduğu yolunda bir yığın şikâyet dinleyeceğiz, üstelik de kendi toprağımız üzerindeki yerleşimcilerimizin finansal darlığını giderme sorumluluğumuzu kabul etmiş gibi bir emsal yaratmış olacağız – *kolonizasyon tamamlandığı zaman bile* [italikler bana aittir] ... Bir yandan bu yerleşimlere zor durumlarında yardım etme isteği (her ne kadar ajansın yerleşimleri bizimkilerden daha fazla acı çekse bile), öbür yanda da samimi kaygılarımızı göstermeye çalışırken sitemlere maruz kalmak, hatta daha büyük

²⁰ A.g.e., ayrıca bkz. 21 Ocak 1949.

yükümlükleri üstlenmemiz için baskıların ardı arkası kesilmemesi ...²¹

Gottlieb daha önce, "PICA şu sıra (bağımsızlık) transferinin türlü zorluklarını dikkate alıp kaynaklarına özen göstermeli," diye uyarıda bulunmuştu, kendisi de bu politikaları haklı bulmaktaydı. Ama Wolfson'un kesin noktayı koyup yerleşim bütçeleriyle ilgili her talebin ancak çok özel durumlarda karşılanacağı yolunda açıklama yapması, PICA'nın evrimi açısından düşünmeye değer. Devlet artık oluşma halindeydi, Yahudi Ajansı da yeni yerleşimlerin sponsoru olarak öne çıkmıştı. PICA'nın sonsuza kadar *moshav*'ların, *kibutz*'ların kötü yönetiminden kaynaklanan açıklarını kapatması, verdiği avansları hediye sayıp çekilmesi de beklenemezdi. Ne var ki asıl sorun başkaydı, Samarin'le Ekron'un kurulmasından sonra, verilen "ilk sermaye"nin nerede bitip ek bütçelerin nerede başladığını ayırt etmek artık zordu. Bu zaten baştan beri de sorun olmuştu – Zikhron presinde de, Yesud drenajında da, Pardess Hanna sulama konusunda da durum aynıydı. Beit Keshnet'in yolu yerleşim maliyetinin ayrılmaz bir parçası mı sayılmalıydı – eğer öyle olursa, PICA bunu karşılamak zorundaydı (tutarı da 3000 İsrail lirası dolayındaydı). Yok eğer ek bir maliyetse, o zaman yarı resmi ajans-tan alınması meşru demekti.

Bütün bu güzel vaatleri yöneten kriterlerin son derece keyfî şeyler olmasında da şaşılacak bir şey yoktu. Aslında sonuçlar, Paris'ten gelecek kısa vadeli emirlere bağlıydı; örneğin, yerleşimin sağ kalıp kalmamasının hangi yatırıma dayalı olması kadar da, gelecek yıl bütçesinin (hatta gelecek sezon bütçesinin) ne kadar büyük veya küçük olacağına dayalıydı. Kfar Giladi ve Ayelet Hashahar'ın savaş hasarlarını finanse etme konusunda Wolfson'un neden bu kadar sert bir tutum seçtiğini anlamak zordu, meğer ki Yahudi Ajansının

²¹ A.g.e., 21 Haziran 1948.

karşısına bir iddiayla çıkmaya ihtiyaç duymuş olsun. Ama bu arada da Ma'yan Tzevi'de bir dizel tamir atölyesi ya da Shadmot Dvora'da yeni bir mandıra kurmaya itirazı yoktu.²² Kfar Glickson 1948'de ambarlarından birinde çıkan yangının hasarını onarmak için banka finansmanına ihtiyaç duymaktaydı, ama Nahalat Jabotinsky yeterli sigorta teminatı almayı ihmal etmiş, peş peşe yangınlar ve seller geldiğinde hem mandirasını hem ana ambarlarını ve erzak stokunu kaybetmişti. Onlara 3000 İsrail lirası bağış ve 1000 lira da kredi verilmişti – bu onların kaybının yarısını ancak karşılardı. Çözümü öneren Max Rowe olmuş, PICA'nın banker ya da sigortacı gibi çalışıyor izlenimi yaratmasının iyi bir şey olmadığını, ama beri yandan da bu genç yerleşimin karşılaştığı felaketleri düşününce, onları başka kapıya yollamanın da duyarsızlık olacağını savunmuştu.²³

Yahudi Ajansıyla PICA arasında sorumluluğun paylaşılmasına ilişkin sık sık çıkan bu tartışmalar, savaş sırasında küllenen eski yaraları da yeniden açmışa benziyordu. 1950-51'de PICA (geç de olsa) halkla ilişkilerin önemini fark edinceye kadar, İsrail basını onları "tam yeni devlet kurulurken ve desteğe ihtiyaç duyulurken hasislik etmek ve kılı kırk yarmakla" suçlamak için hiçbir fırsatı kaçırmamıştı. 1949'da hükümet, yerleşimlerin açığını kapatmaya 35 milyon İsrail lirası harcarken, PICA kendi yerleşimlerini elden ağıza yönetiyor, diyorlardı. O yılın ekiminde *Mishmar*, "Yerleşimcilerin kendilerini hâlâ Baronun masasında misafirmiş gibi hisset-

²² A.g.e. 16 Haziran 1948: "Bu iki kibutz'un yol açtığı zorluklar konusunda kuşkuyla yer yoksa da, bu sorunların onlara özgü olmadığına da inanıyorum. Yalnız onlar için değil, daha kritik etkilenenler için de bir çare ya da telafi yolu bulunması gerekir. Bence bu konu sonunda devletin ele almasını gerektirecek bir sorun ..."

²³ Şubatın ikinci yarısında çok sert yağmurlar yağmış, Nahalat Jabotinsky Zerqa ve Timshi Vadisi sular altında kalmıştı. Rowe'un raporuna göre tavuk kümesleri tüneklere kadar suyla dolmuş, ineklerin ağıllarında su hayvanların dizlerine yükselmişti. Rowe, 10.6.49.

mesine yol açıyorlar," diye yazmıştı.²⁴ Ama işin gerçeği, her zaman olduğu gibi, çok daha karmaşıktı. PICA o sıra mevcut kaynaklarının çok daha fazla bir oranını yerleşimlere, onların bakım onarımına, iyileştirilmesine harcamaktaydı. Kendi tarihi boyunca o oran hiçbir zaman, bağımsızlık sonrası dönemdeki kadar yükselmemişti. Ama yeni bir yerleşimi ayakta kalabileceği bir sabit sermayeyle kurmanın gerektirdiği para, PICA'nın sürekli sübvansiyonlar verme kapasitesini aşıyordu. Eğer ellerinde hâlâ el sürülmemiş binlerce dönüm ekilebilir toprak bulunsaydı bile, yapabileceği ancak araziye hediye edip ellerine de cep harçlığı sayılabilecek kadar bir "ilk harcamalar" parası vermektir. Kırkların sonu ve ellilerin başlarında sabitlenen miktar, aile başına 900-1000 İsrail lirası arasındaydı. Böylece Beit Keshet'in 3500 dönümüne yerleşen 40 aile için toplam rakam 36.000 lira oluyordu. Beit Hania ile Ma'agan Michael için (ikisi de geri kazanılan Kabara arazisine kurulmuştu ve Gottlieb ile Mikhail Polak'ın adlarını almışlardı), sırasıyla 1700 dönüme yerleşen 52 aileye 56.000, 2500 dönüme yerleşen 63 aileye ise 52.000'di. 1952'de Pardess Hanna'nın doğusunda kurulan Talmey Elazar'da 65 aileye verilecek bütçe 65.000'di, ama aslında bunu %20 aşmıştı.²⁵ Hem PICA birim başına maliyeti kavramsal olarak esneklikten uzak bir standartta tutmayı başarsa bile –ki hızlı enflasyon ortamında bu da hiç kolay değildi– gelen kitlesel göç ve entansif yerleşimler yaratma baskısı nasılsa toplam sermaye ihtiyacını yukarıya itecekti. Yahudi Ajansının *en azından* PICA'nın yatırımına denk bir para koyma yükümlülüğü vardı – yani Çiftçiler Federasyonunun sözcüsü Harzfeld hasislikten ne kadar yakınırsa yakınsın, gerçek ortadaydı.²⁶

²⁴ *Mishmar*, 26.10.46.

²⁵ PICA Raporu, "The Palestine Jewish Colonization Association," Ekim 1950, s. 2-3.

²⁶ Bkz. örneğin 1950 Çiftçiler Federasyonu Konferansında "PICA ofisinin uyguladığı metotlar ve prosedürler için üzgünüz" şeklinde bir

Bu temel taahhütlere ek olarak, PICA bir de Kayserya'da kum ayarı ve ormanlandırmaya da fon veriyordu. Oraya akas-yalar, bol okaliptüs, aralara şemsiye türü palmyeler dikilecek, bunlar iddialı bir sınai kalkınma planının ilk adımları olarak yapılacaktı. Tek başına bu bile 1950'de 21.000 İsrail lirası tutuyordu. Üstüne tabii eski yerleşimlerden de talepler yağıyor, onlara hayır demek de olanaksız görünüyordu: Givat Ada nihayet elektriğe 1950'de kavuşmuştu; Ayelet Hashahar'ın yeni su sistemine 6000 verildi, Ma'agan Mikhael'in ulaşım yoluna ve yeni balık havuzlarının soğutulmasına da katkıda bulunuldu. Bunların bir kısmı %3 faizle, 8-10 yılda geri ödenecek krediler biçimindeydi, ama leasing'le alınmış görünen arazilerin durumunda olduğu gibi bu da aslında muhasebeciler arasında "fiktif" denilen niteliğe sahipti, çünkü temerrüt durumunda PICA'nın parasını geri alması ya da ödeyemeyenleri oradan çıkarması pek olanaklı değildi. Böylece 1950'de ilk defa olarak kabul edilen gerçek, yerleşime açılan araziye aslında PICA'nın gözden çıkardığı, ya da en azından, onu sermaye değeri olarak temelli transfer etmiş olduğuydu. Aynı ilke Pardess Hanna ve Binyamina'nın arazileri için de geçerliydi, oraları mülteci kamplarının kurulduğu yerlerdi. Resmi açıdan PICA, o tesisler için Yahudi Ajansından kira alabilmeliydi, hiç alabilmişlerse, bu ancak büyük hassasiyet ve planlamalar sonucu olmalıydı. Son olarak –ve daha konvansiyonel ve ticari yönetilecek sanayi portföyünden ayrı tutmak üzere– Mikve Israel'e, James'in yöneticilerden biri olduğu İbrani Üniversitesine, Hazor kazısı gibi projelere (orada da yine Edmond'un tutkularını izlemekteydi) ve PICA'nın 1941'de Hayfa'da inşa ettiği, kuruluş fonunun da bir kısmını verdiği Rothschild Hastanesine de düzenli katkılar yapılmaktaydı.²⁷

karar alınması üzerine Harzfeld'in yorumları. Wolfson sekretere "PICA'nın arazileri ve parası konusundaki fantezileri" yüzünden sık sık takılırdı. Ayrıca PICA (G), 26 Kasım 1948.

²⁷ PICA 1950'ye kadar hastanenin yapımına 14.800 sterlin katkıda bulunmuş, o yıl da ayrıca 110.200 sterlin vermişti.

Bütün bunlar aslında, 1949'dan beri süregelen göçmen alma ve ekonomik konsolidasyon baskılarına zayıf da olsa bir cevap vermek amacıyla yapılmamıştı, ama her zaman ki sızlanmaları yatıştırma yolunda da etkisi fazla olmadı. PICA'nın performansı, artık mukayese edilebilir olmaktan çıkmış standartlara göre değerlendirilmekteydi. Bütçesinin 300.000 İsrail lirası olarak saptandığı yıl, Yahudi Ajansının bütçesi 26 milyon İsrail lirası düzeyinde tahmin edilmekteydi. Tabii asıl önemli fark, PICA yerleşimlerinin ve sanayilerinin yalnızca Edmond de Rothschild'in yarattığı tek kaynağa bağımlı olması, buna karşılık Yahudi Ajansının ise dünyanın her yanındaki Yahudilerin aktardığı fonlarla desteklenmesiydi. Ama ajans zaten artık "ulusal" kurum olarak otantik şekilde belirlendiğinden, kahramanca hayırseverlik yapma günleri de geride kalmıştı. Besbelli artık iki kurum arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanma zamanı gelmişti. Wolfson bu ihtiyacı, 1949 Mayısının sonunda, sorunu James de Rothschild'le tartıştığında anlamıştı:

PICA'nın İsrail'deki yapısını ve programını yeniden yönlendirmek, böylece kaynaklarımızı en verimli girişimlere kaydırarak İsrail'in kalkınmasına mümkün olan en büyük katkıyı sağlamasını öngörmek. Bunun diğer kurumlarla çok daha yakın ilişkileri, hatta birleşmeleri gerektireceği görüşünü biz de paylaşıyoruz.²⁸

Gerçi böyle bir olasılık o zamana kadar Wolfson'un aklından geçmemişti, ama sonunda PICA'nın tasfiyesiyle sonuçlanabilecek olan bu yeni çalışma planının, teoride iyi görünmesine rağmen, uygulamada çok daha zor olacağı belliydi. Örneğin Kasım 1951'de, o sıra tarım bakanı olan (ve bu nedenle de Yahudi Ajansının yerleşimler departmanının

²⁸ Wolfson-Rowe, 16 Mayıs 1949.

da başı olan) Levi Eshkol, PICA yerleşimlerinin sorumluluğunu, ilgili kurumlardan ya birinin, ya da öbürünün yüklenmesi gerektiğini, ikisinin birden yüklenemeyeceğini önerdiğinde, bu öneri ilk bakışta uyum sağlama açısından çok mantıklı gibi görünüyordu. Yahudi Ajansı şimdi artık yalnız yerleşimlerin sermayelerine PICA kadar para koymakla kalmıyor, inşaat malzemelerini, teknik mühendisliği, tarımsal eğitimleri de karşıladığına göre, ya PICA kendi hissesini ajansa devredip yerleşim yönetimini tümüyle onlara bırakmalı ya da ajans kendi hissesini devredip ondan sonra da yerleşimlerle ilgili tüm sorumluluklarını sona erdirmeliydi. 1930'larda olsa, bu son seçenek PICA yöneticilerine pek cazip görünebilirdi, çünkü hem ek finansman olanağı gelecek hem de kontrol amacıyla işlere başkalarının burnunu sokmasından kurtulmuş olacaktı. 1950 Temmuzunda Wolfson'un yerine genel müdür olan Rowe, işlevleri basitleştirip hızlandırmak her ne kadar iyi bir adım olabilirse de, bu seçeneklerden birincisinin aslında PICA'yı uzaktaki bir banker durumuna indirgeyeceğine, kullanmayı çok sevdiği bir terimle, "hayırsever kreditör" durumuna sokacağına dikkat çekti.²⁹ Ama alternatif seçeneğin de kendine göre bazı sakıncaları vardı, çünkü o zaman da PICA yerleşimleri, Yahudi Ajansının teknik ve eğitim yardımlarından yoksun kalmaları yetmiyormuş gibi, gelecekteki gelişmelerde aktif ortak olma olanağını da bulamayacaktı. Rowe'a göre aslında bu seçenek, eskiden çok sık duymuş oldukları, "Sizin PICA'nız var, oraya gidin, onların yeterli olanağı var," sözünün başka bir şekilde ifadesine benliyordu.

Bazı anlayışsız gözlemcilere bu durum, PICA'nın hükümete ve ajansa yeterince yakın olup kendi yerleşimlerinin operasyonel hayatiniyetini sağlayacak bir ilişki istediği, ama

²⁹ Rowe-Gottlieb, "PICA - Work and Administration" 5 Temmuz 1954, s. 6'da "iyi yürekli velinimet" tabirini kullanmaktadır. Eshkol inisiyatifi için, bkz. Rowe-Gottlieb, 9 Kasım 1951.

bu ilişkinin kendi bağımsızlıklarını tehlikeye düşürecek ya da rollerini “uzaktan ek finansman sağlayan birileri” durumuna sokacak kadar yakın olmasını istemediği, şeklinde yorumlanabiliyordu. Tabii İsrail’in kaynakları çok da zengin olmadığından, PICA’nın yerleşimler oluşturmaya ve geliştirmeye tam hangi şartlarla izin vereceğini dikte edecek gücü yoktu. Ama ister istemez bir karma ekonomi sistemini benimsemiş, sosyalist ekonomiyi tercih etmemiş bir toplum olarak, PICA’nın mülkiyet haklarıyla ilgili varsayımlar da bu arada kaçınılmaz olarak günün getirdiği zorunluluklara feda edilmiş olacak, bütün mallarına el konabilecekti. Yahudi Ulusal Fonunun Genel Sekreteri Dr. Granowsky 1948 yılında şöyle demişti: İsrail eğer yalnız Avrupa kamplarından değil, Afrika’nın ve bazı doğu kentlerinin vahşi teröründen kaçarak gelen yüzbinlerce mülteciyi de içeri alacaksa, devletin en temel kaynaklar, yani arazi ve su gibi kaynaklar üzerinde tekel hakkına sahip olma ihtiyacı doğabilir.³⁰ 1950’lerin başlarındaki en olaylı günlerde bile, “Baronun Toprağı”na el uzatmak, akla hayale gelmeyecek bir şey, neredeyse bir dinsizlik olarak görülmüştü. Ama şimdi, arada PICA’nın haklarının Siyonist dayanışma adına ortadan kaldırılabilceğine dair bazı sesler de yükselir olmuştur.

Bu tür küçük bir olay, koskoca bir ilke kararını gündeme getirebiliyordu. Kasım 1948’de Sieff Tarımsal Araştırma Enstitüsü Direktörü, Kayserya’daki topraklarda deneysel olarak kistor fasulyesi (*ricinus*) yetiştirme teklifini PICA’ya sundu. Bu ürüne Edmond kendisi de çok ilgi duymuş, PICA’nın tarımsal araştırmaları ve kalkınmayı destekleme ilkesi doğrultusunda bir pilot proje başlatmıştı. Hatta daha bir yıl önce 200 dönüme kistor fasulyesi ekilmişti ve PICA

³⁰ 1948 ile 1967 arasında doğuda ve Arap ülkelerinde 680.000 Yahudi yaşamaktaydı ve oraya İsrail’e sığınmak amacıyla gelmişlerdi. 1948 ile 1951 arasındaysa göçmen sayısı 660.000’di – 100.000’i Macaristan ve Bulgaristan’dan gelmeydi.

bu yıl o deneme alanına bir 300 dönüm daha eklemeyi planlamaktaydı. Bu durumda Sieff'in teklifi yalnızca bir ekti ve olayı bir "ortak girişim" haline dönüştürecek. Ama durumda bir karmaşıklık vardı. Aşağı yukarı aynı sıralarda (1948 sonbaharı) Sdot Yam da PICA'ya başvurmuş, geçmiş yıllarda Arap kiracıların ekip biçtiği 800 dönümü leasing ile kiralamak istemişti. O araziye yukarıda söz konusu olan 300 dönümle 200 dönüm de dahildi. O sıra Wolfson, Sdot Yam'ın ve Harzfeld'in araziye temelli almak niyetinde olmadıklarına dair güvenceler vermesine rağmen, çok titiz davranmıştı. Besbelli elinde bir Ginnosar daha bulmak istemiyordu. Sdot Yam'ın geçmiş sicilinin de, bu tür girişimlerde daha yüksek manevi nedenleri ileri sürerek saygısızlık ettiklerini göstermesi, pek iyiye işaret sayılamazdı. Wolfson şöyle yazmıştı:

Eğer Bay Harzfeld'in o araziye kullanmasına geçici olarak bile izin verirsek, o grup büyük olasılıkla bataklığın drenajına ve toprağın iyileştirilmesine başlayacaktır, çünkü bunu yapmazlarsa orası verimli bir tarıma izin vermez. Dolayısıyla Bay Harzfeld bize PICA'yı bölgeden dışlama niyetinde olmadıklarına dair güvence verse bile ... eğer onun teklifini kabul edersek gözümüzü açık tutmak zorundayız; ileride o araziye Bay Harzfeld'in oraya getireceği gruba devretmek zorunda kalabiliriz ... Mantıken verilecek cevabın olumsuz olması gerektiği düşünülebilir, böylelikle orayı ileride (en azından teorik olarak) en iyi şekilde değerlendirmeye özgürlüğünü elimizde tutabiliriz. Ne var ki böyle olumsuz bir cevap da, ülkenin politik çıkarlarının yolunu tıkamak şeklinde algılanabilir. Hatta o grup araziye zorla işgal bile edebilir – her ne kadar böyle bir şeyden hiç söz edilmese bile.³¹

³¹ Wolfson-Gottlieb, 16 Haziran 1948.

Wolfson'un tedbirli değerlendirmesi Paris'te ve Londra'da da olumlu karşılandı. PICA bir süre oyalandı, ama kastor fasulyesi projesinin genişletilmesini kabul edince, Sdot Yam'ın 800 dönümün hepsini almasına olanak kalmamıştı – tabii bu arada PICA'nın elinde de artan 300 dönüm kalmıştı. Bu sefer *kvutza*, komşu Gan Shmuel kibutzunun işçileriyle işin Ocak 1949'da başlaması gerektiğini, ama *tüm* alanla ilgili başvurularına cevap gelmedikçe hiçbir şeye başlayamayacaklarını ileri sürerek ısrar etti. Bu sefer *kvutz*'lar arasında bir traktörler savaşı başladı, Sdot Yam'lılar, Gan Shmuel'lilerin alana girip işe başlamasını engellediler. İleri sürdükleri teze göre, ulusal bir acil durum söz konusu olduğundan, 500 dönüm alanın lüks deneylere ayrılması çok aşırıydı, *kvutza*'nın çiftçilik-balıkçılık şeklindeki karma planının önceliği daha fazlaydı. Bu görüşle ilgili olarak o zamanın Tarım Bakanı Zisling de ikna edildiğinden, o noktadan hareketle, intifa hakkının yalnızca basit "resmi mülkiyet" hakkına göre saptanamayacağını söyledi – bu da zaten olayın ruhunu oluşturmaktaydı. Sonradan Zisling fikrini değiştirmiş, tarafların hareketlerine baktığında, bir oldu-bitti yaratan tarafın PICA değil, Sdot Yam olduğunu görebilmişti. Bir uzlaşma sağlandı, PICA artan alanın yalnızca 200 dönümünü elinde tutacak, 400 dönümünü Sdot Yam'a leasing'le verecek, ayrıca *kvutza*'ya fasulyeleri ekme işini de verecekti. 400 dönümün leasing'i talebi PICA Konseyine iletildi. Ama bu arada 200 dönümün yağmurlar başlamadan ekilmesi gerekiyordu. Massey-Fergusonlarla ilgili çatışmalar yeniden başladı, Sdot Yamlıların daha güçlü olduğu ortaya çıktı. Max Rowe o sırada genel müdür yardımcılığına getirilmekte ve fırtınalı günler yaşamaktaydı. Hayfa polisinden yardım istemek zorunda kaldı – oysa onların etkin şekilde müdahale edip etmeyecekleri çok kuşkuluydu. O noktada olup bitenler James de Rothschild'e yansıtıldı, Wolfson da tatsız bir anlaşmazlıktan uzak durmaktaydı. 28 Ocakta şöyle yazmıştı:

"PICA elbette toprağını kendi kararlarına göre kullanabilir, yeter ki o kararlar, her zamanki gibi, ulusal ihtiyaçlarla tutarlı olsun" (italikler bana aittir).³² Basın tüm saldırganlığıyla PICA'nın üstüne geldi, Zisling de, elindeki "Hazret-i Süleyman kılıcını" kullanmaya karar verdi, Sdot Yam'ı uyarak, eğer kuvvet kullanırlarsa kriminal sorumlulukla suçlanacaklarını bildirdi, ama PICA'yı da eleştirerek, eğer 400 dönümün leasing'ini vermezlerse durumu kendisinin değerlendirmek zorunda kalacağını ve "sorunu daha temel esaslara göre çözümleyeceğini" söyledi.³³ Wolfson böyle örtülü tehditleri hemen fark etmekte ustaydı. Kastor fasulyesi şeridi biraz daraltıldı, Sdot Yam (bu isim Deniz Tarlaları anlamına geliyordu) 400 dönüme itirazsız döndü ve Wolfson'un altı ay önce öngördükleri hayata geçmiş oldu.

Rowe'u şaşırtan ve üzen şey, (herhalde hukuk eğitimi görmüş olduğu için) Sdot Yam'ın başkasının arazisine, sırf orada çalışma isteklerini ileri sürerek sahip çıkmaya kalkışması (ve bunu çok cüretkâr bir biçimde yapmaya çalışması) değil, bu hareketi hükümetin zımnen de olsa desteklemesi ve basının da bunu ateşli şekilde savunması olmuştu. Yasanın sözünün (lafzının) esnetildiği ve ulusal ihtiyaç gibi varsayımların devreye sokulduğu tek olay bu değildi. Bir başka olayda da aynı tür iddialar, çok daha maddi çıkarlar için savcılar tarafından ortaya atılmıştı. Mart 1951'de PICA'ya, sahipleri İngiliz Yahudileri olan meşrubat ve içki imalatçısı Eliaz'dan, Binyamina'daki kullanılmayan parfüm fabrikasını kiralama talebi geldi. Doğal olarak SCV, Eliaz'ın Filistin'de şarap imalatını neredeyse tekel haline getireceğinden kuşkulandı ve PICA'ya leasing'i reddetmesini tavsi-

³² Wolfson-Gottlieb, 28 Ocak 1949, 6 Şubat 1949; ayrıca bkz. Hayfa-Paris (PICA-G) 19, 27 Ocak, ve yerleşimcilerin görüşleri için de, *Sefer Sdot Yam-Kisarya* (1953), s. 7-10; Meirowitz-Harzfeld, *a.g.e.*, s. 60-3, burada daha duygusal bir hikâye anlatılmaktadır. İlişkilerin iyileşmesine ilişkin, bkz. Rowe-Gottlieb, 2 Kasım 1953.

³³ Wolfson-Gottlieb, 28 Ocak 1949.

ye etti. Rowe da maliyetler açısından etkinliği olmamasıyla adı çıkmış bir tekeli ilelebet pohpohlamaktan yana değildi, ama önemli bir ilke daha vardı, Edmond'un arazisini, kurulmasına onun yardım ettiği bir kooperatife karşı rekabet etmek amacıyla kullanmak da ona ters geliyordu. İlk teklifi reddedilince Eliaz bu sefer orada yalnızca meşrubat ve reçel üreteceğine dair yeni bir teklif yaptı ve ürünün %5 üzüm içeriğine kadar izin verildi. Bu plan aynı zamanda göçmenlere (böyle bir zamanda) istihdam sağlayacağı için, kira bedeli neredeyse nominal bir düzeyde saptandı. 1952'de Binyamina yerel konseyi de oraya bitişik küçük bir araziye, hafif sanayi atölyeleri ve tesisler kurmak üzere, yine nominal kira karşılığı istedi.³⁴

Üç yıl sonra, Eliaz'ın da, konseyin de, verdikleri sözlerden döndüğü ortaya çıktı. 1955'te de Eliaz'ın aslında (SCV'nin en başta uyardığı gibi) şarap yaptığı ve böylece kira anlaşmasını esastan ihlal ettiğini de anlaşılmıştı. Basının yine alışılmış şekilde kopardığı fırtına başlayınca PICA, Eliaz'ın işini sürdürmesine razı oldu, ama üzümleri SCV bağlarından almamasını şart koştu. Kira yasası, mal sahibinin kirayı yükseltmesine (anlaşmadaki rakamın üzerine çıkarmasına) izin veriyordu. İzin verilen miktar, anlaşma rakamının %150'sine kadardı. PICA %70'lik bir artış talep etti. Firma bu sefer, PICA'nın anlaşmadaki kirayı değiştiremeyeceğini ileri sürdü! Rowe bu küstahlık karşısında belli ki afallamış, şu kaydı düşmüştü: "Eliaz yasaya uymaktansa kontratı ihlal etmenin kendisini daha iyi duruma getirmesini amaçlıyor."³⁵

Ama 1956 yazında bir başka şey daha ortaya çıktı. Binyamina'da hafif sanayi tesisi kurmak ya da göçmen işçilere istihdam sağlamak gibi bir niyet hiçbir zaman var olmamıştı, olacağı da yoktu. O beş dönümlük alana, Eliaz için

³⁴ Kira anlaşması, madde d.

³⁵ Rowe-Gottlieb, 29 Haziran 1956; ayrıca bkz. mektuplar 1-5 Temmuz.

bir şarap mahzeni inşa edilmekteydi. Eğer PICA mal sahibi olarak uygun şekilde tanımlansa, itirazını ileri sürme fırsatını bulacaktı ... Zaten konseyin kaçınmak istediği de bu tür bir "oldu-bitti"ydi. Rowe, "Bu durumu kabullenmek, yanılsa teslim olmanın dayanılmaz bir örneği olur," diyerek, mahzen inşaatıyla ilgili yürütmeyi durdurma kararına başvurdu, isteği çabucak kabul edildi. Bu noktada da, en aşırı, en çirkin, en gerçekdışı kampanya başladı, PICA'nın yaklaşımı "mantıkdışı *legalist* bir yaklaşım" olmakla suçlandı.³⁶ Fabrikayı nominal kirayla çalıştırmanın Eliaz'a akıttığı kârdan da, konseyin orayı kendi malı gibi kullanmasıyla da ilgili tek kelime edilmedi. Tam tersine, konsey eğer mahzen inşaatı durdurulursa Eliaz'ın kendilerini mahkemeye vereceğini ileri sürmekte direndi. Binyamina Konseyi bile başlangıçta anlaşmaya Bölge komisyonu onaylamadan sözleşmeye konulan şartın geçerli olmayacağı maddesini koyma cesaretini gösterdi. Böyle bir onay hiçbir zaman verilmemişti.

İnşaatın durdurulma süresi, mahkeme bitene kadar uzatıldı, ama Eliaz da kendi tezinin haklılığına ikna amacıyla tehditlere yöneldi. 12 Temmuz 1956'da Rowe, PICA'nın bu anlaşmazlıktaki tutumunu bir gazete ilanı ile yayınladı, böylelikle birçok gazete haberinde yer alan saçmalıklara cevap vermeye çalıştı. Bir gün sonra kendisi Tel Aviv'deyken, Eliaz'ın topladığı (kendilerine mahzen inşaatı durdurulursa işsiz kalacakları söylenen) bir otobüs dolusu göçmen işçi Hayfa'daki PICA ofisini bastı, orayı işgal edip zarar ziyana yol açtı. Rowe, Hayfa'ya dönüp polise başvurduğunda ona, durumu daha fazla kızıştırmanın akıllıca olmayacağı söylendi, şiddet olayı çıkarsa diye, içinde dört polis bulunan bir devriye arabasının köşedeki benzincide bekleyeceği bildirildi. Bu züğürt tesellisiyle ve yalnızca kendi zekâsıyla donanmış durumda ofise giderken, karşısına azgın bir kalabalık çıktı. Belli ki adaleti mahkeme kararıyla değil, kaba kuvvetle

³⁶ Bkz. örneğin, *Ha'aretz* baş makalesi, 15 Temmuz 1956.

sağlamak niyetindeydiler. Kritik birkaç dakikanın sonunda onları kontrol altına almayı başardı ve sonunda ofis boşaltılabildi.

Başbakan Ben-Gurion, anlaşmazlığı çözümlmek üzere bir hakem atamıştı, ama o kişiyi Binyamina Konseyi reddetti, onun legal olmayan bir aday olduğunu ileri sürdü. Derken söz konusu kişinin İçişleri Bakanı Bar Yehuda olacağı ortaya çıktı. Onun kararı elbette PICA'nın davranışını baştan sona suçlamak olacaktı, ama yine de sonunda her iki tarafın da tezlerinde haklı noktalar bulunduğunu açıkladı ve durumu sanki iki denk taraf arasında bir olaymış gibi ele aldı. Binyamina Konseyine, PICA'nın yeni kiralama kontratına razı olacağını varsaymasını söyledi.³⁷ İstihdam çıkarları ve işin uyum içinde devamı açısından, konseyin artık PICA'ya *yeniden* başvurabileceğini, PICA'nın da işin devamına, Eli-az'ın Binyamina arazisinde imalata devam edilmesine izin vermesi gerektiğini ifade etti. Rowe olayı, hukukun üstünlüğünün ve dürüst davranışın kabul edilemez bir ihlali olarak algılamış, kendi durumunu tam bir yenilgi olarak görüp afallamıştı. Kaba kuvvetle kamuoyu algısının dikkatli bir şekilde yönlendirilmesi bir araya gelmiş, kazançlı çıkmış, siyahı beyaz diye ilan etmişti. Politikacıların birçoğu onunla aynı kanıda olmakla birlikte, basının tutumu doğru dürüst bir karar alınmasını nasılsa engelleyecek, patırtı kopacaktı. Başlangıçta olayı "skandal bir sömürü" diye niteleyen önemli bir kişi de sonradan Binyamina yanlısı kesilmiş, "Bu tür *chutz-pa*'ya sahip olmasak *Eretz* İsrail'i asla kuramazdık," diyebilmişti.

Rowe'un güçlü etik inançlarına bu olayın verdiği zarar, sanıldığından bile büyük olmuştu; zaten o sırada kendisi PICA'daki görevinin son dönemine başlıyordu. Kendi kurumuyla önemli Siyonist kurumlar ve basın arasındaki ilişkileri düzeltme kararı aldı. Rowe birçok bakımdan, iki sele-

³⁷ Mektup, 5 Ağustos 1956.

finden de farklı bir insandı. Nezaket ve edep gibi alanlarda bitmez tükenmez bir rezerve sahipti, maneviyatı güçlüydü, PICA'yı yönetmiş kimseler arasında en Siyonist, dolayısıyla da en inançlı Yahudi oydu. Franck ve Wolfson'la karşılaştırıldığında, arada bir başka kritik fark daha vardı. O ikisi, farklı alanlarda da olsa, üstün teknik ve yöneticilik bilgilerine sahipti ve ayrıntıları görmenin de ustasıydı. Franck tarım finansını çok iyi kavrayan biriydi, Filistin ortamında Arapların da, Yahudilerin de garipliklerine baktığında, derin içgörülerini harekete geçirirdi, ama bunlara rağmen aslında bir mühendisti ve her zaman mühendis kalacaktı. Wolfson, Galik eğitimden çok Anglo-Sakson eğitimiyle yetişmişti, analitik ve ampirikti, oysa Franck somut bir sentezciydi. Onları yetiştiren okullar, *Ecole Normale Supérieure* ile Cambridge'ti. Wolfson'u James'e tavsiye eden aslında Keynes'in kendisiydi, bu işe uygun biri olacağını söylemişti. Franck bir sorunla karşılaştığında, önce olayı net biçimde anlamaya çalışır, ona bir tanım getirir, sonra birkaç kısa talimatla görev dağılımı yapıp hallederdi. Öğrencisi Robert Gottlieb de bu üslubu, biraz daha düzensiz biçimde bile olsa, taklit etmişti. Wolfson ise soruna kaygılanır, onunla uğraşır, parçalarına ayırıp bir prizmadan bakıyormuş gibi görmeye çalışarak bir şekilde izlenebilir hale getirebileceğine inanırdı. Genellikle bu, eldeki verileri upuzun bir süre incelemek, bir türlü karar verememek anlamına gelirdi. Wolfson'un bıçak gibi keskin zekâsı, esas olarak yazdığı aydınlatıcı raporlarda, örneğin 1946-48 olayıyla ilgili Paris'e yazdığı rapor gibi şeylerde ortaya çıkardı. Yetenekleri İsrail'de çok takdir edilirdi, hatta bağımsızlığın sonrasında onu Hoofien'de temsilci olmaya, Ekonomik Koordinasyon Bürosunu yönetmeye davet etmişlerdi. Oradayken kendi alanını tam bulmuşa benziyordu. İsrail ekonomisinin uzun vadeli geleceğine dönük planlar yapıyor, (eski hocasına sadık kalarak) bütçe açıkları konusunda Keynes yaklaşımlarını benimsiyordu.

Rowe'un PICA'yı içinde bulunduğu ortamda yönetmesi açısından, bu göz kamaştırıcı yetenekler envanterinde bir eksiği vardı: ağaçlarla ormanı ayırt edemezdi. İşin curcunasından bir adım geri basıp geçmişteki sonuçları, gelecekteki olanakları görmeyi beceremezdi. Bu içgörüler açısından o da James de Rothschild gibi, yeni İsrail bağlamında PICA'nın nasıl bir rota izlemesi gerektiğine ilişkin sürekli evrim halindeki görüşler arasındaydı. James de kurumun çalışmalarının her ayrıntısına dalar, günlük ilerlemelerini tıpkı babası gibi dikkatle incelerdi, ama girişimin son evresine James kendi damgasını basmıştı. Dünya Yahudilerinden büyük desteklerin ulusal finans kurumlarından geçerek gelmesi karşısında (bu gelişmeye PICA da kesinlikle çok seviniyordu), yalnızca Edmond'un mirasının sağladığı kaynaklar, adamakıllı cüceleşiyordu. Karar, belli başlı Siyonist kurumların çok daha büyük çapta yapabileceklerini, daha mütevazı çapta yapmayı sürdürmemek oldu. İkinci olarak da, PICA'nın elindeki ekilebilir arazilerin yerleşimlerini tamamlamak, ondan sonra da faaliyetlerin önemli bir kısmına son vermektir. Son olarak James, babasının ebedi istirahatgâhı olan Um el-Ala'daki bir türlü bitmek bilmeyen çalışmalarını bitirmeye, annesiyle babasının mezarını, Edmond'un başarılarına layık bir duruma getirmeye karar vermişti. PICA kariyerinin son altı yılında ikinci bir uygun rüzgârı da bulabildi. Ömrünün sonu yaklaşırken, kapsamlı ve iddialı bir gelişim programı başlattı. Son kalan araziler çok geçmeden yerleşimlerine kavuştu. Ma'agan Michael (1950), Beit Hanna (1951) ve Talmey Elazar (1954) Sharon kıyısında kuruldu, Hula Vadisinde, Ayelet Hashahar'ın kuzeybatısındaki Sde Eliezer de 1952'de yaratılmış oldu. PICA'nın yerleşimlerine yeterli krediler vermediği de doğrusu iddia edilemezdi. 1954 yılının üçüncü çeyreğinde bütçesi 668.732 İsrail lirası düzeyindeydi. Bunun 20.000'i, Sde Eliezer'in ilk sürülerini almaya, 30.000'i Talmey Elazar'ın ahırlarına, evlerine ve su

teminine, 10.000'e yakını da Neve Yam'ın yeni konserve tesisine harcandı. Nispeten yeni diğer yerleşimlere de konsolide olabilmeleri için yardım edildi. Hazorim'e sulama sağlandı, o sayede patlıcan ve salatalık gibi ticari ürünler yetiştirmesi mümkün kılındı, Ma'yan Tzervi ise muz plantasyonlarını genişletti, okaliptüs korularının yerine yeni balık havuzları kurdu, Zikhron Ya'aqov'un şarap mahzenlerindeki nemli karanlıklarda ticari düzeyde mantar kültivasyonu başladı.³⁸

İnsana bu yeni faaliyetlerden herhalde Edmond'un ruhunun çok memnun olacağı duygusu geliyor. PICA ile Ginnozar, Sdot Yam ve Neve Yam arasında 1950'lerde sağlanan anlaşmalar da onu çok memnun ederdi, Pardess Hanna, Tiberiya ve Atlit gibi hızla gelişen kentsel merkezlerinde sistematik şekilde leasing'e yönelmek de. Modernleşmekte olan teknolojilerin kullanıldığı, daha ileri bir geleceğe yönelmiş projeler ona her zaman özel bir keyif vermişti. Kayserya'nın bir bölümü sinai yerleşim olarak geliştirilecek, bağımsızlık sonrasında gelen göç dalgalarını kucaklayacaktı.³⁹ Bu plan-

³⁸ Ma'yan Tzevi'yle ve yeni PICA yerleşimleri ile ilgili raporlarla, hatta Givat Ada gibi eski olup da yenilenen ve büyümeye geçenlerle ilgili raporlarla ilgili olarak, bkz. Rowe-Gottlieb raporu, 17 Aralık 1952.

³⁹ Benim bildiğim kadarıyla Kayserya bölgesinin sinai gelişimi konusundaki ilk ileri görüşlü planlar, 24 Nisan 1944 tarihli Rosenfeld raporuyla başlamıştı. O belgede spesifik olarak, PICA'nın artık "kırsal" çalışmalarını tamamlaması nedeniyle dikkatini "kentsel yerleşimler" konusuna çevirmesi gerektiği ifade edilmekteydi. Rosenfeld'in niyeti, Kayserya'nın zengin yeraltı sularından yararlanmaktı, bu nedenle de önerisi (s. 20) yılda 50.000 m³ su kullanan bir takım-tezgâh fabrikası, 100.000 m³ su kullanarak 20.000 ton üretim yapacak bir sülfirik asit fabrikası ve 10 m³ su kullanarak 100.000 ton üretim yapacak bir kâğıt fabrikası (Hadera'da zaten bir tane vardı) kurmaktı. Sinai yerleşimin boyutu hakkında bir şey söylememişti. Savaşın bitimi sıralarında onun baş amaçlarından biri, emek-yoğun işletmeler kurmaktı ve Kayserya'nın kumul ayarı ve toprak iyileştirmeleri ona bu iş için ideal bir fırsat gibi görünüyordu. PICA kumul ayar programını uyguladı ve 1950'lerin başlarında göçmen işçiler için bazı evlerle birkaç hafif sanayi atölyesini inşa

lardan doğan Or Akiba yerleşimi 1951’de, Bayan Golda Meirson (daha sonra Golda Meir) tarafından açıldı. Sdot Yam için koskoca bir balıkçılık projesi planlandı, Ma’agan Michael limanı tesisleri genişletildi, soğuk depolama kapasitesine sahip 20 trollden oluşan bir filo kuruldu ve bunlara 750.000 İsrail lirası harcandı.⁴⁰ Gerçi bunun biraz daha mütevazı ve gerçekçi bir düzeye indirilmesi gereği de doğdu, ama bir başka vizyoner girişim çok başarılı oldu: Bu da Kayserya’nın geleceğin turizm beldesi olarak geliştirilmesiyle, çeşitli kazılarda çıkarılan kültürel ilgi odaklarıyla, James’in çok sevdiği “golf”u orada bir araya getirmekle ilgiliydi. Kendisi bu projenin tamamlanışını göremeden ölse de, Akdeniz’in bir Roma limanına bakan Kayserya gerçekten James’in kararlılığının, zekâsının ve hayat sevgisinin bir anıtı oldu.

Bu gelişmelerin yanı sıra, PICA yönetiminin yalınlaştırılması ve modernleştirilmesi de söz konusuydu. Anlamsız

etti. 1950’de 300 ailenin yerleştirilmesi için bir plan yapıldı. Ama henüz tam anlaşılamayan nedenlerle (belki Shomron’da hafif sanayi merkezi olarak Hadera’nın geliştirilmesi kararı bunda rol oynamış olabilir), planların hepsi yürürlüğe sokulmadı. Onun yerine, Kayserya Geliştirme Şirketi (aslında PICA’nın mirasçısı olan kuruluşlardan biri) imtiyaz alanını “arkeolojik ve mesire alanı olarak” geliştirdi – orası PICA mülkiyetinde olup da 1957’de devlete devredilen yerlerden biri değildi. 1956’da bu işe ayrılan bütçe 120.000 sterlin-di. 1954’te Zikhron’la Kayserya arasına rastlayan kıyının açıklarında bir petrol arama sondajı yapıldı, ama o projeden olumlu sonuç alınmadığı için girişim aynı yılın kasım ayında iptal edildi.

⁴⁰ Bkz. Wolfson-Gottlieb, 28 Eylül 1948 *et. seq.* Bir Norveç-Amerikan firması olan Sorensen, danışman olarak çağırılmış, Sdot Yam balık havuzları için bir fizibilite raporu hazırlaması istenmişti. Verdikleri raporda üç seçenek öneriliyordu: (i) 5-6 trolle küçük bir liman ve 50.000 İsrail lirasına çıkacak küçük bir pilot fabrika; (ii) 12 trollü bir program için 13.500 İsrail liralık fabrika; ve (iii) en az yarım milyona çıkacak tam bir program. Sorensen’e göre, bir program geliştirmek için en azından yılda 5000 ton balık tutulması şarttı, böyle olunca da ancak (iii) seçeneği ihtiyacı karşılayabilirdi. Ayrıca bkz. 22 Temmuz Hayfa-Paris (1948), 20 Temmuz 1948.

derecede resmi bir yapı olan hizmet bölümü küçültülerek en önemli unsurları kapsayacak şekle getirildi, çok daha karmaşık ve teknik konular ise (toprak araştırmaları ve inşaat projeleri gibi) uygun devlet kurumlarına bırakıldı. Sınırlı kaynakları küçük ve yetersiz parçalar halinde dağıtmak yerine, amaç artık PICA'nın en iyi yapabileceği konulara odaklanması oldu, verimsiz harcamalar olarak sınıflandırılacak şeyler kesinlikle azaltıldı. Bu açıdan bakıldığında, PICA'nın bazı ticari ve sınai girişimlerinin çok eksikliği vardı –onlara el atıldığında, sümen altı edilmiş bir yığın döküntü de ortaya çıktı– İsrail halkının bir bölümü, bunların hep görünmez kalmasını tercih ederdi.

James de, etrafındaki üst yönetim de, PICA'nın hiç ekonomik olmayan birtakım çabaları ilanihaye destekleyip durmasında bir yarar görmüyordu, bunun yapılmasının tek nedeniyse, birim maliyetlere müdahale edildiğinde işçi sayısının ve gerçek ücretlerin azaltılması zorunluluğuydu. Bu sonuncu nokta çok daha önemliydi, çünkü örneğin son sıtmayla mücadele çabasında, yani Sharon'daki drenajda vasıfsız işçi kullanılırken, Arap ya da Yahudi işçi çalıştırmanın diferansiyeli neredeyse *bire karşı altıydı*.⁴¹ İsrail yönetici kurumlarının *Histadrut* genel sendikasında ağırlığı çok güçlü olduğundan, bu sorunlara doğrudan yaklaşmak, soğukkanlı bir beyin ve sağlam bir yürek gerektirirdi. İsrail ekonomisinin durumu da, kronik açıkların sürekli sermaye ithaliyle, peş peşe devalüasyonlarla, fırlayıp yükselen enflasyonla ve tüketiciye sert kemer sıkma uygulanmasıyla kapatılmaya çalışılırken, herhalde rasyonalizasyon gayretleri sırasında doğacak işçi-işveren ilişkilerinde dostça çözümler getirmeye pek de elverişli değildi.

⁴¹ O zamana kadar PICA'nın bütün sıtmayla savaş çalışmaları Arap işçilere günde 300 mile yaptırılmıştı. Yahudi işçiler için benzer iş rakamı sağlık direktörü tarafından veriliyordu. Bkz. PICA (G), 20 Haziran 1949.

PICA zaten bu tür zorlukları Bağımsızlık Savaşı sonrasında da yaşamış, ayda 10.000 kasa (yani yaklaşık 480.000 şişe) boyutundaki NAAFI siparişi geri çekildiğinde Filistin bira-cılığı birdenbire dibe vurmuştu.⁴² İngiliz ordusunun geç-im-paratorluk susamışlığını gidermek üzere Burton malt birası-na benzetilen birayı, orta Avrupa *aliyot*'unun damaklarının daha alışkın olduğu Pilsen-München'e dönüştürebilmek için fabrikanın ve işçilerin yeniden düzenlenmesi gerekmiş, fabrika müdürü Hirschburg olayı "travmatik" olarak nitelemiştir. Değişimler bir iki tesisin kapatılmasını, bazılarını tek çatı altında toplamayı ve 70 işçinin çıkarılmasını gerektirmiştir. Hirschburg şahsen, biranın fiyatını yükseltmekle, artan maliyetlerin karşılanabileceği kanısındaydı, ama Wolfson daha köklü değişimlerden yanaydı, kafasındaki adımların en başında da yönetimin budanması vardı. Kısa bir grevin, bira girişimlerine verilmiş krediler için mahkemeye gitme tehditlerinin ve Rishon Le Zion'da patlayan tedirginliklerin sonrasında, rasyonalizasyon 1950'ler boyunca yapılabilmiş, ancak ondan sonra Gold Star Birası kâr edebilecek duruma gelebilmişti.

1949 yazında Hayfa'daki PICA çalışanları kendilerini yeni bir tehditle, yaşam maliyeti ödemeleri Yahudi Ajansı-nın oranlarına yükseltilmezse greve gidileceği tehdidiyle karşı karşıya bulduklarında, bu tür sorunların biraz daha yakınlaştığı telaşına kapıldılar. PICA daha önce "bir maaş fazla" yani yılda on üç maaş ödeme usulünü benimsemiş bulunuyordu, bu da İsrail devlet memurlarının standart ora-

⁴² Wolfson-Gottlieb, 22 Mayıs 1948. 1948'in ilk yarısıyla ilgili rakamlar satışlarda 1947'nin aynı mevsimine göre %53 düşüş gösteriyordu ve bira fabrikasının hesabı da eksideydi (1948 yazında 116.000 sterlin; 1949 başında 150.000 sterlin). Wolfson, Hirschbruch'un yönetiminden acı acı yakınmaktaydı ("Bira fabrikasını biraz olsun başarılı kılma yolunda pozitif adımlar atması için Bay Hirschbruch'a çok ısrar etmeme rağmen, başarabildiğim ancak durumunu nötrali-ze etmek oluyor.")

nının biraz altındaydı. İlk görüşmeler öfkeleri artırmaktan başka işe yaramadı, işçilerin lideri kutsal kitaptan alıntılar vermeye başladı ("*çalıştırdığın insanın ücreti, akşamdan sabaha senin cebinde kalmayacaktır*") 23 Ağustosta Rowe, Gottlieb'e şunları yazıyordu:

Eğer *Histadrut* çağrılrsa, pek trajik bir şey olmazdı ... beni asıl üzen, PICA'nın tarihinde ilk defa işçilerle doğrudan görüşmelerin adil bir çözüme ulaşması. Ayrıca bence sonunda, işçilerle görüşürken reddettiğimiz şeylerle ilgili *Histadrut*'a boyun eğersen, tam felaket olur.⁴³

Greve son verildi, ama aradan bir yıl geçtiğinde, Rowe işçileri sadakatleri ve çalışkanlıkları nedeniyle tebrik ettiğinde PICA daha yüksek para ödemeye razı oldu.

Grands Moulins de Palestine'de de aynı yıl çok daha beter bir başka sorun patlamıştı. Bir zamanlar ülkenin en modern fabrikası olan bu un fabrikası, enerjik insanın kâbusu haline dönüşmüştü. Bazı başka PICA girişimleri gibi orada da kadro son yılda fazla şişmiş, adamlar fazla ücret ve fazla himaye mertebesine yükselmişlerdi.⁴⁴ Şirketin başı olan Schapiro sevimli, esprili bir adamdı, yönettiği tesis de giderek sübvansiyonla beslenen bir yaşlılar evine benzemeye başladığına göre, öyle davranmakta da belki haklıydı. *Moulins*'le ilgili neredeyse her şey eskimişti: üst yönetim fazla kalabalıklaşmış, 60 kişiyi bile bulmayan işçileri dokuz kişi yönetir hale gelmişti. Makineler eskimiş, işçiler elli altmış yaşına gelmiş, indir kaldır işlerini hızlı ve kolay yapmak yerine, ağırlaşmışlardı. Rowe'un raporuna göre Genel Müdür Attias "kontrolü elden geçiriyor, yönetimle çalışanlar arasındaki ilişkiler hız-

⁴³ Rowe-Gottlieb, 23 Ağustos 1949. Aslında çalışanların istediği, yaşam maliyetine endeksli "on üçüncü" maaştı.

⁴⁴ Rowe-Gottlieb, 1 Temmuz 1949 raporu.

la bozuluyordu".⁴⁵ İşçibaşı, eskiden işin ehli biriymken, şimdi altmış altı yaşındaydı ve köhne bir kuruluşu idare etmek zorundaydı. Yönetim ya fork-lift'li kamyonları, modern siloları hiç duymamıştı ya da en ilkel teknolojik iyileştirmeleri bile planlamaktan acizdi. Tahıllar kamyonlardan depoya elle taşınıyor, banyolar elle uygulanıyor, sonra da oradan gerisine geri depoya taşınıyordu, böyle olunca da 20 işçinin sırf hamal olarak çalışmasında şaşılacak bir şey yoktu.

Fabrikanın içinde çalışmakta olduğu ekonomik ortam da durmadan değişen arz-talep dalgalanmalarına uyumlanmayı çok zorlaştırıyordu. Buğdayı hükümet veriyordu, genellikle ithal buğdaydı, öğütülmesi için de ton başına 15 İngiliz lirası ödüyor, süreç bittiğinde de malı geri alıyordu. Üretim maliyetini ve genel giderleri (1949 koşullarında) karşılamak amacıyla fabrikanın tam kapasite çalışması gerekiyordu, bu da günde 65 ton veya ayda yaklaşık 1500 ton demektir. Savaş sırasındaki yüksek talep döneminde, yerli buğday arzı da pik düzeydeyken, firma yıllık kârını 19.000 İsrail lirasına yükseltmeyi başarmış, bu da 1938'den 1945'e kadar sürmüştü. Ama belli nedenlerle hükümet tesise Haziran 1948-Haziran 1949 arasında ancak 7500 ton mal getirebilmiş, bu da 14.000 İsrail lirası düzeyinde bir zarara yol açmıştı. Ayrıca makinelerin kusurları da un kalitesinin düşmesi yüzünden artmış, resmen gereken kalite kontrolüne cevap vermesi güçleşmişti. Son olarak da ücretler tarifesini, Rowe'a garip gelen birtakım ilkelere göre kurgulanmıştı. Nominal maaş veya ücretlerinin yanı sıra, işçilere de, memurlara da, ek maaşlar verilmekteydi. İsrail'de o dönemde gerçek gelirler, emtia enflasyonunun hayli gerisindeydi ve bu da sıra dışı bir durum değildi. Ama savaş döneminde ve sonraki beş yılda *Moulins*'in uygulama-

⁴⁵ A.g.e., bkz. Wolfson'un 10 Temmuz 1949 tarihli cevabı. "Bir işçiden bir işi yapması istendiğinde, isteyen Bay Attias'ın kendisi bile olsa, cevabın genellikle *lakonik* bir şey olduğu, 'Kendin yap,' gibi bir tepki alındığı bildiriliyor."

sı, memurlara yılda 17 maaş ödenmesi şeklindeydi. Bunun dayandırıldığı düşünce de, bu tür ödemelerin ara sıra verilen temettülerin ya da şirketin kârlılığının ürünü değil, ücretlerinin ayrılmaz bir parçası olduğuydu.

Reform veya ayarlama yapmanın zorluğu, fabrikanın verim ve etkinlik açısından memurların ve işçilerin boy ölçüşmeye heves ettiği diğer fabrikalardan çok geri durumda olmasıydı. Devletin piyasaları ve fiyatları kontrolü, arz ve talebi sürekli düzenlemesi de olmasa, *Moulins* ayakta durmakta çok zorluk çekecekti; hele de bu özgürlük döneminde yeni gelen göç dalgalarının talebi bir önceki on yıla göre yükseltmesi karşısında, yeni bir tesise, yüksek kapasiteli silolara, otomatik konveyör sistemlerine sahip olması şart görünüyordu. Rowe'a göre yeni ekipman burada kapasiteyi günde 90, hatta 100 tona yükseltebilir, birim fiyatı da %10 düşürebilirdi. Ama birçok kişiye, özellikle James'e göre, önce kadro ve verim açısından köklü değişiklikler yapılmadıkça bu kadar büyük bir yatırım, yerinde bir adım sayılmazdı.

Üretimi artırıp kadroları azaltma konusunda ayrıntılı öneriler, 1949 sonbaharında hazırlandı ve memurlarla işçiler arasında tartışma çıkmasına yol açtı. Rowe yine her zamanki gibi, makul bir uzlaşmadan yanaydı. Memurlara 17 maaş verilmesine o da karşı olmakla birlikte, şu aşamada bunun ciddi tepkiler yaratmadan uygulanabileceğini düşünmüyordu.⁴⁶ Schapiro'nun bu didişmeye katılma konusunda pek de hevesli olmadığını sezmekteydi. İşçi ve memur temsilcilerinin *Histadrut* yetkilileriyle Hayfa'daki Zion Otelinde bir araya geldiği ilk toplantıda, kendisinin bu karışık dolayışık işlere karışmadan, tüm yetkiyi Rowe'a ve üst düzey muhasebeci Dotan'a bırakacağını, ellerinden geleni yapmalarını istediğini ilan etmişti. 7 Ekimde, yani aradan 15 gün geçtiğinde, Rowe, Paris'e şöyle bir rapor yazıyordu:

⁴⁶ Rowe-Wolfson, 20 Temmuz 1949.

... daha önce yazdıklarımın ayrı olarak, gün be gün ortaya çıkan bin bir kötü yönetim örneği var ve bunlara dikkat yöneltmek, her birini ele alıp çözümlemek gerekiyor. Bu arada Bay Schapiro bize yazılı olarak (size de bildirdiği gibi) sağlam durmamızı, 16 maaşı 13 maaşa indirmeyi kabul etmekle zaten fazla ödün verdiğimizi ifade etti.

Söylememe izin vererseniz, Bay Dotan'la ikimiz tek amaca yönelik çalışıyoruz, övülmeyi beklemiyoruz, teşvike de ihtiyacımız yok, ama bu da Bay Schapiro'nun moral bozucu yazılarından etkilenmeyecek sağlam bir yürek istiyor. Altı yıldır memurlara 17 maaş ödeyen de, 16'ncı maaşı ancak bu yıl nisanda ödeyen de kendisiydi.⁴⁷

Görünüşe göre yönetimin durumu yeniden değerlendirmesi, belki olaya uzaktan ve daha geniş açıdan baktıkları için, daha anlayışlı olmaya başlıyordu.

Rowe'un atfı yaptığı rakam, her iki anlaşmazlıkta da hükümeti temsil eden hakem Dr. Schönclum'un onayıyla saptandı. 16 maaş yerine 13 maaş kabul edilecek, (Schapiro'nun söz verdiği) 17'nci maaş ise memurlara, ailelerinde kendilerine bağımlı kaç kişi varsa her biri için 2 İsrail lirası olarak verilecekti. Artan ücretlerin ön şartının, kadroda budamalara bağlı olduğu da herkese açıklanmıştı.

Ne var ki arabulucunun önerisi ortaya getirildiğinde işçiler daha da saldırganlaştı. Arabulucu 1949 ek ödemelerinin yapılacağını (işçiler 12.000 istemiş, Rowe 1200 önermişti), ama 1950'de geçerli olacak bir anlaşma yapılmayacağını söylüyordu. İşçiler 1950'de bu ikramiyelerin iki katına çıkacağını algılıyor, PICA ise yeni anlaşmaların kesinlikle daha yüksek verime bağlı olmasını öngörüyordu. Schönblum açıklamasını PICA'nın görüşüne göre yapınca, işçiler 2 Martta greve gitti ve

⁴⁷ Rowe-Gottlieb, 7 Ekim 1949.

bunu 1950 Haziranına kadar sürdürdü. Basın yine olayı tekeli kapitalizmin, Baron yönetiminin kibiri yüzünden yükselen inatçı gücüyle, işçiler arasında çıkan bir savaş olarak yorumlamaktaydı. *Histadrut* işçilerin “diğer fabrikalarla otomatik dengelenme” talebini desteklemekle birlikte, hükümet grevin başladığı gün yıkanan tahıllar için kaygılanmaktaydı. Uzun süre bekletilirse bunlar küflenecek, zararın yükü de hükümetin cebinden çıkacaktı. PICA yönetimi işçilerin vatanseverliğine çağrı yapmaya, değerli döviz kaybına yol açmamalarını istemeye yönelse de, işçiler durumu istismar ederek daha ilk günlerde hızlı bir zafer kazanmaya karar verdiler. Olay ancak o sıra Çalışma Bakanı olan Golda Meir’in müdahalesiyle çözüldü, yıkanmış buğdaylar sonunda öğütüldü, ama grev üç ay daha sürdü. Gerçek çözüm, *Histadrut* aracılığıyla süren görüşmelerin bitiminde, genelde PICA’nın lehine çıktı. Ek ikramiyeler 1949 rakamlarıyla ödenecek, ama ödeme ancak 1950’nin Ocak ve Şubat ayları için (grev öncesi için) yapılacaktı. Bir verim komitesi kurularak bir ay içinde raporunu verecek, *Grands Moulins* üretimini Hayfa’daki diğer fabrikalarla eş düzeye nasıl çıkarmak gerektiğini açıklayacaktı. 1950 ek ödemeleriyle ilgili anlaşma, ancak bu komitenin bulgularına göre yapılacaktı. Grev ödemesi ise hakeme ve hükümet-yönetim-işçi temsilcilerinden oluşan verim komitesine gidecek, yeneden üretime geçilmesinden en çok bir ay sonra bu komitenin vereceği rapora göre biçimlenecekti. Söz konusu komitenin tutumu PICA’ya daha bile yakın oldu. Grev için bir şey ödenmesine, ama 1200 İsrail lirası düzeyinde bir *ex gratia* ödeme yapılacağına, iş gücünün de 45’ten 35 kişiye indirilmesine karar vermişlerdi. Yeni makineler ve modern silolar kuruldu, yönetim yalınlaştırıldı, ama bu da, derhal işten çıkarmalarla değil, doğal tasfiyeyle oldu. 1950 Eylülüne gelindiğinde, fabrika ayda 2500 ton çıkarmaya başlamıştı. Dört yıl sonra James’le eşi, kuzenleri Elie’nin yeni fabrikayı, Çalışma Bakanı ve Ticaret-Sanayi Bakanı (Golda Meir ve Peretz Bernstein) ile açtığına

tanık oldular. Devasa tahıl silosu bugün bile Hayfa'nın birçok yerinden görülebilmektedir. Tesis böylece operasyona başlıyordu. *Grands Moulins* devredildiğinde silolar, PICA portföyünün en antik ve en modern girişimi olarak tarihe yazıldı.

Genel müdürle çevresindeki kadro bunca kanlı it dalaşına rağmen, bu işten başları eğik çıkmamışlardı. İçlerindeki duygulara gelince, türlü kavgaların doğrusu yanlış ne olursa olsun, basının PICA'ya tavrının aslında birikmiş duyguların, Rothschild yönetimine yönelik önyargıların ve söylenmiş basmakalıp sözlerin ürünü olduğu, yönetimin başardıklarının sağduyulu bir değerlendirmesi olmaması da kaçınılmazdı. Ne olursa olsun, o yılların tümü de aralıksız çatışmalarla dolu sayılmazdı. İşçi-Çiftçiler Birliği sekreteri Avraham Harzfeld gibi, PICA yönetimiyle defalarca kapışmış kişiler bile, PICA'nın olumlu başarılarına derin bir hayranlık ve saygı duyar hale gelmişlerdi – ama o saygı duygusu da pek karşılıklı değildi. İsrail politik dünyasının başka önde gelen liderleri, Moshe Sharett ve David Ben-Gurion gibileri, Edmond ve James Rothschild'in çalışmalarını övme konusunda hasis davranmıyorlardı. Ama tüm taraflar, PICA ile Yahudi devleti arasında er geç yeni bir ilişki düzeyi oluşturulması gerektiğinin farkındaydı.

1953'te Rowe, PICA'nın bundan böyle benimseyeceği gerçekçi rolle ilgili ilk rapor dizisini hazırladı. Raporlar esas olarak, yerleşimleri kendi yönetimlerinde daha fazla sorumluluk üstlenmeye ikna etme havasındaydı, ikide bir homurdanan bir banka müdürü gibi muslukları kapama tehditlerine yönelmek yerine, aktif iş ortakları olarak onları girişime katılmaya davet etmeye çalışıyor gibiydi. Bu tutum, Robert Gottlieb'den kalma (onun PICA *tutelle*'i diye söz ettiği) dönemin sona erdiğine, karşılıklı danışmayla, risklerin ve yükümlülüklerin paylaşılmasıyla oluşan yeni bir sistemin devreye girdiğine dair bir işaretti. Bir yanda, yerleşimlerin, ekonomik ve tarımsal planları ve istekleriyle ilgili azami enformasyon vermek gibi bir yükümlülüğü vardı, öbür yanda

da PICA'nın, o planlar sağduyuya ters olmadıkça, desteğinde hasislik etmemesi şarttı. Rapor, Baron Edmond'u sevin-direcek bir ifadeyle, şöyle devam ediyordu: "Önerilerimin temel amacı, dürüst ve çalışkan çiftçi ve yerleşimcilere etkili destek ve teşvik vermektir. Bu destek ve teşvik, zaman içinde kendi ödülleri getirecek, yerleşimcilerimizi örnek çiftçilere, yerleşimlerini örnek kolonilere dönüştürecekler."⁴⁸

1953 raporu, PICA'yı kalıcı şekilde, en iyi olasılıkla "iyi niyetli kreditor," en kötü olasılıkla da "paternalist bir yönetici" kimliğine oturtma yönünde bilinçli bir çaba görünümündeydi. Artık böyle olmayacak, modern bir şirketin ve ticari bir çiftliğin "etos"u çiftliklere benimsetilecek, onlar da sürekli olarak her sıkışık durumdan kayıtsız şartsız kurtarılacakları beklentisinden vazgeçeceklerdi. Edmond'un yarım yüzyıl önce amaçladığı "kendi ayakları üzerinde durma" günü artık gelmişti. Artık bağımlı değil, bağımsız kurumlar olacaklar, tüm tehlikeleri ve sorumlulukları kendileri üstleneceklerdi. Ne var ki daha bu yeni rol –*dekolonizasyon* rolü- ilan edilirken bile, James yine de bazı kimselerin "yönetimin geleceği"ni sorgulayacaklarının farkındaydı. Hatta "İsrail hükümetinin ya da Yahudi Ulusal Fonunun da en az onlar kadar iyi yapabileceği *hangi işleri* PICA üstlenecek" şeklindeki anlamlı soruyu da sorabilirlerdi.

Başlangıçta Rowe'un bu konuda hiçbir kuşkusu yoktu. PICA'nın varlık nedeni, "kendimiz için bir şey beklemeksizin başkalarına sürekli yardım etmek" şeklindeydi.⁴⁹ Ama bir yıl geçtiğinde (yeni bir raporun dolaylı olarak ima ettiği gibi) PICA'nın artık işini tamamladığını hissedebileceği bir zamana da gelinebilirdi. Bu yazı, şu güven verici sözlerle başlıyordu:

⁴⁸ Rowe-Gottlieb, 16 Haziran 1953.

⁴⁹ *A.g.e.*, s. 8. "Kendi görüşüme göre," diye ekliyordu, "bizim gibi herke-se bir şeyler veren ve kimseden bir şey almayan bir kurumun, kendi varlık nedenine kaygılanmasına gerek yok, hele varlık nedenimiz hakkında başkalarının ne düşündüğüne kaygılanmamıza hiç gerek yok."

Bizler onlarca yıldır yerleşim çalışmalarını hep aynı şekilde sürdürdük. Bu çalışmaların çağ açıcı önemini süslü sözlerle anlatmama gerek yok. Şimdi artık ulusal vatanın ve devletin temelini oluşturmuş bu çabaları herkes kabul ediyor.⁵⁰

Ulusal kurumların ellerindeki kaynaklarla Rothschild finansmanı olarak bilinen tek kaynağın arasındaki hacim farkı göz önüne alındığında, PICA yerleşimleri girişiminin asıl değeri halkla ilişkilere dayalı olacak gibi görünmekteydi.⁵¹ Yerleşimci başına gerçek maliyet artık 10.000 İsrail lirası düzeyine yükselmişti, ama PICA bunun ancak 1500'ünü verebilirdi. Alumot'un yalnız su arzıyla ilgili harcamaları 300.000 liraydı. Bu koşullarda PICA ancak görece kıt kaynaklarıyla yapabileceğini yapar, yerleşimlerin gerçek ihtiyaçlarından her adımda biraz koparak eski şanlı geçmişinin bir yankısı durumuna gerilerdi. Ya da kurum olarak, kaynaklarını daha semereli kullanmanın yeni yollarını arar, Kayserya'ya ve en önemlisi, Necef Çölüne odaklanırdı. Kfar Yeruham'da 5000 İsrail lirası gibi makul bir paraya çömlekçilik tesisi kurulabilir ya da Eilat'a su boruları 5000 İsrail lirasına dönebilirdi. O dönemdeki (1954) tahminlere göre Necef'teki teknik çalışmalara yılda 80.000 İsrail lirası, Kayserya içinse 100.000-150.000 İsrail lirası öngörülmüştü. Daha PICA 1957'de kapatılmadan önce bile Sde Boker'e, Ben-Gurion'un Necef Kibutzu'na, Akabe Körfezi bitişiğindeki Eilat hurma plantasyonlarına, Sodom ve Masada'daki gençlik yurtlarına fonlar ayrılmıştı. 1955'le 1973 arasında PICA'nın ve halefi olan kurumun (*Hanadiv*) teknik, bilimsel ve tarımsal amaçlarla Necef'te dağıttığı fonlar 3,5 milyon Amerikan dolarını bulmaktaydı.

Bir başka önemli gelişme de kültürel ilerleme alanında yer alacaktı. Edmond'un 1925'te Tel Aviv Büyük Sinagogunda verdiği vaazda, "Eğer temeli kültürel ve ahlaki ilerlemele- re dayanmayacaksa İsrail istikrarsızlaşır," denilmişti. 1957

⁵⁰ Rowe-Gottlieb, Temmuz 1954.

⁵¹ A.g.e., s. 6.

sonrası yıllarda, Kudüs'teki İbrani Üniversitesi projesi konusundaki Rothschild adanmışlığına paralel olarak *Hanadiv* şaşılacak kadar büyük bir eğitimsel, dinsel ve bilimsel projeler portföyü oluşturmuş, doruk noktasına da İsrail'de kurulacak eğitsel televizyonu yerleştirmiş, 1976'da "Herkesin Üniversitesi" böylece faaliyete geçmişti.

Bunların hepsi, 1913'te Edmond'un Weizmann'la tanıştırdığı oğlunun, PICA Başkanının artık kariyerinin sonuna yaklaştığı sıralarda yer almıştı. James de Rothschild'ın sağlığı birkaç yıldır pek iyi değildi. 75 yaşındayken (1954'te), annesiyle babasının İsrail'e dönüşüyle ilgili törenlere katılmak için de inanılmaz bir azim göstermiş, büyük rahatsızlıklara dayanmıştı. Belli ki kendisi açısından bu olay, Edmond'un güçlü vizyonunu gerçekleştirmiş olmak, Siyon'un yeniden doğuşunu sağlamak gibi bir kariyerin doruk noktasıydı. Ebedi istirahatgâhı Ramat Hanadiv, Zikhron'a ve Binyamina'ya bakan, Ma'yan Tzevi'deki balık havuzlarıyla tekneleri gören bir yerdeydi. Orası Kayserya'nın kazı yapılan kesimiydi, Kabara drenajının yapıldığı, yayılıp duran kumları engellemek için okaliptüslerin dikildiği yerlerdi. Yeniden gömülme töreni, onun evlat olarak görevlerinin sonuncusuydu, James orada yas tutanların *kaddish*'ini kendisi okumuştı. Zaman zaman şaşırtıcı bir etkiye sahip cüssesine rağmen babasına karşı takındığı mütevazı tavır da belli olmaktaydı. Kendisine Ramat Hanadiv'e, annesiyle babasının yanına gömülmek isteyip istemediği sorulduğunda, bunun mümkün olmadığını, çünkü kendisinin asla Baron Edmond'un yanına gömülmeye layık olamayacağını söylemişti. 7 Mayıs 1957'de öldüğünde, o devasa girişimin de sona erdirilmesi son derece uygundu. James'in son istekleri, PICA'nın kapatılmasıyla, Kudüs dışında yeni Knesset (parlamento) binasının yapımı için 16 milyon sterlinin aktarılmasıydı. Sonunda Rothschild'lerin bu katkısı 18 milyona ulaşacaktı. Bina 1966 Ağustosunda açıldığında, Bayan Rothschild çok yerinde bir ifadeyle, "Babasının seksen yıl önce başlattığı çalışmalara bir damga vurulması," demişti.

Birçok anlamda gerçek bir karşılama töreni yapılmıştı. Edmond'un tabutunun İsrail donanması mensupları tarafından siyah sancaklı savaş gemileriyle Hayfa Limanına taşınması, belki de Tamat Hanadiv'e giden yolu bu kadar dikenli, PICA'nın başarılarını bu kadar pahalı kılan onca sorunun barışçı çözüme ulaşmasını temsil etmekteydi. Bütün bunlar, basit ama son derece sembolik bir jestte ifadesini buldu – yerleşimciler tabuta saygılarını sunmaya geldiklerinde, her biri onun kurduğu ve desteklediği yerleşimlerinden birer torba toprak getirmişti. Ama törenlerin de, anmaların da, o başarılı hayatın kendisi kadar olağanüstü olmasına imkân yoktu.

Edmond de Rothschild tarafından Yahudi halkına bırakılan miras, her ölçünün ötesinde muhteşemdi. Bir yüzyılın üç çeyreği boyunca çalışmaları hep engellerle ve tersliklerle tehdit edilse de, araya savaşlar, hastalıklar, açlıklar girse de, sonunda o miras, hızla büyüyen bir "ihsan" olduğunu göstermişti. Bitek çiftlikler, gürül gürül kuyular, plantasyonlar, fabrikalar, kentler – capcanlı bir yaşamın "kornukopia"sı – bir zamanlar kumluk, çorak bir alanda tefeci ve dilenci olanların yerinde, şimdi organik bir Yahudi toplumu. Bu durumda, nice yazarın da kendini kaptırıp olayı Yahudi ulusal dirilişinin bir mucizesi olarak ifade etmesinde pek de şaşılacak bir şey yoktu. Ama bu söz büsbütün yanlış sayılamayacağı gibi, büsbütün doğru da sayılamazdı; çünkü bu gösterişli maceranın rengi, karmaşası ve giriftliği, tıpkı patronunun kişiliği gibi, her tür tarihçinin yorumunun dışına taşmaktadır. Her tür, ama biri hâriç. Çünkü –tıpkı Edmond gibi, bir yüce orijinal kişilik olan– Chaim Kalvarisky, Baronla Filistin okullarındaki Talmut eğitiminin muhafazasındaki avantaj ve dezavantajları tartışırken 1925'te laik eğitimi, özgür düşünceye dayalı müfredatı savunduğunda, sert ve kesin bir cevap almıştı: "Mösyö Kalvarisky, sizi iyi tanırım ve fikirlerinizi de çoktan beri biliyorum. Sizinle aramızdaki fark, Mösyö, siz ulusal bir Yahudisiniz, ben ise Yahudi bir Yahudiyim," şeklinde olmuştu.⁵²

⁵² PICA (G), Pros. Papers, 1939 (Kalvarisky anıları).

MEKTUPLAŞMALAR

Bayan James de Rothschild ile
David Ben-Gurion arasında

23 ST JAMES SARAYI

S.W. I

15.7.1957

Sayın Başbakanım,

Taziye mektubunuzdaki soylu ve cömert sözlerinizi defalarca okudum. Yaslı günlerimde bana büyük bir avunma getiren sözler oldular.

Şimdi kendi yasımı bir kenara koyarak kendimi PICA'nın işlerine vermek durumundayım. Eşim son birkaç yıl boyunca PICA'nın çalışmalarıyla ve geleceğiyle çok meşguldu. Sorunu her yönüyle, dikkatle düşünüyordu ve ölümünden kısa süre önce de size verilmek üzere bir mektup yazarak vardığı sonuçları oraya kaydetmişti. Mektubu aynen aşağıya aktarıyorum:

Sayın Başbakanım,

Babam İsrail'deki yerleşim çalışmalarına 75 yıl önce başlamıştı. O sırada başlatılan çalışmalar bugüne kadar sürdürüldü. 1924'te babam Filistin Yahudi Kolonizasyonu Birliği kurduğunda, kendisine ait tüm arazilerin yerleşimi işini ona devretti. PICA'nın kuruluşundan beri başkanlığını üstlenmek de bana düştü.

Bunları izleyen yıllarda, bataklıkların drenajı yapıldı; kayalık tepeler ve çorak alanlar bitek topraklara dönüştürüldü. Bu toprakların hepsinde PICA yerleşimleri kuruldu. Bugün artık PICA'nın yerleşim kurabileceği başka ekilebilir toprak kalmadı. Böylece PICA'ya verilen görev yerine getirilmiş oldu.

Yapılmış çalışmalarımıza baktığımda, sanırım yeniden zikre dilmeye değer iki ilkeye her zaman sadık kaldık:

Birincisi, çalışmalarımızı politik mülahazaları düşünmeden sürdürdük,

ve ikincisi de, İsrail'e ve halkına verebileceğimiz her şeyi vermeye çalışırken, karşılığında hiçbir şey beklemedik – ne kâr, ne minnet, ne de başka bir şey.

PICA'nın yerleşim çalışmaları amacına ulaşmıştır ve benim önümdeki soru da, PICA'nın geleceğinin ne olacağına karar vermektir. İsrail Devleti artık kurulmuştur ve İsrail'deki yerleşim işini devralacak ulusal kurumlar da yaratılmış bulunmaktadır.

Tüm unsurları tartıp değerlendirdiğimde vardığım sonuç, görevlerini tamamlamış olduğuna göre PICA'nın faaliyetlerini sona erdirmek, ulusal kurumların günümüzde çok daha büyük bir ölçekte yaptığı çalışmaları mükerrer hale getirmemektir.

PICA özel bir dernektir, ama tüm çabaları halk yararına yönlendirilmiştir. Bu nedenle, kararımı ilk önce size bildirmeyi doğru buldum. Yine aynı nedenle, elde kalan tüm PICA topraklarını (leasing'li veya leasing'siz) ulusal kurumlara devretmeyi teklif ediyorum.

PICA'nın çalışmalarını sonlandırmasını, geri çekilme olarak değil, bir başarı olarak görüyorum. Bunu, İsrail halkının umutlarıyla özdeşleşen özel bir adımla vurgulamak istiyorum. Niyetimiz Kudüs'te planlanan yeni bir Knesseth binasının inşası için 6 milyon İsrail lirası tutarında bir fon sağlamaktır. Yeni Knesseth binası herkesin gözünde İsrail Devletinin bekasının sembolü olsun.

Bu yapıldığında PICA, 75 yıl önce başlatılan çalışmaların artık halkın devleti tarafından, dünya Yahudiliğinin katkılarıyla sürdürüldüğünün bilinci içinde, sahneden çekilecektir.

Bu mektubu, sizi kararımdan haberdar etme amacıyla yazmaktayım. Kastım size ya da İsrail'e veda etmek değildir. İsrail'in gelişmesine olan ilgim devam etmektedir. PICA operasyonlarını durdurmuş olsa bile, ben şahsen sizlere her zamanki kadar yakın olmayı sürdüreceğim. Dertleriniz benim dertlerim, mutluluklarınız benim mutluluklarım olacak.

Gelecekte de İsrail'de bilim, sanat ve kültürün ilerlemesi yolunda hangi mütevazı katkılarda bulunabileceğimi araştıracağım – bu konuların sizin gözünüzde çok değerli olduğunu biliyorum. Ne var ki, bunlar geleceğe ilişkin düşüncelerdir. Henüz kesin kararlar vermediğim bu konular zihnimde netleştiğinde, yeniden ele alınacaktır.

Devletin temelleri sağlam şekilde atılmıştır. Bu adımla, hal-kımızın tarihinde devletin doğuşuyla açılan yeni sayfa, Tanrının yardımıyla parlak ve kalıcı olacaktır.

Saygılarımla,

Maalesef bu mektupla eşim size ve İsrail'e veda etmiş bulunuyor ve onun kararlarını uygulamak da şimdi bana ve konseye kalıyor.

Herhalde söylememe gerek yok, yeni Knesseth binası için söz konusu 6 milyon İsrail lirası mutlaka temin edilecektir. Bu projeye eşimin özellikle önem verdiği de işaret etmek isterim.

Bana gelince, mektupta sözü edilen bilim, sanat ve kültür alanlarında ne gibi katkılarda bulunabileceğimizi vakit kaybetmeden inceleyeceğim. Nelerin mümkün olabileceğini şu anda saymama olanak yoksa da, sizi temin ederim ki yapılabilecek her şey yapılacaktır.

Sözlerime son vermeden önce, eşimin sizi her zaman en sıcak duygularla ve saygıyla düşündüğünü de kaydetmek istiyorum. İsrail için yaptığı tüm çalışmalarda, sizin ortaya koyduğunuz örnekten ve tüm İsrail halkının çabalarından büyük ilham almıştır.

İnanın bana, sayın Başbakanım...

Saygılarımla,

(İmza) Dorothy de Rothschild.

BAŞBAKANLIK OFİSİ

Kudüs, 23 Temmuz 1957

Sayın Bayan Dorothy de Rothschild,

15 Temmuz tarihli mektubunuzu bana Bay Gottlieb önceki gün getirdi ve eşinizin ölümünden önce bana yazdığı mektubu da okudum. Her iki mektubun derinliği, yüceliği ve yazarların asil ruhu beni son derece heyecanlandırdı. Eşinizin mektubu çok değerli bir belgedir. Adını İsrail'in yükselmesi yolundaki çalışmalarıyla birleştirmiş istisnai bir Yahudiden ve istisnai bir Yahudinin oğlundan gelen ruh yüceliğinin, halkına yönelik sevginin bir ifadesi olan bu belge, milletimizin belleğinde daima yaşayacaktır.

Dün Bay Gottlieb ve Bay Rowe buradayken, her iki mektubu Knesseth üyelerine, şimdiki geçici binalarında, yüksek sesle okudum. Tüm Knesseth bu belgelerin derin manevi öneminden son derece etkilendi ve belgeler ebediyen İsrail Hansard'ı "Divrei Haknesset"ın bir parçası olarak muhafaza edilecektir. Bu sabah metinler tüm İsrail gazetelerinde yayınlandı ve ülkemizdeki hemen herkes tarafından hayranlık duyguları içinde okundu.

Eşinizin mektubu, yaptığı tarihi çalışmaların son bulmasına değil, kendisinin İsrail ile ilişkilerine ve özdeşleşmesine işaret etmektedir ve bu özdeşleşme de tümüyle karşılıklıdır. Gerçek anlamda büyük bir baba, ondan hiç aşağı kalmayan bir oğul tarafından izlenmiştir.

Kaybınızın ve yasınızın büyüklüğünün tümüyle farkındayım, ama yine de izninizle, bu acı gününüzde sizi bir derece avutmaya yarayabilecek bir öneride bulunmama izin vermenizi istiyorum; lütfen sonbaharda, yaz sıcakları sona erdiğinde, birkaç haftalığına İsrail'e gelin. Eminim ki böyle bir ziyaret, ruhunuza taze bir soluk üfleyecektir. Yalnız soylu ailenizin başarılarını görmekle kalmayacaksınız, İsrail'in dokuz yıllık bağımsızlık yaşamında başardıklarını da göreceksiniz. Eminim ki bu gerçekleriniz size yeni bir güç ve gerçek bir avuntu getirecektir.

Bu ülkenin neresine giderseniz gidin, gerçek ve samimi bir sevgiyle karşılanacağınızı söylerken tüm halkımızın duygularını ifade etmekte olduğumdan eminim.

Derin saygılarımla,
(İmza) David Ben-Gurion

SÖZLÜK

Metinde ve Notlarda Geçen Yabancı Kelimeler ve Kısaltmalar

AGUDAT HAPOELIM İşçi Sendikası.

ALIYA, ALİYOT ed. "Yükseliş" ya da "çıkış" – İsrail'e göç için sık kullanılan İbranice terim. Yahudi tarihinde çeşitli göç dalgaları genellikle birinci, ikinci, üçüncü *aliyot* olarak adlandırılır.

ALIYA BET 1905 sonrasındaki ikinci göç dalgası.

ASHKENAZIM Almanya, Orta veya Doğu Avrupa kökenli Yahudiler.

AVI HAYISHUV ed. "Yerleşimlerin babası" – Baron Edmond'a verilen bir isim.

AVODA IVRIT Yahudi işçi.

BIKKUR HOLIM ed. "Hasta evi" – Filistin'de Yahudi hastanesine verilen isim.

BILU pl. BILUIM İbranice "Gelin ey Yakup Oğulları, gidiyoruz," ifadesinin baş harflerinden oluşmuş, 1881-82'de Odesa'dan Filistin'e göçen ilk Siyonist öğrenciler grubuna verilen isim.

BRIT SHALOM ed. "Barış Ahdi" – Chaim Kalvarisky, Judah Magnes ve arkadaşları tarafından kurulan ve Arap-Yahudi uzlaşmasını teşvik eden organizasyon.

BUND, -İSTLER Pale'deki Yahudi Sosyalist Parti için kullanılan, anti-Siyonist anlamında bir terim.

CFC: CONJOINT 1878'de İngiliz Yahudi milletvekilleriyle Anglo-Yahudi Derneği tarafından, yurtdışındaki eziyet gören Yahudi toplumları adına etkinlik geliştirmeye çalışılan "Konjuan" Yabancı Komitesi. Zaman zaman "Evrensel İsrail 'İngiliz' ittifakı" olarak düşünülür

CHALUKKA Genelde Diaspora Yahudilerinin Filistin'deki ortodoks dindaşlarına destek amacıyla yolladığı sadakalar; bazen yardımlarla geçinen göçmenler için aşğılayıcı anlamda kullanılmıştır.

CHALUTZ, CHALUTZIM Öncü(ler); Öncü ruhu.

CHASSID, CHASSIDIC On sekizinci yüzyılda geleneksel öğretilerden ve hahamlar otoritesinden kopup duygusal, sezgisel-mistik aydınlanmaya yönelen bir hareket.

CHEL MISHMAR Vatan muhafızları.

CHEPTEL Kiracı-çiftçilere iş hayvanlarının ve teçhizatın sağlanması amacıyla verilen (aletler, iş hayvanları ve tohumlar alınmasına yönelik) parayı ifade eden Fransızca terim.

CHUTZPA Ataklık.

CİHAD İslam Kutsal Savaşı.

CP COMMISSION Filistin Komisyonu – JCA özerk yapısı içinde, 1900-1923 döneminde Baronun yerleşimlerini yönetmekten sorumlu olarak kurulan ve başkanlığını Edmond'un bizzat üstlendiği yürütme komitesi.

CUP İttihat ve Terakki Cemiyeti. 1908 Jön Türk devrimi sonrasında İstanbul hükümetine hâkim olan ilerici parti.

DEUTSCHER HILFSVEREIN Fransa'daki *Alliance Israelite Universelle*'e ve İngiliz Yahudilerinin Milletvekilleri Grubu-

na benzeyen, Yahudi sorunlarının temsili ve aşağılamaların önlenmesini sağlamaya çalışan Alman derneği.

ETZEL Irgun Zvai Leumi'den türemiş bir İbrani adı.

FALCHA Tahıl ve yem ürünleri.

FELLAH Köylü Arap çiftçiler.

GALUT(H) Diaspora.

GELDWIRTSCHAFT Ticari piyasa için nakit ürün çiftçiliği.

GHAFFIRS Destek Korumalar.

HACHSHARA Yahudi eğitim çiftliği.

HAGANA Yahudi öz savunma teşkilatı.

HAHAM Sefardi Hahambaşı.

HALUKKA Bkz. *Chalukka*.

HALVAA VEHISAON Ortak sigorta fonu – özellikle yerleşimcilerin hayvan sürüleri için.

HANADIV HAYADUA ed. "Büyük iyiliksever," özellikle yerleşimlerin ilk aşamasında Baron Edmond'a verilen bir unvan.

HANADIV "Velinimet" – PICA'nın halefi olan kuruluş.

HANOAR HAOVED İşçi Gençlik Organizasyonu – öncelikle toprakta çalışanlar.

HAPOEL HATZAIR Genç İşçiler Partisi.

HAPOELIM İşçiler.

HASHOMER ed. "Bekçi" – 1909-10 saldırılarından sonra Yahudi yerleşimlerini korumak üzere kurulan organizasyon.

HASKALAH Yahudi Aydınlanması – 18 ve 19. yüzyıllar.

HAYAL Türk milisleri.

HISTADRUT 1920'de kurulan ve tüm dallardaki sendikaları bünyesinde toplayan, daha sonra sağlık, sosyal güvenlik gibi hizmetlerden de sorumlu kılınan işçi örgütü.

HOVEVEI ZION ed. "Siyon Sevdalıları," Rusya (Pale) ve Romanya'da ilk örgütlenen Siyonist gruplar. Bkz. Bölüm 2.

HÜRRİYET ed. "Özgürlük" (Türkçe), Jön Türk diriliş hareketinin 1908 devrimi sloganı.

IRGUN ZVAILEUMI Revizyonistlerin ayrı militan silahlı grupları. Yahudi ana savunma kuvveti Haganah'dan 1936'da ayrılarak kendi (genellikle terörist) operasyonlarını özellikle İngiliz hedeflere yönelten organizasyon.

JCA Yahudi Kolonileştirme Derneği – Baron Maurice de Hirsch tarafından kurulmuştur.

KABTZANIM Dilenci anlamında argo.

KADDISH Ağıt.

KAYMAKAM Osmanlı İmparatorluğunda bölge sorumlusu.

KEREN HAYESOD Özellikle arazi satın alma ve yönetmekten sorumlu Siyonist Vakıf Fonu.

KEREN KAYEMET LEYISRAEL Siyonist Organizasyonun başta gelen finans kurumu olarak oluşturulan Yahudi Ulusal Fonu.

KKL Keren Kayemet Leyisrael: Yahudi Ulusal Fonu.

KNESSET İsrail Parlamentosu.

KOSHER, KASHER Yahudi kurallarına göre helal ve temiz gıda.

KUSHAN, QUSHAN Tapu.

KVUTZA, KVUTZOT ed. "Grup" – Kibutz ile eşanlamlı değildir, belli bir yer söz konusu olmaksızın ortak üretim yapmak üzere bir araya gelmiş öncüler grubu.

MA'ABAROT Geçici mülteci barınağı merkezleri.

MAFRUZ Eskiden ortak olan arazinin tüm ekici taraflar arasında yasal olarak bölünmesi – kadastro.

MAHLUL Hükümetin geri alabileceği ekilmemiş toprak.

MAPAI İsrail İşçi Partisi.

MELAMED, MELAMDIM öğretmenler.

MERKAZ HAHAKLAI Çiftçiler Federasyonu Teşkilatı.

METAYER Ortak ekim yapan kiracı çiftçi.

MIRI Daimi leasing'i yapılmış devlet arazisi.

MITZVAH ed. "Bir inayet adımlı."

MOSHAV, MOSHAVIM Alet, makine, vb.nin ortaklaşa kullanıldığı, ama tarlaların ayrı olduğu çiftlikler.

MOSHAVA, MOSHAVOT Yerleşim (örnek: Rishon Le Zion; Zikhron Ya'aqov) Bireysel sahiplenilen ya da leasing'li araziler.

MUTASARIF Vali.

NADIV ed. "Velinimet" – PICA'nın yerine kurulan organizasyon.

NASI Prens.

NATURWIRTSCHAFT Ürünüyle kendisi beslenebilen çiftçilik.

NIDUS Yuva, sığınak.

NORIA Katır veya öküzün su çektiği kuyu.

OKHRANA "Kara Yüzler" – Pogromları hazırlayan Rus anti-semitik organizasyon.

OVDIM İşçiler (moshav ovdim).

PALMACH İbrani Plugot Machatz'dan: İkinci Dünya Savaşında Yahudi Ajansı tarafından, ilerde bağımsız bir Yahudi ordusuna dönüşmek üzere kurulan komando kuvveti.

PC Bkz. yukarda, CP.

PEC Filistin Ekonomik Konseyi.

PEKIDUT HABARON Karşıt Siyonistlere göre Baronun yönetimini ve ona isnat edilen "etos"u simgeleyen küçültücü terim.

PJCA/PICA Filistin Yahudi Kolonizasyonu Birliği.

PLDC Filistin Toprak Gelişim Şirketi.

POALEI ZION ed. "Siyon işçileri" – Rus Pale yerleşiminin başta gelen Siyonist işçiler politik organizasyonu.

RAK IVRIM Yalnızca Yahudi işçi çalıştırma ilkesi.

SABRA ed. "Kaktüs," İsrail'de doğmuş Yahudi.

SANCAK Osmanlı İmparatorluğunun özerk ili.

S'CHUT AVOT "Kurucu Babaların İmtiyazları".

SCHNORRER, SCHNORRERISM ed. "Dilenci", alışkanlık edinmişler için.

SCV Şarapçılar Kooperatif Derneği. Zikhron Ya'aqov ve Ris-hon le Zion'da başlayan vitikültürel kooperatifler.

SEFARDI İspanyol-Portekiz ya da Doğu kökenli Yahudiler.

SHAMOUTI Yerli bir narenciye türü.

SHEMITA Talmud'da tanımlanan her yedinci (dinlenmeye ayrılmış) yıl.

SHOMER (çoğulu: **SHOMRIM**) Muhafızlar.

SHOMRON Samarya: Samarit kıyı kesiminde Sharon Ovası.

SHTETL Yiddiş dilinde Pale'deki Yahudi köyü.

STARKA Yiddiş dilinde "kuvvetli adam" anlamında argo.

SHTREIML Rusya ve Polonya'da ortodoks Yahudilerin giydiği kenarı kürklü şapka.

TALMUD TORAH Dini okul.

TZEDAKKA ed. "Doğruluk," "icap" – sadaka.

VAAD HA LEUMI Yahudi Ulusal Konseyi – Manda yönetimi sırasında seçimle Yahudi toplumunu temsil edecek başta gelen meclis.

VERKHO İslami toprak vergisi.

WATANIE Arap Ulusal Hareketi.

WUNDER-REBBE Sihirli ya da esrarengiz güçlere sahip olduğuna inanılan haham.

YISHUV Filistin'deki Yahudi toplumu.

ZID "Yid" Rusçada Yahudileri aşağılayan bir terim.

OKUMA TAVSİYELERİ

A çıkça görülebileceği gibi bu kitap esas olarak bir tek ve hayli önemli arşivin kayıdıdır. Her ne kadar başka kaynaklar da dikkate alınmış ve “notlar”da atıf yapılmış olsa da, Rothschild yerleşimleriyle ilgili her referansın sistematik olarak kontrolüne girilişmemiş, örneğin Kudüs’teki Merkez Siyonist Arşivleriyle karşılaştırmalar yapılmamıştır. Böyle bir araştırma, bu çalışmanın sonlandırılmasını neredeyse sonsuza kadar uzatabilirdi. Rehber aldığım yaklaşım, her ne kadar Yahudi Filistin ve İsrail’le ilgili pek çok kaynak mevcut olsa da, Edmond’un oynadığı rolle ve yerleşimlerin sosyal ve ekonomik evrimiyle ilgili yeni bir değerlendirmeye acil ihtiyaç bulunduğu gerçeğiydi.

İsrail’in oluşumuyla ilgili literatürün dev boyutlarda, buna karşılık Baron Edmond’un çalışmalarıyla ilgili kaynakların çok az olması gerçeği karşısında, yüzlerce başlığa varacak konvansiyonel bir bibliyografya verilmesi halinde içlerinden pek azının bu kitapta ele alınan konuyla doğrudan ilgili olması da dikkate alınmış bulunmaktadır. Yine de, Edmond’un çalışmalarının ilk aşamalarıyla ilgili olarak şimdiden dikkate değer bir kitaba atıf yapmak şarttır: Israel Margalith, *Le Baron Edmond de Rothschild et la Colonisation Juive en Palestine 1882-1899* (Paris 1957). Diğer bir

önemli çalışma da, J. Yaari-Poleskin, *Habaron Edmond de Rothschild* (Hebrew), 2 cilttir, (Kudüs 1930). İngilizce olarak yazılmış diğer ilginç kaynaklar arasında, David Druck, *Baron Edmond de Rothschild, The Story of a Practical Idealist* (New York 1928) ve I. Naiditch, *Edmond de Rothschild* (Washington 1945) sayılabilir. Filistin'deki Yahudi gelişiminin Siyonist-öncesi evreleriyle ilgili olarak halen başlıca kaynak, David Vital, *The Origins of Zionism*'dir (Oxford 1975), ama ne yazık ki bu kaynaktaki çok sayıda ilginç gözlem, elime kendi çalışmama katamayacağım kadar geç ulaşmıştır. M. Berenstein, *La colonisation juive en Palestine* (Cenevre 1954) da yerleşimlerle ilgili yararlı bir çalışma olmakla birlikte, yerleşimler konusunda en kapsamlı tarih halen Alex Bein, *Return to the Soil*'de (Kudüs 1952) verilmektedir.

Siyonizm ve Yahudi Filistin'in gelişimine ilişkin yararlı bir seçilmiş bibliyografyaya ulaşmak için bkz. Noah Lucas, *The Modern History of Israel* (Londra 1974).

DİZİN

- Aaronsohn, Aaron 328, 331, 340, 343, 347
Aaronsohn, Sarah 347
Abadiye 459, 479
Abdullah, Trans-Ürdün Kralı 408, 409, 412
Abdülhamit, Sultan II. 56, 58, 88, 94, 99, 217, 225, 233
Abel Eti Şeyhi 458
Abramowitz 152, 154
Abrevaya, E. 406, 409, 423
Adler, Herman 79, 303
Adler, Jacob 152
Ahad Ha'am 19, 20, 61, 208, 218, 221, 306, 417
Ahmet Paşa 168
Aleksandr, II 36, 40, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 51
Aleksandr, III 36, 37, 52, 59
Alhadeif Ailesi (Behor ve Yehuda) 176, 261, 361, 445, 446
Ali, Raşid 471
Alkalai, Yehuda 56
Allenby, Gen. 327, 330, 334, 402
Amery, Leo 304, 317, 328, 466
Andrews, W. 411, 463
Apfelbaum, D. 182, 183, 185, 186, 187, 199, 357, 358
d'Arbela, G. 135, 153
el Asali, Şükrü Bey 284, 285
Ashdot Ya'aqov 429, 435, 436, 443, 445, 460, 475, 480, 481
Askenasy, B. 261
Asquith, Herbert Henry 318
Attias 501, 502
Ayub, Selim 405
Azuri, Necip 269
Baden, Grand Dükü 226
Bailey 371, 462, 463
Balfour, Arthur James 302, 318, 319, 325, 329, 331, 332, 333, 334
Barbier 198, 199, 215, 257, 276
Barnett, Joel 96
Baron, Salo W. 25, 43
Bar Yehuda 494
Bebel, August 67
Beddington, Edward 376
Behar, Nissim 90
Belkind, Israel 110, 150, 288, 347
Ben Daonou, C. 191
Ben-Gurion, David 16, 26, 28, 272, 281, 286, 461, 467, 494, 506, 508, 511, 516
Ben Schimol 115, 124, 132, 198, 199, 201, 206, 207, 208, 209, 210
Ben Tsur 337, 344, 459
Bentwich, Hebert 330
Ben Yehuda, Eliezer 20, 146
Berman 234, 288
Bernstein, Peretz 505
Bertie, Francis 310
Bevin, Ernest 476
Bischoffsheim Ailesi 64, 76, 87

- Bismarck, Otto von 41, 70, 226
 Bittar Efendi, Omar 406
 Blackbourne, C. 463
 Bleichröder, Gerson von 41, 70, 73
 Blioch, Ivan Stanislavovich 48
 Bloch, Alphonse 147, 160, 163, 176, 196
 Bontoux, Eugène 34, 35
 Borokhov, Ber 26, 353
 Bouskêla, M. 164, 200, 210, 277, 446
 Brafman, Jacob 45, 46, 51
 Bramson, Jacques 293
 Brandeis, Justice Louis 329, 344, 386, 388, 389, 392
 Briand, Aristide 320
 Bril, Daniel 125, 246, 248
 Bril, Yechiel 363, 364, 369, 374, 381, 393, 399, 403, 409, 413, 414, 423
 Brino, Antoine 373
 Brodski, Israel 40, 41
 Brody 57, 61, 81, 97, 100, 113, 124
- Cambon, Jules 302, 332
 Cantor, J. 238
 Cassel, M. 395, 396
 Cecil, Robert 304, 317, 334
 Chamberlain Ailesi (Joseph, Neville) 303, 467
 Chatel, Isaac 180, 181
 Churchill, Winston Spencer 317, 329, 386, 392, 393, 410, 412, 413, 417, 463, 466, 476
 Clemenceau, Georges 349
 Cohen, Walter 376, 438
 Cohn, Albert 80, 99
 Condorcet, Jean-Antoine-Nicolas de Caritat, Marquis de 63
 Corcoran 371
 Coupland, Sir Reginald 464
- Çernişevski, N. G. 54, 447
- Deshayes, Jules 166, 172
 Dimond, Baruch 280
 Dizengoff, Meir 166, 403, 417, 423, 479
 Drumont, Edouard 35, 66, 67, 69
 Dugourd, Justin 98, 99, 106, 107, 115, 116, 124, 125, 126, 135, 136, 150, 166, 190, 241
- Ehrlich, Paul 187, 293
 Eisenberg, A. 407, 408, 409
 Elon, Amos 20
 Epstein, Charles 168, 169, 189, 197
 Erlanger, Michel 81, 85, 86, 98, 109, 117, 118, 121, 122, 139, 141, 144, 153, 156, 168
 Esat Efendi 265
- Faraggi, Eli 239, 346, 347, 348, 456, 459
 Feinberg, Joseph 86, 96, 97, 98, 99, 101, 106, 149, 150, 160, 168
 Fourier, Charles 23, 67
 Franck, Emile 169, 272
 Franck, Henri 236, 238, 263, 264, 280, 288, 290, 348, 352, 353, 354, 355, 356, 359, 366, 367, 373, 377, 395, 396, 398, 400, 404, 408, 409, 410, 412, 416, 422, 423, 428, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 441, 442, 445, 449, 452, 456, 495
 Frankel, Leo 231
 Frankel, Zacharias
 Frankel 55
 Frankfurter, Felix 329, 389
 Friedman, Mordechai 166, 261
- George, Kral 417
 Gimpel, Mordecai 159
 Gluskin, Wolf 218, 244, 295, 377
 Gordon, Aaron David 118, 144, 155, 160, 250, 352, 447
 Gottlieb, Robert 426, 433, 441, 442, 444, 449, 454, 455, 456, 471, 474, 475, 476, 478, 481, 482, 484, 495, 501, 506, 516
 Gunzbourg, Evzel 42, 49, 50
 Gunzbourg, Horace 59
 Guttmann, David 95, 175
- Hacı Emin el Hüseyini (Kudüs Müftüsü) 407, 415, 457, 459
 Hadad, Faiz Bey 460
 Hadra, Said Efendi 384

- Hankin, Joshua 147, 223, 238, 283,
 238, 289, 342, 403, 417
 Harzfeld, Avraham 28, 449, 484,
 489, 506
 Hasan Bey 338, 342
 Hertz, Dr. Joseph Herman 303
 Herzl, Theodor 19, 22, 23, 119, 214,
 216, 217, 221, 223, 224, 225, 226,
 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233,
 234, 298, 303, 305, 306, 339, 417,
 467
 Hitler, Adolf 421
 Holman Hunt, William 85, 88
 Hope Simpson, Sir John 428, 442,
 444
 Hugo, Victor 58
 Hüseyini, İbrahim Bey 460
 İbrahim, Hacı 266, 268
 Jabotinsky, Vladimir 295, 331, 401,
 430
 Jacob 36
 Joynson-Hicks, William 393
 Kalvarisky, Chain 147, 151, 223,
 238, 239, 242, 250, 252, 253, 254,
 255, 256, 257, 258, 259, 261, 262,
 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269,
 270, 271, 272, 273, 274, 276, 277,
 278, 282, 283, 286, 288, 292, 336,
 342, 343, 345, 346, 348, 349, 352,
 353, 355, 360, 361, 365, 404, 405,
 406, 417, 423, 428, 441, 446, 458,
 463, 510, 518
 Keren Hayesod 384, 388, 390, 410,
 429, 447
 Kfar Giladi 345, 349, 354, 364, 416,
 420, 440, 448, 474, 478, 480, 482
 al Khalidi, Nazif Bey 269, 270
 Kohn, Victor 349, 357, 358, 359, 360,
 361, 364, 365, 366, 369, 374, 403,
 411, 428
 Krasnitzky, Jacob 363
 Krause, Ellie 271, 273, 274, 276,
 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283,
 284, 285, 346, 437
 Lamartine 73
 Lawrence, T. E. 350
 Lévi, Sylvain 402, 403
 Levontin, Zvi David 20, 96, 97, 150,
 222
 Levy, Shabtai 15, 156, 223, 238, 342,
 345, 346, 361, 406, 463, 478
 Lloyd George, David 313, 318, 319,
 325, 326, 327, 330, 333, 334, 349
 Mack, Justice Julian 329, 388, 389
 Meirowitz, Menashe 28, 218, 347,
 377, 379, 413, 414, 448, 491
 Meyerson, Emile 213, 215, 217, 218,
 220, 222, 223, 228, 229, 230, 235,
 237, 244, 245, 247, 248, 289, 291,
 348, 352, 353, 356, 359, 367, 368
 Milner, Alfred, Viscount 304, 317,
 327, 333, 334, 380, 413, 414
 Mond, Alfred 325, 387
 Montagu, Edwin 316, 317, 319, 334
 Montagu, Samuel 58, 176, 228
 Montefiore, Claude 222, 290, 303,
 317, 320
 Montefiore, Sir Moses 46, 59, 78, 91,
 92, 93, 118
 Napoleon, III 72
 Netter 61, 80, 81, 86, 97, 98, 99, 100,
 124, 171
 Nezly 136, 163, 164, 209, 247, 344,
 435
 Nikolas, I. 44, 45, 46, 49
 Nordau, Max 217, 226, 227, 228,
 294, 306, 339
 Northcliffe, Lord 380, 413, 414
 Novomeyski, Moses 395
 Oliphant, Laurence 58, 61, 85, 88,
 100, 120
 Oschri, Y. 124, 125, 147, 152, 154,
 155
 Ossovietzki, Joshua 124, 125, 146,
 147, 148, 149, 151, 164, 165, 167,
 168, 173, 176, 178, 179, 194, 251,
 265, 272
 Philippson, Franz 220, 336

- Philippson, Ludwig 46
 Pinsker, Leo Dr. 22, 30, 33, 38, 53,
 54, 118, 160
 Polak, Mikhail (Michael) 42, 387,
 395, 484
 Poliakov, Samuel 41, 48, 50, 68, 70,
 74, 77
 Proudhon, Pierre Joseph 67, 68

 Rauf Paşa 121, 158
 Rosenheck, Jules 238, 239, 242, 266,
 269, 270, 288, 336, 337, 338, 345,
 357, 369, 374, 375, 400, 404, 405,
 409, 415, 428
 Rosenthal, F. 262
 de Rothschild, Baron Alphonse 34,
 35, 36, 40, 59, 61, 64, 67, 70, 71,
 72, 73, 74, 75, 76, 77, 147, 160,
 163, 176, 198, 225
 de Rothschild, Barones Adelaide
 102, 103, 144, 156, 422, 423
 de Rothschild, Charlotte 101, 102
 de Rothschild, Dorothy 298, 307,
 309, 312, 314, 315, 316, 325, 412,
 425, 515, 516
 Rothschild, Albert 227
 Ruppin, Arthur 43, 44, 91, 221, 222,
 223, 224, 232, 234, 248, 269, 270,
 288, 289, 290, 291, 292, 342, 380,
 422, 470

 Salomon, Yoel Moshe 95, 102, 175
 Samuel, Herbert 14, 146, 306, 318,
 329, 406
 Schapiro, Jacques 376, 377, 378,
 382, 397, 398, 501, 503, 504
 Scheff, Elie 81, 91, 95, 97, 110, 111,
 114, 116, 117, 121, 122, 125, 126,
 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133,
 134, 135, 136, 141, 144, 149, 151,
 152, 153, 154, 155, 156, 157, 160,
 162, 164, 166, 167, 169, 170, 172,
 173, 175, 177, 178, 179, 180, 186,
 190, 191, 193, 194, 196, 197, 199,
 203, 209, 217, 240, 446
 Shertok, Moshe(Sharett) 461, 476
 Siemel, Sigmund 146

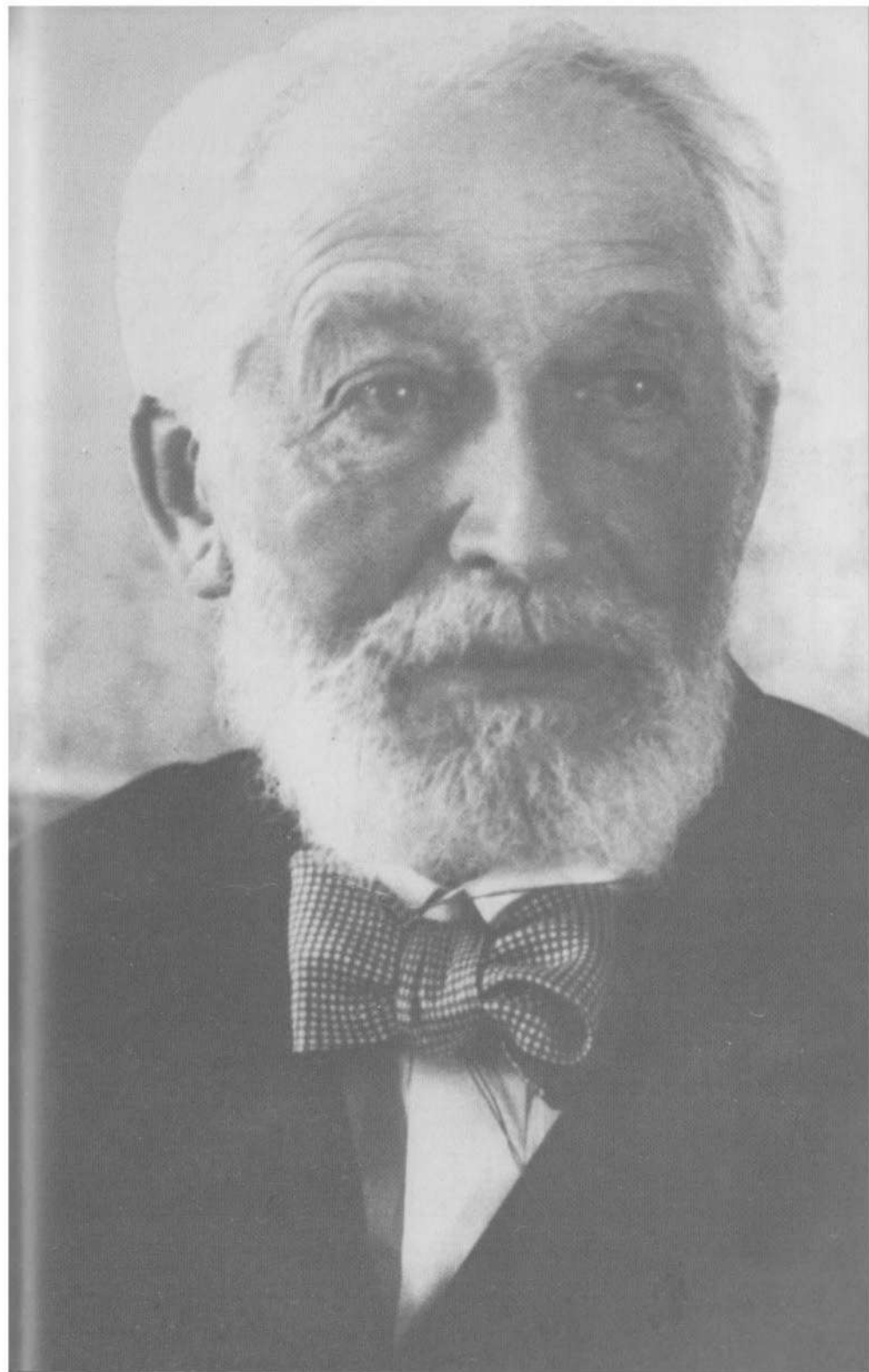
 Smolenskin, Peretz (Peter) 16, 17,
 22, 55, 56, 60, 61, 62, 118
 Sokolow, Nahum 80, 87, 93, 100,
 302, 323, 325, 330, 331, 332, 334,
 412, 422
 Starkmeth, Adolphe 125, 189, 190,
 193, 194, 198, 199, 200, 201, 202,
 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209,
 210, 211, 212, 218, 235, 236, 238,
 240, 288, 289, 336, 346
 Straus, Nathan 294, 298, 389
 Sykes, Mark 325, 326, 328, 329, 330,
 333, 334
 Szajkowski, Zosa 58, 59, 65, 67, 76,
 77, 78

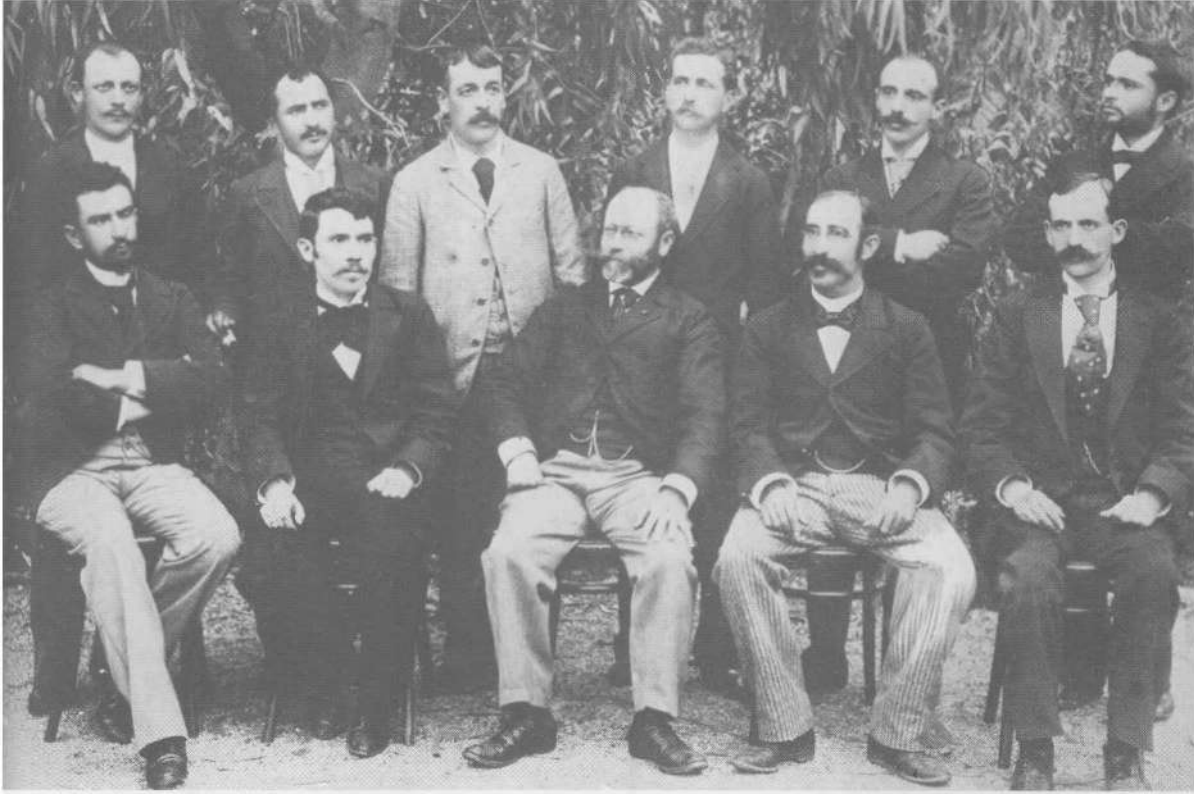
 Thiers, Adolphe 71, 73, 201
 Tsederbaum, A. 50, 54, 118

 Ussishkin, Menahem 217, 295, 298,
 352, 392, 422, 464

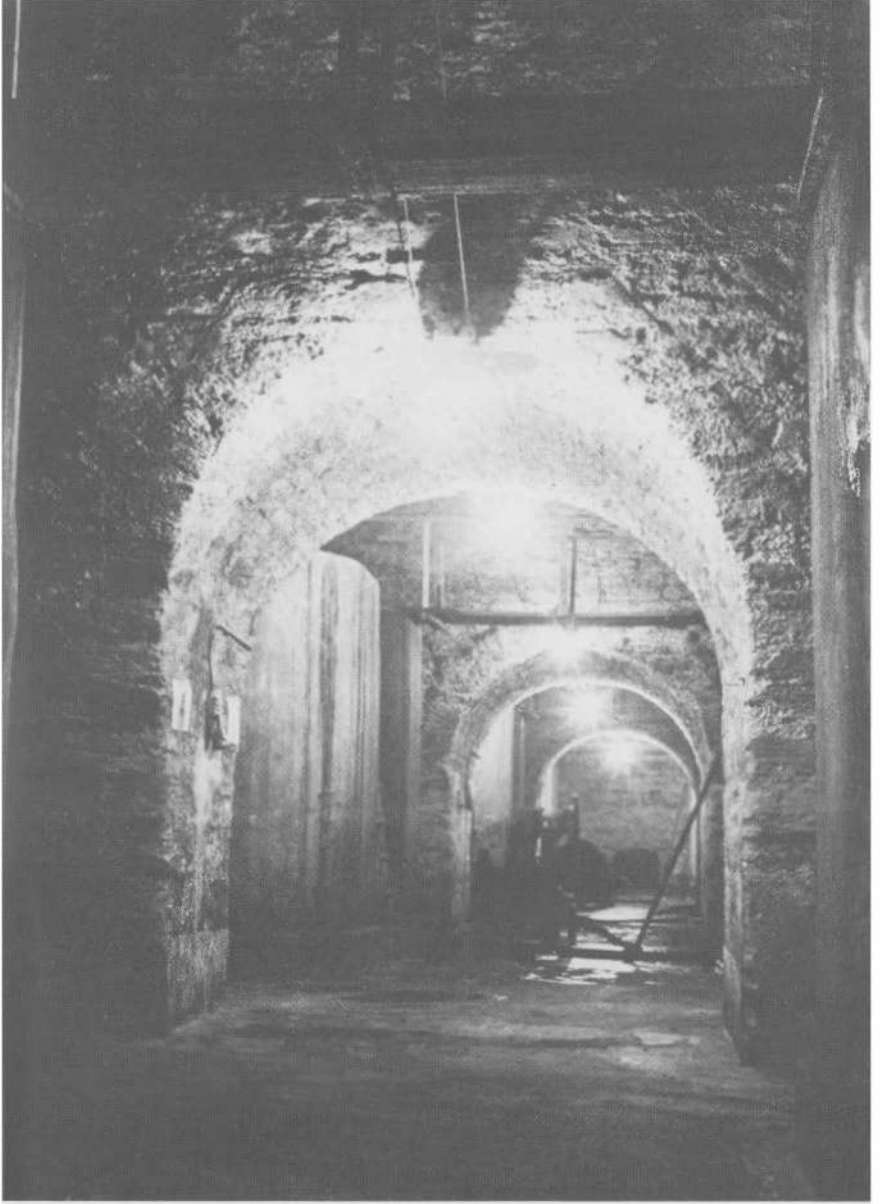
 Vorhaftig, Moshe 361

 Wauchope, Sir Arthur 422
 Weizmann, Chaim 13, 15, 16, 18, 19,
 20, 85, 224, 232, 290, 291, 293,
 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300,
 301, 302, 304, 305, 306, 310, 311,
 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318,
 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326,
 327, 328, 330, 331, 333, 334, 335,
 350, 387, 388, 389, 390, 401, 403,
 411, 412, 413, 416, 422, 430, 463,
 464, 509
 Weizmann, Vera 317
 Wilhelm I. 70
 Wolfson, Harry 442, 443, 444, 445,
 448, 449, 450, 452, 453, 454, 455,
 456, 457, 458, 460, 461, 462, 463,
 464, 466, 476, 477, 478, 479, 480,
 481, 482, 485, 486, 487, 489, 490,
 491, 495, 498, 500, 502, 503
 Wormser, Gaston 293, 296, 391,
 404, 410, 412, 423, 426
 Wormser, H. 152, 153, 154

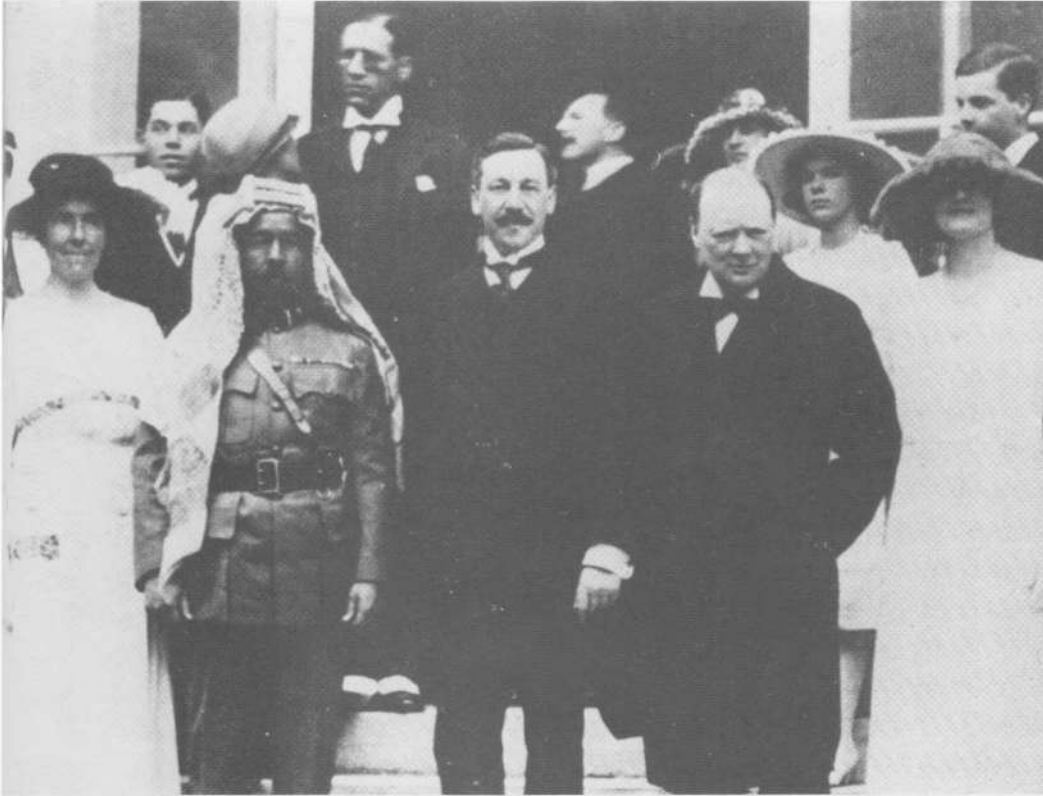
Baronun Filistin kadrosu, okaliptüsler önünde. Ön sıra, soldan sağa: Zikhron Ya'aqov Doktoru Hillel Yaffe (sıtmayla savaşta ünlü); mühendis Hazan, Ellie Scheid, Ben Schimol, arka sıranın en sağında Alex Aaronsohn

Rishon LeZion'da ilk şarap mahzenleri

Siyonist Komisyon Üyeleri, Yahudi Alayı subaylarıyla, Kudüs 1918.
Ön sıra, soldan sağa: Edwin Samuel, Ekselans William Ormsby-Gore,
Dr. Chaim Weizmann, James de Rothschild

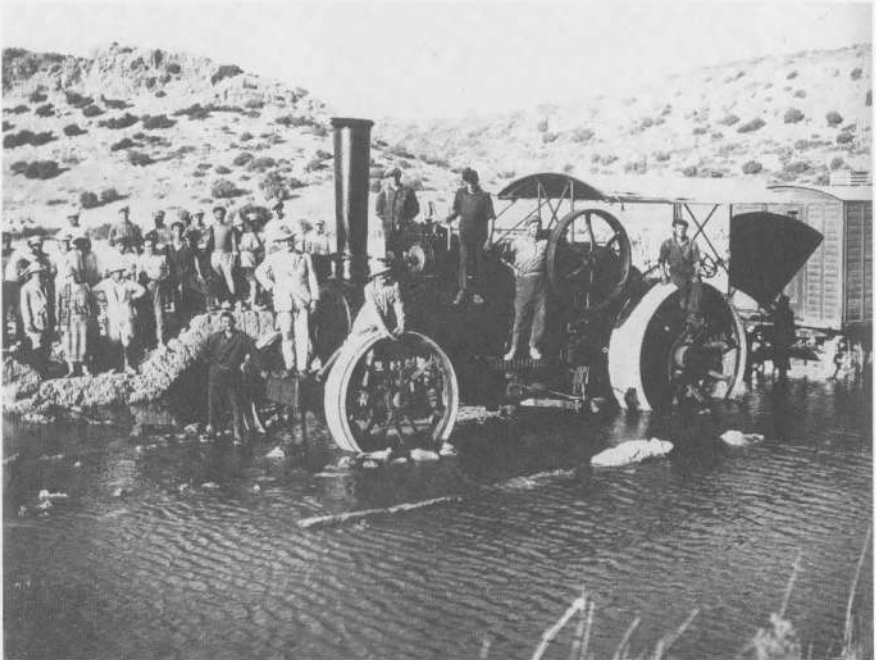
Kudüs 1921. Ön sıra: Bayan Samuel, Emir Abdullah, Yüksek Komiser Hebert Samuel, Sömürgeler Bakanı Winston Churchill, Bayan Churchill. Arkada James de Rothschild

Binyamina'nın başlangıcı

Kabara'nın Drenajı 1922-26:
(i) Operasyon öncesi inceleme
(ii) Pompa motoru ve çalışma ekibi

Baron'un son Filistin turu: 1925

Ön sıra: Nahum Sokolow, Lady Samuel, Sir Herbert Samuel, Baron Edmond, Barones Edmond de Rothschild. Fotoğrafın yerleşimlerden birinde çekildiği hemen hemen kesindir.

Barona yerleşimci çocuklarından atlı eskort

Avokadolar – bir başka Rothschild yeniliđi

James de Rothschild, 1930

James ve Dorothy de Rothschild 1940'larda

Baron ve Baronesin ikinci cenaze töreni

Yerleşimciler her Rothschild yerleşiminden toprak getirerek, kuruluşlarının tarih sırasına göre yürüyorlar

Baron ve Baronesin ikinci cenaze töreni

Bir İsraili donanma gemisinden Hayfa rıhtımına taşınmakta olan tabutlar

İKİ ROTHSCCHILD

İSRAİL DEVLETİNİN KURULUŞU

Yahudi devletinin gelişimde baba oğul, Edmond ve James de Rothschild'in rollerini derinlemesine ele alan Schama'nın kitabı, baba Edmond'un Filistin'de yaşayabilir bir Yahudi topluluğu kurabilmek için 1882'deki ilk girişimlerinden başlayarak PICA'nın (Filistin Yahudi Kolonizasyon Birliği) 1957'de dağılmasına kadar Rothschild ailesinin olağanüstü katkılarının izini sürüyor.

Rothschildlerin yerleşimlerinde yetmiş beş yıl boyunca bataklıklar kurutuldu, kayalıklar ve çorak araziler bereketli tarım alanlarına dönüştürüldü ve günümüz İsrail'inin tarım ve sanayi temelleri atıldı. Şehirde yaşamaya alışkın bir halkın taşlık çölde çiftçilik yapmayı öğrenmesi gerekti. Schama, PICA'nın geniş arşivinden yararlandığı ayrıntılı ve anlaşılır çalışmasıyla bir devletin kökenlerine ışık tutarken, aynı zamanda günümüzü ve geleceği anlamak için geçmişe bakmanın önemini bir kez daha gösteriyor.

ALFA

www.alfakitap.com

f /alfakitap

t /alfakitap

ig /alfakitap

ALFA TARİH

ISBN 978-605-171-400-4

9 786051 714004